

2026
71-1

euskera

IKERKETA ALDIZKARIA

REVISTA DE INVESTIGACIÓN REVUE DE RECHERCHE RESEARCH JOURNAL

EUSKERA
ikerketa
aldizkaria

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE
ROYAL ACADEMY OF THE BASQUE LANGUAGE

EUSKERA IKERKETA ALDIZKARIA 2026, 71 (1). Bilbo. ISSN 0210-1564

E U S K E R A

IKERKETA ALDIZKARIA

2026
71-1
BILBO
ISSN 0210-1564

EUSKALTZAINDIA

Plaza Barria 15. 48005 Bilbo

Telefona: +34 944 158 155

Posta elek.: euskeraaldizkaria@euskaltzaindia.eus

Webgunea: <https://euskera-ikerketa.euskaltzaindia.eus>

Aldizkari hau beste agerkari batzuekin trukutzen da.

Esta revista admite el intercambio con otras publicaciones.

Cette revue s'échange avec d'autres publications.

This journal can be exchanged for others by agreement.

Testuen hizkuntza-orraketa: Euskaltzaindiaren Hizkuntza Kalitatearen Behatokia Zerbitzua (HIZBEA).

© Euskaltzaindia / Real Academia de la Lengua Vasca / Académie de la langue basque

Eskubide guztiak jabedunak dira. Ez da zilegi liburuki hau osorik edo zatika kopiazea, ez sistema informatikoekin beronen edukia biltzea, ez inongo sistema elektroniko edo mekanikoz, fotokimikoz, elektrooptikoz, fotokopiaz, erregistratuz edo beste bitartekoz berau transmititzea, aipamenetarako izan ezik, argitaratzailearen edo *copyright*aren jabearen alde aurreko eta idatzizko baimenik gabe.

ISSN 0210-1564

Lege-gordailua: BI-1244-58

Diseinua: www.ikeder.es.

Maketazioa: Euskaltzaindiaren Argitalpen Zerbitzua.

Inprimategia: Printheus, S.L.

EUSKERA IKERKETA ALDIZKARIA

Euskera Ikerketa Aldizkariaren aurrekari gisa, *Euskera* Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala izan da 1920. urtetik 2022ra bitartean. 2023tik aurrera bi argitalpen dira: batetik, *Euskera Ikerketa Aldizkaria* eta bestetik, *Euskaltzaindiaren Buletina*. Lehenak Akademiaren lan esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak jasotzen ditu, eta paperean eta euskarri informatikoan argitaratzen da. Bigarrenak Euskaltzaindiaren lana eta bitzta akademikoa biltzen ditu eta modu elektronikoan argitaratzen da.

Euskera Ikerketa Aldizkariak bi zenbaki argitaratzen ditu urtero. Lehena, martxo edo apirila inguruan (urtarrila-ekaina aldiari dagokiona) eta bigarrena, irailean edo urrian (uztaila-abendua aldikoa). Ikerketa-artikuluak argitaratzeko, Idazketa Batzordeak, anonimotasuna bermatuz, kanpo ebaluatzaileen iritzia jasoko du PEER REVIEW itsu bikoitza sistema erabiliz.

***Euskera Ikerketa Aldizkaria* honako katalogo eta datu-baseetan dago:**

- Azkue Bibliotekaren katalogoan
- Latindex katalogoan
- Inguma datu-basean
- Dialnet datu-basean
- InDICES-CSIC datu-basean
- Dulcinea datu-basean
- Linguistic Bibliography datu-basean
- Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Kalitate-adierazleak:

- Journal Citation Reports (JCR) (2024): JIF 0.3; JCI 0.01, LANGUAGE & LINGUISTICS, Q4
- Dialnet Metrikak (2023) / Inpaktua: 0.0, FILOLOGÍA HISPÁNICA 93/127 (Q4), FILOLOGÍAS 247/318 (Q4)
- CIRC (2025): C maila
- MIAR (2024): c1+m1+e1+x1. ICDS (2021): 8.0

Como publicación previa a *Euskera Ikerketa Aldizkaria*, la revista *Euskera* ha sido la publicación oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca - Euskaltzaindia y se ha publicado desde 1920 hasta 2022. A partir de 2023, son dos las publicaciones: *Euskera Ikerketa Aldizkaria* y *Euskaltzaindiaren Buletina*. La primera publica artículos de investigación originales, reseñas de libros y otros contenidos del ámbito de investigación de Euskaltzaindia, y se publica en papel y en formato electrónico. La segunda recopila la vida y el trabajo académico de Euskaltzaindia y se publica de forma electrónica.

Euskera Ikerketa Aldizkaria cuenta con dos números anuales: el primero (enero-junio) entre marzo y abril y el segundo (julio-diciembre) entre septiembre y octubre. Para publicar los artículos de investigación el Consejo de Redacción recaba, utilizando el sistema de doble ciego PEER REVIEW, la opinión de evaluadores externos.

La revista *Euskera Ikerketa Aldizkaria* está disponible en los siguientes catálogos y bases de datos:

- Catálogo de la Biblioteca Azkue
- Catálogo Latindex
- Base de datos Inguma
- Base de datos Dialnet
- Base de datos InDICES-CSIC
- Base de datos Dulcinea
- Base de datos Linguistic Bibliography
- Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Indicadores de calidad:

- Journal Citation Reports (JCR) (2024): JIF 0.3; JCI 0.01, LANGUAGE & LINGUISTICS, Q4
- Dialnet Métricas (2023) / Impacto: 0.0, FILOLOGÍA HISPÁNICA 93/127 (Q4), FILOLOGÍAS 247/318 (Q4)
- CIRC (2025): categoría C
- MIAR (2024): c1+m1+e1+x1. ICDS (2021): 8.0

Précurseure d'*Euskera Ikerketa Aldizkaria*, la revue *Euskera* a été la publication officielle de l'Académie de la langue basque – Euskaltzaindia de 1920 à 2022. À partir de 2023, il y a deux publications : d'une part, la revue *Euskera Ikerketa Aldizkaria* et, d'autre part, *Euskaltzaindiaren Buletina*. La première contient des articles de recherche originaux, des comptes rendus de livres et autres dans les domaines de travail de l'Académie, et est publiée sur papier et sur support informatique. La seconde couvre le travail et la vie de l'Académie ; elle est publiée électroniquement.

Euskera Ikerketa Aldizkaria publie deux numéros par an : le premier vers mars-avril (correspondant à la période janvier-juin) et le second en septembre-octobre (correspondant à la période juillet-décembre). Avant de publier les articles de recherche, le Comité de Rédaction recueille l'avis d'évaluateurs externes en utilisant le système PEER REVIEW double aveugle, qui garantit l'anonymat.

La revue *Euskera Ikerketa Aldizkaria* est présente sur les catalogues et bases de données suivants :

- Catalogue de la Bibliothèque Azkue
- Base de données InDICES-CSIC
- Catalogue Latindex
- Base de données Dulcinea
- Base de données Inguma
- Base de données Linguistic Bibliography
- Base de données Dialnet
- Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Indicateurs de qualité :

- Journal Citation Reports (JCR) (2024): JIF 0.3; JCI 0.01, LANGUAGE & LINGUISTICS, Q4
- Dialnet Métrique (2023) / Impact: 0.0, FILOLOGÍA HISPÁNICA 93/127 (Q4), FILOLOGÍAS 247/318 (Q4)
- CIRC (2025): catégorie C
- MIAR (2024): c1+m1+e1+x1. ICDS (2021): 8.0

As a publication prior to *Euskera Ikerketa Aldizkaria*, the review *Euskera* was the official publication of the Royal Academy of the Basque Language - Euskaltzaindia, published from 1920 to 2022. From 2023 onwards there are two publications: *Euskera Ikerketa Aldizkaria* and *Euskaltzaindiaren Buletina*. The former publishes original research papers, book reviews and other content in the research area of Euskaltzaindia, and is published on paper and in electronic format. The second documents the academic life and work of Euskaltzaindia, and is published electronically.

Euskera Ikerketa Aldizkaria comes out twice a year: the spring issue (January-June) published between March and April and the second (July-December) between September and October. To publish research papers the Editorial Committee requests the opinion of external assessors, using the double-blind PEER REVIEW system.

***Euskera Ikerketa Aldizkaria* is available in the following catalogues and databases:**

- Catalogue of the Azkue Library
- InDICES-CSIC database
- Latindex catalogue
- Dulcinea database
- Inguma database
- Linguistic Bibliography database
- Dialnet database
- Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Quality indicators:

- Journal Citation Reports (JCR) (2024): JIF 0.3; JCI 0.01, LANGUAGE & LINGUISTICS, Q4
- Dialnet Metrics (2023) / Impact: 0.0, FILOLOGÍA HISPÁNICA 93/127 (Q4), FILOLOGÍAS 247/318 (Q4)
- CIRC (2025): category C
- MIAR (2024): c1+m1+e1+x1. ICDS (2021): 8.0

EUSKALTZAINDIA

IDAZKETA BATZORDEA – CONSEJO DE REDACCIÓN – COMITÉ DE RÉDACTION – EDITORIAL COMMITTEE

Burua: Andres Urrutia (*euskaltzainburua*)
Idazkaria: Miren Agur Meabe (*Euskaltzaindiaren idazkaria*)

Kideak – Miembros – Membres – Members

MIXEL AURNAGUE CNRS. Paris	ASUN GARIKANO <i>Euskaltzaindia</i>
ENEO BIDEGAIN HUHEZI. Arrasate/Mondragon	PATXI JUARISTI <i>Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)</i>
JEAN-BAPTISTE COYOS <i>Euskaltzaindia</i>	Leioa
EBA GAMINDE <i>Deustuko Unibertsitatea. Bilbo</i>	PATXI SALABERRI ZARATIEGI <i>Nafarroako Unibertsitate Publikoa (NUP)</i>
	<i>Iruñea/Pamplona</i>

AHOLKU BATZORDEA – CONSEJO ASESOR – COMITÉ CONSULTATIF – ADVISORY BOARD

OLGA ANOKHINA CNRS. Paris	IÑAKI CAMINO <i>Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)</i>
MIREN AZKARATE <i>Euskaltzaindia. Donostia/S. Sebastián</i>	Vitoria/Gasteiz
JOXE AZURMENDI † <i>Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)</i>	PHILIPPE CHAREYRE <i>Université de Pau et des Pays de l'Adour. Pau</i>
Donostia/S. Sebastián	JEROEN DARQUENNES <i>Namur University. Belgium</i>
XARLES BIDEGAIN <i>Pauko eta Aturri herrialdeetako Unibertsitatea</i>	BENASET DAZÉAS <i>Lo Congrès permanent de la lenga occitana. Pau</i>
Baiona	ANA ETXAIDE <i>Nafarroako Unibertsitatea. Iruñea/Pamplona</i>
HERVE LE BIHAN <i>Université Rennes 2. Rennes</i>	JOSE RAMON ETXEBARRIA <i>Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)</i>
JOSU K. BIJUESCA <i>Deustuko Unibertsitatea. Bilbo</i>	Bilbo
GIDOR BILBAO <i>Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)</i>	MAITE ETXENIKE <i>Universitat de València. Valencia</i>
Vitoria/Gasteiz	PILAR GARCÍA MOUTON <i>Profesora ad honorem ILLA-CSIC. Madrid</i>
ANA ISABEL BOULÓN AGRELO <i>Universidad de Santiago de Compostela</i>	
Santiago de Compostela	

EUGÈNE F.-X. GHERARDI
Università di Corsica Pasquale Paoli. UMR CNRS
LISA. Corsica

PATXI GOENAGA
Euskaltzaindia. Vitoria/Gasteiz

RICARDO GOMEZ
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
Vitoria/Gasteiz

MANUEL GONZALEZ
Real Academia Galega. A Coruña

MARTIN HAASE
University of Bamberg. Alemania

BERNHARD HURCH
Graz University. Austria

JOSE IGNAZIO HUALDE
University of Illinois. USA

ITZIAR IDIAZABAL
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
Vitoria/Gasteiz

IÑAKI IRAZABALBEITIA
Elhuyar Fundazioa. Usurbil

JACINTO ITURBE
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
Leioa

XABIER ITZAINA
CNRS, Centre Emile Durkheim,
Sciences Po Bordeaux
Bordeaux

JABIER KALTZAKORTA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JOSEBA ANDONI LAKARRA
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
Vitoria/Gasteiz

JON LANDABURU
CNRS. Paris

ALBERTO LOIZATE
Basurtuko Ospitalea. Bilbo

JUAN MADARIAGA
Nafarroako Unibertsitate Publikoa (NUP)
Iruñea/Pamplona

JOAN MARTÍ
Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica
Barcelona

JEP DE MONTOYA
Institut d'Estudis Aranesi. Vielha (Llèida)

ENEKO OREGI
Eusko Jaurilaritza. Vitoria/Gasteiz

JON ORTIZ DE URBINA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

ROSA MIREN PAGOLA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JOSE ANTONIO PASCUAL
Real Academia Española. Madrid

ANDONI SAGARNA
Euskaltzaindia. Donostia/S. Sebastián

IBON SARASOLA
Euskaltzaindia. Donostia/S. Sebastián

ANA TOLEDO
Euskaltzaindia. Donostia/S. Sebastián

MIRIAM URKIA
UZEI. Donostia/S. Sebastián

HANS VAN DER VELDE
Fryske Akademy / Utrecht University. Leeuwarden
(Netherland)

MIKEL ZALBIDE
Euskaltzaindia. Donostia/S. Sebastián

JUAN JOSE ZUBIRI
Nafarroako Unibertsitate Publikoa (NUP)
Iruñea/Pamplona

Teknikariak: JON ARTZA. Euskaltzaindia. Bilbo

IBON USARRALDE. Euskaltzaindia. Donostia

ANDREA UNZURRUNZAGA. Euskaltzaindia. Donostia

Aholkulariak: JOSEBA ZABALETA eta ERRAMUN OSA. Euskaltzaindia. Bilbo

E U S K E R A

IKERKETA ALDIZKARIA

AURKIBIDEA

IKERKETA ARTIKULUAK

- [11-46] Antzerkiaren bitartez adierazkortasun-baliabideak ikasteko proposamen didaktikoa
AZKARATE ETXEBERRIA, Ines Marguerite
- [47-80] Morfema funtzional goiztiarrak: haur euskaldun elebakarren hizkuntza-jabekuntzaren azterketa
DOMÍNGUEZ MEZQUITA, Garazi, BERRO, Ane eta DE LA CRUZ-PAVÍA, Irene
- [81-116] Hizkera Akademikoaren Oinarrizko Trebetasunak: definitzeko eta ezaugarriak ulertzeko marko teoriko bat
GASPAR, Artzai
- [117-166] Nokaren erabileraren ikerketa Goizuetan
LUJANBIO BEGIRISTAIN, Oihana
- [167-214] Euskal kulturgileen presentzia Euskal Herriko zenbait idatzizko komunikabide digitaletan: adimen artifiziala (AA) aplikatzea eduki-multzo handiak aztertzeko
MIMENZA CASTILLO, Libe, MARTINEZ JUEZ, Ane, BURRESO PARDO, Naroa eta AMEZAGA ALBIZU, Josu

- [215-276] Ahalera sintetikoa *egon, joan eta ibili* aditz sintetikoetan
Leitzako euskaran
OIARTZUN SAGASTIBELTZA, Fernando

OHARRAK

- [279-316] Karmelo Etxenagusia, nire gomuten olatu irakinean
ZUGAZAGA MARTIKORENA, Lontzo
- [317-370] Hernaniko euskararen ahoskeraren analisi bat
REY ORTIZ, Andoni
- [371-406] Hizkera-maila zaindu eta arduragabeen ekoiztako euskarazko bokalen azterketa akustikoa
IRASTORZA ARZA, Garazi
- [407-438] Igeldoko euskararen bilakaera fonologikoa Gipuzkoako kostaldean
YUGUEROS EGUNEZ, Igor

LIBURU AIPAMENAK

- [441-445] Language, Policy and Territory A Festschrift for COLIN H. Williams
URRUTIA BADIOLA, Andres M.
- [447-472] Antzinaroko sustrai indoeuroparreko jende izenak: Araba eta Nafarroako sartaldea
[Los nombres de persona de raigambre indoeuropea de la Antigüedad: Álava y occidente de Navarra]
ZALDUA ETXABE, Luis Mari

Ikerketa artikuluak

Artículos de investigación

Articles de recherche

Research articles

Antzerkiaren bitartez adierazkortasun-baliabideak ikasteko proposamen didaktikoa

Una propuesta didáctica para aprender los recursos
de expresividad a través del teatro

Une proposition didactique pour apprendre les
ressources d'expressivité à travers du théâtre

A didactic proposal to learn the expressive resources
through theater

AZKARATE ETXEBERRIA, Ines Marguerite
Nafarroako Unibertsitate Publikoa (UPNA/NUP)
inesazarate1@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.327>

Jasotze-data: 2025/10/24

Behin-behineko onartze-data: 2026/01/26

Behin-betiko onartze-data: 2026/03/18

Iruñeko egoera soziolinguistikoa gazteen euskararen erabilera apalean islatzen da, eta gazteek batere adierazkorra ez den euskara darabilte. Testuinguru horretan, Bigarren Hezkuntzan lantzeko proposamen didaktiko bat eratu da. Horretarako, alde batetik, kontzientzia metalinguistikoaren ekarpenak aintzat hartu dira, hizkuntza manipulatzeko gaitasuna garatzeko, eta, bestetik, antzerkia izango da erregistroen ezaugarrietan murgiltzeko oinarria.

Gako-hitzak: Bigarren Hezkuntza, adierazkortasun baliabideak, hizkuntza bizipenak, kontzientzia metalinguistikoa, antzerkia.

La situación sociolingüística de Pamplona se ve reflejada en el poco uso que hacen los y las jóvenes del euskera y, por ello, el euskera que hablan es muy poco expresivo. Es en este contexto en el que se ha planteado una propuesta didáctica. Para estructurar la propuesta, por un lado, se han tenido en cuenta aportaciones sobre la conciencia metalingüística, enfocadas a desarrollar la capacidad de manipular el lenguaje. Por otro lado, el teatro ha sido la base para sumergirse en las de los diferentes registros.

Palabras clave: Educación Secundaria, recursos de expresividad, vivencias del lenguaje, conciencia metalingüística, teatro.

La situation sociolinguistique de Pampelune reflète le peu d'usage que font les jeunes de l'euskera, et c'est pourquoi l'euskera qu'ils utilisent est peu expressif. C'est dans ce contexte qu'a été faite une proposition didactique. Pour structurer cette proposition didactique, d'une part, des apports sur la conscience métalinguistique ont été pris en compte pour améliorer la capacité de manipuler le langage. Et, en outre, le théâtre sera la base pour approfondir dans les caractéristiques propres du langage formel et informel.

Mots-clés: secondaire, ressources d'expressivité, expériences de la langue, conscience métalinguistique, théâtre.

The sociolinguistic situation of Pamplona is reflected in the limited use that young people make of Basque, which results in a form of Basque that tends to lack expressiveness. It is in this context that a didactic proposal has been put forward. In structuring the proposal, on the one hand, contributions on metalinguistic awareness have been considered, aimed at developing students' ability to manipulate language. On the other hand, theatre has been the main tool for exploring the features of formal and informal language.

Keywords: secondary education; expressive resources; language experiences; metalinguistic awareness; theatre.

AZKARATE, I.M. (2026). «A didactic proposal to learn the expressive resources through theater», *Euskera Ikerketa Aldizkaria* 71 (1): 11-46.

1. Sarrera
2. Oinarri teorikoa
 - 2.1 Egoera soziolinguistikoa
 - 2.2 Hizkuntza-hautuak eta naturaltasuna
 - 2.3 Gazte hizkerak eta erabilera
 - 2.4 Kontzientzia metalinguistikoa
 - 2.5 Antzerkia hezkuntzan
3. Proposamen didaktikoa
 - 3.1 Testuingurua
 - 3.2 Helburuak
 - 3.2.1 Helburu orokorrak
 - 3.2.2 Helburu zehatzak
 - 3.3 Metodologia
 - 3.3.1 Ebaluazio-irizpideak
 - 3.3.2 Baliabideak
 - 3.4 Proiektuaren sekuentziazioa
 - 3.4.1 Antzerkigintzaren historia
 - 3.4.2 Estiloa, generoa eta estruktura
 - 3.4.2.1 Estiloa
 - 3.4.2.2 Generoa
 - 3.4.3 Euskal antzerkia gaur egun
 - 3.4.4 Erregistro-aldaerak eta adierazkortasun-baliabideak
 - 3.4.4.1 Erregistroak
 - 3.4.4.2 Adierazkortasun-baliabideak
4. Emaitzak
5. Ondorioak
- Bibliografia

1. Sarrera

Gaur egun, Iruñean, euskara hizkuntza gutxitua den heinean, eta bizi duen egoera diglosikoaren ondorioz, ikasle askorentzat ikastetxea da euskaraz aritzeko espazio bakarra. Gehienek kostata erabiltzen dute eta batere adierazkorra ez den euskara darabilte. Izan ere, lagunartean eta familiako kideekin erdaraz komunikatzen dira ia beti, bai ikastetxean, bai ikastetxetik kanpo.

Erabilera apal horri aurre egitea ez da erronka batere erraza. Horregatik, hainbat ikerketak horren atzean dauden arrazoiak aztertu dituzte. Badakigu hainbat direla egoera hori baldintzatzen duten faktoreak, eta, horrenbestez, askotariko erantzun eta proposamenak behar dira. Dena den, arazoa identifikatu denez gero, gero eta gehiago dira Bigarren Hezkuntzan ahozkotasuna eta lagunarteko hizkera lantzearen gaineko ikerketak, proposamenak eta baliabideak. Alabaina, hizkera-adierazkortasunaren baliabideak eta antzerkia uztartzen dituzten proposamenak gutxi dira.

Hori dela eta, Euskal Hizkuntza eta Literatura ikasgaien hizkera adierazkorra lantzeko burutu den proposamen didaktikoa aurkeztuko da hemen. Lehenik eta behin, Iruñerriko eta antzeko testuinguruetakoko egoera soziolinguistikoa laburki aztertuko da, erabilera apal horren ezaugarri nabarmenak aipatzeko. Hori aztertuta, kontzientzia metalinguistikoen ekarpenak aipatuko dira. Ondoren, antzerkia Bigarren Hezkuntzan lantzeak eskaintzen dituen aukerak azalduko dira, hizkuntzagaitasunak, ahoskera eta gorputz-adierazpena lantzeko oso tresna baliagarria baita.

Behin egoeraren ezaugarriak eta aukerak identifikatuta, proposamena bera azalduko da, eta erabilitako metodologia eta helburuak zehaztuko dira. Eta, bukatzeko, proposamenaren pretesta Iparralde DBHI ikastetxean praktikara eramandakoan eskuratutako emaitzak aipatuko dira, proiektuaren diseinuaren prozesuan gailendu diren ondorio nagusiekin batera.

2. Oinarri teorikoa

2.1 Egoera soziolinguistikoa

BAT Soziolinguistika Aldizkarian 2018an argitaratutako txosten batek dionez, Nafarroako euskararen ezagutzari dagokionez, biztanleen % 0-25 duten gunen soziolinguistikoetan, Iruñean, adibidez, sumatu da haurtzarotik gaztarora igarotzean euskararen erabilera ahuldu eta gaztelaniara jotzeko joera areagotzen dela (Anduaga eta Kasares 2018: 73). Iruñean gertatzen dena ez da errealitate bakartua, eta, horregatik, erabileran eragiteko moduak bilatzea da euskal soziolinguistikaren ardura nagusienetako bat (Hernandez eta Santamaria 2021: 357).

Ablanedo (2023: 89) Bigarren Hezkuntzako Euskara eta Literatura irakaslearen hitzetan: «Iruñerrian euskaraz ikasteak gero eta antz handiagoa du frantses kolegio batean ikastearekin, esaterako. Eremu akademikoarekin lotzen dute, eta ideia horrek euskara kaltetzen du». Beraz, gazteen euskararen erabileran eragin ahal izateko beharrezkoa da gazteek euskara akademikoak ez diren beste eremu batzuekin lotzea edo irudikatzea.

Dena den, agerikoa da gazteen mundua ez dagoela haurren mundua bezain lotua euskararekin. Alegia, haurrentzat euskarazko kultura-eskaintza zabalagoa da gazteentzat zuzenduta dagoena baino. Izan ere, gazteen kultur erreferentziek mundu globalizatuaren eragin handiagoa dute, hala nola musikan, ikus-entzunezkoetan eta sare sozialetan.

Azken urteetan, gazteen artean, Tiktok sare sozialaren erabilera gailendu da. Ikerketa baten emaitzen arabera, Euskal Herriko Tiktok sortzaileen artean gutxi batzuek bakarrik sortzen dituzte euskarazko edukiak, «saria» apalagoa baita gaztelaniaz sortutakoarekin konparatuta (Urionaguena *et al.* 2023: 142-144).

Bestalde, euskal musikaren eskaintza gero eta handiagoa izan arren, ikus-entzunezkoei dagokienez, oraindik oso ekoizpen gutxi dago, euskal film, telesail eta antzezlanen kopurua hizkuntza hegemonikoetan sortzen direnen kopuruarekin konparatuz gero. Laburbilduz, Iruñeko gazteak gaztelaniak prestigio gehien duen errealitate soziolinguistikoan sozializatzen dira, eta

beren eguneroko erreferente kultural gehienak hizkuntza horretan mintzatzzen dira.

2.2 Hizkuntza-hautuak eta naturaltasuna

Gazteak kultura globalean erabat txertatuta eta eroso daudela azaltzen du *Argia* aldizkariak egindako elkarrizketa batean Altunak. Haren aburuz, berdin da herri txikietako arnasgunekoa edo ezagutza-maila baxuagoa duen hirikoa izatea; erreferentzia kulturalak denengana heltzen dira, eta hizkuntza aldetik denengan dute eragina. Horregatik, gazteen hizkuntza-hautuak ulertzeko, hizkuntza-praktika eta hizkuntza-ideologia erreferentzia kulturalen markoan kokatzea proposatzen da (Basurto 2023: 31).

Ildo beretik, Altunak eta Hernandezek (2021: 31-34) arreta jartzen dute gazteen euskara-erabilera ulertzeko haien hizkuntza-jokabidea azaldu dezaketen faktore sozialetan, bereziki, faktore soziokulturaletan. Autore horien helburua euskararekiko lotura testuinguruan kokatzea eta eragina duten kanpo-faktoreak aztertzea da. Ikerketaren emaitzak hiru ardatzen inguruan egituratzen dituzte:

- Hizkuntza-ideologia: ideien, irudikapenen eta iritzien munduari dagokien kontzeptua da, eta gure gizartean hizkuntza ulertzeko modua adierazten du. Gainera, kontzeptuak gazteek hizkuntza-politikaz edo euskalgintzaz duten iritzia jasotzen du.
- Hizkuntza-praktika: Altunak eta Hernandezek (2021: 36-38) sortutako harreman-sareen ezaugarrietan jartzen dute fokua; hots, euskarak presentzia duen gunetan edo eremuetan (ahozkoan, idatzizkoan edo bestelakoetan). Familia eta hezkuntza formala dira hizkuntza-praktiken eremu nagusiak, eremu horietan araututa eta nahiko finkatuta baitago hizkuntza-praktika. Hala ere, aipatzekoa da badaudela «familia euskaldunetako gazteak etxetik kanpo gaztelaniaz baino mintzo ez direnak, eta, alderantziz, familia ez-euskaldunetan hazi, eta euskaraz aritzeko hautua egin dutenak» (Altuna eta Hernandez 2021: 37). Horrek esan nahi du eskola eta familia ez direla aski euskararen erabilerari eusteko. Lagun artean eta testuinguru zabalean

(auzoa, herria edo erreferentziako beste taldeak) euskarak duen presentziaren eragina aski garrantzitsua da. Gainera, ikerlariak gogorazten dute norbanakoak ahal duen moduan kudeatzen duela bere errealitatea eta hizkuntza-ideologiak hizkuntza-praktikan eragin nabaria duela.

— Hizkuntza-bizipenak: emozioei dagokien kontzeptua da. Alegia, sentitutako eta performatutako erabilerari¹ egiten dio erreferentzia. Hemen «zer hizkuntza naiz?», «zer hizkuntza daukat?» eta «zer hizkuntza egiten dut?» dira aztergaiak. Kontzeptuak gazteen identitatea eraikitzean hizkuntzak hartzen duen tokia adierazten du. Egungo egoera argitu nahian, ikerlariak askotariko testigantzak eta bizipenak jaso zituzten, eta erantzun guztiak hiru multzotan sailkatu zituzten (Altuena eta Hernandez 2021: 40):

1. Euskararekiko lotura sendoa duten hiztunak. Hizkuntzaren egoerarekiko kontzientzia dute, kezka eta ardura adierazten dute, baina egunerokoan muga eta oztopo ugari aurkitzen dituzte.
2. Azaleko lotura duten hiztunak. Nabarmenezkoa da ospakizunekin, jai-giroarekin eta talde-identitatearekin lotzen dutela hizkuntza. Horien parte izan nahiak aktibatzen ditu egoera berezietan euskaraz egitera.
3. Euskara harremanekin erabat lotzen duten hiztunak. Azken kasu horretan, hizkuntza ez da agertzen pertsonen alderdi intimoari lotuta, ez eta ospakizun testuinguruan ere. Batez ere harremanen sarean kokatzen dute hizkuntza, eta nabarmena da nola batzuetan hizkuntza-egoerak kudeatzea deserosoa eta nekagarria zaien.

Hori guztia kontuan edukiko da hizkera adierazkorraren baliabideak ikasgelan lantzen diren unean eta, oro har, ahozkoa lantzen duten proposamen didaktikoak lantzean, eta, horrenbestez, hizkuntzen egoeren eta hiztu-

¹ Hemen autoreak hizkuntzaren dimentsio subjektiboaren ertz bati egiten dio erreferentzia. Hots, ekintzen (performancea) eta emozioen arteko loturari. Hortaz, identitate performatiboaren gakoa gizabanakoen inplikazio aktiboa da (Hernandez 2016: 186-187).

nen gaineko hausnarketak eragingo dira; alegia, euskara erabiltzeko hau-tuaren eta arrazoen gainekoak.

Horrekin batera, azpimarratzekoa da orain arte euskalduntze-prozesua-ren erdigunean egon den hiztun natiboaren papera. Ikerlariek azaldu dute-nez, benetakotasunaren ideia barra-barra dabil gazteen ahotan eta hizkun-tza ideologia tradizionalarekin apurtzeko zailtasunak hauteman dituzte: «hizkuntzaren patua naturalizazio prozesuei lotuta agertzen zaigu [...] fami-liaren, eta zenbait kasutan, gertuko komunitatearen transmisioari lotuta» (Hernandez eta Santamaria 2021: 355). Naturaltasun nozioak hitz-jarioa edo modu arin eta errazean aritzeko joera adierazten du, eta, ikerketan parte hartu zuten elkarrizketatuek esandakoaren arabera, gazteek euskara modu naturalean erabiltzen dute edo erabil dezakete (Altuna eta Hernan-dez 2021: 42):

1. Familian ikasi eta hitz egiten dutelako beti edo ia beti. Hots, hiztun natiboaren ideala txikitari euskara familian jaso duen hiztuna da.
2. Testuinguru edo herri oso euskaldun batean bizi direlako.
3. Gaitasun handia eta jariorako erraztasuna dutelako.
4. Euskararen «marka»² ezartzeko aukerarik ez dagoelako. Hots, euskarak ez duelako jasaten testuinguru erdaldunetan duen marka soziala.

Erabilera apalaren atzean dagoen beste arrazoi bat modu naturalean hitz egiteko gaitasunik eza da. Komenigarria litzateke ikasleei helaraztea natu-raltasun edo benetakotasun nozioen esanahia eta ideia horiek ezkututzen dutena, eta hizkuntza-ideologiaren gainean hausnartzera bultzatzea. Alegia, komeni da ikasleek hizkuntzen egoerez eta egoera horien bilakaera ez-naturalez jabetzea, eta horren barnean, komunitateak euskalduntzeko edo euskarari eusteko egin dituen eta egiten dituen ahaleginak zein diren eta izan diren erakustea.

² Douglassen teoriari jarraikiz, zenbait testuingurutan edo zenbait egoeratan, euskara orban bat izan daiteke, hizkuntza-ordena kolokan jartzen duen orbana. Horregatik markaren pisua jaso dezake hiztunak, eta horregatik sortzen da orban hori desagerrarazi eta ordenara itzultzeko presioa. Hau da, berriz gaztelaniara jotzeko (Douglas apud Altuna eta Hernandez 2021: 42).

Izan ere, gizarte fenomenoen naturalizazioak gizartean dauden botere-harremanak, desorekak eta parekotasunik ezak ezkututzen ditu (Altuna eta Hernandez 2021: 43). Inertzia eta naturalizazioa hertsiki lotuta dauden fenomenoak dira, eta, horregatik, beharrezkoa dugu lehen baino lehen ikasleei hausnarketa soziolinguistiko hori hurbiltzea, naturala den inertzia horri aurre egiten has daitezen. Laburbilduz, horrelako proposamen didaktiko batean helarazi beharreko mezua hau da: euskara adierazkorra familiatik kanpo ikas daiteke, erabiliz gero.

2.3 Gazte hizkerak eta erabilera

Gaur egun, gazte hizkera asko dago, errealitate soziolinguistiko adina. Amonarrizek (2008) dio *gazte hizkeraz* baino *gazte hizkerez* hitz egin behar dugula. Denok hauteman dezakegu Internetek eta telefoniaren garapenak pertsonen arteko harremanetan izugarritzko eragina izan dutela. Nabarmenak dira bat-bateko mezularitzaren eta sare sozialen erabilera orokortua dela-eta maila idatzian gertatu diren aldaketak.

Oro har, gazteen hizkeretan ohikoa da adierazkortasuna eta ekonomia bilatzea (Amonarriz 2008: 169). Gainera, hizkuntza hegemonikoeek euskararen eragin handia dutela ukaezina da. Hegoaldean, oso hedatua dago adierazkortasunaren bila gaztelaniara jotzeko joera. Adibidez, arnasmuneetan hiztunen artean kode-aldaketa edo kode-alternantzia (KA) erabiltzea oso ohikoa da, eta hizkuntzaren ezagutzatik haratago doan fenomeno dela ondorioztatu da (Igartzabal 2014: 244). Horren ondorioz, testuinguru ezberdinetan *euskañolaren* fenomeno dugu.

Iruñeko testuingurura itzulita, gazte askok ez dutenez euskara etxean jaso ez dituzte hizkuntzak dituen adierazkortasun-baliabideak ezagutzen. Ildo horretan, Ablanedok (2023: 89) honela dio: «kasu askotan ez dituzte euskararen berezko baliabideak ezagutzen, ez dizkiegu erakusten, eta ez dituzte inon entzuten». Hala, D ereduko ikastetxeetan gaztelera da gazteen artean gehien erabiltzen den hizkuntza, eta batzuentzat *euskañola* da euskarari eusteko aukera bakarra. Ikasgelan, ikasle batzuk irakaslearekin euskaraz min-

tzatzen direnean, kode-alternantzia eta kalko ugari erabiltzen dituzte, esan nahi dutena euskaraz adierazi ahal izateko.

Ikasleen euskara-mailari eta ezagutzari dagokionez, komeni da euskara etxean jaso duenari etxean ikasitako euskara estimatzen irakastea, eta euskara etxetik ez dakarren horri euskararen lagunarteko eta familiarterako ereduak ematea (Euskaltzaindia 2008).

Laburbilduz, askotariko ereduak eskaini eta ahozkoa modu sistematikoa³ lantzeko premia dago, ikasleak erregistro-aldaeretan trebatzeko eta haien hizkuntza-bizipenak areagotzeko. Kontzeptuak abstraktua dirudien arren, lan honetan euskararen erabilera sentituaren eta performatuaren ideari eutsiko zaio, ikasleen parte-hartzea eta sormen-gaitasuna erdigunean ezarriarik. Aurrerago azalduko den moduan, antzerkia izanen da aurrekoaren guztiaren ardatz.

Bestalde, Quintanillak (2014: 88) euskararen erabileraren kontzeptuari heltzen dio eta helduen esperientzian oinarrituta egon dela azpimarratzen du. Horrekin batera, gogorarazten du gazteen artean euskararen erabilera murriztagoa delako ideia arras orokortua dagoela. Soraluzeko (Gipuzkoako) gazteekin egindako ikerketa kualitatiboen bidez, bertako gazteek hizkuntzarekin eta, batez ere, euskarekin daukaten harremana aztertu ondoren, garrantzitsua litzateke hizkuntza hegemoniaren kontzeptuan sakontzea, egunerokoan sortzen diren dinamikak hobeki ulertzeko eta euskararen erabilera modu esanguratsuan eragiteko.

2.4 Kontzientzia metalinguistikoa

Arestian aipatu bezala, Iruñeko ikasle askok euskara bakarrik edo gehienbat ikastetxean jasotzen dute eta, orokorrean, bertan adierazkortasun-baliabideak ezagutzeko aukerak eskasak dira. Zentzu horretan, interesga-

³ Olasagarrek (2023: 11) Bigarren Hezkuntzan ahozkoa lanaren sistematizazioa falta dela aitortzen du. Izan ere «ikasleen ahozkoaren irteera-profilaren zehaztapena eredu errealei erreparatuta egitea falta da, eta ahozkoaren ebaluazioaren ezaugarriak eta nolakotasunak zehazteke» daudela dio.

rriak dira kontzientzia metalinguistikoaren gainean egin diren ekarpenak, hizkuntza manipulatzeko trebetasuna garatzeko hainbat estrategia didaktikoren gaineko hausnarketak proposatzen dituztelako.

Hainbat autoreren ikerlanak berrikusi ondoren, Gasparrek (2024: 651) kontzientzia metalinguistikoa «hizkuntzaren eta haren elementu formalen gainean hausnartzeko eta hizkuntza bera manipulatzeko abilezia gisa» definitzen du.

Horrenbestez, euskararen egoera soziolinguistikoa eta tokian tokiko errealitateak aintzat hartu behar dira Bigarren Hezkuntzan kontzientzia metalinguistikoaren ekarpenak praktikara eramateko orduan. Hots, erregistro informala egunerokoan erabiltzen bada, ikasleek hizkuntza manipulatzeko gaitasuna izango dute, eta adierazkortasun-baliabideetan arakatzeko eta sakontzeko bideak eskaini beharko zaizkie.

Baina gerta daiteke euskara familiako testuinguruan ikasi ez izana eta erregistro formala izatea egunerokoan erabiltzen den erregistro bakarra. Kasu horretan, aski egokia izango da kontzientzia metalinguistikoaren teoriak egiten duen ekarpena, proposamen didaktikoa planteatzeko orduan adierazkortasun-baliabideen ikaskuntza kontzientea bultzatzen duelako (Gaspar 2024: 656). Hori dela eta, eratu den proposamen didaktikoan kontzientzia metalinguistikoak barne hartzen dituen kontzientzia fonologikoaren, morfologikoaren eta pragmatikoaren lanketa teoria eta ariketa batzuen bitartez bultzatuko da.

Adibidez, palatalizazioa lantzerakoan, kontzientzia fonologikoak adierazten duen unitate fonologikoak (fonemak eta silabak) manipulatzeko eta horien gainean hausnartzeko trebetasuna bultzatuko da. Horretarako, hainbat adibide, azalpen eta ariketaren bitartez, ikasleak hizkera informalaren aldaera fonologikoez (adibidez, hipokoristikoaren erabileraz) jabetu ahalko dira. Modu horretan, hainbat hotsen aldaera identifikatzen ikasiko dute, gero berek hitzen hotsak manipulatzeko gaitasuna gara dezaten.

Hizkera propioa sortzeko (lagunarteko hizkera eta argota) kontzientzia morfologikoaren garapena garrantzitsua da, hitzen morfologia eta, bereziki, hizkera adierazkorrean dauden (balia)bideak ikasteko eta horiekin treba-

tzeko. Horien adibide dira hitzak laburtzeko joera, hitzen errepikapenak edo biraoen egitura morfologikoa.

Hirugarrenik, kontzientzia pragmatikoaren garapena bultzatuko da. Horretarako hainbat euskal antzezlan, telesail eta pelikula landuko dira modu inplizituan dauden arau sozialen, helburuen eta komunikazioaren efektuen gainean hausnartzeko. Horrela, hizkuntzaren erregistro-aldaeren ezaugarriak testuinguruan arabera kokatzen trebatuko dira eta beren proiektuan landuko duten antzezlanak moldatzen ikasiko dute komunikazioa ulergarria izan dadin.

Laburbilduz, Iruñeko testuinguru soziolinguistikoa kontuan hartuz, kontzientzia metalinguistikoaren ekarpenak interesgarriak dira antzerki-proiektu batean hizkera informalkoaren adierazkortasun-baliabideak arakatzeko eta, gero, baliabide horiek erabiltzen ikasteko.

2.5 Antzerkia hezkuntzan

Bigarren Hezkuntzan Euskara eta Literatura ikasgaien antzerkia lantzeko aukerei erreparatuz gero, 71/2022 Foru Dekretuan jasotzen diren ikaskuntza-egoeren planteamenduak bat datoz DBHko 4. mailako Euskal Hizkuntza eta Literatura ikasgaien antzerki-proiektu bat garatzearekin. Izan ere, curriculumean berriak diren ikaskuntza-egoerak tresna beharrezkoak dira oinarrizko gaitasunak lantzeko eta XXI. mendeko erronkei modu esanguratsuan erantzuteko. Beraz, ezagutzak eskuratzeari baino gaitasunak garatzeari ematen dio garrantzi handiagoa curriculum berriak. Alegia, diziplinarteko proposamen kontestualizatuak, esanguratsuak eta garrantzitsuak planteatzea eta sortzea eskatzen du.

Halaber, curriculumak ikasleak gizarte-eragile gero eta autonomoagoak izatea du helburu, eta hori izanen da proposamen didaktiko honen xedetakoa bat. Hots, elkarlanean eta modu autonomoan aritzen ikastea antzezlan interesgarriak taulartzeko. Ebaluazio irizpideek proiektuan zehar landutako gaitasunen garapena nolakoa izan den kontuan hartuko dute.

Antzerkia nerabeekin lantzeak aukera asko ematen ditu: besteak beste, ahozkotasuna eta ahoskera hobetzea eta erregistroen aldaerez jabetzea. Marinek dio (2016: 476) antzerkiak sormena, ahozko komunikazioa eta gorputz-adierazpena lantzeko aukera emateaz gain, gazteak dibertitzeko proposamen paregabea dela. Ildo beretik, Einesek eta Mantovanik (2018) antzerkia gazteak engaiatzeko eta parte hartzeko aukera arras egokia dela diote. Antzerki ariketek, dibertigarriak izateaz gain, sormena eta berezko komunikazioa bultzatzen dute, eta, gainera, etorkizuneko bizipen kulturalen oinarritzat har daitezke (Eines eta Mantovani 2018: 18).

Marinek antzezlan ugaritan parte hartu du, itzultzaile eta zuzendari laguntzaile lanetan. Bere aburuz, ahoskera landu, ikasi eta irakatsi daiteke. Hala ere, eskolan eta, oro har irakaskuntzan, ahoskera eta prosodia oso gutxi lantzen dira, eta, horrenbestez, irakasleek askotan ez dute hori ebaluatzeko irizpiderik (Marin 2016). Marinek ikastetxean antzerkigintzan murgiltzen hasteko honako proposamena egiten du:

Errealitatetik abiatuta (idatzitik, alegia), zubiak eraikitzea paperaren eta ahozkoaren artean, eta horretarako zer hoberik ahots gorako irakurketarekin hastea baino. Ibilbidearen lehen pausoa da. Fase honetan oso garrantzitsua da testu onekin lan egitea, ikasleak aukera izan dezan, hitz eta mezu egokiak asmatzen ibili gabe, paperari ahotsa jartzeko, hitz ederrak barru-barruan sentitu eta grabatzeko; haren lan bakarra testua musika bihurtzea da (Marin 2016: 471).

Bestalde, irakasleak ikastetxean hori lantzeko plangintza falta dutela adierazten du eta norberaren esku geratzen dela horrelako proiektu bat antolatzea eta aurrera eramatea.

Urteetan Donibane Garaziko (Nafarroa Beherea) gazteak antzerkian engaiatu dituen Antton Lukuk (1999: 299) gogorarazten du antzerkia Euskal Herrian literatura-generoen artean gutxien jorratutakoa dela eta hizkuntzaren borroka egiteko gune aproposena dela. Horrez gain, gazteekin urteetan antzerkia sortzen ibilia den irakasleak antzerkiaren dimentsio poetikoa azpimarratzen du, eta, bereziki, euskaraz sor daitezkeen irudiak nabarmentzen ditu. Biziki interesgarriak dira teatrogilearen ekarpenak benetako teatroaz mintzatzen denean. Hots, bere iritziz, benetako antzerkia inpaktua,

sorpresa, tabu hauste, errebelazio, edo atxikimendua eragiten duen antzerkia da (Luku apud Valverde 2013: 891-892).

Etxeberriaren ustez (Etxeberria apud Goikoetxea 2023: 58), garrantzitsuena espiritu kritikoa garatzea da. Hau da, ikasleei ikusten dutenaren eta hunkitzen dituenaren ganean gogoeta eragitea. Proposamen didaktikoan lehendabiziko atalean antzerkiaren historiari eta, bereziki, euskal antzerki-gintzari begirada bat eskainiko zaio. Horri dagokionez, Piarres Larzabal apezaren idazlanak aipatzea beharrezkoa da. Echeverriak (2016) idazleari eskainitako ikerketan honela dio:

Gutxiespena jasan duen hizkuntzan idaztea, une batzuetan, hautu formalak izan zen. Kultura nagusiaren ondoan, hartatik elikatuz, literatura berri bat sortzen aritu zen Larzabal. Bere lanak ertz asko ditu, eta ez da lan honen funtsa horretan sakontzea. Baina esan beharra dago idazlearen iritziz antzerkia memoria zaintzeko tresna egokiena dela (Echeverria 2006: 217).

Zentzu horretan, interesgarria litzateke ikaskuntza-egoera Historia ikasgaiarekin partekatzea eta antzerkiaren bitartez memoria historikoa lantzen duen antzezlanak lantzea. Halere, proposamen didaktiko honek helburu xumeagoa du: ikasleak adierazkortasun-baliabideekin trebatzea. Goenagaren antzerki-gida (2021) oinarri izango da, bertan proposatzen diren antzerki-generoan murgiltzeko ariketak DBHko 4. mailan lantzeko egingarriak baitira. Goenagaren ustez (2021: 121), antzerkia baliabide hezigarri indartsua da ahozkotatasuna, adierazkortasuna, balioak eta sormena lantzeko. Horrez gain, ikasleek dituzten kezken ganean hausnartzeko espazio paregabea eskaintzen du, baita umorea jorratzeko eta ikasleen eguneroko arazoak lantzen laguntzeko ere.

Dena den, kontuan izan behar da antzezlanak bideratzea ez dela ataza erraza antzerkian modu profesionalean aritu ez garen irakasleontzat, eta, horretarako, profesionalen laguntza beharrezkoa izango dela.

Bukatzeko, beharrezkoa litzateke antzerki-generoa ikasleei gehiago gerturatzeko eta ezagutarazteko, eta zirrara eragin dezakeen antzerki-ikuskizun batera eramatea. Modu horretan, ikasleen euskal kultur erreferentziak eta bizipenak areagotuko lirateke.

3. Proposamen didaktikoa

3.1 Testuingurua

Iparralde DBHI ikastetxea Iruñeko Sanduzelai auzoan dago, espazioan tren geltokiak eta Arga ibaiak mugatzen dute, eta honako auzoen ondoan dago: Buztintxuri, Arrotxapea eta Donibane. Ikasle gehienak Sanduzelai eta Buztintxuri auzoetatik datoz, eta baita Oltzatic, Itza Zendeatik, Etxauribarretik eta Ollarango herrietatik ere, besteak beste.

Hizkuntza-ohiturei dagokienez, ikasleen arteko solasaldietan gehien entzuten den hizkuntza gaztelania da (% 98,1ek aitortzen du gaztelaniaz aritzen dela lagunekin). Ikastetxean egin zen azken galdeketa arabera, ikasleen % 4,7k bakarrik aitortzen du lagunekin euskara erabiltzen duela. Euskara-mailari dagokionez, % 31,6k maila altua duela uste du, % 71,6k ertaina, eta % 4,1ek baxua. Gaztelaniaz, berriz, % 83,4k uste du maila altua duela, eta % 21,6k ertaina (Iparraldeko Hizkuntza Proiektua).

Proposamen didaktikoaren abiapuntua Bigarren Hezkuntzako Irakasle-tzako unibertsitate-masterreko praktikaldian zehar hizkera adierazkorra lantzeko diseinatutako hainbat saio izan da. DBHko 3. mailako bi talderekin aritu nintzen, 22 eta 20 ikaslekoak. Ikasle batek baino gehiagok euskaraz hitz egitera bultzatzen zituen besteak. 22 ikasleko taldearekin osotara 6 saio eman nituen, praktikaldiko esku-hartzea barne.

Euskararen erabilerari dagokionez, ikastetxean egindako galdetegiaren emaitzek ongi islatzen dute bi taldeen hizkuntza-ohitura: haien artean komunikatzeko gehien erabiltzen duten hizkuntza gaztelania da. Euskaraz mintzatzen direnean, batzuetan euskara zuzena darabilte. Halere, kode-alternantziak maiz erabiltzen dituzte, eta kalko ugari ere bai.

Bi taldeetan beren familien euskararen ezagutza-mailari buruz galde-tzean, talde bakoitzeko lau edo bost ikaslek adierazi zuten gurasoetako batek euskaraz hitz egiten duela.

Proposamen didaktikoaren diseinua garatu ahala, DBHko 4. mailan lantzeko proposagoa dela ondorioztatu da, DBHko 1., 2. eta 3. mailetakoko ikasleekin ahots gorako irakurketa ongi lantzen bada.

3.2 Helburuak

3.2.1 Helburu orokorrak

1. Antzerkigintzaren gaineko ikuspuntu kritikoa garatzen hastea
2. Antzerkigintzarekiko kuriositatea edo atxikimendua sortzea
3. Elkarlanean aritzeko gaitasuna hobetzea
4. Euskal erreferenteak ezagutaraztea

3.2.2 Helburu zehatzak

1. Antzerki-gidoiaren egitura ezagutzea
2. Antzerki-gidoiak komunikazio esanguratsua lortzeko moldatzen ikastea
3. Erregistro informalararen eta formalaren ezaugarriak ezagutzea eta testuingurura egokitzen ikastea
4. Euskarak dituen adierazkortasun-baliabideak ezagutzea eta horietan arakatzeko bideak ezagutzea
5. Antzezlanen sorkuntza-prozesuaren urratsetan trebatzea eta plangintza bat aurrera eramaten ikastea
6. Gorputz-adierazpenean eta ahozkotasanak barne hartzen dituen trebetasunak lantzea eta garatzea
7. Euskaraz mintzatzen gozatzea

3.3 Metodologia

Diseinatutako proiektuan helburuak zenbateraino lortu diren aztertzekeo, pretest baten eta postest baten arteko alderaketa egingo da. Hasierako pretestak ikasleen alde aurreko gaitasunak eta ezagutzak zein diren ikusteko balioko du. Adierazkortasun-baliabideen ezagutza ariketa batzuen bitartez aztertuko da, eta antzerki-gidoi labur bat moldatu eta antzeztu beharko dute taldeka.

Horren ondoren, proiektuaren sekuentziazioan zehaztuko den proposamen didaktikoa landuko da eta atal praktikoa aurrera eramateko antzerki-gile baten laguntza beharrezkoa izanen da.

Postestaren bidez antzeztanaren taularatzea baloratzeaz gain, antzeztanaren moldaketa idatzia jasoko da. Gainera, ikaskideek aurkeztutako antzeztan baten iruzkina egin beharko dute banaka. Eta, bukatzeko, taldearen antolakuntza eta taldekideen lana baloratuko da, galdetegi baten bitartez.

Proposamen didaktikoaren muinean antzeztana taularatzea dago. Proiektuetan Oinarritutako Ikaskuntzarekin bat (POI), ikasleen parte-hartze aktiboa eta interesa pizteko aukeratu da metodologia hori. Ildo beretik, metodologia komunikatiboa lehenetsiko da, gaitasun komunikatiboa garatzea baita proposamen honen funtsa. Modu berean, ikaslearen ikasteko autonomia eta lan kooperatiboa bultzatuko dira, hizkuntzaren alderdi sozio-kulturalari erreparatuta.

Ikasleek proiektuaren sekuentziazioa jarrai dezaten, txosten bat pres-tatuko da. Bertan antzerkiaren historia, erabiliko diren baliabideak, ebaluazio-irizpideak eta proiektuaren bestelako xehetasunak adieraziko zaizkie.

Aukera izanez gero, beste herri zein hiri batzuetako ikasleekin trukeak egingo dira, ikasleek beste eremu geografiko batzuetako adierazkortasun-baliabideak ezagutzeko aukera izan dezaten. Truke horiek gutunene edo posta elektronikoaren bidez egingo dira.

3.3.1 Ebaluazio-irizpideak

Arestian aipatutako helburu zehatzak zenbateraino bete diren neurtzeko eta, aldi berean, ikasleen lana ebaluatzeko honako adierazleak erabiliko dira:

1. taula. Proposamen didaktikoa ebaluatzeko irizpideak

Irizpideak	Bikain	Oso ongi	Nahikoa	Gutxi
1. Iruzkina eta iritzi kritikoa egiteko gaitasuna	Antezlan bat ikusi ondoren, hari buruzko iritzi kritikoa egiteko gaitasun bikaina erakusten du	Antezlan bat ikusi ondoren, hari buruzko iritzi kritikoa egiteko gaitasun oso ona erakusten du	Antezlan bat ikusi ondoren, hari buruzko iritzi kritikoa egiteko gaitasuna duela erakusten du, nahiz eta zailtasunak izan ideia batzuk ongi adierazteko	Antezlan bat ikusi ondoren, ez da gai hari buruzko iritzi kritikoa modu eraginkorrean edo ulergarrian egiteko
2. Antezlana I: erregistro-aldaerak	Erregistro-aldaerak erabiltzen dira mezua modu adierazgarrian komunikatzeko	Erregistro-aldaerak erabiltzen dira, nahiz eta akatsen bat egin	Erregistro-aldaerak erabiltzen dira, nahiz eta akatsak egin edo mezua modu adierazgarrian komunikatzeko zailtasunak izan	Ez da erregistro-aldaerarik erabiltzen edo erabiltzen direnak ez dira egokiak
3. Antezlana II: adierazkortasun-baliabideak	Egoera komunikatiboan beharrezkoak eta egokiak diren adierazkortasun-baliabideak ederki erabiltzen dira	Egoera komunikatiboan beharrezkoak eta egokiak diren adierazkortasun-baliabideak ongi erabiltzen dira	Egoera komunikatiboan beharrezkoak diren adierazkortasun-baliabide batzuk erabiltzen dira	Ez da egoera komunikatiboan beharrezkoak diren adierazkortasun-baliabiderik erabiltzen edo erabiltzen direnak desegokiak dira

4. Antzezlana III: ahozkotasuna	Ahoskera, tonua, bolumena, erritmoa eta doinua bikainak dira	Orokorrean, erritmoa eta ahotsaren tonua onak dira, baina zenbaitetan ez du ongi ahoskatzen edo erabiltzen duen bolumena ez da entzungarria	Zenbait momentutan erritmoa ez da behar bezain arina eta bizia. Ahotsaren tonua nahiko monotonoa da edo bolumena ez da entzungarria	Ahotsaren tonua monotonoegia da eta erritmoa motela da. Ez du ongi ahoskatzen edo erabiltzen duen bolumena ez da entzungarria
5. Antzezlana IV: gorputz-adierazpena	Eskuekin egindako imintzioak, gorputzaren jarrera eta begiradaren norantza aparteokoak dira	Orokorrean, eskuekin egindako imintzioak, gorputzaren jarrera eta begiradaren norantza onak dira. Halaber, ez die entzuleei begiratzen	Eskuekin egindako imintzioak eskasak edo gehiegizkoak direnez, aurkezpena hobetu daiteke. Gorputza oso zurrin du edota urduritasuna adierazten du	Ez dio publikoari begiratu, alboz edota bizkarra emanez aritu da
6. Antolakuntza eta talde-lana	Plangintza, entseguak, pertsonaiaren lanketa bikainak izan dira	Plangintza, entseguak, pertsonaiaren lanketa onak izan dira	Plangintza, entseguak, pertsonaiaren lanketa nahikoak izan dira	Plangintza, entseguak, pertsonaiaren lanketa falta dira

Iturria: Norberak egina.

3.3.2 Baliabideak

- Chromebook-ak edo bestelako ordenagailuak
- Interneterako sarbidea
- Liburuak eta gidak: *Gora teloia! Antzerki gida; Antzerki. Le théâtre; Biraok. Nafarroan bilduak; Euskal Herriaren Yakintza; Literatura popular del País Vasco II*
- Antzerki testuak eskaintzen dituzten webguneak: <https://www.ganbila.eus/liburuak> eta <https://mikelmartinez.eus/teatrotestuak/euskeraz-sortuak>

- Entseguak egiteko espazio egokia
- Pertsonaiak karakterizatu eta janzteko makillajea eta arropa

3.4 Proiektuaren sekuentziak

2. taula. Proiektu didaktikoaren atalen sekuentziak

Atala	Edukiak
Antzerkigintzaren historia	Grezia klasikoa Erromatarrak Antzerkiaren gorakada XVI.-XVII. mendeetan Euskal Pizkundera Antzerkia frankismoan eta gerra-garaiaren ondorioak
Estiloa, generoa eta estruktura	Estiloa: mimoa, sudur gorria - pailazoa, maskara, txotxongiloak eta testu antzerkia Generoa: tragedia, komedia eta drama Estruktura: planteamendua, korapiloa eta amaiera
Euskal antzerkigintza gaur egun	Prekariatatea eta prestigioa
Erregistro-aldaerak eta adierazkortasun-baliabideak	Erregistroak Adierazkortasun-baliabideak
Antzezlana sortzea	Antzezlana bat aukeratu eta moldatu (adierazkortasun-baliabideak eta erregistroak moldatu) Taldea-lana bideratu: ardurak banatu Antzezlana sortu: entseguak antolatuz, pertsonaiak landu

Iturria: Norberak egin *Gora teloia! ANTZERKI GIDA* (Goenaga 2021) eta *Antzerkia. Le Théâtre* (Goenaga eta Barea 2021) lanetan oinarrituta.

3.4.1 Antzerkigintzaren historia

- Grezia klasikoan antzerkiak eta bere inguruan antolatzen ziren jaialdiek eta festek sekulako garrantzia izan zuten. Jainko-jainkosen omezez egiten ziren antzerki-emanaldiak, eta agintariak eta herri osoak joaten ziren antzerki-lehiaketetara (Goenaga 2021). Dionisia izeneko antzerki-jaialdia instituzionalizatu zen (Goenaga 2021). Bertan, Dioniso jainkoa ohoratzen zen. Tragedia, komedia eta antzerki satirikoa izan ziren han sortu ziren hiru drama-generoak. Atenasek bere kolonia ugarietara esportatu zuen antzerki-jaialdia. Autore tragikoen artean, Sofokles, Eskilo eta Euripides dira garrantzitsuenak. Autore komikoen artean garrantzitsuena Aristofanes da. Aipagarria da maskararen erabilera, erritu eta ospakizunetan erabiltzen zena. Azterna gehienak K.a. v. mendeko ontzietan egindako margolanetik datoz, hala nola zuhaitz batetik zintzilikatuta ageri den jainkoaren maskara ageri duena (Goenaga 2021: 13).
- Erromatarrek kutsu erlijiosoa kendu eta jendearen egunerokotasunera hurbildu zuten antzerkia. Pertsonaiak jainko-jainkosa edo erregeerreginak izan beharrean, zerbitzariak eta morroiak izaten ziren. Erromatarren tradizioan, greziarrengandik hartua, antzerki literarioa pertsonaia bat nola sentitzen zen «ikustea» ahalbidetzen zuten aurpegi-adierazpen oso markatuak zituzten maskarak erabiltzen zituzten, eta gizonak bakarrik osatutako taldeek antzezten zuten. Batzuetan, maskara horiek paper jakin baterako berariaz eginak izaten ziren eta aktore batek hainbat paper antzeztu zitzakeen, maskara aldatuta. Emakumeen paperak gizon trabestituek antzezten zituzten.
- XVI.-XVII. mendeetan antzerkiaren gorakada ikaragarria izan zen Europa osoan: Espainian, «Urrezko Mendea»; Erresuma Batuan, antzerki isabelinoa, Shakespearerena, besteak beste; Italian, Comedia dell'Arte, inprobisazio antzerki barregarria; eta, Frantzian, Molière antzerkigile ospetsua. Horiek dira garai hartan antzerkiak izan zuen garrantziaren adibide. Mende horietan antzerkiak utzi zuen arrastoa aipagarria da, bai antzokietan, bai antzezteko moduan, eta baita testuetan ere. Horrekin batera, herrietan, antzerki herrikoiak, erlijiosoak eta festetako dantza eta komeriak egiten jarraitzen zuten (Goenaga 2021).

Lehen pastorala 1634an erregistratu zen Atharratzen. Pastoralak ospakizun handiak izaten ziren, herriko plaza zabalean egiten ziren eta herritar askok hartzen zuten parte. Antzezlanak bertsoan kantatzen ziren, eta musika zein dantzek garrantzi handia zuten (Goenaga eta Barea 2021). Pastoraletan bi alderen lehia taularatzen da: alde ona (kristauak) eta alde txarra (turkoak). Beti alde onak irabazten du. Eszenatokian hiru ate daude: onak ezkerreko ate urdinetik ateratzen dira, turkoak eskuineko ate gorritik, eta deabrua goiko aldean dagoen ate zuri txiki batetik agertzen da. Musikariak ere eszenatokian bertan egoten dira. Hasieran, pastoraletan gizonak bakarrik aritzen ziren, baina XX. mendearen erditik aurrera emakumeek ere parte hartzen dute. Lehen gaitegi nagusia erlijiosoa zen, santuen bizitzak eta antzeko gaiak lantzen baitziren. Gaur egun, ordea, pastoralen gaiak gaurkotasanari lotuago daude: gai sozial eta politikoak jorratzen dira, gaur egungo errealitateari erreparatuta (Goenaga eta Barea 2021).

— Euskal Pizkundea mugimendu kultural eta politiko euskaltzale emankorra izan zen.

XIX. mendeko antzerkiaren erreferente nagusia Marcelino Soroa dugu [...] Soroaren euskal antzerkiarekin batera, urte askoan bizirik iraun duen eztabaida azaleratu zen, hau da, dibertimendu hutseko tokiko antzerkiaren eta unibertsalaren, hots, sakonagoa den antzerkiaren artekoa [...] edozein modutan, euskararekiko zaletasuna aldarrikatzen zen garai hartan, antzerkia egitearen arrazoi garrantzitsuenetako bat euskara sustatzea zela (Goenaga eta Barea 2021: 18-20).

Soroak antzezan asko idatzi zituen: *Gabon* (1880), frantsesetik itzulitako *Antton Kaiku* (1882), *Au ostatuba* (1884), *Alkate berriya* (1884), *Urrutiko intxaurrak* (1886) eta *Abec Istillubac!* (1889), besteak beste (Goenaga eta Barea 2021). Ildo beretik, Toribio Altzaga euskal antzerkiaren sustatzaile garrantzitsuenetakoa du. Bere taldearekin antzezan ugari taularatu zuen Donostian zein Gipuzkoako herrietan, eta euskal antzerkiarekiko zaletasuna indartzen lagundu zuen Alzagak euskal antzerkia mundura begira jarri zuen, adibidez, Shakespeareren *Macbeth* euskarara itzuli eta egokitu zuen (Goenaga eta Barea 2021).

Bestalde, Katalina Eleizegiren antzezanak ditugu. Batzuen iritziz, euskal antzerki modernoaren ama izan zen. Idatzi zituen lanek sariak eta kritika

onak jaso zituzten (Goenaga eta Barea 2021): *Garbiñe* (1917), *Loreti* (1918), *Gaine* (1929), *Yatsu* (1934). 1932an Antonio Maria Labaienek antzerki-testuen lehiaketa antolatu zuen *Antzerti* aldizkarian. Ondoren, 1934an Eusko Antzerti Eguna ospatzen hasi ziren. Ekimenak sekulako arrakasta izan zuen. Sari-banaketa San Telmo Museoan egiten zen, eta ondoren Victoria Eugenia eta Kursaal antzokietan antzerki-emanaldiak hasten ziren, eta asteetan ikusgai egoten ziren. Hiru jaialdi ospatu ziren 36ko gerra hasi aurretik (Goenaga eta Barea 2021: 22). Esan daiteke Soroak, Altzagak eta Eleizegik piztu zutela garaiko euskaldunen antzerkiarekiko zaletasuna.

- Antzerkia frankismoan eta gerra garaiazen ondorioak: frankismoak antzerkizaleak eta antzerkigileak atxilotzea ekarri zuen eta, horrekin batera, zentsura eta autozentsura testugintzan eta, oro har, sormen-prozesu guztietan. Hala, pizkundeko mugimendu kultural berritzaile eta aberatsak etena jasan zuen 36an, hegoaldeko gerra zibila hasi zenean. Frankismoak Antzerti aldizkariaren amaiera ekarri zuen, herrietako antzeztaldeak desagitea eta emakumeak oholtzetatik desagertzea ere bai (Gereñu 2018: 737).

3.4.2 Estiloa, generoa eta estruktura

3.4.2.1 ESTILOA

3. taula. Antzerki estiloak

Estiloa	Azalpena
Mimoa	Hitzik gabeko antzerkia da. Gehienetan aktore bakarra izaten da, eta keinuen bidez adierazten dira egoera eta ekintza guztiak. Oso mugimendu, keinu eta imintzio garbiak eta landuak egin behar dira, kontakizuna eta pertsonaiari gertatzen zaizkion gorabeherak publikoarengana ondo iristeko, eta baita sentimendu eta emozioak azalertzeko ere. Mimo aktoreek gorputz adierazpena asko lantzen dute, hitzik gabe ikuslea gehienetan barregarriak diren egoeretan murgiltzeko.

Sudur gorria. Pailazo-clown	<p>Sudur gorria maskara guztietan txikiena dela esan ohi da. Pertsonaia berezi bat, izaera xaloarekin edo begirada biziarekin. Badira mota askotako pailazoak: azkarrak, lotsagabeak, traketsak, bihurriak edo tontoloak.</p> <p>Nork bere pailazoa du. Barrutik ateratzen den pertsonaia da, baina pertsonaia hori landu egin behar da: nola hitz egin, nola ibili, zein keinu dituen ohikoak edo, esate baterako, muturreko egoera batean zer egingo duen probatu eta zer nolako pailazoa izango den bilatu.</p>
Maskarak	<p>Historian zehar maskara antzerkiari lotuta egon den ezinbesteko tresna da. Maskara antzerki-errituaren parte da. Pertsonaiaren ezaugarriak handitzen ditu. Maskarek esker, gainera, aktoreek pertsonaia bat baino gehiago antzez ditzakete. Maskara-mota asko dago: paperez egindakoak, larruzkoak, kartoizkoak, egurrezkoak... Batzuek aurpegi osoa estaltzen dute, eta beste batzuek, berriz, aurpegi erdia edo aurpegiaren zati bat (sudurra, begiak, masailak...). Erabileraren arabera ere, maskara tankera askotakoa izan daiteke.</p> <p>Maskara janzterakoan gorputz osoak maskara horri lagundu behar dio, hau da, bere zerbitzura lan egin behar du. Alegia, kontatu edo esan nahi duguna gorputzaren jarrera eta mugimenduen bidez adieraziko dugu. Maskarak kontrola eskatzen du; mugimendu garbi eta zehatzak. Maskararen atzean aktore bat dago, pertsonaiari bizia emango diona. Aktore askorentzat, hasieran behintzat, maskara baten atzean lan egiteak balio dezake lotsa uxatzeko edo jende aurrean agertzeak ematen duen larritasunetik babesteko.</p>

Iturria: Norberak sortua Goenagaren antzerki-gidan (2021: 32-42) oinarrituta.

3.4.2.2 GENEROA

— Komediala:

- I. Gehiegizko pertsonaiak. Komeditan protagonista diren pertsonaiak muturrera eramana daude. Normalean, bizioren bat duten

eta egoera barregarri eta dibertigarriak bizi dituzten pertsonak irudikatzen dituzte.

- II. Arketipoak. Komediako pertsonaiak arketipoak ere izan ohi dira, hau da, gizartean ohikoa den bizioaren adibideak dira (zikoizkeria, pikardia, gezurra, etab.).
- III. Helburua: barrea. Argi dago komediaren ezaugarrietako bat ikusleari barre eragitea dela. Baina ez da edonolako barrea, irriaren bidez gogoeta eginarazten digun umore-mota bat baizik.
- IV. Gai sozialak. Gehienetan, komedia testuinguru soziopolitiko jakin baten barruan kokatzen da. Izan ere, pertsonaiek barre eginaraziko digute, baina bizi garen munduari buruzko salaketa-edo hausnarketa-mezu bat ere zabalduko dute.
- V. Amaiera zorionsua. Komediaren beste elementu azpimarragarrienetako bat azpigereroa gehien identifikatzen duena da. Izan ere, tragedian ez bezala, komedian amaiera zorionsuak ohikoak dira, ikusleei energia ona eta baikortasunez eta itxaropenez betetako mezua emanez.

— Drama:

Tragediaren eta komediaren gaiak biltzen dituen antzerki-mota da. Poeta klasikoek tragedia goi-mailakotzat eta komedia behekotzat hartzen zituzten, baina, humanismoaz geroztik, erdibidekoa onesten dute, eta bien ezaugarriak lotzen dituzten drama-motez hitz egiten hasi ziren, hala nola tragikomediaz, komedia eta tragediaren sintesi, bitarteko eta ondorio diren aldetik. Garatu diren drama-moten artean, drama burgesa, drama liturgikoa, drama lirikoa eta drama historikoa bereizten dira.

3.4.3 Euskal antzerkia gaur egun

Egungo euskal antzerkiak bizi dituen baldintza prekarioak agerikoak dira. Hori erakusten dute LANARTEA elkartearen Euskal Artisten Lan eta Baldintzen I. Inkesta kuantitatiboaren emaitza nagusiek (Irureta 2024). Hala-

ber, Goikoetxeak dioenez (2023), askotan ez dira antzokiak betetzen, ezjakintasun handia dago eta, ondorioz, antzerki profesionalaren bidea zaila da. Dena dela, Hegoaldeko eta Iparraldeko egoerak ez dira berdinak. Frantziar kultura gehiago balioesten da eta horren isla 80ko hamarkadan sortutako intermitentzia-sistema da:

Sistema horretan sartzeko urtebetez frogatu behar da artista edo teknikaria zarela, eta urte horretan bostehun eta zazpi ordu eman dituzula alor horretan lanean. Hori frogatuz gero, hurrengo urterako urtebeteko langabezia eskuratzen duzu. Urtebete hau pasatu ondoren berriz frogatu behar dituzu zure lan orduak, eta ordu kopuru minimo hori betez gero, jarraitu egiten du sistemak: datorren urtean langabezia soldata jasoko duzu. Sistema honetan zauden artean ezin duzu beste lanik egin erregimen orokorrean (Goikoetxea 2023: 38).

Marixe Urrutik, beste antzerki sortzaile askok bezala, antzerkia eskolan deskubritu zuen eta, «gozamen iturri izateaz gain, euskaldun berria izanik hizkuntzan trebatzeko tresna ere izan zuen». Bere ustez, Hegoaldeko erakundeek intermitentzia-sistema sortu beharko lukete kalitatezko lana segurtatzeko. Antzerki-testuak ikastearen inguruan honela dio: «oso polita da antzerkiari esker zer hizkuntza harrotasun sortzen ahal duzun» (Goikoetxea 2023: 49).

Bistakoa da mundu globaleko paradigmak kultura kontsumitzeko ohiturak aldatu dituela eta antzokietako publikoaren beherakadan eragin zuzena izan duela (Goenaga 2018). Bestalde, kultur esparrua bultzatzeko edo indartzeko interes falta dagoela nabarmentzen du Goikoetxeak (2023) antzerki munduko hainbat eragile elkarrizketatu ondoren. Azken gogoetan honela dio (235): «[...] argi esan daiteke ez dela kultur politika duin bat existitzen, eta administrazio publikoen utzikeria, interes eza edo kudeaketa kaxkarra dextente zabalduak daudela».

Egungo euskal antzerkiaren egoerari dagokionez, ikusi da prekarietatea nabarmena dela eta Hego Euskal Herriko produkzioen sorkuntza-prozesuak Iparrekoak baino askoz laburragoak direla (Goikoetxea 2023: 74).

3.4.4 Erregistro-aldakerak eta adierazkortasun-baliabideak

3.4.4.1 ERREGISTROAK

Hizkera adierazkorra lantzen hasteko Euskaltzaindiak proposatzen duen erregistroaren definizioa erabiliko da, hizkuntzen aldaeren ezaugarriak testuinguru zabalean kokatzeko. Definizio horretan erregistroa «solaskideen arteko harremanen, haien asmoen, gaien, formaltasun-mailaren eta egoera definitzen duten beste hainbat faktoreren eraginez erabiltzen den hizkera mota» gisa ulertzen da (Euskaltzaindia 2008: 21). Gainera, erregistro bat edo beste erabiltzeko unean dauden aldagaiak hainbat dira:

- Hiztunaren jatorri geografikoa eta maila soziokulturala. Alde batetik, euskalkiak eta, bestetik, soziolektoak ditugu. Fonologia eta lexikoa izaten dira gizarte-mailaren erakuslerik ohikoenak. Gogoratu beharra dago historian zehar euskaraz herri xehea mintzatu dela eta latinez, gaskoiz, gaztelaniaz edo frantsesez jende gorenari (Zuazo 2005: 218).
- Gaiak: orokorrak eta espezifikokoak.
- Egoera komunikatiboa: formala (hizkera neutroa) ez-formala/informala (hizkera adierazkorra).
- Kanala: ahozkoa, idatzizkoa eta mistoa.
 - Erregistro formalean: hizkera neutroa erabiltzen da. Igorleak hizkuntza-baliabide egokiak hautatzen ditu, eta hizkuntza arretaz aukeratzen du. Erregistro espezializatuak izan daitezke, adibidez, tekniko-zientifikoak edo hezkuntzan erabiltzen den hizkera.
 - Erregistro informalean: hizkera adierazkorra erabiltzen da. Lagunarteko edo familiararteko komunikazioan gauzatzen da. Egitura sinpleak hautatzen dira, eta igorlea adierazkorra izaten da. Kalea, lagunartea, aisialdia dira bere espazio naturalak, eta onginahia, maitasuna, konfiantza, adiskidetasuna, harridura, haserre eta mespretxua adierazteko hizkera-mota guztiak barne hartzen ditu.

3.4.4.2 ADIERAZKORTASUN-BALIABIDEAK

Testuinguru ez-formal edo informalaren barnean, hizkera adierazkorra dugu. Mintzaira-mota horretan, hizkera neutrotik kanpo dagoen guztia sar-tzen da. Alegia, onginahi, maitasun, konfiantza, adiskidetasun, harridura, haserre, mespretxua adierazteko baliabide-mota guztiak.

4. taula. Hizkuntzaren bariazioa eta erregistroak

	Familiarra	Ez-familiarra
Fonologia	<ul style="list-style-type: none"> - Kontrakzioak - Intonazioa eta aldaera aberatsak - Ahoskera informala - Palatalizazio adierazgarriak 	<ul style="list-style-type: none"> - Berba osoak (arau fonologikoak beteaz) - Intonazio monotonoagoa - Ahoskera formala
Morfosintaxia	<ul style="list-style-type: none"> - Gramatika trinkoa - Aditz jokatugabeak - Esaldi eta molde adierazgarriak - Elipsiak - Hitz-ordenaren aldaketak - Tratamendua: hitanoa 	<ul style="list-style-type: none"> - Gramatika ugariagoa - Aditz jokatu gehiago - Molde neutroak eta formalak - Elementu gehiagoren edo guztien agerpena - Tratamendua: zuketa, beroriketa
Lexikoa	<ul style="list-style-type: none"> - Mailegu gehiago - Bikote lexikoak - Eremu semantikoen muga lanbroak - Lexiko afektiboa, kortesiazko formulak, harridurak - Argota 	<ul style="list-style-type: none"> - Lexiko zehatzagoa, berezitua - Lexiko teknikoagoa - Teknolektoetako hitzak

Iturria: Euskaltzaindia (2018: 25).

Palatalizazioa

Palatalizazioa edo bustidura mingainak aho-sabaian ukitzean sortzen dituen soinuak adierazten dute. Hizkuntza gehiagok erabiltzen dute, hala nola italierak edo suedierak (Oñederra 1990: 16). Euskaraz urruntasuna, gertutasuna, zakartasuna, maitasuna, oniritzia, haserrea edo mespretxua adierazteko erabili ohi da.

Gehienetan palatalizazioa, forma hipokoristikoak (izenen txikigarriak: Ane/Añe, Haritz/Haritz, Haizea/Haizea, Martin/Martin) sortzeko erabiltzen da. Bestalde, adjektiboekin ezugarri gisa erabiltzen da: gozo/goxo, zuhur/xuhur, bizi/bixi, labur/llabur, zintzo/txintxo/ttintto, bero/bello eta abar.

Gainera, asmoaren arabera intonazio bat edo beste erabiltzen da, hau da, helarazi nahi dugunaren arabera intonazioa moldatzen dugu, adibidez, samurtasuna edo haserrea adierazteko. Hortaz, segur aski ez dugu doinu bera erabiliko «norena da txakur (politt) hori?» edo «norena da zakur (itsusi) hori?» esateko.

Errepikapenak

Hitz-errepikapenak esandakoari indarra emateko erabiltzen dira, eta hitz berriak sortzeko ere bai. Hiru motako errepikapenak daude.

Lehenengoan, adjektiboa errepikatzen da: *polit-polita da hori, gorri-gorriak dira etxean ditugun loreak, koadro eder-ederra da, txiki-txikia sentitu zen, harro-harroa da, txori hori gorri-gorria zen, xuri-xuria zen ekarri zuen xakurra.*

Bigarrenik, adberbioekin errepikapena dugu kasu anitzetan, hala nola *poz-pozik etorri zen, blai-blai eginda ailegatu ginen, neka-neka eginda etorri dira menditik.*

Hirugarrenik, zenbait hitz elkartutan eta onomatopeiatan aurkitzen ditugu: *birrinbi-barranba, birrin-birrin, bolo-bolo, duda-muda, hitz eta pitz, ihahi eta ahaha, ikusi-makusi, ipi-apa, kiskun-kaskun, plisti-plasta, tirriki-tarraka, ttapa-ttapa, ttiki-ttaka, txin-txin, txitean-pitean, zehatz-mehatz, gazi-geza, xirmi-xarma, zirimiri, zurrumurru, zalantza-malantza* eta horrelako beste asko ditugu.

Biraoak

Aipatu bezala, ikasle askok euskara ikastetxeko hizkuntza akademikotzat hartzen dute, txukuntzat eta birao gutxikotzat, baina errealitatea bestelakoa da. Izan ere, euskaraz ere iraintzeko modu asko dago. *Sakrea* edo *biraoa* honela defini daiteke «beste batzuei zuzentzen zaizkien laidozko hitzak eta esaerak dira [...] iraingarriak diren hitz eta itzuliak, nahiz denek ez duten gisa berean iraintzen» (Salaberri eta Zubiri 2007: 10).

Irain guztiak ez dira mota berekoak (Salaberri, Kamino eta Zubiri 2004: 27-117). Irain maila asko dago, haserrearen, nahiaren eta, oro har, testuinguruaren arabera. Ikasleek *Biraoak. Nafarroan bilduak* (Salaberri eta Zubiri 2007) liburua izanen dute baliabide, biraoen jatorria eta morfologia ezagutzeko eta, aurrerago, haien argot propioa sortzeko bideak emateko.

Nahiz eta zaila izan balioetan heztearen markoan gai honetan sakontzea, esan beharra dago jendeak haserretzen denean gaztelerara jotzeko joera duela, eta horrek euskararen erabilera mugatzen duela. Euskaraz ere haserretzeko gai izan behar dute ikasleek eta, hori, zeharka bada ere, antzerkiaren bitartez landu daiteke, arteak sortzen baititu pentsaerak eta emozioak adierazteko ereduak (Goikoetxea, 2023: 24).

Mailakatzea

Adjektiboaren mailak adierazteko adberbio jakin batzuk erabiltzen ditugu: *oso*, *guxtiz*, *biziki*, *nahiko*, *aski*, *samar*, *batere* eta abar.

Euskara gutxi erabiltzeagatik askotan adberbio bera erabiltzera jotzen dugu, adibidez: ezagutu berri dudan neska *oso* jatorra da. Baina, lagunartean edo testuinguru familiar batean normalean mailakatze adberbio gehiago erabiltzen dira. Modu horretan, gauza bera adierazteko adberbio ugari erabil daitezke: *aski jatorra da* / *jator askoa da* / *biziki jatorra da* / *arras jatorra da* / *gogorki jatorra da* / *lazki jatorra da* / *arrunt jatorra da* / *txit jatorra da*.

Eratorpen atzizkiak

Eratorpen atzizkiak ere egokiak dira honelakoetan eta bolo-bolo entzuten dira familian edo lagunarteko hizkeran:

Hortxe utzi ditugu berokiak / horixe erantzun nion! / hantxe egongo gara zure zain / huraxe galdu zen / banku honexetan itxaroten badugu? / beroki hura zahar(t)xeagoa da! / hauxe da nahiago dudana / geroxeago joango gara / handixkoenak behean utziko ditugu / gehienxkoenak egin ditut / azkarxeago ibil zitezkeen...

Esamoldeak eta atsotitzak

Esamoldeak ugari erabiltzen ditugu egunerokoan; balio adierazkor handia dute, eta ideiak eta egoerak laburbiltzeko tresna paregabeak dira. Hala ere, normalean ikasleek gogoratzen dituzten gehienak gaztelaniazko esamoldeak dira. Horregatik, euskaraz dauden esamolde errazenak ezagutaraztea komeni da, hala nola (Euskararen Irakaskuntzarako Baliabide Zentroa d.g.):

Gauetz katu guztiak beltzak: Iluntasunean edo argi falta dagoenean, erraza da akatsak ezkutatzea edo ez antzematea.

Jakiteak ez du ogirik jaten: jakintzak ez du inoiz kalterik egiten.

4. Emaitzak

Proposamen didaktikoaren atal bakarra eraman zen praktikara ikasleen aldez aurreko adierazkortasun-baliabide eta antzerkigintzaren gainean zituzten ezagutzak aztertzeko.

Bi taldeetako ikasleei galdetu ondoren, gehienek adierazi zuten ez direla azken urteetan antzerkiak ikustera joan. Hala ere, ikasleei gaia interesgarria egin zitzairen. Izan ere, DBHko 3. mailako lehenengo taldeko ikasleek arreta mantendu zuten saio osoan zehar, eta batzuek ezagutzen ez zituzten hitzak eta esapideak ozen eta eskatu gabe errepikatu zituzten. Laburbilduz, azalpenak adi entzun zituzten, eta adierazkortasun-baliabideekin trebatzeko

ariketetan, ikasle askok parte hartu zuten, interesa eta trebetasuna erakutsiz. DBHko 3. mailako bigarren taldean antzeko emaitzak izan ziren. Talde horretan ere azalpenak eman bitartean ikasleek arreta mantendu zuten, eta ariketak egiteko gaitasuna eta trebetasuna erakutsi zuten.

Etorkizunean, atal teoriko hori paperean soilik eskaini beharrean, euskarri digitalean ere aurkeztea aproposagoa litzateke, gaiarekiko ulermen esanguratsuagoa bermatzeko eta ikastaldeetan egoten den adimen-aniztasunari erantzuteko. Adibidez, fonologia eta morfologiaren aldaerei dagokienez, euskarri digitalean euskal antzezlanen zati esanguratsuak aukeratzea egokia izango litzateke erregistroen aldaeren ezaugarriez jabetzeko.

Pretestaren atal praktikoa talde bakarrarekin egin zen. Horretarako, hiru ikaslez osatutako taldeak egin ziren eta azalpen xume baten ondoren, taldeka antzerki-gidoi labor sortzeko eta antzezteko eskatu zitzaizen. Pretest horren emaitzek islatzen dute antzerki-gidoiak sortzea eskatzea ez dela egokia eta hori landu baino lehen antzezlanak lantzea aproposagoa dela. Izan ere, ez dituzte antzerki-gidoiaren ezaugarriak ezagutzen.

Aipatu bezala, ikasle gehienek oso antzezlan gutxi ikusi dituzte; are gehiago, gehienek Lehen Hezkuntzan euskal antzezlan bat ikustera joan zirela erantzun zuten. Gehienek ez zuten argiki gogoratzen, eta orduz geroztik ez dute beste antzezlanik ikusi. Interesgarria litzateke galdetegi bat prestatzea, etorkizunean horren gaineko datuak modu sistematikoan jasotzeko.

5. Ondorioak

Oinarri teorikoan aipatu bezala, antzerkia ahozkotasuna, ahoskera, gorputz-adierazpena, erregistro-aldaerak eta sormena jorratzeko tresna biziki aproposa da, baita ikasleei euskara gozabidea dela erakusteko ere.

Pretestaren atal teorikoaren emaitzek islatzen dute orokorrean DBHko 3. mailako ikasleek ez dituztela euskarak dituen adierazkortasun-baliabideak ezagutzen eta antzerkia arrotza zaiela. Adierazkortasun-baliabideei dagokienez eta kontzientzia metalinguistikoaren ekarpenak aintzat hartuz, ez dago argi proposamen didaktikoaren atal teoriko oso bat

horri eskaintzea lagungarria litzatekeen. Hots, ikasleei euskarak adierazkortasun-baliabide batzuk irakastea eta beste baliabide batzuetan arakatzeko baliabideak eskaintzea. Etorkizunean, proposamen didaktikoa praktikara eramatean, pretestaren eta postestaren arteko alderaketa egingo litzateke, atal teorikoaren egokitasuna neurtzeko eta helburuak bete diren aztertzeko.

Bestalde, pretestaren atal praktikoarekin ikusi da ikasleek antzerkigidoiak idazteko zailtasunak dituztela, laburrak badira ere. Horregatik, proposamen didaktikoaren funtsa antzerkiaren bitartez adierazkortasun-baliabideetan trebatzea izanda, euskal antzezlanak lantzen hasiko dira; eta proiektuaren muina antzezlan horiek moldatzea eta antzeztea izango da, proposamen didaktikoan ikasitako baliabideekin.

Bukatzeko, proiektua praktikan aurrera eramateko premiazkoa izanen da ikasleekin antzezlanak ikusteko ateraldiak antolatzea, beren erreferente kulturak zabaltzeko eta ikuspuntu kritikoa lantzen hasteko abiapuntua izango delako. Izan ere, proposamen didaktikoaren lehendabiziko helburu orokorrari eutsiz, antzerkigintzaren gaineko ikuspuntu kritikoa garatzea beharrezkoa izango da artearen bitartez senti eta iradoki daitekeena modu adierazgarri batean komunikatzen ikasten hasteko.

Bibliografia

71/2022 Foru Dekretua, 2022ko abuztuaren 4koa, Nafarroako Foru Komunitateko Derrigorrezko Bigarren Hezkuntzaren etapako irakaskuntzen curriculuma ezartzen duena. Nafarroako Aldizkari Ofiziala, 155: 154-256.

ABLANEDO, Ane (2023). *Euskarazko ahozko jarduna Nafarroako gaztetxoaren artean: egoera eta aukera berriak*. Euskaltzaindia.

ALTUNA, Olatz eta HERNANDEZ, Jone Miren (2021). «Gazteak euskararen eszenatokian: erabileraren auzia», *BAT Soziolinguistika Aldizkaria* 120: 29-45.

AMONARRIZ, Kike (2018). «Gazte hizkerak - hizkera gazteak», *BAT Soziolinguistika Aldizkaria* 68: 163-189.

ANDUAGA, Eneko eta KASARES, Paula (2018). «Kale-erabilera: Nafarroako datuen irakurketa», *BAT Soziolinguistika Aldizkaria* 106: 65-78.

BASURTO, Asier (2023). «Euskararen auzia nerabeena baino gehiago da helduena». Jaime Altuna. *Argia*, 2023ko abenduaren 3a.

EINES, Jorge eta MANTOVANI, Alfredo (2018). *Didáctica de la dramatización*. Gedisa.

ECHVERRIA, Isabelle (2016). *Piarres Larzabalaren antzerkigintza: 1950-1982. Euskarazko antzerki identitarioaren paradigmak*. Euskaltzaindia.

EUSKALTZAINDIA. (2008). *Zenbait orientabide erregistroen trataeraz*. Euskaltzaindia.

EUSKARAREN IRAKASKUNTZARAKO BALIABIDE ZENTROA. (d.g.). «Esamoldeak eta trataerak. Bizipena nolako, esaera halako». 2026ko otsailaren 23an eguneratua. <https://eibz.educacion.navarra.es/blogak/esamoldeak/>

GANBILA.EUS. (d.g.). «Teatro testuak». <https://www.ganbila.eus/liburuak>

GASPAR, Artzai (2024). «Kontzientzia metalinguistikoa eta eleaniztasuna: berrikusketa bibliografiko bat», *Fontes Linguae Vasconum* 138: 349-374. <https://doi.org/10.35462/flv138.9>

GEREÑU, Idoia (2018). «Teatroaren mututzea xx. mendean: Frankismoa eta zentsuraren eragina euskal teatroaren bilakaeran», *Euskera* 63 (2): 731-763. <https://doi.org/10.59866/eia.v63i2018.98>

GOENAGA, Aizpea (2021). *Gora teloia! ANTZERKI GIDA*. Ikertze.

GOENAGA, Aizpea eta BAREA, Pedro (2021). *Antzerkia. Le théâtre*. Etxepare Euskal Institutua.

GOIKOETXEA, Maddi (2023). *Ura jaten. Antzerkia, prestigio soziala eta prekaritatea Euskal Herrian*. Susa.

HERNANDEZ, Jone Miren (2016). «Jarrera eta motibazio kontzeptuen haratago... Hizkuntza kultura, praktikak eta emozioak», *BAT Soziolinguistika Aldizkaria* 99: 179-195.

HERNANDEZ, Jone Miren eta SANTAMARIA, Ainara (2021). «Do It Yourselfetik planifikaziora. Euskal hiztun gazteak eta berreskurapenaren auziak», *Fontes Linguae Vasconum* 132: 349-374. <https://doi.org/10.35462/flv132.4>

IGARTZABAL, Iñigo (2014). «Kode-alternantzia eta hizkuntza ohiturak Gabiriako bi belaunaldietan», *BAT Soziolinguistika Aldizkaria* 92-93: 229-251.

IRURETA, Onintza (2024). «Mila euroko soldata artistentzat». *Argia*, 2024ko abenduaren 20a.

LUKU, Antton (1999). «Oraingo Antzerkiaz», *Euskera* XLIV: 293-300.

MARIN, Julia (2016). «Esatearen ederra: Agertokitik ikasgelara», *Euskera* 60: 451-476. <https://doi.org/10.59866/eia.v60i2.128>

MIKEL MARTINEZ.EUS. (d.g.). «Euskeraz sortuak». <https://mikelmartinez.eus/teatrotestuak/euskeraz-sortuak>

OLASAGARRE, Yolanda (2023). *Euskarazko ahozko jarduna Nafarroako gaztetxoaren artean: egoera eta aukera berriak*. Euskaltzaindia.

OÑEDERRA, Miren Lourdes (1990). *Euskal fonologia: palatalizazioa. Asimilazioa eta hots simbolismoa*. Euskal Herriko Unibertsitatea.

QUINTANILLA, Maite (2014). «Gazteak, hizkuntza eta hegemonia. Lekuan lekuko ikerketa antropologikoa Sorraluzen», *BAT Soziolinguistika Aldizkaria* 92-93: 87-120.

SALABERRI, Patxi, KAMINO, Peio eta ZUBIRI, Juan Jose (2004). «Goizuetako hizkera adierazkorra: biraoak», *Fontes Linguae Vasconum* 99: 411-451. <https://doi.org/10.35462/flv99.7>

SALABERRI, Patxi eta ZUBIRI, Juan Jose (2007). *Biraoak. Nafarroan bilduak*. Pamiela.

URIOANAGUENA, Mikel, FLORES, Beñat, BIDEGAIN, Eneko eta ZUBEROGOITIA, Aitor (2023). «Euskal tiktokerren edukiak eta hizkuntzaren lekua», *Euskera* 68: 117-148. <https://doi.org/10.59866/eia.v2i68.267>

VALVERDE, Jaime (2013). «Teatrogileek teatroaz: Maite Agirre, Antton Luku eta Ander Lipus», *Euskera* 58: 873-919. <https://doi.org/10.59866/eia.v58i2.167>

ZUAZO, Koldo (2005). *Euskara batua. Ezina ekinez egina*. Elkar.

Morfema funtzional goiztiarrak: haur euskaldun elebakarren hizkuntza-jabekuntzaren azterketa¹

Morfemas funcionales tempranos:
estudio de la adquisición del lenguaje de los niños y
niñas euskaldunes monolingües

Morphèmes fonctionnels précoces :
étude de l'acquisition du langage parmi des enfants
basques monolingues

Early functional morphemes:
study of language acquisition in Basque monolingual
children

¹ Garazi Domínguez Mezquitak Euskaltzaindiko Mintzola Saria jaso zuen ikerketa-lan honegatik. Ane Berrok Espainiako Gobernuako Zientziaren, Berrikuntzaren eta Unibertsitateen Ministerioaren PID2023-147383NB-I00 proiektuaren laguntza jaso du. Irene de la Cruz-Paviak, bere aldetik, Basque Foundation for Science Ikerbasquen, MCIN/AEI/10.13039/501100011033k eta European Union Next GenerationEU/PRTRk emandako RYC2021-03395-1 laguntza hartu du.

DOMÍNGUEZ MEZQUITA, Garazi
Deustuko Unibertsitatea
garazidominguezmez@gmail.com
ORCID: 0009-0001-6660-0418

BERRO, Ane
Deustuko Unibertsitatea
ane.berro@deusto.es
ORCID: 0000-0002-6818-506X

DE LA CRUZ-PAVÍA, Irene
Deustuko Unibertsitatea
Basque Foundation for Science Ikerbasque
irene.delacruz.pavia@deusto.es
ORCID: 0000-0003-3425-0596

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.328>

Jasotze-data: 2025/07/21

Behin-behineko onartze-data: 2025/10/21

Behin betiko onartze-data: 2026/03/02

Hizkuntza-jabekuntzaren ikerketak gizakia modu naturalean hizkuntzaz nola jabetzen den aztertzen du. Lan honetan, morfema funtzionalen jabekuntza aztertu nahi dugu. Ingelesean eta frantsesean oinarritutako ikerketek erakutsi dutenez, bi aldagaik dute eragina haurren lehen morfema funtzionalen pertzepzioan: morfemen maiztasunak eta morfemak lotuak ala askeak izateak. Lan honen xedea honako hau da: bi aldagai horiek euskarazko morfema funtzionalen ekoizpenean duten eragina aztertzea. Zehazki, morfema horien ekoizpenaren hurrenkeran arreta jarriko dugu. Arakatuko ditugun morfema funtzionalak dira, izen morfologiari dagokionez, kasu gramatikalak, determinatzaile mugatuak, partitiboak, izenordainak, erakusleak eta, aditzaren eremuan, morfema modalak. Morfemen maiztasuna kalkulatzeko, EHME (Acha eta beste 2014) erabili dugu. Horrez gain, lana aurrera eramateko, lau haur euskaldun elebakarren hizketa aztertu dugu (Valle eta Alonso 2015), CHILDES datu-baseko transkripzioez baliatuta. Emaitzetan ikusi dugu maiztasunak eta lotu/aske izatearen ezaugarriak eragina dutela haurren morfema funtzionalen lehen ekoizpenetan.

Gako-hitzak: hizkuntzaren jabekuntza, morfema funtzional goiztiarrak, morfema funtzionalak, morfema lotuak, morfema askeak, maiztasuna, euskara.

El estudio de la adquisición del lenguaje se centra en analizar cómo el ser humano adquiere el lenguaje de manera natural. En este trabajo analizaremos la adquisición de los morfemas funcionales. Como han demostrado los estudios realizados en inglés y francés, la frecuencia de los morfemas y el hecho de que estos sean libres o ligados influyen en la percepción de los primeros morfemas funcionales. El objetivo de este trabajo es determinar si la frecuencia de los morfemas y el hecho de que sean libres o ligados influye en su producción temprana en euskera. Concretamente, analizaremos el orden de aparición de estos morfemas en el habla infantil. Los morfemas funcionales que examinaremos son, respecto a la morfología nominal, los casos gramaticales, artículos, partitivo, pronombres, demostrativos y, en lo que se refiere a la morfología verbal, los morfemas y partículas modales. Para calcular la frecuencia de los morfemas, hemos utilizado el corpus de EHME (Acha *et al.* 2014). Hemos examinado el habla de cuatro niños vascoparlantes monolingües (Valle y Alonso 2015), utilizando las transcripciones de la base de datos CHILDES. Los resultados nos muestran que la frecuencia de los morfemas y el hecho que estos sean ligados o libres influye en la producción de los primeros morfemas funcionales.

Palabras clave: adquisición del lenguaje, morfemas funcionales tempranos, morfemas funcionales, morfemas libres, morfemas ligados, frecuencia de aparición, euskera.

L'étude de l'acquisition du langage se concentre sur l'analyse de la manière dont les humains acquièrent naturellement le langage. Dans cet article, nous examinerons l'acquisition des morphèmes fonctionnels. Comme l'ont montré des études menées en anglais et en français, la fréquence des morphèmes et le fait qu'ils soient libres ou liés influencent la perception des premiers morphèmes fonctionnels. L'objectif de cet article est le suivant : analyser si la fréquence des morphèmes et le fait qu'ils soient libres ou liés influencent leur production. Plus précisément, nous analyserons l'ordre d'apparition de ces morphèmes. Les morphèmes fonctionnels que nous analyserons sont, en ce qui concerne la morphologie nominale, les cas grammaticaux, les articles, les partitifs, les pronoms, les démonstratifs et, en ce qui concerne la morphologie verbale, les morphèmes modaux et les particules. Pour calculer la fréquence des morphèmes, nous avons utilisé le corpus EHME (Acha *et al.* 2014). De plus, pour réaliser ce travail, nous avons analysé le discours de quatre enfants bascophones monolingues (Valle et Alonso 2015), en utilisant les transcriptions de la base de données CHILDES. Les résultats montrent que la fréquence des morphèmes et le fait qu'ils soient liés ou libres influencent la production des premiers morphèmes fonctionnels.

Mots-clés : acquisition de la langue, morphèmes fonctionnels précoces, morphèmes fonctionnels, morphèmes libres, morphèmes liés, fréquence d'apparition, basque.

The study of language acquisition focuses on analysing how humans acquire language naturally. In this paper we investigate the acquisition of functional morphemes. As studies in English and French have shown, their frequency of occurrence and whether they are free or bound influence the perception of the first functional morphemes. The aim of this paper is to analyse whether frequency and their free vs bound status influence early morpheme production. Specifically, we will analyse the order of occurrence of these morphemes in infant productions. The functional morphemes we will analyse are, with regard to nominal morphology, the grammatical cases, articles, partitive, pronouns, demonstratives and, with regard to verbal morphology, the modal morphemes and particles. To calculate the frequency of morphemes we have used the EHME corpus (Acha *et al.* 2014). We have analysed the speech of four monolingual Basque-speaking children (Valle and Alonso 2015), using the transcriptions of the CHILDES database. The results show that the frequency of morphemes and whether they are bound or free influence the production of the first functional morphemes.

Keywords: language acquisition, early functional morphemes, functional morphemes, free morphemes, bound morphemes, frequency of occurrence, Basque.

DOMÍNGUEZ MEZQUITA, Garazi, BERRO, Ane eta DE LA CRUZ-PAVÍA, Irene (2026). «Early functional morphemes: study of language acquisition in Basque monolingual children», *Euskera Ikerketa Aldizkaria* 71 (1): 47-80.

1. Atarikoa
 2. Metodologia eta corpusa
 - 2.1 Parte-hartzaileak
 - 2.2 Aztertu diren kategoria funtzionalak
 - 2.3 Datuen trataera
 3. Emaitzak
 - 3.1 Kasu gramatikalen azterketa kategoriaren arabera
 - 3.2 Determinatzaile mugatuak: artikulua eta partitiboa
 - 3.3 Izenordainak
 - 3.4 Erakusleak
 - 3.5 Modalak
 4. Ertabaida
 - 4.1 Maiztasunaren eragina
 - 4.2 Morfemak lotuak edo askeak izatearen eragina
 - 4.3 Beste lanekiko alderaketa
 5. Ondorioak
- Bibliografia

1. Atarikoa

Haurrek, hizkuntzaz jabetzen hasten direnean, ez dituzte eduki lexikoa duten morfemak bakarrik ikasi behar. Morfema gramatikal abstraktuak ere, alegia, kategoria funtzionala² dutenak, menderatu behar dituzte. Izan ere, morfema horiek hizkuntzaren ezinbesteko elementuak dira. Lehen ekoizpenetan umeez hizkera telegrafikoa ekoizten dutenez —non elementu funtzionalak alde batera uzten dituzten—, uste zen, haurrak lehenago morfema lexikoez jabetzen zirela funtzionalez baino. Nolanahi ere den, aurreko mendearen 70eko hamarkadaz geroztik garatutako teknologiek bestela pentsatzeko bidea zabaldu zuten, eta horiei esker jakin dugu haurrak morfema funtzionalez jabetzen direla morfema horiek ekoizten hasi baino askoz lehenago. Gainera, morfema funtzionalen jabekuntzaren prozesua haurren lehen urtean hasten dela ondorioztatu da. Elementu funtzionalen ekoizpena, aldiz, bigarren urtean hasi ohi da. Orobat, ikusi da elementu funtzionalen jabekuntza goiztiarrean bi faktorek gutxienez eragin handia dutela: morfema funtzionalek haurren inguruko hizkuntzan duten maiztasunak eta morfemak lotuak edo askeak diren (Shi 2014).

Haur ingelesdunekin eta frantsesdunekin egindako ikerketek erakutsi dute haurrak 6 hilabete dutenean lehen morfema funtzionalak ezagutzen hasten direla; normalean, maiztasun handiena dutenak (Shi eta beste 2006a). Hala ere, badirudi haurren errepresentazio edo irudikapen fonetikoak ez dela erabatekoa 8 hilabete izan arte eta ez direla gai morfema horiek elkarrengandik bereizteko soinu bakarria aldatzen denean, esate baterako, *la* vs *ta* eta *des* vs *kes* bikoteetan. 8 hilabetetik aurrera, ordea, *la*

² Kategoria funtzionalek hizkuntza aleen arteko harreman gramatikalak ezartzen dituzte eta determinatzaileak (-a, -ak), flexioak (-tzen, -tu(ko)), postposizioak (-ra, -n), menderagailuek (-en, -ela), mailakatzailuek (-ago, -egi) eta juntagailuek (*eta*, *edo*) osatzen dituzte (Euskaltzaindia 2021). Kategoria lexikoeak, berriz, hizkuntzaz kanpoko esanahia dute eta izenek (*etxe*, *mahai*), adjektiboak (*polit*, *handi*), adberbioak (*arin*, *gaizki*) eta aditzek (*jolastu*, *jan*) osaturik daude (Euskaltzaindia 2021). Kategoria funtzionalek kategoria lexikoeak baino askoz maiztasun handiagoa dute (Shi eta beste 2006b). Gainera, kategoria lexikoeak talde irekia eratzen dute; hots, hitzak sortzen edo desagertzen diren heinean, taldea ere alda daiteke (Shi eta beste 2006c). Kategoria funtzionalen taldea, berriz, itxiagoa da.

eta *ta* bereizten dituzte; *la* ezagutzen dute, baina *ta* ez, maiztasun txikiagoa duelako. Beraz, maiztasunaren eragina argia da. Halaber, *des* bereizten dute, baina ez *vos*; hots, maiztasun txikiagoko morfema (Shi eta beste 2006a; Shi eta Lepage 2008). Orobat, ingelesaren kasuan ere maiztasunaren eragina antzeman da. 8 hilabeteko haurrek jarrera berdintsua erakusten dute *the* determinatzailearen eta gaizki ekoiztako *ke* formaren aurrean. Gainera, bi forma horiek ezagunagoak dituzte eta argi bereizten dituzte maiztasun txikiagoa duen *her* determinatzailetik eta bere forma okerra den *ler*-etik (Shi eta beste 2006b). Haurrek 11 hilabete dituztenean, determinatzaileen errepresentazio fonetiko osoak eskuratzen dituzte (*the*, *his*, *her*, *their* eta *its*), eta forma horiek nahiago dituzte gaizki ekoiztako formak (*kuh*, *ris*, *ler*, *lier* eta *ots*) baino (Shi eta beste 2006c). Era berean, 11 hilabeteko haur frantsesekin egindako horien antzeko ikerketa batean (Hallé eta beste 2008) erakutsi da haur horiek benetako artikulua nahiago dituztela sasi artikulua baino. Haurrek 12-14 hilabete dituztenean eta zenbait morfema bereizteko gai direnean, morfemak taldetan sailkatzeko gai dira eta horrek haurrak morfema horien ezaugarri semantiko eta sintaktikoak ezagutzen hasi direla erakusten digu (Shi 2014).

Bestalde, haurrek beranduago segmentatzen dituzte morfema lotuak, nahiz eta horiek ere maiztasun handikoak izan daitezkeen. Oraindik hitz egiten ez dakiten haur frantsesak 11 hilabeterekin hasten dira *-e* morfema bereizten. Morfema horrek maiztasun handia dauka, infinitiboa eta lehenaldia adierazteko erabiltzen delako (Marquis eta Shi 2012). Bestetik, ingelesaz jabetzen diren haurrak 15 hilabeterekin hasten dira *-ing* morfema segmentatzen (Mintz 2004). Gainera, umeei morfema horrekin lotura duen aldakortasun morfologikoa ere hautematen dute. Hortaz, 15 hilabeteko haurrak hasi dira dagoeneko morfema lotuak identifikatzen (Mintz 2013). Haurrak apur bat zaharragoak direnean, 16 hilabeterekin gutxi gorabehera, morfema funtzionalen arteko harremanak ulertzeko gai dira (Shi 2014) eta gainera, egitura gramatikalak nahiago dituzte ez-gramatikalak baino (Santelmann eta Jusczyk 1998). Beraz, morfema funtzionalen jabeakuntzan maiztasunak zeresan handia du, baina maiztasun handiko morfemen artean, askeak direnek lehentasuna dutela dirudi.

Morfema funtzionalen identifikazioak hizkuntzaren jabekuntzan duen garrantzia oso handia da. Izan ere, morfema funtzionalak ezagutzean, urte bateko haurrak beren hizkuntzaren ezaugarri gramatikal oso garrantzitsu batez jabetzen dira: hitz-hurrenkera. Hizkuntzaren arabera, morfema funtzionalak sintagmen hasieran edo amaieran ageri dira eta, kokapen horren arabera, haurrek beren hizkuntza «buru-lehena» edo «buru-azkena» den ikasten dute (Gervain eta beste 2008).

Pertzepzioan oinarritutako ikerketek elementu funtzionalen jabekuntza haurren lehen urtean hasten dela erakutsi arren, morfema horien ekoizpenak oso gutxi dira eta, hortaz, elementu funtzionalen jabekuntza apurka-apurka gertatzen dela pentsa genezake. Dena den, arestian esan dugun bezala, haur frantsesdunekin (Shi eta beste 2006b; Shi eta Lepage 2008) eta ingelesdunekin (Shi eta beste 2006c) egindako ikerketek pertzepzioa bakarrik aztertu dute. Orain arte ez da arakatu morfemen maiztasunak eta morfema lotu/aske izateak ekoizpenean duten eragina. Gainera, aipatutako ikerketa horiek hizkuntza indoeuroparretan oinarritu dira, alegia, frantse-sean eta ingelesean. Bi hizkuntza horiek ezaugarri bat partekatzen dute: maiztasun handiena duten elementu funtzionalak eta haurrek lehen ikasten dituztenak askeak dira beti. Ikerketa honetan, hizkuntza ez-indoeuropar baten jabekuntza aztertu dugu, hots, euskararena. Euskara, gainera, tipologikoki desberdina da alderdi batzuetan. Alde batetik, frantsesa eta ingelesa ez bezala, euskara hizkuntza buru-azkena da. Bestetik, maiztasun handiena eta ekoizpenean lehenetarioak agertzen diren morfema funtzionalak lotuak zein askeak izaten dira. Gogoan izan behar dugu, horri dagokionez, euskara morfologikoki hizkuntza aglutinatzailea dela (Trask 1998; Hualde eta Ortiz de Urbina 2003), frantsesa eta ingelesa ez bezala. Gehien erabiltzen diren morfema funtzionalak lotuak zein askeak izateak faktore horien eragina bereizirik aztertzeke aukera ematen digu. Gainera, tipologikoki desberdinak diren hizkuntzak ikertzea ezinbestekoa da giza hizkuntza bera eta haren jabekuntza hobeto eta osotara ezagutzeko.

Euskararen azterketak ekarpen esanguratsua egin diezaioke eztabaidari. Halaber, euskararen jabekuntzaren ikerketari dagokionez, esan beharra dago lan gutxi daudela eta eurok hizkuntzaren alor bakarrera mugatzen direla maiz. Gutxi izanik ere, egin diren lanek emaitza oso esanguratsuak plazaratu

dituzte. Larrañagaren (1994), Barreñaren (1995), Ezeizabarrenaren (1996), Zubiriren (1997) eta Valle eta Alonsoren (2015) ikerketak oso argigarriak dira. Lan longitudinal horietan, haur gutxi batzuen ekoizpenaren garapena aztertu da, gehienetan hizkuntzaren alderdi bakar bati erreparatuz (izenaren gaineko morfema funtzionalei edo aditzaren gainekoei). Larrañagak (1994) 1;07 eta 2;06 urte bitarteko haur baten euskararen eta gaztelaniaren jabe-kuntza aztertu zuen; hona hemen ikerketaren emaitza esanguratsuenak: 2;00 urterekin haurra gai da subjektuak eta osagarriak morfologikoki markatzeko bi hizkuntzetan, baina ergatiboaren jabe-kuntza 2;04 urterekin gertatzen da. Barreñak (1995), bere aldetik, 1 eta 4 urte bitarteko haurrak aztertu zituen eta zera ondorioztatu zuen: haurrek 2 urte dituztenean hasten direla gramatika-ezaugarriak zein sintaxi-arauak erabiltzen eta 3 urte dituztenean gai direla horiek zuzen erabiltzeko; izan ere, haurrak 2 urte dituztenean hasten dira beren burua zuzentzen. Ezeizabarrenak (1996) 1 eta 4 urte bitarteko haurren hizkera aztertu zuen. Haren emaitzek zera erakutsi zuten, besteak beste: haurrek flexio-formak oso arin ikasten dituzte, jokaturako formak buruz ikasten dituztelako. Hasieran buruz ikasten dituztenez, ez diete erreparatzen adizkien barruko osagaiei, hala nola, pertsona- edo numero-komunztadura markei. Zubirik (1997) 1 eta 3 urte bitarteko haurrak izan zituen aztergai. Haur horien garapenak desberdinak zirela baieztatu zuen. Izan ere, haur bat oso goiz hasi zen askotariko morfemak ekoizten, baina bestearen ekoizpenak askoz berantiaragoak izan ziren. Valle eta Alonsoren (2015) ikerlanean gure ikerketarako garrantzitsuak diren zeinbait datu aditzera eman zituzten. Lan horretan, 2 urte eta erdi eta 5 urte bitarteko haurrak aztertu zituzten eta hauxe ondorioztatu zuten: zenbaitetan haurrak forma konplexuagoez lehenago jabetzen dira forma sinpleagoez baino, forma konplexuak maizago erabiltzen direlako haurren inguruan. Era berean, Valle eta Alonsoren arabera, haurrek 3 urte dituztenean egitura prototipikoenak menderatzen dituzte.

Orain arte euskaraz egin den inongo lanetan ez da aztertu haurren lehen ekoizpen funtzionaletan morfemen maiztasunak eta morfemen izaera lotuak edo askeak duten eragina. Esan bezala, beste zenbait hizkuntzatan egin diren ikerketetan baieztatu egin da bi faktore horiek eragin nabarmena dutela perzeptzioan (Shi eta beste 2006a; Shi eta beste 2006b; Shi eta beste 2006c; Shi eta Lepage 2008). Gure lanean, bi faktoreok ekoizpenean duten eragina az-

tertuko dugu, zehazki Valle eta Alonsok (2015) bildutako datuak arakatu. Datuok CHILDES plataformatik (MacWhinney, 2000) eskuratu ditugu. Ikertuko ditugun morfema funtzionalak hauexek dira: kasu gramatikalak, determinatzaileak, izenordainak, erakusleak eta aditz edota morfema modalak.

Euskarak, hizkuntza aglutinatzailea izanik, arestian esan dugun moduan, maiztasunaren eta lotu/aske ezaugarriaren eragin erlatiboa zedarritzeko bidea ematen digu. Gorago azaldu dugun bezala, ingelesaz eta frantsesaz jabetzen ari diren haurrek lehendabizi ikasten dituzten morfema funtzionalak maiztasun handienekoak dira, eta horien artean, askeak. Euskaraz, aldiz, maiztasun oso handia duten morfema funtzionalak, *-a* artikulua, esaterako, lotuak dira. Halaber, artikulua eurak askeak (e.g. *bat*) zein lotuak (e.g. *-a*) izan daitezke. Horrek bi faktoreen pisua bereizirik eta elkarrekin harremanean aztertzeko aukera ematen digu. Gainera, frantsesaz eta ingelesez egindako lanetan ez bezala, ekoizpenean jarriko dugu arreta. Hortaz, gure lanak arlo honetako literatura zientifikoan dagoen gabezia hori osatzeko helburua du.

2. Metodologia eta corpora

2.1 Parte-hartzaileak

Azterketa egiteko, Valle eta Alonsok (2015) jasotako datuez baliatu gara. Bi ikerlariak 1992an Nafarroa iparraldeko —Goizuetako eta Leitzako— zortzi haur euskaldun elebakarren hizketa grabatu zuten, datuak transkribatu zituzten eta CHILDES plataforman eskuragarri jarri zituzten. Lan honetarako, lau haur gazteenen transkribaketak aztertu ditugu; 2-3 urteko bi (S1 eta S2) eta 3 urteko beste bi (S3 eta S4), hain zuzen ere. Haur horiek hautatu genituen Vallek eta Alonsok aztertutako gainerako haurrak zaharragoak zirelako (4;05-5;11 adinekoak ziren) eta ziu-rrerik adin horretan aztertu nahi genituen morfema funtzional gehienak —edo guztiak— lehenagotik ekoitziko zituztelako.

Egileen arabera, corpuseko haur guztiak euskaldun elebakarrak dira; hots, ume horiek etxean euskara bakarrik jaso dute. Are gehiago, horixe

izan zen ume hauek aukeratzeko baldintza nagusia, alegia, beren ingurune-ko eta beren herriko hizkuntzarik erabiliena euskara izatea (Valle eta Alonso 2015: 6). Nolanahi ere den, zaila da gaur egun haur euskaldun elebakar-rrak izatea Euskal Autonomia Erkidegoan zein Nafarroan, etxeko eta eskolako hizkuntza euskara izan arren, gaztelania inguruko hizkuntza nagusia delako. Gainera, hautatutako umeek garapenean nahasmendurik gabe-koak izan behar zuten, eta ez haur bakarrak ezta neba-arreben artean zahar-reenak ere. Baldintza horien arabera egin zuten hautaketa, zeren eta, Valle eta Alonsoren (2015) arabera, haur bakarrek eta neba-arreben artean zahar-reenak diren umeek gurasoekin denbora gehiago ematen baitute eta horrek eragin egiten dio haurren hizkuntzari. Bestalde, familien egoera sozioeko-nomikoak erdi-mailakoa izan behar zuen.

Parte-hartzaileen jaioterrien egoera soziolinguistikoa dagokionez, Goi-zuetan ia biztanle guztiak dakite euskaraz (Zubiri eta Perurena 1998), eta Leitzeta ere oso herri euskalduna da (Apalauza 2008). Izan ere, Leitzako Uda-laren arabera, herritarren % 90ek baino gehiagok euskaraz ondo hitz egiten dute (Leitzako Udala d.g.).

2.2 Aztertu diren kategoria funtzionalak

Haurrek ekoizten dituzten morfemen artean, morfema funtzionaletara mugatuko gara. Hain zuzen ere, honako hauetan arreta jarriko dugu: kasu gramatikalak, determinatzaileak, izenordainak³, erakusleak eta aditz edota morfema modalak. Kasu gramatikalak aztertzeak garrantzi handia du, eus-kara hizkuntza ergatibo-absolutiboa delako (Ortiz de Urbina 1989), eta orain arte gehien aztertu direnak, berriz, nominatibo-akusatibo motakoak direlako. Bestalde, determinatzaileek morfemen izaera lotuaren edo askea-ren araberako azterketa egiteko aukera ematen digute (esaterako, *-a vs bat*)⁴. Haurrak morfema horietaz jabetzen dira lehenik, gaia landu duten

³ Hirugarren pertsonako izenordainak benetako izenordainak diren ez dago argi, erakusleak edo erakusleetatik eratorriak baitira.

⁴ *Bat* eta *batzuk* artikulua izateaz gain, zenbatzaile gisa era erabiltzen dira euskaraz (Euskaltzaindia 2021). Lan honetan determinatzaile gisa erabili diren agerpenak aztertu dira.

ikertzaileen aburuz. Erakusleak eta izenordainak maiztasunaren eraginaren arabera azter ditzakegu eta aditz/morfema modalen kasuan, bi fenomenoak jorratzea daukagu. Gainera, haurren ekoizpena aztertu duten aurreko lanek ez dituzte aditz/morfema modalak xehetasunez ezta banaka arakatu ere. Hala, proiektu honek egingo duen ekarpenetariko bat hori izango da.

2.3 Datuen trataera

Gure corpora osatzeko, Valle eta Alonsok (2015) egindako grabazioen transkripzioak hartu ditugu CHILDES plataformatik (MacWhinney 2000). Aukeratutako lau haurrek 21 grabaketa dituzte batez beste eta grabaketa bakoitzak 21 eta 30 minutu artean irauten du (batez besteko 25 min.). Lan honetarako, haur bakoitzaren bosna grabaketa aztertu ditugu, hots, guztira hogeitaz. 2-3 urteko umeen grabaketak 2;06-3;07 urte bitartean egindakoak dira eta 3 urteko haurrenak, aldiz, 3;07-3;11 urte bitartean. Bi arrazoiengatik aukeratu ditugu tarte horiek; alde batetik, adin bakoitzeko bikote bat egon dadin eta, grabaketak bakarka aztertzeaz gain, bikoteka arakatzeko modua izan dezagun; eta bestalde, lau haurrok 3;07 adineko grabaketa izan dezaten. Hala, haur guztien adin bereko grabaketa bana azter dezakegu umeen arteko alderik dagoen ikusteko. 1. taulan haur bakoitzaren transkripzioak zerrendatu ditugu haurraren adinaren arabera:

1. taula. Haur bakoitzaren grabaketa-zerrenda
(grabaketa egin orduan haurrak zuen adina kontuan izanik)

	S1	S2	S3	S4
Grabaketak	02;06;24	02;06;20	03;07;14	03;07;11
	02;07;07	02;07;04	03;08;11	03;08;09
	02;10;06	02;10;23	03;09;08	03;09;06
	03;00;03	03;00;07	03;10;08	03;10;07
	03;07;22	03;07;20	03;11;12	03;11;03

Azalpena: Taulan ageri diren adinak «urtea; hilabetea; eguna» formatuan azalduta daude.

1. taulan ikus daiteke S1en eta S2ren adinak berdinak direla, urte-hilabeteari dagokienez. Orobat, S3k eta S4k ere adin bera dute. Aztertutako transkripzioak Brian MacWhinneyk (2000) plazaratutako artikularen zehaztapenen arabera transkribatu zituzten Valle eta Alonsok (2015). Esan bezala, transkripzio horiek CHILDES datu-basetik eskuratu ditugu. Gure analisi-rako, arakatu nahi genituen morfemak hurrek zein adinekin ekoizten zituzten eta zein hurrenkeratan azaltzen diren jaso dugu. Ageriko forma duten morfemak bakarrik zenbatu ditugu, alegia, fonologikoki azaleratzen direnak.

Grabaketak testuinguru naturaletan egin ziren, haurren etxean edo katean, eskolatik atera ondoren, Valle eta Alonsoren (2015) arabera. Saiotan bi edo kide gehiagoren arteko elkarrizketak jasotzen dira, alegia, haurraren beraren eta familiako beste kide baten edo batzuen (e.g. ama, aita edo nebarreben) artekoak. Aztertzaileek oso gutxitan parte hartu zuten.

Lan honek duen helburuetako bat hizkuntza morfemen maiztasunak haurren ekoizpenean duen eragina neurtzea da. Horretarako, aztergai diren morfemen maiztasuna aztertu dugu lehenik, *Euskal Hiztegiaren Maiztasun Egitura* (EHME) (Acha eta beste 2014) datu-basea erabiliz. EHME euskal hitzen maiztasun-hiztegia da eta *Ereduzko Prosa Gaur* (EPG) corpusean oinarrituta dago, non 25,1 milioi testu-hitz dauden. Datu-baseak izenak, aditzak, adberbioak, inflexio- eta eratorpen-morfemak zenbatzen ditu. Horri esker, lan honetan aztertuko diren morfemen maiztasuna kalkulatu ahal izan dugu; alegia, corpusean duten agerpenaren araberrako frekuentzia.

3. Emaizak

Lan honetan morfema funtzionalen ekoizpenean maiztasunak eta lotu/aske izateak duten eragina aztertu dugu. Arakatu ditugun kategoria funtzional guztietan ezin izan ditugu, ordea, bi faktore horiek ikertu, kategoria batzuek ez dutelako morfema loturik; hots, izenordainek eta erakusleek. Halaber, kasu gramatikal guztien formak lotuak dira, eta ezin izan dugu EHME-ren (Acha eta beste 2014) araberrako haien maiztasuna kalkulatu. Hala ere, *-ke-* morfema modalaren maiztasuna kalkulatu ahal izan dugu, morfema hori barruan hartzen duten adizki guztien maiztasunaren batura eginez. Beraz,

determinatzaile mugatuetan eta aditz/morfema modaletan bi faktoreak aztertzea daukagu. Hala, kategoria bakoitzean arakatu daite(z)keen faktorea(k) neurtu d(it)ugu. Informazio hori guztiori tauletan adieraziko dugu azpiatal bakoitzaren hasieran. Kategoria bakoitzean honelaxe aurkeztuko ditugu emaitzak: a) lehenik, haur guztien emaitza orokorrak azalduko ditugu, b) bigarrenik, bikoteka bereizirik (2-3 urteko haurrak eta 3-4 urteko umeak, ordena horretan) emango ditugu eta, c) azkenik, haur guztiek partekatzen duten grabazioan (3;07) lortutako emaitzen berri emango dugu.

3.1 Kasu gramatikalen azterketa kategoriaren arabera

Atal honetan kasu gramatikalen azterketa egingo dugu kategoriaren arabera. Horretarako, haurren transkripzioetan jasotako datuak taula batera ekarri ditugu. 2. taulan⁵ haur bakoitzak ekoiztutako forma guztien kopurua ageri da, kasuaren arabera sailkatuta.

2. taula. Kasu gramatikalen agerpenak kategoria guztietan

KASU-MARKA	<i>Haur bakoitzak ekoiztutako morfema-kopurua</i>				GUZTIRA
	S1	S2	S3	S4	
ABS	338	332	264	162	1096
ERG	56	56	38	39	189
DAT	5	8	7	7	27

Kasuei dagozkien formen artean, haurrek ekoitzi dituzten forma gehienak absolutibokoak (% 83,5) dira, ondoren ergatibokoak, erabilera askoz

⁵ Honako laburdura hauek erabili ditugu tauletan: ABS = absolutiboa; DAT = datiboa; ERG = ergatiboa; PL = plurala; SG = singularra.

txikiagoarekin, (% 14,4), eta azkenik, datibokoak, erabilera oso-oso mugatuarekin (% 2,1). Adin bereko haurren bikote gazteagoari erreparatuta (2 urteko umeak), aipatutako joera hori erakutsi dute kategoria guztietan. Bigarren bikoteak ere joera nagusiari jarraitu dio. Nahiz eta joera orokorra jarraitu, umeen artean aldakortasuna ikus daiteke, gazteenetarikoa batek lehen grabaziotik hiru kasuak erabili dituelako. Besteez, ordea, ergatiboa eta datiboa ondorengoko grabazioetan baliatu dituzte. Haur guztiek partekatzen duten grabaketan (3;07), eredu bera ikus dezakegu: haur guztiak gai dira absolutibo singularra erabiltzeko eta gehienak absolutibo plurala ere bai (S4 izan ezik). Ergatiboa S1ek eta S2k bakarrik erabili dute. Bestalde, haur batek ere ez du datiboko formarik baliatu. Singularreko eta pluraleko formei dagokienez, singularra askoz emankorragoa da plurala baino, kasu guztietan. Izan ere, haurrek ez dute ergatibo ezta datibo pluraleko formarik ere erabili.

3.2 Determinatzaile mugatuak: artikulua eta partitiboa

Atal honetan determinatzaile mugatuen berri emango dugu. 3. taulan determinatzaile askeen maiztasunak eta ekoiztako morfema-kopuruak ikus ditzakegu. Maiztasuna EHMEren ereduaren arabera kalkulatu dugu.

3. taula. Determinatzaile askeen maiztasunak EHMEren maiztasun-ereduaren arabera eta ikerketa honetan aztertutako haurren ekoizpena

DETERMINATZAILE ASKEAK	Maiztasuna (milioi hitzeko kalkulaturia)	Ekoiztako morfema-kopuruak
<i>Bat + ABS SG (bat)</i>	9504,26	89
<i>Bat + ERG SG (batek)</i>	1291,63	2
<i>Bat + ABS PL (batzuk)</i>	990,95	13
<i>Bat + DAT SG (bati)</i>	396,58	0
<i>Bat + ERG PL (batzuek)</i>	285,44	0
<i>Bat + DAT PL (batzuei)</i>	43,4	0

3. taulan ikus daitekeen moduan, *bat* determinatzaileak dauka maiztasunik handiena (9504,26) eta *batzuei* determinatzaileak, ordea, maiztasunik txikiena (43,4). Gainera, *bat* determinatzaileak maiztasunik handiena izateaz gain, hurrek gehien erabiltzen duten determinatzailea ere bada.

4. taulak hurrek ekoizitako artikulak bilduta dakartza, ekoizitako adina kontuan hartuta. Taulan ageri diren datuek lotu/aske izatearen ezaugarriaren berri ematen digute, *-a* vs *bat* eta *-ak* vs *batzuk* alderaketa egin baitugu.

4. taula. Artikuluen agerpena, adina kontuan hartuta

HAURRAK	ALDAGAIK	Singularra		Plurala	
		<i>-a</i>	<i>bat</i>	<i>-ak</i>	<i>batzuk</i>
S1	kopurua	148	61	34	11
	adina	2;06;24	2;06;24	2;06;24	2;10;06
S2	kopurua	157	7	23	0
	adina	2;06;20	2;06;20	2;06;20	-
S3	kopurua	106	12	28	2
	adina	3;07;14	3;07;14	3;07;14	3;10;08
S4	kopurua	78	9	9	0
	adina	3;07;11	3;09;06	3;08;09	-
GUZTIRA	kopurua	489	89	94	13
Guztira, LOTUAK (<i>-a</i> , <i>-ak</i>): 583					
Guztira, ASKEAK (<i>bat</i> , <i>batzuk</i>): 104					

Hurrek ekoizitako artikuluei begiratuz gero, ia gehienak lotuak dira (% 85,2). Morfema askeen artean, hurrek *bat*, *batzuk* eta *batek* soilik era-

bili dituzte eta gehienak absolutiboan azaldu dira (% 96,1). Pluralaren erabilera, oro har, singularra baino askoz mugatuagoa da eta, gainera, plurala maiztasun handiagoaz ageri da morfema lotuetan askeetan baino, horietan *batzuk* baino ez baitugu aurkitu. Bikoteei erreparatzen badiegu, antzeko joera ikus dezakegu. 3;07 grabaketan haur guztiak *-a* determinatzailea erabiltzeko gai dira eta hiruk *bat* eta *-ak* formak baliatu dituzte. Agerpen-ordenari dagokionez, 3 haurrek singularreko forma guztiak (*-a* eta *bat*) eta forma lotu plurala (*-ak*) erabiltzen dituzte aztertutako lehen grabazioan. *Batzuk* forma, berriz, beranduago ageri da eta bi umek bakarrik baliatu dute. S3 da partitiboa erabili duen ume bakarra (3;10 adinarekin).

3.3 Izenordainak

Izenordainak izango ditugu aztergai atal honetan. Batetik, 5. taulan izenordainen maiztasunak eta ekoizitako morfema-kopuruak ikus ditzakegu. Bestetik, 6. taulan emaitza berak aurkeztu ditugu baina haur bakoitzak ekoizitakoak banaturik eta ekoizpenaren adina zehaztuta. Maiztasuna EHMEren ereduaren arabera kalkulatu dugu.

5. taula. Izenordainen maiztasuna EHMEren maiztasun-ereduaren arabera eta ikerketa honetan aztertutako haurren ekoizpena

IZENORDAINAK	<i>EHMEren araberako maiztasuna (milioi hitzeko kalkulaturia)</i>	<i>Ekoizitako morfema-kopuruak</i>
1. pertsona (SG)	4066,77	123
3. pertsona (SG)	3891,65	1
3. pertsona (PL)	1037,04	0
2. pertsona (SG)	751,8	64
1. pertsona (PL)	618,33	7
2. pertsona (PL)	274,55	0

5. taulari erreparatzen badiogu, haurrek gehien erabili dituzten izenordainak 1. pertsona singularrekoak direla (% 63,1) ikus dezakegu. Ondoren, alde nabariarekin, 2. pertsona singularrekoak (% 32,8) baliatu dituzte. 1. pertsona pluralekoak (% 3,6) eta 3. pertsona singularrekoak (% 0,5) oso gutxi erabili dituzte, eta 2. eta 3. pertsona pluralekoak ezer ere ez. Ikus daitekeenez, haurrek baliatu dituzten forma gehienak singularrekoak dira (% 96,4) eta plurala 1. pertsonarekin soilik ekoitzi dute.

5. taulak helduen corpuseko maiztasunaren berri ere ematen digu. EHMEren arabera, maiztasun handiena 1. pertsona singularreko izenordainek dute eta ondoren, 3. pertsonakoek (singularrekoak eta pluralekoak).

6. taulan haur bakoitzak ekoiztako izenordain-kopurua jaso dugu, horiek lehen aldiz ekoiztako adina eta erabilitako izenordainak (pertsona eta numeroaren arabera) kontuan hartuta. Errenkadek haurren emaitzak erakusten dituzte. Horiek bitan banatuta daude; alde batetik, haur bakoitzak ekoiztako izenordain-kopurua bildu dugu, eta, bestetik, izenordain horiek zein adinekin ekoitzi duten eta zein(tzuk) izan d(ir)en lehen erabilitako izenordaina(k) aditzera eman dugu.

6. taula. Izenordain-kopurua eta lehen aldiz zein adinekin ekoitzia den

HAURRAK	ALDAGAIK	1 (SG)	2 (SG)	3 (SG)	1 (PL)	2 (PL)	3 (PL)
S1	kopurua	32	24	1	2	0	0
	adina	2;06;24 (ni,nik)	2;06;24 (zuk)	3;07;22 (bera)	2;10;06 (guk)	-	-
S2	kopurua	45	13	0	2	0	0
	adina	2;06;20 (nik, ni)	2;10;23 (zu, zuri, zuk)	-	2;06;20 (guk)	-	-

S3	kopurua	23	10	0	1	0	0
	adina	3;07;14 (<i>nik</i>)	3;07;14 (<i>zuk</i>)	-	3;10;08 (<i>guk</i>)	-	-
S4	kopurua	23	17	0	2	0	0
	adina	3;07;11 (<i>nik</i>)	3;09;06 (<i>zuk, zu</i>)	-	3;08;09 (<i>guk</i>)	-	-

Azalpena: Adin bakoitzean ekoizitako izenordain zehatzak etzanez adierazi ditugu.

Adin bereko bikoteetara joanda, bi bikoteek antzeko joera dutela ikus daiteke. Era berean, S1 da *bera* izenordaina baliatu duen ume bakarra: haur guztiek partekatu duten grabazioan (3;07) erabili du. Kasuei erreparatuta, haurrek ergatiboko (% 67) izenordain gehiago erabili dituzte, ondoren absolutibokoak (% 30) eta azkenik datibokoak (% 3). Haur guztiek partekatu duten grabaketan, gehienbat absolutibo eta ergatiboko izenordainak baliatu dituztela ohartu gara, S2k soilik erabili baitu datiboko *zuri* izenordaina eta ume guztiek *nik* erabili dutelako. Horrez gain, S1ek eta S2k *zu* erabili dute. Agerpen-ordenari begiratuz gero, 1. pertsonako izenordainak beti hasierako saioetan ageri direla ikusi dugu, eta bi umeren kasuan, 2. pertsonakoak ere bai. Gainerako umeen transkripzioetan, geroago azaldu dira 2. pertsonako izenordainak. 3. pertsonako izenordaina S1en azken grabazioan bildu da eta beronek bakarrik erabili du.

3.4 Erakusleak

Atal honetan erakusleen azterketa egingo dugu. Batetik, 7. taulak erakusleen maiztasunak erakusten ditu, EHMEren emaitzak kontuan izanik eta corpusean maiztasun handienetik txikienera dutenen arabera ordenaturik. Halaber, haurrek erakusleak zenbat aldiz erabili dituzten jaso da. Bestetik, 8. taulan emaitza berak aurkeztu ditugu, baina haur bakoitzak ekoizitakoak banaturik eta ekoizpenaren adina zehaztuta.

7. taula. Erakusleen maiztasuna EHMEren maiztasun-ereduaren arabera eta ikerketa honetan aztertutako haurren ekoizpena

ERAKUSLEAK	<i>EHMEren araberako maiztasuna (milioi hitzeko kalkulaturia)</i>	<i>Ekoiztako morfema-kopuruak</i>
2. gradua (SG)	4774,38	80
2. gradua (PL)	2141,78	16
1. gradua (SG)	2003,44	370
3. gradua (SG)	1788,52	9
3. gradua (PL)	1037,05	0
1. gradua (PL)	779,11	9

7. taulak erakusten du 2. graduko erakusleek dutela maiztasunik handiena (4774,38) eta pluraleko 1. gradukoek, berriz, txikiena (779,11). Ekoizpenari dagokionez, singularreko 1. gradukoak dira erabilienak.

8. taulan haur bakoitzak ekoiztako erakusle-kopurua agertzen da, horiek lehen aldiz ekoiztako adina eta erabilitako erakusle mota kontuan hartuta. Errenkadek haurren emaitzak erakusten dituzte. Horiek bitan banatuta daude; alde batetik, haur bakoitzak ekoiztako erakusle-kopurua ageri da, eta bestetik, erakusle horiek zein adinekin ekoitzi dituzten eta zein(tzuk) izan d(ir)en lehen erabilitako erakuslea(k) aditzera eman da.

8. taula. Erakusleen kopuruak, lehen agerpenaren adina kontuan hartuta

HAURRAK	ALDAGAIK	1. gradua (SG)	2. gradua (SG)	3. gradua (SG)	1. gradua (PL)	2. gradua (PL)	3. gradua (PL)
S1	kopurua	74	55	0	0	6	0
	adina	2;06;24 (hau, honi)	2;06;24 (hori)	-	-	2;07;07 (horiek _{ABS})	-
S2	kopurua	115	7	8	5	1	0
	adina	2;06;20 (hau)	2;06;20 (hori, horrek)	2;07;04 (hura)	2;06;20 (hauek _{ABS})	3;07;30 (horiek _{ABS})	-
S3	kopurua	70	14	1	0	8	0
	adina	3;07;14 (hau, honek)	3;07;14 (hori)	3;07;14 (hura)	-	3;07;14 (horiek)	-
S4	kopurua	41	4	0	4	1	0
	adina	3;07;11 (hau)	3;08;09 (hori)	-	3;09;06 (hauek _{ABS})	3;11;03 (horiek _{ABS})	-

Goazen emaitzetara: ohartu gara hurrek lehenik ekoitzi dituzten erakusleak ez datozela guztiz bat EHMEen maiztasunik handienak dituztenekin. Izan ere, EHMEen gehien erabiltzen diren erakusleak 2. graduak dira (ikus 7. taula), singularrekoak eta pluralekoak. Haur gazteenen corpusean, ordea, 1. eta 2. graduak erakusleak ekoitzi dira lehenik, nagusiki, singularrekoak. Bi corpusetako maiztasunak ere ez datoz bat. Helduen corpusean 2. graduak erakusleak gehien erabili arren, gurean hurrek singularreko 1. graduak erakusleak (% 76,4) gehiago erabiltzen dituzte. Ondoren, singularreko 2. graduak (% 16,5) dira erabilienak, baina bien artean alde handia dago. Horien ostean, pluraleko 2. graduak (% 3,3)

azaldu dira eta geroago, singularreko 3. graduakoak (% 1,86) eta pluraleko 1. graduakoak (% 1,86). Haur guztiek 1. eta 2. graduako erakusleak erabili dituzte. 3. graduako forma erabiltzen duten haurren artean, bata 2-3 urteko umeen taldekoa da (S2) eta bestea 3 urteko haurren multzokoa (S3). Hortaz, badirudi haurrek hiru urte betetzen duten unerako, hiru formez jabetuta daudela, singularrean, behintzat. S1ek 1. eta 2. graduako erakusleen ekoizpen orekatuagoa du, gainerako umeei baino forma gehiago ekoitzi dituelako. Singularreko erakusleak pluralekoak baino lehenago agertu dira kasu gehienetan eta askoz gehiago erabili dituzte (singularrekoak % 95 eta pluralekoak % 5). Gainera, singularra eta plurala 1. eta 2. graduako erakusleetan azaldu da. 3;07 grabazioa aztertzean, denek *hau* erakuslea erabili dutela ikusi dugu, baina guztiek ez dute singularreko 2. gradua (*hori*) ekoitzi. Grabazio horretan, haur guztiek absolutiboko eta ergatiboko formak baliatu dituzte S2k izan ezik. Hark datibo singularreko 1. graduako erakuslea (*honi*) ekoitzi du. Erakusleen kasu gramatikalei buruz zera esan dezakegu: forma gehienak absolutibokoak dira (% 94,4), ondoren ergatibokoak (% 4) eta azkenik datibokoak (% 1,6).

3.5 Modalak

Analisiaren azken atal honetan, modalen berri emango dugu. 9. taulan morfema modalen maiztasuna ikus dezakegu EHMEn ereduaren arabera kalkulatu. Orobat, haurrek ekoizitako modal-kopurua jaso da. Bestetik, 10. taulan haurren corpusaren emaitzak aurkeztu ditugu baina haur bakoitzak ekoizitakoak banaturik eta ekoizpenaren adina zehaztuta.

9. taula. Modalen maiztasunak EHMEren maiztasun-ereduaren arabera eta ikerketa honetan aztertutako haurren ekoizpena

MODALA	EHMEren araberako maiztasuna (milioi hitzeko kalkulaturia)	Ekoiztako morfema-kopurua
<i>behar</i>	3906,57	120
<i>nahi</i>	3008,84	48
<i>-ke-</i>	2926,05	0
<i>ezin</i>	1481,16	13
<i>ahal</i>	912,39	0

9. taulan ikusten da helduen corpusean maiztasunik handiena (3906,57) *behar* modalak daukala eta *ahal* modala dela maiztasun txikiena duena (912,39). Haurren ekoizpenari erreparatuta, *behar* modala da erabiliena.

Goazen orain, bada, modalen kopuruak aztertzeraz. Hona hemen 10. taula, emaitzok jasota.

10. taula. Modalen kopuruak, lehen agerpenaren adina kontuan hartuta

HAURRAK	ALDAGAIK	MORFEMA MODALAK				
		<i>behar</i>	<i>nahi</i>	<i>ezin</i>	<i>ahal</i>	<i>-ke-</i>
S1	<i>kopurua</i>	23	4	1	0	0
	<i>adina</i>	2;06;24	2;07;07	3;07;22	-	-
S2	<i>kopurua</i>	17	4	2	0	0
	<i>adina</i>	2;06;20	2;10;23	2;06;20	-	-
S3	<i>kopurua</i>	33	22	9	0	0
	<i>adina</i>	3;07;14	3;07;14	3;07;14	-	-
S4	<i>kopurua</i>	24	18	1	0	0
	<i>adina</i>	3;08;09	3;07;11	3;09;06	-	-

10. taula horretan ikusten dugun moduan, haurrek gehien erabili duten modala *behar* (% 62) da. Horren ostean *nahi* (% 30) eta *ezin* (% 8) baliatu dituzte, hirugarrena neurri askoz txikiagoaz. Haur guztiek guk azertu ditugun bost morfema modaletatik hiru ekoitzi dituzte: *behar*, *nahi* eta *ezin*. Alabaina, ez dute *ahal* ezta *-ke-* erabili. Adin bereko bikoteak aztertuta, S1ek eta S2k modalak ordena desberdinean erabiltzen dituztela ohartu gara, baina biek ekoitzi dute *behar* lehenik. Zaharragoa den bikoteak, S3k eta S4k osatzen dutenak, ordea, bilakaera desberdina du. S3k hiru aditz modalak ekoitzi ditu lehen grabazioan (3:07). S4k, aldiz, *nahi* erabili du grabazio goiztiarrean (3:07), ondoren *behar* (3:08) eta azkenik *ezin* (3:09).

4. Eztabaida

Lan honen bidez, momentura arte egin ez den galdera bati erantzuna eman nahi izan diogu: morfema funtzionalen maiztasunak eta morfema horien lotu/aske izatearen ezaugarriak euskaraz jabetzen ari diren haurren ekoizpena baldintzatzen al dute, beste hizkuntzetan egin diren pertzepzioko ikerketetan ikusi den moduan? Hau da, haurrak lehen morfema funtzionalak ekoizten hasten direnean, haiek dakizkiten guztiak erabiltzen ez dituztenez, baizik eta pixkanaka agertzen direnez, ekoizten dituzten morfemen ordena pertzepzioko azterketetan zehaztutakoaren parekoa al da? Galdera horiek erantzuten saiatzeaz gain, lan honek beste helburu bat ere badu: euskararen jabekuntzaren gainean egindako lanetan lortutako emaitzak guk jasotakoekin alderatzea. Kontuan izan behar dugu euskararen jabekuntzaren gaineko lanak ez direla asko, edo, behintzat, beste hizkuntza batzuei buruzko lanekin alderatuz, urriak direla.

4.1 Maiztasunaren eragina

Azertu ditugun morfema guztietan ezin izan dugu EHMEren arabeko maiztasuna kalkulatu. Adibidez, datu-baseak ez digu kasu gramatikalen maiztasuna kalkulatzeko aukerarik ematen eta, hortaz, ezin izan dugu kategoria horretan maiztasunaren eragina neurtu. Orobat, determinatzaile lo-

tuen maiztasunik ezin izan dugu kalkulatu. Hala ere, aztertu ditugun gainerako kategorietan, alegia, determinatzaile askeetan, izenordainetan, erakusleetan eta aditz modaletan, datu hori lortu egin dugu.

Determinatzaile askeen kasuan, haur guztiek lehen erabiltzen duten determinatzailea *bat* da; hots, EHMEEn (Acha eta beste 2014) maiztasun handiena duena. Gure azterketako bi haurrek *batzuk* determinatzailea erabili dute, nahiz eta hori ez den EHMEren ereduaren arabera maiztasun handiena duena, baizik eta hirugarrena. Hortaz, maiztasunak determinatzaile askeetan hasieran eragina duela esan dezakegu, haur guztiek erabili duten determinatzaile bakarra dagoelako eta guztiek ere hasieratik *bat* baliatu dutelako.

Izenordainei dagokienez, haur guztiek lehen eta gehien ekoitzi dituzten formak 1. pertsonakoak dira, hots, sarrienak. Haur gehienek erabili duten bigarren izenordain mota 2. pertsonakoa da, nahiz eta horren maiztasuna handienetarikoa ez den. Ondoren, 3. pertsonako izenordaina baliatu dute umeez, baina ekoizpen bakarra topatu dugula esan beharra dago. Beraz, izenordainen artean, corpusetako agerpenaren araberako hitzen maiztasunak eragina du hasieran bakarrik, 1. pertsona singularreko formak erabili baitituzte. Horrek lotura izan lezake, beharbada, haurren garapen psikologikoarekin eta mundu-ikuskeraz txikia izatearekin; beren burua eta beren inguruko pertsonak izendatzen hasten dira, beste norbaiti erreferentzia egin aurretik. Gainera, ez da harritzekoa haurren ekoizpena EHMEk erakusten duen ereduarekin guztiz bat ez etortzea, EHMEko corpusa liburuz eta idatzitako prentsez osatuta dagoelako eta horietan erabiltzen diren izenordain gehienak 1. eta 3. pertsonakoak direlako. Bestalde, aipatu beharra dago haurrek baliatu dituzten izenordainen forma gehienak ergatibokoak direla.

Erakusleetara etorrira, gure ikerketako haurrek erabili dituzten erakusleak aztertuta, ikus daiteke haurrok bi urte betetzen dutenerako, 1. eta 2. graduez jabetu direla eta 3. graduko formak beranduago agertzen direla (gutxienez bi urteko umeen kasuan). Hortaz, esan genezake corpusaren agerpenaren araberako maiztasuna eta erakusleen ekoizpena bat datozela neurri batean, EHMEEn maiztasun handiena 2. eta 1. graduko erakusleek baitute.

Azkenik, morfema modalei buruz, esan daiteke haurrek aditz modalak ekoizteko erakutsi duten ordenak, oro har, bat egiten duela EHMEn maiztasun-ereduak islatzen duenarekin; hots, haurrek lehenik EHMeko corpusean maizagoak diren modal askeak ekoizten dituztela: *behar*, *nahi* eta *ezin*. Ezin *-ke-* morfema modalaz gauza bera esan. EHMEn maiztasun handikoa bada ere, guk aztertu dugun haurren corpusean ez da behin ere agertu.

Beste hizkuntzetan egindako ikerketetara itzultzen bagara, gogora ekar dezagun frantsesaz eta ingelesaz jabetzen ari diren haurrek lehenik maiztasun handiko morfema funtzionalak bereganatzen dituztela (Shi eta beste 2006b; Shi eta beste 2006c). Gure ikerketako datuak, oro har, emaitza horiekin bat datozela esan genezake. EHMEn maiztasun-ereduaren arabera ekoiztako morfemak dira determinatzaile askeak, modalak eta, maila apalagoaz, izenordainak eta erakusleak. Hortaz, euskaraz jabetzen ari diren haurren artean ere morfemen maiztasunak eragina du berak ekoizten ari diren lehen morfema funtzionaletan. Nolanahi ere den, gogoan izan behar dugu atal honetan aurkeztutako maiztasun-datuak idatzizko testuez osatutako corpus baten arabera kalkulatu direla. Haurrei zuzendutako helduen hizkeraren corpusik ez dugu lan honetarako aurkitu.

4.2 Morfemak lotuak edo askeak izatearen eragina

Lanaren beste helburu bat da morfemen izaera lotuak edo askeak ekoizten dituzten morfema funtzionalen ordenan duen eragina aztertzea. Lehen esan dugun bezala, euskaraz ez da egin eragin hori neurtzen duen lanik.

Determinatzaile mugatuaren artean, haurrek honako aukera hauek zituzten, singularrean eta pluralean: *-a* edo *bat* eta *-ak* edo *batzuk*. Gainera, partitiboaren kasuan, haur bakar batek (S3) baino ez duela ekoizti ikusi dugu. Haur guztiak gai dira *-a*, *-ak* eta *bat* formak erabiltzeko, baina *batzuk*, bik bakarrik baliatu dute. Hortaz, determinatzaile mugatuaren artean, haurrek lehenik forma lotuak erabiltzen dituzte eta, ondoren, askeak. Modalei dagokienez, gure azterketako haurrek modal askeak soilik erabiltzen dituzte: *behar*, *nahi* eta *ezin*.

Gure azterketako emaitzak frantsesaz jabetzen ari diren haurren azterketarekin (Shi eta beste 2006a) alderatzen baditugu, bi joera nabarmentzen dira: alde batetik, haurrak determinatzaile mugatuak baliatzen dituztenean, lehenik forma lotuak erabiltzen hasten dira eta ondoren askeak, bai singularrean eta bai pluralean ere. Frantseseko morfema funtzional ohikoenak askeak dira, eta horiexek dira haurrek lehen ikasten dituzten morfemak. Euskaraz, berriz, ez da hori gertatzen, determinatzaile mugatu sarriena lotua delako (-a). Hala ere, euskarak determinatzaile mugatu askea ere badu (*bat*), eta horrek zein faktorek duen indar handiagoa aztertzeko aukera ematen digu: morfemak lotuak edo askeak izateak edo maiztasunak. Determinatzaile mugatuen kasuan, maiztasuna da aldagaririk garrantzitsuenak. Aditz modalei erreparatzen badiegu, kontrako egoera azaldu zaigu, forma lotua ez zaigulako grabazio bakar batean ere agertu. Alabaina, determinatzaile eta modalen arteko desberdintasunak ere badira. Izan ere, determinatzaile mugatuen kasuan, forma lotua da, antza denez, maiztasunik handiena duena, datu hori EHMEren maiztasun-ereduan berretsi ezin izan dugun arren. Modalen kasuan, aldiz, *-ke-* ez da maiztasun handiena duen morfema modala, hirugarrena baizik. Bere aurretik aditz modal (eta aske) bi daude: *behar* eta *nahi*. Beraz, kasu horretan, bi aldagaiak leudeke *-ke-* morfema lehenetariko morfema modala izatearen kontra, ez baita askea eta ez baita maiztasun handia.

4.3 Beste lanekiko alderaketa

Lanaren hirugarren eta azken helburua da gure emaitzak aurretik gaiaren inguruan egindako lanetan lortutako emaitzekin konparatzea. Hasieran esan dugun bezala, gure ikerketan egindako analisia Vallek eta Alonsok CHILDESen plazaratutako datuetan oinarrituta dago. Haien grabazioen corpusetik lagin bat hartu dugu, aurretik aztertuta ez zeuden alderdiak lantzeko. Atal honetan Barreñaren (1995), Ezeizabarrenaren (1996), Zubiriren (1997) eta Valle eta Alonsoren (2015) emaitzak izango ditugu hizpide. Barreñak, Zubirik eta Valle eta Alonsok guk landutako alderdi gehienak aztertu zituzten, eta Ezeizabarrenak, bere aldetik, aditz morfologia ikertu zuen.

Azter dezagun, lehenik, izenaren morfologia. Gure emaitzetan, kasu gramatikalei dagokienez, hau da gehien errepikatu den ordena: absolutibo singularra, absolutibo plurala, ergatibo singularra eta datibo singularra. Guk aztertutako haur batek ere ez du ergatibo ezta datibo pluralik erabili. Emaitza horiek Barreñak (1995) doktoretza-tesian aztertutako haurren emaitzekin bat datoz, bai eta Zubiriren azterketako umeetako batekin ere. Valle eta Alonsok (2015) egindako azterketan ez zuten xehetasun handirik jaso. Determinatzaileen eremuan, haurrek lehenik forma lotuak erabiltzen dituztela erakutsi dute gure emaitzek, eta, ondoren, askeak. Horrek bat egiten du Barreñak (1995) eta Zubirik (1997) beren ikerketetan eskuraturako emaitzekin. Ezeizabarrenak (1996) eta Valle eta Alonsok (2015), berriz, ez zioten atal horri beren lanetan erreparatu. Partitiboari dagokienez, gure laneko haur bakar batek erabiltzen du 3;07 adinarekin. Kontrara, Zubiriren (1997) laneko haurrak gai dira 2;04-2;10 arteko adinarekin partitiboa erabiltzeko; hots, gure azterketako umeak baino urtebete lehenago, gutxi gorabehera. Izenordainez esan genezake gure laneko haurrek 1. pertsonako izenordainak erabiltzen hasi direla eta 2. pertsonakoak ondoren. Haurretako batek *bera* forma baliatu du. Ildo beretik, Barreñaren (1995) ikerketak antzeko emaitzak erakutsi zituen, lehenik, haren esanetan, 1. pertsonako izenordainak erabiltzen direlako eta geroago, 2. pertsonakoak. Zubiriren (1997) kasuan ere, gure emaitzak berretsi egin dira.

Azkenik, aditz eta morfema modaletan gure ikerketako haurrek erakutsi duten ordena hauxe da: *behar*, *nahi* eta *ezin*. Gainera, haur bakar batek ere ez du *ahal* modala ekoitzi, ezta *-ke-* lotua erabili ere. Orain arte egin diren lanen artean, Valle eta Alonsok (2015) bakarrik aztertu zuten modalen jabekuntza. Dena dela, beste egileek eskura jarri dizkiguten datuetatik ondorio batzuk atera litezke. Barreñak (1995), esate baterako, bestelako ordena aurkitu zuen, bere azterketako umeek lehenik *ezin* eta ondoren *behar* erabili zutelako, hirugarrenik *nahi* eta, azkenik, *ahal* (3;04 urterekin). Ezeizabarrenaren lanean (1995), aldiz, lehenik *ezin* agertu zen, gero *ahal* (3;00 urterekin) eta, azkenik, *behar*. Zubiriren (1997) ikerketan, orokorpenak egitea zaila da, haur bakoitzak ordena desberdin bati jarraitu ziolako. Valle eta Alonsok (2015), beren aldetik, *behar* eta *ezin* modalak 2;06-3;00 adinarekin agertu direla diote, *nahi* baino lehenago, azken hori 3;01-3;06

tartean jaso zutelako. Nolanahi ere, bi urte baino lehenagoko daturik aztertu ez denez, benetan ez dago jakiterik adin hori baino lehenago modalak agertzen ote diren.

5. Ondorioak

Azterketa honetan euskaraz jabetzen ari diren lau haur elebakarren hizkuntza-jabekuntza aztertu dugu. Haurrak morfema funtzionalak apurka-apurka erabiltzen hasten dira eta guk morfema horien ordena arakatu nahi izan dugu. Zehazki, ordena horretan bi aldagaik duten eragina edo indarra neurtu dugu; alegia, morfema funtzional bakoitzaren maiztasuna eta morfemak lotuak edo askeak diren. Izan ere, beste hizkuntza batzuetan egin diren zenbait ikerketak haurren pertzepzioan bi faktore horiek eragina dutela erakutsi dute, hots, lehenago jabetzen direla maiztasun handiena duten morfemez eta, horien artean, forma askea dutenez. Guk bi faktore horiek morfema funtzionalen ekoizpenean ere eragiten ote duten aztertu dugu. Gainera, aurretik ikertutako hizkuntzetan ez bezala, euskaraz gehien erabiltzen diren formak ez dira askeak beti, baizik eta lotuak. Orain arte ez da aztertu bi aldagai horiek ekoizpenaren ordenan duten eragina, beraz, lan honek egiten duen ekarpena berritzailea da.

Haurren transkripzioak arakatu ostean, hauexek dira eskuratu ditugun emaitzarik esanguratsuenak:

- Haurrek honako ordena honi jarraitzen diote kasu gramatikalak ekoiztean: 1) absolutibo singularra, 2) absolutibo plurala, 3) ergatibo singularra eta 4) datibo singularra. Emaidza hauek Barreñak (1995) eskuratutakoak berresten dituzte.
- Determinatzaileetan, lehenik forma lotuak erabiltzen dituzte eta, ondoren, askeak. Askeen artean, maiztasun handia duen formarekin hasten dira haur guztiak: *bat*. Barreñaren (1995) eta Zubiriren (1997) azterketetan emaitza berak ikus ditzakegu. Hala ere, horren ostean ez dute maiztasun handiena duen forma erabiltzen (*batek*), *batzuk* baizik. Hortaz, determinatzaileen lehen ekoizpenetan, maiztasunak lehentasuna du morfemen izaera askearen edo lotuaren gainetik. Bestetik,

2 eta 3 urteko umeek partitiboa ekoiztea oso zaila da. Guk aztertutako datuetan 3;07 urterekin agertu da. Haurrek partitiboa aztertutako gainerako determinatzaileak baino beranduago ekoizten dutela erakusten digu horrek.

- Izenordainetan, haurrek lehenik 1. pertsonakoak erabiltzen dituzte eta, ondoren, 2. pertsonakoak. Ordena bera baliatzen dute Barreñaren (1995) eta Zubiriren (1997) ikerketetako haurrek; hortaz, izenordainak ekoizten hasten direnean, umeek ez diote, antza denez, maiztasunari erabat erreparatzen, ekoizten dituzten lehenak usuenak izan arren, ondoren ez diotelako EHMEk erakusten duen ereduari jarraitzen. Beraz, badirudi maiztasunak hasieran eragina duela. Horren arrazoia haurren garapen psikologikoa eta munduaren ikuskera mugatua izan liteke. Alegia, beren ingurura mugatzen direla eta, horregatik, 1. eta 2. pertsonako izenordainak bakarrik erabiltzen dituztela. Kontuan hartu beharra dago, horri dagokionez, euskarazko 3. pertsonako izenordainak erakusleak direla edo erakusleetatik eratorriak direla. Beharbada horrek ere erabileran eragina izan lezake.
- Erakusleei dagokionez, EHMEn maiztasunik handiena duten erakusleak 2. gradukoak izanagatik ere, gure umeek nagusiki singularreko 1. eta 2. graduko erakusleak lehenago erabili dituzte. Ondoren, 3. gradukoak eta 2. graduko pluralekoak.
- Modalak aztertuta, hauxe da haurrek erakusten duten ordena: *behar*, *nahi* eta *ezin*. Hortaz, gure laneko haurrek EHMEren maiztasun-ereduarekin bat egiten dute, forma askeen artean sarrienak erabili izan dituztelako lehenik. Nolanahi ere den, haurrek ez dute forma loturik ekoizti, nahiz eta horren maiztasuna hirugarren handiena den EHMEn. Eredu hori ez dugu aurreko ikerketetan ikusi, horiek aldakortasun handia erakusten baitute.
- Gure emaitzak frantsesaz eta ingelesaz jabetzen ari diren haurren emaitzekin (Shi eta beste 2006b; Shi eta beste 2006c) alderatzen baditugu, antzeko joera aurkituko dugu morfemen maiztasunaren arabera ekoizpenari dagokionez. Izan ere, determinatzaile askeetan eta modaletan, badirudi EHMEren maiztasun-eredu bera dutela. Erakusleen kasuan, EHMEn maiztasun handiena duen forma ez da haurrek

gehien erabiltzen dutena. Eta izenordainetan, hasieran eragiten du. Hortaz, euskaraz ere haurrak, oro har, morfema sarrienak ekoizten hasten direla esan genezake.

- Morfemak lotuak/askeak izatearen ezaugarriari dagokionez, haur frantsesak lehenik morfema askeez jabetzen direla ikusi dugu (Shi eta beste 2006a). Euskararen kasuan, bi joera antzeman ditugu: determinatzaile mugatueta, lotuak lehenak dira; modaletan, aldiz, askeak. Emaizta horien atzean dauden arrazoiak izan litezke, beharbada, batetik, determinatzaile lotuek duten maiztasun handia; eta, bestetik, haurrak lehenik determinatzaileez jabetzen direla. Izan ere, modalen jabekuntza beranduago gertatzen da. Halaber, euskara, oro har, morfologikoki konplexuagoa da frantsesa eta ingelesa baino, eta horrek beharbada morfema lotuen jabekuntza erraztu lezake. Nolanahi ere den, modalen kasuan, gure emaitzetan umeek askeak bakarrik erabili dituztela ikusi dugu, hortaz, morfema lotuen lehentasunari ez zaio kategoria guztietan zehar eutsi. Edozein kasutan, lortu ditugun emaitzek agerian jarri dute zein garrantzitsua den tipologikoki desberdinak diren hizkuntzak aztertzea.

Emaizta horiek ikusita, esan dezakegu corpusetako agerpenaren araberrako maiztasunak eta morfemak lotuak edo askeak izateak euskaraz ere, munduko beste hizkuntzetan bezala, eragina dutela haurren lehen morfema funtzionalen ekoizpenean. Nolanahi ere den, etorkizunean gure datuak berresteko, ikerketa gehiago egin beharko liriateke, hautatutako lau umeen artean alde handia ikusi baitugu. Batetik, haurren corpora zabaldu beharko litzateke eta haur gehiagoren hizketa aztertu. Eginkizun hori honelako lan baten zereginetatik harago dago, jakina, baina etorkizunean bide horretatik jarraituz gero, eskuratu ditugun emaitzok berresten ote diren jakin ahal izango genuke. Era berean, gaur egungo haurren mintzaira aztertzea garrantzitsua iruditzen zaigu, egungo euskararen egoera, Leitza eta Goizueta bezalako herrietan, ez delako 1992an zenaren berdina, eta datu eguneratuagoak eskuratuko genituzke.

Bestalde, maiztasunari dagokionez, hurrei zuzendutako hizkeraren corpora aztertzea egokia litzateke. Horrelako corpus bateko hitzen maiztasunei

buruzko informazioa eskuratzea edukiko bagenu, modu zuzenagoan aztertu ahal izango genuke maiztasunak haurren hizkuntza-jabekuntzan duen eragina. Esaterako, haurrei bideratutako hizkeraren corpusa arakatuko bagenu, ziurrenik 1. eta 2. pertsonako izenordain gehiago aurkituko genituzke, 3. pertsonakoak baino, corpusa elkarrizketek osatuko luketelako. Alabaina, guk erabilitako corpusa testu idatziek osatzen dute, non 3. pertsonako izenordainak askoz ugariagoak diren. Jakin badakigu EHMEren corpusa erabili izana gure lanaren mugetako bat izan dela, baina haurrei zuzendutako hizkeraren corpusik gure esku ez zegoen eta eskuragarri izan ditugun baliabideekin jardun dugu.

Labur esanda, haur euskaldunen elebakerren hizkuntza-jabekuntza aztergai duten lan gehiagok aukera emango digute euskararen gaineko ikerketan sakontzeko, aurretik egindako lanetan eskuratutako emaitzak berresteko eta guk aztertu berri ditugun bi aldagaiek morfema funtzionalen jabekuntzari nola eragiten dioten hobeto ulertzeko. Horri lotuta, tipologikoki ezberdinak diren hizkuntzak aztertzea berebizikoa da, hizkuntza-jabekuntzaren prozesua bere osotasunean ulertu nahi badugu.

Bibliografia

ACHA, Joana, LAKA, Itziar, LANDA, Josu eta SALABURU, Pello (2014). «EHME: a New Word Database for Research in Basque Language», *Spanish Journal of Psychology* 17. <https://doi.org/10.1017/sjp.2014.79>

APALAUZA, Amaia (2008). «Nafarroako ipar-mendebaleko euskara: Imotz, Basaburu Nagusia, Larraun eta Araitz-Betelu», *Fontes Linguae Vasconum* 107: 63-104.

BARREÑA, Andoni (1995). *Gramatikaren jabekuntza-garapena eta haur euskaldunak*. EHU.

EUSKALTZAINDIA (2021). *Euskararen gramatika*. Euskaltzaindia.

EZEIZABARRENA, María José (1996). *Adquisición de la morfología verbal en euskera y castellano por niños bilingües*. EHU.

GERVAIN, Judit, NESPOR, Marina, MAZUKA, Reiko, HORIE, Ryota eta MEHLER, Jacques (2008). «Bootstrapping Word Order in Prelexical Infants: A Japanese-Italian Cross-Linguistic Study», *Cognitive Psychology* 57 (1): 56-74.

HALLÉ, Pierre A., DURAND, Catherine eta DE BOYSSON-BARDIES, Barbara (2008). «Do 11-Month-Old French Infants Process Articles?», *Language and Speech* 51 (1-2): 23-44.

HUALDE, José Ignacio eta ORTIZ DE URBINA, Jon (2003). *A grammar of Basque*. Mouton de Gruyter.

LARRAÑAGA, Maria Pilar (1994). «Kasuen bilakaera euskaraz eta gaztelaniaz», in J. Meisel (arg.), *La adquisición del vasco y del castellano en niños bilingües*. Iberoamericana: 113-150.

LEITZAKO UDALA (d.g.). *Euskara Leitzan*. Leitzako Udala. <https://www.leitza.eus/es/euskara-leitzan>

MAC WHINNEY, Brian (2000). «The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk» (third edition). (Volume I: Transcription format and programs; Volume II: The database). *Computational Linguistics* 26 (4): 1-117.

MARQUIS, Alexandra eta SHI, Rushen (2012). «Initial morphological learning in preverbal infants», *Cognition* 122: 61-66. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2011.07.004>

MINTZ, Toben (2004). «Morphological segmentation in 15-month-old infants», in A. Brugos, L. Micciulaa, eta C.E. Smith (arg.), *Proceedings of the 28th Annual Boston University Conference on Language Development 2*. Cascadilla Press: 363-374.

MINTZ, Toben (2013). «The segmentation of sub-lexical morphemes in English-learning 15-month-olds», *Frontiers in psychology* 4, 24: 1-12.

ORTIZ DE URBINA, Jon (1989). *Parameters in the grammar of Basque: a GB approach to Basque syntax*. Foris.

SANTELMANN, Lynn eta JUSCZYK, Peter W. (1998). «Sensitivity to discontinuous dependencies in language learners: evidence for limitations in processing space», *Cognition* 69 (2): 105-134.

SHI, Rushen (2014). «Functional Morphemes and Early Language Acquisition», *Child Development Perspectives* 8 (1): 6-11.

SHI, Rushen, CUTLER, Anne, WERKER, Janet eta CRUICKSHANK, Marisa (2006a). «Frequency and form as determinants of functor sensitivity in English-acquiring infants», *The Journal of the Acoustical Society of America* 119 (6): 61-67.

SHI, Rushen, MARQUIS, Alexandra eta GAUTHIER, Bruno (2006b). «Segmentation and representation of function words in preverbal French-learning infants», in *Proceedings of the 30th annual Boston University Conference on Language Development*: 549-560.

SHI, Rushen, WERKER, Janet eta CUTLER, Anne (2006c). «Recognition and Representation of Function Words in English-Learning Infants», *Infancy* 10 (2): 187-198.

SHI, Rushen eta LEPAGE, Mélanie (2008). «The effect of functional morphemes on word segmentation in preverbal infants», *Developmental Science* 11 (3): 407-413.

TRASK, Robert Lawrence (1998). «The typological position of Basque: then and now», *Language Sciences* 20 (3): 313-324.

VALLE, Roberto Soto eta ALONSO, Gerardo Aguado (2015). «Apuntes sobre la adquisición de la morfosintaxis del euskera en niños de 2 y medio a 5 años», *Revista de Logopedia, Foniatría y Audiología* 35 (1): 30-49.

ZUBIRI, Juan José (1997). *Izen sintagmaren determinazioaren eta kasuen jabekuntza eta garapena hiru urte arte. (Goizuetako bi haur euskaldun elebakarren jarraipena)*. EHU.

ZUBIRI, Juan José eta PERURENA, Patziku (1998). *Goizuetako Aranoko hizkerak*. Nafarroako Gobernu.

Hizkera Akademikoaren Oinarriko Treibetasunak: definitzeko eta ezaugarriak ulertzeko marko teoriko bat¹

Habilidades Fundamentales del Lenguaje Académico:
Un marco teórico para su definición y caracterización

Compétences fondamentales du langage académique :
Cadre théorique pour leur définition et caractérisation

Core Academic Language Skills: A Theoretical
Framework for Defining and Characterizing Their
Features

GASPAR, Artzai
Nafarroako Unibertsitate Publikoa (NUP)
artzai.gaspar@unavarra.es
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5507-6983>
DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.330>

Jasotze-data: 2025/05/23

Behin-behineko onartze-data: 2026/02/02

Behin betiko onartze-data: 2026/03/16

¹ Lan honek Espainiako Gobernuako Zientziaren, Berrikuntzaren eta Unibertsitateen Ministerioaren dirulaguntza jaso du [Laguntza kodea: FPU19/00414].

Lan honek hizkera akademikoari buruzko berrikusketa bibliografiko bat eskaintzen du, Hizkera Akademikoaren Oinarritzko Trebetasunak (CALS) proposamen teorikoan oinarriturik. 44 ikerlan aztertuz, hizkera akademikoaren definizioa, ezaugarri linguistiko eta kognitiboak, idazmen- eta irakurmen-gaitasunekiko loturak eta balio soziala aztertzen dira. Gainera, oinarri teoriko sendoa eskaini ez ezik, ikerlanak ikuspegi linguistiko, pedagogiko eta sozialetatik inplikazio eta ondorio esanguratsuak ere aurkezten ditu.

Gako-hitzak: hizkera akademikoa, CALS, idazmen-gaitasuna, irakurmen-gaitasuna, balio soziala, didaktika.

Este trabajo presenta una revisión bibliográfica sobre el lenguaje académico, centrada en la propuesta teórica Habilidades Fundamentales del Lenguaje Académico (CALS). Se revisan 44 trabajos de investigación y se analizan definiciones clave, características lingüísticas y cognitivas, su relación con la lectoescritura, así como su valor social y educativo. La revisión ofrece una base teórica sólida y plantea implicaciones pedagógicas desde perspectivas lingüísticas, cognitivas y socioculturales.

Palabras clave: lenguaje académico, CALS, competencia escrita, competencia lectora, valor social, didáctica.

Cette étude propose une revue de 44 travaux sur la langue académique, centrée sur le cadre théorique Compétences fondamentales du langage académique (CALS). Elle examine ses définitions, caractéristiques linguistiques et cognitives, liens avec la lecture et l'écriture, ainsi que sa valeur sociale et éducative. L'analyse souligne les implications pédagogiques selon des perspectives linguistiques, cognitives et socioculturelles.

Mots-clés : langage académique, CALS, compétence écrite, compétence en lecture, valeur sociale, didactique.

This study offers a bibliographic review of academic language with a focus on the Core Academic Language Skills (CALS) framework. A total of 44 research studies are reviewed, encompassing both theoretical and empirical contributions from diverse disciplinary and cultural contexts. It examines key definitions, linguistic and cognitive features, links to writing and reading skills, and its broader social and educational value. The review provides a comprehensive theoretical foundation and outlines pedagogical implications from linguistic, cognitive, and sociocultural perspectives.

Keywords: Academic language, CALS, writing competence, reading competence, social value, didactics.

GASPAR, Artzai (2026). «Core Academic Language Skills: A Theoretical Framework for Defining and Characterizing Their Features», *Euskera Ikerketa Aldizkaria* 71 (1): 81-116.

1. Sarrera
 2. Metodologia
 - 2.1 Helburuak eta ikerketa-galderak
 - 2.2 Literatura berrikusteko metodoa
 - 2.2.1 Arakatutako datu-baseak eta biltegiak
 - 2.2.2 Hautatutako materialaren tipologia
 - 2.2.3 Literatura berrikusteko prozedurak
 3. Hizkera akademikoari buruzko marko teorikoa
 - 3.1 Hizkera akademikoaren definizioa
 - 3.2 Hizkera Akademikoaren Oinarrizko Trebetasunak: CALS proposamena
 - 3.3 Hizkera akademikoa eta idazmena
 - 3.4 Hizkera akademikoa eta irakurriaren ulermena
 - 3.5 Hizkera akademikoaren balio soziala eta irakaskuntza
 4. Eztabaida
 5. Ikerlanaren mugak eta etorkizunari begirako zenbait urrats
- Bibliografia

1. Sarrera

Ikasleak, normalean, aurrez aurreko komunikaziorako prestatzen dira familian sozializatuz, alabaina, eskola-testuinguruan izaten dituzten interakzioak oso ezberdinak izan ohi dira. Ikasleek komunikazio arruntean maila ona izanagatik ere, zaila gerta dakieke eskolan hizkera akademikoa garatzea (Cummins 2008). Uccellik eta Menesesek (2015), esaterako, baieztatzen dute eskolan hizkera akademikoa dela testuen ulermena oztopatzen duen faktore garrantzitsuenetariko bat. Modu berean, Menesesek *et al.*ek (2017) azaltzen dute gaur egungo nerabeek ez dutela hizkera akademikoa behar bezain ongi menderatzen.

Gizartean, ordea, hizkuntzaren erregistro akademikoa menderatzea ezinbestekotzat hartzen da. Izan ere, hari esker hiztunak argudiatzeko eta testu konplexuak ulertzeko gaitasuna izango du eta komunikazio teknika menderatuko du, eta hori beharrezkoa da, besteak beste, osasun sistemarako, politikarako eta informaziorako sarbidea bermatzeko, goi-mailako ikasketak egin ahal izateko eta lan-aukera hobeak izateko (Deignan 2022; Meneses *et al.* 2017).

Hori horrela, artikulu honetan hizkera akademikoaren gaineko berrikusketak bibliografiko bat egin nahi da. Izan ere, hainbat autorek (ikus, adibidez, Aguilar, Uccelli eta Phillips Galloway 2020) argudiatu izan dute hizkera akademikoa, funtsezkoa izateagatik, tradizionalki oso modu mugatuan definitu izan dela, barne hartzen dituen elementu eta inplikazio linguistiko, pedagogiko eta sozial andana alboratuz.

Muga horren aurrean, jarraian, hizkera akademikoa definitu eta ezaugarritu nahi da, eta, besteak beste, Core Academic Language Skills (CALs) proposamen teorikoan (Hizkera Akademikoaren Oinarritzko Trebetasunak; aurrerantzean, CALs) jarriko da arreta (Uccelli *et al.* 2015). Proposamen teoriko horrek hizkera akademikoa definitzeko eta ezaugarritzeko marko osatu bat eskaintzen du, osagai linguistiko eta kognitiboei erreparatuz eta hizkera akademikoa irakasteko zenbait oinarri finkatuz. Halaber, ikerketa honetan hizkera akademikoaren, idazmenaren, irakurmenaren eta hizkeramota horrek daukan balio sozialaren arteko loturak ikertuko dira.

2. Metodologia

Jarraian, ikerlan honen alderdi metodologikoak azalduko dira: helburuak, ikerketa-galderak, eta berrikusketa bibliografikoa osatzeko erabili diren prozedurak.

2.1 Helburuak eta ikerketa-galderak

Lan honen helburu orokorra hizkera akademikoari buruzko berrikusketa bibliografikoa bat gauzatea da, bereziki Core Academic Language Skills (CALS) proposamen teorikoan arreta jarriz (Uccelli *et al.* 2015). Hizkera akademikoa, elementu linguistiko bat izateaz gain, hezkuntza-arrakastarako giltzarria ere bada. Izan ere, nabarmen eragiten du ikasleen idazmen- eta irakurmen-gaitasunetan, baita aukeren berdintasunean ere, hizkera horri esleitzen zaion balio sozialaren ondorioz.

Testuinguru horretan, berrikusketa honek azken urteotan hizkera akademikoaren eta CALS proposamenaren inguruan garatu diren ikerketa garrantzitsuen azterketa teorikoa eskaini nahi du, baita hizkera akademikoaren eta irakurmen- zein idazmen-gaitasunen arteko harremanak aztertu ere. Era berean, hizkera akademikoari esleitzen zaion balio sozial eta hezitzailea azpimarratu nahi da, hizkera-mota horrek hezkuntza-aukeretan izan ditzakeen inplikazioekin batera. Modu horretan, hizkera akademikoaren definizio eta azalpen osoagoa eskaintzea da helburua, ikuspegi linguistiko, pedagogiko eta sozialak uztartuz. Hori esanda, hauek dira lan honen helburu espezifikoak:

1. Hizkera akademikoa definitzea, ezaugarritzea eta dauzkan inplikazio didaktikoak aztertzea. Era berean, hizkera akademikoaren motak deskribatzea.
2. Hizkera akademikoari buruzko CALS proposamen teorikoa aurkeztea, barne biltzen dituen elementu eta trebetasun kognitiboak aztertzea, eta horiek neurtzeko zenbait oinarri berrikustea.

3. Hizkera akademikoaren eta idazmenaren eta irakurmenaren arteko erlazioak aztertzea, CALS proposamen teorikoan oinarrituz.
4. Hizkera akademikoaren balio sozialaren eta irakaskuntzaren arteko erlazioak berrikustea.

Horiek horrela, hona hemen ikerlan hau gidatzen duten ikerketa-galdera eta azpibalderak:

— IG1: Zer da hizkera akademikoa eta zer-nolako ezaugarriak ditu?

- Zertan datza hizkera akademikoari buruzko CALS proposamen teorikoa?
- CALS proposamena aintzat hartuz, zer-nolako erlazioa dago hizkera akademikoaren, eta idazmen- eta irakurmen-gaitasunen artean?
- Zer-nolakoa da hizkera akademikoari esleitzen zaion balio soziala, eta zer eragin du horrek ikasleengan?

2.2 Literatura berrikusteko metodoa

Jorrín Abellánek, Fontana Abadek eta Rubia Avik (2021) hezkuntzaren arloan berrikusketa bibliografikoak osatzeko hainbat proposamen eta oinarri eztabaidatzen dituzte. Beraien aburuz, Ravitchek eta Rigganek (2017) marko kontzeptual edo teorikoak osatzeko zehazten duten ikuspegia egokiena litzateke: «a conceptual framework is an argument about why the topic one wishes to study matters, and why the means proposed to study it are appropriate and rigorous» (Jorrín Abellán, Fontana Abad eta Rubia Avi 2021: 153). Era berean, autoreek aipatzen dute literatura berrikusita oinarri teoriko sendo eta baliagarri bat osatu behar dela, gai jakin bati buruz ikertu diren alderdi esanguratsuenak laburtu eta erabili diren metodoak aurkeztuko dituen.

Zehaztapen horietatik abiatuz, Jorrín Abellánek, Fontana Abadek eta Rubia Avik (2021) hezkuntzaren arloko berrikusketa bibliografikoetarako zenbait irizpide metodologiko proposatzen dituzte, Gasparren (2024) ikerketan ere ikus daitezkeenak. Berrikusketa horretan ere irizpide hauek bermatu nahi izan dira:

- Ikerketa-ildoen marko kontzeptualak eta teorikoak egiten laguntzea, gai jakin bat definituz, eta horri buruzko literatura zientifikoaren laburpena, sintesia eta kritika eginez.
- Gai horrek barne biltzen dituen kontzeptu kontrajarri eta osagarrien erlazioak deskribatzea eta eztabaidatzea.
- Gai horri buruzko literatura zientifikoan egon daitezkeen hutsune eta inkoherentziak identifikatzea.
- Gai jakin bati buruzko literatura zientifikoan dauden patroiak, argudioak eta azpigiak identifikatzea.

2.2.1 Arakatutako datu-baseak eta biltegiak

Ikerlan hau osatzeko, hizkuntzalaritza aplikatuaren eta hezkuntzaren arloko biltegi eta datu-base zientifiko garrantzitsu hauek arakatu dira:

- Web of Science
- Scopus
- ERIC (Education Resources Information Center)
- PsycINFO
- Dialnet
- Google Scholar
- ProQuest
- Cambridge Core
- Taylor & Francis Online

Ikerlanaren helburuak aintzat harturik, datu-base eta biltegi horietan zenbait gako-hitz eta kontzeptu erabili dira ikerlanak arakatzeko. Gako-hitz horiek (baita haien arteko konbinazioak ere) ingelesez erabili dira: «academic language» ('hizkera akademikoa'), «school language» ('eskolako hizkera'), «literacy» ('alfabetatzea'), «use of academic language» ('hizkera akademikoaren erabilera'), «cross-disciplinary academic language» ('diziplinarteko hizkera akademikoa'), «disciplinary academic language» ('diziplinetako hizkera akademikoa'), «academic register» ('erregistro akademikoa'), «BICS», «CALP», «advanced language» ('hizkera aurreratua'), «expository text comprehension» ('azalpen-testuen ulermena'), «scientific

language» ('hizkera zientifikoa'), «writing skills» ('idazmen-gaitasuna'), «reading comprehension» ('irakurriaren ulermena'), «journalistic register» ('egunkarietako erregistroa'), «core academic language skills» ('hizkera akademikoaren oinarrizko trebetasunak'), «analytical reading» ('irakurmen analitikoa'), «academic discourse» ('diskurtso akademikoa'), «primary education» ('Lehen Hezkuntza'), «secondary education» ('Derrigorrezko Bigarren Hezkuntza'), «adolescents» ('nerabeak'), «CALs-I».

2.2.2 *Hautatutako materialaren tipologia*

Bilaketaren ondotik, osotara 58 ikerlan bildu dira. Bilketa horretatik, 44 hautatu dira berrikusketa bibliografikorako eta gainerako 14ak alboratu egin dira. Hautaketa gauzatzeko, Gasparren (2024) irizpideei jarraitu zaie (Jorrín Abellánen, Fontana Abaden eta Rubia Aviren (2021) zehaztapenetan oinarrituak). Batetik, bildutako ikerlanen gaiari erreparatu zaio, eta artikulu honetan zehazten diren helburu eta gaiekin bat datozen ikerlanak hautatu dira. Bestetik, bildutako ikerlanen testuinguruari ere erreparatu zaio. Izan ere, askotariko testuinguruetako ikerlanak bildu nahi izan dira, hizkera akademikoari eta CALs proposamenari buruzko ikuspegi osatuagoa emateko. Gauzak horrela, hona hemen berrikusketarako erabili diren ikerlanen tipologia:

- Aldizkari zientifikoetako artikuluak: 29
- Liburu zientifikoak: 15

Kronologiari dagokionez, ikerlanak 1998. urtetik 2025. urtera bitarte argitaratutakoak dira. Hortaz, denbora-tarte zabal batekoak hartu dira eta, horrela, hizkera akademikoaren eta haren teorizazioaren garapena integratu nahi izan da.

2.2.3 *Literatura berrikusteko prozedurak*

Prozedurei dagokienez, ikerketa-galderetan eta helburuetan zehazten diren gai eta azpigaiei erreparatu zaie: hizkera akademikoaren definizioa eta

ezaugarriak, hizkera akademiko motak, hizkera akademikoa neurtzeko oinarriak eta zehaztapenak, eta hizkera akademikoak barne biltzen dituen elementu linguistiko eta kognitiboak. Era berean, berrikusketak CALS proposamen teorikoari arreta berezia jarri dio. Izan ere, proposamen hori azken urteotan hedatu egin da eta ikerketa andana bat teoria horretan oinarritu da hizkera akademikoaren didaktika eta garapena ikertzeko. Halaber, hizkera akademikoa eta CALSen barneko trebetasunak bestelako gaitasunekin ere lotu izan dira: besteak beste, irakurmen- eta idazmen-gaitasunekin. Bestalde, berrikusketa horretan hizkera akademikoaren balio sozialari eta, irakaskuntzari dagokionean, hizkera horren ezinbestekotasunari ere sistematikoki erreparatu zaie.

Hori horrela, Jorrín Abellánen, Fontana Abaden eta Rubia Aviren (2021), Ravitchen eta Rigganen (2017) eta Gasparren (2024) gidalerroetan oinarrituz, hautatutako ikerlanen azterketa konparatiboa gauzatu da, honako prozedura-irizpideak erabiliz:

- Ikerlanetan aurkezten diren datu enpirikoak, kuantitatiboak zein kualitatiboak, hainbat metodoren bidez eskuratutakoak, berrikusi, deskribatu eta aztertu dira.
- Ikerlanek planteatzen dituzten hipotesiak sakonki aztertu dira, etorkizunean ere ikertu beharko liratekeen alderdiei arreta berezia jarriz, inplikazio didaktikoak aintzat hartuz eta oraindik ere ikertzeke dauden ildoei erreparatuz.
- Nazioarteko hainbat testuinguru bilatu dira, horien artean testuinguru eleaniztunetatik datozen datu enpirikoak lehenetsiz.

Azterketa konparatiboa edukiaren analisi kualitatibo sistematiko baten bidez egin da. Horretarako, ikerlan bakoitza irakurketa sakon eta antolatu baten bidez aztertu da, aurrez definitutako kategoria analitikoaren arabera, hala nola hizkera akademikoaren kontzeptualizazio teorikoak, erabilitako ikerketa-metodologiak, emaitza enpiriko nagusiak eta horien inplikazio didaktikoak. Kategoria horiek aukera eman dute ikerlanen arteko antzekotasunak, desberdintasunak eta joera nagusiak identifikatzeko, baita gaiaren bilakaera teoriko eta metodologikoa sistematikoki aztertzeke ere. Era berean, lanen ekarpenak modu kritikoan aztertu dira, bereziki haien muga

metodologikoak, aztertutako testuinguruen baldintzak, identifikatutako hutsune teorikoak eta etorkizunerako ikerketa-ildo nagusiak kontuan hartuz, berrikusketaren izaera interpretatibo eta analitikoa indartzeko asmoz.

3. Hizkera akademikoari buruzko marko teorikoa

3.1 Hizkera akademikoaren definizioa

Hizkera akademikoa eskolako testuinguruan curriculum-edukiak zein eduki zientifikoak lantzeko erabiltzen den hizkuntza-erregistroa da (Meneses *et al.* 2017). Hizkera hori eta eguneroko elkarreragin informaletan erabiltzen dena ezberdinak dira (Uccelli eta Meneses 2015). Izan ere, lehenbizi-koak konplexutasun-maila altuagoa du: hiztegi abstraktu aberatsa, estruktura konplexuak, eta komunikazio zehatz eta teknikorako baliabide andana (Snow eta Uccelli 2009).

Snowek eta Uccellik (2009) adierazten dutenez, hizkera akademikoak hainbat baliabide erabiltzen ditu zehaztasuna adierazteko eta askotariko gai tekniko eta zientifikoak jorratzeko. Ildo beretik, autoreek hizkera akademikoaren ezaugarriak zerrendatu eta deskribatzen dituzte, bai eta hizkera arruntarekin alderatu ere. Autoreok defendatzen dutenez, hizkera akademikoa menderatzeko ez da nahikoa elementu linguistiko formalak jakitea, esaterako, nominalizazioa. Horiek ez ezik, ezagutza zabalagoa izatea beharrezkoa da, hala nola argudiatzeko gaitasuna eta kasuan kasuko jakintza-arloaren gaineko ezagutza izatea. Autore horiek hizkera akademikoaren ezaugarriak deskribatzen dituzte, hizkera arruntarekin alderatuta:

- Jarrera interperstonala: Hizkera arrunta adierazkorra da eta hizlariak inplikatzeko; hizkera akademikoa, ordea, jasoagoa eta inperstonalagoa da (Schleppregrell 2001).
- Informazio-karga: Hizkera arrunta erredundanteagoa eta arinagoa izan ohi da. Hizkera akademikoan, aldiz, informazio-karga dentsuagoa da (Schleppregrell 2001).
- Informazioaren antolaketa: Hizkera arruntean hainbat elementu lotzen dira, baina informazioa ez da modu kontziente eta zainduan antolatzen.

Esaterako, ez da testu-antolatzaileak erabiltzen. Hizkera akademikoan, ordea, aurkezten diren elementuak modu logikoan txirikordatzen dira. Gainera, testuaren egitura modu kontzientean antolatzen da, eta zatien arteko loturak egiteko hainbat elementu erabiltzen dira, adibidez, elementu metadiskurtsiboak (Hyland eta Tse 2004).

- Lexikoaren hautaketa: Hizkera arruntean lexikoaren dentsitatea txikia da, eta erabiltzen den hiztegia oso zehatza da, erraz ulertzeko modukoa. Era berean, hitz-makulu andana erabiltzen da. Hizkera akademikoan dentsitate handiko lexikoa egoten da, eta erabiltzen diren adierazpideak formalagoak eta konplexuagoak izaten dira. Halaber, adierazten diren kontzeptuak abstraktuagoak dira.
- Irudikapen-kongruentzia: Hizkera arruntean gramatika simple eta kongruentea erabiltzen da. Hizkera akademikoan, berriz, gramatika konplexu eta konpaktua erabiltzen da.
- Testu-generoen gaineko gaitasuna: Hizkera arrunta ekoizteko testu tipo eta moten gaineko ezagutza generikoa nahikoa da. Hizkera akademikoan, aldiz, ezinbestekoa da testu-generoen gaineko ezagutza sakonagoa. Adibidez, artikuluko zientifikoek edo iritzi artikuluek dauzkaten berezko ezaugarriak ezagutzea.
- Arrazoitzeko estrategiak: Hizkera arruntean arrazoitzeko eta konbentzitzeko oinarrizko bideak erabiltzen dira. Hizkera akademikoan, aldiz, diziplina bakoitzak arrazoitzeko daukan modu espezifikoa baliatzen dira.
- Diziplinaren gaineko ezagutza: Hizkera arruntean aritzeko, mintzagai den gaiaren gaineko oinarrizko ezagutzak behar dira. Hizkera akademikoan, ordea, diziplina bakoitzaren taxonomiak eta ezagutza abstraktuak beharrezkoak dira.

3.2 **Hizkera Akademikoaren Oinarrizko Trebetasunak:** **CALS proposamena**

Hizkera akademikoa aurreko atalean bezala defini daitekeen arren, Aguilarrak, Ucellik eta Phillips Gallowayk (2020) aipatzen dute hizkera akademikoa hiztegi akademikora mugatu izan dela askotan, ikuspegia asko mu-

rriutzuz eta egon daitezkeen gainerako elementu linguistikoak alboratuz (Deignan 2022). Hizkera akademikoaren definizio zabalago bat emate aldera, Uccellik *et al.*ek (2015) Core Academic Language Skills (CALS) teoria proposatzen dute. Izan ere, CALSak diziplinartekoak dira, eta, edozein arlotan topa daitezke. Hori dela eta, ikertzaileek *cross-disciplinary academic language* deitzen dituzte: «a core set of high-utility language skills that correspond to the language features characteristic of academic texts across the curriculum that are typically not frequent in colloquial conversation among adolescents» (Aguilar, Uccelli eta Phillips Galloway 2020: 1014). Millerren, Scotten eta McTigueren (2018) ustetan, kasuan kasuko diziplinakoa zein diziplinartekoa, biak ala biak, ezinbestekoak dira hizkera akademikoa behar bezala garatzeko.

Diziplinarteko hizkerari dagokionez, CALSek testuinguru akademikoetan erabiltzen diren lexikoa, sintaxia eta hainbat baliabide diskurtsibo barne biltzen dituzte (Phillips Galloway *et al.* 2020a). Era berean, idatzizko testu akademikoetan ohikoak diren hiztegi abstraktua, lokailuak, estruktura linguistiko konplexuak (mendeko perpausak, esaldi luzeak, etab.), osagaiak modu logikoan adierazteko baliabideak, eta, besteak beste, ikuspuntuak (iritziak, hipotesiak eta ebidentziak) adierazteko elementuak koka daitezke CALS gaitasunen barnean (Uccelli 2023). Hona hemen zazpi trebetasunak:

1. trebetasuna: Informazio konplexua deskonprimatzea (*Unpacking dense information*)

Hauxe da trebetasun honen lehenengo helburua: komunikazio akademikoak berezkoak dituen esaldi eta hitz konplexuak ulertzeko gaitasuna lantzea (Meneses *et al.* 2017; Phillips Galloway *et al.* 2020b; Uccelli, Barr eta Phillips Galloway 2016). Horren barnean sailkatuko lirarteke, alde bategatik, testu akademikoetan gaztelaniaz eta euskaraz ohikoak diren nominalizazioak (alegia, aditzak edo adjektiboak izen bihurtzea, adibidez, bilatu > bilatze) eta hainbat modutan morfologikoki eratorriak diren hitzak. Ikertzaileen esanetan, elementu horiek erronka bat dakarte ikasleentzat, eta testu akademikoen ulermenari zuzenean eragin diezaioketekete (Mizuno eta Moss 2009; Nagy, Berninger eta Abbott 2006). Gaitasun hori garatzeko, beraz, ikasleak elementu horiek lantzerantz bultzatzen dira, eta hitzen deskon-

posaketa zein eratorpen morfologikoa lantzen dira, besteak beste, hitz horiek identifika ditzaten eskatuz, interpretatuz eta adjektiboak izen bihurraziz nominalizazioaren bidez.

Bestalde, esaldi luze, dentso eta konplexuen gaineko trebakuntza ere barne hartzen da gaitasun horretan, horiek ere testu akademikoetan oso ohikoak baitira (Venegas 2010): perpaus luzeak, mendeko perpausak, esaldi konpletiboak, etab. (Meneses *et al.* 2017); baina bestelako elementu sintaktikoak lantzea ere eskatzen du; esaterako, gaztelaniak eta ingelesak duten aditzaren forma pasiboa (Phillips Galloway *et al.* 2020b). Menesesek *et al.*ek (2017) azaltzen dutenez, gaitasun sintaktiko horiek zuzenean eragiten diete testu akademikoaren ulermenaren garapenari (Navarro eta Rodríguez 2014).

2. trebetasuna: Ideien lotura logikoa (*Connecting ideas logically*)

Hauxe da trebetasun honen helburua: hizkera eta testu akademikoek berezkoak dituzten ideien loturak ulertzeko gaitasuna lantzea: alegia, ideien loturei eta loturok egiteko erabiltzen diren mekanismoei egiten die erreferentzia (Uccelli *et al.* 2015). Phillips Galloway *et al.*ek (2020) azaltzen dutenez, ingelesak zein gaztelaniak lokailuen bidez txirikordatzen dituzte ideiak, eta gauza bera esan daiteke euskararen kasuan. Loturak egiteko mekanismo horiek baliagarriak dira testuari kohesioa eta koherentzia emateko eta ideien arteko loturak esplizitu bihurtzeko (Meneses *et al.* 2017).

Sánchezek eta Garcíak (2009) ohartarazten dutenez, ikasle nerabeen kasuan zuzeneko erlazioa dago lokailu horien ezagutzaren eta testu akademikoaren ulermenaren artean. Autoreok diotenez, lokailu horiei buruzko zenbat eta ezagutza sakonagoa izan, orduan eta hobeki ulertuko dituzte testu akademikoak. Gainera, Menesesek *et al.*ek (2017) ere hori ondorioztatu zuten ingelesez eta gaztelaniaz hitz egiten zuten ikasleen kasuan.

3. trebetasuna: Erreferentzia-kateen jarraipena (*Tracking participants and ideas*)

Uccellik *et al.*ek (2015) azaltzen dutenez, testu akademiko batean hari bat baino gehiago egon daiteke, eta, ondorioz, gai, pertsona eta ideien

andana bat aipatzen da. Irakurlea ideia batetik bestera joan dadin eta *trackinga* egin dezan, testuari kohesioa ematen dioten hainbat mekanismo erabiltzen dira.

Trebetasun hau lantzearen helburua da, hain zuzen ere, *tracking* horiekin lan egitea, esaterako, anafora kontzeptualarekin, ikusi baita zuzeneko lotura daukala testu akademikoen ulermenarekin (Biber eta Conrad 2009; Sánchez eta García 2009). Anafora kontzeptual gisa erabiltzen diren esaldi edo izenordain horiek testuan aurretik aipatutako ideiarekin bati egiten diete erreferentzia, eta, horrela, irakurleak ideien arteko lotura mentala egin dezake (Meneses *et al.* 2017).

4. trebetasuna: Testu analitikoaren antolaketa (*Organizing analytic texts*)

Trebetasun hau garatzeak testu analitikoak, azalpenezkoak zein argudiozkoak lantzea du helburu. Kasu honetan, testuen egiturari egiten zaio erreferentzia, baita paragrafoetako elementuei ere (Uccelli *et al.* 2015). Ikerketek ondorioztatu dutenez, testu analitikoaren ohiko egitura ezagutzeak eragin positiboa dauka testu akademikoen ulermenean, bai argudio-testuen kasuan (García, Bustos eta Sánchez 2015), bai azalpen-testuen kasuan (ikus, adibidez, García *et al.* 2019; Meneses *et al.* 2017). Izan ere, Haur eta Lehen Hezkuntzan narrazioekin gertatzen den gisan (Cain eta Oakhill 2006), Derri gorrezko Bigarren Hezkuntzan ohikoagoak diren testu analitikoekin fenomeno bera ikus daiteke: hain zuzen ere, testuen egitura ezagututa azalduko den informazioa aurreikusi ahal izatea (Meneses *et al.* 2017).

5. trebetasuna: Hiztegi metalinguistikoa ulertzea (*Understanding metalinguistic vocabulary*)

Trebetasun honek hiztegi metalinguistikoa lantzea du helburu. Hain zuzen ere, hizkera metalinguistikoa identifikatzeari eta ulertzeari egiten die erreferentzia (Uccelli *et al.* 2015). Hiztegi metalinguistikoa sartuko lirake «words that refer to discourse or thought processes related to argumentation and text discussion» (Meneses *et al.* 2017: 228). Trebetasun hori lantzeko, esate baterako, hipotesiak, ebidentziak, orokortzeak, aipuak, kontraesanak eta iritziak antzeman ditzaten eskatzen zaie ikasleei (Uccelli *et al.* 2015).

6. trebetasuna: Idazlearen ikuspuntua interpretatzea

(*Understanding a writer's viewpoint*)

Trebetasun hori lantzearen helburua da ikasleek iritziak eta ikuspuntuak adierazteko erabiltzen diren marka linguistikoak identifikatzea eta ulertzea (Uccelli *et al.* 2015). Era berean, ikasleei galdetzen zaie ea gai diren testu akademikoek adierazten dituzten ziurtasun-mailak bereizteko. Alegia, trebetasun honek marka epistemikoekin lan egitera bultzatzen du. Horien adibideak izan daitezke ikuspuntuak adierazteko bitarteko linguistikoak, askotariko ziurtasun-mailetakoak: «argi dago», «ez dago zalantzarik», «litekeena da», etab. Diskurtso zientifiko eta akademikoaren helburuetako bat ezagutza transmititzea, eraikitzea edo kritikatzeta da, eta marka linguistiko epistemiko horiek funtzio hori betetzen dute askotariko ziurtasun-mailak adieraziz.

Phillips Galloway *et al.*ek (2020) azaltzen dutenez, bitarteko linguistiko horien interpretazioa funtsezkoa da edozein diziplinatan komunikatzeko, kritikatzeko eta ezagutza transmititzeko. Hala ere, aipatzen dute horien eta testu akademikoaren ulermenaren arteko erlazioa ez dela behar bezainbeste aztertu, testu akademikoaren ulermenean eragin positiboa duela ondorioztatu izan den arren (Meneses *et al.* 2017).

7. trebetasuna: Hizkera akademikoa identifikatzea

(*Recognizing academic language*)

Trebetasun honen xedea hizkera akademikoa identifikatzea eta hizkera arruntetik bereiztea da. Uccellik *et al.*ek (2015) adierazten dutenez, ikasleei eskatzen zaie hizkera akademiko horren gainean hausnartzeko, besteak beste, erabilera-eremuez eta egokitasunaz. Menesesek *et al.*ek (2017) azaltzen dutenez, idatzizko definizioak —adibidez, hiztegi akademikoetakoak edo entziklopedikoetakoak— oso bitarteko egokiak lirarteke horretan trebatzeko. Definizio horiek, ikertzaileen esanetan, erregistro akademikoan daude idatziak eta oso lexiko zehatza eta sintaxi konplexua darabilte. Trebetasun hori garatzeko, autoreok proposatzen dute ikasleei ezagutzen duten hitz baten hiru definizio ematea. Definizio horiek lexikoki eta sintaktikoki moldatuko dira, eta ikasleek gai izan behar dute hiru horietatik erregistro akademikoagoa duena identifikatzeko.

Trebetasun horiek azalduta, Uccellik (2023) honakoa zehazten du Cummins (2016) bezalako autoreen lanetan oinarriturik:

More specifically, each of the CALS skillsets [...] includes a range of language resources which, under rich and supportive learning contexts and conditions, upper-elementary and middle-school students develop gradually. The progressive mastery of these analytical skillsets, in turn, supports students' comprehension of increasingly linguistically dense texts across content areas (525. or.).

Hori esanda, eta CALSen proposamena euskararen testuingurura ekarri-ta, esan daiteke definituriko CALS trebetasunak euskararen didaktikarako ere baliagarriak izan daitezkeela (ikus Leonet, Lucas eta Lamarka 2025). Izan ere, trebetasun horietan aipatzen diren prozesu kognitibo eta pedagogikoak Euskal Herriko curriculumetan ere funtsezkoak dira; hala nola hizkera akademikoa eskuratzeko beharrezkoak diren ezagutza lexikogramatikalak, hausnarketa metalinguistikoa edota testu akademikoen idazmena eta ulermena maila ezberdinetan. Ondorioz, CALS horiek diziplinartekoak diren heinean, hizkuntza ezberdinak lantzeko euskarri esanguratsua izan daitezke, eta, beraz, euskara irakasteko oinarri sendo bat.

Bestalde, trebetasun horiek definitu ez ezik, zenbait ikertzailek gaitasun horiek nola neurtu ikertu dute. Uccellik, Barrek eta Phillips Gallowayk (2016), esaterako, Core Academic Language Skills Instrument (CALS-I) proposatzen dute CALS trebetasunak neurtzeko. Tresnaren helburua honela definitzen dute: «CALS-I was designed to measure high-utility academic language skills hypothesized to support reading comprehension across the content areas in grades 4 through 8» (Uccelli, Barr eta Phillips Galloway 2016: 1). Beraz, tresnaren helburua CALSetan zehazten diren elementu linguistiko eta kognitiboetako buruzko neurketa egitea da, alegia, ikasleek erabilera handiko hizkera akademikoa ulertzeko duten gaitasuna neurtzea. Gainera, bestelako gaitasun espezifikoak neurtzeko tresna osagarritzat har daiteke, eta, gainera, erabilgarria da ikasle eleaniztun zein elebazarrekin (Uccelli, Barr eta Phillips Galloway 2016).

Tresna teoriko eta psikometriko hori diseinatzeko bost urteko prozesua egin zuten autoreek. Lehenik eta behin, ingelesekoa diseinatu eta baliozko-

tu zuten (E-CALS-I), eta, ondotik, gaztelaniakoa (S-CALS-I) sortu zuten. Tresnaren diseinua oso zorrotza izan zen. Aguilarren, Uccelliren eta Phillips Gallowayren (2020) arabera, hainbat diziplinatako ekarpenak bildu zituzten: *garapenaren hizkuntzalaritza* (esaterako, Halliday 2004), *hizkuntzalaritza sistemiko-funtzionala* (adibidez, Schleppegrell 2014), *corpusen hizkuntzalaritza* (adibidez, Biber, Conrad eta Reppen 1998) eta, besteak beste, irakas-kuntzarekin lotutako estandar eta analisiak (adibidez, Bailey 2007).

Hasierako fase batean hainbat item diseinatu ziren eta testatze bat planteatu zen. Ondotik, proba pilotu bat egin zen 7 000 ikaslerekin (haien lehenengo hizkuntza ingelesa zen), non eztabaida-taldeak antolatu ziren haiekin. Era berean, ikertzaileek analisi kuantitatibo zein kualitatiboak egin zituzten tresnaren baliozkotasuna bermatzeko.

Esan bezala, bi hizkuntzotan diseinatu zuten tresna, ingelesez eta gaztelaniaz. Aguilarren, Uccelliren eta Phillips Gallowayren (2020) arabera, bi hizkuntza horiek alde linguistiko nabariak badituzte ere (hitzen ordena, aditzen kontrakzioa, etab.), hizkera akademikoari dagokionez antzekotasun handiak ere badituzte (jatorri latino bera duten hitz teknikoak, estruktura gramatikalak, etab.). Finean, diskurtso akademikoari dagokionez, puntu asko daukate komunean hizkuntza horiek, eta gauza bera esan daiteke tipologikoki ezberdinak diren beste hizkuntzen kasuan ere.

Tresnaren nolakotasunari dagokionez, CALS-I bakoitza 50 minututan egin behar den testa da. Test horretan, testu akademiko bat aurkezten da, zientzietako curriculum-edukiekin lotura duena eta CALSen ezaugarriak dituena, eta, hori aitzakia gisa harturik, CALSekin loturiko zazpi ariketa proposatzen dira: aukera guztien artetik hautatzekoak, erantzunak lotzekoak edota galdera irekiak (Uccelli *et al.* 2016). Ariketa horietan proposatzen diren jarduerak lotura zuzena dute testu akademikoetan topa daitekeen hizkera akademiko ohikoarekin.

3.3 Hizkera akademikoa eta idazmena

Gaitasun hartzailea ikasleak hizkera akademikoari dagokionean daukan ulerkera da (Phillips Galloway *et al.* 2020b), hau da, diziplina jakin bateko

hizkera akademikoaz zein diziplinarteko hizkera akademikoaz dakiena. Aldiz, gaitasun produktiboak jakintza horren aplikazioari egiten dio erreferentzia, esate baterako, idazlan akademikoen ekoizpenari.

Frogatua dago gaitasun hartzailea izateko beharrezkoak diren ezagutza lexiko-gramatikalak (hiztegia, sintaxia eta morfologia) funtsezkoak direla idazmen akademikoaren gaitasuna garatzeko (Silverman *et al.* 2015; Uccelli 2023). Era berean, ikerketek frogatu dute CALS bezalako gaitasun kognitiboak ere erabakigarriak direla idazkera akademikoaren kalitatean (ikus Phillips Galloway *et al.* 2020a).

Uccellik (2023) deskribatzen duenez, idazmen akademikorako trebetasunak eskuratzea prozesu gradual bat da, non ikasleek testu-generoekin lan egiteko gaitasuna ikasten duten. Etapa ebolutiboetan zehar, hasieran, genero-narrazioak egiteko gaitasuna garatuko da. Ondotik, egitate-generoak, hala nola prozedurak eta informeak. Azkenik, genero analitikoak; esaterako, analisiak, azalpenak eta argudiaketak (Schleppegrell 2004).

Uccellik (2023) bere lanean genero horien garapena azaltzen du Bermanen eta Nir-sagiven (2007) ikerketan oinarrituz. Lan horretan baieztatzen denez, idatzizko eta ahozko gaitasunak garatzeko prozesuak hertsiki loturik daude, nahiz eta bi gaitasun ezberdin izan. Uccelliren (2023) aburuz, hala ere, prozesu horiek elkarren artean erlazionatua egon arren, idazmen akademikoa garatzeko ahozkoa transkribatzea ez da nahikoa, askoz prozesu konplexuagoa baita. Oinarrizko genero narratiboak 9-10 urterekin garatu ohi dira, eta hasierako garapen horretan, haurrak ahozko hizkeran oinarritzen dira. Hau da, testu narratiboak ahozko baliabideekin egituratzen dituzte hein handi batean. Testu analitikoak ekoizteko gaitasuna, aldiz, Bigarren Hezkuntzatik aurrera garatzen da. Izan ere, ikasleek ez daukate aurrezagutzarik testu analitikoagoak eta abstraktuagoak sortzeko. Hori dela eta, ikasleek beren antolaketa mental propioa garatu behar dute, eta hori denbora luzeagoa behar duen jabekuntza-prozesua da.

Hortaz, badirudi adinak zerikusia daukala abstrakzio eta konplexutasun handiagoa behar duten testu-generoak idazteko trebetasuna garatzeko, eta ikasleek gutxieneko denbora bat behar dutela idatzizko hizkera akademikoa garatzeko (Berman eta Nir-sagiv 2007). Ikasleak zenbat eta helduagoak

izan, orduan eta gaitasun handiagoa erakutsi ohi dute. Uccellik (2023) gaitasun horietako batzuk aipatzen ditu, CALS proposamenean oinarrituz: zehaztasun lexiko eta sintaktiko handiagoa, testu kohesionatuagoak, testu-antolatzaileen erabilera egokiagoa, eta, besteak beste, esaldi eta argudiaketa konplexuagoak.

Ildo horretan, Phillips Gallowayren *et al.*en (2020b) ikerketa aintzat hartzekoa da. Autoreek testu akademikoan laburpenak aipatzen dituzte idazmen akademikoa lantzeko ariketa konplexu gisa. Autoreok ohartarazten dutenez, hezitzaileek, normalean, dagokien diziplinako hizkera berariaz lantzen dute, eta jakintzat ematen dituzte CALSekin loturiko diziplinarteko gaitasunak. Ondorioz, CALS gaitasunak ezezagunak izan ohi dira hezi-gaiantzat, eta, arrazoi horrengatik, irakasleentzat ez da ataza erraza izaten idazmen akademikoa irakastea (Phillips Galloway eta Uccelli 2019). Alderdi horiek aztertzeko, Bigarren Hezkuntzako ikasleek CALSetan gaitasun handia izateak (gaitasun hartzailea) idazmen akademikoan laguntzen ote duen ikertu zuten ikerlariak, zehazki eduki zientifikoaren laburpenak idazteko (gaitasun produktiboa).

Autoreok, azterketa hori egiteko, batetik, CALS-I tresna erabili zuten Bigarren Hezkuntzako ikasleen gaitasun hartzaileak neurtzeko, hau da, hizkera akademikoaren gaineko ezagutzak neurtzeko. Bestetik, ikasleen idazlanak ebaluatu zituzten, idazlanotan aplikatutako hizkera akademikoa aztertuz. Ikerketa 9 eta 13 urte arteko ikasleen artean bideratu zuten, Ameriketako Estatu Batuetako ekialdeko zenbait herri-eskolatan.

Gainera, emaitzetan ondorioztatu zuten, besteak beste, laburpen zientifikoan idazketa akademikorako trebetasuna (gaitasun produktiboa) guztiz lotua dagoela ikasleek dauzkaten CALSen gaineko ezagutzekin (gaitasun hartzailea). Horrek demostratzen du, besteak beste, CALSetan biltzen diren gaitasunak funtsezkoak izan daitezkeela eduki zientifiko eta akademikoa behar bezala komunikatzeko. Zehazki, autoreok kalkulatu dute, gaitasun hartzaile zein produktiboak aintzat harturik, trebetasun horiek idazkera akademikoaren kalitatearen % 26 inguru erabakitzen dutela. Zehazten dute, era berean, CALSei buruzko formakuntza hori diziplinetako hizkera-

rekin batera egin behar dela, alegia, diziplinarteko hizkera diziplinetakoa bezain garrantzitsua dela.

Uccellik (2023) ere CALSekin loturiko gaitasun hartzaileen eta ekoizpen akademiko idatzien arteko erlazioak zehazten dituzten lanak aipatzen ditu. Oro har, ikerketek demostratu dute CALSetan proposatzen diren gaitasun kognitibo horiek ekoizpen akademiko idatzien kalitatea eta kantitatea hobetzen dituztela (Andreev eta Uccelli 2023; Deng, Uccelli eta Snow 2022). Gainera, aurretik aipatu bezala, garapen horretan ikasleek CALSei dagokienez dauzkaten gaitasun hartzaileak erabakigarriak dira gaitasun produktiborako, hau da, idazkera akademikoa gauzatzeko (Uccelli 2023).

3.4 Hizkera akademikoa eta irakurriaren ulermena

Idazketan nola, hainbat ikerketak ondorioztatu dute CALSen eta irakurriaren ulermenaren artean ere erlazio bat egon daitekeela (Phillips Galloway eta Uccelli 2019), esaterako, Hego Ameriketako gaztelaniako hitzuneekin egindako ikerketetan (Meneses *et al.* 2017). Idazketa akademikoarekin gertatzen den moduan, zazpi CALSak ezagutzeak testu akademikoak hobeki ulertzea ekar lezake (Uccelli 2023).

Menesesek *et al.*ek (2017) ikerketa bat egin zuten Santiagon, Txilen. Maila sozioekonomiko ezberdinetako hiru eskola hartu zituzten: horietako bat maila sozioekonomiko baxukoa (eskola publikoa), beste bat maila sozioekonomiko ertainekoa (itunpeko eskola) eta azkenekoa maila sozioekonomiko altukoa (eskola pribatua). Osotara 810 ikasle hartu zituzten lagin gisa, 9 eta 14 urte artekoak. Hori horrela, honakoa aztertu nahi izan zuten: hitzak irakurtzeko erraztasunak, diziplina anitzetako hiztegi akademikoaren ezagutzak eta CALSek irakurriaren ulermenari egiten dioten ekarpena, zehazki, gaztelaniaz mintatzen diren Latinoamerikako nerabe elebakarren artean (Meneses *et al.* 2017).

Alderdi horiek aztertzeko lau neurketa gauzatu zituzten. Batetik, irakurriaren ulermena neurtu zuten, *Procesos de Lectura* (PROLEC-SE) (Cuetos eta Ramos 1997; Ramos eta Cuetos 2011) test estandarizatua erabiliz. Test horrek ulermen literala zein inferentziala neurtzen ditu, bi azalpen-testuren

bitartez. Testa 30 minutuz gauzatzen da eta 10 eta 16 urte bitarteko ikasleentzat bideratua dago. Bigarrenik, hitzen irakurketaren jariora neurtu zuten. Horretarako, elkarrekin idatzitako hainbat hitz aurkeztu zituzten ikasleei eta haiek marratxo batez bereizi behar zituzten. 90 segundo eman zitzaizkien horretarako.

Gainera, aurretik azaldutako CALSak bideratu zituzten. 60 minututan 53 item gauzatu zituzten ikasleek, zazpi CALSetan antolatuta. Item horietan hainbat motatako ariketak aurki zitezkeen, betiere ariketotan zehazten diren gaitasunak trebetasun bakoitzean lantzeko: aukera anitzeko galderak, zerrendak ordenatzea, kontrol-laukidun galderak eta galdera itxiak. Azkenik, S-AVOC testa erabili zuten. Test horren bidez diziplinarteko hiztegi akademikoaren ezagutza neurtu zuten, aukera anitzeko 15 itemen bidez (Meneses *et al.* 2017). Item horietan ikasleei hainbat esaldi eman zitzaizkien, horietako bakoitzean azpimarratutako hitz bat agertzen zela. Ikasleek azpimarraturiko hitz horren sinonimorik egokiena hautatu behar zuten lau aukeren artean. Gauzak horrela, autoreok ondorioztatzen dutenez, ikasleak hizkera akademikoaren gaineko gogoeta egitera bultzatzeak efektu positibo eta esanguratsuak dakartza testu akademikoan ulermenean. Alegia, ikasleak CALSetan trebatzeak testu akademikoak hobeki ulertzea dakar, ikerketan ondorioztaturikoaren arabera.

Aguilarrek, Uccellik eta Phillips Gallowayk (2020) ere ikerketa bat egin zuten ingelesez zein gaztelaniaz ikasten zuten Lehen Hezkuntzako laugarren eta seigarren mailetak 101 ikaslerekin. Zazpigarren CALSa gaztelaniaz eta ingelesez lantzeak gaztelaniazko eta ingelesezko testu akademikoan ulermenean eraginik ba ote zuen aztertu nahi izan zuten. Autoreok ondorioztatu zuten, ikasleek, lanketa horren ostean, erraztasun handiagoa zuten ulertzeko eta testuetako gaitan sakontzeko. Alegia, zazpigarren gaitasuna modu planifikatu eta kontzientean lantzeak ikasleen ingelesezko zein gaztelaniazko ulermen-gaitasunak handitu egin zituen.

Phillips Galloway *et al.*ek (2020a) beste ikerketa bat bideratu zuten CALSak aintzat hartuz. Kasu horretan, autoreok gaztelaniazko eta ingelesezko CALSen arteko erlazioak aztertu zituzten Lehen Hezkuntzako ikasle elebidunen artean. Abiapuntu gisa, Cummins (2016) Interdependentzia

Linguistikoaren Hipotesia planteatzen dute. Tesi horren arabera, hizkuntza bateko zein besteko ezagutzek oinarrizko ezagutza-multzo bat osatzen dute ikasleen errepertorio linguistikoan, eta, gainera, bi hizkuntzetako ezagutza horiek interdependenteak dira. Hori aintzat harturik, autoreek aztertzen dute eskola elebidunetan gaztelaniazko CALSak lantzeak ingelesezko CALSen jabekuntzan eta testu akademikoen ulermenean eragin positiborik ba ote duen, alegia, bi hizkuntzetako CALSak interdependenteak ote diren.

Autore horiek ikerketa Ameriketako Estatu Batuetako ipar-ekialdean bideratu zuten, hango Lehen Hezkuntzako zenbait herri-eskola elebidunetan. Ikerketan hezkuntza-programa elebidunetako 165 ikaslek hartu zuten parte. Neurketak egiteko, aurretik deskribaturiko CALS-I tresna erabili zuten, baita ingeleseko maila linguistikoa neurtzeko zenbait test ere. Autoreok ondorioztatzen dutenez, estatistikoki eragin positiboa identifika daiteke gaztelaniazko CALSen (sintaxi eta hiztegian) eta ingelesezko irakurriaren ulermenaren artean. Ondorioztatzen dute, beraz, hizkuntzen arteko CALSen transferentzia gertatzen dela eta, hortaz, hizkuntzak modu konparatiboan lantzen dituzten hezkuntza-proposamenak interesgarriak izan daitezkeela hizkera akademikoa lantzeko; adibidez, *translanguaging* pedagogikoaren bidez (Phillips Galloway *et al.* 2020a).

Halaber, Phillips Gallowayk eta Uccellik (2019) ere CALSen eta irakurriaren ulermen-gaitasunaren arteko erlazioa demostratzen dute, kasu horretan Bigarren Hezkuntzako ikasle elebidun emergenteen artean. Autoreok ikerketa bat bideratu zuten Ameriketako Estatu Batuetako zenbait herri-eskola publikotan. Ondorioztatzen dutenez, ikasleek, CALSetan zenbat eta maila altuago izan, orduan eta irakurriaren ulermen-gaitasun handiagoa dute. Ildo berean, ondorioztatzen dute zenbat eta gaitasun handiagoa lortu CALSetan, orduan eta hazkunde esanguratsuagoa gertatzen dela irakurriaren ulermenean. Horrela, ikertzaileek erakusten dute CALSetako maila erabakigarria izan daitekeela irakurriaren ulermen-gaitasunaren garapenean.

Euskal Herriko testuinguruan ere, CALSekin loturiko zenbait lan bideratu dira berriki. Batetik, Gasparrek (2025) Gipuzkoako Bigarren Hezkuntzako ikastetxe batean ikerketa bat egin zuen, lehenengo mailako D ere-

duko ikasle eleaniztunekin. Ikerlan horretan, CALSetan oinarrituriko esku-hartze pedagogiko bat diseinatu zen. Ikasleek, hiru astez, zazpi CALSak landu zituzten, eta, aldi berean, *translanguaging* izeneko estrategia bat ere bideratu zen. Estrategia pedagogiko horren bidez, zazpi CALSak landu ez ezik, hizkuntzen arteko transferentziak eta alderaketak ere egin ziren modu esplizituari, euskaraz, gaztelaniaz eta ingelesez. Esaterako, CALSetan biltzen diren elementu linguistikoak kasuan kasuko hizkuntzan aztertu behar izan zituzten, ondoren, alderaketa bat egiteko; hala nola lokailuen erabilera edo perpaus mailako zenbait ezaugarri. Esku-hartze horren efektuak analizatu ondotik, ikertzaileak ondorioztatu zuen CALSetan oinarritzen den irakaskuntza esplizituak ikasleen gaitasun metalinguistikoa handitzen duela eta, lanketaren ondotik, ikasleek gaitasun handiagoa agertzen dutela hizkera akademikoaz sakonago hausnartzeko.

Ildo berean, Leonetek, Lucasek eta Lamarkak (2025) ere antzeko emaitzak lortu zituzten. Kasu horretan ere ikerlana EAeko Bigarren Hezkuntzako ikastetxe batean egin zuten. Aurreko ikerketan bezala, esku-hartze pedagogiko bat diseinatu zuten, CALSetan eta *translanguaging* estrategian oinarriturik. Ondorioztatu dutenez, ikasleek, zortzi astez CALSen gaineko lanketa esplizitua egin ostean, gaitasun metalinguistiko altuagoa agertu zuten. Era berean, testu akademikoaren ulermen-mailak ere gora egiten du esku-hartzearen ondotik. Emaitza positibo horiek, bereziki, honako trebetasun hauetan identifikatzen dituzte: informazio konplexua deskonprimatzean, ideien arteko lotura logikoa egitean eta hizkera akademikoa identifikatzeko gaitasunean. Hortaz, emaitzek agerian uzten dute CALSak ikuspegi eleaniztunetik lantzearen garrantzia, hizkera akademikoa behar bezala ulertzeko, eskola-arrakasta bermatzeko eta, era berean, hizkuntzen arteko transferentziak errazteko.

3.5 Hizkera akademikoaren balio soziala eta irakaskuntza

Hizkera akademikoak, irakurmen- eta idazmen-gaitasunetan zuzenean duen eraginaz harago, badu dimentsio zabalago bat ere: gizarte- eta hezkuntza-esparruetan duen balio soziala. Izan ere, hizkera akademikoa ez da soilik

trebetasun linguistikoen multzo bat, baizik eta testuinguru sozialean gartzan den praktika bat ere. Horregatik, jarraian, hizkera akademikoari esleitzen zaion balio soziala aztertuko da, kontuan harturik horrek dauzkan inplikazio pedagogikoez nola eragiten duten ikasleengan eta nola baldintzatzen duten ikasleen arteko aukeren berdintasuna.

Aurretik esan bezala, hizkera akademikoa funtsezkoa da ikasleek, gizar-tean zein eskolan, arrakasta izan dezaten (Deignan 2022). Esaterako, eskolan, curriculum-edukia erregistro akademikoaren bidez adierazten da, eta gizar-teko hainbat alorretara sarbidea izateko ere hizkera-mota hori menderatzea ezinbesteko baldintza da, besteak beste politikarekin lotutako edukiak edota informazio-iturriak ulertzeko. Esan daiteke, beraz, eskolak funtsezko zeregina duela hizkera akademikoaren transmisioan, eta, zentzu horretan, ikasleen arrakasta eta aukeren berdintasuna ere baldintza ditzakeela. Uccelliren (2023) arabera, hizkera akademikoaren pedagogia birplanteatu behar da, eta kasuan kasuko kulturak eta testuinguru sozio-politikoak kontuan hartu behar dira gaitasun soziokognitiboak garatzeko. Gainera, bere aburuz, planteamendu pedagogiko berriek ahotsa eman behar diete ikasleei gaitasun horiez jabetzeko eta ikasle guztien ikaskuntza kalitatezkoa eta esanguratsua izateko, betiere ikasleen artean ikasteko aukera-berdintasuna bermatuz.

Horrek denak ekarriko luke, ikertzailearen arabera, ikasle guztien beharrian linguistikoak kontuan hartu behar izatea, bai eta guztiek hizkera akademikoa behar bezala garatu behar izatea ere. Autoreak dioenez, ikasleen beharrian linguistikoak aintzat hartu gabe, eskolek ikastaldeetan desoreka sozialak erreproduzitzen jarraitzeko arriskua daukate. Ildo horretan, Phillips Gallowayren eta Uccelliren (2019) aburuz, eskolak hizkera akademikoaren irakaskuntza bermatzen ez badu, hura eskolatik kanpo ikasteko aukera dutenek arrakasta akademikoa izateko aukera gehiago izango dute. Horrek, besteak beste, ikasleen arteko arrakala areagotuko du. Gainera, arrisku hori are handiagoa da maila sozioekonomiko baxuenetako ikasleen artean (Phillips Galloway eta Uccelli 2019).

Horren aurrean, hizkera akademikoaren definizio egokia eta didaktika inklusiboa hartu beharko lirateke abiapuntutzat (Uccelli 2023; Uccelli *et*

al. 2015). Hori egiteko, ikusi bezala, CALSen barneko trebetasunak bultzatzea ezinbestekoa da (Uccelli 2023), baina horrek ez du esan nahi lanketa gramatikal eta formal soila bultzatu behar denik, baizik eta ikasle guztiei modu malguan elementu linguistiko akademikoak egoki erabiltzeko aukerak eman behar zaizkiela, modu estandar, ez-estandar edota hibridoak aintzat hartuz eta denak positiboki baloratuz (Uccelli 2023). Finean, bermatu behar da ikasle guztiei hizkera akademikoa irakatsiko zaiela, modu inklusiboan eta ikasleei askotariko baliabide-sorta zabal bat eskainiz eta erabiltzeko aukera emanez, ikasleen arteko arrakala sozialak gainditzeko (Uccelli 2023).

Horrekin lotuta, hainbat ikertzailek (ikus, adibidez, Schleppegrell 2001) aspaldi ohartarazi dute eskolatzearen hastapenetan klase ertaineko ikasleek hizkera akademiko hori erabiltzeko joera daukatela, behe klaseko ikasleek hizkera arruntagoa erabiltzen duten bitartean. Alegia, hiztunen artean arrakala bat dago, eta klase ertaineko ikasleek erraztasun handiagoa dute prestigio (eta arrakasta) soziala ematen duen hizkera-mota hori erabiltzeko, esate baterako, idatzietan (Deignan 2022). Horren ondorioz, eskoletan ebaluazio baztertzailak bideratu ohi dira, hizkuntzaren forma ez-estandarrak, informalak edota eskualde jakin batzuetako azentuak modu irrazionalean alboratuz, eta, horrela, oso irizpide klasistak normalizatuz hizkera akademikoa menderatzen dutenen mesedetan (Deignan 2022).

Problematika hori saihesteko, klase sozial baxuetako ikasleek hizkera akademikoa gara dezaten baldintzak bermatu eta euren hizkerak balioetsi ez ezik, Labovek 1969. urtean jadanik aldarrikatu zuena ere kontuan hartu behar da: hizkera formal eta akademikoa erabiltzeak ez dakar nahitaez eduki abstraktu eta konplexurik, eta azpian egon daitekeen arrazoimena eta edukia oso «kaskarrak» izan daitezke. Haren esanetan, hizkera akademikoa erabiliz ekoizitako mezuak sakonak eta maila altukoak direla sinesteko joera dago, eta ez zaio benetako edukiari erreparatzen. Hori dela eta, ebaluazioan, hizkeraren alderdi formalei ez ezik, edukiari ere erreparatu behar harko litzaioke, batez ere klase sozial baxuetako ikasleek klase ertain-altukoaren bezainbesteko maila garatzen duten arte.

Gauzak horrela, CALS trebetasunen irakaskuntza planifikazio estrategiko baten barruan ulertu behar da, testuinguru soziala aintzat hartuko duena (Uccelli 2023). Finean, CALSak hizkera akademikoaren puzzlean funtsezkoak diren atal gisa defini daitezke, ikasleei hizkuntza akademikoa osotasunean garatzen eta hezkuntza-arrakasta lortzen lagunduko dietena (Phillips Galloway eta Uccelli 2019). Horiek horrela, Uccellik (2023) CALSak modu estrategikoan erabiltzearen abantailak zerrendatzen ditu:

1. Irakasleentzat CALS proposamena lagungarria da ikasleentzat konplexuak eta bereziki zailak diren alderdi linguistikoak aurretik ezagutzeko. Horretarako, dena dela, irakasleek gaiari buruzko kontzientzia izatea beharrezkoa da (Phillips Galloway eta Uccelli 2019).
2. Lehenengo puntuaren ondorioz, irakasleek beharrezkoak diren baliabideak, saioak eta aldazio pedagogikoak diseina ditzakete CALSak lantzeko.
3. CALSen lanketa planifikatuak aukera ematen du eztabaidan oinarrituriko irakaskuntza bideratzeko, aldazio pedagogikoan eta ideien eraikuntza aktiboan oinarrituz.
4. CALSak ulertzeko moduaren ondorioz (hain zuzen ere, hizkera akademikoaren euskarri gisa), ikerketek erakutsi dute irakaskuntza aktiboago baten aldeko apustua egin beharko litzatekeela: testuak aztertzea, trebatzeko aukerak ematea eta etengabeko *feedbacka* jaso ahal izatea egiten diren ariketekin (adibidez, testu-genero desberdinekin).

Bukatzeko, hizkera akademikoaren didaktika birkontzeptualizatzeraren bidean, beste zehaztapen bat ere egin behar da. Sarritan, hizkera akademikoa hizkera arruntaren bertsio «hobeago» bat bezala ikusten da. Deignanek (2022) aipatzen duenez, askok hizkera akademikoa hizkera informala izulpen «egokiago» baten gisan ikusten dute, eguneroko hizkeraren ordez sinonimo konplexuak eta estruktura abstraktu eta konplexuagoak baliatuz lortzen dena. Horrekin batera, hiztun askoren pertzepzioa hau da: hizkuntza zenbat eta konplexuagoa izan, orduan eta hobeagoa da (Deignan 2022). Are, autorearen arabera, konplexua eta abstraktua dirudien hizkera hobeki

baloratzen da, hizkera akademikoa menderatzen ez duten ikasleak bigarren mailan jarritz.

Horren aurrean, Uccellik eta Philips Gallowayk (2017) defendatzen dute hizkera akademikoa eta hizkera arrunta oso bestelakoak direla, baina ez akademikoa hobea, zehatzagoa eta argiagoa delako, baizik eta bestelako edukiak adierazteko baliagarria delako. Horrela, hizkera akademikoa menderatzea ez da hizkera arrunteko hitzen ordain akademikoak ezagutzea, baizik eta egunerokoa ez den eduki (eta pentsamendu) akademiko eta konplexua adierazteko hizkera erabiltzeko gaitasuna izatea (Deignan 2022). Beraz, ikuspegi sozialetik, bi erregistroak, akademikoa eta informala, baliotsi beharrekoak dira, biek beren funtzioa betetzen baitute, eta ikasle guztiek biak ala biak garatu beharko lituzkete.

4. Eztabaida

Atal honetan, ikerlanean berrikusi eta aurkeztu diren alderdi teorikoen laburpen eta eztabaida aurkeztuko da. Lan honek 1998tik 2025era bitarte hainbat datu-base eta biltegi garrantzitsutan argitaratutako 44 ikerketa zientifikoren berrikusketa bibliografikoa aurkezten du, eta horietan ondorioztaturiko ebidentziak eta jasotako datuak aztertu dira. Definizioari dago-kionez, hizkera akademikoa eskolako testuinguruan erabiltzen den hizkera gisa defini daiteke (Meneses *et al.* 2017). Gainera, argi geratzen da hizkera akademikoaren eta informalaren artean alde handia dagoela, eta, hizkera arruntean ez bezala, hizkera akademikoak komunikazio zehatz eta konplexurako elementuak barne biltzen dituela (Snow eta Uccelli 2009; Uccelli eta Meneses 2015). Ondorioz, ikuspegi didaktikotik, hizkera akademikoaren irakaskuntzak erronka nabarmena dakar, izan ere, erregistro akademikoaren elementu linguistiko eta kognitiboan andanari erreparatu behar zaio, hala nola pertsonen arteko jarreraren garapenari edota hainbat motatako trebetasun pragmatikoei (Snow eta Uccelli 2009).

Hala ere, zenbait autorek ohartarazi duten gisan, hizkera akademikoa sarritan oso modu lauso eta mugatuan definitu izan da, lexiko edo hiztegi akademikora mugatuz. Definizio horrek, ageriko muga bat adierazi ez ezik,

hizkera akademikoaren didaktikarako zenbait muga ere ekarri ditu. Muga horren aurrean, CALS proposamenak oso definizio eta ezaugarritze zabala eskaintzen du (Aguilar, Uccelli eta Phillips Galloway 2020). Izan ere, hizkera akademikoa irakasteko eta garatzeko oinarrizko zazpi trebetasun definitzen dira, diziplinartekoak eta behar-beharrezkoak direnak ikasleek hizkera akademikoa oso-osoan garatzeko (Uccelli, Barr eta Phillips Galloway 2016). Trebetasun horiek zenbait gaitasun-mota integratzen dituzte: gaitasun linguistikoak, soziolinguistikoak eta pragmatikoak. Horiek horrela, esan daiteke CALSen proposamen teorikoak hizkera akademikoaren definizioa modu holistikoa eta zabalean izaten duela aintzat, eta, horretarako, didaktikarako erabilgarritasun handikoak eta oinarrizkoak diren zenbait gaitasun definitzen dituela. Hortaz, hizkera akademikoaren didaktika planteatzeko kontuan izan beharreko proposamena da ikerlan honetan aurkeztutakoa.

Ildo horretan, CALS-I oso tresna interesgarria izan daiteke ikastalde baten hizkera akademikoa eta, zehazki, trebetasun horiek neurtzeko (Phillips Galloway *et al.* 2020b). Era berean, oinarri sendoa izan daiteke irakaskuntza bera eta estrategia pedagogiko gehigarriak planifikatzeko. Ikusi ahal izan denez, tresna horren erabilera diziplinartekoa izan da, eta horrek, ondorioz, fidagarritasun zientifiko handia ematen dio planteamenduari.

Edonola ere, badira oraindik ere eztabaidatu eta ikertu beharko liratekeen zenbait alderdi. CALSek, esan bezala, definizio zabal eta holistikoa eskaintzen dute. Hala ere, batetik, zehaztu beharra dago trebetasun horiek praktikara eramateko zein diren estrategia eta modu eraginkorrenak. Zentzu horretan, gaur-gaurkoz, literatura zientifikoak ez du sobera aztertu trebetasun bakoitza nola eraman praktikara eta zer-nolako sekuentzia didaktikoak bideratu daitezkeen. Bestetik, berrikusketa honetan adina funtsezko faktore gisa aurkeztu da hizkera akademikoaz mintzatzerakoan (Berman eta Nir-sagiv 2007). Ildo horretan, kontu bi sakonago ikertzeke gelditu dira: a) sailkatzen diren zazpi trebetasun horiek adin guztietan landu beharko liratekeen; b) adinak aurrera egin ahala, bestelako gaitasunak gehitu beharko liratekeen zerrenda horretan. Hori ez ezik, hizkera akademikoaren eta adinaren arteko lotura zuzeneko izanda, aztertu beharko litzateke hezkuntza-etapa bakoitzean definizio hori aldatzen ote den.

Bestalde, ikerlan honetan bi hizkera akademiko mota bereizi dira, eta aipatu da biak ala biak ezinbestekoak direla hizkera akademikoa osotasunean garatzeko (Aguilar, Uccelli eta Phillips Galloway 2020). Batetik, diziplinarteko hizkera, diziplina guztiek komunean daukaten erregistro akademikoa. CALS trebetasunak, esan bezala, hor sailkatuko lirateke. Eta, bestetik, diziplinetako hizkera, hain zuzen ere, diziplina bakoitzak berezko duena, esate baterako, Matematikarena. Banaketa hori oinarrizkoa den arren, eta biak ala biak beharrezkoak badira ere, literatura zientifikoan oraindik ere sakonago teorizatu beharko da bi hizkera akademiko motak nola osatu beharko liratekeen eta bakoitzari zer-nolako eta zenbateko espazioa eman behar zaion ikasgelan eta hizkuntzetako zein edukietako ikasgaietan.

CALSen proposamena aurkezturik, berrikusketa honetan hizkera akademikoaren eta idazmen-gaitasunaren arteko loturak aztertu dira. Aztertu diren ikerlanak aintzat harturik, esan daiteke zuzeneko loturak ikusi direla ikasleek CALSen gainean dauzkaten ezagutzen eta gaitasun produktibo idatziazaren artean (Phillips Galloway *et al.* 2020b; Uccelli 2023). Ondoriozta daiteke, beraz, ikasleak CALSetan trebatzeak eta ikasgelan horiei arreta paratzeak idazmen-gaitasuna hobetu dezaketela, gutxienez, ikerketak egin diren testuinguruetan eta adin-tarteetan.

Hizkera akademikoaren, CALSen eta irakurriaren ulermenaren arteko harremani dagokionez, oso antzeko ondorioak atera daitezke. Idazmenean bezala, hizkera akademikoaren eta CALSen ezagutza zuzenean lotua egon daiteke irakurriaren ulermenarekin (Aguilar, Uccelli eta Phillips Galloway 2020; Meneses *et al.* 2017; Phillips Galloway *et al.* 2020a; Phillips Galloway eta Uccelli 2019). Gaitasun hori garatzeko ere, beraz, komenigarria litzateke hizkera akademikoaren didaktikak zazpi trebetasun horiek kontuan izatea: ikasleak zazpi trebetasun horietan trebatuta (adibidez, testu akademikoak antolatzea, hiztegi metalinguistikoa ulertzea edo hiztegi akademikoa identifikatzea) irakurmen-gaitasun altuagoak lortzen dira. Kontuan izanda ikerketek ohartarazten dutela ulermen-arazoak eragiten dituzten faktore garrantzitsuenetariko bat hizkera akademikoan gaitasunik ez izatea dela, CALS proposamenak erantzun sendoa ematen dio problematika horri (Uccelli eta Meneses 2015).

Halaber, ikerketek argi adierazten dute hizkera akademikoa ez dela linguistikoki defini daitekeen elementu-multzo soil bat (Deignan 2022). Ikuspegi pedagogikotik, hizkera akademikoa testuinguru soziokultural batean garatzen den praktika bat da, hezkuntzan eta gizartean arrakasta izateko funtsezko elementua. Ondorioz, hizkera akademikoari esleitzen zaion balio sozialari eta horrek dauzkan inplikazioei erreparatzea ezinbestekoa da.

Aipatuenez, izan kapital kulturalagatik, izan klase sozialagatik, zenbait ikaslek zailtasunak izan ditzakete hizkera akademikoa eskuratzeko. Kontuan izanik klase ertain-altuko ikasleek erraztasun handiagoa dutela hizkera-mota hori garatzeko, ezinbestekoa da irakasleek hizkera akademikoa behar bezala irakastea eta ikasle guztiek eskuratzen dutela bermatzea. Horretarako, ikasle guztiek hizkera akademikoa oso-osoan gara dezaten, CALSei arreta berezia eskaintzea irtenbide eraginkorra izan daiteke, izan ere, definizio eta planteamendu osatua eskaintzen du, hein handi batean ikasleen hezkuntza-arrakastarako oinarriak zehaztu ditzakeena. Uccellik (2023) ohartarazten duenez, didaktika hori modu estrategikokoan planifikatu behar da, didaktika egokia bideratzeko, ikasleen arteko arrakalak saihesteko eta aukera-berdintasuna bermatzeko. Ikuspegi sozial hori zein planifikazio horiek bermatu ezean, eskolatik kanpo kapital kultural handiena duten ikasleek soilik garatu ahaliko dute hizkuntza oso-osoan. Hortaz, klase ertain-altuko ikasleek arrakasta izateko aukera gehiago izango dituzte. Ondoriozta daiteke, beraz, CALS proposamenak aukeren berdintasuna bermatzeko eta ikasle guztiek hizkera akademikoa osotasunean garatzeko marko interesgarria eskain dezakeela, idazmenaren eta irakurmenaren didaktika egokiago planteatzen lagundu dezakeena.

Azkenik, CALSen proposamenak euskararen didaktikari egiten dion ekarpena eztabaidatzea funtsezkoa da. Lehenago aipatuenez, CALSetan biltzen diren trebetasunak oso erabilgarriak izan daitezke euskararen didaktikarako, besteak beste, Euskal Herrian zehazten diren helburu, eduki eta gaitasun kurrikularrak bat datozeelako zazpi trebetasun horiekin. Aldiz, onartu beharra dago oraindik ere ikertzeke dagoela zazpi CALS horiek nola bideratu beharko lirakeen euskararen irakaskuntzan. Euskarak berezko ezaugarri linguistiko eta soziolinguistikoak ditu, eta, beraz, hori abiapuntu hartuta aztertu beharko litzateke zazpi trebetasun horiek nahikoak diren,

euskararen kasuan guztiak baliagarriak eta aplikagarriak diren, eta, oro har, zein indargune eta ahulgune dituzten. Zentzu horretan, nazioarteko literatura zientifikotik datorkigun proposamen honek ortzi-muga pedagogiko interesgarria eskaintzen du, baina gure testuinguruak berezkoak dauzkan ezaugarrirei ere erreparatu beharko zaie aplikagarritasun praktiko zehatzagoak definitzeko. Leoneten, Lucasen eta Lamarkaren (2025) eta Gasparren (2025) ikerketek, esaterako, CALSak Bigarren Hezkuntzan aplikatzeko zenbait proposamen egiten dituzte eta efektu positiboak azpimarratzen dituzte. Hala ere, ikerketa horiek gure testuinguruan gauzatu diren bakarretarikoak dira, eta, ondorioz, analisi gehiago egin beharko lirateke CALSen aplikagarritasuna aztertzeko.

5. Ikerlanaren mugak eta etorkizunari begirako zenbait urrats

Ikerlanaren mugei dagokienez, kontuan izan behar da berrikusketa bibliografiko honetarako lagin mugatu bat bildu eta hautatu dela. Osaturiko marko teorikoa eta ateratako ondorioak, hortaz, zehaztapen hori aintzat hartuz ulertu behar dira. Zentzu horretan, beharrezkoa da berrikusketa gehigarriak egitea, beste testuinguru batzuetan egindako ikerketak aztertzea eta, era berean, adin-tarteei erreparatzen dieten ikerlanak hautatzea.

Azkenik, kontuan hartuta ikergai hau etengabe garatzen eta ikertzen ari dela eta, ondorioz, egunetik egunera aurrerapenak egiten direla eta ondorio berriak ateratzen direla, berriki argitaratu diren eta argitaratzear dauden ikerlanei ere erreparatu beharko zaie. Horrekin batera, berrikusketa honetan, batik bat, artikulu zientifiko eta liburuak hautatu dira. Baliteke bestelako euskarrietan aurrerapen interesgarriak topatzea, hala nola doktorego tesietan edo nazioarteko konferentzien aktetan. Ikerlan honetan lan horiek ez dira aintzat hartu, baina etorkizunari begira lanok markoa nabarmen aberastu dezakete, datu enpiriko gehigarriak eskainiz.

Bibliografia

AGUILAR, Gladys, UCCELLI, Paola eta PHILLIPS GALLOWAY, Emily (2020). «Toward biliteracy: Unpacking the contribution of mid-adolescent dual language learners' Spanish and English academic language skills to English reading comprehension», *Tesol Quarterly* 54 (4): 1010-1036. <https://doi.org/10.1002/tesq.570>

ANDREEV, Linda eta UCCELLI, Paola (2023). «The secret life of connectives: A taxonomy to study individual differences in mid-adolescents' use of connectives in writing to persuade», *Reading and Writing* 37: 1-32. <https://doi.org/10.1007/s11145-023-10425-3>

BAILEY, Alison L. (2007). *The language demands of school: Putting academic English to the test*. Yale University Press.

BERMAN, Ruth A. eta NIR-SAGIV, Bracha (2007). «Comparing narrative and expository text construction across adolescence: A developmental paradox», *Discourse Processes* 43 (2): 79-120. <https://doi.org/10.1080/01638530709336894>

BIBER, Douglas eta CONRAD, Susan (2009). *Register, genre, and style*. Cambridge University Press.

BIBER, Douglas, CONRAD, Susan eta REPPEN, Randi (1998). *Corpus linguistics: Investigating language structure and use*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511804489>

CAIN, Kate eta OAKHILL, Jane (2006). «Profiles of children with specific reading comprehension difficulties», *British Journal of Educational Psychology* 76 (4): 683-696. <https://doi.org/10.1348/000709905x67610>

CUETOS, Fernando eta RAMOS, José Luis (1997). *Batería de evaluación de los procesos lectores en el alumnado del tercer ciclo de Educación Primaria y Educación Secundaria Obligatoria (PROLEC-SE)*. TEA Ediciones.

CUMMINS, Jim (2008). «BICS and CALP: Empirical and theoretical status of the distinction», in N. Hornberger (arg.), *Encyclopedia of language and education*. Springer: 487-499. https://doi.org/10.1007/978-0-387-30424-3_36

CUMMINS, Jim (2016). «Reflections on Cummins (1980), "The Cross-lingual dimensions of language proficiency: Implications for bilingual education and the

optimal age issue.”», *TESOL Quarterly* 50: 940-944. <https://doi.org/10.1002/tesq.339>

DEIGNAN, Alice (2022). «Academic language and the school transition», in A. Deignan, D. Candarli eta F. Oxley, *The Linguistic Challenge of the Transition to Secondary School*. Routledge: 24-51. <https://doi.org/10.4324/9781003081890-2>

DENG, Ziyun, UCCELLI, Paola eta SNOW, Catherine (2022). «Diversity of Advanced Sentence Structures (DASS) in writing predicts argumentative writing quality and receptive academic language skills of fifth-to-eighth grade students», *Assessing Writing* 53: 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.asw.2022.100649>

GARCÍA, J. Ricardo, SÁNCHEZ, Emilio, CAIN, Kate eta MONTOYA, Juan Manuel (2019). «Cross-sectional study of the contribution of rhetorical competence to children’s expository texts comprehension between third- and sixth-grade», *Learning and Individual Differences* 71: 31-42. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2019.03.005>

GARCÍA, J. Ricardo, BUSTOS, Andrea eta SÁNCHEZ, Emilio (2015). «The contribution of knowledge about anaphors, organizational signals and refutations to reading comprehension», *Journal of Research in Reading* 38: 405-427. <https://doi.org/10.1111/1467-9817.1221>

GASPAR, Artzai (2024). «Kontzientzia metalinguistikoa eta eleaniztasuna: berrikusketa bibliografiko bat», *Fontes Linguae Vasconum* 138: 649-676. <https://doi.org/10.35462/flv138.9>

GASPAR, Artzai (2025). «Developing metalinguistic awareness through pedagogical translanguaging: an introspective study in the Basque Country», *International Journal of Multilingualism*: 1-23. <https://doi.org/10.1080/14790718.2025.2600538>

HALLIDAY, Michael (2004). *Collected works of M.A.K. Halliday*. Vol. 5, *The language of science*. Continuum.

HYLAND, Ken eta TSE, Polly (2004). «Meta-discourse in academic writing: A reappraisal», *Applied Linguistics* 25 (2): 156-177. <https://doi.org/10.1093/applin/25.2.156>

JO, Claire W. (2021). «Exploring general versus academic English proficiency as predictors of adolescent EFL essay writing», *Written Communication* 38 (2): 208-246. <https://doi.org/10.1177/0741088320986364>

JORRÍN ABELLÁN, Iván M., FONTANA ABAD, Mónica eta RUBIA AVI, Bartolomé (2021). *Investigar en educación*. Editorial Síntesis.

LABOV, William (1969). *A study of non-standard English*. National Council of Teachers of English.

LEONET, Oihana, LUCAS, Olatz eta LAMARKA, Ane (2025). «Bigarren Hezkuntzan eskola-hizkuntza garatzeko diziplinarteko diseinu bat: kasu-azterketa bat», *Fontes Linguae Vasconum* 140: 405-432. <https://doi.org/10.35462/flv140.6>

MENESES, Alejandra, UCCELLI, Paola, SANTELICES, María Veronica, RUIZ, Marcela, ACEVEDO, Daniela eta FIGUEROA, Javiera (2017). «Academic language as a predictor of reading comprehension in monolingual Spanish-speaking readers: Evidence from Chilean early adolescents», *Reading Research Quarterly* 53 (2): 223-247. <https://doi.org/10.1002/rrq.192>

MILLER, Diane M., SCOTT, Chillys E. eta MCTIGUE, Erin M. (2018). «Writing in the Secondary-Level disciplines: A systematic review of context, cognition, and content», *Educational Psychology Review* 30 (1): 83-120. <https://doi.org/10.1007/s10648-016-9393-z>

MIZUNO, Jorge eta MOSS, Gillian (2009). «La ecología: Una noticia de moda. El registro periodístico y la transitividad en un texto de ciencias naturales», in M. Shiro, P. Bentivoglio eta F.D. Erlich (arg.), *Haciendo discurso: Homenaje a Adriana Bolívar*. Chirimi: 647-660.

NAGY, William, BERNINGER, Virginia W. eta ABBOTT, Robert D. (2006). «Contributions of morphology beyond phonology to literacy outcomes of upper elementary and middle-school students», *Journal of Educational Psychology* 98 (1): 134-147. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.98.1.134>

NAVARRO, Juan José eta RODRÍGUEZ, Isabel (2011). *Prueba de evaluación de la conciencia sintáctica* (CS-ORD). (Eskuizkribu argitaragabea).

NAVARRO, Juan José eta RODRÍGUEZ, Isabel (2014). «Evaluación de la conciencia sintáctica: Efectos de la verosimilitud en la resolución de tareas y en su relación con la comprensión de oraciones», *Revista Signos* 47 (84): 64-90. <https://doi.org/10.4067/S0718-09342014000100004>

PHILLIPS GALLOWAY, Emily eta UCCELLI, Paola (2019). «Examining developmental relations between core academic language skills and reading

comprehension for English learners and their peers», *Journal of Educational Psychology* 111 (1): 15-31. <https://doi.org/10.1037/edu0000276>

PHILLIPS GALLOWAY, Emily, QIN, Wenjuan, UCCELLI, Paola eta BARR, Cristopher D. (2020a). «The role of cross-disciplinary academic language skills in disciplinary, source-based writing: Investigating the role of core academic language skills in science summarization for middle grade writers», *Reading and Writing* 33 (1): 13-44. <https://doi.org/10.1007/s11145-019-09942-x>

PHILLIPS GALLOWAY, Emily, UCCELLI, Paola, AGUILAR, Gladys eta BARR, Cristopher D. (2020b). «Exploring the cross-linguistic contribution of Spanish and English academic language skills to English text comprehension for middle-grade dual language learners», *Sage Journals* 6 (1): 1-20. <https://doi.org/10.1177/2332858419892575>

RAMOS, José Luis eta CUETOS, Fernando (2011). *Evaluación de los procesos lectores: PROLEC-SE manual*. TEA Ediciones.

RAVITCH, Sharon M. eta RIGGAN, Matthew (2017). *Reason & rigor: How conceptual frameworks guide research*. Sage Publications.

SÁNCHEZ, Emilio eta GARCÍA, J. Ricardo (2009). «The relation of knowledge of textual integration devices to expository text comprehension under different assessment conditions», *Reading and Writing* 22 (9): 1081-1108. <https://doi.org/10.1007/s11145-008-9145-7>

SCHLEPPEGRELL, Mary J. (2001). «Linguistic features of the language of schooling», *Linguistics and Education* 12 (4): 431-459. [https://doi-org.ehu.idm.oclc.org/10.1016/S0898-5898\(01\)00073-0](https://doi-org.ehu.idm.oclc.org/10.1016/S0898-5898(01)00073-0)

SCHLEPPEGRELL, Mary J. (2004). *The language of schooling: A functional linguistics perspective*. Routledge.

SCHLEPPEGRELL, Mary J. (2014). «Purposeful grammar», *For the learning of Mathematics* 34 (2): 44-45.

SILVERMAN, Rebeca D., COKER, David, PROCTOR, C. Patrick, HARRING, Jeffrey, PIANTEDOSI, Kelly W. eta HARTRANFT, Anna M. (2015). «The relationship between language skills and writing outcomes for linguistically diverse students in Upper Elementary School», *The Elementary School Journal* 116 (1): 103-125. <https://doi.org/10.1086/683135>

SNOW, Catherine eta UCCELLI, Paola (2009). «The challenge of academic language», in D.R. Olson eta N. Torrance (arg.), *The Cambridge handbook of literacy*. Cambridge University Press: 112-133.

UCCELLI, Paola (2023). «The language demands of analytical reading and writing at school», *Written Communication* 40 (2): 518-554. <https://doi.org/10.1177/07410883221148727>

UCCELLI, Paola eta MENESES, Alejandra (2015). «Habilidades de lenguaje académico y su asociación con la comprensión de lectura en la escuela primaria y media: Un nuevo constructo operacional», *Miríada Hispánica* 10: 179-206.

UCCELLI, Paola eta PHILLIPS GALLOWAY, Emily (2017). «Academic language across content areas: Lessons from an innovative assessment and from students' reflections about language», *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 60 (4): 395-404. <https://doi.org/10.1002/jaal.553>

UCCELLI, Paola, BARR, Christopher D. eta PHILLIPS GALLOWAY, Emily (2016). *Core Academic Language Skills Instrument (CAL-S-I)*. https://admin.jet.org.za/clearinghouse/projects/printed/resources/language-and-literacy-resources-repository/uccelli_2016_ies_cals_report-1.pdf

UCCELLI, Paola, BARR, Christopher D, DOBBS, Christina L, PHILLIPS GALLOWAY, Emily, MENESES, Alejandra eta SÁNCHEZ, Emilio (2015). «Core academic language skills: An expanded operational construct and a novel instrument to chart school-relevant language proficiency in preadolescent and adolescent learners», *Applied Psycholinguistics* 36 (5): 1077-1109. <https://doi.org/10.1017/s014271641400006x>

UCCELLI, Paola, PHILLIPS GALLOWAY, Emily, AGUILAR, Gladys eta ALLEN, Melanie (2020). «Amplifying and affirming students' voices through CALS-informed instruction», *Theory into Practice* 59 (1): 75-88. <https://doi.org/10.1080/00405841.2019.1665413>

VENEGAS, René (2010). «Multi-dimensional analysis of an academic corpus in Spanish», in G. Parodi (arg.), *Academic and professional discourse genres in Spanish*. John Benjamins: 101-119.

Nokaren erabileraren ikerketa Goizuetan

Investigación sobre el uso del registro informal
femenino en Goizueta

Recherche sur l'utilisation du registre informelle
femenine au Goizueta

Research on the use of female informal address form in
Goizueta

LUJANBIO BEGIRISTAIN, Oihana

Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU), Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa Saila

oihana.lujanbio@ehu.eus

ORCID: 0000-0002-0867-7177

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.331>

Jasotze-data: 2025/05/29

Behin-behineko onartze-data: 2026/01/21

Behin betiko onartze-data: 2026/03/30

Goizuetako nokaren erabilera berreskuratzeko moduak aztertzea du helburu nagusi ikerketa honek, ikerketa-ekintza parte-hartzailea metodologian oinarrituta. Horretarako, noka ikasi eta praktikatzeko saio batzuk antolatu dira 19 parte-hartzaileekin. Bertan, bi ikuspegitatik aztertu da nokaren erabilera. Alde batetik, soziolinguistikaren ikuspegitik, emakume horiek nokaren ezagutzan eta erabileran dituzten abiapuntu desberdinak eta izan duten bilakaera aztertu da. Beste alde batetik, genero-ikuspegitik, parte-hartzaileek nokari buruzko hausnarketak egin dituzte, nokaren egoeran eta egoera hori eragin duten arrazoietan sakonduz. Ondorio nagusia izan da noka-saioek parte-hartzaileen erabileran eragiteko balio izan dutela, eta ikasteko eta erabiltzen jarraitzeko gogoia dutela.

Gako-hitzak: euskara informala, hika, noka, hizkuntza-tratamendua, soziolinguistika.

El objetivo principal de este estudio es analizar cómo se puede recuperar el uso de la forma femenina del lenguaje informal (*noka*) en Goizueta, basándose en la metodología

investigación-acción participativa. Para ello, se han organizado unas sesiones para aprender y practicar *noka*, que han contado con 19 participantes. Se ha analizado su uso desde dos puntos de vista. Por un lado, desde el punto de vista sociolingüístico, se han analizado los diferentes puntos de partida y la evolución de las participantes en el conocimiento y el uso de este tratamiento lingüístico. Por otro lado, desde el punto de vista de género, las participantes han reflexionado sobre la cuestión, ahondando en la situación y en las razones que existen para ello. Se ha constatado que las sesiones han servido para fomentar el uso de *noka* entre las participantes y que tienen ganas de seguir aprendiéndolo y utilizándolo.

Palabras clave: euskera informal, euskera, *hika*, *noka*, tratamiento lingüístico, sociolingüística.

L'objectif principal de cette étude est d'analyser les moyens de récupérer l'utilisation de la forme féminine du langage informel (*noka*) à Goizueta, en se basant sur la méthodologie recherche-action participative. Pour ce faire, des sessions d'apprentissage et de pratique du *noka* ont été organisées avec 19 participants. Son utilisation a été analysée sous deux angles. D'une part, du point de vue sociolinguistique, les différents points de départ et l'évolution des participants dans la connaissance et l'utilisation de ce traitement linguistique ont été analysés. D'autre part, du point de vue de genre, les participants ont réfléchi à la question, en approfondissant la situation et les raisons qui y sont liées. La conclusion principale a été que les sessions de *noka* ont influencé l'utilisation des participants et qu'elles ont envie de continuer à l'apprendre et à l'utiliser.

Mots-clés: basque informelle, *hika*, *noka*, traitement linguistique, sociolinguistique.

The main objective of this study is to analyze the ways to recover the Basque informal address form *hika*, based on the participative action-research methodology. In this context, a workshop to revitalise the female form *noka* has also been organized in Goizueta, which have had 19 participants. In this research, the use of *noka* has been analyzed from two points of view. On the one hand, from the sociolinguistic point of view, the impact of this workshop was analyzed regarding the different starting points and the evolution of these women in the knowledge and use of this linguistic treatment. On the other hand, from the gender point of view, the participants have reflected on *noka*. The main conclusion has been that the *noka* sessions have served to influence its use on participants and that they are eager to continue learning and using it.

Keywords: informal Basque, *hika*, *noka*, address form, sociolinguistics.

LUJANBIO BEGIRISTAIN, Oihana (2026) «Research on the use of female informal address form in Goizueta», *Euskera Ikerketa Aldizkaria* 71 (1): 117-166.

1. Sarrera
2. Aurrekariak
 - 2.1 *Hizkuntza hautuen eta generoaren arteko gurutzaketa arnasguneetan jardunaldia*
 - 2.2 Beste ikerketa batzuk
3. Helburuak
 - 3.1 Noka-saioterako taldea osatzea eta hiztunen erabilera behatzea
 - 3.2 Goizuetan hika zabaltzeko bideak aztertzea
 - 3.3 Nokaren erabileraren gainean hausnartzea
4. Metodologia
 - 4.1 Metodo kualitatibo eta kuantitatiboak
 - 4.2 Ikerketa-ekintza parte-hartzailea
 - 4.3 Noka-saioak
5. Emaitzak
 - 5.1 Parte-hartzaileek nokaren erabileran egin dituzten aldaketak
 - 5.2 Goizuetan hika zabaltzeko bideak
 - 5.3 Nokaren erabileraren gaineko hausnarketak
6. Ondorioak

Bibliografia

Eranskinak

1. galdetegia (Diagnosia)
2. galdetegia (Hikaren erabilera)
3. galdetegia (Nokaren erabilera)
4. galdetegia (Ikastaroaren balorazioa)

1. Sarrera

Goizuetan euskararen arnasguneetako bat da, euskara bertakoen mingain eta bihotzean lasai bizi da. Emakumezkoen lagunarteko erabilerak ez dauka osasun bera, ordea. Hika hitz egiteko euskara ongi ezagutzea oinarrizko baldintzat hartu ohi da; horregatik ez da erabiltzen euskararen ezagutza apaleko eremu soziolinguistikoetan. Euskararen ezagutza altua den eremuetan, berriz, herri askotan toka mantendu den arren, noka ez da erabiltzen¹. Ikerketa honetan, Goizuetan noka berreskuratzen hasteko lehen pausoak ematea izan da helburu. Horretaz gain, genero ikuspegitik begiratura, hainbat hausnarketa egin dira, nokaren galeraren arrazoietan sakonduz.

Beti espero izan da emakumea txukuna, egokia, otzana, esanekoa... izatea. Exijentzia edo eskakizun gehiago ditu alderdi guztietan, baita hizkuntzan ere. Herritarrek hori zenbateraino identifikatzen duten aztertu da ikerketa honetan eta, behin horretaz ohartuta, helburua da lagunarteko hizkera erabiltzeko hautua egiteko oinarri gehiago izatea. Noka aritzean «zerbette gaizki itten aiko bazina bezela» sentitu ordez, gurea ere baden hitz egiteko modu gisa landu da saioetan, eta praktikatzeko espazioa, tresnak eta oinarriak eskaini dira.

2. Aurrekariak

Hainbat euskal herritan hasiak dira hika eta, bereziki, noka berreskuratzeke lanean. Herri horietan egindakoaz gain eta askoren abiapuntu, Oñatiko esperientzia dugu. Ibilbide oparoa egin dute bertan eta han egindako lanketa oso aintzakotzat hartu da lan honetan ere². Hitanoa eta, batez ere, noka biziberritzeko sortu zen *Ingo xonau!* proiektua, 2019an, Oñatin. Noka galtzen ari zen han ere: hiztun gazteenek 50 urte inguru zituzten.

¹ Toka gizonezkoen zuzentzean erabiltzen den forma alokutiboa da, eta noka emakumezkoen zuzentzean erabiltzen dena.

² Eskerrak ematen dizkiot lerroetatik Euskaltzaindiko Mintzola egitasmoari ikerketa hau aurrera eramateko emandako sariagatik. Horretaz gain, Larraitz Zubeldia Arruabarrena ere eskertu nahi dut, lan hau hobetzeko egindako zuzenketa eta ohar egokiengatik.

Desagertu aurretik, herritar taldetxo bat bildu zen eta berreskuratzen saiatzea erabaki zuen. Badiharduguk gidatzen duen proiektua eredugarri da gainerakoentzat eta *Ahotsak.eus* webgunean dago ikusgai, gaiaren gainean sortutako dokumentalarekin batera. Horretaz gain, hitanoaren erabileran eragiteko hainbat bide jorratu dira, hikalaguna, hikako adizkien bildumak eta hika-ikastaroak tartean.

Proiektua abiatzeko, ikerketa-diagnosi bat egin zuten, eta emaitza garrantzitsuenen artean ikusi zen parte-hartzaileen aurreko belaunaldian jada emakumeek gutxi erabiltzen zutela noka; transmisiorik eza lehenagotik heldu da, beraz, eta hori da Euskal Herriko beste herrietan ere ikusten dena. Goizuetan, behintzat, hala zioten bertakoek elkarrizketak egin zitzaizkie-nean (Lujanbio 2016: 101):

Hitanoaren erabilerari dagokionez, genero eta adinaren arabera aldeak ikusi ditugu. Eta ez gazteen artean bakarrik; badirudi lehenagotik heldu den kontua dela. Adineko emakumeen artean, seitik bakar batek esan digu lagunekin eta seme-alabekin askotan erabiltzen duela [...]. Gainerako emakumeek ez dute normalean erabiltzen eta, erabiltzen dutenetan, oso gertukoekin egiten dute. Erabiltzen duenetako batek lagunekin eta ahizpekin erabiltzen omen du, baina haserretzean bakarrik. Adineko gizonezkoek esan digutenaren arabera, beraiek adineko emakumezkoek baino gehiago erabiltzen dute hika: lagunekin adineko gizonezko guztiek erabiltzen dute. Gazteen artean, espero genuen egoera topatu dugu: mutilek askoz gehiago erabiltzen dute hika nesken aldean [...]. Mutilek emakumezkoekin normalean erabiltzen ez badute ere, anaiekin, edo mutilak diren lagunekin beti erabiltzen dute.

Goizuetaren ondoan dagoen Leitzan ere egin dituzte hainbat ekimen hikaren inguruan. Alde batetik, Joana Saralegik (2021) Leitzako egoeraren azterketa bat egin zuen 2021eko ekainean, whatsapp bidez galdeketa bat zabalduz. Bestetik, Fernando Oartzunek (2022) Leitzako hika formak bildu ditu, bereziki, emakumezkoek zuzentzeko erabiltzen diren adizkiak jaso eta zabaltzeko.

Saralegiren ikerketako erantzunak 16-74 urte bitarteko herritarrenak dira eta, emaitzen arabera, euskara erabiltzen den herria izan arren, hika

% 31k erabiltzen du askotan, eta % 21ek batzuetan. Generoaren arabera alderaketa eginda, argi ikusten da aldea: «hiketan inoiz egiten ez dutenen kasuan, 73 emakumeak dira, 7 gizonak eta generoa zehaztu ez duen bat. Askotan egiten dutenen artean, berriz, bakarra da emakumea eta 30 gizonezkoak dira» (Saralegi 2021: 44-45). Leitzan ere beste leku euskaldunetan topatzen den errealitatea dugu.

Egoera hori irauli nahian, zortzi saioko ikastaro bat antolatu zuten Oiartzunek eta Ima Zestauk 2023ko udazkenean, irail-abendu bitartean. Ikastaro horretan parte hartuta, han ikasitakoak baliatu dira Goizuetako saioak antolatzean; bai metodologiari dagokionez, baita ikastaroaren balorazioan bildutakoei dagokienez ere. Izan ere, galdetegi bat pasatu zitzaizen parte-hartzaileei ikastaroaren bukaeran, eta erantzun haietatik ateratako ondorioak kontuan hartu dira Goizuetako ikerketa martxan jartzean. Erantzun horien artean aipatzen zen hika praktikatzeko jarraitzeko saio gehiago behar direla; hain zuzen, horretan aritu ziren Oiartzun eta Zestau 2024-2025 ikasturtean ere.

Hemen azaldutakoez gain, jardunaldi batetik ere ekarpen ugari jaso da ikerketa hau egiteko garaian. Jarraian azalduko dira handik jasotakoak.

2.1 *Hizkuntza hautuen eta generoaren arteko gurutzaketa arnasguneetan jardunaldia*

UEUk, 2023ko uztailean, *Hizkuntza hautuen eta generoaren arteko gurutzaketa arnasguneetan* jardunaldia antolatu zuen Tolosan. Bertan parte hartu zuten hainbat hizlariren hausnarketek jarri dute ikerketa honetarako oinarria, besteak beste. Jarraian, bertan plazaratutako ideia interesgarri batzuk bilduko dira.

Lorea Agirrerren esanetan, antropologia linguistikoaren ikuspegitik, hizkuntza ez da komunikazio-tresna hutsa. Hizkuntza, gizartearen isla izateaz gain (gizarte- eta botere-harremanak hizkuntzaren bidez adierazten dira), gizartea aldatzeko tresna ere izan daiteke. Gizartearen antolatze- eta ulertze-sistema hizkuntzan islatzen dela gaineratu zuen, adibide gisa, Ipar Amerikako navajo eta txerokien artean bost sexu-generoko gizarteak

daudela azalduz. Ideia horretatik abiatuta, Goizuetan aurrera eraman den ikerketaren helburuetako bat izan da noka ikasiz eta praktikatuz gizartean aldaketa bat eragitea: hizkuntza-praktika berdinzaleago bat gauzatzea.

Idurre Eskisabelek lan teorikoak praktikara ekartzen hasteko garaia dela azpimarratu zuen, «ideiak lurrera, gorputzetara ekartzekoa». Eta horri ondokoa gaineratu zion: «feminismoak guregan eraldaketa eskatzen du eta hori zailagoa da besteari aldatzeko eskatzea baino». Ideia hori ekartzen da hona, norbere hizkuntza-praktiketan berriz ere noka erabiltzen hastea zaila dela ohartzen garelako. Izan ere, gure hitz egiteko modua aldatzea eskatzen du eta, lehenik, ikastea. Zailtasun horri bide ematea izan du helburu Goizuetako ikerketak, noka-saioak antolatuta, ikasteko eta praktikatzeko aukera izateko.

Onintza Legorbururen arabera, emakumea ahalduntzeko prozesuan koka daiteke nokarako mudantza (2018: 134-135). Genero-sistemak emakumeak hikatik ateratzen ditu, eta espazioa berriz hartzeko tresna gisa erabil daiteke noka berreskuratzea. Espazioari esanahi berria ematea ekar dezake noka berriz erabiltzeko. Goizuetako ikerketan, noka-saioek ahalduntzean eraginik duten aztertu nahi izan da.

Hiru hizlari horien hitzetatik ateratako ez gain, ideia interesgarriok azpimarratu eta ekartzen dira aipatutako jardunalditik:

- Arnasguneen zaintza. Arnasguneak bizigarri egitea da erronka, gutzientzat bizigarri. Hizkuntza- eta genero-praktikak elkarrekin despatriarkalizatzeko beharra eta aukera dago. Herri txikien biztanleen gorabeherak aztertzean, ikusten da emakume gehiago atera ohi direla herri txikietatik kanpora. Horren arrazoietakoa bat bertan lan egiteko aukera gutxiago egotea izan daiteke, eta baita bertan lasai (eta aske) bizitzeko ezintasuna ere.
- Euskara askatasunarekin lotzen dugu euskaldunok? Hikak eman dezake askatasun-sentsazio hori, aisiarako arnas gisa formulatuta, adibidez? Azken batean, hika da hizkera informala, emakumeari kendu zaiona edo berak alde batera utzi duena. Egoera lasai eta arduragabean erabiltzekoa, emakumeak bizi-fase batzuetan (amatasunean, adibidez) oso gutxitan izaten duen egoera.

- Hitanoak emakume hiztunak galdu ditu: hitanoa ez da ezkontzen feminitatearekin. «Señorita» bat izateko ez dugu noka erabiliko, zuka edo erdara baizik.
- Toka anaitasuna praktikatzeko bidea bada, ahizpatasuna indartzeko noka?
- Interseksionalitatea da bidea (*taliban* eta *feminazi* deitzen digute aho-tsa goratzen dugunean): identitatetik justizia sozialera; euskalgintza-tik feminismora.

Egiteko hori interesgarria izanda ere, inguruko emakumezko lagunei hika hitz egiten hastea proposatzean jasotako erantzunetan ez da ikasteko grinarik adierazten; beste egiteko bat bailitzan hartzen dute orain noka ikasten hastea. «Aurretik beste lehentasun batzuk ditut», esan dit euskaltzale feminista batek baino gehiagok, hasperen eginez. Aisiarekin eta lagun-giroarekin lotuta ikastea proposatuta ere, argi ikusten da denbora eskatzen duela, aurrena, ikasteak. Leku askotako emakumeok ez dugu «modu naturalean» jaso, toka-erabiltzaileek bezala, eta esfortzu bat egin behar da, hasieran, ikasteko.

2.2 Beste ikerketa batzuk

Hemen aurkezten den ikerketari ekiteko, jardunaldiko hizlarien lan eta ideiez gain, Euskal Herrian hikaren gainean egin diren hainbat lan aztertu dira (Alberdi 1994, Bereziartua eta Muguruza 2018 eta 2020; Iantzi 2023; Jaunarena 2024; Legorburu 2018 eta 2021; Lizartza 2009, Muguruza, Bereziartua eta Etxeberria 2020; Oiartzun 2022, Saralegi 2021), abiapuntu egokia izateko asmoz.

Horiez gain, bi lan azpimarratu nahi nituzke, Goizuetan egindakoarekiko duten paralelismoengatik. Alde batetik, Amorrortu, Goirigolzarri eta Ortégak (2021) egindako ekintza-ikerketa parte-hartzailea dago, *Bilbo Handiko unibertsitate-ikasleen mudantza-prozesuak* izenekoa. Bertan gazteen euskara-erabilera areagotzeari begira egin duten planteamendua oso parekagarria da ikerketa honetan egin denarekin. Ikertzaile horiek egindako galderak oso baliagarriak dira hika bultzatu nahi dutenentzat ere (2021: 12): «Zelan bizi

dute Bilbo inguruko euskaldun gazteek aktibazio-nahia? Posiblea da Bilbo moduko testuinguruan mudantza-prozesu bat gauzatzea? Zelan sortu daitezke baldintzak Bilbokoaren moduko testuinguru erdaldunean gazteek euskararen aldeko eraldaketa egin dezaten?».

Galdera horiek gurera ekarrita, hauxe galdetuko genuke:

- Nola bizi dute Goizuetako emakumeek noka hitz egiteko aktibazio-nahia? Eta gizonezkoek?
- Posible da testuinguru horretan mudantza-prozesu bat egitea?
- Nola sortu daitezke baldintzak Goizuetan bezalako testuinguru euskaldunean noka erabiltzearen aldeko eraldaketa aktibatzeke?

Paralelismoa eginda, argi ikusten da alde nabarmena dagoela bi eremuetako euskalduntasun-mailari dagokionez. Era berean, ezagutza mailan ere desberdintasuna dago: Bilboko ikerketan parte-hartzaileek euskaraz komunikatzeko nahikoa gaitasun baduten arren, Goizuetan nokaren ezagutza ez dago bermatua parte-hartzaileen artean.

Bide beretik, *EquiLing* egitasmoari aipamena egingo zaio hemen, ikerketa honen ezaugarriekin guztiz bat egiten baitu. *EquiLing* egitasmoak «kontzientzia linguistiko kritikoa eta hiztunen agentzia: berdintasun soziolinguistikorako ekintza-ikerketa» gisa definitzen du bere burua. Ikerketa-ekintza parte-hartzailea da hori ere, gazteekin egina, hika edo nokarako mudantza egiteari begira dituen antzekotasunengatik kontuan hartu beharrekoa.

EquiLing ikerketa-proiektuak ikerketa soziolinguistikoaren bitartez hizkuntzek gizarteko parekotasunik ezak nola sortzen, mantentzen eta erreproduzitzen dituzten ulertu eta prozesu horietan eragin nahi du. Proiektuak bi helburu ditu: alde batetik, hizkuntzak gizarteko parekotasunik ezen eraikuntzan duen rolaren ezagutza sakona izatea eta, bestetik, hiztunek eta soziolinguistek eraikuntza hori bideratzen duten prozesuak nola alda ditzaketen aztertzea. Interesgarriak dira, era berean, biltzen dituen kontzeptuak, hala nola kontzientzia linguistiko kritikoa, hiztunen agentzia, ideologia linguistikoaren araberrako hiztun-ereduak, subjektibitatea eta herritartasun linguistikoa, betiere norabide honetan: praktika linguistikoaren aldibereko

existentzia harmoniatsua sustatzea, eta hiztunek beren buruekiko eta besteekiko errespetua eta berdintasunezko ordena soziolinguistiko inklusiboagoa gauzatzea.

3. Helburuak

Atal honetan, Goizuetan egindako ikerketaren hiru helburu nagusiak azalduko dira, horietan lortzea aurreikusten zena zehaztuz.

3.1 Noka-saioetarako taldea osatzea eta hiztunen erabilera behatzea

Hasteko, noka berreskuratzeko interesa dutenekin taldea osatzea eta noka praktikatzea izan da egin beharrekoa. Saio horien bidez, trebakuntza hasi zenetik hiztunek erabilerari dagokionean izandako bilakaera behatu da. Helburu honi dagokionez, noka-saioetako partaideek erabileran hobekuntza izatea aurreikusi da eta, saioetan zenbat eta parte-hartze aktiboagoa eta jarraituagoa izan, erabileran emaitza hobekak izatea espero izan da.

3.2 Goizuetan hika zabaltzeko bideak aztertzea

Behin taldea osatuta, Goizuetan hika zabaltzeko bide egokienak zein diren aztertu nahi izan da. Horretarako, aurretik egina dagoena baliatu da: alde batetik, Zubiri eta Perurenaren (1998) *Goizuetan eta Aranoko hizkerak* liburuan bilduta dauden hika-formak hartu dira abiapuntutzat. Horretaz gain, Oñatiko eta gainerako herrietako esperientziak aztertu dira. Bide horretatik argitaratu zen Goizuetako *Xapo* aldizkarian bertako oinarritzko hika adizkien taula (Oñatiko esperientzian eta Goizuetako aldizkarian ere «txuleta» deitutakoa), eta hori ere baliatu da noka-saioetan.

Helburu hau betetzeko, saioetako partaideek hikarekiko ikusten dituzten beharrak bildu eta horien araberrako lehentasunak jarri dira. Horrekin lotuta, beste herrietan hika-formak zabaltzeko egindakoak aztertzea eta gurera gehien egokitzen direnak aukeratzea izan da zeregina. Ikerketa honek iraun

duen denboran ez dugu aukerarik izan material berria sortzeko, baina bai beharrak identifikatu eta lehentasunak jartzeko.

3.3 Nokaren erabileraren gainean hausnartzea

Hirugarrenik, Goizuetan noka zergatik ez den ia erabiltzen aztertzea izan da helburu. Talde horretan hausnartu da zergatik galdu den hika emakumezkoen artean, gizonetzkoen artean hain osasuntsu egonda. Hausnarketa hori Euskal Herriko gainerako testuingurua aintzat hartuta egin da. Era berean, arreta jarri da Goizuetan noka mantendu duten hiztun-taldeetan, jardunbide egokiak biltzeko asmoz.

Goizuetan noka zergatik ez den erabiltzen aztertzean, hipotesia da emakumeen artean hika erabiltzea okerrago ikusia egon dela. Hori dela eta, uler daiteke emakumezkoen artean hikaren erabilera galdu izana, gizonetzkoen artean osasuntsu egonda. Euskal Herriko gainerako inguruetan topatzen diren antzeko egoera eta arrazoiak aurkitzea espero da hemen ere. Horretaz gain, noka mantendu dutenak baserritarrak eta adinekoak izatea aurreikusi da.

4. Metodologia

Aurreko puntuan azaldutako helburuak lantzeko erabili den metodologiaren ezaugarrien berri emanen da jarraian.

4.1 Metodo kualitatibo eta kuantitatiboak

Esan bezala, Goizuetako hika zabaltzeko eta noka berreskuratzean interesa dutenekin noka praktikatzeko, dagoeneko beste herrietan egindako esperientziak baliaitu dira. Leitza, Oiartzun eta Oñatiko saioen berri jaso da, bereziki, eta baita hango irakasleen laguntza ere³. Esperientzia honetan,

³ Bihozkie hemendik nire eskerrik beroenak.

noka praktikatu dutenen eboluzioa behatu da; horretarako, saioen aurretik eta ondoren parte-hartzaileek noka zenbat erabiltzen duten aztertu da galdetegi bidez (ikus eranskinetan 1. eta 4. galdetegiak), eta hor kokatzen da metodo honen alde kuantitatiboa. Helburua izan da irailetik abendura bitartean egindako saioen ondorioz hiztunen erabileran alderik egon den ikustea, eta aldaketa eragin duten gakoak identifikatzea.

Horretaz gain, metodo kualitatiboa izan da nagusi. Esaterako, Goizuetan noka zergatik ez den erabiltzen aztertzeko, behaketa zuzena erabili da (Juaristi 2003: 195-215; Zarraga eta beste 2010: 310), hikako ikastaroan parte hartzen dutenen iritziak eta bizipenak jasoz. Izan ere, behaketa zuzenaren bidez, beste teknikekin baino gutxiago eragiten da pertsonengan; ikertzaileak gutxiago baldintzatzen ditu aztertu nahi diren portaera eta adierazpenak, eta horrek datu hobeak lortzen laguntzen du.

Behatzailea lau modutan ager daiteke behatuen aurrean: 1) behatzailea ezezaguna da ikertzen ari den taldearentzat, eta era naturalean parte hartzen du behaketa egiten duen bitartean, 2) behatzailea ezezaguna da taldearentzat, eta era artifizialean parte hartzen du (asmatutako rol edo paper bat betez), 3) behatzailea ezaguna da, eta ez du taldean edo ikertzen ari den egoeran parte hartzen (kanpotik behatzen du), 4) behatzailea talde batean integratzen da eta ezaguna da (Juaristi 2003: 207-209). Aukerarik onena ezaguna den behatzailearena da, 4. modua, alegia, eta modu horretan egin da lan ikerketa honetan, taldean integratutako behatzaile ezaguna izanez.

Horrekin batera, eztabaida-taldea metodologia ere erabili da, gai batzuk sakonago aztertzeko. Teknika horren azken helburuak honako hauek dira (Hernández 2010: 308): alde batetik, gai baten arlo garrantzitsuenak eza-gutzea eta, bestetik, gai horren gainean taldekideek izan ditzaketen ikuspuntuak ikertzea eta sor daitezkeen adostasun eta desadostasunak aztertea. Helburu horiek bete ahal izateko, moderatzailearen lana oso garrantzitsua da, bere eginkizun nagusia taldekideen artean eztabaida eta iritzi-trukea ahalbidetuko duen giroa sortzea baita.

Eztabaida-taldea oso teknika egokia da gertakari edo gai baten gainean egon daitezkeen iritzi eta ikuspuntu ezberdinak ezagutu ahal izateko (Hernández 2010: 309). Kasu batzuetan, ordea, iritzi bat nagusitzen zela eta

denek ez zutela iritzia ematen ikusita, galdetegiak ere erabili dira metodologia osatzeko: bi galdetegi eman zaizkie banaka betetzeko (ikus 2. eta 3. eranskinak). Galdetegi horietan, hainbat gai landu dira, aurrekarien atalean aipatutakoak, adibidez. Horietako batzuek pentsatzeko denbora eskatzen zuten eta galdetegiak horretarako aukera ematen dute.

Galdetegiak, behaketa zuzena eta eztabaida-taldea metodoak erabili dira, beraz. Horien bidez eraldaketa eragitea izan da helburu, eta metodo horiek esku-hartze baten bidez eraman dira aurrera. Hori guztia barnebiltzen du ikerketa-ekintza parte-hartzaileak; ikerketa egiteaz gain, gizartean aldaketak eragiteko ikerketa-modu interesgarria da metodologia hori, eta horregatik dago lan honen hezur-muinean.

4.2 Ikerketa-ekintza parte-hartzailea

Azkenaldian hainbat ikerketatan erabili izan den metodoa da ikerketa-ekintza parte-hartzailea izendatutakoa (ingelesez *Participatory Action Research* edo PAR). Ikerketa-ekintza parte-hartzaileak hiru osagai nagusi ditu (Colmenares 2012: 109), eta Goizuetako ikerketan hiru osagai horiek bete-betean daude:

- Ikerketa-prozedura sistematiko, kontrolatu eta kritiko bat da, helburu praktikoa zehatz batekin errealitatearen alderdiren baten gainean gogoetatzea eta hori aztertzea helburu duena.
- Ekintza ez da ikerketaren azken helburua bakarrik; izan ere, ekintza bera ezagutza-iturri da, eta, aldi berean, esku hartzeko modu bat.
- Parte-hartzeak esan nahi du prozesuan, ikertzaile profesionalekin batera, proiektuaren hartzaile den komunitateak ere parte hartzen duela. Komunitate hori ez da ikerketa-objektu soiltzat hartzen, baizik eta bere errealitatea ezagutu eta eraldatzen laguntzen duen subjektu aktibotzat.

Colmenaresek (2012: 106-107) aipatzen dituen helburuak ere partekatzen ditu gure lanak:

Las metas de la investigación-acción son: mejorar y/o transformar la práctica social y/o educativa, a la vez que procurar una mejor comprensión de dicha práctica, articular de manera permanente la investigación, la acción y la formación; acercarse a la realidad vinculando el cambio y el conocimiento. Asimismo, los actores sociales se convierten en investigadores activos, participando en la identificación de las necesidades o los potenciales problemas por investigar, en la recolección de información, en la toma de decisiones, en los procesos de reflexión y acción. En cuanto a los procedimientos, se comparten discusiones focalizadas, observaciones participantes, foros, talleres, mesas de discusión, entre otros.

Goizuetako ikerketan nokaren erabilera eraldatu nahi izan dugu, erabilera horren azpian dagoena ulertuz, aldi berean. Ikerketaz gain, formazioa (nokako adizkiak landu dira) eta ekintza (noka praktikatu dugu, ikasgelan eta tabernan) uztartu ditugu. Horrela, ikertzailearekin batera, hausnarketen bidelagun izan dira noka-saioetako parte-hartzaileak. Noka gehiago erabiltzeko beharrak identifikatu ditugu elkarrekin, eta informazioa elkarrekin bildu dugu: zein dira noka erabiltzen duten emakumeak? Ondoren egin beharrekoen artean ere beren iritzia kontuan hartu da: nola zabaldu behar lirateke hikako formak, ahalik eta jende gehienak erabil dituzan?

Aurreko lerroetan esandakotik ondorio gisa ateratzen da ikerketa-ekintza parte-hartzaileak beste ikuspegi metodologikoetatik bereizten duten ezaugarri oso bereziak dituela, eta ezaugarri horiek, hain zuzen, gizartea eraldatzeko bideragarriago eta egokiago egiten dutela.

Soziolinguistika Klusterraren ikerketa batean ere metodologia hori erabili da. Autoreen esanetan (Goikoetxea eta beste 2015: 157), metodologia horren lehentasuna errealitatean esku hartzea da. Zentzu horretan, ikertzailea aldaketa-eragile bihurtzen da prozesuan zehar. Horretaz gain, azpimarragarria da ikerketa parte-hartzaile horretako partaideen harremanean datzala gakoa, eta konektibitate-mailan dagoela bere potentzialtasuna. Ikerketa-prozesuak berak sortzen ditu sare berriak, eta ardura soziala da ikerketarako motibazioa. Ezaugarri horrek gure ikerketa-proiektuan egin denarekin bat egiten du.

Metodologiaren azalpenaren atalarekin amaitzeko, hurrengo puntuari, esku-hartze hori egiteko baliatu diren saioen berri emanen da, ikerketaren oinarri ezinbesteko izan dira eta.

4.3 Noka-saioak

Erronka izan da ikerketa aurrera eramateko noka-saioak antolatzea eta bertan parte hartu nahi zuen taldea biltzea; hori gabe ezin izango zatekeen ikerketa egin. Lehen zeregina saioak prestatzea izan da. Zazpi saio antolatu dira, helburu bikoitzarekin: noka praktikatzeko eta nokaren gaineko hausnarketak egitea. Prestatutakoak hainbat kontraste pasatu ditu, lehenengoa, herriko *Zirhikatu* taldeko kideekin eta euskara teknikariarekin egindako bileran. Bileraren helburuak izan ziren aurretik herrian hikaren gainean egindakoa ezagutzeko, ikerketa honen asmoen berri ematea eta haien ekarpenak jasotzeko aukera izatea. Beraien iritzia jaso nahi zen eta baita saioetan parte hartzeko prestutasunaren berri izan ere. Goizuetako *Zirhikatu* taldearekin asmoak elkarbanatu eta beren harrera ona jaso ondoren, saioak prestatu eta zabaltzeari ekin zitzaion.

— Zabalpena eta parte-hartzea

Bi euskarri erabili ziren zabalpena egiteko: batetik, herriko berrien whatsapp-taldean deialdia egiteko kartela eta, bestetik, bideo bat. Aurretik 2022ko azaroan Euskaraldia zela-eta *Zirhikatu* taldekoek egun baterako saio bat antolatu zuten; Goizuetako hika mantendu eta berreskuratzeko helburuarekin saio horretara joateko deia egin zieten bideo baten bitartez herri-tarrei. Jende askok eman zuten izena, 50 lagunetik goiti. Noka-saioak esperientzia harekin lotzea eta berriz ere bideo bat grabatzea proposatu zuten taldekideek, aurrekoarekin lotuta, jendea izena ematera animatzeko.

Esan bezala, zazpi saio izanik, konpromiso handiagoa eskatzen zuten oraingoak eta, gainera, «noka-saio» bezala izendatzearekin, ematen du emakumeei zuzendutako ikastarotzat hartu zuela jendeak. 19 pertsonak eman zuten izena, denak emakumeak. Adin-tartea 26 urtetik 74 bitartekoa izan zen: 25-40 urte bitarteko sei lagun, 41-55 bitarteko bost, eta 56-75

bitarteko zortzi. Saioak ostegunetan egin ziren, 18:30etik 20:00etara, Goizuetako udaletxeko ganbaran.

Oso talde parte-hartzailea izan zen; saio guztietara denak etorri ez baziren ere, saioetan izugarriko inplikazioa eta parte-hartzea egon zen. Parte-hartzaileen profilarri begiratu, herrian ekintza eta proiektu desberdinetan dabiltzanak direla nabarmena da, emakume parte-hartzaileak eta eredu-garriak hainbat ikuspegitatik.

1. irudia. Sare sozialen bidez egindako deialdia

Noka-saioetarako egin zen bideoa whatsapppe zabaldu zen soilik. 2022ko Euskaraldirako prestatu zuten bideoa, berriz, *Erran.eus*-en dago ikusgai (Zirihikatu, Goizuetako Euskaraldiko lantaldea 2022).

— Saioen edukiak

Irailetik abendura bitarteko saioetan hika eta, bereziki, nokako formak lantzearekin batera, hausnarketak egin dira. Batzuetan, trebatze-ariketetan bertan txertatu dira hausnarketak. Ondorengo taulak biltzen ditu saioetako

eduki nagusiak (noka-saioei buruzko informazio xeheagorako, ikus Lujanbio 2025):

1. taula. Noka-saioen eduki nagusiak

Saioak	Edukiak
1. saioa Irailak 19	AURKEZPENA: saioen helburuak eta metodoa, elkar ezagutzea. PRAKTIKA: orainaldiko aditzak, oinarrizko esaldi batzuk. 1. GALDETEGIA: hiztunen hasierako ezagutza eta erabilera aztertzeke, inkesta pasatu.
2. saioa Urriak 3	TEORIA ETA PRAKTIKA: hikaren historia, orainaldiko aditzak eta elkarrizketa. HAUSNARKETAK: 1) Jardunbide egokien bilketa: zein emakume ezagutzen dituzue? Zergatik egiten dute noka? Zein ezaugarri dituzte noka mantendu dutenek? 2) Zergatik galdu da hika eta, bereziki, noka?
3. saioa Urriak 17	TEORIA ETA PRAKTIKA: hikako eta alokutiboko formen erabilera egokiaz. HAUSNARKETAK: 2. GALDETEGIA
4. saioa Urriak 31	TEORIA ETA PRAKTIKA: lehenaldiko aditzak, erabilera kalean (pintxo-potea). HAUSNARKETAK: zein material, baliabide da egokia Goizuetan hika zabaltzeko?
5. saioa Azaroak 14	TEORIA ETA PRAKTIKA: hikako eta alokutiboko formen erabilera egokiaz.
6. saioa Azaroak 28	PRAKTIKA
7. saioa Abenduak 12	PRAKTIKA BALORAZIO-GALDETEGIA: hiztunen erabilera-aldea aztertzeke, inkesta pasatu.

Bi asteko tartea egon dira saio batetik bestera eta, giroa ez hozteko, saioetan landutakoa praktikatzeko ariketatxoak edo galderak bidali dira whatsapp taldearen bidez; saiokideek bereziki eskertu dute. Adizkien

taulak eta aurkezpenetako powerpointak partekatzearekin batera, ariketa praktikoren bat bidali zaie.

5. Emaitzak

Emaitzei dagokien atalak hiru zati ditu: alde batetik, nokaren erabileraren gainean jasotako emaitzak azalduko dira; lehen atal hori ikerketaren 1. helburuari dagokio. Beste alde batetik, Goizuetan hika-formak zabaltzeko bideak aztertu dira, 2. helburuarekin lotuta. Azkenik, nokaren erabileraren gainean noka-saioetako parte-hartzaileekin egindako hausnarketak dira mintzagai; zati horrek ikerketaren 3. helburuari erantzuten dio. Emaitzen atal hau ikerketako hiru helburuen arabera antolatu da, beraz.

5.1 Parte-hartzaileek nokaren erabileran egin dituzten aldaketak

Noka-saioetarako taldea osatzea eta hiztunen erabilera behatzea zen lehen helburua eta, esan bezala, 19 emakumeko taldea elkartu da. Taldea osatuta, alde batetik, parte-hartzaileen profilaraz hausnartu da: zergatik ez dute izena eman 26 urte baino gazteagoek? Eta gizonezkoek? Hor hutsune bat dago, izan ere, mutilek ere noka ikastea behar dugu, haiek emakumeekin (eta noka zuzentzea nahiko lukeen edozeinekin) noka hitz egin ahal izateko. Beste alde batetik, noka lantzeari begira, hausnartu da emakumez bakarrik osatutako taldeak erraztu egin duela ikasketa, noka-formetan zentratzea ahalbidetu baitu egoerak.

Saiokideek nokaren erabilerari dagokionean egin duten aldaketa aztertzeko, saioen hasieran eta bukaeran galdetegi bana bete dute (ikus 1. eta 4. eranskinak). Aurreneko galdetegian, ikastaroa egin aurretik zuten hikaren ezagutzaren eta erabileraren gainean galdetu zaie parte-hartzaileei, eta, azkenekoan, haren erabilerari dagokionean egindako aldaketez itaundu zaie, saioen balorazioa egitearekin batera. Jarraian azalduko dira nokaren erabilerari buruzko puntu nagusiak:

— **Parte-hartzaileek saioen bidez bultzada bat jaso dute; ezagutzan eta praktikan sakondu dute. Hika ez erabiltzetik saioetako kideekin hika hitz egitera pasatu dira, gutxienez**

Aurreneko eta azken galdetegiko erantzunak alderatuta, denek esan dute ezagutzan sakondu dutela, eta pertsona gehiagorekin aritzen direla, gutxienez, saioekideekin.

Parte-hartzaileen abiapuntua hauxe izan da: 19 lagunetik 9k esan dute ez dutela hitanorik erabiltzen. Beste 9 kidek «gutxi» edo «pixkot» erabiltzen dutela erantzun dute, eta bakarrak erantzun du egunerokoan erabiltzen duela. Erantzun horiei maiztasun zehatzagoa eman nahian, ehunekoaz galdetuta esandakoari erreparatuko zaio: gehienek % 0,1-1 arteko erabilera dutela esan dute, eta % 2 eta % 5ean erabiltzen duela erantzun du beste parte-hartzaile banak. Kontuan hartu behar da ezagutzari buruz galdetutakoan, bik bakarrik esan dutela nahikoa badakitela, adineko batek eta gazte batek. Zehatzago esateko, «Hiketako gaitasuna: zer esateko edo adierazteko gai haiz?» galderari honela esan diote: «ustez, nahikoa», «Orainaldian, lehenaldian eta etorkizunean esaldi sinpleak eta erdi-modukoak egiteko moduan naiz orain».

Azken galdetegian bildutako erantzunetatik ateratako ondorioa hauxe da: gutxienez, saioetako kideekin hika erabiltzearen aldeko hautua egin dute. Horretaz gain, batzuk, erdia baino gehiago (19tik 11 lagun), beste pertsona batzuekin hasi dira hika hitz egiten: saioetatik kanpo 2-10 pertsona gehiagorekin, hain zuzen (batek aipatu du 10eko kopurua, besteek 2-3, 4-5 lagunekin erabiltzen hasi dira). Normalean, lagunekin eta familiako kideekin egin dute erabiltzeko hautu hori. Erantzuleetako bik esan dute lanean ere aldatu dutela erregistroa, gazteen adin-tartekoek. Eta aldaketa hori modu estandarrean egin dute: emakumeekin noka eta gizonekin toka erabiliz.

— **Aldaketa egiteko beharrezkoak: norbere ezagutza lantzea eta solaskidea prest egotea**

Aldaketa egiteko behar izan dutenari buruz galdetuta, askok haien ezagutza-beharra azpimarratu dute, adinekoek bereziki; eta beste askok so-

laskidearekin aurrez egin beharreko kontrastea. Izan ere, solaskideak prest egon behar du hika aritzeko, aldeko jarrera erakutsi behar du. Aurrena, beraz, hizkeran eginen duten aldaketa horretaz hitz egitea beharrezko ikusi dute. Erantzun honetan argi ikusten da ideia horren garrantzia: «Pertsona konkritu horiek aldaketarako jarrera izateaz gain, elkarrekin aldaketarekiko elkarriketak izan ttinau. Hala, kontzientzia handia dugula jakinta, errazagoa dun bion helburua den hori lortzeko aldaketak egitea».

Beste parte-hartzaile honek ere ildo beretik erantzun du, norbere ezagutzan ere azpimarra eginez: «Alde batetik, erraza izandu dun herriko emakume askorekin hitz egiteko ateak ireki dizkidalako ikastaroak. Baina oraindik aditz-aukera mugatua daukiala sentitzen dinat eta horrek elkarriketetan gutxi sakontzera edo orainaldian hitz egitera eraman zeanen. Bestetik, hikaz hitz egin aurretik azalpen bat eman beharra zeukenan, bestela ondokoari raro itten zin».

— **Aldez aurreko ezagutza hikara erraz salto egiteko gako**

Erregistro-aldaketa gauzatzea erraza egin ote zaien galdetuta, askotariko erantzunak egon dira. Desberdintasuna nabaria da aurretik noka zerbait ezagutzen zutenen eta batere ezagutzen ez zutenen artean: zekitenek errazago egin dute aldaketa. Besteek aurrena ikasi behar izan dute, edo zekiten apurra finkatu, ongi barneratu. Eta, horretarako, praktika eta denbora behar da.

— **Taldearen laguntza eta solaskidearen konpromisoa ezinbestekoak**

Gutxi zekitenen artean, batzuek nabarmentzen dute elkarren artean errazagoa izan dela, «giro ona egon delakoz». Modu berean, beste parte-hartzaile honek ere hala dio: «Ez dinat sekula hitzein eta aldatzea zaila itten zian. Baina besteak nere antzera ikusitakoan animatzen hasi nun». Eta berriz ere solaskidearen inplikazio beharra agertu da: «Aldatzeko ez dun erraza izan. Ni saiatzen nun laguneren arten hika itten, bino beraiek, gehienak mutilak, ez diten jarraitzen elkarriketa osoa (lehenengo esaldik bai)».

Besteen agenzia ere garrantzitsua da oso, beraz. Askok azpimarratu dute solaskidearen prestutasuna behar dutela, parte-hartzaile honek bezala: «Aldaketa egin dut beste kideak ere noka edo toka aritzeko prest daudelako,

nahiz eta batzutan zaila egiten zaigun». Baina kontuan hartzeko beste elementu garrantzitsu bat agertu zaigu hemen: norberarenaz gain, solaskidearen inplikazioa edo konpromisoa ere beharrezkoa da aldaketa egin ahal izateko. Zentzu honetan, gizona ere noka jakitea eta egitea ezinbestekoa da.

— **Aldaketak egon dira erabileran, baina trabak eta ezinak ere bai**

Izan ere, erantzun positibo horiekin batera, negatiboak ere jaso dira:

- Saioetako taldekideez gaindi erabilera zabaltzeko zailtasuna. Goian aipatutako arrazoiengatik, askok saioetako kideekin erregistroa erraz aldatu dute, baina saioetatik kanpo ez dute horretarako testuinguru aproposik izan.
- Aurretik bazekitenek ez dute aldaketa handirik nabaritu: lehen noka hitz egiten zuten adina pertsonekin aritzen dira. Taldeko bi lagun izan dira horiek; ezagutzan sakondu bai, baina ez dute erabileran aldaketarik izan, lehen bezainbeste lagunekin aritzen baitira.
- Aurrera jarraitzeko, zerbait gehiago behar lukete. Erantzun honetan askok esandakoa biltzen da: «Saio hauen bidez erraza izan dun, gure artean sortu baitinagu horretarako espazioa. Hemenetik aurrera konpromiso hori mantentzea izango dun benetakoa lana eta ardura, gure ondorengoek ezagutuko baditen, behintzat».

Lehen helburuari dagokionez, beraz, noka-saioetako partaideek erabileran hobekuntza izatea aurreikusi da eta emaitza hori izan da. Saioetan zenbat eta parte-hartze aktiboagoa eta jarraituagoa izan, emaitzak hobekuntza izatea aurreikusi da eta hor ertz desberdinak agertu dira: alde batetik, aurretik ezagutza zutenek errazago egin dute aldaketa, nahiz eta saio guztietara ez etorri. Nahikoa zuten beren ezagutza eta saio batzuetako azalpen eta euskarria, etxean edo ingurukoekin gehiago erabiltzen hasteko. Bestalde, saioen aurretik erabilera handia zuen kide batek bere horretan mantendu du erabilera, nahiz eta saio guztietara etorri eta parte-hartze oso aktiboa izan. Bere kasuan, solaskide kopurua handitzea behar luke, saioetatik kanpo, erabilera areagotzeko.

5.2 Goizuetan hika zabaltzeko bideak

Goizuetan hika zabaltzeko bideaz hausnartzeko helburuarekin lotuta, galdera hau izan da: «Zein da modu egokiena Goizuetan hika zabaltzeko?». Galderari erantzuteko, Euskal Herrian sortutako materiala eta esperientziak kontuan hartu eta baliatu dira: praktika-taldeak, taulak, liburuxkak, liburuak...

Saiotako parte-hartzaileek praktika landu nahi zuten batez ere. Dena den, horretarako oinarri bat ere behar dutela jakin badakite, askok ez baitituzte ezagutzen aditz-forma asko, orainaldikoez aparte. Lehen aurreratu bezala, dagoeneko Goizuetako oinarritzko aditzekin osatutako taula egina dago, Oñatikoa eredu hartuta; herriko *Xapo* aldizkariaren bidez egin zen zabalpena 2022an. Horretaz gain, Zubiriren eta Perurenaren liburuan (1998) bertako forma anitz bilduta daude (ikus 146.-155. orrialdeak, bereziki hikako tratamenduz ari baitira, baina liburuan zehar beste adizki-aula gehiago ere badaude). Saiokideen esanetan, ordea, ez da erraza bertatik beharrezko aditza topatzea eta ikastea.

Taldeari Goizuetako aditz-formak zabaltzeko moduari buruz galdetuta, hau izan da erantzuna, gehien kasuan: ez dutela liburu potolo batera joko eta taula asko ikusteak jendeari atzera eragiten ahal diola. Gaiaren konplexutasuna aipatu da taldean, eta taula asko egoteak bilatzeko zailtasuna sor dezakeela ere esan da. Oinarritzko aditzak jasoko dituzten taula gutxi batzuk izatea egoki ikusi da, nahiz eta jakin aditz guztiak ez direla bertan egonen. «Txuleta» deitutako taulari zabalpen handiagoa ematea ere azpimarratu da, erraza izanen litzatekeela esanez, paperean inprimatuz edo whatsappera bidaliz. Bide batez, hori izan da Euskaraldiaren Hikaldian egin dena, 2025eko maiatzean: Euskaraldiko txapa banatzearekin batera, hikako oinarritzko adizkiak biltzen dituen plastifikatutako taula bat eman zaie izena emandakoei.

Horretaz gain, *Appa hi!* aplikazioa ere aipatu da. Adinaren arabera erakargarritasun eta erabilera desberdina izango lukeela uste dute parte-hartzaileek, baina baita, aplikazioa erabiltzeko erraza baldin bada, helduagoek gehiago erabil dezaketela ere, denbora gehiago baitute. Goizuetako

Udalari *Appa hi!* Goizuetara egokitzeke proposamena egin zaio, baina erantzunaren zain gaude oraindik.

5.3 Nokaren erabileraren gaineko hausnarketak

Esan bezala, ikerketako 3. helburuarekin dago lotua puntu hau, alegia, «erabileraren gainean hausnartzea» helburuari dagokio puntu honetan azalduko dena. Izan ere, nokaren erabilerarekin batera, hainbat gai landu dira parte-hartzaileekin nokaren galerarekin lotuta. Jardunbide egokien gainean ere hausnartu da, zailtasunak zailtasun, emakume batzuek erabiltzen baitute. Parte-hartzaileei Goizuetan noka erabiltzen duten emakumeei buruz galdetu zaie: zein diren eta ea baduten ezaugarri berezirik noka egiten jarraitzeko. Galdera horiez gain, lan honen 2. atalean aipatutako gaiak ere ekarri dira.

Hausnarketak egiteko, esan bezala, hainbat metodo erabili dira: eztabaida-taldeak, behaketa zuzena eta galdetegiak (2. eta 3. galdetegiak, hain zuzen). Eztabaida-taldean eta behaketa zuzenaren bidez iritzi nagusiak bildu dira, baina batzuetan sakontzeko ezintasuna nabaritu da. Gainera, hainbat gai berriak ziren saioetako kideentzat eta denbora behar izan dute haien gainean hausnartzeko. Horregatik, galdetegi idatziak ere erabili dira; erantzunetan sakontzeko eta horretaz hausnartzeko denbora eman zaie horrela. Hona hemen egindako galderak eta bildutako erantzunak:

— **Zergatik galdu da hika eta, bereziki, noka?**

Hainbat arrazoi aipatu dira:

1. Elizak hika desegoki eta itsusitzat jo izana

Parte-hartzaile batzuek azpimarra egin dute gai honetan. Ez dago erabat argi hikaren erabileraren aurkako iritzia apaiz jakin batzuek izan ote zuten, edo orokorrean Elizak ote zuen jarrera hori. Edozein modutan, argi dago hika egitea ez zegoela ongi ikusia. Goizuetar heldu eta adinekoen artean jasotako sentazioa hori da; batek baino gehiagok esan du ez dela errespetuzko hizketa.

Hemendik atera daitekeen ondorioa da hika erabiltzen zuenak araua hausteko ausardia eta, beharbada, posizio soziala ere bazuela.

2. Arauak zorrotzagoak dira emakumeekin, emakumeak dena ongi egin beharra du

Idea honekin adierazi nahi izan dute emakumeari exijentzia gehiago jar-tzen zaiola gauzak egiteko garaian; dena ongi egin behar du, baita hitz egin ere. Gizonak ere bai, baina errazago onartzen zaiola gizonezkoari edozer, zioten. «Nekatua zeok eta...»; edozein aitzakiak balio du gizonezkoak zerbait «gaizki» egitea baimentzeko.

Aurreko puntuan esandakoarekin lotua dago hau: emakumea sozialki eta ekonomikoki botere gutxikoa izan den heinean, arau sozialari eutsi behar dio, onartua izanen bada. Legorburuk dioen bezala (Irureta 2019: 4): «Botere gabeak prestigioa daukanari heltzen dio, edo gatzelaniari edo, kasu honetan, zukari».

2. galdetegian hikari buruzko arauen eta topikoen gainean galdetuta ere, taldekideen ustea izan da emakumeei araua zorrotzago jarraitzea exi-jitu izan zaiela, oro har. Ondorengo puntuan sakonduko da ideia horretan.

3. Emakumearen feminitatea eta noka talkan

«Neskak finak izateko ezin zitenan hika aritu. Neskei gehiago eragiten zitenan sailkatze horrek (gizonak libreago honetarako ere)». Baieztapen horrekin nahiko ados daudela erantzun dute parte-hartzaile gehienek 2. galdetegian.

3. galdetegian egindako galdera baten erantzunetan, uste horrekin lotura duen ideia aurkitu da. Galdera hau egin zitzaien: «Hire ustez jendeak ze iritzi du nokaz? Eta tokaz? Iritzia berdina da?». Hara erantzunak, adinaren arabera, gazteenetatik hasita helduenetara (azken zazpiak dira helduen eta adinekoen multzokoak, lau erantzun helduenak, hiru adinekoenak):

2. taula. Nokaren gaineko iritziak

«Askori entzun ditet noka “ itsuski ” edo “ zakar ” gelditzen dela emakumeen ahotan, aldiz, toka gizonezkon arten normaltasunez hartzen ditzen. Nik eztiñat iritzi bera. Ez nuke esango zakartasun kontua denik biño jendek iritzi hori din».
«Toka arrunt zabaldua zeon, ta noka emakume edadetuk beran arten itten ditzen».
«Iritzia ez da berdina, nire ustez. Zenbait lagunek (neskak) beraiei hika ez egiteko esan izan didate, nesken gan ez zaiela gustatzen, zakarra delako. Tokaren galerak nokarenak baino hauts gehiago harrotuko lituzkeela uste dut».
«Noka indartzen ari dun, apustu egiten ari gaitun. Orain artean toka izan dun lehenetsia».
«Toka gizartean onartua dago, noka berriz ez da ia entzuten ».
«Noka erabiltzea ez dun hain ohikoa. Iritzia etzekinat berdina ote den baina hobeto ikusia izan ziteken toka egitea ».
«Toka oso zabalduta dago gazte ta helduetan. Noka egiten duena berriz, askotan zakar gisa edota adinekoen arteko gauza bezela ikusi daiteke».
«Emakumen artean zakarragoa sumatzen dun agian. Gutxiago entzun dugulako edo?».
«Jende askok ez du ezagutzen noka eta toka. Ta bestetik toka askoz ezagunagoa da noka baino».
«Toka normalizatuagoa zeon ta erabilera ez dun jendentzat arrotza. Noka gutxio aittua denez arraroagoa itten dun. Jenden iritzia zakarroa gelditzen dunela dun, ta bortitzoa, gutxio entzun dinaulako, pentsatzen dinat».
«Hortaz bakarrik hitz in dinat taldekokin».
«Denetarik entzun dinat: zakarra, errespeto falta... ».
«Ez. Jendek toka erraxago hitzeitten din. Noka gehio kostatzen ziun».

4. Adinaren arabera, arauen eta topikoen pisua arinduz doa

Parte-hartzaileen erantzunetan ikusitako beste ideia bat da hori. 2. galdetegian hikari buruzko topiko batzuen gainean galdetuta, adinak joera bat markatzen du. Izan ere, gazteagoek gutxiago egiten dute bat ideia

horiekin. Hauek dira hikaren galeraz galdetuta, galdetegian jasotako erantzunak:

- «Zaharragoei ezin zienagu hika egin. Beraz, hika erabiltzeko aukera gutxiago zeonan».
- «Hika aritzea maila akademiko bajuoa izatekin lotua zeonan. Baserrikoa izatekin lotua zeonan».
- «Bazeon mailakatzeko bat: erdara/euskara/hika; maila altuagoa ezkerrean dagoenak/zakarragoa, analfabetoagoa eskuinerago dagoenak».

Gazteagoek ideia horiekiko adierazten duten urruntasunak erraztu egiten du berriz ere noka erabiltzeko saltoa egitea.

— **Jardunbide egokien bilketa: noka aritzen diren emakumez**

Lehen hausnarketa mamitsuaren aldean, bigarren honetan aurreikusi baino zailtasun gehiago topatu dira. Ikusi den bezala, noka erabiltzen duen emakumea izatea ez da batere erraza izan, eta ondorioa da uste baino emakume nokadun gutxiago ezagutzen ditugula Goizuetan.

5. Noka aritzen diren emakumeen zerrenda uste baino murriztagoa

Emakume gutxi batzuen izenak esan dira, 15 bat lagunena dena, eta askotan izenak errepikatu dira: emakume batzuk ezagunak dira noka aritzen direlako; ezaugarri deigarria da. Aldi berean, beste erabiltzaile batzuk oso ezkutukoak edo ezezagunak izan dira beraien erabileragatik, lagunengana izateagatik bakarrik dakigu noka erabiltzen dutela; hortik ondorioztatzen dugu ez dutela jendaurrean erabiltzen. Bigarren multzo horretan askoz ere gehiago egonen direla badakigu, baina guztiak identifikatzeak lan sakonagoa eskatuko luke.

Puntu honetan aztergai den hirugarren helburuari dagokionez, «Goizuetan noka mantendu duten hiztun-taldeetan arreta jarri nahi zela» adierazten zen, uste baitzen noka mantentzen zuten taldetxoak izanen zirela. Besteak beste, gutxienez bikote bat behar duzulako norbaitekin hika aritzeko. Adibide isolatuak aurkitu ditugu, ordea; alegia, hiztun bakarra beste nor-

baitekin hitz egiten duena, eta, gehienez ere, bikoteak dira, eta ez talde handiagoak. Eta horiek nukleo familiarren barruko bikoteak izan dira: bi ahizpa edota ama-alabak. Beraz, emaitzen artean aipatzekoa da kopurua uste baino murriztagoa eta sakabanatuagoa dela.

6. Noka ari diren emakumeen ezaugarriak biltzea ere ez da erraza izan

Honela bada, emakume-zerrenda murrizta da, baina izen batzuk bildu ditugu. Haien ezaugarri bereizgarriez galdetuta, ez gara gai izan berehala zerrenda osatzeko, ordea. Emaitza bat horixe izan da: uste baino zailagoa egin zaigu noka hitz egiten dutenen ezaugarriak antzematea eta zerrendatzea. Beharbada galdera alderantziz egin behar genuen: «zein ezaugarri ditu noka erabiltzen dituen emakumeak?» galdetu ordez, «zein ezaugarri ematen dizkio noka erabiltzeak emakume horri?».

Parte-hartzaileei galdetuta, hurbiltasunarekin eta konfiantzazko harremanarekin lotu dute denek noka: «Nere kasuan, hitz egiten ari naizen pertsonarekiko dudan konfiantza mota adierazten din hikak/nokak. Horregatik, ez zean denekin ateratzen. Xarma berezia din».

Hari horri tiraka, emakumeek konfiantza-giroan, alegia, lagunekin egoteko izan dituzten aukerez galdetu behar da: horrelako girorik baimentzen duen egoerarik izan dute? Aisialdira eta lan-girora jotzen dugu berehala, eta argi ikusten da gizonezkoen eta emakumezkoen artean egon den aldea. Horregatik, askotan familiako kideetara mugatu da erabilerak, ahizpen artekora gehienbat. Izan ere, adinagatik, amari edo amonari ere ezin zitzaion hika aritu. Beste ikerketa batzuetan topatutako egoera berbera da hori: «noketak, askoz ere bizitza makalago eta murriztagoa du, kasurik onenean, ahizpen artean» hitz egiten baita (Alberdi 1994: 987).

Hasieran gaia eztabaida-talde gisa planteatu zen, eta hor ideia gutxi ateraziren. Hala ere, bi saiotan gaia landu ondoren, ateratako ideiak laburtzen dira hemen:

- Inguruan emakume nokadunak izan behar dituzte, gainera, konfiantzazko harreman bat dutenak.

- Emakumearen historiagatik, ez da erraza izan horrelako inguru-neak izatea; ezkontzean laguntasunezko harremanak desagertu dira. Gainera, emakumeak ez du taldeko lan-girorik edo aisiarik izan, gure ingurunean behintzat. Salbuespen gisa aipatu izan dira eliz ataria eta auzolana. Eliz ataria ez da, ordea, taberna bezain informala, eta auzolana ez da eguneroko kontua.
- Beraz, ausaz bezala, inguruan konfiantzazko emakumeak izan dituzten emakume «isolatu» eta «sakabanatuen» zerrenda murritz bat baino ez dugu bildu ahal izan.

Ondoren, galdetegiaren bidez, erantzun gehiago bildu ahal izan dira. Eta hortik honako emaitza hau: noka erabiltzea ausardiarekin, errebeldiarekin, ziurtasunarekin eta hanka sartzeko lotsa ez izatearekin lotu dute parte-hartzaile batzuek. Honelako erantzunak eman dituzte:

- «Ausardia edo errebeldia puntu bat din nire ustez».
- «Ausarta, besteek esango edo pentsatuko dutenari beldurrik ez diona».
- «Hanka sartzeko lotsarik ez duena edota jendeak esanen due-nari garrantzi gehiegi ematen ez diona».
- «Hanka sartzeko lotsarik ez izatea».
- «Emakume segurua ikusten dinat, konfiantzazkoa».
- «Bere buruaren jabe dena».

Beste alde batetik, badira noka erabiltzearen eta pertsonaren izaeraren arteko loturarik ikusten ez dutenak ere: «Hika erabiltzeak ez dakar ezaugarri berarekin. Estereotipoetan erortzearen antzekoa iruditzen zait».

Gehiago sakondu nahian, parte-hartzaileei ere galdetu zaie nokarekiko duten ikuspegiak, beraiek ere noka erabiltzen duten emakumeak direnez gero. 3. galdetegian aukeratu ahal zituzten erantzunen artean, galdetegia erantzun zuten 14 parte-hartzaileek nokarekiko ikuspegi baikorra dute⁴:

⁴ Galdetegia Internet bidez betetzekoa zen, eta adinaren arabera aldea egon da erantzuleen artean: gazte guztiak erantzun dute, baina helduen artean 4k (5etik) eta adinekoen artean 3k (8tik) eman dute erantzuna.

- Ahizpatasuna indartzeko baliagarri ikusten dinat noka, emakume artean ere gozo eta informal hitz egiteko (10 erantzule).
- Nire adierazpidea osatzeko modu bezala ikusten dinat hika, lagunarteko hizkera informala osatzekoa (8 erantzule).
- Emakumea ahalduntzeko baliagarri ikusten dinat hika, gizonekin modu infomalen berdintasunen hitz egiteko (7 erantzule)⁵.
- Espero den horretatik ateratzen dena, emakume librea (6 erantzule).
- Ahalduntzeko modu gisa ikusi dute: emakumearekiko exijentzia haundiagoa dun. Hika hitz egitean akatsak eginez gero, horretaz ohartzeko balio zean, eta inportantzia kentzen saiatzen nun (6 erantzule).
- Pertsona ziurra (4 erantzule).
- Emakumeak bizitza publikoan leku gehiago hartzen dion heinen, hika gehiago erabiliko din (3 erantzule).

Ahalduntzearekin zerikusirik ez duela dioenik ere agertu da: «Hika egiteak ez duela pertsona ahalduntzen esango nuke. Ezagutza bat gehiago da, egunerokotasunean erabili nahi bada, erabili daitekeena. Erabiltzen ez duena ere izan daiteke emakume ahaldundua. Beharbada, hika erabiltzeak ez dakar berarekin, kontzientzia maila eta gizartearen egoera aztertzeke aukera ematen du».

6. Ondorioak

Atal honetan, ikerketa-proiektutik ateratako ondorio nagusiak laburbiltzen dira.

⁵ Gero, kurioski, jende gutxik aipatu du ahaldundua sentitu dela balorazio-galdetegian.

— **Parte-hartzaileek nokaren erabileran gora egin dute noka-saioei esker. Nokaren ezagutza eta erabiltzeko baimena ere beharrezkoak dira**

Emaitzetan azaldu bezala, parte-hartzaileek beren ezagutzan eta praktikan sakondu duten heinean, hikaren erabileran gorakada izan dute. Hika ez erabiltzetik, gutxienez, saioretako kideekin erabiltzera pasatu dira.

Horretaz gain, ikerketan nabarmendu da aldaketa egiteko bi alde daudela: norbera eta solaskidea. Norberak nahikoa ezagutza izateaz gain, parekoak ere izan behar du eta, gainera, aritzeko prest egon behar du. Aurretik beraien artean aldaketa horretaz hitz egitea funtsezko elementutzat jo dute parte-hartzaile askok. Biek aldaketarekiko konpromisoa hartzea ezinbestekotzat ikusi da, aldaketak luzaroan iraun ahal izateko.

— **Ezagutzatik erabilerara salto egiteko «zubi-espazioak»**

Txepetxek (1987) esandakoa aintzat hartuta, motibazioa-ezagutza-erabilera hirukoa kontuan hartzekoa da hizkuntza-erabileraz ari garenean. Nahikoa motibazio behar da ezagutzarako saltoa egiteko, eta nahikoa ezagutza hizkuntza-erabilera aldatzeko. Nokaren kasuan ere antzera gertatzen da.

Parte-hartzaileen artean nokaren ezagutza-maila desberdineko kideak izan ditugu: batzuek saioretara etorri aurretik bazuten nahikoa ezagutza, eta beste batzuek gutxiago edo batere ez. Ezagutza gutxi edo batere ez zutenen artean, zaila izan da forma horren erabilera noka-saioretatik kanpo hedatzea; noka-formak dagoeneko ezagutzen zituztenek, ordea, salto hori errazago egin dute eta jende gehiagorekin hitz egiten hasteko bultzada eman diete noka-saioei. Azken horien kasuan, noka-saioei «zubi-espazio» gisa funtzionatu dutela esan daiteke. Izan ere, zubi-espazioetan, ikaskuntza berriak ahalbidetzen dira, «sozializazio berriak» bizitzen dira, diskurtso eta praktika alternatiboak sortzen dira eta horiek pertsoneri «boterea» ematen diete, hau da, zubi-espazioan ikasitakoak eta bizi izandako eraldaketak ahaldu egiten ditu hiztunak, eta aldaketa horiek beste espazio batzuetara eramateko gai bihurtzen dira (Amorrortu, Goirigolzarri eta Ortega 2021: 14).

— **Taldetasunak eta espazio seguruek garrantzi handia dute nokarako mudantza egiteko**

Balorazio-galdetegiaren erantzunen artean, askotan nabarmendu da taldeko giroak eta konfiantzak sortu duela noka praktikatu ahal izateko egokiera. Puntu horrek duen garrantzia ulertzeko, baliagarria da Amorrortu, Goirigolzarri eta Ortegak euskararako hizkuntza-mudantza egiteko unerako emandako azalpena, «espazio seguruari» garrantzia ematen diona (2021: 13):

Euskararen aktibazioa eta eraldaketa ahalbidetzen duten espazioetan jarri nahi dugu arreta, espazioaren kontzeptuak, hiztunaren hautu eta erantzukizun indibidualetan argia ipini ordez, talde-hautu eta erantzukizunetan ipintzea ahalbidetzen digulako. Hiztunek gizarte-harremanak espazio jakinetan dituzte, espazio jakinetan sentitzen dira seguru, ala ez, eta espazio jakinetan izan ditzakete sozializazio berriak eta euren hizkuntza-praktiketan aurrerapausoak eman; gainera, subjektibotasunean, hau da, hiztun bezala sentitzen diren eran, aldaketak izan ditzakete eta horrek euren hizkuntza-portaeran eragin. Zentzu horretan, espazioak berebiziko garrantzia dauka mudantza-prozesuetan.

Osatu den taldea espazio seguru edo babesgune gisa identifikatu dugu taldekideok hasieratik, hainbat erantzunetan agertu den bezala. Babesgune edo espazio segurua honela azaltzen dute autore horiek (2021: 13-14):

Mudantza-prozesuen berri ematen duten hiztun berriek askotan «espazio seguru» edo «babesguneei» buruz hitz egiten dute. Bereziki hizkuntza gutxituen testuinguruan babesguneak honela ulertu dira: gizarte-espazioak non hizkuntza gutxitua erabili nahi dutenek horrela egin dezaketen, hori egitea «normala» eta espero daitekeena dela ontzat ematen delako.

Zentzu horretan, argi ikusi da emakumez bakarrik osatutako taldea izateak erraztu duela noka ikasi eta erabiltzea: alde batetik, formen erdia soilik ikasi behar izan da, nokakoak bakarrik zirelako jomuga (eta ez tokakoak); beste alde batetik, emakume-taldea izanda, taldekide batzuek errazago identifikatu dute babesgune gisa. Dagoeneko nahiko talde heterogeneoa zen adinari dagokionez eta beste aldagai bat ez gehitzeak «taldeago» egin

gaitu: emakume-taldea. Ikerketaren planteamendua egitean ez genuen mugatu emakume-taldea izanen zela, baina intuizioz emakumez osatua izateak praktika erraztuko zigula aurreikusi zen.

Espazio segurua ez da bakarrik hizkuntza-aldiera berria erabil daitekeen lekua, baizik eta hizkuntza-zuzentasunarekin lotutako arauak ere lasaiago har daitezkeen espazioa ere bada. Eta horretaz gain, «norberaren burua, eguneroko bizitzan testuinguru konplexuagoetan aurkeztu aurretik, modu ezberdinean aurkezteko (edo aurkezten saiatzeko) espazio egokia ere bada: babesgunea den espazioak mudantza prozesua egiten laguntzen du eta legitimitzailea izan daiteke, berez. Hiztun berriak bere eraldaketa-prozesuan aurrerapausoak egiten baditu, espazio honetatik bizitzaren beste espazio batzuetara mugitzeko aukera gehiago izango ditu» (Amorrortu, Goirigolzarri eta Ortega 2021: 14). Gure ikerketan, esan bezala, parte-hartzaile batzuek lortu dute noka-saioetatik kanpo hika erabiltzea.

— **Emakumeak historian zehar izan duen lekuak eragina du oraingo hizkuntza-praktiketan**

Idea honekin lotuta, hainbat arrazoi agertu dira ikerketan: Elizaren edo apaizen eragina, emakumeekin arauak zorrotzagoak izatea... Horrek zerikusia du emakumeak izan duen botere faltarekin eta, ondorioz, ezarritako arauetara aurre egiteko zailtasunekin. Hizkuntza-aldakortasuna aztertzen duten autoreek landu izan dute gai hori, ikusita emakumeek gizonezkoek baino lehenago aldatu ohi dutela hizkera prestigiozko aldaeretara (Lujanbio 2016: 25-28). Mendebaldeko literatura bariasionistan antzeman izan da hizkuntzaren arauak eta estatusak gehiago eragiten dietela emakumeei, eta hizkuntza emakumeek beren autoritatea eta gizarte-posizioa baieztatzen bitartekotzat hartzen dutela esan izan da.

Era berean, puntu hau lotua dago espazioaren irudikapenarekin. Espazioaz ari garenean, kontuan hartu behar da espazioa, fisikoaz gain, sinbolikoa eta soziala ere badela, eta horrek garrantzi handia duela espazio horretarako espero ditugun erabilerei dagokienez. Adibidez, taldekideek aipatu dute ez dela berdina noka-saioetarako aukeratutako aretoan aritzea edo, kanpoan aritzea, tabernan esaterako. Ikusgarritasuna irabazi zuen gure saioak tabernara atera ginenean: «hola badakite guk ere bada-

kiula hika eta gurekin hasiera animatu littezkere». Horretaz gain, espazioaren berregituratze sinbolikoan ere eragina izan duela azpimarratuko nuke; taberna bera emakumeena ere badela nahikoa barneratua dugun honetan, tabernan ere hika aritu gaitezkeela ikusi genuen praktika horren bidez. Ideia hori azaltzen dute Amorrortuk, Goirigolzarrik eta Ortegak (2021: 15):

Espazioa produktu sozial bat da, eta prozesu historiko baten emaitza. Prozesu horretan, espazio jakin batean objektiboki gertatzen diren praktika espazialei, haren inguruan sortzen diren irudikapen sinbolikoei edo sortzen duen iruditeria sozialari buruzko gaiak nahasten dira. Horrela, espazioa ez dute osatzen bakarrik testuinguru soziolinguistikoiari dagozkion elementuek, esate baterako, euskaldun kopuruak, edo erabilera ehunekoak; badaude beste elementu batzuk ideologiek, hizkuntza-balioekin eta arau sozialekin zerikusia dutenak, eta askotan aurreiritzi moduan funtzionatzen eta erabilera eragozten dutenak, adibidez, gazteen artean Bilbon euskaraz hitz egitea frikia dela pentsatzea. Espazio sinboliko eta sozial hori zelan osatzen den garrantzitsua da hiztunen hizkuntza-praktikak hobeto ulertzeko eta mudantza-prozesuetan gazteek izan ditzaketan zailtasun eta oztopoak aurreikusteko.

Zentzu horretan, hausnartu behar genuke zein estereotipo edo aurreiritzi ditugun emakume batek noka egiten duenean: frikia da? Arraroa? Ausarta? Eta hori guztia lotuta dago puntu honekin:

— **Emakumearen feminitatea eta noka talkan**

Parte-hartzaileek nokaren gainean dagoen iruditeria bildu dute ikerketan: noka aritzea itsuski dela, zakarra. Adineko emakumeek bakarrik erabiltzen dute eta, tokaren aldean, okerrago ikusia dago; ondorioz, ezezagunagoa da (§ 5eko 2. taulan horrelako adibide gehiago daude).

— **Noka ari diren emakumeen zerrenda motza**

Goian esandako guztiaren ondorioz, uste baino motzagoa izan da egunerokoan Goizuetan noka erabiltzen duten emakumeen zerrenda. Eta ez da erraza izan noka aritzen diren emakumeen ezaugarriak biltzea ere. Hasiera

batean, behintzat, zaila egin zaie parte-hartzaileei noka erabiltzailea ezaugarri zehatz batzuekin identifikatzea. Seguru asko, denetarik dago eta ezin gara estereotipoetan erori, erantzule batek esan bezala.

— **Hikarekiko ikuspegia lehen baino baikorragoa da emakumeen artean. Gizonezkoen artean?**

Historiaren zama hori hor dugu, eta gaurdaino iristen zaizkigu haren oihartzunak. Emakumearekiko exijentzia eta gizonarekikoa ez da berdina bizitzako hainbat arlotan. Hala ere, nokarekiko ikuspegia aldatuz doala ikusi da ikerketan; bai parte-hartzaile gazteagoengan hikarekiko estereotipoen pisua arinduz doalako, bai, beraien kasuan bederen, nokarekiko duten ikuspegia baikorra delako ere. Orokorrean, gaur egun joera hori dela esan daiteke.

Ikerketa honetatik kanpora gelditu da gizonezkoek nokarekiko gaur egun duten ikuspegia, baina argi dago haien papera ere oso garrantzitsua dela nokaren etorkizunarentzat.

— **Hika euskara informala da, eta aisiarekin lotuta dago, baina, hasteko, aisialdian tartea eskaini behar zaio**

Ikerketaren abiapuntuan aurreikusi genuen noka praktikatzek eman dezakeela halako askatasun-sentsazioa, euskara informala praktikatzen dugun heinean, euskararekiko dugun gabezia hori osatuta. Ikerketak aurrera egin duen heinean, konturatu gara bi ikuspegitatik hel dakiokela kontu horri. Alde batetik, gaur egun noka aritzeko, aurrena ikasi egin behar dugu emakume gehienok (baita gizonek ere). Beraz, gure aisialdiko denbora bat eskaini behar diogu aritu ahal izateko.

Bestetik, parte-hartzaileen balorazioetan jaso da oso gustura egon direla saioetan, batez ere taldean eroso sentitu direlako. Beraz, aisialdian nokari tarte bat eginda, emakumeek euren artean «ongi pasatu» dute, «gustura» egon dira eta «partaide» sentitu dira. Kontuan hartzekoa da puntu hau: egiten den esfortzua eta jasotzen dena kontuan hartuta, zenbat lagun egonen da noka ikasteko pausoa emateko prest?

— **Euskararen erabileran eragitea helburu duten egitasmoekin antzekotasunak daude noka bultzatzean ere**

Euskararen eta hikaren erabilera bultzatzeak erronka eta bide-orri antzekoak ditu batzuetan, eta, gainera, modu interesgarrian bat egiten ari dira azkenaldian, adibidez, Euskaraldian. 2025eko edizioan, *Hikaldia* bere baitan kokatu du Euskaraldiak, hikari bultzada emateko. Hala diote Garbiñe Bezeziartua eta Beñat Muguruzak ere (2020: 139): «iruditzen zaigu zukaren eta hikaren artean gertatzen diren fenomenoen azterketan ikusitakoak transferitu daitezkeela euskara eta gaztelania/frantsesaren dikotomiara, baita beste hizkuntza gutxitu batzuen testuingurura ere».

Bilboko gazte euskaldunekin egindako ikerketan ere antzekotasunak daude. Beren errealitatea deskribatzean, gazte horiek euskara erabiltzeko dituzten zailtasunak noka praktikatu nahi dutenen antzekoak direla ikusten da. Alegia, Bilbon euskaraz aritu nahi duen euskaldunak Goizuetan noka aritu nahi duenaren antzeko egoera dauka; solaskiderik ez: «gazteek eurek adierazi zuten Bilbo moduko hiri nahikoa erdaldunetan gazte hiztun berriek zailtasun handiak dituztela egunerokoan euskara erabiltzeko eta euskararen aldeko mudantza egiteko [...]. Baina euskararen hiztun berriez gain, Bilbon familian euskara ikasten dutenek ere sarri antzeko oztopoak aurkitzen dituzte, baita, ezberdintasunak ezberdintasun, testuinguru oso euskaldunetik Bilbora datozen gazteek ere» (Amorrortu, Goirigolzarri eta Ortega 2021: 12).

Beste parekotasun bat ere badago euskararen hiztun berrien eta hika hasi nahi dutenen artean: aldaketa egiteko une erabakigarriak daude. Euskararen hiztun berrien kasuan, hizkuntza horren alde egiteko momentu erabakigarriak hauek dira (Ortega eta beste 2021: 13): «1) testuinguru oso euskaldun batera bizitzen joatea, 2) bikote batekin hasterakoan, 3) guraso bihurtzerakoan, 4) sare berrietan edo jarduera berrietan sartzean, eta 5) kontzientzia hartzean. Derrigorrezko hezkuntzako ikastetxea aldatzea eta unibertsitatean hastea ere mudantzarako aukera bezala agertu ziren». Hika erabiltzeko saltoa egiteko ere aintzat hartzeko moduko momentuak dira horiek. Gure ikerketan, 3. eta 5. momentuen pisua agertu da nabarien; guraso bihurtzearena eta kontzientzia hartzearena, alegia. Izan ere, ama ba-

tek baino gehiagok aipatu du ondorengoei hika transmititzeko nahia, hori egin ezean, galduko dela azpimarratuz. Oro har, nokaren galerarekiko eta «orain ala inoiz ez» izatearen kontzientzia nabarmena izan da taldekideen artean.

— **Aurrera jarraitzeko, zerbait gehiago behar dute parte-hartzaileek**

Jarraitzeko euskarriak, taldea... behar dira; zerbait, aurrera egin ahal izateko. Hor dugu *Appa hi!* aplikazioa, edo oinarrizko aditz-taulekin liburuxka bat egiteko ideia. Dagoeneko oinarrizko aditzekin egindako taula («txuleta») ere hor dago, beste euskarri batzuetan zabaltzeko aukera ematen duena (sare sozialetan, paperean baina solte, *Xapo* aldizkaritik aterata...). Euskaraldiarekin batera hika praktikatzeko deia eta aukera ere izan dugu 2025eko maiatzean. Jarraikortasuna eta praktika eskaintzen duen zerbait beharko litzatekeela ikusten da, ordea; mintzapraktika egiteko talde bat, adibidez.

Horretaz gain, hurrengo puntuan proposatzen den bidetik zerbait egitea interesgarria litzateke: herri askotan egin diren esperientziak bateratu eta irakasteko eredu bat sortzea, beste herrietan horrelako saioak martxan jaretzea errazteko.

— **Aurrera begira, esperientziaren sistematizazioa egitea interesgarri**

Aurrera begira, Goikoetxeak eta bestek erabilitako metodologia baliatzea interesgarri izan daiteke: esperientziaren sistematizazioa egitea, alegia. Honetan datza metodologia hori (Goikoetxea eta beste 2015: 69-70): «Esperientzia bat edo batzuen interpretazio kritikoa dugu sistematizazioa, zeinak berauen ordenamendu eta berreraikitzearen bitartez, bizitutako prozesua aurkitu edo azaltzen duen, baita prozesuan eragin duten faktoreak ere, zein, nola eta zergatik erlazionatu diren horrela elkarren artean». Sistematizazioak ezaugarri hauek ditu:

- **Prozesua.** Prozesu bat aurrera eraman ahal izateko aldez aurretik ibilbide bat aurreikusi behar da.
- **Parte-hartzailea.** Jarduera parte-hartzailea proposatzen duen metodoa dugu sistematizazioa definizioz. Horrek zera dakar,

parte-hartzaileen arteko konfiantzan oinarritutako lan-eremua sortzea ezinbestekoa dela, non iritziak partekatu, konparatu eta eztabaidatzea posible den.

- **Ordenatzea.** Sistematizazioak organizazio lana dakar derrigorez, esperientziaren ekintzei eta ezagutzaren ordena logikoari jarraituz. Esperientzia horren inguruan interpretazio kritikoa egitea ahalbidetuko duen antolakuntza, hain zuzen.
- **Oroimen historikoa.** Sistematizazioak esperientziaren historia berreskuratu eta beronen oroimena mantentzen laguntzen du.
- **Analisia eta interpretazioa.** Hona hemen sistematizazio guztien elementu oinarritzakoa. Behin oroimen historikoa berreskuratu eta ordenatu denean, beronen interpretazioa beharrezkoa suertatzen da esperientzia objektibatu ahal izateko eta, horrela, ikasketak atera ahal izateko.
- **Ikasketa eta ezaguera berriak.** Esperientziak sistematizatzeak dakarren onura nagusia ikasketa eta ezaguera berriak sortzea da. Lortutako ezaguera horiek eskarmentu praktikotik harago doaz, eta, ondorioz, ikasketa-prozesu horren erabilgarritasuna handiagoa ere bada.
- **Eman eta zabaldu.** Ezaguerak lortzeko prozesu gehienetan gertatzen den bezalaxe, sistematizaturiko esperientziaren esparru berean jarduten diren gainerako kideekin konpartitu ahal izatea erabilgarria da oso.

Esperientzia hori sistematizatzearen ondorioak izan dira parte hartu duten kideek egindakoa eurenganartzea eta taldekide guztiak ahalduntzen edo boteretzen laguntzea; izandako praktika ongi jasotzea eta hobetzeko ezagutza sortzea; eta proposamen eta praktika berriak sortzeko jarraibideak lortzea (Goikoetxea eta beste 2015: 157).

Hemen aurkeztu den ikerketan ere ondorio horiek bete dira hein batean, eta beste herri batzuetan erabil daitekeen esperientzia gauzatu da.

Bibliografia

AHOTSAK.EUS. «Ingo xonau! Oñatin noka berreskuratu eta hitanoa biziberritzeko proiektua». 2024/05/24an kontsultatua. <https://ahotsak.eus/egitasmoak/ingo-xonau/>

ALBERDI, Xabier (1994). «Hitanoa non eta nor erabiltzen duen», *Euskera: Euskaltzaindiaren lan eta agiriak* 39 (3): 983-993.

AMORRORTU, Estibaliz, GOIRIGOLZARRI, Jone eta ORTEGA, Ane (2021). «Ekintza-ikerketa partehartzailea euskararen hiztun aktibo bihurtzeko babesgune eta zubi-espazio», *BAT Soziolinguistika Aldizkaria* 120 (3): 11-26. <https://bat.soziolinguistika.eus/produktua/ekintza-ikerketa-partehartzailea-euskararen-hiztun-aktibo-bihurtzeko-babesgune-eta-zubi-espazio/>

BEREZIARTUA, Garbiñe eta MUGURUZA, Beñat (2018). «Erabileraren gakoak egoera informaletan eta gazteen artean. Hitanoa Azpeitiko gazteen artean», *Hermes* 60: 24-28.

BEREZIARTUA, Garbiñe eta MUGURUZA, Beñat (2020). «Euskal hiztun natiboak, ez-natiboak eta hitanoa», in SANTAZILIA, Ekaitz, KRAJEWSKA, Dorota, ZULOAGA, Eneko eta ARIZTIMUÑO, Borja (arg.), *Fontes Linguae Vasconum 50 urte: ekarpen berriak euskararen ikerketari*: 127-140. <https://doi.org/10.35462/fontes50urte.8>

COLMENARES, Ana Mercedes (2012). «Investigación-acción participativa: una metodología integradora del conocimiento y la acción», *Voces y Silencios: Revista Latinoamericana de Educación* 3 (1): 102-115. <https://doi.org/10.18175/vys3.1.2012.07>

EQUILING. «Kontzientzia linguistiko kritikoa eta hiztunen agentzia: berdintasun soziolinguistikorako ekintza-ikerketa». 2024/07/20an kontsultatua. <https://www.equiling.eu/eu/euskadi>

GOIKOETXEA, Nekane (zuz.), MARKO, J. Inazio, ÁLVAREZ, Maite, GUTIERREZ, Rober, MINER, Imanol, SUBERBIOLA, Pablo eta UGALDE, Izaro (2015). *Eralan ikerketa-proiektua 3. Euskararen erabilera lan-munduan*. Soziolinguistika Klusterra.

HERNÁNDEZ, Jone M. (2010). «Hizkuntzak aztergai: ikerketa-metodoetara oinarritzko hurbilpena», in BEGIRISTAIN, Oihana (koord.). *Soziolinguistika eskuliburu*. Eusko Jaurlaritza; Soziolinguistika Klusterra.

IANTZI, Maider (2023, uztailak 1). «Nola gurutzatzen dira hitanoa eta generoa arnasmuneetan?». *Naiz*. https://www.naiz.eus/eu/hemeroteca/gaur8/editions/gaur8_2023-07-01-07-00/hemeroteca_articles/nola-gurutzatzen-dira-hitanoa-eta-generoa-arnasmuneetan

JAUNARENA, Ana (2024). «Nokaren higatzea Ortzaizen». Master Amaierako Lana. Université Bordeaux Montaigne eta EHU. https://www.euskaltzaindia.eus/dok/mintzola/Jaunarena_Ana_MAL_Nokaren_higatzea_Ortzaizen.pdf

IRURETA, Onintza (2019). «Nokaren galera. Sexismoak gutxietsitakoa feminismoak suspertu al dezake?», *Larrun* 239.

JUARISTI, Patxi (2003). *Gizarte ikerketarako teknikak. Teoria eta adibideak*. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.

LEGORBURU, Onintza (2018). «Genero rolek hitanoaren erabileran izan duten eragina: Antzuolako herritarren diskurtso eta praktikak», *BAT Soziolinguistika Aldizkaria* 109: 111-138. <https://bat.sociolinguistika.eus/produktua/bat-109-2018-4-genero-rolek-hitanoaren-erabileran-izan-duten-eragina-antzuolako-herritarren-diskurtso-eta-praktikak/>

LEGORBURU, Onintza (2021). «Ética transversal: la revitalización lingüística y el empoderamiento de las mujeres». HIBIL-Herri Indigenen Hizkuntzen Biziberritze Estrategiak Indartzeko Lankidetzaren Sarea. Garabide elkarte [bideoa]. <https://www.youtube.com/watch?v=jsoeqacmSLs>

LIZARTZA, Ritxi (2009). *Hitanoa. Mintza hadi, lagun! Hika egiten ikasteko eskuliburu*. Mara Mara Taldearen Hizkuntza Zerbitzuak, L.G.

LUJANBIO, Oihana (2016). «Hizkuntza-aldakortasuna euskararen. Nafarroa ipar-mendebaldeko bi udalerritan egindako azterketa». Doktore-tesia. ADDI. https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/19581/TESIS_LUJANBIO_BEGIRISTAIN_OIHANA.pdf?sequence=1

LUJANBIO, Oihana (2025). «Noka berreskuratzeko saioak: komunikazio informala lantzeko proposamena», in UNAMUNO, Lorea, UNAMUNO, Maribi (arg.). *Komunikazioa euskaraz: lanketa eta azterketarako proposamenak*. EHU.

MUGURUZA, Beñat, BEREZIARTUA, Garbiñe eta ETXEBERRIA, Juanito (2020). «Ez da mattetzen erakutsi». *Azpeitia, hitanoa eta generoen arteko arrakala*, *Uztaro* 115: 117-143. <https://doi.org/10.26876/uztaro.115.2020.6>

OIARTZUN, Fernando (2022). *Hika eta toka. Noka ere toka!* Altzadi.

SARALEGI, Joana (2021). *Aizan, neska! Inien al diñu hiketan? Leitzako hikaren erabileraren inguruko azterketa*. Hiznet-eko Sakontze Egitasmoa, ikerketa argitaragabea.

«TXEPETX», SÁNCHEZ CARRIÓN, José María (1987). *Un futuro para nuestro pasado, claves de la recuperación del euskara y teoría social de las lenguas*. ASJUren gehigarriak. <https://ojs.ehu.es/index.php/ASJU/article/view/8593/8341>

ZARRAGA, Arkaitz, COYOS, Jean-Baptiste, HERNÁNDEZ, Jone M., JOLY, Lionel, LARREA, Imanol, MARTÍNEZ, Loren, URANGA, Belen eta BILBAO, Paul (2010). *Soziolinguistika eskuliburua*. Eusko Jaurlaritza, Soziolinguistika Klusterra.

ZIRHIKATU, Goizuetako Euskaraldiko lantaldea. (2022). «Hikako forma mantentzeko saiora deia». [bideoa]: <https://erran.eus/leitzaldea/1667473526175-hikako-forma-mantentzeko-hitzordua-antolatu-dute-goizuetan-ostiral-honetan>

ZUBIRI, Juan Joxe eta PERURENA, Patziku (1998). *Goizuetan eta Aranoko hizkerak*. Nafarroako Gobernuak, Goizuetako Udala eta Aranoko Udala.

Eranskinak

1. galdetegia (Diagnosia)

NOKA-saioak: aldez aurreko ezagutzak eta norberaren helburuak

Galdetegi honetako erantzunak zehaztu ahalik eta gehiena. Hona galderak **hiketari** (pixkanaka hasteko...):

— Ikastaroan izena emateko arrazoi nagusia?

— Ikastaroarekin lortu nahia? Aurreikuspenak.

— Hiketari aritzen al haiz?

Norekin?

Non? Etxean, lagunartean, auzoan, lanean?

— Zenbat pertsonarekin aritzen haiz? Noka edo toka?

— %ekotan jarrita, egunean zenbatean erabiltzen dun noka? Eta toka?
% 0? % 25?...

— Noiztik aritzen haiz? (Esan hire adina ere)

— Hiketari gaitasuna: zer esateko edo adierazteko gai haiz? Besteiei ulertzeko?

— Goizuetari hiketari mintzoarekin zein harreman edo hurbiltasun-maila dun? Beste euskararen batean aritzen haiz? Batuan?

- Hiketan ikasteko ikastarorik egin al dun inoiz?
- Aurrera begira, zein aukera edo aurreikuspen erregistro hori erabiltzeko?
- Hire hizketako ohiturak egokitzeko, aldaketaren bat egiteko prest?
- Besterik aipatu nahi?

2. galdetegia (Hikaren erabilera)

Esaldi hoikin ados al yo?

1. Zaharragoei ezin **zienagu** hika egin. Beraz, hika erabiltzeko aukera gu-txiago **zeonan**.

Oso ados neon | Nahiko ados neon | Eneon bate ados | Etzakinat ze esan

2. Hika aritzea maila akademiko bajoa izatekin lotua zeonan. Baserrikoa izatekin lotua zeonan.

Oso ados nagon | Nahiko ados neon | Eneon bate ados | Etzakinat ze esan

3. **Bazeonan** mailakatze bat:

- Erdara / euskara / hika
- Maila altuagoa ezkerrean dagoenak / zakarragoa, analfabeto-
goa eskuinerago dagoenak

Oso ados neon | Nahiko ados neon | Eneon bate ados | Etzakinat ze esan

4. Hika aritzea baserrikoa izatekin lotua **zeonan**.

Oso ados neon | Nahiko ados neon | Eneon bate ados | Etzakinat ze esan

5. Neskak finak izateko ezin **zitenan** hika aritu. Neskei gehiago eragiten **zitenan** sailkatze horrek (gizonak libreago honetarako ere).

Oso ados neon | Nahiko ados neon | Eneon bate ados | Etzakinat ze esan

Noka aritzen dian emakumek

— Ordun, nola **dun** posible emakume horiek noka aritzea? Zergatik ez **diten** hainbeste eragiten kontu horiek?

— Ziurtasun gehiago **diten**?

— Baserrikok **ttun** eta ez **zeten** kontu horiek hainbeste eragiten (nola-bait, «kanpoago» bizi dialako)?

— **Baditen** ezaugarri bereziren bat?

— Idatzi zerrenda bat noka hitz egiten **diten** pertsonana:

3. galdetegia (Nokaren erabilera)

Intuizioak kontrastatzen

Adina:

- 26-40
- 41-55
- 55 urtetik goiti

Ikasketak:

- Lehen Hezkuntza
- Bigarren Hezkuntza
- Lanbide Heziketa
- Unibertsitatea
- Beste zerbait: _____

Eman iritzia lasai!

1. Ze ezberdintasun ikusten dun hika eta zukaren artean? Zer eman le-zake hikak, zukak ematen ez duena?

2. Hire ustez jendeak ze iritzi du nokaz? Eta tokaz? Iritzia berdina dun?

3. Zein ezaugarri ttin noka aritzen den emakumeak? Aukera zan hiretzat egokiena.
 - Lotsatia
 - Lotsagabea
 - Ez din horrekin zerikusirik.
 - Beste erantzun bat: _____

4. Zein ezaugarri ttin noka aritzen den emakumeak? Aukera zan hiretzat egokiena.
 - Ziurtasunik gabea
 - Pertsona ziurra
 - Ez din horrekin zerikusirik.
 - Beste erantzun bat: _____

5. Zein ezaugarri ttin noka aritzen den emakumeak? Aukera zan hiretzat egokiena.
 - Bere buruaren jabe dena (ekonomikoki).
 - Ekonomikoki pobrea dena.
 - Ez din horrekin zerikusirik.
 - Beste erantzun bat: _____

6. Zein ezaugarri ttin noka aritzen den emakumeak? Aukera zan hiretzat egokiena.
 - Espero den horretatik ateratzen dena, emakume librea.
 - Ez din horrekin zerikusirik.
 - Beste erantzun bat: _____

7. Zein ezaugarri ttin noka aritzen den emakumeak? Aukera zan hiretzat egokiena.

- Erdigunetik kanpora bizi dun, baserrian. Edo han jaio eta bizi izandakoa dun.
- Herri erdian jaio eta bizi izan dun.
- Bizi den lekuarekin ez din zerikusirik.
- Beste erantzun bat: _____

8. Zein ezaugarri ttin noka aritzen den emakumeak? Aukera zan hiretzat egokiena.

- Fina
- Zakarra
- Ez din horrekin zerikusirik.
- Beste erantzun bat: _____

9. Hi ere noka aritzen den emakumea haiz, honezkero, maila baten edo besten. Ezaugarri horietakoren batekin identifikatzen dun hire burua?

- Lotsa gutxikoa.
- Pertsona ziuorra.
- Nire buruaren jabe nun ekonomikoki.
- Espektatibetatik kanpora bizi nun, emakume libretzat dinat nire burua.
- Baserrian bizi nun edo bizi izandakoa nun.
- Beste erantzun bat: _____

10. Zerbettetan lagungarri izaten ahal dun hika emakumeentzat?

Emakumeak lagunarteko hizkeraren zati bat galdu din hika ez erabiltzearekin.

Azken batean, hika dun hizkera informala, egoera lasai eta arduragabeetan erabiltzekoa, emakumeari bereziki galarazi zaiona.

Esaldien hauen artean, ba al da bakarren bat ados yona? Aukeratu nahi adina.

- Nire adierazpidea osatzeko modu bezala ikusten dinat hika, lagunarteko hizkera informala osatzekoa.
- Emakumeak bizitza publikoan leku gehiago hartzen dion heinen, hika gehiago erabiliko din.
- Ahizpatasuna indartzeko baliagarri ikusten dinat noka, emakume arren ere gozo eta informal hitz egittek.
- Emakumea ahalduntzeko baliagarri ikusten dinat hika, gizonekin modu infomalen berdintasunen hitz egittek.
- Etzakinat zer esan, ez dinat erantzun horietako bakar bat garbi ikusten.
- Beste erantzun bat eman nahi badun, aurrekoa hire hitzekin osatu, hementxe dun aukera: hika zertan izaten ahal dun baliagarri emakumearentzat? _____

4. galdetegia (Ikastaroaren balorazioa)

Adina:

1. Ikastaroan izena emandakoan izandako aurreikuspenak bete dittun?
 - a. Bai, espero nuena bete dun.
 - b. Bai, espero nuena bete dun eta espero nuena baino gehiago ikasi dinat.
 - c. Ez, ez dun egokitu nire aurreikuspenetara.
 - d. Beste erantzun bat: ...
2. Zer gustatu zin gehina?
3. Zerbette aldatuko yunen? Zerbette falta izan dun?

4. Ikastaroan hasiz geroztik, hika gehiago erabili dun?
 - a. Bai, pertsona ezagun batzuekin aldatu egin dinat erregistroa.
 - b. Bai, pertsona ezezagunak ezagutu eta hika hasi dinagu harremana.
 - c. Ez, lehen adina hitz egiten dinat.
 - d. Beste erantzun bat: _____
5. Zenbat pertsona berrirekin hasi haiz hika hitz egiten?
 - a. Ikastaroko kideekin bakarrik.
 - b. Ikastaroko kideez gain, 2-3 pertsona berrirekin.
 - c. Ikastaroko kideez gain, 4-5 pertsona berrirekin.
 - d. Beste kopururen bat: _____
6. Hasi berri horiekin zein forma erabiltzen dun? Toka? Noka?
 - a. Gizonezkoekin toka
 - b. Emakumezkoekin noka
 - c. Ez-bitarrekin adostu egin dinagu nola egin.
 - d. Beste erantzun bat: _____
7. Non aldatu dun zuka/hika hitz egitea?
 - a. Etxean
 - b. Lagunartean
 - c. Tabernetan
 - d. Lanean
 - e. Inon ez
 - f. Beste erantzun bat: _____
8. Aldaketa egiteko zer behar izan dun?
 - a. Nik hika ezagutzea.
 - b. Solaskideak hika ezagutzea.
 - c. Solaskidea prest egotea, aldeko jarrera erakustea.
 - d. Aldaketa horretaz hitz egitea gure artean, aurrena.
 - e. Beste erantzun bat: _____

9. Erraza izan dun aldaketa? Zergatik?
10. Hika erabiltzen hasita, zerbaitetan aldaketarik sumatu dun? (aukeratu bat edo gehiago).
- a. Harremantzeko moduan (azalduko dun gehiago? Gertukoago, informalago...)
 - b. Komunikatzeko moduan (azalduko dun? Indartsuago...)
 - c. Solaskidearengan (azalduko dun?)
 - d. Solaskidea emakume edo gizon izan desberdintasunik nabaritu dun?
 - e. Beste diferentziaren bat sumatu dinat (azaldu):
 - f. Desberdin sentitzen nun hika arita (zertan?):
 - g. Ahaldundua sentittu naun (zertan?):
 - h. Ahizpatasuna senttittu dinat (zertan?):
 - i. Diferentzia sumatu dinat, baina ez zekinat nola adierazi.
 - j. Ez dinat diferentziarik sumatu.

11. Etorkizunean, zer beharko huke hika gehiago erabiltzeko?

12. Egingo al dun ikastaroaren balorazioa, 10 bat lerrotan?

- a. Egutegi-ordutegi-iraupena-espazioa (udaletxeko ganbara).
- b. Metodologia: azalpenak-praktika-dinamika-materiala.
- c. Ikastaldea: kopurua-partaide sentitu haiz?
- d. Hobetzeko alderdiak.

Nire balorazioa:

Euskal kulturgileen presentzia Euskal Herriko zenbait idatzizko komunikabide digitaletan: adimen artifiziala (AA) aplikatzea eduki-multzo handiak aztertzeko¹

La presencia de los y las creadoras culturales vascas en algunos medios de comunicación digitales escritos del País Vasco: aplicación de la inteligencia artificial (IA) al análisis de grandes conjuntos de contenidos

La présence des créateurs et créatrices culturels basques dans certains médias numériques écrits du Pays Basque : application de l'intelligence artificielle (IA) à l'analyse de grands ensembles de contenus

The Presence of Basque Cultural Creators in Selected Digital Print Media of the Basque Country: Applying Artificial Intelligence (AI) to the Analysis of Large-Scale Content Sets

¹ Eskerrak eman nahi dizkiogu Orai Adimen Artifizialeko Zentroari prozesaketa teknikoa burutzeagatik. Ikerlana gauzatzeko ezinbesteko izan da Gipuzkoako Foru Aldundiaren laguntza ekonomikoa (Erref.: 2024.0339), baita NOR ikerketa-taldearena ere (IT1438-22). Halaber, eskerrik beroenak Kultur Sorkuntzaren Transmisio Taldeari.

MIMENZA CASTILLO, Libe²

Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU). NOR Ikerketa Taldea.

libe.mimenza@ehu.eus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4944-824X>

MARTINEZ JUEZ, Ane³

Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU). NOR Ikerketa Taldea.

ane.martinezj@ehu.eus

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4772-2439>

BURRESO PARDO, Naroa⁴

Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU). NOR Ikerketa Taldea.

naroa.burreso99@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-3380-4699>

AMEZAGA ALBIZU, Josu⁵

Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU). NOR Ikerketa Taldea.

josu.amezaga@ehu.eus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9072-3637>

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.332>

Jasotze-data: 2025/09/04

Behin-behineko onartze-data: 2026/01/23

Behin betiko onartze-data: 2026/04/01

Euskal kulturgileen ikusgarritasun mediatikoa aztertzea du xede lan honek, Euskal Herriko 2023ko 11 hedabide digitaletako «kultura» ataleko edukien bidez. Testu-meatzaritzza eta adimen artifizialeko teknikak aplikatuta, 5 637 kulturgile identifikatu dira (euskaraz aritzen diren 2 679). Emaitzek erakusten dute hizkuntza (komunikabideetako edukiak euskaraz ala erdaraz ekoiztea) funtsezkoa dela euskal kulturaren ikusgarritasunean. Halaber, ikerketak ikuspegi kuantitatiboa eta teknologikoa uztartzen dituen ekarpen berritzailea eskaintzen du.

Gako-hitzak: euskal kultura, adimen artifiziala, komunikabideak, euskara, *agenda setting*.

² Lanaren kontzeptualizazioa, diseinu metodologikoa, baliabideak, datuen prozesaketa, datuen analisia eta artikulua idazketa.

³ Datuen prozesaketa, datuen analisia eta lanaren berrikuspena.

⁴ Datuen balioztatzea, datuen prozesaketa, datuen analisia eta lanaren berrikuspena.

⁵ Datuen prozesaketa, datuen analisia eta lanaren berrikuspena.

Este trabajo tiene como objetivo analizar la visibilidad mediática de los y las creadoras culturales vascas, a partir de los contenidos de la sección «cultura» de 11 medios digitales del País Vasco durante 2023. Aplicando técnicas de minería de textos e inteligencia artificial, se han identificado 5 637 creadores y creadoras culturales (2 679 que trabajan en euskera). Los resultados muestran que el idioma (si los contenidos mediáticos se producen en euskera o en otro idioma) es un factor clave en la visibilidad de la cultura vasca. Asimismo, la investigación ofrece una contribución innovadora que combina un enfoque cuantitativo y tecnológico.

Palabras clave: cultura vasca, inteligencia artificial, medios de comunicación, euskera, *agenda setting*.

Cette étude a pour objectif d'analyser la visibilité médiatique des créateurs et créatrices culturels basques, à partir des contenus publiés en 2023 dans la section « Culture » de onze médias numériques du Pays Basque. En appliquant des techniques de fouille de texte et d'intelligence artificielle, 5 637 créateurs et créatrices ont été identifiés (dont 2 679 s'expriment en basque). Les résultats montrent que la langue (que le contenu médiatique soit créé en basque ou dans une autre langue) constitue un facteur clé de la visibilité de la culture basque. En outre, cette recherche constitue une contribution innovante, combinant une approche quantitative et technologique.

Mots-clés : culture basque, intelligence artificielle, médias, basque, *agenda setting*.

This study aims to analyze the media visibility of Basque cultural creators, based on the content from the «culture» sections of 11 digital media outlets in the Basque Country during 2023. By applying text mining and artificial intelligence techniques, 5,637 cultural creators were identified (2,679 of whom work in Basque). The results show that the language of production (whether media content is created in Basque or in another language) is a key factor in the visibility of Basque culture. Furthermore, the research offers an innovative contribution by combining a quantitative and technological approach.

Keywords: Basque culture, artificial intelligence, media, Basque language, *agenda setting*.

MIMENZA, Libe, MARTINEZ, Ane, BURRESO, Naroa eta AMEZAGA, Josu (2026). «The Presence of Basque Cultural Creators in Selected Digital Print Media of the Basque Country: Applying Artificial Intelligence (AI) to the Analysis of Large-Scale Content Sets», *Euskera Ikerketa Aldizkaria* 71 (1): 167-214.

1. Sarrera
2. Ikergaiaren egoera
3. Ikerketa-helburuak eta -galderak
4. Metodologia
 - 4.1 Ikergaiaren zedarritzea
 - 4.2 Datu-bilketa
 - 4.3 Datuen prozesaketa
 - 4.4 Datuen analisisa
5. Emaitzak eta eztabaida
6. Ondorioak
 - 6.1 Ekarpenak
 - 6.2 Mugak
 - 6.3 Etorkizunerako zenbait ikerketa-ildo

Bibliografia

1. Sarrera

Kulturgintzak funtsezko eginkizuna betetzen du komunitatearen nortasunaren, hizkuntzaren eta sormenaren transmisioan. Bereziki, euskarazko kulturgintzak balio estrategikoa du hizkuntzaren biziberritzeari eta jendar-tearen kohesio kulturalari dagokionez. Oraindik ez da sistematikoki neurtu euskal kulturgileek Euskal Herriko komunikabideetan duten presentzia hori zenbatekoa eta nolakoa den.

Gaur egun, komunikabideek jendarteko iruditeria kolektiboa eraikitzekeo duten boterea ukaezina da. Hedabideetan zein kultur erreferente ageri diren, eta zein maiztasunez, iritzi publikoan eta komunitatean nagusitzen den diskurtsoaren adierazle ere bada. Horregatik, euskarazko kulturgintzak komunikabideetan duen ikusgarritasuna aztertzea beharrezkoa da, fenomeno horren egoera zehazteko eta hobeto ezagutzeko.

Ikerketa honen xedea, beraz, Euskal Herriko komunikabideetan euskal kulturgileen ikusgarritasunaren egoera kuantitatiboki aztertzea da. Horri erantzuteko, adimen artifizialeko (AA) hizkuntza-eredu neuronalak (LLM) aplikatu dira gizarte-zientzietako eta euskarazko ikerketan, testu-meatzaritza eta hizkuntza naturalaren prozesamenduko (NLP) teknikak eta algoritmoak baliatuta. Ikerlanaren bidez, eta 2023an komunikabideetan argitaratutako kultur eduki digitaletan oinarrituta, euskal kulturgileen 5 637 erregistroko datu-base bat sortu da. Prozesua automatizaturik izan da zati batean, baina eskuzko kodetze-lanarekin osatu da fidagarritasuna eta analisirako kategorizazioa bermatzeko.

Azterketarako erabili den lagina ondorengo 11 hedabide digitalen osatzen dute: *alea.eus*, *amboto.org*, *argia.eus*, *berria.eus*, *diarivascos.com*, *eitb.eus*, *elcorreo.com*, *goiena.eus*, *kazeta.eus*, *naiz.eus* eta *noticiasdenavarra.com*. Horien edukiak prozesaturik, berriz, bi ikerketa-galdera erantzun dira: alde batetik, zenbat euskal kulturgile, eta zenbat aldiz, agertzen diren komunikabideetan; bestetik, nortzuk diren komunikabideetan agertzen diren euskal kulturgileak.

Artikulu honetan, lehenik, ikerketa-egoera eta aurrekari nagusiak aztertuko dira; ondoren, ikerketa-helburuak eta -galderak zehaztu, metodo-

logia azaldu, eta, jarraian, emaitzak eta eztabaida garatu; azkenik, ondorio nagusiak, ikerlanaren ekarpenak eta mugak aurkeztuko dira.

2. Ikergaiaren egoera

Ikergaiari buruzko nazioarteko ikuspegia osatzeko, Web of Science eta Scopus datu-base akademikoetan bilaketa arakatzailak egin dira («Basque culture», «Basque cultural production», «Basque media» edota «Basque language» bezalako gako-hitzekin osatutako bilaketa-kateen bidez), baina euskal kulturgintzari eta Euskal Herriko komunikabideei buruzko lan espezifikorik ez da aurkitu. Euskal kulturgileen presentzia mediatikoa gai lokala da, eta tokikoa den heinean, ez da ohikoa nazioarteko aldizkari indexatuetan; aitzitik, ikergaiaren gaineko lanak euskarazko ekoizpen zientifikoa aurkitzen dira. Horrenbestez, azterketa sakonagoa egin da euskarazko ekoizpena bildu, aztertu eta zabaltzea xede duen Inguma datu-basean.

«Euskal kultura» gako-hitzaren bilaketak 90 emaitza⁶ itzultzen ditu Ingunan; 1968 eta 2023 bitarteko 60 artikulua, zazpi liburu eta hiru doktorego-tesi (Amezaga Albizu 1994; Amezaga Etxebarria 2016; Iztueta Azurmendi 2014) tartean, besteak beste. Halaber, franko dira «Euskal Herria» (76) edo «Kultura» (67) jakintza-arloetan sailkatutako lanak, baina askoz apalagoa da «euskara» (15), «komunikabideak» (3), «kazetaritza» (2) edo «Internet» (2) etiketapeko lanen bilduma. Gure ikergaia zeharkatzen duen bigarren multzo horretako lan gehienak, gainera, XXI. mendearen bigarren hamarkadatik aurrerakoak dira.

«Kulturgintza» bilaketa-terminoaren atzean ere bada, adibidez, Ane Larrinagaren tesia (Larrinaga Renteria 2006) eta, batez ere, azterlan honetan

⁶ Lan honetan, «euskal kultura» esamoldea kakotx artean bilatu da, hitz-konbinazio zehatz hori agertzen den dokumentuak soilik identifikatu eta aztertzeko. Halaber, azterketa bibliografikoa, kakotxik gabeko bilaketa ere egin da —«euskal» eta «kultura» hitzak solte edo ordena ezberdinean ageri dituzten dokumentuak bilatzeko—, eta askoz emaitza orokorragoak agertu dira horrela, 14 892 dokumentu hain zuzen ere. Beraz, ikerlan honetan espezifikotasuna hobetsi da, testuinguru kontzeptual zehatzari lotutako lanak identifikatzeko helburuarekin.

erreferentzia markotzat baliatu diren bi artikulu (Agirre Dorronsoro *et al.* 2011; Astiz eta Rubio 2016).

Lehen artikuluan, «Euskal kulturgintza: nondik gatoz, non gaude, nora jo beharko genuke. Eztabaidarako proposamen bat» azterlanean (Agirre Dorronsoro *et al.* 2011), oinarri teoriko sendoa eskaintzen da euskal kultura aztertzeko. Egileek kulturgintza ulertzeko ikuspegi sistemiko eta harremanetan oinarritutakoa proposatzen dute, eta «eremu» kontzeptua baliatzen dute eragile-sarearen egituraketa aztertzeko. Zehazki, hiru oinarri ekarri dira lan horretatik ikerlan honen ardatzera: lehena, euskara gutxiengoaren hizkuntza minorizatua dela, eta euskal kultura, ondorioz, gutxiengoaren kultura minorizatua (Agirre Dorronsoro *et al.* 2011: 15); bigarrena, euskal kultura euskaraz sorturiko kulturatzat hartzen dela, eta, horrenbestez, funtsezkoa dela bereiztea berbazko euskarazko kultura, berbazko erdarazko kultura eta ez-berbazko kultura (*ibid.*); eta, hirugarrena, hedabideen artean lau eragin-eremu bereizten direla —euskalgintzako euskarazko hedabideak, hedabide publiko euskaldunak, erdalgintzako hedabide publiko zein pribatuak, eta hedabide elebidunak (Agirre Dorronsoro *et al.* 2011: 71-72)—. Oinarri horiek baliatu dira azterlan honetan, alde batetik, euskal kulturaren definizio operatiboa finkatzeko, eta, bestetik, ikerketa-kategoriak sailkatzeko.

«Kulturgintza norabidearen atakan» artikuluan (Astiz eta Rubio 2016), berriz, Durangoko 2015eko Azokako Gogoetaren Plazan parte hartu zuten 22 sortzaile, kulturgile eta erakundeetako ordezkariaren hitzen sintesia jasotzen da. Gerediaga Elkarrekin eta Jakinek antolatutako saio horietan, euskal kulturarentzat zentralak diren lau gai nagusi landu ziren: ikusgarritasuna, kultur politika, transmisioa eta prestigioa. Komunikabideek transmisio-tresna gisa duten garrantzia kontuan hartuta, eta lan honen ikergaia osatzen dutenez, arreta berezia jarri da hedabideek euskal kulturaren ikusgarritasunean duten eraginaren gaineko hausnarketetan. Hain zuzen, duela hamarkada bat kezka partekatu bat plazaratu baitzen: euskal kultura ez dela ikusgarria, ez euskaraz ez dakitenen artean, eta ezta euskaldunek osatutako komunitate trinkoenaren baitan ere. Azterlan honen bidez argi apur bat eman nahi diogu kezka horri, euskal kulturgintzaren ikusgarritasunaren neurketa kuantitatiboa eginez komunikabideetan.

Jakin aldizkarian argitaratutako bi lan horiek gako esanguratsuak dira, bai euskal kulturgintzaren gaineko eztabaida eta gogoeten erreferentzia gisa, bai horietatik ikerlan honetarako hartutako zimenduetan; baina biak —honako lan hau ez bezala— ikuspuntu kualitatibotik osatutako begiradek eraikitakoak dira.

Bada beste lan erreferente bat ikuspegi kuantitatibotik heltzen diona gaiari, Elkar Fundazioak 2018an jendarteratutako merkatu-ikerketa, Euskal Herri osoan 2 500 inkestaren bidez egindako irakurketa eta musika ohituraren inguruko azterketa (Siadeco 2017). Hauxe lanak azpimarratu zuen euskararen merkatuaren gaineko datu inportantea: Euskal Herriko 15 urtetik gorako hamar biztanletik zazpi dira irakurleak, % 58 berriz ohiko irakurleak —1 500 000 lagun—; euskarazko ohiko irakurleak, aldiz, % 6 baino ez —160 000 lagun—, eta euskaldunen artean ohiko irakurleak dira % 22,9. Halaber, euskarazko ohiko irakurleen datuak bat egin zuen euskarazko prentsa irakurleen datuarekin —% 5,6k esan zuen irakurritako bi egunkari nagusitik bat euskarazkoa zela—. Euskarazko idatzizko ekoizpenaren inguruko merkatua, ondorioz, 150 000 lagun ingurura mugatzen dela ondoriozta daiteke, eta horrek berak adierazten du oso tamaina mugatuko kontsumo-esparrua dela.

Merkatu-ikerketa horren irakurketa egin zen «Euskarazko kulturaren kontsumoa ulertu nahirik» artikuluan (Amezaga Albizu 2018) eta, bertan berretsi ikerketak agerian utzi zuela euskarazko kultur produktuak populazioaren zati mugatu batera baino ez zirela benetan iristen, eta, ondorioz, kontsumoaren ahulezia nabaria zela. Halaber, ohartarazten da komunikabideen kontsumoa eta kultur produktuen kontsumoa ez daudela elkarrengandik oso urrun (Amezaga Albizu 2018: 51), eta, komunikabideek lehen mailako sozializazio-eragile gisa jarduten dutenez, funtsezko eginkizuna dutela kultura baten transmisioan eta hedapenean. Are, «Industria kulturalaren garapena» (Azpillaga Goenaga 1990) zein «Euskal Kultura industriaren enpresak» (Juaristi Larrinaga 2015) azterlanetan, kultura industriaren erdigunean kokatzen dira hedabideak.

Behin marko orokorra finkatuta, ikergaia gehiago zehaztuta egin da bilaketa bibliografikoa, argitzeko asmoz ea komunikabideetako euskal kultur-

gintzaren presentziari buruzko lanik ba ote dagoen. Diziplina konkretu edo produktu kultural zehatzen inguruko kasu-azterketak badaude —herri-musikari buruzkoak, edo film, liburu edota hedabide jakin bat ardatz dutenak—, baina azterlan honetan landuko denaren antzekorik deus ez.

Literaturan hutsunea identifikatu da, hortaz: ez dago azterketarik euskal kulturgileen presentzia mediatikoari buruz. Alegia, zenbat aldiz eta nortzuk agertzen diren ez da sistematikoki neurtu, eta horrek gabezia nabarmena eragiten du euskal kulturgintzaren ikusgarritasunaren ezagutza objektiboan. Lan hau ekarpen bat da hutsune horri ikuspegi kuantitatibo batetik heltzen hasteko.

Metodologiari dagokionez, gainera, adimen artifizialeko (AA) hizkuntza-eredu neuronalak (LLM) aplikatu dira datu-multzo handiak aztertzeko, hau da, corpus mediatiko handi batean ikusgarritasuna kontatzeko; horretarako, testu-meatzaritzako eta hizkuntza naturalaren prozesamenduko (NLP) teknikak eta algoritmoak aplikatuta.

AAk eta NLPk zientzia konputazionala eta linguistika uztartzen dituzte; eta, hastapen kontzeptuala XX. mendearen erdialdekoa bada ere (Turing 1950), benetako garapena zein aplikazioa azken hamarkadetan hedatu dira. Gaur egun, sarean dauden datu- eta dokumentu-kopuru handiak azter daitezke, eta informazio baliagarria erauz daiteke, ondoren hori aztertu eta ezagutza baliotsua sortzeko. Adibidez, online albiste-multzo handiak arakata *agenda setting* azterketa aplikatzeko (Kim *et al.* 2014) balia daitezke halako teknikak, berdin aldaketa kulturalen eredu makroskopikoak detektatzeko denbora-tarte zabaleko testu-multzo handiak analizatuta (Lansdall-Welfare *et al.* 2017), atzerriko langileei buruz hedabideetan sortzen den narratiba aztertzeko (Lee 2019), diskurtso politikoetako protagonistak identifikatzeko (Barić, Papay eta Padó 2024), krisi-egoeretan komunikabideetako albisteen analisia egiteko (Mykkänen *et al.* 2024), pil-pilean den gai jakin baten gaineko iruditegi eta diskurtsoa aztertzeko —adibidez, AAren integrazioa kazetaritzan— (Calvo, Cano-Orón eta Morales-i-Gras 2025), edo Eusko Legebiltzarreko 2012-2020 bitarteko aktak aztertuta ondorioztatzeko, esaterako, euskararen agerpena % 21ekoa izan zela bi legegintzaldi horietako diskurtsoetan (Orbegozo-Terradillos *et al.* 2025).

Beraz, agerikoa denez, halako metodologia baliagarria izaten ari da aktoreak identifikatzeko, alborapenak antzemateko, narratibak aztertzeke edota aniztasuna ebaluatzeke.

Euskal Herriko komunikabideetan ikerlan honen aurretik bi lan aitzindari egin dira. Lehen, prentsa digitalean emakumezkoek zenbateko presentzia duten kuantifikatzeko hiru hedabide digitalen atarietako urtebeteko ekoizpenarekin burutu zen ikerlana (Saralegi Urizar 2019) eta, bigarrena, euskarazko prentsaren narratibaren ardatz geografikoak aztertzeke beste hiru ataritan eta hiru urteko materialarekin egindakoa (Beloki Leitza eta Saralegi Urizar 2020); kasu horretan, gainera, testu-meatzaritza eta Wiki-data uztartuta. Lan horien bidetik, ikerlan honek antzerako prozesu automatikoak eta berritasun gisa eskuzkoak konbinatzen ditu, ikergaiaren gaineko ulermen sakonagoa eskuratzeko.

Horrenbestez, hona literaturan aurkitu den bigarren hutsunea: euskararen ikuspegitik, oraindik oso urria da AA, LLM edo NLP tekniken aplikazioa. Areago, euskarazko kulturgintzaren presentzia mediatikoa neurtzeko xedez baliatu den azterketarik ez da aurkitu. Hutsune hori kontuan hartuta, lan honek ekarpen bat egiten dio teknika aurreratuen gizarte-zientzietako aplikazioari.

3. Ikerketa-helburuak eta -galderak

Ikerketa hau gizarte-zientzien esparruan kokatzen da, eta berritasun metodologiko gisa, adimen artifizialeko hizkuntza-eredu neuronalak (LLM) aplikatu dira datu-multzo handiak aztertzeke; prozesu automatikoa eskuzko balioztatze eta sailkapen lanarekin konbinatuta. Alde horretatik, ikerketa-helburuetako bat metodologia kontrastatzea izan da.

Era berean, ikerlan honen xede nagusia da euskal kulturgintzak Euskal Herriko komunikabideetan duen presentzia mediatikoa nolakoa den eza-gutzea, hizkuntzari begiratuta bereziki. Horretarako, arreta bi alderditan jarri da: batetik, euskal kulturgileak zenbat agertzen diren kultur edukietan;

bestetik, nortzuk diren kulturgile horiek. Ez da hipotesirik frogatu nahi, baizik eta ondoko ikerketa-galderak erantzutea bilatzen da.

1. IG: Zenbat euskal kulturgile eta zenbat aldiz agertzen dira komunikabideetan?
2. IG: Nortzuk dira komunikabideetan agertzen diren euskal kulturgileak?

Galdera horiei erantzunez, Euskal Herrian euskal kulturgileek zer espazio mediatiko duten jakin nahi da, eta horren bidez, euskarazko kulturgingintzaren ikusgarritasunaren egoerari buruzko ezagutzan sakondu.

4. Metodologia

Euskal Herriko komunikabideetako euskal kulturgileen presentzia nolakoa den aztertzeko xedez, adimen artifiziala baliatu da, bost ikerketa-erabakitan oinarritutako eduki-multzo handi batetik abiatuta, datu-base bat eraikitzeko. Jarraian, metodologiaren funtsezko urratsak azaltzen dira: abiaburuko erabakiak, datu-bilketa, datuen prozesaketa eta analisisa.

4.1 Ikergaiaren zedarritzea

Lehenik eta behin, adimen artifizialeko hizkuntza-eredu neuronalak aplikatzea erabaki da gizarte-zientzietako eta euskarazko ikerketan, testu-meatzaritzako eta hizkuntza naturalaren prozesamenduko teknikak zein algoritmoak baliatuta datu-multzo handiak prozesatzeko eta horietan joerak identifikatzeko.

Bigarrenik, Euskal Herrian euskal kulturgileek zer espazio mediatiko daukaten ezagutzeko, eremu mediatikoa zedarritu da; horretarako, eskaintza eta kontsumo ohiturak kontuan izanda.

Eskaintzari dagokionez, Euskal Hedabideen Behatokiak osatutako euskarazko komunikabideen erroldaren arabera (Datutegia d.g.), euskarazko 127 hedabide zeuden 2023an: 81 tokikoak (% 64), zortzi lurralde-mailakoak

(% 6), bederatzi nazionalak (% 7) eta 29 tematikoak (% 23). Multzo horretan, orotara, euskarazko 230 produktu biltzen dira —paperezko egunkari zein aldizkariak, irriatiak, telebistak eta atari digitalak—; zehazki, web atariak dira euskal komunikazio-produktuen ia erdia (% 46). Euskara hutsean egiten den eskaintza horri, gainera, euskarri guztietako Euskal Herriko komunikabide elebidunak gehitu behar zaizkio, eta baita eskaintza erdalduna ere.

Arreta euskal herritarren kontsumo mediatikoan jarriz gero, hedabide digitalak gailentzen dira: 2019an CIESe⁷ euskal herritarrei pasatako inkesta baten arabera, hamar euskal herritarretatik zortziren ohiturazko hedabide zen ordurako prentsa digitala (% 83) eta ia erdiaren lehentasunezko aukera (% 44) —lehentasunezko sarbide nagusi izanda telebista, irratia edo paperezko aukeren aurretik—. 2023an EAeko biztanleei egindako beste inkesta baten arabera (Eusko Jaurlaritza 2023), berri, eguneroko albisteen kontsumoa 2010ean % 13 izatetik 2023an % 52 izatera pasa zen Interneten. Halaber, CIES⁸ inkestaren 2024ko datuen arabera, Hego Euskal Herriko 14 urtetik gorako hamar biztanletik zortzik kontsumitzen ditu albistek online. Hara kontsumitzaileen gaur egungo hautu digitalaren beste bi ebidentzia: lehena, paperezko egunkari kontsumitzaileak baino gehiago izan ziren hedabidearen izena Interneteko bilatzailean jarri zutenak 2024. urtean; eta, bigarrena, 35 urtetik beherakoen artean sare sozialak izan ziren informatzeko euskarri hautatuena —beste ezein sarbideren aurretik—.

⁷ EHUko HGH ikerketa-taldeak 2019an egindako arnasa luzeko kazetaritzaren inguruko azterketa baten parte da datu-iturri hau eta CIES enpresarekin batera uztailean Araban, Bizkaian, Gipuzkoan, Iparraldean eta Nafarroa Garaian zabaldu zuten inkesta bat du oinarri (Manias, Gurrutxaga eta Ramirez de la Piscina 2020).

⁸ CIES inkesta urtero errepikatzen da, bi olatutan, 1984az geroztik. Hego Euskal Herriko audientzia-ikerketa horretan, 8 725 inkesta egin ziren 2024ko datu-bilketa metatuan (akats tarteak ± % 1,05, % 95eko konfiantza-mailarako).

Ipar Euskal Herrian ez dago CIESen pareko neurketarik, Frantziako Médiamétrie audientzia neurketa-enpresak egiten dituen lanak ez baitira adierazgarriak lurraldean. Hortaz, noizean behin egiten diren Euskal Herri osoko datu-bilketa puntualak gain, geure datu propioak sistematikoki batzeko azpiegitura sortzeko dugula gogorarazten digu hutsune honek beste behin.

Nazioartean bezala (Newman *et al.* 2025), gurean ere, bai eskaintza, bai eskaera digitala gailentzen direnez, euskarazko kulturgintzaren presentzia mediatikoa aztertzeko ariketa hedabide digitaletan oinarritzea erabaki da, komunikabideen webguneak arakatuz, horrenbestez.

Hedabideen aukeraketak eragin du hirugarren erabakia. Euskal Herriko hedabideen artetik 11 komunikabidek osatutako lagina aukeratu da azterketarako, audientzia handienekoak hobetsita (CIES d.g.; Datutegia d.g.) eta eskaintzaren ordezkagarritasuna bilatzeko xedez zabalpen geografikoa⁹ eta hizkuntza¹⁰ kontuan hartuta. Hurrenkera alfabetikoaren arabera, ondoko webguneek osatu dute lagina: *alea.eus*, *anboto.org*, *argia.eus*, *berria.eus*, *diariovasco.com*, *eitb.eus*, *elcorreo.com*, *goiena.eus*, *kazeta.eus*, *naiz.eus* eta *noticiasdenavarra.com*.

Ikergaia mugatzeko laugarren erabakiaren atzean *noiz* eta *non* zehaztu dira: 2023ko urtarrilaren 1etik abenduaren 31ra bitarte, lagineko web-

⁹ Lagineko hedabideen zabalpen geografikoa behatuta, lau dira Euskal Herri mailakoak (*argia.eus*, *berria.eus*, *eitb.eus* eta *naiz.eus*), bina Bizkaian (*anboto.org*, *elcorreo.com*) eta Gipuzkoan (*diariovasco.com*, *goiena.eus*) hedatzen direnak eta bana Araba, Nafarroa eta Ipar Euskal Herria ardatz dutenak (*alea.eus*, *noticiasdenavarra.com*, *kazeta.eus*).

¹⁰ Euskaraz gain, beste hizkuntza batean ere aritzen diren hedabideak aukeratu dira; ea hizkuntzak eraginik duen arakatu asmoz, hain zuzen ere. Horretarako, gutxienez bi eletan edukiak argitaratzen dituzten komunikabideak hautatu dira (euskaraz aparteko hizkuntza gaztelania izanda), beraz, euskarazko edukiak eta gaztelaniazko edukiak landu eta argitaratzen dituzten markak gehitu dira laginera: *diariovasco.com*, *eitb.eus*, *elcorreo.com*, *naiz.eus* eta *noticiasdenavarra.com*.

Horiek guztiek argitaratzen dituzte bai euskarazko bai gaztelaniazko edukiak haien webguneetan, baina maila ezberdinetako praxia da batean-beste. Hartara, hizkuntza-irizpide ezberdinetako hedabideak daude laginean: adibidez, bi hizkuntzetako bertsioak eskaintzea bi nabigazio-hizkuntza aukeran jarrita (*eitb.eus*), edo euskarazko zein gaztelaniazko edukiak eskaintzea erabiltzailei haien nabigazio-hizkuntza edozein dela ere (*naiz.eus*), edo euskaraz eduki gutxi batzuk lantzea atal jakinetan eta euskaraz nabigatzeko aukerarik ez ematea (*diariovasco.com*, *elcorreo.com*, *noticiasdenavarra.com*). Trataera ezberdin horiek kontuan hartzekoak dira emaitzen irakurketan.

guneetako «kultura» ataletan¹¹ argitaratutako idatzizko edukiak¹² (bai euskarazkoak, bai gaztelaniazkoak, hala dagokionez).

Azkenik, bosgarren erabakia, euskal kulturgileen identifikazioari lotutakoa da. Lan honetan euskarazko sortzaileak hartzen dira euskal kulturgi-letzat; baina euskaraz eta beste hizkuntza batzuetan ere aritzen direnak agertuko direnez analisi corpusean, hainbat hizkuntza-kategoria sortuko dira, ondorioz euskarazko kulturak zer pisu hartzen duen jakiteko.

4.2 Datu-bilketa

Behin ikergaia zedarrituta, 11 webgunetako «kultura» ataleko edukiak bildu eta formatu garbian ezarri dira¹³ estaldura handiko lagina osatzeko. Automatizatutako prozesu baten bidez, edukiaren HTMLtik izenburua eta

¹¹ Hautatutako hedabide guztiek dute «kultura» atal bat haien webguneetan, eta hori izan daiteke erabiltzaileen menu aukera. Hala ere, hedabide guztiek ez dute haien webguneko atal hori modu berean betetzen: batzuek kultur eduki guztiak kokatzen dituzte bertan, beste batzuek agenda aparte lantzen dute, batzuetan kultur eduki batzuk beste ataletakoren batean kokatzen dira halaberharrez... Eta, beraz, ikerlan honetan soilik «kultura» atala kontuan hartu denez gero, honek badakar emaitzen irakurketan kontuan hartu beharko den alborapen bat, ez baita aztertutako hedabideen kultur ekoizpen guztia ikertu. Gainera, beste zenbait gauza gertatzen dira lagineko hainbat komunikabideren kasuan: batek (*argia.eus*) lizentzia libreko beste hedabide batzuetako edukiak ere zabaltzen ditu bere «kultura» atalean; beste batek (*berria.eus*) euskal musika lantzeko aparteko ataria dauka (*badok.eus*); hirugarren batek (*eitb.eus*) bere irrati eta telebista publikoetan ere lantzen ditu kultur edukiak; eta, laugarren batek (*naiz.eus*), «kultura» atalaz gain, musikaren inguruko aparteko atal propioa eta kultur edukiak markaren beste agerkari batzuetan (*Naiz Irratia* edo *Gaur 8* kasu) argitaratzeko lan planteamendua ditu. Edonola ere, «kultura» atala izan daiteke eta bada erreferentzia komuna atari digitalak nabigatzerakoan eta, beraz, azterketarako nahikoa adierazgarria.

¹² Ikerketan testu-meatzaritzako eta hizkuntza naturalaren prozesamenduko teknikak eta algoritmoak erabiliko direnez, audio edo ikus-entzunezko edukiak alboratu egin dira eta soilik idatzizko materialarekin osatu da analisi corpusa. Jakina eta kontuan hartzekoa da geroz eta multimedioak direla komunikabideak egun, eta, beraz, alderdi horiei ere erreparatzea interesgarri izango da beste ikerketa batzuetan. Edozelan ere, lagineko komunikabide guztiek dute testu ekoizpen esanguratsua haien «kultura» ataletan, hortaz, testuetako edukia nahikoa adierazgarria da.

¹³ Datu-bilketat, prozesaketa teknikoaz eta datu-basearen osaketaz Orai NLP Teknologia arduratu da, Elhuyarren adimen artifizialeko zentroa.

gorputza soilik erauzi dira¹⁴, *boilerplate removal* izeneko teknikak erabilia eta horien bidez baztertuta testuaren zati ez diren elementuak (adibidez, publizitatea, erlazionatutako albisteak, egilea eta abar). *Boilerplate removal* prozesua bi pausotan¹⁵ egin da, garbiketa-kalitate gorena bermatzeko.

Aurrez ezarritako irizpideak betetzen dituzten kasuak hartu dira aintzat, eta honela osatu da ikerketarako lagina: 24 246 kultur eduki ezberdin erauzi dira, 8 512 euskarazkoak (% 35,1) eta 15 734 gaztelaniazkoak (% 64,9).

4.3 Datuen prozesaketa

Behin datu-bilketan azterketarako lagina osatuta (1. urratsa), bertako edukietan agertzen diren euskal kulturgileak detektatzeko ondoko sei pausoko prozesua jarraitu da:

1. Eduki bakoitzeko euskal kulturgile hautagaiak identifikatu dira *Meta-Llama-3-70B-Instruct* hizkuntza-eredu handia (LLM) erabilia¹⁶.
2. Identifikatutako kulturgile berdinen aldaerak bateratu eta normalizatu dira (adibidez, «Néstor Basterretxea» vs «Nestor Basterretxea»), eta zarata garbitu da.
3. Datu-basea birdimentsionatu da, ondorengo analisirako operazionalizatu ahal izateko.
4. LLMak aurkitutako euskal kulturgile hautagaiak sailkatu dira automatikoki; honetarako, euskal kulturgileen kanpoko ezagutza-base bat sortu eta harekin kontrastatuta.

¹⁴ Datuen erauzketa 2024ko ekainean egin zen, horretarako beharrezkoak izan ziren harpidetzak eginda.

¹⁵ Lehenengo pausoa, *Trafilatura* tresna erabili da lehenengo garbiketa egiteko. Bigarrenean, *ad hoc* garbitzaileak inplementatu eta erabili dira lehenak ondo garbitzen ez zituen iturrietarako.

¹⁶ Erabilitako *Meta-Llama-3-70B-Instruct* eredua, prozesamendua burutu zen unean, euskara eta gaztelania hizkuntzetarako libreki eskuragarri zegoen instrukziopeko LLM onena zen.

5. LLMak aurkitutako euskal kulturgile hautagaiak sailkatu dira eskuz; honetarako, kodetze-gida sortu da eta hautagai guztiak sailkatu eta egiaztatu dira —automatikoki sailkatuak barne—.
6. Euskal Herritik kanpoko kulturgileak ezabatu dira.

Sekuentzia horren aplikazioa urratsez urrats azalduko da jarraian. Lehenengo pausoan, datu-bilketako eduki bakoitzean euskal kulturgileak aurkitzeko instrukzioa ematen zaio *prompt* baten bidez LLMari. Agindua adierazteko hainbat *prompt* ebaluatu ziren lehenik, eta probetan emaitzarik onena eman zuena erabili zen albiste guztiak prozesatzeko. Horrela, 24 246 kultur edukik osatutako 12,6 milioi hitzeko corpusean, 41 188 entitate identifikatu ziren euskal kulturgile hautagai gisa. Lehen urrats honetan LLMak itzulitako emaitzen doitasuna ona izan zen (euskal kulturgile hautagaien % 71 zuzenak), eta doitasun-maila hori hobetu egin zen hurrengo urratsekin.

Bigarren pausoan, entitateen izendapenak normalizatu eta bateratu dira alde batetik. Kulturgile beraren izena hainbat modutan idatzita ager daiteke; hala nola zenbait modutan deklinatuta euskararen kasuan, gaztelaniazko edo euskarazko grafiarekin idatzita, izen laburra edo luzea eta abar. LLMak horrelako aldaerak bateratzen ditu kasu gehienetan, baldin eta albiste berean agertzen badira; aitzitik, ezin du bermatu albiste ezberdinen artean koherentzia hori mantentzea. Horri aurre egiteko, eta ikerketarako datu-basean kulturgileen izenak bateratua edukitzeko, bateraketa automatikoa aplikatu da *string similarity*aren araberako multzokatzean¹⁷ eta erregela ortotipografikoetan oinarritua (deklinabidea, izen-abizenak eta azentu-markak). Bestetik, zarata lexikoaz gain, entitateen artean kulturgile ez zirenak ere garbitu dira (udalak, museoak, liburutegiak, sindikatuak, kasu), gizabanako sortzaileak hobetsita. Operazio horien ondoren, 41 188 entitatetik 32 868ra pasa da zerrenda.

Hirugarren pausoan, datu-basea birdimentsionatu da, maiztasun bakarreko entitateak ezabatuz, analisirako egokitu ahal izateko. Horrela, entitate kopurua 32 868tik 13 239ra murriztu da.

¹⁷ *String similarity* kalkulua *machine learning* edo ikasketa automatikoaren oinarritzko eragiketa bat da; ohikoa da antzekotasuna neurtzeko informazio-bilketan zein hizkuntza naturalaren prozesamenduan.

Laugarren eta bosgarren pausoetan, entitate bakoitzari dagokion kultur-gilea identifikatzeaz gain, sailkatu ere egin da, haren sormen hizkuntza eta diziplina kontuan hartuta. Horretarako, lehenik, prozesu automatizatu bat inplementatu da, eta, ondoren, eskuzko kodetze-lana egin da.

Lehen zatirako ezagutza-base bat sortu da modu automatikoan, berariaz kanpoko iturriak konbinatuta. 1. taulan erakusten dira prozesu horretan erabilitako iturriak eta bakoitzetik eskuratutako kultur-gile-kopurua.

1. taula. Euskal kulturgileen sailkapenerako ezagutza-basea sortzeko erabilitako iturriak¹⁸

Webgunea	Kultur-gile kopurua
<i>dantzan.eus</i>	73
<i>ganbara.eus</i>	1 766
<i>eu.wikipedia.org</i>	684
<i>euskalaktoreak.eus</i>	338
<i>ganbila.eus</i>	407
<i>badok.eus</i>	1 503
<i>bertsoa.eus</i>	796
<i>sortzaileak.eus</i> ¹⁹	2 243

Iturria: egileek landua.

Iturri horietan aurkitutako kultur-gile bakoitzaren ondoko metadatuak eskuratu dira, ahal izan den kasuetan, *web scraping*²⁰ bidez: izena, jaiotze-data,

¹⁸ Iturri desberdinak erabiltzerakoan, kultur-gile bera iturri batean baino gehiagotan agertu da hainbatetan eta kasu horiek bateratu egin dira.

¹⁹ Datu-base hau 2018an aurkeztu zen hainbat diziplinatako euskal sortzaileen katalogoa da, eta lan honetan baliatzeko jaso da egileen eskutik.

²⁰ *Web scraping* testu-analisirako edo datu-prozesamendurako erabili ohi den web-orrietako informazioa automatikoki eskuratzeko eta egituratzeko prozesua da.

diziplina, lurraldetasuna eta hizkuntza²¹. Ondoren, datu-basean identifikatutako 13 239 entitateetako bakoitza sortutako ezagutza-basean ote dagoen egiaztatu da; eta, hala izanez gero, ezagutza-baseko informazioa esleitu zaio.

Bigarren zatian, eskuzko kodetze-lanarekin osatu da datu-basearen sailkapena. Analisisirako corpusean bildutako 13 239 entitateetatik, 1 771 kasutan (% 13,4) baino ez da lortu sailkapenerako laguntza kanpo iturriak erabilia sortutako ezagutza-basetik; kasu horietan informazioa balioztatu egin da (hala behar izan denetan zuzenduz) eta beste 11 468 kasuak banan-banan kodetu dira.

Eginkizun horretarako kodetze-gida sortu zen, bertan sailkapen irizpideak zehaztuta kodetzaile ezberdinen arteko koherentzia bermatzeko; halaber, hainbat kontraste-saio ere egin ziren irizpideen interpretazioa bateratzeko. Hala bada, euskal kulturgileen sailkapena bi aldagairen arabera egin da: hizkuntza (aukera bakarra esleituta, eta hizkuntzarik gabeko kasuetan lurraldea adierazita) eta diziplina (gehienez hiru esleituta).

2. taula. Euskal kulturgileak sailkatzeko aldagaiak eta kategoriak

Hizkuntza	euskara hutsean, euskara + erdaretan, erdaretan, hizkuntzarik gabe
Diziplina(k)	antzerkigintza, arte plastikoak, bertsolaritza, dantza, literatura, musika, zinema/ikus-entzunezkoak, besteak

Iturria: egileek landua.

²¹ Hemen ere garbiketa eta bateraketa egin dira.

1. irudia. Kodetutako datu-basearen itxura

id	izena	hask	bask	bis	bist	korre	ban	bast	k_e	kt	lena	ma	jeur	entzara	diplina1	diplina2	diplina3	nikuntza1	nikuntza2	lurandatauna1	bustak'zer'	
0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5 091	musika			beste_ee...				
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 206	musika			eus				
0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 3ur	musika			eus				
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	A.D	musika			beste_EH				
1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Barrn Copland	musika			beste_ee...			ez_EH	
0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Aha Tiano	antzerkia			eus				
0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3 Abarkia antzerki taldea	antzerkia			beste_ee...				
0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Abba	zinema/ku...			beste_ee...				
0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7 Abbas Kiarostami	zinema/ku...			beste_ee...				
0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3 Abcaili B. Bop	musika			beste_ee...				
0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3 Abdu'rassak Gurnah	literatura			beste_ee...				
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Abel Amunategi	literatura			beste_EH				
0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1 Alfonso Vazquez Monvadin	besteak			beste_ee...			akademik eta ikerkuntza	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Agustin Sanchez Laviega	arte plast...			beste_EH			akademik eta ikerkuntza	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4 Abigail Labeoz	arte plast...			beste_ee...				
1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3 Abocin Rastre	antzerkia			beste_ee...				
0	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4 Abraham Boba	musika			beste_ee...				
0	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7 Ainhoa Fernandez de Arcoabe	besteak			eus+beste				
0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3 Abraham Mateo	musika			beste_ee...			akademik eta ikerkuntza	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Aburrecailles	musika							
0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Acaoa Sanchez Dominguez	arte plast...							
0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Acerer	musika			beste_ee...			ez_EH	
0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3 Acha Zabala	arte plast...						ez_EH	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Ad Librium	musika						EH	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Ada Garrues	arte plast...						EH	
2	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	9 Ada Oda	musika			beste_ee...				
0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Adam Martin Skilton	literatura			beste_ee...				
0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Adam Altaga	zinema/ku...			beste_ee...				
0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	7 Adam Kowalczyk	literatura			beste_ee...				
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Adzer	musika			eus				
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Alog Samudio	besteak			eus+baste			akademik eta ikerkuntza	
0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4 Aledia Garcia Morales	literatura			beste_ee...				
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2 Aledia	musika			beste_ee...				
1	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3 Aledia Alcocer	musika			beste_ee...				
1	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5 Aitor Zabala	besteak			beste_EH			akademik eta ikerkuntza	
0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10 Adolfo Ferrnandez	zinema/ku...			beste_ee...				
0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10 Adolfo Guirao	arte plast...			beste_ee...				
0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7 Adolfo Gutierrez Arenas	musika			eus			ez_EH	
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4 Adolfo Jimaga	zinema/ku...							
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	19 Adolfo Lacort	zinema/ku...							EH

Iturria: ikerlan honetarako sortu den datu-basearen pantaila-irudia.

Horrenbestez, hirugarren pausoa identifikatutako 13 239 entitateak sailkatu dira laugarren eta bosgarren urratsetan, bakoitzari analisirako kodetze-informazioa esleituta eta tartean kulturgile ez zirenak ezabatuta. Horrenbestez, 9 532 kulturgileko datu-basea osatu da: horietatik % 59,1 Euskal Herrikoak eta % 40,9 kanpokoak.

Azkenik, seigarren pausoa, LLMari ez zaionez euskal kulturgileak ez direnak identifikatzeko eskatu, Euskal Herritik kanpokoak zarata kontsideratu behar dira analisirako eta, beraz, ezabatu egin dira. Auzi honetan, datu ziur bakarria honakoa da: gutxienez % 40,9koa da haien agerpena, baina hori baino altuagoa izan daiteke —eta hala izan da lagineko zenbait hedabidetan, % 8tik % 54ra bitarteko oszilazioan—.

Datuak prozesatu eta gero, Euskal Herriko 5 637 kulturgileko datu-basea sortu eta analisirako prestatu da. Ondoko 3. taulan jaso da datu-basea erakitzekeo jarraitu diren urratsen laburpena:

3. taula. Euskal kulturgileen datu-basea sortzeko jarraitutako urratsak

1	2023ko urtarrilaren 1etik abenduaren 31ra bitartean Euskal Herriko 11 webgunetako «kultura» ataletan argitaratutako eduki idatziekin lagina osatu	24 246 kultur eduki
2	Euskal kulturgile hautagaiak identifikatu <i>Meta-Llama-3-70B-Instruct</i> hizkuntza-eredu handia (LLM) erabilia	41 188 entitate
3	Identifikatutako entitateen aldaerak bateratu, normalizatu eta zarata garbitu	32 868 entitate
4	Datu-basea birdimentsionatu, maiztasun bakarreko entitateak ezabatuta	13 239 entitate
5	LLMak aurkitutako euskal kulturgile hautagaien sailkapen automatikoa: kanpoko ezagutza-basearekin kontrastea eginda	1 771 kulturgile
6	Eskuzko sailkapena: kodetze-gidarekin hautagai guztiak sailkatu eta egiaztatuta	9 532 kulturgile
7	Euskal Herritik kanpoko kulturgileak ezabatu	5 637 Euskal Herriko kulturgile

Iturria: egileek landua.

4.4 Datuen analisisia

Euskarazko kulturgintzaren presentzia mediatikoa zer nolakoa den aztertzeko datu-basea osatu eta balioztatutakoan, datuen analisisia egin da. Horretarako, alde batetik, analisi estatistiko deskribatzailea eta inferentziala egin da, aldagaien arteko harremana existitzen ote den ezagutzeko khi-karratuaren hipotesi kontrastea eta Cramér-en V koefiziente erabilia (Excel eta Python erabili dira lanerako). Hipotesi-kontrastea ezaugarri bati buruz egindako hipotesia onargarria edo alboragarria den erabakitzekeo prozedura estatistikoa da (Juaristi Larrinaga 2013: 181) eta Cramér-en V koefizienteak, khi-karratuan oinarritutako neurri estatistiko bat izanda, bi aldagai nominalen arteko asoziazio-maila neurtzea du helburu (López-Roldán eta Fachelli 2015: 26). Bestetik, euskal kulturgileen arteko erlazioen analisisia ere egin da Force Atlas 2 bisualizazio-algoritmoa erabilia (Jacomy *et al.* 2014).

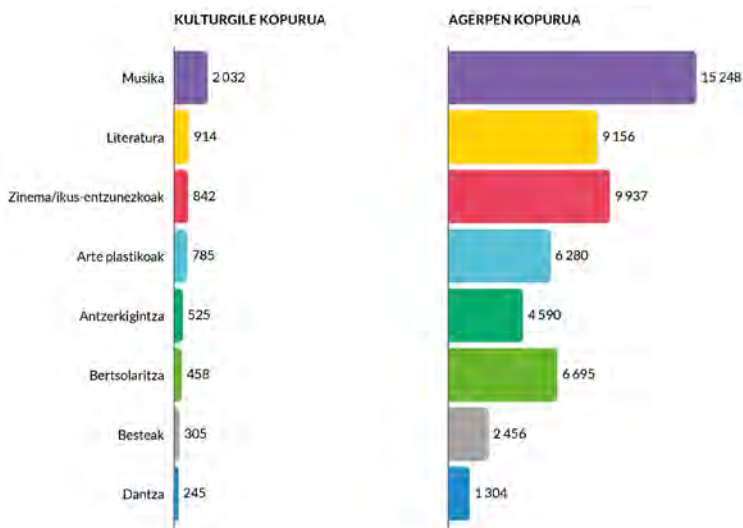
5. Emaitzak eta eztabaida

Euskal Herriko 5 637 kulturgile identifikatu dira 2023ko edukiekin osatutako corpus osoan (24 246 kultur eduki, % 35,1 euskaraz eta % 64,9 gaztelaniaz). Identifikatutako kulturgile horiek 49 202 agerpen²² izan dituzte.

Euskal Herriko 11 komunikabidetako «kultura» ataleko 2023ko idatzizko edukiekin osatutako euskal kulturgileen datu-basea bi aldagairen arabera sailkatu denez, hona hemen, hasteko, diziplinaren eta hizkuntzaren araberrako banaketa:

²² Agerpen bat kontabilizatu da kulturgile bat hedabide bateko eduki batean agertu denean (albiste edo erreportaje batean, adibidez). Kulturgile hori eduki berean behin baino gehiagotan agertu bada ere, behin bakarrik kontabilizatu da.

2. irudia. Euskal kulturgileen eta haien agerpen kopurua diziplinaren arabera

Iturria: egileek landua.

Azterlan honetarako osatutako datu-baseko 5 637 kulturgileak diziplina ezberdinetan aritzen dira. Gainera, kulturgile horien % 8,3 diziplina batean baino gehiagotan²³ aritzen da; esaterako, antzerkigile bat zineman ere aritu daiteke. Kulturgileek sortzeko baliatzen dituzten diziplina ezberdinak hartu dira kontuan eta, beraz, 5 637 kulturgilek 6 106 diziplinatan jarduten dute. Musikaren sorkuntzan aritzen dira kulturgile gehienak (% 36) eta dantzariek osatzen dute talde txikiena (% 4,3).

Agerpen-kopuruan arreta jarrita, 49 202 agerpenak 55 666 diziplinatan agertu dira. Kulturgile-kopuruari dagokionez, literatura da bigarren talde handiena; baina kulturgile horien agerpen-kopuruari erreparatuta, hirugarren postuan geratzen da, zinema/ikus-entzunezkoak multzoaren atzetik. Hau da, literaturako sortzaileak gehiago dira, baina gutxiago agertzen dira. Bertsolariek ere aldatzen dute haien posizioa: agertutako sortzaile-kopurua

²³ Gehienez hiru diziplina esleitu zaizkio bakoitzari.

aintzat hartuta seigarren taldea dira, baina agerpen-kopuruaren arabera laugarrena.

Emaitzak hedabidez hedabide behatuta ere, kulturgileen talde handiena musikariena da. Hedabide bakoitzak espazio ezberdina ematen die —haien edukien hizkuntzaren arabera ere aldatu egiten da— diziplina ezberdinetako sortzaileei; eta desbideraketa batzuk agerikoagoak dira diziplina bakoitzaren agerpen-kopuruari erreparatuta. Adibidez, alde nabarmena dago bertsolaritzaren agerpen-mailan bi eletan aritzen diren hedabideen hizkuntza batean eta bestean: gaztelaniaz argitaratutako edukietan askoz gutxiagotan agertzen dira —eitb.eus salbu, ia eduki bera lantzen baitu bi eletan—.

Kulturgileen hizkuntza-profilaren araberako banaketak, berriz, honako itxura hartzen du:

3. irudia. Euskal kulturgileen eta haien agerpen-kopurua hizkuntzaren arabera

Iturria: egileek landua.

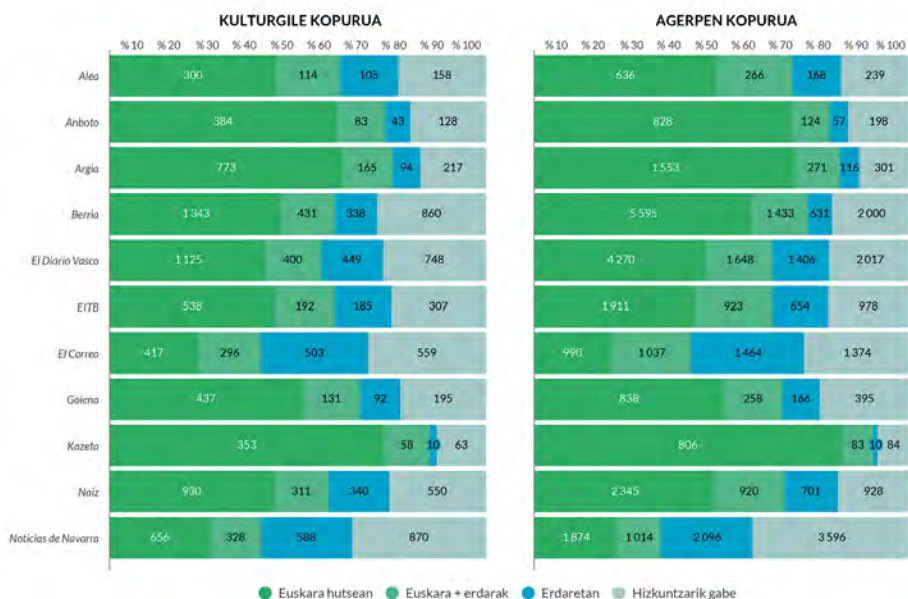
Euskara hutsean jarduten duten Euskal Herriko kulturgileak % 34,6 dira; hots, euskaraz soilik sortzen du herenak baino zertxobait gehiagok. Hala ere, euskara eta erdarak darabiltzatenak gehituta, euskaraz zerbait egiten

duten Euskal Herriko kulturgileak ez dira identifikatutako enpresa izatera iristen (% 47,5). Kulturgileen beste heren batek (% 33,3) hizkuntzarik gabe sortzen du; dantza edo arte plastikoetan, adibidez. Bestalde, Euskal Herriko kulturgileen % 19,2 ari da erdaretan sortzen.

Kulturgileen hizkuntzaren agerpen totalari dagokionez, euskara hutsean jarduten duten kulturgileen kopurua % 44ra igotzen da eta soilik erdaretan jarduten dutenen kopurua % 15,2ra jaisten da. Hau da, gutxiago dira euskara hutsean egiten dutenak, baina gehiagotan agertzen dira.

Jarraian aurkezten da, hedabidez hedabidez, kulturgileen hizkuntza-profilaren arabera banaketa (ehunekoak koloreztatuta eta kategoria bakoitzaren zenbaki absolutuen balioak barruan idatzita).

4. irudia. Euskal kulturgileen eta haien agerpen-kopurua hizkuntzaren arabera: hedabidez hedabidez

Iturria: egileek landua.

Azterlan honetako laginean bildu diren Euskal Herriko 11 komunikabideetan aurkitutako kulturgile-kopuruari erreparatuta, euskara hutsean sortzen duten kulturgile-kopuru erlatibo handienak *kazeta.eus* (% 72,9), *argia.eus* (% 61,9) eta *anboto.org* (% 60,2) atarietan aurkitu dira; baxuenak, aldiz, *elcorreo.com* (% 23,5), *noticiasdenavarra.com* (% 26,9) *diariovasco.com* (% 41,3) webguneetako «kultura» ataletan. Euskaraz zerbait²⁴ egiten duten kulturgileak batuta ere hurrenkera berekoa da emaitza. Halaber, komunikabide horiek dira hain zuzen erdaretan bakarrik aritzen diren sortzaile gutxien eta gehien dituztenak ere.

Aitzitik, bestelakoa da zenbaki absolutuen araberrako segida: euskaraz aritzen diren —bai euskara hutsean, bai euskaraz zerbait— kulturgile gehien aurkitu dira *berria.eus*, *diariovasco.com* eta *naiz.eus* atarietan; eta gutxien *alea.eus*, *kazeta.eus* eta *anboto.org* hedabidetan. Erdaretan sortzen dutenen kopuruari erreparatuta, gehien *noticiasdenavarra.com*, *elcorreo.com* eta *diariovasco.com* webguneetan aurkitu dira, eta gutxien *kazeta.eus*, *anboto.org* eta *goiena.eus* marketan.

Agerpen-kopuruari dagokionez, ia-ia errepikatu egiten da zenbaki erlatiboen zein absolutuen argazkia. Bi salbuespen daude emaitzetan: zenbaki erlatiboetan lehena, euskara hutsezko kulturgile gutxieneko rankingaren hirugarren lekuan *eitb.eus* agertzen da (*diariovasco.com* laugarren posiziora pasata); eta, zenbaki absolutuetan bigarrena, erdaretan aritzen diren kulturgile gutxien erakusten dituztenen rankingean *argia.eus* agertzen da hirugarren (eta *goiena.eus* laugarren).

Zenbaki absolutuak ekoizpen-bolumenari lotuta daude: hedabide jeneralistek edo nazionalek, oro har, edukien kopuru handiagoa sortzen dute tokikoek baino, eta horregatik agertzen dira batzuk goiko muturrean eta beste batzuk behekoan. Zenbaki erlatiboek, berriz, hedabide bakoitzaren hizkuntza- eta kultura-irizpideak islatzen dituzte. Tokikotasunak izan dezake eragina —edo zehatzago esanda, tokiko hedabide askok euskararen aldeko elkarteekin duten lotura historikoak—, baina oro har irizpide linguistiko eta kulturalak izango dute ziurrenik eragina.

²⁴ «Euskara hutsean» eta «euskara + erdarak» darabiltzaten kulturgileen batura.

Beraz, badirudi hizkuntzak nolabaiteko efektua izan dezakeela; horregatik, hori argitzeko asmoz, bi operazio egingo dira segidan: alde batetik, banatuta behatuko dira hedabide elebidunek euskaraz eta gaztelaniaz argitaratutako edukiak; eta, bestetik, hedabideak eta edukiak haien hizkuntza-profilaren arabera multzokatuko dira analisisan sakontzeko.

Hona hemen lagineko hedabide elebidunen edukietako hizkuntzaren arabera praktikoa (ehunekoak koloreztatuta eta kategoria bakoitzaren zenbaki absolutuen balioak barruan idatzita):

5. irudia. Euskal kulturgileen eta haien agerpen-kopurua hizkuntzaren arabera: hedabide elebidunek edukietako hizkuntzaren arabera berezita²⁵

Iturria: egileek landua.

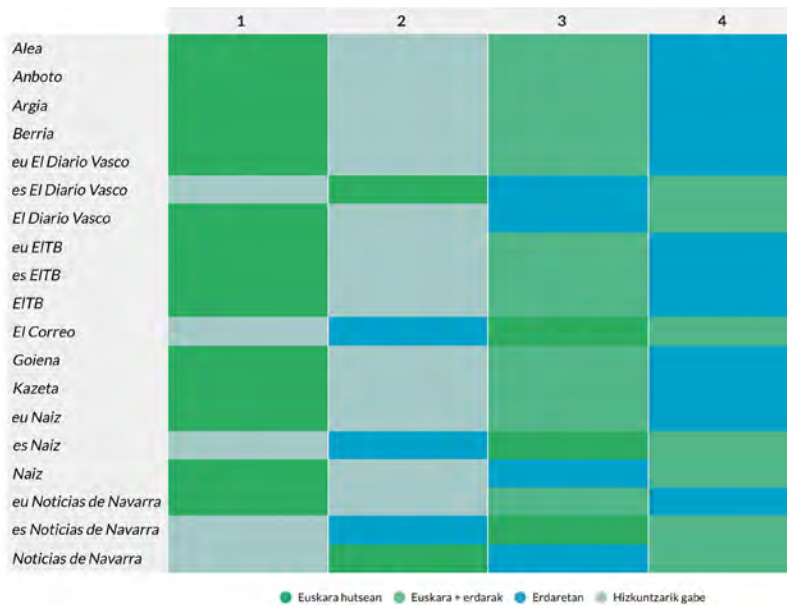
²⁵ *elcorreo.com* atarian hiru eduki soilik aurkitu dira euskaraz eta, lagin txikiegia izateagatik —beraz, euskarazko edukien urritasunagatik—, batuta egin da azterlan osoan analisisa; horregatik ageri da kasu hori bereizi gabe.

Hedabide elebidunetan, ezberdin agertzen dira euskaraz soilik sortzen dutenak edukien hizkuntzaren arabera: oro har, euskarazko edukietan kulturgile gehiago eta gehiagotan agertzen dira —euskara hutsezko hedabideen pareko—, gaztelaniazko edukietan gutxiago. Ildo horretan, kulturgile-kopuruaren grafikoaren eta kulturgile horien agerpen-kopuruaren irudikapenaren artean ez dago alde nabarmenik.

Gaztelaniazko edukietan jartzen bada arreta, euskaraz argitaratzen diren edukiekin alderatuta, bai kulturgile-kopuruan, bai agerpen-kopuruan ageri da euskaraz zerbait sortzen dutenen kopuru eta agerpen-maiztasun baxua-goa. *eitb.eus* da salbuespen, ia eduki bera lantzen baitu bi eletan; ordea, euskarazko edukietan euskarazko kulturgile gehiago landu eta argitaratzen dira *diariovasco.com*, *naiz.eus* eta *noticiasdenavarra.com* atarietan.

Hurrengo irudian ikus daiteke kulturgile-kopuruaren hurrenkera, haien hizkuntza-profilaren arabera sailkatuta:

6. irudia. Kulturgileen agerpen-hurrenkera, haien hizkuntza-profilaren arabera

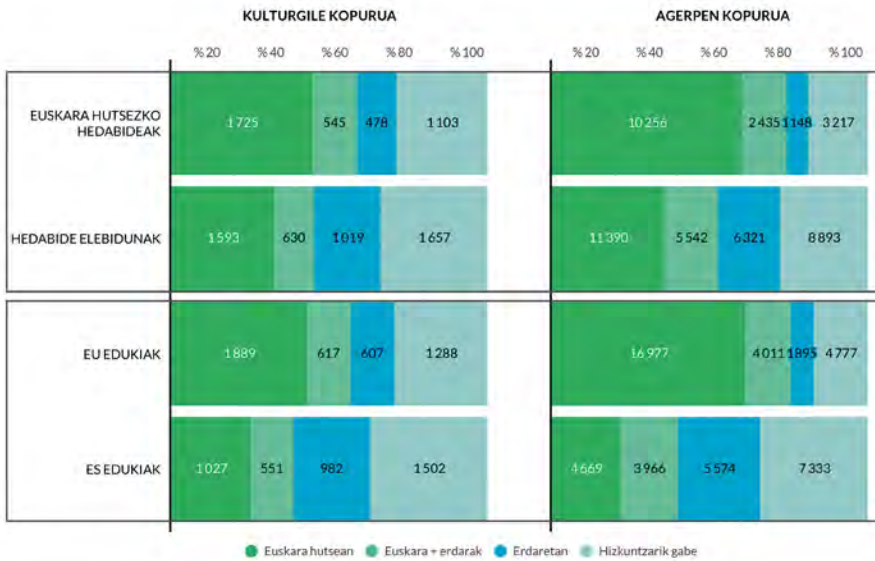

Iturria: egileek landua.

Goiko taulan patroï bat nabarmentzen da: euskarazko edukiak argitaratzen dituzten guztien hurrenkera berdina da, hala euskara hutsezko hedabideetan nola hedabide elebidunetan. «Kultura» ataleko 2023ko idatzizko edukietan aurkitu diren kulturgileen ordena honakoa da: euskara hutsean sortzen dutenak, hizkuntzarik gabekoak, euskaraz eta erdaretan aritzen direnak, eta, azkenik, soilik erdaretan dabiltzanak. Aldiz, gaztelaniazko edukietan euskarazko kulturgileak azken postuan kokatzen dira.

Hizkuntzaren eragina argitzeko, eta analisisan sakontzeko, alde batetik hedabideak eta bestetik ekoizten dituzten edukiak haien hizkuntza-profilaren arabera multzokatuko dira jarraian, ehunekoak koloreztatuta eta kategoria bakoitzaren zenbaki absolutuen balioak barruan idatzita.

7. irudia. Euskal kulturgileen eta haien agerpen-kopurua hizkuntzaren arabera: hedabideak eta edukiak haien hizkuntza-profilaren arabera multzokatuta

Iturria: egileek landua.

Aztertutako hedabideak hizkuntzaren arabera banatzerakoan (euskara hutsezkoak eta elebidunak), zera ageri da: euskara hutsezko hedabideetan euskara hutsean jarduten duten kulturgileak % 44,8 dira eta euskaraz zerbait sortzen dutenak % 58,9; hau da, hamarretik ia sei. Hedabide elebidunetan, aldiz, euskara hutsean jarduten duten kulturgileak % 32,5 dira eta euskaraz zerbait sortzen dutenak % 45,4; hau da, hamarretik lau pasa.

Kulturgileak zenbat agertzen diren begiratu gero, gainera, aldea handitu egiten da: euskaraz zerbait sortzen duten kulturgileen agerpen-maila % 74,4ra igotzen da euskara hutsezko hedabideetan; eta, hedabide elebidunetan kopuru hori % 52,6ra igotzen den arren, portzentajeko 22 puntuko aldea dago bien artean.

Aztertutako edukiak hizkuntzaren arabera multzokatzerakoan²⁶, berriz, ondokoa da banaketa: euskarazko edukietan euskara hutsean jarduten duten kulturgileak % 42,9 dira eta euskaraz zerbait sortzen dutenak % 56,9. Gaztelaniazko edukietan, aldiz, euskara hutsean jarduten duten kulturgileak % 25,3 dira eta euskaraz zerbait sortzen dutenak % 38,8. Hau da, euskarazko eduki guztiak batuta, euskal kulturgileen kopurua pare bat puntu jaisten den bitartean eduki-multzo horretan, gaztelaniazko edukietan 7,2 puntu baxuagoa da euskara hutsean jarduten duten sortzaileen kopurua eta 6,6 puntu txikiagoa euskaraz zerbait egiten dutenena. Halaber, erdaretan aritzen diren kulturgileen kopurua euskarazko edukietan ez da iristen % 14ra, eta gaztelaniazkoetan % 24,2koa da —hedabide elebidunetan baino 3,4 puntu gehiago—.

Agerpen-kopuruari begiratzerakoan, askoz argiago ageri dira hizkuntzaren efektua eta aldea: euskaraz zerbait sortzen duten kulturgileen agerpen-maila euskarazko edukietan % 75,9 da, eta gaztelaniazko edukietan % 40,1. Beste era batera esanda, euskarazko hamar edukitik zazpi baino gehiagotan agertzen da euskaraz zerbait sortzen duen kulturgileren bat, eta gaztelani-

²⁶ Euskarazko eduki guztiak (*Alea, Anboto, Argia, Berría, eu El Diario Vasco, eu EITB, Goiena, Kazeta, eu Naiz, eu Noticias de Navarra*) eta gaztelaniazko eduki guztiak (*es El Diario Vasco, es EITB, El Correo, es Naiz, es Noticias de Navarra*) multzokatu dira.

azko hamar edukitik lautan baino ez. Portzentajeen 36 puntuko aldea dago bien artean.

Datuek argi diote: euskara hutsean ari diren kulturgileak gehiago aipatzen dira, diziplina guztietan, euskara hutsezko hedabideetan. Gainera, datu-basean erregistratutako 5 637 kulturgileen % 13,1 soilik euskara hutsean aritzen diren hedabideetan agertu zen (sortzaile horietatik % 61,8 euskaraz zerbait egiten dutenak), eta, bestalde, % 27,9 soilik euskarazko edukietan (% 69,9 euskaraz zerbait).

Orain arte aztertutako datuen arabera, hedabideen zein edukien hizkuntza eta kulturgileen hizkuntza aldagaien arteko harremanak behar bada estatistikoki adierazgarriak izan daitezkeela pentsa daiteke. Hori argitzeko, bi aldagai kategoriko horien arteko harreman estatistikoak kalkulatu dira: khi-karratu froga estatistikoko p-balioa eta Cramér-en V koefizientearen balioa.

4. taula. Aldagaien arteko harreman estatistikoaren laburpena

	1. aldagaia	2. aldagaia	khi-karratuaren p-balioa	Cramér's V
1	Hedabidearen hizkuntza	Kulturgile-kopurua hizkuntzaren arabera	$4,17 \times 10^{-42}$ ($< 0,001$)	0,1494
2	Edukiaren hizkuntza	Kulturgile-kopurua hizkuntzaren arabera	$1,20 \times 10^{-75}$ ($< 0,001$)	0,2035
3	Hedabidearen hizkuntza	Agerpen-kopurua hizkuntzaren arabera	$1,34 \times 10^{-68}$ ($< 0,001$)	0,2544
4	Edukiaren hizkuntza	Agerpen-kopurua hizkuntzaren arabera	$5,15 \times 10^{-190}$ ($< 0,001$)	0,4211

Iturria: egileek landua.

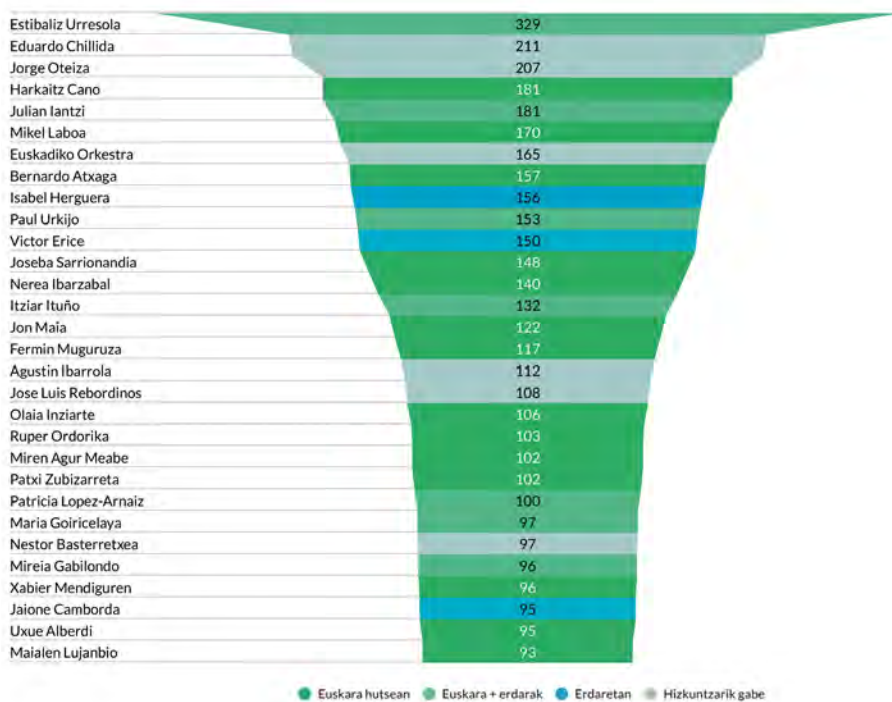
Goiko taulan ikus daitezke lau konparaketa estatistikoen emaitzak: kasu guztietan khi-karratuaren p-balioa oso txikia izan da ($p < 0,001$) eta, beraz, lau kasuetan harreman adierazgarria dagoela frogatu da. Harremanaren intentsitatea ezagutzeko, eragin horren indarra kalkulatu da Cramér-en V koefizientearen bidez, eta horrela ondorioztatu da aldagai jakin batzuek elkarren arteko lotura indartsuagoa dutela.

Lehen konparaketan (hedabidearen hizkuntza vs Kulturgile-kopurua hizkuntzaren arabera), Cramér's $V = 0,1494$ izan da, efektu txiki edo moderatua adierazten duena. Bigarrenean (edukiaren hizkuntza vs Kulturgile-kopurua hizkuntzaren arabera), Cramér's $V = 0,2035$ izan da, eta horrek efektu moderatuagoa erakusten du. Hortaz, bi kasuetan harremana esanguratsua da, baina edukiaren hizkuntzak kulturgilearen hizkuntza-kategoriaran banaketan eragin handiagoa duela ondorioztatzen da. Hau da, edukiaren hizkuntza erabakigarria da; edo, aurretik ikusi den bezala, erdara sartzeak —gaztelania, zehazki, kasu honetan— dakar euskal kulturgileen ikusgarritasun baxuagoa.

Hirugarren konparaketan (hedabidearen hizkuntza vs agerpenkopurua hizkuntzaren arabera), Cramér's $V = 0,2544$ izan da, harreman moderatua adieraziz; eta, laugarrenean (edukiaren hizkuntza vs agerpenkopurua hizkuntzaren arabera), berriz, Cramér's $V = 0,4211$ atera da, eta horrek efektu handi eta sendoa erakusten du. Horrenbestez, ikus daiteke hedabidearen hizkuntzak baino askoz eragin nabarmenagoa duela edukiaren hizkuntzak hizkuntza-kategorizazioaren araberrako agerpenetan. Azken horrek erakusten du edukiaren hizkuntza bera —euskaraz edo erdaraz sortua izatea— faktore erabakigarriagoa dela komunikabideetan kulturgileak hizkuntza-kategoria jakin batean kokatzeko eta ikusarazteko orduan.

Behin zenbat euskal kulturgile eta zenbat aldiz aurkitu diren ikusita, komunikabideetan agertzen diren kulturgileak nortzuk diren erakutsi eta aztertuko da. Horretarako, 2023an agerpen gehien izan zuten 30 kulturgileen rankinga osatu da lehenik, eta, ondoren, lehen 10 postuak alderatu dira, hedabideak zein edukiak hizkuntzaren arabera multzokatuta.

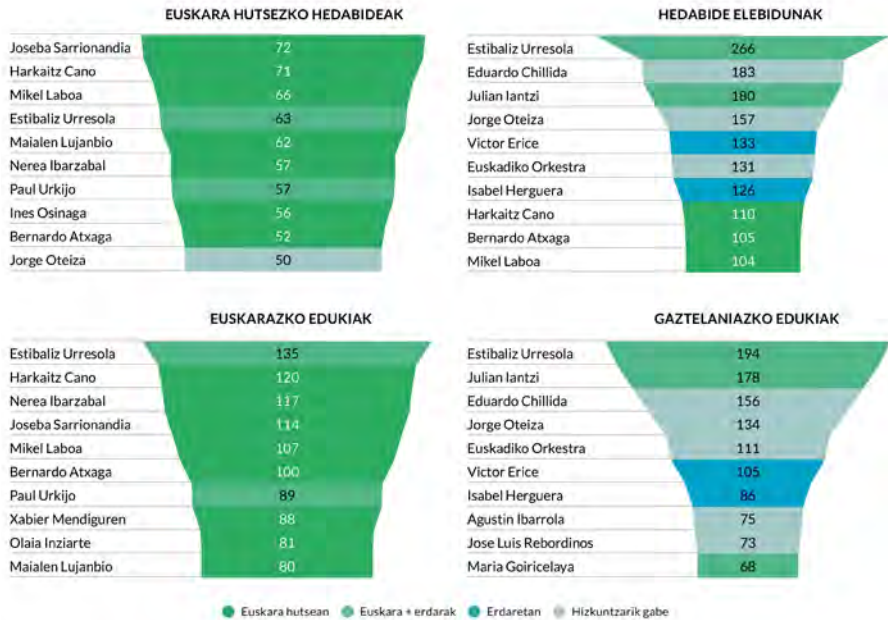
8. irudia. Agerpen gehien izan zuten 30 euskal kulturgileen rankinga

Iturria: egileek landua.

Aztertutako hedabide guztietako edukietan gehien agertzen diren 30 kulturgileak erakusten ditu goiko irudiak, jarduten duten hizkuntzaren arabera koloreztatuta. Laugarren postuan ageri da euskara hutsean sortzen duen lehendabiziko kulturgilea, 30etik 14k sortzen dute euskara hutsean, eta 21ek euskaraz zerbait. Generoari erreparatuta, 30etik 12 dira emakumeak (lehen hamarretatik bi baino ez); eta, bestalde, 30 horietatik egun bizirik daudenak 25 dira.

9. irudia. Agerpen gehien izan zuten 10 euskal kulturgileen rankinga, hedabideak eta edukiak haien hizkuntza-profilaren arabera multzokatuta

Iturria: egileek landua.

Euskara hutsean ari diren hedabideen eta elebidunen rankingak alderatuta, lehen azpimarra: euskarazkoetan gehien agertzen den euskarazko kulturgilea elebidunetan hamargarren ageri dena baino gutxiagotan agertu da. Bestalde, elebidunetan (10etik 3) baino presentzia handiagoa ematen zaie euskaraz sortzen duten kulturgileei —kopuru eta posizio aldetik— euskarazko hedabideetan (10etik 7). Generoari erreparatuta, halaber, 10etik 4 dira emakumeak euskarazko hedabideetan eta 10etik 2 hedabide elebidunetan.

Euskarazko edukietako rankinga eta gaztelaniazkoetakoa alderatuta, berriz ere, euskal kulturgileen mapaketa ezberdinak geratzen dira agerian:

euskara hutsean sortzen dute euskarazko edukietan gehien agertutako hamar kulturgiletik zortzik (eta beste biek ere euskaraz zerbait egiten dute); aitzitik, gaztelaniazko edukietan hiru kulturgile soilik ageri dira euskaraz zerbait egiten dutenak —baina bat ere ez euskara hutsean sortzen duena; rankinga 20ra zabaldua bi agertzen dira—. Generoari behatuta, 10etik 4 dira emakumeak euskarazko edukietan eta 10etik 3 gaztelaniazkoetan.

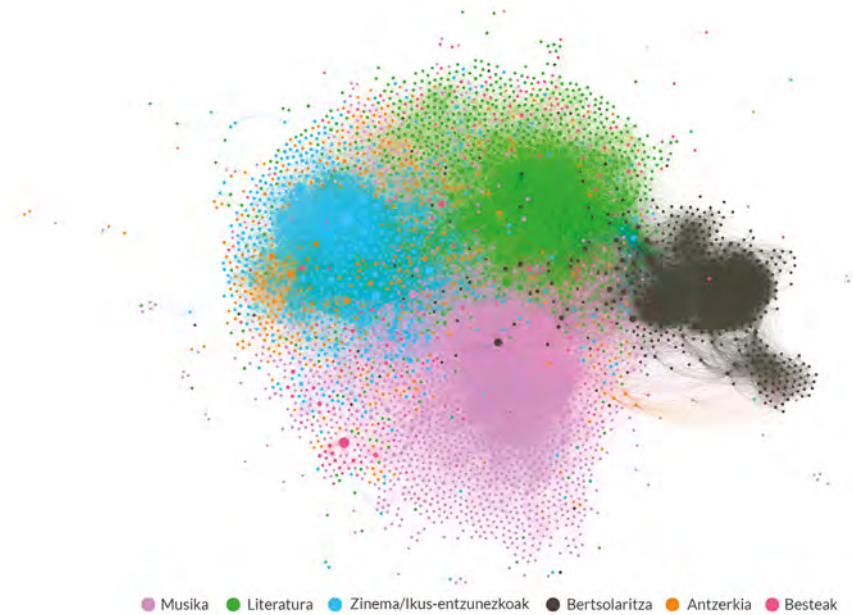
Gehien aipatzen diren rankingak aztertuta, hortaz, argi geratzen da hizkuntzaren arabera, euskara hutsean jarduten diren kulturgileek aukera gehiago dutela euskarazko hedabideetan eta euskarazko edukietan gehien agerrarazten direnen sailkapenetan sartzeko, eta, aldiz, hedabide elebidunetan zein gaztelaniazko edukietan zailago zaiela.

Azkenik, emaitzen atala ixteko, euskal kulturgileen arteko erlazioen analisia egin da Force Atlas 2 bisualizazio-algoritmoa erabilia. Emaitza nodoen antolaketa bat da, non sare barruko taldeak edo komunitateak modu naturalean elkartzen diren, eta horrek patroiak edo azpiko egiturak identifikatzea errazten du, hala nola oso konektatutako nodoen taldeak (klusterrak) edo eragin handiagoa duten nodoak (*hubak*). Kulturgileek darabilten hizkuntzaren arabera sortu da ondoko grafoa (hizkuntzarik gabeko diziplinetan aritzen direnak kanpoan utzita):

Irudian ikusten den gisa, elebidunen komunitateak nolabaiteko zubi lana egiten du euskaldun eta erdaldunen artean; halere, erdaldunekin euskaldunekin baino nahasiago dago. Halaber, agerpen-maila handieneko kulturgileak eremu erdaldunago edo zentroan kokatzen dira.

Kulturgile horien diziplinaren arabera koloreztatu da grafo bera jarraian:

11. irudia. Hizkuntzaren araberako euskal kulturgileen harreman grafoa, diziplinak koloreztatuta

Iturria: egileek landua.

Hona hiru azpimarra diziplinen araberako grafoari: lehena, bertsolarien komunitatea pixka bat endogamikoa dela; ageri dira literaturara edo musikara gerturatzen diren batzuk, baina, irla antzeko bat sortzen da; bigarrena, literatura, musika lagun, zentralitate handieneko diziplinak direla

—kulturgile-kopuru handienekoak ere horiek dira—; eta, hirugarrena, antzerkigintza dela diziplina ez-trinkoena; zinema eta ikus-entzunezkoak adierazpideekin oso nahasia.

6. Ondorioak

Ikerketaren emaitzek agerian uzten dute euskal kulturgileen ikusgarritasunak desoreka handiak dituela aztertutako komunikabide digitaletan. 2023ko «kultura» ataleko idatzizko edukiekin osatutako 11 komunikabide digitalen corpusean, Euskal Herriko 5 637 kulturgile identifikatu dira guztira. Nolanahi ere, hedabideek argitaratutako edukietan agertzen den kulturgile-kopurua desberdina da: *berria.eus* da bai Euskal Herriko, bai euskarazko kulturgile gehien ikusarazi dituen hedabidea, eta, segidan komunikabide elebidun handiak kokatzen diren arren, proportzioan, euskarazko edukietan agertzen dira gehien euskal kulturgileak.

Hartara, ikusgarritasunaren banaketa ez dator beti bat ez komunikabideen ekoizpen bolumenarekin, ez hedabide horien izaera publiko, pribatu edota tokikoarekin; hizkuntza- eta kultura-irizpideen arabera da euskal kulturgileen ikusgarritasuna.

Datuek argi diote: euskara hutsean ari diren kulturgileak gehiago aipatzen dira, diziplina guztietan, euskarazko edukietan. Izan ere, aurretik ikusi den moduan, gaztelaniaren presentziak euskal kulturgileen ikusgarritasuna nabarmen murrizten du. Horrek adierazten du edukiak euskaraz ala erdaraz sortua izateak berak baldintzatzen duela, neurri handi batean, euskal kulturgileak komunikabideetan nola eta zenbateraino agertzen diren.

Hain zuzen ere, harreman estatistikoki adierazgarria frogatu da bai hedabideen hizkuntzaren (euskara hutsezko edo elebidun) zein edukien hizkuntzaren (euskara edo gaztelania) eta horiek erakusten dituzten hizkuntza-profil ezberdinetako kulturgile-kopuruaren zein haien agerpenkopuruaren artean. Kasu guztietan, batek bestean eragiten du; hau da, hedabidearen zein edukiaren hizkuntzak eragina dauka euskal kulturgileen ikusgarritasunean. Halere, aldagai bakoitzaren indarra kalkulatu, agerian

geratu da hedabidearen hizkuntzak baino askoz eragin nabarmenagoa duela edukiaren hizkuntzak.

Hortaz, euskarazko hedabideek eta hedabide elebidunek kultur paisaia ezberdinak irudikatzen dituzte; baina, batez ere, euskaraz argitaratzen diren edukiak dira euskarazko kulturgileen ikusgarritasuna gehien lantzen dutenak. Beraz, hizkuntza da giltza. Euskarazko edukietan euskarazko kulturgileen presentzia handiagoa ageri da; hala da baita hedabide elebidunetan ere, euskara hutsezkoen pareko agertuta zenbait kasutan. Gaztelaniazko edukietan, aldiz, euskaraz sortzen duten kulturgileen agerpen-maila baxuagoa da.

Edozelan ere, gaztelaniazko edukiak lantzen dituzten komunikabide guztietan ez da portaera bera agertu: aztertutako komunikabideen artetik, *eitb.eus*²⁷ da bere gaztelaniazko edukietan euskaraz zerbait egiten duen kulturgileen agerpen-kopuru handiena duena (% 64), ondoren kokatzen da *naiz.eus*²⁸ (% 47,2), atzetik *diariovasco.com* (% 45,5) eta *elcorreo.com*²⁹ (% 41,7), eta azkena *noticiasdenavarra.com* (% 26).

Bestalde, azterlanaren marko teorikoan kokatuta, euskal kulturgileen ikusgarritasuna hizkuntza-irizpideen arabera dela ondorioztatu ondoren, kultura-irizpideen arabera ere badela inferitzen da. Hots, eskutik dakar lehen premisak bigarren itauna: «Euskaldunak gara, euskaradunak, bai, baina kulturaz ere euskaldunak al gara?» (Agirre Dorronsoro *et al.* 2011: 71).

²⁷ *eitb.eus*, euskara hutsezko zein gaztelania hutsezko beste zenbait hedabide elebarkarekin osatutako taldeko adarra da (*eitb.eus*, *Euskadi Irratia*, *Radio Euskadi*, *Radio Vitoria*, *Gaztea*, *ETB1*, *ETB2*, *ETB3*, *ETB4* eta, salbuespen elebidun gisa, *EITBSAT*). *eitb.eus* webgunearen politika, bi bertsio linguistikoak elkarren ispilu izatea da.

²⁸ *naiz.eus* hainbat hedabidekin osatutako talde baten komunikazio produktua da: *Naiz*, *Kazeta*, *Gara*, *Gaur8*, *Zazpika*, *Mediabask* eta *Naiz Irratia*. Haietako batzuk euskara hutsezkoak dira, beste batzuk elebidunak (euskara-gaztelania zein euskara-frantsesa). Talde gisa aritzen direlarik, talde osoa kontuan hartuta erabakitzen da eduki bakoitza zein hizkuntzatan eta zein euskarritan argitaratu, taldearen hizkuntz politikari jarraiki. Beraz, kasu honetan, ikerketak *naiz.eus* eta *kazeta.eus* soilik aztertu dituela gogorarazi behar da, taldearen jardun osoa aztertu gabe.

²⁹ Vocentorenak izan arren bai *diariovasco.com*, bai *elcorreo.com*, kultur lanketa ezberdina egiten dutela ondorioztatu da: *elcorreo.com* atarian hiru eduki baino ez dira aurkitu euskaraz, *diariovasco.com* atariko «kultura» atalean, aldiz, 723.

Bada, komunitateak beharko ditu elkarren osagarri diren hizkuntza- eta kultura-politika.

Horrenbestez, erantzunda geratu dira lan honen abiaburuan ezarritako ikerketa-galderak: zenbat euskal kulturgile eta zenbat aldiz agertzen diren komunikabideetan, eta nortzuk diren agertzen direnak.

6.1 Ekarpinak

Ikerlan honek bi hutsune nagusiri heldu die: alde batetik, ez zegoen euskal kulturgileen presentzia mediatikoa kuantitatiboki neurtzen duen ikerketarik; eta, bestetik, ez ziren aurrez adimen artifizialeko hizkuntza-eredu handiak (LLM) eta NLP teknikak euskarazko kulturgintzaren azterketan aplikatu. Adimen artifizialak oso ondo funtzionatzen du ezagutza orokorrek, baina ezagutza espezifikoa eta kategoria minorizatuena behar denean, prozesu automatikoak bakarrik ez dira nahikoa oraindik ere; hori dela eta, horiek eskuzko prozesaketekin konbinatzea beharrezkoa izan da azterlan hau burutzeko. Hartara, ikerketa honek ekarpen metodologiko berri-tzailea egiten du, prozesu automatizatuak eta eskuzko kodetze-lana konbinatuz.

Geroz eta ohikoagoa da adimen artifiziala edo hizkuntzaren prozesamendu naturaleko algoritmoak ardatz hartzea gizarte-zientzietako ikerketan, baina baita gizarte-ikerketarako adimen artifiziala erabiltzea aberasgarria dela frogatzeaz bat, hizkuntza bakoitzera —eta gurean, zehazki, euskarara— egokitutako datuak eta tresnak sortzea beharrezkoa dela azpimarratzea ere (Aztiria Urtaran 2024; Fernández de Landa eta Agerri 2025). Hala ondorioztatu da ikerlan honetan ere.

Beste hiru ekarpen ere egiten ditu lan honek: lehena, 2023ko kultur eduki digitaletan oinarrituta sortu den datu-basea, gerora beste azterketa batzuetarako baliagarria izan daitekeena. Euskaraz sortzen duten kulturgileen orain arteko datu-base handiena sortu da, 2 679 euskal kulturgilerekin (1 952 euskara hutsean aritzen direnak, 727 euskaraz zerbait egiten dutenak). Ezagutza-base hori lagungarri izan daiteke etorkizuneko azterketetan, zein adimen artifizialak euskal kulturgileak hobeto identifikatzeko entrena-

menduetan. Bigarren ekarpena azterlanak duen erreferentziazko funtzioari dagokio, euskal kulturgileen presentzia mediatikoa kuantitatiboki neurtezak ebidentzia bat eskaintzen baitu; eta, hirugarrena, komunitarioa izan liteke, lana lagungarri izan baitaiteke komunikabide, kultur eragile eta politika publikoen estrategia adostuen eztabaidari ekiteko.

6.2 Mugak

Euskal Herrian euskal kulturgileek zer espazio mediatiko daukaten eta eduki beharko luketen erantzutea ez da auzi erraza, eta ikerketa mugatzerakoan hartu beharreko erabakiek konplexutasuna agerian utzi dute. Lan honek, ezein ikerlanek bezala, bere mugak ditu; zehazki, hiru muga nagusi.

Lehenik eta behin, 11 hedabide digitaletara mugatu da lagina, eta nahiz eta askotariko errealitateak jaso, ez dira ez marka horien ekoizpen guztiak analizatu (soilik «kultura» ataleko idatzizko edukiak), eta ez dira irrati, telebista edota sare sozialetako edukiak barne hartu. Horrek mugatu egiten du emaitzen orokortasuna. Gainera, urte bakarreko epea zedarritu da (2023), eta urtez urte alda daiteke komunikabideen agenda, hots, zer eta nola den eztabaidatua eta nortzuk agertzen diren diskurtso horietan.

Bigarrenik, kulturgileen identifikazioa prozesu automatizatuen bidez egin bada ere, eskuzko balidazio-prozesuak behar izan dira datuen fidagarritasuna bermatzeko eta analisi-kategoriak kodetzeko (eta, halere, kodetzelanaren bueltan ere gerta daitezke interpretazio-akatsak); horrek lanaren eskalagarritasuna mugatu dezake etorkizunean. Halaber, sareko edukiaren erauzketan oinarritutako analisiak planteatzerakoan, komeni da zaintza-sistemak monitorizatu eta aztertuko duenaren mugak ezagutzeko kanpo kontrastea egitea; eta halako analisi batean, adibidez, ikergai hartu diren hedabideekin kontrastatzea haien web atalak nola osatzen dituzten, ikerketaren metodologiak sortu ditzakeen alborapenen berri ahalik eta argien izateko.

Hirugarrenik, bi absentsia nagusi ditu kartografia honek. Alde batetik, agerpen-kopuruan 1 frekuentziako gutxiengoa falta da, eta txikiak kentzeak

hain zuzen ere minorizatuari egiten dio kalte, beraz, euskarazko kulturgileari. Ikerlan honek, hortaz, badu hor alborapen bat, ez baikara gutxiengo hori —behin bakarrik eta hedabide bakarrean agertutakoa 2023an— analisisian integratzera heldu. Bestetik, Euskal Herrikoak ez diren kulturgileak falta dira: kultur edukietan detektatutako sei euskal kulturgileko lau kanpotar identifikatu dira, eta, horien identifikazio-mailak doitasun nahikoa ez duenez, ezin izan da alderaketa erlatiboa egin, baina bada hor langa esanguratsu bat. Dugun datu bakarra adierazgarria da: lagineko euskal hedabideetan % 40,9 baino altuagoa da kanpoko kulturgileen presentzia (eta alde adierazgarriak antzeman dira hedabidez hedabideko zenbaketan, % 8tik % 54ra bitartekoak).

6.3 Etorkizunerako zenbait ikerketa-ildo

Zalantzarik gabe, denbora eta baliabide gehiagoko analisiak ezagutza sakonagoa ahalbidetuko luke (lehen hurbilketa honen garapenean eta kanpo kontrastean atera dira, adibidez, hurrengo baterako kodetu eta aztertu beharreko zenbait aldagai: generoa, kultura hila/bizia, kulturgileen adina, kultur edukietan agertzen diren norbanako/talde/espazio/ekitaldiak, iparralde/hegoalde edo profesional/amateur ardatzak, besteak beste). Nolanahi ere, mugak esplizituki jasota, etorkizuneko ikerketetarako abiapuntua eskain dezake lan honek.

Aldi berean, azterketa kuantitatiboaren osagarri gisa, hainbat galdera ireki dira hurrengo ikerketa-ildoetan fenomenoak kualitatiboki problematizatzeko: transmisioaren eta hautagarritasunaren arteko harremana, publiko potentzialari informazioa iristen ez zaiolarik gertatzen den ikusgarritasunmuga, edota errealitatearen aldaketa soziolinguistiko eta komunikatiboaren aurrean, gaur egungo eskaintza mediatikoaren hizkuntza- eta kulturapolitiken funtzioak.

Gainera, ikerketa honetako datuek, ebidentzia zehatzak emateaz gain, gogoetarako material baliotsua eskaintzen dute hainbat eztabaida estrategikotarako. Esaterako, zein da hizkuntza bakoitzari eman beharreko papera hedabideen bidez euskal kulturgintzaren berri emateko? Kulturgintzaren eta

hizkuntzaren ikuspegitik begiratuta, zein hizkuntzatan komeni da euskal kulturgintzaren berri ematea? Euskaraz soilik emateak hedabideak euskaraz kontsumitzen ez dituztenak informaziotik kanpo uztea eragin lezake (nahiz eta euskal kulturgintzarako publiko potentziala diren); erdaraz emateak, ordea, euskaldunen artean (euskarazko kazetariaren eta euskarazko irakurlearen artean) erdara sartzea eragin lezake. Era berean, hedabideen hautuaz gain, erabiltzaileen hautua ere agertzen hasi da, eta batean zein bestean itzultzaile automatikoez zer rol joka dezaketen argitzeke dago.

Beste eztabaida ildo hau ere hausnartzekoa da: hedabideetan euskaraz argitaratzen diren edukiek euskal kulturgintzari eta bestelako kulturgintzei eman behar dieten lekua. Euskarazko edukiek bereziki euskal kulturgintza fokuratzeak bestelako kulturgintzaren berri jaso nahi duenak erdarazko edukietara jotzea eragin lezake. Hor izaera ezberdineko hedabideak ditugula gogoan hartzekoa da —nazio mailakoak dira batzuk, tokikoak beste batzuk, tematikoak beste hainbeste—, eta hautu linguistiko ezberdineko praktikak ere badirela. Aldi berean, euskal komunitatea erreferentzia eta helburu nagusi duen kulturgintza, hots euskal hiztun komunitatearen elikagai funtzioa betetzen duena, euskarazko sorkuntzak eta hizkuntzarik gabeko sorkuntzako elementu batzuek osatzen dute, eta, beraz, hiztun-komunitateari eusteko berebiziko garrantzia du kulturgile horien hedabideetako ikusgarritasunak. Hau da, euskal kulturgintzarentzat euskarazko edukiak dira bere leiho naturalena, baina orain dituen baino erakusleiho gehiago beharko ditu indartuko bada.

Hortaz, hizkuntza bakoitzari eman beharreko funtzioez komunitatean eztabaidatzea desiragarria litzateke, eta komunikazio ekosistemako eragileen rola eta posizioak ezagutzeaz bat, sektoreko eragileen artean adostasun batera heltzen saiatzea, euskal kulturaren etorkizunaren xedetan jarduteko. Pertzepzio zabaldua da, ebidentziaz ere lagundutako intuizioa, kulturak ikusgarritasun-arazoak dituela oro har, eta euskal kultura bereziki ikusiezina dela (Astiz eta Rubio 2016: 26). Orobat, bistan da komunikazio eta kultur industria sendoak izatea dela gakoa, horiek baitira jendearengana iristeko bideak; eta horietan eragiteko modua, egon, badago (Amezaga Albizu 2018: 54). Debate horiek sakon eta patxadaz egin beharrekoak dira. Esperimentzia ezberdinetatik ikasiz, egoera berriak (soziolinguistikoak, teknolo-

gikoak zein komunikaziozkoak) kontuan hartuz, eta eragile ezberdinen parte-hartzea bermatuz (kulturgileak, hedabideak, Administrazioa, Akademia eta, ahal dela, erabiltzaileak).

Izan ere, transmititzen ez den kultura bat ezin delako hautatu, garaiak eskatzen du komunikazio sistema, kultur sistema, orainetik gerora proiektatzea; garena kartografiatzen hastea, «kultura hila» baino «kultura bizia» gailendu dadin.

Bibliografia

AGIRRE DORRONSORO, Lorea, AREXOLALEIBA BITERI, Julen, EIZAGIRRE, Andoni, GOIKOETXEA AGIRRE, Nekane, SARASUA MARITXALAR, Jon eta URRUZOLA, Iñaki (2011). «Euskal kulturgintza: nondik gatoz, non gaude, nora jo beharko genuke. Eztabaidarako proposamen bat», *Jakin* 183/184: 11-92.

AMEZAGA ALBIZU, Josu (1994). «Herri kultura: euskal kultura eta kultura popularrak». Doktore-tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea. http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/JOSU_AMEZAGA.pdf

AMEZAGA ALBIZU, Josu (2018). «Euskarazko kulturaren kontsumoa ulertu nahirik», *Jakin* 226: 39-64.

AMEZAGA ETXEBARRIA, Asier (2016). «Harritik herrira. Gabriel Arestiren paperak euskal kultura eta gizartean, 1954-2014». Doktore-tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea. ADDI. https://addi.ehu.es/bitstream/10810/17522/7/TESIS_AMEZAGA_ETXEBARRIA_ASIER.pdf

ASTIZ, Iñigo eta RUBIO, Miren (2016). «Kulturagintza norabidearen atakan. Durangoko Azokako “Gogoetaren plazan” igarritako kultur estrategia bateratu baten premiaz eta ikusgarritasunaren erronkaz», *Jakin* 213: 11-44.

AZPILLAGA GOENAGA, Patxi (1990). «Industria kulturalaren garapena», *Uztaro. Giza eta Gizarte-Zientzien Aldizkaria* 0: 7-19. <https://aldizkariak.ueu.eus/index.php/uztaro/article/view/3676>

AZTIRIA URTARAN, Josu (2024). «Politika publiko digitalak euskararen biziberritze-aro berria bultzatzeko», *BAT Soziolinguistika Aldizkaria* 133: 31-44.

BARIĆ, Ana, PAPAY, Sean eta PADÓ, Sebastian (2024). «Actor identification in discourse: A challenge for LLMs?», *arXiv preprint arXiv:2402.00620*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.00620>

BELOKI LEITZA, Zuhaitz eta SARALEGI URIZAR, Xabier (2020). «Euskarazko prentsaren narratibaren ardatz geografikoak aztertzen testuen meatzaritza eta Wikidata uztartuz», in L. Mimenza (arg.), *Euskal hedabideen urtekaria 2019*. Behategia. <https://behategia.eus/eu/urtekaria/urtekaria-2019/>

CALVO, Dafne, CANO-ORÓN, Lorena eta MORALES-I-GRAS, Jordi (2025). «Unstoppable implementation. Technological imaginaries on Artificial Intelligence in Southern European journalism», *Journalism Practice* 19(10): 2209-2229. <https://doi.org/10.1080/17512786.2025.2522471>

CIES. (d.g.). «Estudio de audiencia de medios — Komunikabide audientzia ikerketa». <https://cies2.com/es/>

DATUTEGIA. (d.g.). «Euskal hedabideen sektorearen datuak». <https://datutegia.behategia.eus/eu>

ELKAR. (2018). «Euskal Herriko biztanleen irakurketa eta musika ohiturak azterketa - PostData». <https://postdata.elkar.eus/euskal-herriko-biztanleen-irakurketa-eta-musika-ohiturak-azterketa/>

EUSKO JAURLARITZA. (2023). «Hedabideak – Medios de comunicación». Prospekzio Soziologikoen Kabinetea – Eusko Jaurlaritzako Lehendakaritza. https://www.euskadi.eus/contenidos/documentacion/o_23tef4/eu_def/adjuntos/23tef4.pdf

FERNÁNDEZ DE LANDA, Joseba eta AGERRI, Rodrigo (2025). «Adimen artifiziala ikerketa sozialerako: euskal hurbilpena», in *CLARIAH-EUS: Zientzia Sozialak eta Humanitate Digitalak gaur egun*. <https://addi.ehu.es/handle/10810/73014>

INGUMA. (d.g.). «Inguma - Euskal komunitate zientifikoaren datu-basea». 2025eko uztailaren 26an kontsultatua. <https://www.inguma.eus/>

IZTUETA AZURMENDI, Ibai (2014). «Euskal kultura eta hizkuntzak: diskurtsoak eta hego euskal herriko liburu-ekoizpena euskal/espainol ardatzaren argitan». Doktore-tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea. http://www.euskara.euskadi.eus/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Ibai_Iztueta_TESIA.pdf

JACOMY, Mathieu, VENTURINI, Tommaso, HEYMANN, Sebastien eta BASTIAN, Mathieu (2014). «ForceAtlas2, a Continuous Graph Layout Algorithm for Handy Network Visualization Designed for the Gephi Software», *PLOS One* 9 (6): e98679. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0098679>

JUARISTI LARRINAGA, Patxi (2013). *Aldagai bakarreko estatistika deskribatzailea eta inferentziala gizarte zientzietan: teoria eta adibideak*. Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU). <https://ikasmaterialak.ehu.eus/matematika/datuen-kudeaketa>

JUARISTI LARRINAGA, Patxi (2015). «Euskal Kultura industriaren enpresak», in *X. Soziologia eta Zientzia Politikoaren Euskal Kongresuaren aktak. Etengabeko aldaketan dauden gizarteak: errealitate soziala eta erronka zientifikoa*. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.

KIM, Yeouul, KIM, Suin, JAIMES, Alejandro eta OH, Alice (2014). «A Computational Analysis of Agenda Setting», in *Proceedings of the 23rd International Conference on World Wide Web (WWW '14 Companion)*, 323-324. New York, NY: Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/2567948.2577379>

LANSDALL-WELFARE, Thomas, SUDHAHAR, Saatviga, THOMPSON, James, LEWIS, Justin, Findmypast Newspaper Team eta NELLO, Cristianini (2017). «Content Analysis of 150 Years of British Periodicals», *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 114 (4): E457-65. <https://doi.org/10.1073/pnas.1606380114>

LARRINAGA RENTERIA, Ane (2006). «Kulturgintza esparruko eragileen tradizio intelektualak: kulturgileak gizarte mugimenduetan». Doktore-tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea. http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/ANE_LARRINAGA.pdf

LEE, Changsoo (2019). «How are ‘immigrant workers’ represented in Korean news reporting?—A text mining approach to critical discourse analysis», *Digital Scholarship in the Humanities* 34 (1): 82-99. <https://doi.org/10.1093/llc/fqy017>

LÓPEZ-ROLDÁN, Pedro eta FACHELLI, Sandra (2015). «Análisis de tablas de contingencia», in *Metodología de la investigación social cuantitativa*. Universitat Autònoma de Barcelona. <https://ddd.uab.cat/record/129382>

MANIAS, Itsaso, GURRUTXAGA, Guillermo eta RAMIREZ DE LA PISCINA, Txema (2020). «‘Fast or slow’: zein da albisteen geroa?», in *Euskal hedabideen urtekaria 2019*. Behategia. <https://behategia.eus/eu/urtekaria/urtekaria-2019/>

MYKKÄNEN, Markus, PATRON, Anri, BADHAM, Mark eta VALENTINI, Chiara (2024). «Leveraging NLP for Crisis Communication Management: A Case Study of News Media Analysis of the COVID-19 Pandemic in Two Nordic Countries», *Journal of Contingencies and Crisis Management* 32: e12611. <https://doi.org/10.1111/1468-5973.12611>

NEWMAN, Nic, ROSS ARGUEDAS, Amy, ROBERTSON, Craig T., NIELSEN, Rasmus Kleis eta FLETCHER, Richard (2025). *Digital news report 2025*. Reuters Institute. https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2025-06/Digital_News-Report_2025.pdf

ORBEGOZO-TERRADILLOS, Julen, LARRONDO-URETA, Ainara, ESCRIBANO, Nayla, PEÑA FERNÁNDEZ, Simón eta AGERRI, Rodrigo (2025). «BasqueParl: descifrar la huella retórica en el Parlamento Vasco con el procesamiento del lenguaje natural», *Palabra Clave* 28 (1): 1. <https://doi.org/10.5294/pacla.2025.28.1.3>

SARALEGI URIZAR, Xabier (2019). «Euskal Herriko prentsa digitalean emakumezkoek zenbateko presentzia duten kuantifikatzen testuen meatarizta baliatuta» in *Euskal hedabideen urtekaria 2018*. Behategia. <https://behategia.eus/eu/urtekaria/urtekaria-2018/>

STADECO. (2017). *Euskal Herriko biztanleen irakurketa eta musika ohituren merkatu ikerketa*. Elkar. <https://files.eke.eus/pdf/elkar-eh-biztanleak-2017.pdf>

TURING, Alan Mathison (1950). «I.—Computing machinery and intelligence», *Mind* LIX 236: 433-60. <https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433>

Ahalera sintetikoa egon, joan eta ibili aditz sintetikoetan Leitzako euskaran

El potencial sintético de los verbos sintéticos *estar*, *ir* y *andar* en el euskera de Leitza

Le potentiel synthétique des verbes synthétiques *être*, *aller* et *marcher* en basque de Leitza

The synthetic potential of the synthetic verbs *to be*, *to go* and *to walk* in the Basque of Leitza

OIARTZUN SAGASTIBELTZA, Fernando
Ikertzaile beregaina
elixaldekoborda@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0363-8620>
DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.333>

Jasotze-data: 2025/09/01
Behin-behineko onartze-data: 2026/02/06
Behin betiko onartze-data: 2026/03/05

Egon, *joan* eta *ibili* aditz sintetikoen ahalera sintetikoak bizirik dirau oraindano Leitza. Adin handiko jendearen testigantzei esker, ahalera sintetikoaren bilduma osoa egitea lortu dugu aldaera guztietan: izan ahalera orainaldian, iraganaldian eta alegiazkoan; izan aditz-erregistro neutroan; izan hikako erregistro alokutiboan, alegia, igorleak solaskideari hi esanda eta hi horri dagokion marka adizkian txertatuta.

Gako-hitzak: aditz sintetikoak, ahalerazko aditzak, ahalera sintetikoa, Leitzako euskara, alokutiboa, hitanoa.

El modo potencial sintético de los verbos sintéticos *estar*, *ir* y *andar* sigue vivo en Leitza. Gracias a los testimonios de gente de edad avanzada, hemos conseguido hacer una recopilación completa de los verbos sintéticos potenciales en todas sus variantes: el potencial

presente, pasado e hipotético; las formas verbales del registro neutro y las del tuteo alocutivo (hitano), es decir, cuando el emisor se dirige al receptor como *tú* y eso se refleja en la forma verbal mediante la marca correspondiente.

Palabras clave: verbos sintéticos, verbos potenciales, potencial sintético, euskera de Leitza, alocutivo, hitano.

La forme potentielle synthétique des verbes synthétiques *être*, *aller* et *marcher* est toujours active à Leitza. Grâce aux témoignages de personnes âgées, nous avons pu réaliser une compilation compréhensive des verbes potentiels synthétiques dans toutes leurs variantes: le présent, le passé et le potentiel hypothétique, soit en formes verbales au registre neutre, soit en formes allocutives, à utiliser lorsque l'on choisit le tutoiement (*hi*) qui inscrit dans le verbe une marque du genre de l'allocutaire.

Mots-clés: verbes synthétiques, verbes potentiels, potentiel synthétique, discours Leitza, conjugaison allocutive, hitano.

The synthetic potential form of the synthetic verbs *to be*, *to go*, and *to walk* is still alive in the town of Leitza. Thanks to the testimonies of older people, we have managed to carry out a full compilation of the synthetic potential verbs in all their variants: the present, past, and hypothetical potential; the verbal forms in a neutral register, as well as the allocutive, to be used when we choose the «you» treatment (*hi*) that inflects the verb according to the gender of the conversation's partner.

Keywords: synthetic verbs, potential verbs, synthetic potential, Leitza speech, allocutive agreement, Hitano.

OIARTZUN SAGASTIBELTZA, Fernando (2026) «The synthetic potential of the synthetic verbs *to be*, *to go* and *to walk* in the Basque of Leitza», *Euskera Ikerketa Aldizkaria* 71 (1): 215-276.

1. Sarrera
2. Ahalerari buruzko azalpen orokorrak
 - 2.1 Ahalera adizki analitikoetan
 - 2.2 *-t(z)en + ahal* egitura
 - 2.3 Ahalera adizki sintetikoetan
 - 2.4 *ba-* aurrizkia adizki sintetikoetan
3. Euskararen erregistroak eta alokutiboaren erabilera
 - 3.1 Tratamendu alokutiboa
 - 3.2 Hiztunen gaitasuna erregistro informalean
 - 3.3 Erabilera sintaktikoa adizki alokutiboetan
4. Leitzako usadioa *egon, joan* eta *ibili* aditzen ahalera sortzerakoan: adizki analitikoekin nahiz sintetikoekin
5. Hizkuntzalariek eta adituek ahalera sintetikoaren gainean egindako lanak
 - 5.1 Ekarpena Iñaki Gamindek sintetikoaren ahaleraren gainean egindako lanei
6. Aditz taulen aurkezpenaz bi kontu argigarri
7. Leitzako euskararen maizenik gertatzen diren aldaketa fonetikoak
8. Ahalera sintetikoaren taulak
 - 8.1 EGON aditza
 - 8.2 JOAN aditza
 - 8.3 IBILI aditza

Bibliografia

Eranskinak:

1. eranskina. EGON aditzaren ahalera sintetikoa erabiliz ahoz jasotako adibideak
2. eranskina. JOAN aditzaren ahalera sintetikoa erabiliz ahoz jasotako adibideak
3. eranskina. IBILI aditzaren ahalera sintetikoa erabiliz ahoz jasotako adibideak

1. Sarrera

Artikulu honetan *egon*, *joan* eta *ibili* aditz sintetikoen ahalera sintetikoa Leitzako mintzoan jorratuko dugu haren aldaera guzietan: orainaldian, iraganaldian eta alegiazkoan. Adizki horiek guziak aztertu ditugu aditz-erregistro neutroan, baita hikako molde alokutiboan ere.

Ahalerazko adizki sintetiko horien izatea herrian bertan jaso genuen ahoz haur eta gazte denboran, garai hartan horrelako formaren bat entzuten baitzen maiz samar. Ondoren, Iñaki Gamindek Nafarroako ahaleraz-eta idatzi zuen artikuluari esker (Gaminde 1984), gehiago ikasi genuen horien gainean, eta gure euskalkiaren erabilera berezi horren balioaz jabetu. Gerrogo, Leitzako hizkerari buruzko egundainoko lanik mardulena argitaratu zen (Olano 1998), zeinetan gaineratik izanagatik ere aipatzen baitzen aditz sintetiko horien erabilera gurean. Baina, Olanoren arabera, galbide azkarrean omen ziren ordurako ahalerazko sintetikoak, eta Gamindek bilduari ez zion ekarpen esanguratsurik egin; ez zuen sakondu bilketan eta aztergaia bere hartan utzi zuen. Azkenik, 2020. urtean Leitzako hitanoaren gaineko *Hika eta Toka. Noka ere toka!* liburuaren lanketan hasiz geroztik, ahoz entzun egiten genituen ahalerazko adizki sintetikoak grabaketetan, eta Leitzako adizki horien gaineko lanketa osoa egiteko aukera izan dugu, baserrietako adin handiko jendeak ba baitarabiltza oraindik ere ahalerazko adizki sintetiko horiek.

Hala bada, ahal izatea adierazteko Leitzako ahozko mintzoan bizirik den erabilera hori ekarri nahi izan dugu hona, gramatikalariek eta hizkuntzalariak itzalitza jotzen duten erabilera. Iñaki Gamindek duela 50 urte egin-dakoan oinarrituta, *egon*, *joan* eta *ibili* aditz sintetikoen ahalera sintetikoa osotasunez eta ongi bildurik geldu dadin saiatu gara.

Horretarako, Leitzako adin handiko hiztunen mintzo erreala bildu dugu sakonki, haien jakinduria betiko isildu beharrean, bizirik gera dakigun. Elebakar izan diren hiztunen altxorrek bizirik dirau, eta, ahalerazko sintetikoen gaian bezala, lanabes aberatsa dira hiztun adindunak gure euskara bere osotasunean hornitzeko, zalantzarik ez dagoena.

2. Ahalerari buruzko azalpen orokorrak

Lehenik eta behin, esan dezagun ahalerak, oro har, bi funtzio nagusi dituela: alde batetik, subjektuak ekintza bat burutzeko duen gaitasuna edo ahala adieraz dezake, eta, bestetik, ekintza baten gertagarritasuna.

Aurrerago baino lehen, bereiz ditzagun aditz motak bi sail nagusitan, hitz bakarrean edo bitan ematen diren kontuan hartuta: Hitz bakarrean sortzen direnei adizki sintetiko esaten zaie¹: *dakit, zihoan, darabil, daramate, zebilen*. Bi hitzetako adizkiei berriz analitiko deritze edo zenbait gramatikatan perifrastiko edo konposatu: *joanen gara, emanen dizut, ekarri zizkidan, irakurriko zuen*.

2.1 Ahalera adizki analitikoetan

Gaur egungo euskaran aditz gehienak adizki analitikoek bidez jokatzen dira. Esan bezala, aditz horiek bi osagai dituzte: adizki jokatugabea eta adizki jokatua. Adizki jokatugabea egiturako adizki nagusia da eta hark dakar eduki semantikoa. Adizki jokatua, berriz, egiturako laguntzailea da eta semantikoki hutsa. Adizkien aldiei dagokienez, ahalerazko adizki analitikoek orainaldiko, geroaldiko, iraganaldiko eta alegiazkoak osa ditzakete, horretarako, bakoitzari dagokion aldia erabiliz. Orainaldiko eta geroaldiko ahalerak orain aldiko laguntzailearekin osatzen dira; homonimoak dira: *orain joan naiteke, bihar ekar dezake*. Iragan aldiko laguntzailea dago iraganaldiko ahaleraren oinarrian: *joan nintekeen, ekar zezakeen*. Alegiazko aldikoa da ahalaria hipotetikoko molde analitikoa: *joan ninteke, ekar lezake*. Adibideek erakusten duten bezala, aldi guzietan, laguntzaileak *-ke* atzizki modala darama.

Gurean ere, Leitzan, beste hizkera gehienetan bezalatsu, adizki analitikoak erabiliz sortzen dira gehien-gehienetan ahalerazko orainaldikoak, geroaldikoak, iraganaldikoak eta alegiazkoak. Leitzako hitzun arruntak ez duke arazorik erabiltzeko edozein aditzen ahalerazko adizki horiek. Konpa-

¹ Euskal gramatiketan «adizki trinko» terminoa ere ohikoa izan da.

razio baterako; *atsalden e in zitzezken lan horik* (arratsaldean ere egin daitezken lan horiek); *gure motikoa saia littekek gehixeo eskolan* (gure mutikoa saia litekek gehixego eskolan); *atzo etorri hinddeken guri launtzea, ezñen aittu giñuzenen* (atzo etor hintekeen guri laguntzera, ezinean aritu gintunan).

2.2 *-t(z)en + ahal egitura*

Piarres Lafittek aditzera eman zigun bezala, ahala sortzeko *-t(z)en + ahal* egitura erabiltzen da ekialdeko hizkeretan: «Au lieu de *ez daiteke ikus*, on dirait aussi bien *ez da ikusten ahal*; au lieu de *ez dezakete adi: ez dute aditzen ahal*» (1962: 369).

Hala, Nafarroako eskualde askotan [aditzoina + **edin*/**ezan*] adizkia baztertuxea dute ahalaria sortzerakoan. Haren orde, [-*t(z)en + ahal + izan/edin*] perifrasi erabiltzen dute maizago. Aipatu berri dugun perifrasiak bezala, orainaldiko, geroaldiko, iraganaldiko eta alegiazko ahalaria adierazteko balio lezake: *Joaten ahal naiz. / Ekartzen ahal du. / Bihar etortzen ahalko naiz. / Bihar ekartzen ahalko du. / Atzo etortzen ahal nintzen. / Iaz ekartzen ahal zuen. Ahalera hipotetikoan. / Etortzen ahal litzateke. / Egiten ahal luke. / Ez duzu egiten ahal. / Ez zara etortzen ahal.*

Leitzan, Nafarroan izanagatik ere, ez dugu jaso erabilera horrenik. Bai ordea egitura hori bera erabiltzea desioa, nahia edo gogo bizia adierazi nahi denean (Lizarraga 2006). Esaterako: *Pentsatzen ahal dok!* (Pentsatzen ahal duk!) / *Ñen ahal diu abudo lana!* (Eginen ahal digu agudo lana!). Leitzan esaten den *borroa* edo begizkoa litzatekeena adierazteko garaian ere erabilera hori sistematikoa da: *Leprak yanen ahal hao!* (Leprak janen ahal hau!) / *Deabruk harrapatuko ahal do!* (Deabruak harrapatuko ahal du) / *Sorgiñek eramanen ahal hauea!* (Sorginek eramanen ahal haute!).

2.3 *Ahalera adizki sintetikoetan*

Arestian aipatu bezala, oro har, euskal aditz gehienak adizki analitikoek bitartez jokutzen dira, eta jokabide sintetikoa bakanagoa izan ohi da. Dena

den, badira adizki sintetikoak dituzten aditzak: *atxiki, eduki, egin, egon, ekarri, eman, entzun, eroan/eraman, erabili, etorri, ibili, iraun, irudi, izan, jakin, jario, jarraiki, joan, ukan...*

Horrezaz gain, gaur egungo euskararen ahalerazko adizki sintetikoak hagitx urriak dira, eta paradigma sintetikoetako tinkoen eutsi dieten hizkerak ere ahaleran adizki analitikoak hobesten dituzte. Hala bada, aditu gehienek arabera, ahalaria sintetikoa batez ere antzinako usadioetako begira dauden egileen idazlanetan baizik ez da agertzen. Orainaldiko adizkiek orainaldiko eta geroaldiko ahalerazko adizkiak osatzen dituzte (*orain noake, bihar dakarke*), iraganaldiko iraganaldikoak (*nindoakeen, zekarkeen*) eta alegiazko aldikoak hipotetikoak (*nindoake, lekarke*). Aldia edozein izanik, adizkiak *-ke* atzizkia beretzen du: *datorke, zetorkeen, letorke*. Sintetikoaren jokabidean, hitz bakarrekoak izaki, ahala adierazteko aipaturiko *-ke* atzizkiak gain, bere baitan biltzen dira eduki semantikoa eta osagarria (pertsonek marka, aldia...).

Den moduan delarik ere, adizki sintetikoaren urritasunari buruzko azken azalpen hori, gure euskalkiari dagokionez, gehiago zehaztu beharko litzateke zenbait aditz sintetikoetako ari garelarik bederen. Erabilera hori galdutzat jo liteke euskararen lurralde eta herri gehienetan, baita aditz sintetiko gehienek ariz gero ere. Dena dela, behinik behin, gure ikerketan jaso dugun bezala, Leitzako mintzoan ahaleraren erabilera sintetikoa oso ohikoa izan da ahozko jardunean oraindik *egon, joan* eta *ibili* aditzetan, eta gaur egun ere badarabilte molde hori gure adin handiko hiztunek.

2.4 *ba-* aurrizkia adizki sintetikoetan

Azken alderdi bat adizki sintetikoaren gainean: ezin daitezke esaldiaren hastapen absolutuan eman inolako partikularik gabe: ***daukat, **doa* haurra. Hala, normalean *ba-* aurrizkia gehitzen zaio adizkiari (*badaukat; badoa* haurra) edo gainerakoan adizkia bigarren posizioa mugitzen da (*hau daukat; haurra doa*). Murriztapen horren salbuespena agintera dugu, horretan adizkia esaldiaren hastapen-hastapenean kokatzen baita: Esate baterako: *Hago isilik!*

Gure ikerketan ere, esaldiaren hasierako *ba-* aurrizkiaren erabilera jaso dugu bete-betekoa hiztunei egindako elkarrizketetan: *Baihagoke trankil, semea lanen hasi bazak!* (Bahagoke trankil, semea lanean hasi bazaik). Hala bada, bildu ditugun kontu eta esaldi ia guztiak, ahalera adieraztekoak esan nahi baita, *ba-* aurrizkiak esanak dira.

Dena moduan delarik ere, gure hizkeran *ba-* aurrizki hori bai- bihurtzen da hikako adizkietan: *Banagoke ni gehixeo amakin* (Banagoke ni gehixeago amarekin). / *Hi re baihoake gero launtzea, ezta?* (Hi ere bahoake gero laguntzera, ezta?). Gainera, gauza bera gertatzen da gure hizkeran *ba-* aurrizkiaren ondoren *bezala* adberbioa baldin badaukagu: *Burukatea esaten zitzioren, korona bailitz bezala, burun patute.* (Buru-katea esaten zitzaionan, koroa bailitz bezala, buruan paratuta) / *Hik herea baiho bezelaxe kuidatu borda.* (Hik heurea bahu bezalaxe zaindu borda).

3. Euskararen erregistroak eta alokutiboaren erabilera

Aurrerago baino lehen, argi dezagun alokutiboa zer den eta gure erregistrorik ohikoenak zein diren, hurrengo atalak osatzeko ezinbestekoa baitugu.

3.1 Tratamendu alokutiboa

Ingurukoekin mintzo garenean, haiekiko dugun harremanaren arabera jokaten dugu, zein tratamendu mota dugun solaskidearekin, hala jokatu dugu. Horrela bereizten ditugu hizketako erregistroak. Bi sail nagusi bereiz ditzakegu gure hizkuntzan:

- a. Tratamendu neutroa edo eztabadakoa: Ez da aintzat hartzen nor dugun mezua jasotzailea, eta nornahirentzat balioko du hizketa horrek.
- b. Tratamendu alokutiboa: igorleak, erregistro neutroan ez bezala, solaskidearen marka ere islatzen du adizkian, hari zuzen-zuzenean eginez.

Alokutiboan egin daiteke «hika», Leitzan eta inguruan egiten den bezala: egon dun/duk (egon da), oro har, gertutasunez edo konfiantzaz hitz egiteko; edo bestela, «zuka» (xuka) ekialdeko euskalkietan bezala, kutsu afektiboa erantsita, mintzaera adierazkorra sortuz: joan duzu (düzü) [joan da].

Alokutibo hika erabiltzen dugunean, *-n* edo *-k* txertatuko dugu adizkian, mintzalaguna emakumezkoa edo gizonezkoa dugun kontuan hartuta. Eta hika alokutiboa aukeratuz gero (zuka-xukarekin gertatzen den bezala) adizki sistema osoa aldatzen da. Horrela, hika erregistroak adizki alokutiboak erabiltzea eskatzen du, sistema osorik egokituz: Alegia, *Non habil?* galdetuz gero, hitanoari dagozkion adizki alokutiboak erabili behar direla ezartzen digu: *Hementxe nabilen / nabilek*, erabili beharko dugu, noka (emakume batekin jolasean) eta toka (gizon batekin jolasean) bereiziz.

Bada beste tratamendu bat itzalduxea dagoena, begirunezko hirugarren pertsonaren erabilerari dagokiona, «berorika» deitua, errespetu handiz erabili izan dena apaizekin-eta mintzatzeko, alokutiborik ez duena. Gure lanean gehiegi sakondu ez badugu ere, baserri munduko zenbait familiatan egun ere badarabilte, aitortu digutenaren arabera, adin handikoekin eta, jakina, apaizekin.

3.2 Hiztunen gaitasuna erregistro informalean

Ritxi Lizartzak *Hitanoa mintza hadi, lagun!* liburu mamitsuan adierazi bezala (Lizartza 2009: 18-19), hitanoaren esparrurik behinena ahozko hizkerari dagokiona da. Gauza jakina da hori erregistro informalaz ari garelako, eta, oro har, biren-edo arteko elkarrizketa zuzenez. Hala bada, testu horien ezaugarriak ohikoenak honakoak lirateke: bat-bateko elkarreragina, hutsuneekin, elipsiekin eta bukatu gabeko esaldiekin; diskurtso xumea edo sarkontasunik gabea; erritmoak, intonazioak, jardunaren abiadurak eta ahotsaren indarrak garrantzitsuak oso; irainak, txantxak, haserreak eta adierazpen ñabardurak agerikoak; adizki eta bestelako elementu askoren elipsiak; testu egitura simplea eta aditz erabilera mugatua...

Den moduan delarik ere, Leitzako ikerketan ikusi dugunaren arabera, bestelako diskurtso sakonagoak eta aberatsagoak ere gertatzen dira bi kide-

ren arteko elkarrizketetan, hika ari direla ere: adierazpen sakonagoen munduan murgiltzea, gerran hildakoez aritzea, txondorraren prozedura xehe-xehe adieraztea, sorginen gaineko sinesmenak kontatzea, gizartearen arazoak aztertzea, ametsak partekatzea, arazoei aurre egitea, hipotesiak egitea, nahiak eta abar azaltzeko argibideak ematea. Bada, guk bildutakoaren arabera, aditu batzuek aurkakoa dioten arren, gaitasun handiko hiztunek ez dute arazorik argudio-azalpen testu sakonak sortzeko hitanoa erabiliz, konplexutasun sintaktiko handiko testuak izanagatik ere.

Hortaz, gure arreta piztu du Ritxi Lizartzak aipatu izana Xabier Kintana Koldo Mitxelenarekin mintzatu zela hitanoaren erabileraz, eta galdetu zio-la ea ezagutzen ote zuen inor adizkera guzietan hitanoa ongi erabiltzen zue-nik. Nonbait, nekez aurki zitekeela ahaleran eta kontu konplexuetan hitano-erabiltzailerik. Mitxelenak Kintanaren galderari erantzunez esan omen zion gaitasun handiko hiztunik ezetz, ondorengoa gehituz:

Oro har, hika egiten dutenek orainaldiko eta lehenaldiko adizkera ezagunenetan erabiltzen dute, eta inoiz hipotetikoetan ere bai, baina zaila da potentzialetan ere hika entzutea (Kintana 2005: 158).

Guk egin dugun lanean, berriz atzera esan beharrean gara, garbi ikusi dugu eskolarik gabeko adin handiko hiztunak gozo eta aberats mintzo dire-la, eta arazo gorririk gabe darabiltela hitanoa adizkera guzietan, izan orainaldiko, iraganaldiko edo alegiazko, izan hipotetikoan nahiz izan ahalerazko adizkirik bitxienetan; baita aditz sintetikoan ahalerazko sintetikoetan ere.

3.3 Erabilera sintaktikoa adizki alokutiboetan

Euskaltzaindiak «Adizki alokutiboak (hikako moldea)» izeneko 14. arauan eman zituen adizki alokutiboen batasunerako *formak* (hikako moldeari dagozkionak). Baina oraindik ere baditugu alokutiboari buruzko bi alderdi zalantzagarri erabaki gabe dirautenak. Erabilera sintaktikoari buruzkoa da lehenengoa eta erabilera sozialari, jardun-ingurumariari edo erregistroari buruzkoa bigarrena. Bigarren horri buruzko azalpenak lan honetatik kanpo gelditzen zaizkigu ditugun helburuak kontuan hartuz.

Erabilera sintaktikoari dagokionez, *Euskara Batuaren Eskuliburuan* (EBE) alokutiboaren gainean esanak oinarritzat hartuta, oraindainoko tradizioan, ohiko erabileran betiere, menderagailua daramaten aditzek ez dute alokutiborik eramaten: Badoala esan din. / Etortzen denean, ikusiko diagu. / Eguraldi ona bada, aterako gaitun... Galderetan ere antzera jokatu izan da egundaino, hau da, alokutiborik gabe.

Guk aztertu duguna kontuan hartuz, esanen genuke Leitzan ere base-rrietako hiztun gaituek EBEk aipatzen duen bezala jokatu izan dutela. Erabilera zuzen eta egokia izan izan dute oraindaino eskuartean dugun lan honetako adibideetan argi eta garbi ikus daitekeen eran (Ikus eranskine-tan).

Egiari zor, konturatu gara, behin edo beste, galderetan hitano adizkiak erabiltzen direla, baina erabilera naturalean, mintzamen librean, galderetan ere ez da hitanorik erabiltzen gure Leitzan. Bestalde, aitortu behar da *eta* menderagailu bidez sorturiko kausazko perpausetan, hitanoa erabiltzea ohikoa dela: *Ze in behau mutil horrekin? Beti nahi duna itteik eta. Goor in behar zeinue.* (Zer egin behar dugu mutil horrekin? Beti nahi duena egiten dik eta. Gogor egin beharko zioagu.).

4. Leitzako usadioa egon, joan eta ibili aditzen ahalera sortzerakoan: adizki analitikoekin nahiz sintetikoekin

Arestian aipatu dugun eran, gaztaroan frankotan entzunak gara gerok ahalerazko horrelako adierazpideak gurasoenean bizi ginela. Amak edo aitak, konparazio baterako, ohartu gu norabait joan nahian ginela eta ausartzen ez, eta baimena eskatu nahian ginela, eta azkenean haiek esan: *Tira, tira, motikoa. Bazoazke, bazoazke zu re. Ez geldittu etxen, zure laun guzik hara yoaan behar badue.* (Tira, tira, mutikoa. Bazoazke, bazoazke zu ere. Ez gelditu etxean, zure lagun guziek hara joan behar badute.).

Geroztik, behin gurasoen etxetik joandakoan, gero eta gutxiago entzun ditugu horrelako adizkiak. Horiek entzuteko adin handiko jendearekin egon behar baita. Hala, hainbat urtez, apenas formaren bat edo beste

entzunak garen. Dena dela, azkeneko bost urte honetan, Leitzako hitanoari buruzko lanetan hasiz geroztik, elebakar izandako baserri eremuko hitzune-kin izan ditugun jolasaldi luze horietan, aldiro entzun izan dugu aditz sintetikoetan ahalerazko adizki sintetiko *berez*i horietakoren bat. Gainera, gaude hiketako jolasaldietan maizago entzun ote ditugun erregistro neutroan ari direnean baino. Hona adibide bi: *Baihoake motel, hemen traba bakarra ittek eta* (Bahoake motel, hemen traba bakarrik egiten duk eta!); *Baihaoke neska, hementxe suen ondoan; hotza zeon eta. Zertako yoan behan uain presaka?* (Bahagoke neska, hementxe suaren ondoan; hotza zagon eta. Zertarako joan behar dun orain presaka?).

Ahalerazko adizki analitikoek eta sintetikoek adiera bera dute

Bi moldeen artean dagoen aldeaz, hau da, *joan haiteke* edo *bahoake* esatearen artean legokeen aldeaz hitzunei galdetuz gero, denek diote berdin-berdin esan daitekeela bata nola bestea: *eon natteken gehixe*o (egon naiteken gehixeago) edo *banaoken gehixe*o (banagoken gehixeago). Erabilera sintetiko horri dagokionez, hitzun horiek esaten dute hori dela lehengo hizketa zaharra, lehen maizago erabiltzen zena, haiek ere erabiltzen zutena. Eskolarik gabeko hizketa omen da hori. Era berean, argi eta garbi dute bi aldaera horiek gauza berbera esateko balio dutela. Hona, konparazio baterako, gure informatzailea den Migel Sukuntzaren azalpen argigarria: *Bai jaune. Berdin-berdin esateittok hoik. Eon gaittezek bai, tte bagautezek e bai. Horik bik igual dittok, bik gauze bera dittok. Uain, esanera diferentea duela. Baño gañekoan berbera dittok. Bai, gauze berbera dok.* (Bai jauna. Berdin-berdin esaten dituk horiek. Egon gaittezek bai, eta bagaudekek ere bai. Horiek biak berdin dituk, biak gauza bera dituk. Orain, esanera desberdina dutela. Baina gainerakoan berbera dituk. Bai, gauza berbera duk.).

Euskal gramatikan ere ez da adierazten inolako alderik dagoenik ahalera adierazteko garaian adizki analitikoaren edota sintetikoaren artean. Argi dago sintetikoaren bidez oso gutxi sortzen direla ahalerazko adizkiak, baina gainontzean ez dirudi inolako ñabardurarik ere eransten den era analitikoaren edo sintetikoaren artean.

5. Hizkuntzalariek eta adituek ahalera sintetikoaren gainean egindako lanak

Leitzako euskararen gainean lan asko eta handiak egin dira. Adizki bilketa-lanak eta bestelakoak landuak bertako euskararen sakontzeko. Ikus nabarmenenak oin-oharreen².

Gaurko aztergaiari dagokionez, dena den, egin diren lan horiez esan behar da Olanoren lanean bakarrean aipatzen dela, eta hark ere ataltxo txiki bat baino ez ziola eskaini. Olanok Leitzan Gamindek bildua axaletik aipatu besterik ez zuen egin, ahalerazko adizki horiek ba- aurrizkiarekin doazela zehaztuz: «Ahalerazko egitura hauek, izan ere, gaur egun beti *ba-* aurrizkiaren ondoan azaltzen baitira (guk geuk aurkitutako “bagoazke” bezala)» (Olano 1998: 237).

Bestelako euskal gramatika orokorretan, ezta euskarari buruzko ikerketa linguistikoetan ere, ez dugu atzeman sintetikoen ahalera sintetikoa jorrazten denik. Batez ere, ahalera sintetikoa garai bateko kontua balitz bezala aipatzen dute, gaur egun inon inork erabiliko ez balu bezala ahozkoan, eta idatzian ere bost egileren, hizkera zaharraren zaleren, bitxikeria gisa edo.

Guk, berriz, 2020. urtez geroztik Leitzako hiztun zaharregana jo dugu haien mintzoa gertutik lantzeko; besteak beste, hitanoa ikertzeko. Eta horri ekin bezain laster ohartu ginen, besteak beste, aditz sintetikoen ahalera gauza bizia zela eta sakondu beharrekoa gure hizkeraren zatia baita.

5.1 Ekarpena Iñaki Gamindek sintetikoen ahaleraren gainean egindako lanei

Gaurko langaiaren aurrekari nagusia Iñaki Gaminderen lana da (1985). Azterketa sakona eta emankorra ahaleraz eta aditz sintetikoen alokutiboaz Nafarroako hainbat euskarez, besteak beste, Leitzakoaz.

² OLANO, Mikel (1998); YRIZAR, Pedro (1992); GAMINDE, Iñaki (1985).

Hona hemen Gamindek artikulua hartan adierazitako zatirik nabarmenenak:

1. Nafarroan barna aditzak ikasteko bilkurak egitean zenbait aditz trinkorekin egiten diren erabilerek hagitz harritu gintuzten, izan ere, aditz trinkoek indikatibotik landa aski erabilera murrizta dute; baldintzak (bazengoz, baneko, e.a.) eta zenbait subjuntibo (gatozen, doala, e.a.) ezagun dira oraindino, baina, guk dakigularik bederen, ez hala ahalezkoak. Erabilera herritar hauek direla eta ahalezkoaz artikuluska hau egiteari interesgarri eritzi diogu, nola halaber, aditz trinko batzuren (*joan, egon eta ibili*) alokutiboak emateari ere.
2. Ahalezkoaren erabilera Nafarroan, eskuarki, ahalezkoa egiteko bi erabilera nagusi bereiz dezakegu: a: *Zu itxera yoaten al zara, zuk lana iten al duzu* b: *zu itxera yoan zaizke, zuk lana in dezakezuke*. Alegia, bata «edin» eta «ezan» aditzen bidez (b) eta bertzea, ordea, «ahal izan» aditzaren bidez egiten dena (a). Bigarren hau zenbait eskualdetan (Bortzirriak, Baztan, Zugarramurdi eta Urdazubi) lehenaren ordean erabiltzen da kasik soilki. Halaz guztiz zenbait herritan bada hirugarren bat hain zuzen joan, egon eta ibili aditzekin egiten dena, adibidez: «bazoazke oyanera» «bagaudezke kontent». Bertzalde erran beharra dago ahalezko hauek ez direla herri guzietan berdin erabiltzen, eta zenbaitetan aztarnak soilki aurkitu ahal izan ditugula.

Arestian esan bezala, Gamindek aipatzen zuen ahalera sortzeko hirugarren erabilera hori da guk jorraturikoa. Eta hark egindakoaren gainean, Leitzako hizkerari dagokionez, honako alderdiak zehaztu beharrean gaude:

- a. Arestian aipatu dugun moduan, badira hiketan ari direnean ere erabilera hagitz aberatsa duten hiztunak, inolako arazorik gabe adierazten dutenak nahi dutena. Eta horretarako alegiazko, baldintzazko edo beselako adizkiak erabiltzen dituzte egoki eta zuzen.
- b. Hark bilduriko adizki batzuk guk era desberdin batean bildu ditugu. Hala, ohikoa den bezala ahozko mintzoan, bi aldaera edo gehiago leudeke zenbait adizkitan. Hona aditzez aditz Gamindek emandakoak eta guk jasotakoak:

- 1) Egon aditzaren ahalerazko adizki pluralak: Gamindek *gauzteke*, *zauzteke*, *zauztekea* eta *dauzteke* formak bildu zituen. Guk ordea *gautezke*, *zautezke*, *zautezkea* eta *dautezke* jaso ditugu hiztunen ahotan. Idazterakoan sorturiko akatsa ere izan liteke. Gure grabazioetan, behinik behin, garbi entzuten dira guk emandako aldaerak.
 - 2) *Ibili* aditzari dagokionez, pluraleko forma hauek jaso zituen hark: *gabiltzateke*, *zabiltzateke*, *zabiltzatekea* eta *dabiltzateke*. Horiek $a > e$ asimilazioa islatu gabe ($i + a > i + e$) bildu zituen hark. Gurean, askotan gertatzen den asimilazioa da hori. Eta guk jaso dugunaren arabera, asimilazio hori sistematikoki gertatzen da *ibili* aditzean. Hala, guk forma hauek jaso ditugu: *gabiltzeteke*, *zabiltzeteke*, *zabiltzetekea* eta *dabiltzeteke*.
 - 3) Hiketako adizki hauek paratu zituen hark /y/ ahoskeraz bailira bezala: *yahoke*, *yoake*, *yabilke*. Guk *hagoke*, *hoake* eta *habilke* bildu ditugu. Edozein moduz, *ba-* (*bai-*) aurrizkiak ematen dira gehien-gehienetan adizki horiek Leitzan, eta badirudi horren ondorioz eman zituela Gamindek yota soinuaz. Hala iradoki digu Mikel Olanok ere, *baiuen* eta *baieki moduko adizkiak* atalean (1998: 237). Guk, betiere, *baihaoke*, *baihoake* eta *baihabilke* jaso ditugu haren *bayagoke*, *bayoake* eta *bayabile* formen ordez.
- c. Ahalera sintetikoa orainaldian bakarra bildu zuen Gamindek: *nagoke*, *nabilke*, *noake*... Iraganaldikoa eta alegiazkoa ez zituen bere artikulua horretan jorratu. Guk tempus guzietan erabilitako adizkiak bildu ditugu: *nabilke* (ibil naiteke), *nebilke* (ibil ninteke), *nebilkeen* (ibil nintekeen)...
- d. Erregistroak kontuan hartuta, hiketako formak eman zituen Gamindek, *hi* pertsonari dagozkionak (*haoke*, *hebilke*, *hoake*). Ez ordea hikako alokutiboari dagozkion adizkiak: *neoken* (nengoken) edo *neokek* (nengokek), *nebilken* (nenbilken) edo *nebilkek* (nenbilkek), *niken* (noaken) edo *nikek* (noakek)... Guk hikako alokutiboko adizkiak ere bildu ditugu.

Xehetasunak xehetasun, Gamindek Nafarroako herri askotako adizki sintetikoak bildu zituen, baita *egon*, *joan* eta *ibili* aditzen ahalerazko sintetikoa orainaldian adieraztekoak ere. Hala, eskualde zabaletan erabilera hori bazegoelakoa agerian paratu zigun, eta hori hagitz inportantea da. Arrasto horri esker, besteak beste, osatu ahal izan dugu guk geure ikerketa.

6. Aditz taulen aurkezpenaz bi kontu argigarri

Osatu ditugun tauletan ahaleraren ohiko sailkapena erabili dugu: ahale-
ra orainaldikoan, ahaleira iraganaldikoan eta ahaleira alegiazkoan. Trata-
mentuari dagokionez, lehenik erregistro neutroko adizkiak paratu ditugu,
eta jarraian hikako alokutiboari dagozkionak, noka eta toka. Lehendabizi,
ezkerraldean, Leitzako euskarari paratu ditugu adizkiak, eta, ondoren, haien
eskuinaldean, batuan.

Taulak osatzeaz gain, garbi gera dadin zertsu erabilera egiten den, nola-
tsuko egoeretan erabiltzen den eta zer nolako kontu eta esaldiak osatzen
dituzten adizki horiek erabiliz, hiztunen ahotik bildutako esaldi-kontu-
kontakizun laburrak bildu, eta paratu ditugu haiek esan bezalatsu lehenik,
eta, ondoan, batuan izanen lirakekeen bezala. Horiek guziak eranskinetan
paratu ditugu.

Hiketako jolasaldietan hitanoa erabiliz bilduriko adizki guzi-guziekin
esaldi-eredu bana bederen islatu nahi izan dugu geure lanean, nola euskal-
kian, hala batuan. Hori guzia egin dugu honako xede honekin: irakurleak
argi eta garbi izan dezan noiz eta nola erabiltzen den ahaleira sintetiko hori
gure mintzoan. Eta, bestalde, galtze bidean dugun alokutiboa era zuzen eta
egokiz nola darabilten aztertu, edo, gutxienez, gozatu, nahi duen orok esku-
ra izan ditzan Leitzan bilduriko adibide errealak.

7. Leitzako euskarari maizenik gertatzen diren aldaketa fonetikoak

Ahozko moldera hurbilpena egiten saiatu gara hiztunen mintzoa ahalik
eta erarik zehatzenean ematearren, hiztun horien mintzoa zehaztasun osoz

ematearren, alegia. Haiek ditugu eredu, euskara hizkuntza bakarra era naturalean ikasitakoak eta gure aldean hizketa aberatsagoaren jabe. Hala, euskalkian esaten den *bezalatsu* idazten saiatu gara. Ondoren, eta ondoan, batuan izanen lukeen forma ere eman dugu ulermena eta erabilera errazteko.

Bidenabar, gure herriko hizkera interesgarriztat duen nornahirentzat lagungarria gerta daitekeelakoan, aldaketa fonetikoan berri emanen dugu jarraian. Gainera, gure ahozko euskara paperan paratu dugun bezala irakurterakoan, mesedegarria izanen zaiola iruditzen zaigu; errazagoa gerta baitaiteke ulertzea.

Hona hemen gure lanean bilduriko adierazpenetan maizenik gertaturiko aldaketa fonetikoak:

1. Bi bokalen artean kontsonante bat galtzea (VCV → V_V)

Kontsonante galera horiek oso maiz gertatzen dira, eta kontsonanterik gabe paratu ditugu guk hitz horiek. Bokala luzatzea dakar gertaera horrek askotan: *baakin* «badakin», esaterako. Hona beste adibide batzuk sailetan banatuak:

/r/ dardarkari bigunaren galera: *dantzaa* (dantzara), *bordaa* (bordara), *eskolaa* (eskolara), *gue* (gure), *suen* (suaren), *beire* (begira), *lanea* (lanera), *noa* (nora), *atea* (atera), *neonen* (neronen)...

/d/ herskari ozenaren galera: *ezin* (edozein), *eo* (edo), *duelako* (dudalako), *añe* (adina), *aittu* (aditu), *beharkoiñet* (beharko dinat)...

/g/ herskari ozenaren galera: *eon* (egon), *zeok* (zegok), *haoke* (hagoke), *laundu* (lagundu), *in* (egin), *goorra* (gogorra), *heoke* (hengoke), *ezaunek* (ezagunak)...

/b/ herskari ozenaren galera: *pixkoat* (pixka bat), *metroat* (metro bat), *aleatzuk* (ale batzuk)...

2. $a > e$ asimilazioa: $u, i + a > u, i + e$

Askotan gertatzen da asimilazio hori gurean, herriaren izenetik beretik hasita: *Leitze* «Leitza».

-i- bokalaren ondoren: *nahi bedo* (nahi badu), *fabrike* (fabrika), *zebil-tzeteke* (zebilzken), *zébiltzen* (zébiltzan), *diñet* (dinat), *anaie* (anaia), *gabil-tzetekek* (gabilzkek), *yarritte* (jarrita), *politte* (polita), *nahi been* (nahi ba-dun)...

-u- bokalaren ondoren: *lekue* (lekua), *mundue* (mundua), *ninddunen* (nindunan), *gauze* (gauza), *hartute* (hartuta), *zerue* (zerua), *dirue* (dirua), *eun betzutan* (egun batzuetan), *daukune* (daukaguna)...

3. Bokal aldaketak: $u > o$, $i > e$, $o-e > e-e$

$u > o$ irekiera, bokal aldaketa: bokalaren irekieraren ondorioz gertatzen da $u > o$ bihurtzea. Leitzako eta inguruko herrietako adizkien ezaugarririk nabarmenetakoa. Honatz adibideak: *dok* (duk), *ditton* (ditun), *gattok* (gaituk), *gore* (gure), *bano* (banu), *baiho* (bahu), *motille* (mutila), *emakomek* (emakumeak), *somatu* (sumatu)...

$i > e$ irekiera edo bilakaera. Ez da sistematikoa, biak entzuten dira: *nek* (nik); *beajea* (biajea), *ekusi* (ikusita), *epurdie* (ipurdia), *itxen* (etxean)...

$o-e > e-e$ bokal berdintzea: omen partikularen kasuan *emen* esaten da: *asko emen ditton* (asko omen ditun).

4. *i* bokalaren ondorengo sabaikaritzea

Bustidura ere deitua izan den ezaugarri hori *i* bokalaren ondoren honako kontsonante hauetakoren bat datorrenean: *l*, *n*, *t* eta *d*.

/l/ albokoarekin: *Ibilli* (ibili), *mutille* (mutila), *illoak* (ilobak)...

/n/ herskari sudurkariarekin: *iñori* (inori), *diñu* (dinagu), *iñen* (eginen), *niñenen* (ninan), *giñenen* (geninan), *ninddunen* (nindunan)...

/t/ herskari gorrarekin: *yeki tte* (jaiki eta), *etorri tte* (etorri eta), *politte* (polita), *ekusitte* (ikusita), *itten* (egiten), *dittok* (dituk), *zitteken* (daiteken), *natteken* (naiteken), *yarritte* (jarrita), *littezen* (litezken), *ibillitte* (ibilita), *nahittenahiezkoa* (nahitanahiezkoa)...

/d/ herskari ozenarekin: *in dde* (egin eta), *ainddu* (agindu), *minddu* (mindu), *bilddu* (bildu), *añe* (adina), *yoateitton* (joaten ditun)...

5. /j/ fonemaren ahoskera

Gure hizkeran bi modutan ahoskatzen da /j/ fonema: gipuzkeraren arabera [x] (jan [xan]) ebakitzen da, igurzkari belar ahoskabea edo nafarre-razko ahoskeran (jan [yan]), sabaiko igurzkari ahostuna bihurtuta. Leitzan, Gipuzkoako mugatik gertu delarik ere, ahoskerarik ohikoena [y] egitearena da: joan [yoan], jasa [yasa]. Gipuzkeraren erara, [x] ahoskatuz, oso hitz gutxi dira gurean.

[y] ahoskera: *yakiñe* (jakina), *yaso* (jaso), *yo ta sue* (jo eta sua); *yoateik* (joaterik), *yaiio* (jaiio), *yostetan* (jostetan), *yekiko* (jaikiko), *yendea* (jendea)...

[x] ahoskera: *jaune* (jauna), *majin bat* (makina bat), *jainkoa* (jainkoa)...

6. /n/ herskari sudurkariaren eta /r/ dardarkari bigunaren ondoren, /s/ txistukari frikari apikari-hobikaria /ts/ afrikatua bihurtzea, eta /s./ txistukari frikari bizkarkari-hobikaria /ts./ txistukari frikaria bihurtzea

Bilakaera hori oso arrunta da gurean:

/n/ herskari sudurkariaren ondoren: *itten tziñziok* (egiten zaiok), *eman tzeidenen* (eman zidanen), *itten tziñenen* (egiten zinan), *uzten tzeidenea* (uzten zidaten), *eaten tzetik* (edaten ditik)...

/r/ dardarkari bigunaren ondoren: *behar tzetik* (behar ditik)...

Berdintsu gertatzen da ez ezezko adberbioaren ondoren /s./ txistukari frikaria datorrenean: *etzitzien* (ez zitzaidaan), *etzuna* (ez zuena), *etzekit* (ez zekiat), *etxeon ongi* (ez zegoen ongi), *etzekik* (ez zekik)...

7. Ahoskabetzea: /b/, /d/, /g/ kontsonante ahostunak /p/, /t/, /k/ ahoskabe bihurtzea

/b/: *baietz pa* (baietz ba), *ex pado* (ez badu), *yakiñe zeok pa* (jakina zegok ba), *etzekiñet pa* (ez zekinat ba)...

/d/: *Ez tin* (ez din), *ez tiñet* (ez dinat), *ez ton* (ez dun), *galazie zeon da* (galarazia zagon eta), *ez tiu* (ez diagu)...

/g/: *hemengoak katton* (hemengoak gaitun), *nahi izan ezkeo* (nahi izanez gero), *ez kiñezkenen ibilli* (ez gintezkenan ibili)...

8. Aditz nagusiaren eta laguntzailearen arteko elkarketa

Maiztasun handikoa da loturik emateko joera hori eta elkarketa horrek aldaketak sortzen ditu bokaletan eta kontsonanteetan, galerak eta aldaerak. Honatx adibide batzuk: *nahi baldin baan* (nahi baldin badun), *gastatzen baak* (gastatzen baduk), *behain* (behar din), *helduk* (heldu duk), *bizik* (bizi duk), *behak* (behar duk), *yoan behanenen* (joan behar dunanean), *hondatu ittek* (hondatu egiten duk), *ze usten ba?* (zer uste dun ba?)...

9. Baihaoke, baihoake eta baihabilke bezalako adizkiak

Leitzan, hiketan ari garenean, baldintza esaldietan *ba-* hutsik beharrean *bai-* erabiltzen da (*ba- + hi > bai- + hi*): *baihabilke* (bahabilke), *baiheuke* (baheuke), *baihaoke* (bahagoke), *baihaiç* (bahaiz), *baiho* (bahu), *baihoake* (bahoake), *baiheki* (baheki)...

8. Ahalera sintetikoaren taulak

8.1 EGON aditza

EGON	Ahalera sintetikoa, orainaldia					
	ERREGISTRO NEUTROA		NOKA (alokutiboa)		TOKA (alokutiboa)	
	Leitza	batua	Leitza	batua	Leitza	batua
NI	naoke	nagoke	neoken	nagoken	neokek	nagokek
HI	haoke	hagoke	haoke	hagoke	haoke	hagoke
HURA	daoke	dagoke	zeoken	zagoken zegoken	zeokek	zagokek zegokek
GU	gautezke	gaudeke	gautezken geutezken	gaudeken	gautezkek geutezkek	gaudekek
HAIEK	dautezke	daudeke	zeutezken	zaudeken zeudeken	zeutezkek	zaudekek zeudekek
ZU	zautezke	zaudeke				
ZUEK	zautezkea	zaudekete				

EGON	Ahalera sintetikoa, iraganaldia					
	Erregistro neutroa		NOKA (alokutiboa)		TOKA (alokutiboa)	
	Leitza	batua	Leitza	batua	Leitza	batua
NI	neoken	nengokeen	neokenen	nengokenan	neoken	nengokean
HI	heoken	hengokeen	heoken	hengokeen	heoken	hengokeen
HURA	zeoken	zegokeen	zeokenen	zegokenan	zeoken	zegokean
GU	geuntezken	geundekeen	geuntezkenen	geundekenan	geuntezken	geundekean
HAIEK	zeutezken	zeudekeen	zeutezkenen	zeudekenan	zeutezken	zeudekean
ZU	zeuntezken	zeundekeen				
ZUEK	zeuntezkean	zeundeketen				

EGON	Ahalera sintetikoa, alegiazkoa					
	Erregistro neutroa		NOKA (alokutiboa)		TOKA (alokutiboa)	
	Leitza	batua	Leitza	batua	Leitza	batua
NI	neoke	nengoke	neoken	nengoken	neokek	nengokek
HI		hengoke	heoke (hengoke)	hengoke	heoke (hengoke)	hengoke
HURA	leoke	legoke	leoken	legoken	leokek	legokek
GU	geuntezke	geundeke	geuntezken	geundeken	geuntezkek	geundekek
HAIEK	leutezke	leudeke	leutezken	leudeken	leutezkek	leudekek
ZU	zeuntezke	zeundeke				
ZUEK	zeuntezkea	zeundekete				

8.2 JOAN aditza

JOAN	Ahalera sintetikoa, orainaldia					
	Erregistro neutroa		NOKA (alokutiboa)		TOKA (alokutiboa)	
	Leitza	batua	Leitza	batua	Leitza	batua
NI	noake	noake	niken	noaken	nikek	noakek
HI	hoake	hoake	hoake	hoake	hoake	hoake
HURA	dike	doake	ziken	zoaken	zikek	zoakek
GU	goazke	goazke	gizken	goazken	gizkek	goazkek
HAIEK	dizke	doazke	zizken	zoazken	zizkek	zoazkek
ZU	zoazke	zoazke				
ZUEK	zoaz(te)kea	zoazkete				

JOAN	Ahalera sintetikoa, iraganaldia					
	Erregistro neutroa		NOKA (alokutiboa)		TOKA (alokutiboa)	
	Leitza	batua	Leitza	batua	Leitza	batua
NI	niken	nindoakeen	nikenen	nindoakenan	niken	nindoakean
HI	hiken	hindoaken	hiken	hindoaken	hiken	hindoaken
HURA	ziken	zihoakeen	zikenen	zihoakenan	ziken	zihoakean
GU	giñezken	gindoazkeen	giñezkenen	gindoazkenan	giñezken	gindoazkean
HAI EK	zizken	zihoazkeen	zizkenen	zihoazkenan	zizken	zihoazkean
ZU	ziñezken	zindoazkeen				
ZUEK	ziñezkean	zindoazketen				

JOAN	Ahalera sintetikoa, alegiazkoa					
	Erregistro neutroa		NOKA (alokutiboa)		TOKA (alokutiboa)	
	Leitza	batua	Leitza	batua	Leitza	batua
NI	nike	nindoake	niken	nindoaken	nikek	nindoakek
HI	hike	hindoake	hike	hindoake	hike	hindoake
HURA	like	lihoake	liken	lihoaken	likek	lihoakek
GU	giñezke	gindoazke	giñezken	gindoazken	giñezkek	gindoazkek
HAI EK	lizke	lihoazke	lizken	lihoazken	lizkek	lihoazkek
ZU	ziñezke	zindoazke				
ZUEK	ziñezkea	zindoazkete				

8.3 **IBILI** aditza

IBILI	Ahalera sintetikoa, orainaldia					
	Erregistro neutroa		NOKA (alokutiboa)		TOKA (alokutiboa)	
	Leitza	batua	Leitza	batua	Leitza	batua
NI	nabilke	nabilke	nebilken	nabilken	nebilkek	nabilkek
HI		habilke	habilke	habilke	habilke	habilke
HURA	dabilke	dabilke	zebilken	zabilken zebilken	zebilkek	zabilkek zebilkek
GU	gabiltzeteke	gabiltzke	gabiltzeteken (gebiltzeteken)	gabiltzken	gabiltzetekek (gebiltzetekek)	gabiltzkek
HAIEK	dabiltzeteke	dabiltzke	zebiltzeteken	zabiltzken zebiltzken	zebiltzetekek	zabiltzkek zebiltzkek
ZU	zabiltzeteke	zabiltzke				
ZUEK	zabiltzetekea	zabiltzkete				

IBILI	Ahalera sintetikoa, iraganaldia					
	Erregistro neutroa		NOKA (alokutiboa)		TOKA (alokutiboa)	
	Leitza	Batua	Leitza	batua	Leitza	batua
NI	nebilken	nenbilkeen	nebilkenen	nenbilkenan	nebilken	nenbilkean
HI	hebilken	henbilkeen	hebilken	henbilkeen	hebilken	henbilkeen
HURA	zebilken	zebilkeen	zebilkenen	zebilkenan	zebilken	zebilkean
GU	giñebiltzeteke	genbiltzkeen	giñebiltzetekeken	genbiltzkenan	giñebiltzetekeken	genbiltzkean
HAIEK	zebiltzeteke	zebiltzkeen	zebiltzetekeken	zebiltzkenan	zebiltzeteke	zebiltzkean
ZU	ziñebiltzeteke	zenbiltzkeen				
ZUEK	ziñebiltzetekean	zenbiltzketen				

IBILI	Ahalera sintetikoa, alegiazkoa					
	Erregistro neutroa		NOKA (alokutiboa)		TOKA (alokutiboa)	
	Leitza	batua	Leitza	batua	Leitza	batua
NI	nebilke	nenbilke	nebilken	nenbilken	nebilkek	nenbilkek
HI		henbilke	hebilke	henbilke	hebilke	henbilke
HURA	lebilke	lebilke	lebilken	lebilken	lebilkek	lebilkek
GU	giñebiltzeteke	genbilzke	giñebiltzeteken	genbilzken	giñebiltzetekek	genbilzkek
HAI EK	lebiltzeteke	lebilzke	lebiltzeteken	lebilzken	lebiltzetekek	lebilzkek
ZU	ziñebiltzeteke	zenbilzke				
ZUEK	ziñebiltzetekea	zenbilzket				

Bibliografia

ALBERDI, Xabier (1993). «Hika tratamenduaren balore sozio-afektiboak», *Fontes Linguae Vasconum* 64: 425-442. <https://doi.org/10.35462/flv64.5>

ALBERDI, Xabier (1994). «Hitanoa non eta nork erabiltzen duen», *Euskera* 39 (3): 983-993. <https://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/49990.pdf>

ALBERDI, Xabier (1996a). *Eskola gramatika: Derrigorrezko Bigarren Hezkuntza*. Elkar S.L.

ALBERDI, Xabier (1996b). *Euskararen tratamenduak: erabilera*. Iker 9. Euskaltzaindia.

ALBERDI, Xabier (2026). «Hitanoa», *Sareko Euskal Gramatika (SEG)*. www.ehu.eus/seg

ERDOZIA, Jose Luis (2016). «Etxarrierako hitano-alokutiboak», *Fontes Linguae Vasconum* 122: 303-364. <https://doi.org/10.35462/flv122.2>

EUSKALTZAINDIA. (1979). *Euskal aditz batua*. Euskaltzaindia.

EUSKALTZAINDIA. (2021). *Euskararen Gramatika*. Euskaltzaindia.

GAMINDE, Iñaki (1985). «NOR-en ahalezko oraina eta JOAN, IBILI eta EGON aditzen alokutiboak (Nafarroan)», *Fontes Linguae Vasconum* 46: 215-264. <https://doi.org/10.35462/flv46.2>

KINTANA, Xabier (2005). «Larrazaga poeta zahar gaztearen berri onak», *Euskera* 50 (1): 129-159.

LAFITTE, Piarres (1962). *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)* (2. arg.). Amis du Musée Basque et Ikaas.

LIZARRAGA, Bittorio (2006). «Leitzako hizkera adierazkorra: biraoak», *Fontes Linguae Vasconum* 103: 487-552. <https://doi.org/10.35462/flv103.5>

LIZARTZA, Ritxi (2009). *Hitanoa mintza hadi, lagun!* Maluta.

MITXELENA, Koldo (1983). «Euskalkien ageriko aurpegia», *Euskera* 28 (1): 245-252. <https://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/50886.pdf>

OIARTZUN, Fernando (2022). *Hika eta toka. Noka ere Toka!* Altzadi Leitzako Kultur Elkartea.

OLANO, Mikel (1998). *Areso eta Leitzako hizkerak*. Hizkuntza Politikarako Zuzendaritza Nagusia.

ORMAETXEA, Nikolas, «Orixe» (1987). *Quiton arrebarekin*. Ibaizabal. <https://klasikoak.armiarma.eus/pdf/OrixeKiton.pdf>

RIJK, Rudolf de (2007). *Standard Basque: A Progressive Grammar*. The MIT Press.

YRIZAR, Pedro de (1992). *Morfología del verbo auxiliar alto navarro septentrional; (estudio dialectológico)*. Nafarroako Gobernua eta Euskaltzaindia.

ZELAIETA, Edu (2008). *Baztan-Bidasoako hizkeren azterketa dialektologikoa*. Nafarroako Gobernua eta Euskaltzaindia.

Eranskinak

1. eranskina

EGON aditzaren ahalera sintetikoa erabiliz ahoz jasotako adibideak

a) Ahalera sintetikoa, orainaldia.

Testuingurua:

Emakume batek beste bati adierazten dio badakiela etxean erazoko (zainduko) dutela.

Adibidea:

*Ni bizi natteken trankil, bazekiñet eta etxeok erazoko naudeala bizi naizen arten. Da nik ez tiñet gehio behar. Hil ezkeo, ez tin beharrik izaten. Da **baneoken** trankil eta gozo, neonen etxen.*

Ni bizi naiteken trankil, bazekinat-eta etxeok zainduko nautela bizi naizen artean. Eta nik ez dinat gehiago behar. Hilez gero, ez din beharrik izaten. Eta **banagoken** trankil eta gozo, neronen etxean.

Testuingurua:

Gizon zahar batek lagun bati esaten dio gaur egun ezin duela lanik egin baserrian.

Adibidea:

*Ni re **baneokek** trankil, yaio nitzen baserrin bizi bainaiz. Baño batzutan enak eotten. Ezin duelako laundu kixkaltzen eotten nak. Kasik ibilli re ez bainaiz itten, da ezin laundu lanetan. Baño tira, dena dela, betire, etxeokak denak osasunekoak eta irabazin. Eta horik holaxe ittok.*

Ni ere **banengokek** trankil, jaio nintzen baserrian bizi bainaiz. Baina batzuetan ez nauk egoten. Ezin dudalako lagundu kixkaltzen egoten nauk. Kasik ibili ere ez bainaiz egiten, eta ezin lagundu lanetan. Baina tira, dena dela, betiere, etxeokak denak osasunekoak eta irabazian. Eta horiek horrelaxe dituk.

Testuingurua:

Etxekoandre batek auzoko neskatxa bati esaten dio egoteko lasai suaren ondoan, hotza baitago kanpoan.

Adibidea:

*Bero-beroan hemen eon hobe don kanpoan hotzak baño. Ta yoane haiz yoan behanenen. Da uain **baihaoke** trankil, suen ondoan nahi añe denboan. Denantzat bazeon hemen lekue.*

Bero-beroan hemen egon hobe dun kanpoan hotzak baino. Eta joanen haiz joan behar dunanean. Eta orain **bahagoke** trankil, suaren ondoan nahi adina denboran, denentzat bazegon hemen lekua.

Testuingurua:

Lagun batek beste bati esaten dio semea lanean hasi bazaio, pozik egoteko moduko berria dela hori.

Adibidea:

*Bai, yakiñe, **baihaoke** trankiltxeo: zergatiken semea lanen hasi baldin bazak, hark irabazi iñen dik. Eta irabazten baldin bado, hiri ez tik diruik eskatuko. Bee dirukin pasatukok, seuro aski. Trankil eotteko modue dok hori. Beti kezkaz ez. Semek ze iñen ote due?*

Bai, jakina, **bahagoke** trankilxeago: zeren eta semea lanean hasi baldin bazaik, hark irabazi eginen dik. Eta irabazten baldin badu, hiri ez dik dirurik eskatuko. Bere diruarekin pasatuko duk, seguro aski. Trankil egoteko modua duk hori. Beti kezkaz ez. Semeek zer eginen ote dute?

Testuingurua:

Ahizpa batek beste bati esaten dio alabari telebistari begira egoten uzteko.

Adibidea:

*Gue neskatoak eskolako lanak iñek badauzke, **bazeoken** lasai. Utzi zaion. Eskolako lanak in baditto, telebistai beire dagoala, nahi bedo. Ze inporta do ba?*

Gure neskatoak eskolako lanak eginak badauzka, **bazegoken** lasai. Utz iezaien. Eskolako lanak egin baditu, telebistari begira dagoela, nahi badu. Zer inporta du ba?

Testuingurua:

Fabrika egitea onuragarria izan zen Leitza herriarentzat.

Adibidea:

–Herrin fabrike in tzenen, uain yendea kontentu **bazeoket**: zergatiken hortatxetiken bizik (bizi dok) herrie, eta ingurumari hau dena, gaña. Goizuta aldetik eta, Donoztabe aldetik eta, autobuse ta autobuse ta autobuse, horrea lanea.

–Herrie fabrikek zenbat biztu dun inork etzekik.

–Herrian fabrika egin zenean, orain jendea kontent **bazegoket**: zeren eta horrexetatik bizi duk herria, eta ingurumari hau dena, gainera. Goizueta aldetik eta, Doneztebe aldetik eta, autobusa eta autobusa eta autobusa, horra lanera.

–Herria fabrikak zenbat piztu duen inork ez zekik.

Testuingurua:

Belar-girorik ez dela eta bi neska baserritar elkarrekin hizketan.

Adibidea:

Belarrea joan behar giñenen baño denboa etzeon seuroa. Goizen belar-giro pixkoat baihuen, da gu ez katton joan. Da uain atsalden kambioa din. Da uain ez katton fiatzen belarra zabaltzea. Ta uain **bagautezken**; inorako presarik ez tiñu.

Belarrera joan behar ginenan, baina denbora (eguraldia) ez zagon segurua. Goizean belar-giro pixka bat bazunan, eta gu ez gaitun joan. Eta orain arratsaldean aldaketa din. Eta orain ez gaitun fidatzen belarra zabaltzera. Eta orain **bagautezken**: inorako presarik ez dinagu.

Testuingurua:

Gizon batek lagun bati esaten dio hemen beste leku askotan baino hobeki bizi garela.

Adibidea:

–Beste lekutan baño askoz hobekio geudek hemen. Da **bagautezkek** kontentu; zergatik, aitzen dienak aitu, zenbait lekutatiken, ze kastigu dagoan ekusitte. Ekusten diu beste lekutan zahar asko, pobre asko eta mixeri asko.

–Eta hemen, berriz, uaindik e, bizitteako modun geudek biñipin. Da besteik etzeok hemen eskatzeik. Jainkoak osasune emagule urte askoan.

–Bueno, hemendik aurrea urte asko ez tittok izanen. Baño, dena dela, eskatu betire.

–Beste lekuetan baino askoz hobeki gaudek hemen. Eta **bagautezkek** kontent; zeren eta aditzen direnak adituta, zenbait lekutatik, zer kastigu dagoen ikusita. Ikusten diagu beste lekutan zahar asko, pobre asko eta miseria asko.

–Eta hemen, berriz, oraindik ere, bizitzeko moduan gaudek behinik behin. Eta besterik ez zagok hemen eskatzerik. Hark osasuna eman diezagula urte askoan.

–Bueno, hemendik aurrera urte asko ez dituk izanen. Baina, dena dela, eskatu betiere.

Testuingurua:

Bi neska haien lehengusuen familiaz hizketan, ongi doakiela eta pozik egotekoa dela hori.

Adibidea:

–Bai, gue lehengusu horin famillin etzeuden kejtazeko modun. Denak illoak eta denak lanen ai ditton, denak irabazin. Da denak e trankil bizi zittezken. Lana izan ezkeo, dirue bazeon. Da dirue izan ezkeo, bizi zitteken.

–Bai, bai, **bazeutezken** kontentu te trankil gue lehengusu horik.

–Bai, gure lehengusu horien familian ez zeuden kexatzeko moduan. Denak ilobak eta denak lanean ari ditun, denak irabazian. Eta denak ere trankil bizi daitezken. Lana izanez gero, dirua bazegon. Eta dirua izanez gero, bizi daiteken.

–Bai, bai, **bazeutezken** kontent eta trankil gure lehengusu horiek.

Testuingurua:

Bi anaia hizketan haien beste anaiek alorreko lanetarako girorik ez dutela.

Adibidea:

–Gaur **bazeutezkek** etxean gore anaiek alorrea gabe. Ta gaña, eotten baldin badie, askoz e hobe, lohiakin erabiltzen den lurra hondatu ittek.

–Hondatute uztek lohiakin itten den gauze, ta han dagoanai re kalte itten tzitziok, artoai edo dagoanai, lohiakin ibillite.

–Gaur **bazeutezkek** etxean gure anaiak alorrera gabe. Eta gainera, egoten baldin badira, askoz ere hobe, lohiarekin erabiltzen den lurra hondatu egiten duk.

–Hondatuta uzten duk lohiarekin egiten den gauza, Eta han dagoenari ere kalte egiten zaiok, artoari edo dagoenari, lohiarekin ibilita.

b) Ahalera sintetikoa, iraganaldia.

Testuingurua:

Emakume batek lagun bati kontatzen dio aitzak nola jo zuen umetan bihurrikeria egiteagatik. Ondoko baserrira (Joantxenea) joan nahi zuen lagunengana eta aitzak ez zion utzi.

Adibidea:

Behin nik Yoantxenea joan nahi yostetan ibiltzea launekin. De attek ezetz. Zerbatte in beharra baginenen. Siesta pixkoat indde, yekiko zela ta in behar ginun hure inen ginula. Bueno. Ta salan etzanda yarritte lurren, da kantari ni. Ta atte ondo-ondoan, koartooan. Halako baten, yeki tte etorri tte hure palize! Ni re ixil-ixillik **baneokenen**. Baño ez ninddunen eondu. Te hartu nienen palize earra. Nik e nee pikardie: attei siesta galaztea, nei utzi etzielako launeta yoaten, yostetan ibiltzea. Ta, halako baten, yekin, dde hartu besondotik eta eman tzeidenen epurdiko mamitan krixton palize.

Behin nik Joantxenera joan nahi jostetan ibiltzera lagunekin. Eta aitzak ezetz. Zerbat egin beharra baginenan. Siesta pixka bat eginda, jaikiko zela eta egin behar genuen hura eginen genuela. Bueno. Eta salan etzanda jarrita lurrean eta kantari ni. Eta aita ondo-ondoan, gelan. Halako batean, jaiki eta etorri eta hura paliza! Ni ere isil-isillik **banengokenan**. Baina ez nindunan egon. Eta hartu ninan paliza ederra. Nik ere neure pikardia: aitari siesta galaraztea, niri utzi ez zidalako lagunetara joaten, jostetan ibiltzera. Eta, halako batean, jaiki dun, eta hartu besondotik eta eman zidanen ipurdiko mamietan kristoren paliza.

Testuingurua:

Arrebak anaiari kargua hartzen dio lehengo egun batean euria ari zuenean ateratzeagatik.

Adibidea:

Lehengoan eurie botatzen tzien, zaparradaka. Ta, noa atea hitzen hi? Dena ure ittea. Earki itxen lehor-lehorren eon besteik ez eta. Gizakik ze ibiltzen tzatea? Guekin baten baiheoken hantxe. Beño ez.

Lehengoan euria botatzen zian, zaparradaka. Eta, nora atera hintzen hi? Dena ura egitera. Ederki etxean lehor-lehorrean egon besterik ez eta. Gizakiak zer ibiltzen zarete? Gurekin batean bahengokeen hantxe. Baina ez.

Testuingurua:

Emakume batek gazteago bati azaltzen dio garai batean euriak askotan izorratzen ziela belar-lana.

Adibidea:

Ordun nekazarie, belarreako egualdi ona itten bazun, bazeokenen pozik. Baño seittun eurie ekartzen tziñenen, da hark izurratzen geundenen denak. Askotan eurie itten tziñenen giroa kentzeko aña bakarra: «Rra», etorri. Tte, «rra», eurie yasa. Ta fuera. Belarra bustie. Ta belar bustie ezin eaman ganbara.

Orduan nekazaria, belarrerako eguraldi ona egiten bazuen, bazegokenan pozik. Baina segituan euria ekartzen zinan, eta hark izorratzen gintunan denak. Askotan euria egiten zinan giroa kentzeko adina bakarra: Rra, etorri, eta rra, euria jasa. Eta fuera. Belarra bustia. Eta belar bustia ezin eraman ganbarara.

Testuingurua:

Neska batek azaltzen dio beste bati auzolanera joan zirela ondoko baserrira, eta lana bukatu zutenean geldi zitezkeela tarte batez, baina aitak ez ziela utzi.

Adibidea:

Gu re eon giñezkenen han, bestekin baten, lanak bukatu giñuzenen. Beño, attek ez baitziun uzten. «Guazen da guazen.» Da hala eottezkeo, ez tin bate balio eottek. Eta eun hartan bageuntezkenen han gehixeo, baño ez!

Gu ere egon gintezenen han, besteekin batean, lanak bukatu genituenean. Baina, aitak ez baitzigun uzten. «Goazen eta goazen». Eta hala egotez gero, ez din batere balio egoteak. Eta egun hartan bageundekenan han gehixego, baina ez!

Testuingurua:

Emakume batek azaltzen dio gazteago bati ezkontza adostu asko izaten zela eta senarra nolakoa izanen zen ez zutela jakiten.

Adibidea:

*Motille alde-aldekoa tokatu ezkeo, andrea ongi bizitze huen. Baño pardel samarra tokatzen bazen, harekin lan in behar izaten ztzienu. Da ordun izate hittuen komerik. Eta denetakoak tokatze hittuen. Batzuk txintxoak eta onak, bestek gortxeagoak eta alpertxeagoak. Denetatik izate hittuen ordun e. Batzuk politxeagoak, bestek zakarxeagoak, denetakoak. Hala, emakomek **bazeutezkenen** eskertuk eta alai senarra alde-aldekoa tokatzen bazitzioan.*

Mutila alde-aldekoa tokatuz gero, andrea ongi bizitzen zuan. Baina pardel samarra tokatzen bazen, harekin lan egin behar izaten zianan. Eta orduan izaten zitunan komediak. Eta denetakoak tokatzen zitunan. Batzuk txintxoak eta onak, besteak gogorxeagoak eta alferxeagoak, denetatik izaten zitunan orduan ere. Batzuk politxeagoak, besteak zakarxeagoak, denetakoak. Hala, emakumeak **bazeudekenan** eskertuak eta alai senarra alde-aldekoa tokatzen bazitzaien.

Testuingurua:

Etkez edo baserriz askotan aldatzen zen jendea garai batean, gehienak maizterrak izaten baitziren. Eta urtero berriitu behar zen jabearekin jarraipena, baina askotan segimendurako ziurtasunik gabe.

Adibidea:

*Maixterra errenta patzea nausingana yoan, da ez paldin bazioan deus esaten, pozik bueltatze huen etxea. Ta ordun beste urte beteako seuro huen biñipin, da bittarte hortan **bazeoken** trankil. Baño batzutan hara yoan, da uzteko esan nausik. Eta ordun bilatu in behar beste etxe bat.*

Maizterra errenta pagatzera nagusia-rengana joan, eta ez baldin bazioten deus esaten, pozik bueltatzen zuan etxera. Eta orduan beste urtebeterako seguru zuan behinik behin, eta bitarte horretan **bazegokeen** trankil. Baina batzuetan hara joan, eta uzteko esan nagusiak. Eta orduan bilatu egin behar beste etxe bat.

Testuingurua:

Nekazaritzako lanak aroetan egin behar direlako esaera bada, baina eguraldiak lagundu behar dio baserritarrari horretan. Hori azaldu dio baserritar batek herriko lagun bati.

Adibidea:

*Aroatan in behar tziela gauzek nekazaritzen, baño egualdik e laundu in behar. Da launtzen tziotanen trankil **bazeutezken** baserritarrak, alorreko lanak itteko modue izaten huen ordun: lurre prestatu, te banabarra ta patata erin da. Baño giroa hinkili-hankala hasten bazen, akabo. Aroatan ittea nahittenahiezkoa baitzen, nahiz alorretako lanak, nahiz belatsoatakoak.*

Aroetan egin behar zirela gauzak nekazaritzan, baina eguraldiak ere lagundu egin behar. Eta laguntzen zienean trankil **bazeudekeen** baserritarrak, alorreko lanak egiteko modua izaten zuan orduan: lurra prestatu eta banabarra eta patata erein eta. Baina giroa hinkili-hankala hasten bazen, akabo. Aroetan egitea nahi eta nahiezkoa baitzen, nahiz alorretako lanak, nahiz belardi-soroetakoak.

Testuingurua:

Migelek soldadu egon zeneko kontutxo bat azaltzen dio lagun bati.

Adibidea:

*Ni soldadu negoala, ordenantza patu neuden, da brigadak eta haik esana bukatzen nunen, ordun **baneoken** lasai arren inorako kezkaik gabe, ta beste deuse in gabe. Mandatutan-da ibili in behar dezente, baño gañekoan espezial eondu nindduen ni Iruñen soldadu, guardik eta in gabe.*

Ni soldadu nengoela, ordenantza paratu ninditean, eta brigadak eta haiek esana bukatzen nuenean, orduan **banengokean** lasai ederrean inorako kezkarik gabe, eta beste deus ere egin gabe. Mandatuetan-eta ibili egin behar dezente, baina gainerakoan espezial egon ninduan ni Iruñean soldadu, guardiarik eta egin gabe.

Testuingurua:

Giro onik izan gabe alorrean lanean aritu zireneko kontua esaten dio Ferminek Tomasi.

Adibidea:

Gu re eun hartan bageuntezken geldigeldik, lasai arren, alorrea yoan gabe; zergatiken kalte in behar gñeioan lurrei. Baño iraultzea yoan giñuzen, da urek ondoren dena izurratue utzi zien lurre. Ekaitzek yo zien da.

Gu ere egun hartan **bageundekean** geldi-geldirik, lasai ederrean, alorrera joan gabe; zeren eta kalte egin behar genioan lurrari. Baina iraultzera joan gintuan, eta urak ondoren dena izorratua utzi zian lurra. Ekaitzak jo zian eta.

Testuingurua:

Leitza herriak fabrika izatea eskertzekoa delako kontua aipatzen dio Migelek Fernandori.

Adibidea:

Leitzekoak e bai, tte ingurukoak e bai majin bat, bazeutezkek kontentu Leitzen fabrike in tzelako. Bittarten pobre asko baitzen hemen.

Leitzakoak ere bai, eta ingurukoak ere bai makina bat, **bazeudekek** kontent Leitza fabrika egin zelako. Bitartean pobre asko baitzen hemen.

c) Ahalera sintetikoa, alegiazkoa.

Testuingurua:

Neska batek beste bati azaltzen dio pandemia izan baino lehen lanera egunero joan behar izaten zuela Iruñera, eta gero berriz etxetik aritu zela. Eta orain ere batzuetan etxetik aritzen dela.

Adibidea:

*Aizan, neska. Pandemia izan baño lehen, ni Iruñera yoanez aitzen ninddunen lanen. Da ondoren etxetik aittu nan. Da uain e eun betzutan uzten tzeidenea etxetik, hara gabe. Baño beste batzuri berriz erabat uzten tzeionea. Ta nik e nahigo niken erabat ari etxetik. Baño etxetik aitzeko hori kendu dioanak e asko emen ditton, da ixillik **baneoken** ni re, horrenik e galdu gabe. Baño etzekiñet pa, ze esan. Da hortako kejatu in beharko iñet. Gañekoan ez tiñet kontseittuko.*

Aizan, neska. Pandemia izan baino lehen, ni Iruñera joanez aritzen ninddunan lanean. Eta ondoren etxetik aritu naun. Eta orain ere egun batzuetan uzten zidaten etxetik, hara gabe. Baina beste batzuei berriz erabat uzten zioten. Eta nik ere nahiago niken erabat ari etxetik. Baina etxetik aritzeko hori kendu dietenak ere asko omen ditun, eta isillik **banengoken** ni ere, horrenik ere galdu gabe. Baina ez zekinat ba, zer esan. Eta horretarako kexatu egin beharko dinat. Gainerakoan ez dinat kontsegituko.

Testuingurua:

Gizaseme batek beste bati azaltzen dio ez dakiela etxean zainduko ote duten, zahartu delako.

Adibidea:

*Etxen erazoko naueala yakin ezkeo, **baneokek** trankil. Earki bizi nak ni etxen erazoa. Baño batzutan somatzen baitittot kejaka etxekoak, ni naizela medio; launtzeko ta ibiltzeko uain ez bainaiz gauze. Ta zaharra etxetik atea ezkeo, kastigu latza baita.*

Etxean zainduko nautela jakinez gero, **banengokek** trankil. Ederki bizi nauk ni etxean zaindua. Baina batzuetan sumatzen baititut kexaka etxekoak, ni naizela medio; laguntzeko eta ibiltzeko orain ez bainaiz gauza. Eta zaharra etxetik ateraz gero, zigor latza baita.

Testuingurua:

Ahizpa batek beste bati adierazten dio ama zahar-etxean izatearekin kezkatua dagoela.

Adibidea:

–Aizan, aizan. *Gue ama re eon litteken ba etxen. Hark laundu zeigun ba guri hazitzen.*

–Etzeon hoi ongi iñe amai ez launtzea. Gaizki iñe zeon. Etxen **baleoken** gue ama gaixoa. Ta kanpoan zeon.

–Igualeko trankilleo eone huke itxen. Da gustorago. Hi ez al hitzeke hala eonen?

–Aizan, aizan. Gure ama ere egon liteken ba etxean. Hark lagundu zigun ba guri hazten.

–Ez zegon hori ongi egina amari ez laguntzea. Gaizki egina zegon. Etxean **balegoken** gure ama gaixoa. Eta kanpoan zegon.

–Igualeko trankilago egonen luken etxean. Eta gusturago. Hi ez al hitzateke hala egonen?

Testuingurua:

Gizonezko batek maisu bati esaten dio urrutira bidaltzen dituztela herriko maisuak lanera.

Adibidea:

*Hi maisue haiz. Eta Leitzen maisu eon beharko hukeena, «akasakristoa» bialdu habea. Ta zakurren epurditik ekarri zetie Leitzea. Zeatik itten due hori? Aldrebeskeri haundie dok hori! Bakoitze bere herrin ongi bizi littekek. Eta hi re **baihengoke** here herrin maisu.*

Hi irakaslea haiz. Eta Leitzan irakasle egon beharko hukeena, urrutira bidali haute. Eta txakurraren ipurditik ekarri ditiztek Leitзара. Zergatik egiten dute hori? Aldrebeskeria handia duk hori! Bakoitza bere herrian ongi bizi litekek. Eta hi ere **bahengoke** heure herrian maisu.

Testuingurua:

Langile batek beste bati esaten dio greba konturik ez esateko, isilik egoteko, eta egitekotan, hark egiteko.

Adibidea:

–Aizak, **baiheoke** ixil-ixillik. Eta hik ez huke mintzatu beharrik, hi mintzaten ai haizen modun. Hi igual ez hitzeke hola ibilliko, baño zirikatzailek ba baitittok. *Eta huelga in nahi beek, in tzak heorrek.*

–Aizak, **bahengoke** isil-isilik. Eta hik ez huke mintzatu beharrik, hi mintzaten ari haizen moduan. Hi igual ez hitzateke horrela ibiliko, baina zirikatzaileak ba baitittok. *Eta huelga egin nahi baduk, egin ezak herorrek.*

Testuingurua:

Joxek esaten dio lagun bati anaiari analisiak ongi atera zaizkiola, nahiz eta zurruteroa izan.

Adibidea:

Baleokek kontentu anaiare, kolesterola ongi atera ezkeo medikutan, baño. Gaña horrek beste gauze at e bazeukak: txurrute izan ezkeo, konforme dok hori. Tte bee bururi kalte hortantxe itten tzeiok. Tokatzen etzakionak eaten tzetik eta.

Balegokek kontent anaiare ere, kolesterola ongi ateraz gero medikutan baina. Gainera horrek beste gauza bat ere bazeukak. Txurruta izanez gero, konforme duk hori. Eta bere buruari kalte horretxetan egiten ziok. Tokatzen ez zaskionak edaten ditik eta.

Testuingurua:

Amona batek beste bati esaten dio pentsioa igo dietela eta pozik egon beharko luketela.

Adibidea:

–Gu re eon giñezken kontentu. Yornala goatu zeinmue ta.
 –Ta goatu diuen tokin bajatu baligue, ze izanen tzen hoi?
 –Hoi motzagoa izane huen. Baño ez baititutu gauzek momentun ongi pentsatzen. Da guk daukune hoi don, gauzek ongi pentsatzen ez ditulako.
 –Betire, **bageuntezken** kontentu.

–Gu ere egon gintezken kontent. Jornala goratu ziguten eta.
 –Eta goratu diguten tokian jaitsi baligute, zer izanen zen hori?
 –Hori motzagoa izanen zuan. Baina ez baititugu gauzak momentuan ongi pentsatzen. Eta guk daukaguna hori dun, gauzak ongi pentsatzen ez ditugulako.
 –Betiere, **bageundeken** kontent.

Testuingurua:

Emakume batek beste bati esaten dio agintariak asko kobratzen dutela, baina hala ere pobreei jornala igo dietela esaten aritzen direla, haiek zenbat kobratzen duten esan beharrean.

Adibidea:

–Haak ez tiñea esaten zenbat kobratzen duen beena. Bestena bai. Zenbat goatu duen da, yenderi zenbat patzen dioan da, horik esaten tzetñea.

–Baño berenik ez tiñea esaten. Guk hiruek baño gehio kobratzen diñea. Horren bajun ez gñezken eon behar.

–Horren paga bajoakin. De horik hala diela, **baleutezken** ixil-ixillik agintari horik.

–Denak faltsoak izate itton gaña.

–Haiek ez ditzen esaten zenbat kobratzen duten berena. Besteena bai. Zenbat goratu duten eta, jendeari zenbat pagatzen dioten eta, horiek esaten ditizten.

–Baina berenik ez ditzen esaten. Guk hirurok baino gehiago kobratzen ditzen.

–Horren baxuan ez gintezken egon behar. Horren paga baxuarekin. Eta horiek hala direla, **baleudeken** isil-isilik agintari horiek.

–Denak faltsuak izaten ditun gainera.

Testuingurua:

Lagun batek beste bati esaten dio pozik egon daitekeela familiako guziak irabazian direlako.

Adibidea:

Famillie dena bizkorra, denak lanen, denak irabazin, dde oso ongi zautea zuuk uain. Oso ongi hao hi uain, da millonak aorratzen ai zatea. Zertako kejatu behak? Hi re **baiheoke** kontentu horik denak hala diela.

Familia dena bizkorra, denak lanean, denak irabazian, eta oso ongi zaudete zuek orain. Oso ongi hago hi orain, eta milioiak aurrezten ari zarete. Zertarako kexatu behar duk? Hi ere **bahengoke** kontent horiek denak hala direla.

Testuingurua:

Lantokia Leitzan egin zutelako eskertu beharko lukete guziek Tomasek Fernandori esan dionez.

Adibidea:

*Hara, denak e **baleutezkek** ixil-ixillik eta kontentu gaña. Leitzen holako fabrike baten lantokie daukeelako baño, beti izaten baitie, 20etatik bat edo, okerra.*

Hara, denak e **baleudekek** isil-isilik eta kontent gainera. Leitzan horrelako fabrika batean lantokia daukatelako baina, beti izaten baitira, 20tatik bat edo, okerra.

Testuingurua:

Fabrikaren aurka jendea asaldatzen aritzen direnak ere isilik eta pozik egon beharko luketela dio Migelek. Eta baserritarrek ere eskertu behar dutela fabrika egin izana, haientzat ere mesedegarria baita.

Adibidea:

***Baleutezkek** horik e kontentu, baño ez tittok eotten, da gaña itten tzetie, beste guzik harrotu, te beste guzik izorratu. Ta beak nahi dittuenak in de... beste leku batea ta kitto. Aa, ta baserritarrak e **bageuntezkek** eskertuk fabrikakin, mesede baita. Gero herrin da haragie saltzeko ta.*

Baleudekek horiek ere kontent, baina ez dituk egoten, eta gainera egiten ditiztek, beste guziak harrotu, eta beste guziak izorratu. Eta berak nahi dituztenak egin eta igual beste leku batera eta kitto. Aa, eta baserritarrak ere **bageundekek** eskertuak fabrikarekin, mesede baita. Gero herrian eta haragia saltzeko eta.

2. eranskina

JOAN aditzaren ahalera sintetikoa erabiliz ahoz jasotako adibideak

a) Ahalera sintetikoa, orainaldia.

Testuingurua:

Neska batek beste bati esaten dio erosketak egitera goiz samar joan dela.

Adibidea:

–Mandatuta goiz samar etorri nan gaur baserritik. Eta alperrik neon hemen, da **baniken**, denda itxie baitao.

–Denda itxin sartzeik etzeon, lapurre ez bada.

–Baño yoaten banaiz, gero berriz etorri beharko diñet...

–Mandatutara goiz samar etorri naun gaur baserritik. Eta alferrik negon hemen, eta **banoaken**, denda itxia baitago.

–Denda itxian sartzerik ez zegon, lapurra ez bada.

–Baina joaten banaiz, gero berriz etorri beharko dinat...

Testuingurua:

Auzolana antolatzen. Gorritzaran auzoan, baserritar batzuk besteekin ari dira tratutan, adostu nahian zein eta nola joan Artxikonera baserriko bi zaharrei laguntzera, han gazterik ez, eta lan asko baitago.

Adibidea:

–Aizak, Pello. Auzolana zeok bihar Artxikonon. Baakik, hango zaharrak ez baitie gauze laneako. Etorriko al haiz hi launtzea?

–Bai, bai, etxen etzeuket holako lanik, eta **banikek** launtzea. Ta gue anaie Tomas e **bazikek**, ordu betzutan han aringatik e nahiko denboa zeok, gero re etxeko lanak itteko.

–Yakiñe, berak ez tittok laneako gauze, ta laundu in beharko zeigüe. Eta zuuk, zer diozue?

–Ba, gu re **bagizkek**, bihar atsalden nahi bada. Baño gu atsalden yoanen gattok. Eguerdi arten badiu etxen e lana guk, eta etxeko lana itten dumen, atsalden yoanen gattok.

–Ta hi, Miel. hi re bai, ee. Baakik, hantxe aiko gattok gu lanen, da hi re **baihoake** bihar atsalden Artxikonea, nahi beek, denantzat e bai baitao lana han, belarren da ikullun da.

–Gaña, Pillipenak e ba emen **tzizkek**, horik eurre ekarriko emen tzeioa Artxikonekoari, atetaño gaña. Ta hortan e laundu in beharko zeigüe.

–Aizak, Pello. Auzolana zegok bihar Artxikonon. Badakik, hango zaharrak ez baitira gauza lanerako. Etorriko al haiz hi laguntzera?

–Bai, bai, etxean ez zeukeat horrelako lanik, eta **banoakek** laguntzera. Eta gure anaia Tomas ere **bazoakek**, ordu batzuetan han ariagatik ere nahiko denbora zegok, gero ere etxeko lanak egiteko.

–Jakina, berak ez dituk lanerako gauza eta lagundu egin beharko zieagu. Eta zuek zer diozue?

–Ba, gu ere **bagoazkek** bihar arratsaldean, nahi bada. Baina gu arratsaldean joanen gaituk. Zuek zoazte eguerdi artean, eta gu arratsaldean joanen gaituk. Eguerdi artean badiagu etxean ere lana guk, eta etxeko lana egiten dugunean, arratsaldean gu joanen gaituk.

–Eta hi, Miel. hi ere bai, ee. Badakik, hantxe ariko gaituk gu lanean, eta hi ere **bahoake** bihar arratsaldean, nahi baduk, denentzat ere ba baitago lana Artxikonon, belarrean eta ukuiluan eta.

–Gainera, Pillipenak ere ba omen **zoazkek**, horiek egurra ekarriko omen zietek Artxikonekoei, atetaraino gainera. Eta horretan ere lagundu egin beharko zieagu.

Testuingurua:

Lan bila dabilen neska bati herriko fabrikara joateko aholkua ematen dio beste batek.

Adibidea:

*Aizan, Leitzeko fabriken lana badon, ba emen don, bai. Tte hi re **baihoake**, ta hartuko habea. Bai, bai, seizan. Da hartuko habea hi re, neskak e hartzen baitittue uain.*

Aizan, Leitzako fabrikan lana badun, ba omen dun, bai. Eta hi ere **bahoake**, eta hartuko haute. Bai, bai, segi ezan. Eta hartuko haute hi ere, neskak ere hartzen baitituzte orain.

Testuingurua:

Mariaren anaia gaixotu zen eta ospitalera eraman zuten. Gaur alta eman diotenez gero, etxera itzul daiteke.

Adibidea:

*Gue anaie gaizkittu in huen, da gaizki zegoala ta ingresatu in tziñenen lehengo asten. Baño, gaur alta eman tzeionea hospitalen, da uain **baziken** etxea. Pozik yoanen don norbatte bille yoan ezkeru. Neumonia pasatuxea daukela, ta alta eman tzeionea ta.*

Gure anaia gaizkitu egin zunan, eta gaizki zegoela eta ingresatu egin zitenan lehengo astean. Baina gaur alta eman zioten hospitalean, eta orain **bazoaken** etxera. Pozik joanen dun norbait bila joanez gero. Pneumonia pasatuxea daukala eta alta eman zioten eta.

Testuingurua:

Baratzeko lanak amaiturik, atsedenerako tartea dute bi emakumek.

Adibidea:

*Aizan, hemengo lanak bukatu zetiñu te alperrik geuden hemen batzan bero honekin. De **bagizken**. Tira, guazen itzalen yartzea. Atxoon in behaiñu uain pixkoaten.*

Aizan, hemengo lanak bukatu ditinagu eta alferrik gauden hemen baratzean bero honekin. Eta **bagoazken**. Tira, goazen itzalean jartzera. Atsedena hartu behar dinagu orain pixka batean.

<p>Testuingurua: Garai batean emakumea ez zitekeen tabernetara joan, gaur egun ez bezala.</p>	
<p>Adibidea: <i>Uain emakumek bazizken tabernaa, baño gue denboan ez huen hola, emakumeik ez huen yoaten tabernaa. Ta bat pakarrik e ez giñuzenen yoaten. Ze usten ba? Ez, ez. Alde batetik diruik ez, eta bestetik yoateik ez. Lotsa!</i></p>	<p>Orain emakumeak bazoazken tabernara, baina gure denboran ez zunan horrela, emakumerik ez zunan joaten tabernara. Eta bat bakarrik ere ez gintunan joaten. Zer uste dun ba? Ez, ez. Alde batetik, dirurik ez, eta, bestetik, joaterik ez. Lotsa!</p>

b) Ahalera sintetikoa, iraganaldia.

<p>Testuingurua: Neska baserritar batek gaztetan kanpora joan nahi lanera, baina gurasoek ez zioten utzi.</p>	
<p>Adibidea: <i>Gaztetan bizkorra ta osasunezue ninddunen ni, te banikenen noanahi lanea. Baño ez ninddunen yoan. Itxen behar bainindduen gurasoak. Bai, gurasoak behar neonen, da gaña etzeidenen uzten kanpora yoaten irabazire. Mutilleri bai te niri ez.</i></p>	<p>Gaztetan bizkorra eta osasuntsua nindunan ni, eta nindoakenan noranahi lanera. Baina ez nindunan joan. Etxean behar baininduten gurasoek. Bai, gurasoek behar ninditenan, eta gainera ez zidatenan uzten kanpora joaten irabazira. Mutilei bai eta niri ez.</p>

Testuingurua:

Anai-arrebak hizketan gerra hasieraz, haien bi anaia joan zitezkeela Ameriketara. Baina bat ez zen joan, aitaren nahia betez, eta hil egin zuten.

Adibidea:

–Gerra heldu zela ta, Manuel e **bazikenen** Ameriketara osabangana, Joxekin baten. Baño attek etziñenen nahi. Tte nola baitzen ona, bihotz onekoa, hure geldittu in huen. Da gero, gerran hil tzienen. Ez han da ez hemen geldittu hittuen gurasoak.

–Bai, bai, hure re **baziken**. Joxe zegoan tokire yoan balitz e, bizik ateako huen seuro aski. Baño hemen geldittu huen hure, ta gero gerra hasi, tte okerra etorri zitziotan gizaxoari. Lehenbiziko ataken hil zien.

–Gerra heldu zela eta, Manuel ere **zihoakenan** Ameriketara osabaren-gana, Joxerekin batean. Baina aitak ez zinan nahi. Eta nola baitzen ona, bihotz onekoa, hura gelditu egin zunan. Eta gero, gerran hil zitenan. Ez han eta ez hemen gelditu zitunan gurasoak.

–Bai, bai, hura ere **zihoakean**. Joxe zegoen tokira joan balitz ere, bizirik aterako zuan seguru aski. Baina hemen gelditu zuan hura, eta gero gerra hasi, eta okerra etorri zitzaioan gizagaixoari. Lehendabiziko atakean hil zitean.

Testuingurua:

Arkupeak zaharren elkartekoak baserriz baserri ibiltzen ziren adindun jendea gonbidatzen, bidaietan parte har zezan.

Adibidea:

–Arkupekoak gu gonbitzen geundenen beste guzik bezala, ta yoan giñezkenen Benidorre ta. Baño gue gizonak etziñenen yoan nahi izaten. Bai, gu re **bagiñezkenen**. Hoixe bai. Baño ez giñuzenen yoaten horregatik, gizonak etzulako etxetik kanpo lo in nahi izaten. Gaña, nahi zuen guzik **bazizkenen**.

–Bai. Tte asko yoate hittumen gaña. Ta gue auzokoak e ordun **bazizkenen**, da ez hittuen yoaten.

–Da uain?

–Uain yoateko abildadeik ez tuenen, hemen geldittu behar. Uain hemen eon beharra zeukenea.

–Arkupekoek (zaharren elkartea) gu gonbidatzen gintuztenan beste guziak bezala, eta joan gintezkenan Benidorma eta. Baina gure gizonak ez zinan joan nahi izaten. Bai, gu ere **bagindoazkenan**. Horixe bai. Baina ez gintunan joaten horregatik, gizonak ez zuelako etxetik kanpo lo egin nahi izaten. Gainera, nahi zuten guziak **bazihozkenan**.

–Bai. Eta asko joaten zitunan gainera. Eta gure auzokoak ere ordun **bazihozkenan**, eta ez zitunan joaten.

–Eta orain?

–Orain joateko abildaderik ez dutenean, hemen gelditu behar. Orain hemen egon beharra zeukaten.

Testuingurua:

Baserritar bi herriko fabrikaren hasieraz ari dira, haiek ere joan zitezkeela lan bila baina aldaketa handia zen.

Adibidea:

*Fabrike martxan patu zuenen, hi re **bahiken** hara lanea, irabazire hi re. Baño, ez hitzen yoan. Baserrin dde bordan bahuen nahiko lana. Ta gurasoak ez nahi fabrikeko martxara yoatea.*

Fabrika martxan paratu zutenean, hi ere **hindoaken** hara lanera, irabazira hi ere. Baina, ez hintzen joan. Baserrian eta bordan bahuen nahiko lana. Eta gurasoek ez nahi fabrikako martxara joatea.

Testuingurua:

Familia batean sagardotegira joateko festa antolatu zuten, eta etxeko aita eta osaba zaharra ere joatea nahi, baina haiek nahiago etxean.

Adibidea:

*Etxekoak saardotegire yoan ziela ta, gu re **bagiñezken**. Nahi izandu bagiño... Alabak hortxe: «Aaa, atetaño kotxen yoan behar, da zengatik en etzatea yoaten zuuk e?» Baño ez, ez giñuzen yoan. Gu, anaie eta bik, etxen lasai earren.*

Etxekoak sagardotegira joan zirela eta, gu ere **bagindoazkean**. Nahi izan bagenu... Alabak hortxe: «Aaa, ateetaraino kotxean joan behar, eta zergatik ez zarete joaten zuek ere?» Baina ez, ez gintuan joan. Gu, anaia eta biok, etxean lasai ederrean.

Testuingurua:

Tomasek azaltzen du Benidormera oporretan herritar asko joan direla aurtan, eta bera ere joan zitezkeela alabarekin.

Adibidea:

*Herrikoak asko yoan hittuen lehengoan Benidorre bakazioata. Ta bai, bai, ni re **baniken** alaba batekin eo, esan tzeidean. Baño ez, ez baitauket nik hortako gogorik. Ni enak hor ibiltzekoa izandu nee denboan. Sasobea nunen e ez nindduen ibiltzen. Da launtzeik gabe uain enak ibiltzeko gauze.*

Herrikoak asko joan zituan lehengoan Benidorma oporretara. Eta bai, bai, ni ere **nindoakean** alaba batekin edo, esan zidatean. Baina ez, ez baitaukat nik horretarako gogorik. Ni ez nauk hor ibiltzekoa izan nere denboran. Sasoia nuenean ere ez nindduan ibiltzen. Eta laguntzarik gabe orain ez nauk ibiltzeko gauza.

Testuingurua:

Oraingo zahar horien gurasoak ere izaten omen zuten Arkupekoekin bidaiatzeko aukera, haien aurretik.

Adibidea:

*Lehenao re, uain dela urte atzuk, gue gurasoak e **bazizken** Arkupekoakin eta kanpoa. Baño haik e gogorik ez, gonbitu re itten tzetien baño. Eusebio etortze huen etxea esatea. Ta gu ordun harrittute eotten giñuzen etzielako yoaten.*

Lehenago ere, orain dela urte batzuk, gure gurasoak ere **bazihoazkean** Arkupekoekin eta kanpora. Baina haiek ere gogorik ez, gonbitu ere egiten zitiztean baina. Eusebio etortzen zuan etxera esatera. Eta gu orduan harrituta egoten gintuan ez zirelako joaten.

Testuingurua:

Baserritarrak eskolara joateko larri ibiltzen ziren. Herritarrak, berriz, errazago.

Adibidea:

*Herrin bizi zienak **bazizken** eunero eskola. Beste lanik etzien eta. Ta eunero eskola. Baño baserritarrak lan in behar, behien aurren zela ta, lanen ai behar. Da ezin joan gu eskola. Nola ba?*

Herrian bizi zirenak **bazihoazkean** egunero eskolara. Beste lanik ez zitean eta. Eta egunero eskolara. Baina baserritarrok lan egin behar, behien aurrean zela eta, lanean ari behar. Eta ezin joan gu eskolara. Nola ba?

c) Ahalera sintetikoa, alegiazkoa.

<p>Testuingurua: Osaba zahar-etxean duen neska bat lagun batekin horri buruz hizketan.</p>	
<p>Adibidea:</p>	
<p>–<i>Baakin, osaba asiloan zeukunu. Ta ni re baniken ekustea. Bai, ni re baniken, aldin-aldin, hillen behin benik. Baño enan yoaten. Bazekiñet gaizki ñe dagoala. Baño enan bakararra.</i></p> <p>–<i>Gu etxeoak, denak e bagiñezken hara txandan-txandan harengana. Beti bakarrik han gizarajoa eon gabe.</i></p> <p>–<i>Baño ez. Etxen ez erazotzematik hara eaman, da kitto.</i></p> <p>–<i>Lehengo esaera baita: «besten miñe, begin lo». Ta guk e hori in diñu osabakin.</i></p>	<p>–Badakin, osaba zahar-etxean zeukana. Eta ni ere nindoaken ikustera. Bai, ni ere nindoaken, aldian-aldian, hilean behin bederen. Baina ez naun joaten. Bazekinat gaizki egina dagoela. Baina ez naun bakararra.</p> <p>–Gu etxeoak, denak ere gindoazken hara txandan-txandan harengana. Beti bakarrik han gizarajoa egon gabe.</p> <p>–Baina ez. Etxean ez erazotzeagatik hara eraman eta kito.</p> <p>–Lehengo esaera baita: «Bestearen mina, begian lo». Eta guk ere hori egin dinagu osabarekin.</p>

<p>Testuingurua: Jubilatu guziek dute aukera bidaietan ibiltzeko, baina Mirenen amak ez du nahi.</p>	
<p>Adibidea:</p>	
<p><i>Arkupekoak denari ematten tzeionea gonbittea. Ta gue ama re baliken, nahi belo. Beño ez ton yoaten, ez tulako nahi. Ez telako hartakoa, lehen ez, eta uain sasobea yoanda gutxio. Baño baliken gurea re, bestek bezela, igual-igual.</i></p>	<p>Arkupekoek denei ematen zieten gonbidapena. Eta gure ama ere lihoaken, nahi balu. Baina ez dun joaten, ez duelako nahi. Ez delako hartakoa, lehen ez, eta orain sasoi joanda gutxiago. Baina balihoaken gurea ere, besteak bezala, berdin-berdin.</p>

Testuingurua:

Bi lagun hizketan ari dira haien auzoko bat ingresatu dutela eta inor ez zaiola bisitatzea joaten.

Adibidea:

–Auzokoa, Joxe, ingresatue zeok, maxkalen baitzebillen aspalditxo. Ta gu re **bagiñezkek** hure ekustea. Bisitatzea ta rato bat pasatzea. Eskertu iñen likek auzokoak yoatea.

–Ta hi re, zer? Hi re **bahike** hure ekustea, lehen askotan joaten hitzen harengana mesedek eta eskatzea. Oso laumek izandu zatea ta beti.

–Auzokoa, Joxe, ingresatua zegok, maskalean (gaizki samar edo) baitzebillen aspalditxo. Eta gu ere **gindoazkek** hura ikustera. Bisitatzea eta tarte bat pasatzera. Eskertu eginen likek, auzokoak joatea.

–Eta hi ere, zer? Hi ere **hindoake** hura ikustera, lehen askotan joaten hintzen harengana mesedek eta eskatzera. Oso lagunak izan zarete eta beti.

Testuingurua:

Bi emakume adindun hizketan gaur egun emakumeak zerbait hartzea joateaz.

Adibidea:

–Aizan, aizan. Karmen da hoik yoateitton, da gu re **bagiñezken**, baño ez katton joaten, ohiturik ez tiñu eta.

–Horreatik ez katton joaten. Nola hasiko ga uain? Sekulen ez katton tabernatan eta kafeteritan da ibilli.

–Aizan, aizan. Karmen da horiek joaten ditun, eta gu ere **gindoazken**, baina ez gaitun joaten, ohiturarik ez dinagu eta.

–Horregatik ez gaitun joaten. Nola hasiko gara orain? Sekulan ez gaitun tabernetan eta kafeterietan eta ibili.

Testuingurua:

Emakume batek esaten du familia batean gurasoak zahar-etxean dauzkatela, eta ez direla haiengana joaten.

Adibidea:

Beste hoik e guraso zaharrak asiloan zeuzkenea, ta joan litezken ratoat pasatzea, astero. Baño ez titton joaten, da haak hantxe eotteitton, triste-triste, gaixoak! **Balizken** baño... seme-alaban erretratoai beire jarri, tte nearrez. Eta haingana **balizken** horik e. Baño, bai zea. Gaztetan hankak arin, eta ez pentsatzen. Da gero zahartzen ganen, hankak pisuk...

Beste horiek ere guraso zaharrak asiloan **zeuzkaten**, eta joan litezken tarte bat pasatzera, astero. Baina ez ditun joaten, eta haiek hantxe egoten ditun, triste-triste, gaixoak! **Balihoazken** baina... seme-alaben erretratuei begira jarri eta negarrez. Eta haiengana **balihoazken** horiek ere. Baina, bai zera. Gaztetan hankak arin, eta ez pentsatzen. Eta gero zahartzen garenean, hankak pisuak...

Testuingurua:

Familia bateko anaiak hizketan ama zahar-etxean daukatela eta ez direla harengana joaten.

Adibidea:

–Ni re **banikek** ama bisitatzea, baño enak yoaten bate. Eta guetzat gauze tristea dok, eta kontzientzi karga gaña.

–Bai, baño ez gattok yoaten, halare. Behin eaman ezkeo, utzi, tte hantxe eonen dok, eta utzi tte kitto.

–Ta, ni ezeze, hi re **bahike** hure ekustea gehixeo. Txandan-txandan eo denak e gehio yoan giñezkenak ez gattok yoaten...

–Pentsatu! Beño gauze tristeak hori, han dagoanantzat e. Etxen famillie izan, da inor ez yoaten ikustea. Behin eaman ezkeo: baaa, kendu diu trabatik eta fuera. Utzi itten baita.

–Ta bestea re, Gergorio, hori re **balikek** gehixeo. Beño hara eamanda, han utzie zeok eta, ba, han kuidatuko die, ta ez kattok inor e yoaten.

–Ni ere **banindoakek** ama bisitatzera, baina ez nauk joaten batere. Eta guretzat gauza tristea duk eta kontzientzia karga gainera.

–Bai, baina ez gaituk joaten, hala ere. Behin eramanez gero utzi, eta hantxe egonen duk, eta utzi eta kito.

–Eta, ni ezeze, hi ere **hindoake** hura ikustera gehixeago. Txandan-txandan edo denak ere gehiago joan gintezkenak ez gaituk joaten...

–Pentsatu! Baina gauza tristea duk hori, han dagoenarentzat ere. Etxean famillia izan, eta inor ez joaten ikustera. Behin eramanez gero: Baaa, kendu diagu trabatik eta fuera. Utzi egiten baita.

–Eta bestea ere, Gregorio, hori ere **lihoakek** gehixeago. Baina hara eramanda, han utzia **zegok** eta, ba, han zainduko ditek, eta ez gaituk inor ere joaten.

Testuingurua:

Gizon batek azaltzen du haren gurasoak orain ez direla baserritik herrira joaten, ezta ostiraleko azokara ere.

Adibidea:

*Gue gurasoak uain ez titok herrira joaten medikutea ez bada. Baño **balizkek** beste asko joaten dien bezala. Haik baño zaharragoak eta okerrago daudenak e ekusten tzetiu ostieletan ferin. Da esan e itten tzeiue bestek nola joaten dien, da yoateko hillen behin benik. Beño ez. Ez emen die gogorik. Eta ongina etxen eotten diela.*

Gure gurasoak orain ez dituk herrira joaten medikutara ez bada, baina **lihoazkek** beste asko joaten diren bezala. Haiek baina zaharragoak eta okerrago daudenak ere ikusten ditiagu ostiraletan ferian. Eta esan ere egiten zieagu besteak nola joaten diren, eta joateko hilean behin bederen. Baina ez. Ez omen ditek gogorik. Eta ongien etxean egoten direla.

3. eranskina

IBILI aditzaren ahalera sintetikoa erabiliz ahoz jasotako adibideak

a) Ahalera sintetikoa, orainaldia.

Testuingurua:

Bi emakume hizketan Leitzan mendian ibiltzea onddo bila libre dela eta.

Adibidea:

–Aizan, guri esan tzeigunue hemen ontoatan ba emen dabiltzetekela kanpokoak e. Egie al da?

–Bai, bai, hemen eozin dela re **bazebilken**, da nahi aña bildu.

–Horra! Ordun neone re **banebilken**, da ibilli in behaiñet. Amorratue bainaiz ontoatan.

–Eta zeatik ez, pa? Hi re **baihabilke**. Yakiñe zeon hori.

–Aizan, guri esan ziguten hemen onddoetan ba omen dabilzkeela kanpokoak ere. Egia al da?

–Bai, bai, hemen edozein dela ere **bazebilken**, eta nahi adina bildu.

–Horra! Orduan ni neroni ere **banabilken**, eta ibili egin behar dinat. Amorratua bainaiz onddoetan.

–Eta zergatik ez, ba? Hi ere **bahabilke**. Jakina zagon hori.

Testuingurua:

Bi aitona elkarrekin kontutan oinez normal ibiltzeko laguntza behar dutela eta.

Adibidea:

Hi, ni deus gabe ibiltzeko enak gauze, baño eskutako zeakin, taka-taka honekin **banebilkek**. Eta pozik honekin ibilli nattekenen e. Ta gue anaie re uain **bazebilkek**, makulukin, baño uain **bazebilkek**, biñipin. Operatu huen berriz kaderatik, eta uain hobeki zeok. Bai, bai, **bagabiltzetekek** eta nonbait hor, gauze gan arten ibilli beharra zeuku. Kosta ahala kosta ibilli. Ahal den bezela, beño ibilli. Ta hi zer? Sillen hola yarritte. Hi re **baihabilke**, makulutxo bat hartute. Batekin ez baihaiz kapaz, biekin ibilli haiteke. Bai gizona. Hi bizkorra haiz!

Hi, ni deus gabe ibiltzeko ez nauk gauza, baina eskuetako zerarekin, taka-taka honekin **banabilkek**. Eta pozik honekin ibili naitekeenean ere. Eta gure anaie ere orain **bazebilkek**, makuluekin, baina orain **bazebilkek**, behinik behin. Operatu zuan berriz kaderatik, eta orain hobeki zagok. Bai, bai, **bagabilzkek**, eta nonbait hor, gauza garen artean ibili beharra zeukagu. Kosta ahala kosta ibili. Ahal den bezala, baina ibili. Eta hi zer? Aulkian horrela jarrita. Hi ere **bahabilke**, makulutxo bat hartuta. Batekin ez bahaiz kapaz, birekin ibil haiteke. Bai gizona. Hi bizkorra haiz!

Testuingurua:

Neska batzuk hizketan dantzan (balsean mutilekin) ibiltzea galarazia edo libre ote den.

Adibidea:

–Aizan, hemen, Gorritin, **bagabilztzeteke**n dantzan plazan. Zeñek galazi behar diu? Hemen libre don, da neskak nahiz motillek **bazebiltzeteke**n.

–Bai zea! Nola ba? Leitzen baltsa galazie zeon da!

–Baietz pa, neska, hemen bai. Ta hi re **baihabilke**, Gorritin libre baita baltsa.

–Bai, ta apezak ikasten badue, zer?

–Aizan, hemen, Gorritin, **bagabilzken** dantzan plazan. Zeinek galarazi behar digu? Hemen libre dun, eta neskak nahiz mutilak **bazebilzkeen**.

–Bai zea! Nola ba? Leitzan baltsa galarazia zagon eta!

–Baietz ba, neska, hemen bai. Eta hi ere **bahabilke**, Gorritin libre baita baltsa.

–Bai, eta apaizek ikasten badute, zer?

Testuingurua:

Elbarriek ere gidabaimenik gabeko autoan ibiltzeko aukera dutela aipatzen du gizonezko batek.

Adibidea:

Uain autoan, «tatatatata», elbarriek e **bazebiltzetekek** auto tiki horitan. Uain, karrera generalen ez emen ztitezkek ibilli. Esan hala itten die. Nek etzekit deuse, beño gañekoan hemen ingurun badabiltzetekeela aittu dit nik.

Orain autoan, *tatatatata*, elbarriak ere **bazebilzkek** auto txiki horietan. Orain, errepide nagusian ez omen zitezkek ibili. Esan hala egiten ditek. Nik ez zakiat deus ere, baina gainerakoan hemen inguruan badabilzkeela aditu diat nik.

b) Ahalera sintetikoa, iraganaldia.

Testuingurua:

Neska batek beste bati esaten dio festetan etxean gelditu zela parrandara joan gabe.

Adibidea:

Pestak hittuen da anaiek in tzuen bezela, ni re, eun hartan, parrandan **banebilkenen**. Herrire yoan ninddekenen, baño eneukenen gogorik yoateko. Ta itxen geldittu ninddunen.

Festak zitunan eta anaiek egin zuten bezala, ni ere, egun hartan, parrandan **banebilkenan**. Herrira joan nintzenen, baina ez neukanan gogorik joateko. Eta etxean gelditu nindunan.

Testuingurua:

Gizon batek lagun bati kontatzen dio behin bakarra egin duela gaupasa.

Adibidea:

*Gaztetan e ez nindduen herrire yoaten parranda. Sekulen gaupasa bat in nien: argimeza entzun, da etxea. Ta handik borda. Maizago re **banebilken** ni re, baño etzitzeiden gustatzen parranda. Etxetik ateatzeko ez nien gogoik izaten. Ni enak hortakoa.*

Gaztetan ere ez ninduan herrira joaten parrandara. Sekulan gaupasa bat egin nian: argi-meza entzun, eta etxera. Eta handik bordara. Maizago ere **banebilkeen** ni ere, baina ez zitzaidan gustatzen parranda. Etxetik ateratzeko ez nian gogorik izaten. Ni ez nauk horretakoa.

Testuingurua:

Neska batek beste bati esaten dio garai batean gazte guztiak edo gehienak dantzan ibiltzen zirela herriko plazan igandeetan eta galdetzen dio ea bera zergatik ez zen ibiltzen.

Adibidea:

*Hi re **baihebilken** guekin dantzan asteburutan, auzoko neskakin baten baño. Zeatik ez hitzen etortzen? Gu pobrek giñelako? Hi re ez hitzen ba aberatsa! Ta gue auzoko mutill hure re **bazebilkenen** neska tarten. Baño lotsatu itten emen hunen. Da ez huen dantzatzen. Da ez huen etortzen. Baño ez huen bakarrik yarritte bitxo politte! Bakarrik baldin bazen, okerrena.*

Hi ere **bahebilkeen** gurekin dantzan asteburuetan, auzoko neskekin batean baina. Zergatik ez hintzen etortzen? Gu pobreak ginelako? Hi ere ez hintzen ba aberatsa! Eta gure auzoko mutil hura ere **bazebilkenen** neska tartean. Baina lotsatu egiten omen zunan. Eta ez zunan dantzatzen. Eta ez zunan etortzen. Baina ez zunan bakarrik jarrita bitxo polita! Bakarrik baldin bazen, okerrena.

Testuingurua:

Arkupeak elkarreak antolatutako jubilatuentzako bidaiak irekiak zirela guzientzat aipatzen dio gizaseme batek beste bati.

Adibidea:

*Arkupeko beajetara denak gonbitzen giñeuden. Da nahi zuen guzik **bazizken** herritik kanpoa eun pasa ta. Ta hi re **baihebilken**, nahi izan baiho, bestekin baten, beño ez hitzen ibiltzen.*

Arkupeak elkarreak bidaietara denak gonbidazen gintuztean. Eta nahi zuten guziak **bazikoazkeen** herritik kanpora egun pasa eta. Eta hi ere **bahebilkeen**, nahi izan bahu, besteekin batean, baina ez hintzen ibiltzen.

Testuingurua:

Neska batek azaltzen du baltsean dantzan ibiltzea Leitzan galarazia zegoela, beste herrietan ez bezala.

Adibidea:

*Gu Leitzen ez kiñezkenen dantzan ibilli. Bueno, dantzan **bagiñebiltzetekenen**, jotan-da bai, beño baltsen ez. Eta guk ez kiñenen baltsen ikasteik izandu. Ta gero kanpo-herrire yoaten giñenen, ordun izate hittuen komedik. Yakin ez, eta ibilli nahi. Inguruko herri horitan denetan **bazebiltzetekenen**, da ibiltze hittuen. Da erdi-erdin Leitze bakarra, baltsik etzuna. Denetan ibiltze hittuen, beño gu ez. Guk Leitzen ez giñenen ibiltzeik.*

Gu Leitzan ez gintezkenen dantzan ibilli. Bueno, dantzan **bagenbilzkenan**, jotan-eta bai, baina baltsean ez. Eta guk ez ginenan baltsean ikasterik izan. Eta gero kanpo-herrira joaten ginenean, orduan izaten zitunan komeriak. Jakin ez, eta ibili nahi. Inguruko herri horietan denetan **bazebilzkenan**, eta ibiltzen zitunan. Eta erdi-erdian Leitza bakarra, baltsik ez zuena. Denetan ibiltzen zitunan, baina gu ez. Guk Leitzan ez ginenan ibiltzerik.

Testuingurua:

Aitona batek azaltzen du mutil batzuk lotsagatik ez zirela dantzan ibiltzen.

Adibidea:

Mutil haik e **bazebiltzeteken** plazan dantzan, beño ez hittuen atrebitzen; zekatiken eo lotsatu itte hittuen eo nik etzekit. Gu ibiltzen giñuzen Goikobordako Anita zena ta, denak elkarrekin dantzan. Yo eta sue! Leitzen neskek inori ez baitzioan ezetzik esaten. Eozin zela re **bazebilken** lasai earren.

Mutil haiek ere **bazebilzketen** plazan dantzan, baina ez zituan atrebitzen; zeren eta lotsatu egiten zituan edo nik ez zekiat. Gu ibiltzen gintuan Goikobordako Anita zena eta, denak elkarrekin dantzan. Jo eta sua! Leitzan neskek inori ez baitzioten ezetzik esaten. Edozein zela ere **bazebilken** lasai ederrean.

c) *Ahalera sintetikoa*, alegiazkoa.

Testuingurua:

Kafeterietara joateko ohiturarik ez duela esaten du emakume batek.

Adibidea:

Ni re **banebilken**, beste asko ibiltzen dien bezela, erabat kafeteritan da kanpoan. Baño neri hori etzitzien gustatzen, da horreatik enan ibiltzen. Baño gañekoan, nahi izan ezkeo betire, **banebilken** ni re kanpoan gehio, ibiltzen naizena baño. Ez nahi, orden.

Ni re **banebilken**, beste asko ibiltzen diren bezala, erabat kafeterietan eta kanpoan. Baina niri hori ez zaidan gustatzen, eta horregatik ez naun ibiltzen. Baina gainerakoan, nahi izanez gero betiere, **banebilken** ni ere kanpoan gehiago, ibiltzen naizena baino. Ez nahi, ordea.

Testuingurua:

Mutil batek esaten du gutxi ibiltzen dela tabernan diru asko behar delako.

Adibidea:

Ni re banebilkek horikin baten tabernan, baño enak atrebitzzen: zergatiken, poltsa re behar dik hor. Eskue sartu poltsan, da dirue baldin badao, bien; da ez baldin badao, ze in behar do? Berriz e hutsik atea. Ez. Hortako behar dik dirue. Eta diruik ez pado, etxen eonen dok. Eta dirue dulako, taberna. Baño, ni enak hortakoa izandu behin e.

Ni ere **banebilkek** horiekin batean tabernan, baina ez nauk ausartzen: zeren eta poltsa ere behar dik eta hor. Eskua sartu poltsan, eta dirua baldin badago, bien; eta ez baldin badago, zer egin behar du? Berriz ere hutsik atera. Ez. Horretarako behar dik dirua. Eta dirurik ez badu, etxean egonen duk. Eta dirua duelako, tabernara. Baina, ni ez nauk horretakoa izan behin ere.

Testuingurua:

Emakume batek beste bati esaten dio Benidorma joan litekeela arazorik gabe.

Adibidea:

Hi re baihebilke neska. Ez haiz yoaten, beño ez tin inporta. Ta nahi baldin baan, Benidorre yoateko gogoa badauken, yoan hatteke. Gehio re yoateitton. Arkupetik eta yoate itton Benidorre, ta Iruñetik agentzittik e bai. Nonahi tokatze itton ezaunek, eta, neska, yoan hai. Ez haillela eon, yoan gabe.

Hi ere **baihenbilke**, neska. Ez haiz joaten, baina ez din inporta. Eta nahi baldin badun, Benidorma joateko gogoa badauken, joan haiteke, gehiago ere joaten ditun. Arkupetik eta joaten ditun Benidorma, eta Iruñetik agentziatik ere bai. Nonahi tokatzen ditun ezagunak, eta, neska, joan hadi. Ez hadila egon, joan gabe.

Testuingurua:

Gizon batek beste bati adierazten dio badakiela zergatik gelditzen den tabernara joan gabe.

Adibidea:

Bai, hi re baihebilke, beño ez haiz ibiltzen. Etzekit nik zeatiken ez haizen ibiltzen. Bueno, bai, nik pentsatzen dit zengatik ez haizen ibiltzen: dirue ez gastatzeatik. Yakiñe zeok pa! Etxen halako famillie, ta hik tabernan nahikoa gastatzen baak, etxen ze?

Bai, hi ere **baihebilke**, baina ez haiz ibiltzen. Ez zekiat nik zergatik ez haizen ibiltzen. Beno, bai, nik pentsatzen diat zergatik ez haizen ibiltzen: dirua ez gastatzeagatik. Jakina zegok ba! Etxean halako famillia, eta hik tabernan nahikoa gastatzen baduk, etxean zer?

Testuingurua:

Zahar batek esaten du oinez ibiltzea ona dela eta ezagutzen duela auzoko bat hori egiten ez duena.

Adibidea:

Oñez ibiltzea onan, odolak eta denak zirkulatzeko. Ta silladeruedasetan yarriko da, ba? Autoatan ezin sartuz eta ezin atez. Zertako? Muittu in behain. Hoi re balebilken, beño ez ton ibiltzen. Eseritte hobeki eotten dela konturatu in don. Beño hoi ez ton aski. Etzeon ongi iñe. Saiatu in behar din. Saia, biñipin!

Oinez ibiltzea ona dun, odolak eta denak zirkulatzeko. Eta aulkidun-gurpilean jarriko da, ba? Autoetan ezin sartuz eta, ezin ateraz. Zertarako? Mugitu egin behar din. Hori ere **balebilken**, baina ez dun ibiltzen. Eserita hobeki egoten dela konturatu egin dun. Baina hori ez dun aski. Ez zagon ongi egina. Saiatu egin behar din. Saia, behinik behin!

Testuingurua:

Gizon batek aipatzen du tabernetan ibilita ez dela gauza onik sortzen.

Adibidea:

Hure re balebilkek tabernan. Beño denak ez tiu igual pentsatzen. Da hark igual pentsatuko dik: «Ba, ni hola ibillite, ze heldu da hemen? Oker haundie helduk hemen.» Tabernatik etzeok negozioik sekulen. Tabernak berek behar tzetik.

Hura ere **balebilkek** tabernan. Baina denek ez diagu berdin pentsatzen. Eta hark igual pentsatuko dik: «Ba, ni honela ibilita, zer heldu da hemen? Oker haundia heldu duk hemen.» Tabernatik ez zegok negozioirik sekulan. Tabernak bereak behar ditik.

Testuingurua:

Emakume batek esaten du herritik kanpora joateko gogorik ez duela izaten.

Adibidea:

Gu re **bagiñebiltzeteken**, firirin-fararan, maizxeo Tolosa eo Iruñea eo Donostire. Gaztetan ez kiñenen yoateik izaten, diruik ez giñulako. Ta uain zahartute, gogoik ez, eo gauze ez.

Gu ere **bagenbilzken**, firirin-fararan, maizexago Tolosara edo Iruñera edo Donostiara. Gaztetan ez ginenan joaterik izaten, dirurik ez genuelako. Eta orain zahartuta, gogorik ez, edo gauza ez.

Testuingurua:

Gizon batek aipatzen du parrandak ez dakarrela onik.

Adibidea:

Gu re **bagiñebiltzetekek** hola, firirin-fararan! Baño etzeok hola ibiltzeik. Hola ibillitte etzeok gauz onik. Eta gizonak in behar dik pentsatu: «Nik e izandu zetit proportzioak hara ta honea ibiltzeko. Beño ez, ez, ez. Ni ez.»

Gu ere **bagenbilzkek** horrela, firirin-fararan! Baina ez zagok horrela ibiltzerik. Horrela ibilita ez zagok gauza onik. Eta gizonak egin behar dik pentsatu: *Nik ere izan ditiat aukerak hara eta hona ibiltzeko. Baina, ez, ez, ez. Ni ez.*

Testuingurua:

Emakume batek kontatzen du gazteak ziztu bizian ibiltzen direla errepidean.

Adibidea:

Gazte horik e beren motoatan **balebiltzeteken** mantsogo eo behar den modun. Baita ibilli littezken oiñez e. Beren burumtzat mesede likenea. Beño, ez titton ibiltzen. Nahigo diñea autoan edo motoan.

Gazte horiek ere beren motoetan **balebilzken** mantsogo edo behar den moduan. Baita ibil litezken oiñez ere. Beren buruarentzat mesede liketen. Baina ez ditun ibiltzen. Nahiago ditun autoan edo motoan.

Testuingurua:

Gizon batek aipatzen du errepidean errespetua zeinen garrantzitsua den eta zein arrisku dauden.

Adibidea:

*Horik e **balebiltzetekek** mantsoxeo, ta batak pestea errespetatuz, baño ez tie errespetoik. Dena ni, tte bestek izorra daitzela, ta fuera. Ez jaune. Hoi ez tok hola. Denak ibiltzeko deretxoa zeuku. Baño bat ez baldin badabil tayun, de bestetatiken aparte baldin badabil, hari tokatuko zitziok okerren bat. Eta hari tokatzea ez tok deus. Besten batek patuko dik. Eta hola ibiltzeik etzeok.*

Horiek ere **balebilzkek** mantsoxeago, eta batak bestea errespetatuz, baina, ez ditek errespeturik. Dena ni, eta besteak izorra daitezela, eta fuera. Ez jauna. Hori ez duk horrela. Denok ibiltzeko eskubidea zeukagu. Baina bat ez baldin badabil taxuan, eta beste-etatik aparte baldin badabil, hari tokatuko zaiok okerren bat. Eta hari tokatzea ez duk deus. Besteren batek pagatuko dik. Eta horrela ibiltzerik ez zagok.

Oharrak

Notas

Remarques

Notes

Karmelo Etxenagusia, nire gomuten olatu irakinean¹

ZUGAZAGA MARTIKORENA, Lontzo

Abadea, irakaslea eta zuzentzailea

Bilboko Eleizbarrutiko Euskara Zerbitzuko zuzendaria

lzugazaga@bizkeliza.org

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.334>

¹ Hizkuntza Kalitatearen Behatokia Zerbitzuak (HIZBEA) ez du ohar hau zuzendu.

1. Karmelozko hartu-emona Seminarioan eta Gotzaindegian
2. Karmeloren izaera
3. Karmelo eta bidaiak
4. Karmeloren euskera irakasteko metodologia
5. Karmelo eta *Lorategiak*
6. Liturgia barria euskeratzen
7. Zorion-agurrak Karmelori
8. Gotzain laguntzaile
9. Agurra gotzaindegian (Kurian)
10. Karmelori azken agurra Begoñako Basilikan

Gure Karmelo hil egin jaku. Maite izan dauan Aitak bere etxera eroan deusku. Tristuraren eta minduraren eraginpean, adiskide maitatuaren galerak itolarria nire muinetaraino sartzen deustala, asaskatu egin gura dot, letretan garanduz eta irauliz sakonean matazatu jatan korapilo itxia.

1. Karmelozko hartu-emona Seminarioan eta Gotzaindegian

Hartu-emon luzea, zabala eta sakona izan dot Karmeloz. Derioko Seminarioan, 1955ean, alkar ezagutu genduan. Bera abade ordenatu barria zan eta ni Seminarioa sartzeko asmotan, hamabost eguneko egotaldia eta ikastaldia egitera joana. Ez dakit zelan edo zergaitik izan zan, baina Seminario aurreko pinudian jolasean genbiltzala, ezpata dantzari nekiela esan neutsen lagunei. Eta, jarraian, zortzikoa dantzatu nengiala eskatu eustan han gurekin ebilen Karmeloz. *Aita San Migel* neuk abestuz dantzatu neban. Horixe izan zan, seguru asko, Derioko Seminarioan egindako lehenengo zortzikoa. Gero, beste batzuk ere baekiela zabaldu zan, eta han agertu ziran Zarrabe, Gabika, Arriaga eta Arriola ere. Behingoan dantzari eragin euskuen, kalekoz, dantzari janzki gabe izan arren.

Gogoan eban Karmeloz gertaera hori:

Derioko Seminario Txikirako dei egin eusten, han hezitzaile ta irakasle izateko. Udearen erdian 15 eguneko ikastaro labur bat izan genduan Derion, hurrengo kurtsoan Seminarioa sartu behar eben mutikoak ondo aukeratu ahal izateko. Hainbat umek eskatu eban orduan Seminarioan sartzea. Ehunetik gora izango ziran urte haretan. [...]

Mutikoen artean dantzariak baegozala jakin genduan, hamabost eguneko ikastaro honetan dantzari-taldetxu bat eratu genduan, eta eguneroko jantziekin saio polita eskaini euskuen: dantzari dantza eta aureskua. Dantzari artean, onenarikoa Gamizko mutiko zuhur bat, gero euskaltzale handi, euskal lanetan lagun eta adiskide on izango neban Lontzo Zugazaga (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 63).

Hamabost eguneko ikastaro hori egin genduan ehun eta hogeita hamaika mutikoetatik, laurogeita hamasei hartu ginduezan lehenengo urterako.

Irakasle eta hezitzaile zan Karmelo abade gaztea. Onbera eta bihotz handikoa zan, eta gogor egiten jakon inori haserre egitea. Halan bere, «prefektoa» zan ezkeror, gure bihurrikerien aurrean, gure jokabideak zuzentzeko ardurea eukanez, noizbait iluntzen eban bekokia eta botaten euskun bere agirakaldia. Baina ondotxo gogoan dot zelan jartzen zan gorri gorri bere aurpegia, agiraka egitean berak sentitzen eban saminaren erakusgarri.

Seminario Nagusian, Filosofiako ikasle izan nintzan urteetan, barriro aurkitu nintzan Karmeloz. Seminario Txikian ez Karmeloz ez beste inork ez euskun euskera eskolarik emon. Filosofian, ostera, euskera irakasten zan. Karmelo izan zan gure irakaslea. Ez euskun gramatikarik, deklinabiderik ez aditzik irakatsi. Zaletu egin nahi ginduzan, gu euskaltzale izatea, guk euskerrea maitatzea gura eban. Testu ederrak irakurtzera eta gozatzera bultzatu ginduzan, kantu zahar eta barriak ezagutzera bideratu, gure literatura estimatzera, gozatzera eta maitatzera. Horrezaz gainera, bere eraginez hasi ginduzan bildurra alboratu eta euskeraz idazten.

Filosofiako lehenengo urte bietan berarekin egin genduan bidea kontuan hartuz, pozik eta esker onez autortu behar dot, irakasbide benetan egokia eta emonkorra izan zala guri eskaini euskuna. Filosofiako hirugarren kurtsuan nik hebreera ikasi behar izan neban; halan bere, euskerako eskoletara ere joaten jarraitu neban, gustokoak nebazan eta. Idazlan batzuren zuzenketetan ikusi ahal izan dodanez, aldi honetan eskola banakaren bat Mikel Zaratek emon euskun, Karmeloren faltara, nire idazlan batzuetan agertzen diran zuzenketak adierazten dabenez.

Urte horreetan akuilu eta eragile izan genduan Karmelo. Sariketarak erazten ebazan, guk, irakurriaz gainera, idatzi ere egin gengian. Esker onenez eta maitasun handiz gordetzen dodaz, gaur ere, sariketa horreetan irabazitako Aita S. Onaindiaren *Milla euskal-olerki eder* eta N. Ormaetxea *Orixeren Euskaldunak*, sari modura Karmeloz emonak.

Idazten genduzan lantxoetan, notea jarriaz gainera, lerro batzuk idazten euskuzan beti. Ohartxo horreek lagungarri on izaten ziran zuzendu behar genduana zuzentzeko eta, batez ere, idazten jarraitu gengian adore emoteko. Hona hemen, beste askoren artean, adibide batzuk: (Karmeloz orduan idatzi eustazan eran idatzita ipinten dodaz)

Ederto. Onela lan egin ezkeru, gorengo mallara elduko zara. Ez epeldu, ta ekin beti aurrera... Txaloak zuri, langille adoretzu orri.

Nundik euskeratu dozu au? Lan ederra egin dozu; zuretzako Euskariak eztauka izkutuirik. Behar bada, garbiegixua zara; baña lenengotan obe dozu bide oneri jarraitu, berba barriak eta ikasteko...

Zorionik beroenak! Zuk dakazu euskerarako jaiotasuna! Ekin eta jarrai, geroago eta gorago!

Zatitxu batzuk illuntxu gelditzen jatzuz, garbikeriz-edo... Alan da guzti be, oraindino obe dozu garbizalea izan, berba asko eta asko ikasteko. Gerokoan, asko ikasitakoan, berez joko dozu erdiko bidera.

Filosofian ikasten nengoala hasi nintzan neurtitzak ere idazten. Teologiako ikasle zan Urdulizko seme Gotzon Garitaonaindiak bultzatu ninduan. Gogoz eta bihotzez goitik beherako euskaldun sutsua zan eta berak erein eban niregan, gozotasun eraginkorrez, herriaganako maitasun sakona eta neurtitzak idazteko gogoia. Orduan hasi nintzan bertso batzuk idazten, zaleztasun handiz baina trebetasun urriz oraindik. Nire gehiegizko ausardiaren aurrean ere, hara Karmeloren aholkua:

Eztiñot or nunbaiten argitaratzeko bestekoak direanik, baña txalogarria zara. Jarrai bide orri, asikeran gogorregia izan arren...

Eta nik jarraitu egin dot gaur arte, hoba ez! Ez naz sekula damutu eta hamaikatxo aldiz jaso izan dot harrezkeru Karmelorengandik merezi baino gehiagoko laudorioa eta esker ona, ospakizun askotarako bertsoak idatzi eta kantatu dodazanean.

Teologiara pasa ginanean ez genduan izan euskera ikasteko eskolarik, nahiz eta urte horreetan Karmeloren lehenengo Lorategiak argitaratu ziran eta. ni hurko-hurko izan nintzan multikopiazko argitaratze lanetan, nire ikaskide Pedro Ojanguren eta Angel Fernándezekin.

Abade egin barritan (1968), Derioko Seminarioan aurkitu nintzan barriro Karmelorekin, Seminario Txikirako irakasle eta hezitzaile izendatu ninduean, hamahiru urte lehenago Karmelo egin eben antzera. Beste gai batzuren artean, euskerea ere irakasten neban. Eta urte berean, 1968an,

etorri zan Seminario Nagusiko abadegaien hezitzaile modura Ander Manterola ere. Eta behingoan hartu-emon barriak sortu ziran aurretiaz ere ezagun ginan lagunen artean: Ander Manterola, Karmelo, Mikel Zarate eta neu.

Hor egosi zan, apurka-apurka, Julian Olazabalagaren eskariz eta Ander Manterolaren ausardiaz, Derioko Udako Ikastaroaren ametsa eta asmoa. Hor jaio zan urteetan eta urteetan hainbeste frutu eder emongo eban ibilbidea. Ideia eta intuizioa egitasmo bihurtzen joan zan, lau lagunon alkarrizketa luzeak tarteko. Horra hor abian 1970.eneko urtean Derioko Udako I Ikastaroa. Karmelo eta Mikel izan ziran irakasle eta nik baliabideak prestatzen lagundu neutsen. Hurrengo urtetik aurrera neuk ere irakasle lanetan jardun neban. Anderrek zuzendaritza lanari ekin eutsan hasieratik. Karmelo pozarren izan zan 20 urtean zehar Ikastaroko irakasle, harik eta Erromara joan arte (1989), berak atseginez aitatu izan dauan urte bedeinkatua, «zapatu urtea» han gozatu arte.

Handik bihurtzean, Begoñako parroko izendatu eben gure Karmelo. Eta hemen barriro hartu-emon estua izateko aukerea izan genduan. Izan ere, ni aurreko urtean Katekesirako gotzain ordezkari izendatu ninduan D. Luis Maria Larrea gotzainak. Holan, ia egunero, sarri be sarri, egoten ginan alkarrekin, beti eleiz-arazoak eta euskal arazoak aho-mihinean genduzala. Aldi honetan hasi nintzan, Karmelok eskatuta, astero euskeraz Mezea esaten Begoñan, Bizkai Irratiak zuzenean, berariaz gaixo, zahar eta ezinduentzat eskaintzen ebana, eta osasuntsu bizi ziran Bizkai herrietako hainbako jente askok ere gozatsu entzuten ebana.

Sasoi honetan Karmelok beti eskaintzen eustan zorion-agurra San Lorentzo egunez, bai bertatik Begoñatik, baita Europako beste herrialde batzuetatik ere, oporraldia izatean hor zehar ebilalako bere abade adiskideakaz. Hona hemen adibide bat:

«Badator, urtero lez, zure eguna, dana su, sargori eta izerdi;
 (baina zu olerkariaren bidetik)
 Maite ditut gailurrak argiak ez beste...
 Begoñako Amaren oinetan zure alde eskaririk beroena eta
 ZORIONAK!

Andra Mari egunean mezatxu bat emen emoteko
moduan bazagoz, dei egidazu; gure atear zuretzat beti dagoz zabal-
zabalik. Besarkada bat.
(1994-08-08an).

Hemen jasoten dot Gotzain egingo eben egunerako bialdu eustan
gonbidapen-txartelean idatzi eustana ere:

Lontzo: Bertso ta guzti, zein bertso barik, baina makina bat bider
alkarren ondoan egon garenok,
zelan alkarrengandik urrin egon olango eleizkizun baten?
Dei berezi au ondo irabazita daukazu.

Nire urtebetetze egunean ere sarri emon izan deustaz Zorionak. Horra,
gure ama hil jakun urtekoa:

Lontzo: Begoñako Andra Mariaren jai
bezperan etorri ei zinan mundu honetara.
Zu ekarri zinduzan ama laztana joan jatzu,
baina orain ama bi dozuz, betiko,
Aita Jainkoarenean.
Zorionak, aspaldiko ikasle zintzo
eta betiko lagun on!. (2007-10-10ean).

Gotzain laguntzaile izan dan azken hamahiru urteotan txitean-pitean
egoten izan gara alkarrekin, biok Begoñan, gotzaindegian lan egiten izan
dogun ezkerero. Hartu-emon anaikorra izan dogu, benetan.

2. Karmeloren izaera

Baketsua, bakezalea eta bake egilea izan dogu Karmelo. Berez berez ha-
rrera ona egiteko erraztasuna izan dau, lagunartean atsegina izan da,
bakezko eta pozezko giroa sortzen ahalegindu da. Ontasun berez erne an-
tzekoa izan dauala esan geinke. Hurkoa, samurra, alaia eta umore onekoa
izan dogu. Askok eta askok autortuko leukeenez, azkenengoekin eta maka-
lekin onbera, zahar, gaixo eta ezinduekin bihotz zabalekoa eta errukiorra
izan da. Legeak (zuzenbide kanonikoa) ikasi ebazan arren, legea ezartea

baino alkarrizketa anaikorrez jokatzea nahiago eban. Igaro zan apirilean, gotzaindegian agurreko omenaldia egin geuntsanean, alkarrizketa bat izan eban Fede Merinogaz Radio Popular-Herri Irratian eta hara Karmelok adierazo ebana:

Yo procuro ser más colchón que frontón. No me gusta discutir ni enfrentarme con nadie. Eso de que cada cual se convence solo a sí mismo (Unamuno) es cierto; difícilmente convences a los demás; la gente discute por tonterías y eso solo te amarga la vida.

Beragaz inor ez zan deseroso eta txarto aurkitzen. Benetan zaila da Karmeloren areriorik aurkitzea.

Apala zanez, entzule ona zan eta besteen eretxien aurrean begirune handikoa. Alkarlanetako eztabaidetan eta bakoitzak bereari gogor eustean sortzen ziran tentsinoetan bake egile eta sumin bizietan baretzaile izan dogu beti Karmelo.

Izaera horren ondorio modukoa izan daiteke Karmelo bide barrien eta aurrerakoen aurrean apur bat motela izatea eta bildurti lez agertzea, nahiz eta beste batzuek hori bere zuhurtziaren eta begirunearen ondorio lez interpretatu. Adibide modura hartu geinke Karmelok euskera batuaren eta zorrioneko «h»aren auziaren aurrean egin eban bidea. Hainbat urte emon ebazan bide barri horreetan sartu orduko, bera izanez Derioko irakasleen artean «h»a erabiltzen azkena. Hara bere berbak:

Helburu hori lortzea txalogarria da, batez be literatura idatzian. Baina herri baten ohiturak sustrai sakonak izan ohi ditu, eta gauzak goizetik gauera eta goitik behera aldatu gura izatea arrisku handitzat jo izan dot beti. [...]

Horregaitik, ni ez naz egon sekulan euskera batu baten aurka, baina bidea astiro, patxadaz eta kontuz egin behar zala uste izan dot beti. Pierre Lafittek Arantzazuko batzar haretan esan eban legez: «emeki emeki», astiro eta kontuz. Hako «astiro jantzi nagik, prisaz najabilk eta». [...]

Egia dinozu, Ander. Hara, argi ta garbi autortuko deutsut: ni bildurti nintzan pausu horren aurrean. Uste neban euskerarentzat mesedetan baino gehiago ekarriko ebala kaltetan. [...]

Beste gauza askotan lez, honetan be nik zabal jokatu gura izan dot: inori gogorrean ezer ez ezarri, bakotxari askatasun osoa emon beti. Nire ikasleak eta adiskideak ondo dakie nire jokabide honen barri. Gehientsuneak «h» hori erabilten ebela ikusi nebanean (baita gure gotzaitegiak be), neu be erabilten hasi nintzan, eta kito. Ez dot uste horregaz ezer galdu dodanik, ez askotzarik irabazi. Beti esan izan neutsan neure buruari: Ez haz aurrenengoa izango, baina ezta azkenengoa be. Horixe izan da dana (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 106-109).

3. Karmelo eta bidaiak

Karmeloren izaera ezagutzeko aparteko balioa dau haren bidazaletasunak. Gaztelaniaz bada esakune bat oso hedatua eta esanguratsua dana: «En la mesa y en el juego se conoce al caballero». Izan ere, mahaian eta jokoan argi azaldu ohi da sarritan norbanakoaren benetako izatea. Eta horregaz batera ezin ukatu bidaiak ere, endemas egunetakoak diranean, aparteko ezagutza bidea eskeintzen deuskuela.

Bidazale amorratua izan dogu Karmelo. Oso gogoko eban bidaiak egitea. Udaldiko oporrak heltzean, hor joian gure Karmelo, bere abade lagunekin, Frantziara, Italiara, Suizara, Alemaniara... Abuztuaren hamarrerako —San Lorentzo eguna— behin baino sarriago bialdu izan deust zorion-agurra herrialde horreetako bazter ederren bateko edota Alpe-mendietako paisaia bikainetako postaletaz baliaturik.

Euskeratze lanetan sarbide modukoa bizi izan neban nik 70eko hamarkadan. Astero joaten nintzan Mikel Zarategaz Donostiako Seminaria eta han emoten genduan egun osoa, On Manuel Lekuonagaz batera, eskola barruko «katekesirako», —holan deitzen zan orduan, nahiz eta berariaz «katekesia» ez izan—, liburuak euskeratzen. Itzulpen mundu horretan sartu ondoren, bidaiarik gehienak Mikelegaz egin nebazan nik eta, geroago, Jose

Mari Rementerriagaz egin dodaz, bai Donostiara eta bai Lazkaora. Dana dala, Karmeloz ere hainbat bider ibili izan naz liturgiako itzulpen lanetan hara eta hona.

Bidaietan gaztetu egiten zan Karmelo, eta lagunarte atseginean lehertu egiten zan bere umore ona. Gizon mazala zan berez, eta autulari handia. Ez eban askorik behar izaten zirikadarako, irribarrerako, ironiazko esaeretakarako ezta barre-argara nasairako. Alaia zan adiskideekazko txangoetan. Zenbat kantu entzun ete ditue gure autoek, eta zenbat bertso edota amaitu ezineko erdizka gelditutako bertso moduko, potoren bat tarteko. Baina, hortik aparte, egunetako bidaiak ere egin izan dodaz Karmeloz. Gogoan dodaz, berariazko eran, Israelgo lurraldera eta Italiara egindakoak.

Bizkaiko, Gipuzkoako, Arabako, Madrileko eta Salamancako abade taldea Lur Santuetara joan ginan 1980ko udagoienean. Salamancako Unibertsidadeak eta Jerusalemgo «Ecole Biblique»k antolatutako bidaiak zan, ikastaro moldera eratua. Bizkaikook Madrilerako joan ginan urriaren 9an. Eta iluntzean R. Madrid - Sporting de Gijón futbol partidua ikusteko aukerea izan genduan. Hurrengo goizean Tel Aviv-era joan ginan edo, hobeto esanda, eroan ginduezan hegazkinez. Handik Jerusalemgo «Maison d' Abraham» ostatura pasaturik, hogeit egun emon genduzan Israel lurraldean, egunez lekuri esanguratsuenak ikusiz eta, iluntzeetan, ikastalditxoak eginez.

Gela berean lo egiten genduan Karmelok eta nik, eta luzeak izan ohi ziran gure autuak eguneroko joan-etorri, gorabehera eta bizipenak gogoan izanez. Alkarbizitzak pentsaerak, sentimenduak eta jarrerak ezagutzera eta partekatzerako bultzatzen dau bat, eta elkar ulertzeko ere aukera berebizikoak eskeintzen ditu.

NIRE GOMUTEN OLATU IRAKINEAN hemen dabilz gaur ere harako Lur Santuetan bizi izandako esperientziak eta bizi izandakoari buruz ehundu genduzan alkarrizketa aberats eta sakonak. Nork ahaztu hogeit egunean «Maison d'Abraham» ostatuan hausnartutako bizipenak eta burututako koplealdi luzeak! Gaur ere dantzari dihardue nire barruan leku hareei lotutako ebanjelio-atalak eta azterketak. Hor dabilz, olatu bailirean, etengabeko gorabeheran, besteak beste, Jerusalem Uria, Tenplua, Erosta-Horma, Dominus Flevit, Oliamendi, Golgota, Afaltokia, Ain Karem, Betania, Je-

riko, Basamortua, Jordan, Genesaret, Cafarnaum, Nazaret, Tabor, Betleem, En Ghedi, Qumran, Itsaso Hila, Massada... Gustora ibili zan Karmelo Lur Santuetan, lagunarte gozatsuan.

Beste bidai bat ere gogoan dot. Balentin Berriotxoa kanonizatu ebenean, 1988ko ekainean, batera joan ginan Erromara. Bizkaitik bost mila bat lagun izan ginan bidai horretan, baina bai autobusean eta baita ostatuetan ere Karmeloz konpartitu neban joan-etorri osoa. Ekainaren 16an abiatu ginan Bilbotik eta Calahorran eta Zaragozan egotaldiak egin ondoren, Lloret de Mar turismo-herrira heldu ginan. Nork ahaztu han, hondartza ondoan musean giharduala, karta hobek jasoten genduzala adierazteko Felix Gallastegik behin baino gehiagotan saminez esandako «como a tontas iatorkez!».

Lloret de Mar herrian, guk lo egin behar genduan hotelean ez egoan lorik egiterik; izan ere, Alemaniako eta Italiako neska-mutil gaztez beteta egoan eta gau osoan ekin eutsen kantuz, zarataz eta astrapalaz, etengabean. Hurrengo egunean Karmelok esan euskun Mezea goizeko zazpi t'erdietan. Jarraian jo genduan autobusera eta, lorik egin barik egoan Karmelok, hartu eban mikrofonoa eta etengabe ekin eutson txisteak eta pasadizuak kontatzen. Javier Ciaurritz *Txapito* zuhur ebilen Karmeloren kontuak eta bromak grabatzen, geroago, autobusean gindoazen guztion barrerako bide, grabazioa guztioi behin eta barriro eskeiniz. Gozatsua izan zan, benetan, Perpignan, Narbonne eta Beziers inguruetan autobusean egoan *xaxaroa*.

Erromara heldu aurretik bertsoen bat kantatzeko eskatu eusten bidelagunak eta koplealdi eta kantu bitartean sartu neban bertsoen bat. Horra:

Erromarantza pozez gainezka / bagoaz kontu kontari,
 Noizbait barrezka noizbait erdilo / beste batzutan kantari.
 Elorrioko Balentin deuna / zakiguz zeu zuzendari,
 Gure herriak eutsi dagion / aurrekoen fedeari.

Bost mila lagun fede biziaz / jai girotan Erromara,
 Alaitasun ta fede bizitza / zabaldu guraz mundura.
 Bizkai herria eta Eleiza / agertuz lau haizetara,
 Balentin gure deun barriaren / gorapenak kantatzera.

Ekainaren 19an San Pedro Basilika aurrean, eguraldi ederrez, handikiro ospatu genduan Vietnamgo Martirien Kanonizazio-Mezea. Hainbeste mila lagunen artean ez zara inor kontuizu, baina ikaragarritzko zirrara eta sentimenduen leherketa eragiten dau halango ospakizun handi, txukun, jantzi eta dotoreak.

Hurrengo egunean, geuk geutara ospatu genduan eskerrak emoteko mezea —San Gregorio VII.a Eleizan izan zala uste dot—. Vatikanokoan euskeraren usainik ere ez genduan izan, baina beste hau geure-geurea, Bizkaiko erromesona izan zan. Eta hemen hamarreko bi kantatu nebazan, erromeskideek eta Karmelok eskaturik:

Elorrioko seme gurena / Berriotxo Balentin,
Jesus autortuz igaro ditu / hainbeste neke ta samin.
Bizi osoa eskainiz beti / jarraibide hobe ezin,
Bizkaitarrontzat eredu argi / herri-maitale atsegin.
Bere bidetik zintzo jarraituz / jokatu daigun ta ekin.

Herri-maitale izan genduan / pelotari ta dantzari;
Jainko-maitale jator argia / erbestean misiolari.
Geure euskeran idazten eutsan / maite-maite eban amari;
Bere burua eskaini eutsan / Jaungoiko Jaun bakarrari.
Arlo biotan izan zakiguz / Balentin gure zaindari.

Hurrengo egunetan, «erromesok» turista antzeko ere bihurtu ginan, Italian zehar ibilaldi edo, hobeto esanda, bidai paregabea osotuz. Argazki ugariek adierazten daben lekukotasunak argitzen dau gure taldearen alaitasuna eta umorea. Kuriako eguneroko lan astunaz ahaztuta, Bikario Nagusia zan aldi hartan, arnasea zabal eta sakon hartu eban Karmelok Firenzen, Pisan eta Venezian (hemen gondoletan kantuak gozatuz, eta baita San Markos Plazan Mari Karmen Azkunak eta nik «zortzikoa» dantzatzuz), bere abade nortasuna eta bidaide guztiakazko hartu-emon gozo eta abegi onekoa gizabidez eta jokabide finez hazurmamintzen ebala.

4. Karmeloren euskera irakasteko metodologia

Berak autortu euskun aldi haretan Seminarioko euskera eskoletan ez egoala benetakoa metodologia jakinik, eta, apurka-apurka, bideak urratzeari ekin eutsela, ahal izan eben moduan, egozan baliabide urriak eta irakas-kuntzan ziharduen beste lagun batzuen argibideak ere eskuratzen ahalegin-
duz. Horrez gainera, ikasle izango ebezanen argi-ilunak eta jakintza maila aintzat hartzen eben, eskaintzen eben irakasbidea esanguratsua eta hareen-
tzat egokituia izan eiten.

Begira Karmelok dinoskuna:

Astean eskola bat baino ez zan izaten, eta metodo jakinik ez genduan. Nire ikasleak euskaldunak ziran, euskeraz berba egiten polito ekienak, baina sekulan euskerea landu bakoak. Lehenengo urteetan gramatika gitxi emoten genduan. [...]

Euskeraz irakurri, euskeraz idatzi, idatzitakoa aztertu ta zuzendu: horra hor gure orduko ikasbide urria... Egia esan, euskerea ondo menperatuta euki arren, euskerea irakurteko eta, batez be, idazteko motel eta trakets aurkitzen zituezan euren buruak, eta laster konturatu nintzan hori ez zala adinik egokiena euskera ikasten hasteko. Ganera, nik neuk be ez nituan gauzak garbiegi ikusten, liburu egokien laguntzarik be ez genduan, eta euskereari astero emoten geuntsan denporea laburregia zan, ezer ganoraz ikasiko bagenduan (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 66).

Ha ta guzti be, urte bakotxean lau-bost idazle hautatu eta euren lana aztertzeari ekiten geuntsan, geroago eta gogotsuago. Idazle bakotxaren eder-mundua zein zan, bere bihozkadak zelan azaltzen zituan, bizitzako arazoan aurrean ze jokabide eukan... Horixe zan, gitxi gorabehera, gure bidea. Eskola barruan nik haria baino ez neutsen emoten, eta gero eurak euretara, bakotxak bere gela barruan, lan txalogarriak egiten eustezan. Ikasleak eurak eta irakaslea, danok pozarren. Orduko nire ikasleen arteko ez gitxik gerora be euskera lantzeari eta irakasteari ekin deutse, eta badauke honezkero euren izena euskal kulturaren hainbat arlotan (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 80-81).

Karmeloren euskera irakasteko metodologian testuez gain euskal kantak ere berariazko lekua izan eben. *Euskerea nire bizitzan* liburuan berak adierazo euskun honen arrazoia.

Aspalditik hartuta neukan jokabide hori. Baina ez, gero, eskolen berezko astuntasuna arintzeko bakarrik eta batez be. Nik hautatu eta erabilten nebazan euskal kantak gure herri-literaturaren zati on bat ziran, eta hauxe zan nire asmoa: gazteak kantok aztertu eta ondo ulertu egiezala, eta gero buruz ikasi. Hori holan egin ezker, bihar-etzi be gogoan izango ebezan, eskola barruko beste gauza asko eta asko ahaztu arren be. Bide hau, gehien baten, Udako Ikastaroan erabili neban geroago, baina aurreko urteetan baita Seminarioan be (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 82).

Hor bertan agertzen ditu, esker onez, arlo honetan laguntzaile izan zituenak ere.

Laguntzaile on batzuen izenak be gogoan dodaz, esker onez: Gotzon Garitaonaindiak, «Txuma» J.M. Olagüe lagun eبالa **Hogei kanta Arantzazuko** grabatu eustezan nire «Geloso» txikian; Xabier Amurizak, lehenengo, eta Lontzo Zugazagak, geroago, herri kanta mordo ederra; abadegai talde batek, (oraindik gogoan dodaz entseiuak eta grabaketa egunak, tarteko nintzan eta) Orixek bere **Euskaldunak** poemaren gehigarritzat jarritako kantak..., J. I. Abasolo (gure ikaskidea eta Karmeloren lehengusua) zuzendari zala. Grabaketa honeek, etxe barrurako eginak, akordeoi eta pianoaren doinuaz lagunduta egozan: Xabier Fresnedo eta Jesus Mari Sagarna izan ziran soinu-jole eta piano-jole (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 82).

5. Karmelo eta Lorategiak

Karmelok irakaskuntza munduan egin dauan ibilbide luze eta oparoan aparteko arreta merezi dabe, izan dituan astiune urrietaz baliatuz osotu eta argitaratu ebazan *lorategiak*. Bera ez zan inondik inora ere gramatikako lege hotz eta zorrotzen irakasle. Euskerea lehendik ekienei irakastea izan da beti bere gurari bizia eta pozik handiena. Eta euskal idazleen mundua eder eta

maitagarri agertzen jakonez, irakurgaietaz baliatzen zan gehienbat, euskera irakasteko liburu eta baliabide egoki asko egon ere ez egoan orduan eta. Karmelo irakaslearen jokabidean, testuak eta kantuak erabiltzeak ez eban helburu klasearen astuntasuna arintzea huts-hutsean, gorago esan deuskuenez. Ikasleentzat eskolea eroangarriagoa, erosoagoa eta arinagoa izateaz gainera, metodologia emonkorragoa, gozatsuagoa eta aberatsagoa lortzen eban, gure euskeran ere gizaldiak zehar esapide eder ugari izan dala jakin erazoz eta euren ederra ahogozatzen lagunduz.

Holan, bost antologia egin eta argitaratu ditu Karmelok, bostak bere ikasleentzat lagungarri izan eitezan.

1. *Euskal-Idazleen Lorategia. Antología de prosistas vizcaínos*, Seminario de Derio, 1965. Bizkaieraz, hitz lauz. (Multikopiaz).
2. *Euskal Idazleen Lorategia II*. Gipuzkeraz, Derioko Seminarioan, 1967. Gipuzkeraz. (Multikopiaz argitaratua).
3. *Euskal Idazleen Lorategia*. Donostia, 1969. (Hemendikaldekoak).
4. *Euskal Idazleak Bizkaieraz. Antologia, Testu Azterketak, Ariketak*, Labayru Ikastegia, Bilbao, 1980. Itz lauz. (Azterbideak eta ariketak Jon Kortazarrek eta Aitor Etxebarriak).
5. *Iparraldeko Euskal Idazleak*, Labayru Ikastegia, Bilbo, 1981.

Lorategien inguruan ebazan «eretxi, asmo eta gogoetak» Karmelok berak eskaini euskuzan Euskerazaleak Alkartek eratutako *Bizkaieraren Astean* egindako berbaldian, Bilbon 1985. eneko maiatzaren 8an. Hona hemen orduan emon zituan argibide batzuk:

— Zertarako lorategiak? Zergaitik ez idazleen lan osoak eskaini? Begiak zabalduazoteko eta gehiago irakurri gurea sortuazoteko (bazkari eder baten aurreko bizkorgarriak).

Euskal literaturaren ikuspegi osoa ta zabala izan dagien: idazleen izenak eta idazlanak; gure elertiaren noiztik norakoa; gure elertiaren aldiak, gorabeherak, asmoak, egarriak, kezkek, arazoak; ederzaletasunaren lilura gozoa sortuazoteko: «Euskeraz be gauza ederrak esan dira, esan daitekez eta NEUK BE ESAN BEHAR

DODAZ!»; gramatikako azterketarako gai biziak izan dagiezan (euskalkiak, aldaketak, hiztegiaren gorabeherak, adizkerak, joskera...).

Euskal bizitzako alderdi asko eskainiz, ikasgurea, iker-gurea eta eztabaida aberasgarria sortuazoteko ikasleen artean. Gai asko, era askotakoak.

Beti be, irakasleak idazlan osoak irakurtera bultzatu beharko ditu ikasleak.

—Norentzat dan argi ikusi:

Perikori latina irakasteko, lehenengo Periko bera ezagutu beharko da, gero latina.

Nire Lorategietan, ondo baino hobeto nenkian nortzuk eta zelakoak zirean ikasleak: bizkaitarrak, hain mailatakoak, honenbeste dakienak, honako edo holako eragozpenak eta zaletasunak daukeezanak.

Pedagogia arteza erabili: dakigunetik ez dakigunera, geuretik euskera zabalagora (mailaz maila, ganoraz eta zentzunez, gauzak erreztuz, bideak erakutsiz).

—Irakasle on baten beharizana

Lorategiak ez dira beste barik zuzenean irakurteko, lehenengo orritik hasi eta azkeneraino.

Irakasleak berak ikusi beharko dau eskola bakotxa ta ikastaldi bakotxa zelan eratu: aroak, gaiak, literatur motak... Horregaitik, nik Aurkibideak eskaintzen dodaz beti.

Irakasleak **erakusle** izan behar dau, bere eretxia inori gogorrean ezarri barik. Horregaitik, bere gogo-gogoko ez diran gaiak eta idazleak be aurkeztu beharko leukez, urteak joan urteak etorri gogoaldaketa sakonak eta ugariak izaten direalako.

Testu azterketak eta ariketak dauken balioa: lagungarriak dira, sarreratxu eta hiztegiekin batera (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 284-286).

Esana eban Karmelok aurretiaz ere bere irakasle jarduna «erakusle» egin-kizunak adierazten ebala zuzen eta zehatz:

Behin baino sarriago esan izan deutset ikasleei: Hara, ni ez naz irakaslea, ni «erakuslea» baino ez nozue. Ikusten dozue hor Ganguren mendi tontor hori? Ez da horren handia, baina Bizkaiko beste mendi asko ikusten da hortik: Gorbeia, Anboto, Udala, Mugarra, Oiz, Sollube, Jata, Ganekogorta, Eretza... Nik Gangurenera baino ez deusuet lagunduko, eta handik beste mendion izenak eta bideak erakutsiko. Gero mendiotara igo gura badozue, zeuok egin beharko dozue bide hori...! Ikastaro labur baten gehiago ezin egin! (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 103).

Horra hor, bada, gure Karmelo «erakuslea», autore guztiei sarrerak eskainiz, aurkibideak, azterketak eta ariketak prestatuz eta ikasleak literaturaren ederra gozatzera bultzatuz, aldi berean ikasleengan idazteko bildurra bazter-tuz eta idazle izaten ausartu daitezcan berotuz, horretarako sariketak eratuz.

6. Liturgia barria euskeratzen

Vatikano II. Kontzilioak Liturgiako Konstituzinoa (SC) argitara ondo-ren, ikaragarritzko barrizatze giroa sortu zan eleiza guztietan. Eta gurean ere behingoan hasi ziran bide barriak urratzen. Beste gauza asko garrantzitsu eta gora handikoen artean, eleizeak bere liturgia herri bakotxaren berbetara bihurtzea erabagi eban. Eta hor sartu zan edo sartu eben gure Karmelo liturgiako itzulpen lanetan. Berrogei urte baino gehiagoko bide luze horretan hainbat ordu eta hainbat izerdi emon dau talde-lan astun eta neketsuan. Bidaiak, astebeteko edo hamabostako ekitaldiak Estibaltzen eta Donamarian, urteroko batzarrak Donostian..., batzarretako buruhauste eta eztabai-dak..., eroapenez jasan zituan Karmelok euskal eleizearen zerbitzuan, liturgia osoa gurean duintasunez ospatua izan eitean. Ondotxo ekien hori Aita Lino Akesolok, On Manuel Lekuonak, Jesus Gaztañagak, Eustasio Etxezarretak eta Euskal Herri osotik, iparraldetik eta hegoaldetik lan eder hori burutzen ahalegindu ziran beste abade eta fraide askok.

Astiro eta mailaka egin dan bide neketsu horretan Kontzilioa amaitu eta 90. urtera arte ekin deutso gehienbat Karmelok. Gero ere lagundu izan dau, baina ez hor buru-belarri sarturik, beste ardura batzuk tarteko. Dana dala, *Euskerea nire bizitzan* liburuan gogoan ditu emondako pauso ugari eta baliokoak eta aitatzen ditu baita gaur eskuartean doguzan batzuk eta gerora bete beharrekoak ere.

Hona hemen pausootako batzuk Karmeloren hitzetan (guztiak dagoz bere *Euskerea nire bizitzan* liburutik jasoak):

Mezako irakurgaiak herriko hizkeran erabilteko [...] eta itzulpen ofizialak egin artean, Kerexetaren meza liburuko (*Eguneroko Meza*) irakurgaiak erabilteko baimena emon eban gure Bilboko gotzainak (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 87).

Oker ez banago, *Mezaren egunerokoa* euskeratzea izan zan hurrengo pausua (ez orain erabilten doguna, lehengo latinezko mezearena baino) (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 87).

(Itzulpen ofizial hori) Asko eta bizkor zabaldu zan gure eleizetan. Milaka eta milaka ale, hainbat argitalpenetan. Behingoan ikasi zituan buruz herriak bere erantzunak, eta zati batzuk kantuz be jarri ziran (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 88).

Hasiera baten, euskal eleizbarruti bakotzak bere aldetik jokatu eban, bakotzak bere itzulpena egiten eta zabaltzen ebala. Zorionez, egoera honek ez eban luzaro iraun: Mezako Irakurgaiak prestatzeko alkarregaz lanean hasita gengoan, gure arteko muga estuegiak hausita. Eta *Canon Romanum* (orduko Eukaristi Otoitza, Latin Eleizeak gizaldi askotan erabili izan dauan bakarra) itzultzeko baimena Erromatik etorri zanean, orduan Euskal Herri guztiko Eleizen ordezkariak alkartu eta itzulpen hori egiteari ekin geuntsan, gotzainen baimen eta guzti. Egia esan, Erromak be holakoxe batasuna eskatzen eban hizkuntza bakotxaren eremuan (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 89).

Canon Romanum horren testua bera ez zan luzeegia, baina oinarrizko itzulpen bakar batera heltzeak eztabaida luzeak eta lau-bost ekitaldi luze ta gogor eskatu euskuzan. Nekeak neke eta eztabidak eztabaida —badakizu, nork bere opilari sua, bakotzak bereari eutsi gura!—,

lortutako frutua mesedegarria izan zan guztiondako, eta argi ta garbi ikusi genduan horixe zala aurrerantzean be gure jokabiderik zuzenena: alkarregaz lan egin, eta ahal zanik eta batasunik handienera hurrerutzen ahalegindu. Harrezkero hortixek jo izan dogu beti. Gaur be bai (*Euskere nire bizitzan* 2003: 89).

Handia, luzea, neketsua, txalogarria eta, gizonon lan guztien antzera, ez hutsik bakoia. Itzultzaile taldea, urte barruan, astean behin baino ez zan batzen. Donostiako Seminarioan; gero, udan, leku baketsu bat bilatzen zan, lanari gogor ekiteko astebetean edo hamabost egunean: Estibalitz, Donamaria... Asteroko lanetan Aita Lino zan bizkaitarron ordezkaria, udakoetan beste batzuk be ekiten geuntsan, gogatsu eta girorik anaikorrenean, beti be guztion buru ta zuzendari On Manuel Lekuona zala (orduan euskaltzainburua) eta Jexux Gaztañaga idazkaria. Holantxe egin zan urte askoren buruan, liturgia osoaren itzulpena (*Euskere nire bizitzan* 2003: 89).

Itzulpena bera, ahal zan neurrian, bakarra zan. Baina, jakitunentzat barik, herri herriarentzat zalako, eleizbarruti bakotxak hizkerea zerbait egokitu egiten eban, orduko entzuleen preminak gogoan izanik. Dana dala, kriterio batzuk argi egozan: egunero edo sarritan erabili behar diran testuak, eta herriak buruz ikasi edo katurako behar dituanak, horreek ahal zan neurrian bardinak izan eitezala; besteetan, batez be irakurgaietan, askatasun handiagoz jokatu izan da (*Euskere nire bizitzan* 2003: 90).

Egin ahala argitaratzen ziran lanok. Lehenengo urteetan horixe izan zan hartutako bidea. Gero Erromak liturgi erreformea amaitutzat emondakoan, zatirik behinenak barriren barri argitaratu doguz, liburu handi dotoreetan. Hor doguz, esaterako, Meza-Liburu nagusi biak: *Altarako Liburua* eta *Irakurgaiak* (*Euskere nire bizitzan* 2003: 90).

1984an eta 1988an argitaratu ziran Bizkaian liburu eder horreek, eta, harrezkero ere, laguntza eskaintzen jarraitu dau Karmelok baina urrutiagotik. Dana dala, liturgi arloan egindako lan handi hori guztiz mesedegarria izan dala gure Eleizearentzat eta baita euskerearentzat ere autortu ondoren, Ander Manterolak itaun hau egin eutsan Karmelori: Zuek horretan hasi zineenetik hona, bide luzea egin dau euskerearen arazoak. Batez be, «euskara

batua» nagusitu da, geroago gehiago, gure artean. Ze eragin izan dau indar barri horrek Eleizearen hizkeran? Eta Karmelok:

Alde batetik, ez handiegia: gure liburuak ez dira aldatu (izan be, ez da hain erraza goizetik gauera holako liburuak barriren barri aztertu eta argitaratzea). Baina gauzak oraingo bidetik aurrera badoaz, eta euskaldun fededunen belaunaldi barriak bide horretatik jotzen badabe, Eleizeak be bere liburuak egokitu egin beharko ditu. Nik dakidanez, hor dabil aspalditxuan taldetxu bat (Donostian alkartzten garanok: Eustasio Etxezarreta, Dionisio Amundarain, Jesus Mari Arrieta, Jase Mari Rementeria eta Lontzo Zugazaga, —neurea da izenen zerrenda—) mezaliburu eskurakoia (txikia) egin guran; bide batez, egindako itzulpenak zehatz aztertu gura ei dabez. Jakina, euren lan hori argitaratzerakoan, Euskaltzaindiak urteotan emondako arauen bidetik joko ei dabe (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 91).

Karmelo jakitun egoan Jose Mari Rementeriaren eta nire bitartez meza liburu txikia egiteaz gain *Altarako Liburua* eta *Irakurgaiak* liburua ere eraldatzea zala gure (goian aitatu dauan taldetxuaren) asmoa, eta mezaliburu txikia bakarrik batuaz baina azken biok batuaz eta bizkaieraz eskaintzeko asmoa genduala.

Manterolak barriro ekin eutson: Agirian dago euskal eleizbarrutiak, azken urteotan, euren dokumentu ofizialak argitaratzean dalako «euskara normalizatu» hori erabilten dabela. Hor doguz, esate baterako, Euskal Herriko gotzainak Garizuman urtero argitaratzen daben Artzain Gutuna... Eta Karmelok:

Bai, bai. Gutariko bakotzak geure eretxiak eduki geinkez euskeraren arloan; baina, dokumentu ofizialetan ontzat emana dago zuk aitaturiko «euskara normalizatua». Ha ta guzti be, Bizkaiko Eleizeak, azaleko zeretan hortik jo arren, bizkaierea erabilten dau, gehien baten, oraindino gure herririk gehienak euskalki hauxe daualako argien eta maiteena (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 91).

Ataltxo hau ez neuke amaitu gura itzulpen-taldearen inguruan Karmelok behin baino gehiagotan egindako gogoeta interesgarria aitatu gabe. Gorago jarri dodanez, alkarlanetako eztabaidetan eta bakotzak bereari gogor eustean

sortzen ziran tentsinoetan bake egile eta sumin bizietan baretzaile izan da Karmelo. Baina ez daigun pentsa hori berez eta errez egitekoa zanik. Behinola Mikel Zaratek bere bertso batzutan esan euskunez «berez ezertxo ere ez». Hara Karmelok argi eta garbi behin baino sarriago adierazo euskuna:

Itzultzaile-taldeak egindako lana handia (eskergea!) eta mesedegarria izan da Euskal Herriko Eleizearentzat, eta baita euskerearentzat be. Hutsak huts, guztiz txalogarria. Baina baita nekeza eta gogorra be! Sarri askotan aldasgora pikea izaten zan danen gogoko ziran itzulpenak lortzea, euskaldun guztientzat argi eta gozo izan eitekezan berba eta esaerak aurkitzea. Lankide guztiak ziran euskal gaietan jakitunak, baina euskalki ezbardinetakoak, eta bakotxak berea atara gura aurrera. Eroapen eta apaltasun handia behar da askotariko eretxiak aintzat hartzeko, amore emoten jakiteko, batasunak eta norberaren herrialdeak eskatzen dabena alkartzeko (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 226).

Geroago, bai *Altarako Liburua* eta *Irakurgaiena* egiterakoan, kiputzak eta bizkaitarrok alkartuago egin dogu azken lana; eta, batasunaren izenean, ahal danik eta bardintasunik handiena lortu nahi izan da itzulpenetan, Erromako aginduak be bide horretara bultzatzen gaituala-ta. Autor dagidan jokabide barri honek min handia emon deuskula bizkaitarroi, behin baino sarriago: batasunak eskatzen eban testua zehatzagoa, zintzoagoa izango zan, bai; baina bazterrean izten genduan lehengoa (Linok egokitua), ez ete zan legezkoa? Guretzako gozoagoa, bertokoagoa bai, behinik behin. Baina batasunaren bidean, bizkaitarrok sarri galtzaile.

Latza eta gogorra da berez talde-lanean ekitea. Ganera, norberaren izen onarentzat ospe gitxikoa. Nok daki zeinek zer egin dauan? Holako lanik gehienak egileen izen barik argitaratzen dira (liturgiakoak bai, behintzat); eta horretan egindako ahaleginak, emondako orduak, itxura baten sari eskasa emon ohi deutse egileei.

Hori gutxi dala, zure atzetik datorren eskuak zuk borondaterik onenaz egindakoa aldatu egiten deutsu; aldatu nahiz baztertu, eta ez beti ganoraz eta zentzunez.

Dana dala, poz-pozik autortuko deusku Karmelok:

Itzulpen mesedegarriok lagun askoren nekeak, ahaleginak eta jakituria zabaltzen dabe egunero Euskal Herri osoan, eta luzaroan zabalduko al dabe! (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 228-229).

Eleizbarrutiarteko taldean lan egin ez arren, ahal izan dauanean, Karmelo pozik etorten izan da Bizkaiko eleizbarrutian lanean dihardugun bertoko taldetxora. Eleiz gaietarako euskal baliabideak prestatzea da Bizkaiko beste talde hau osotzen dogunon taldearen asmoa eta partaide izan dogu Karmelo bere ardurak galera izan ez deutsenetan. Horregaitik dinosku bere liburur sarri aitatu horretan:

Ganera, badaukagu batzorde bat be, euskerea eleiz gaietan erabilteaz arduratzen dana, Andoni Gerraikaetxebarria bikario nagusia buru dala (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 95).

7. Zorion-agurrak Karmelori

Gorago aitatu izan dot neure santu egunean eta urtebetetzeetan zorionak emoten eustazala Karmelok, bere niretzako ondogurea adierazten eustala. Nik ere sarri idatzi eta kantatu deusat nire zorion-agurra bere urtebetetzean. Asko galdu edo aldendu egin jataz baina, nire paperen artean, hemen agertu da oraindik abade zala (ezgotzain) idatzi neutson bat. Nik makalaldi bat izan neban eta Karmeloz eta Jose Marigaz (Rementeria) kanpora joateko aukerea izan neban, atsedean apur bat hartuz arnas barria neuganatzeko. Eta horren ondorengoa da (1986-04-24) zorion agur hau:

*Apirilaren hogeitalaua
Gaur zure urte eguna
Nire barruak ezin dau ahaztu
Zure laguntza sakona
Jaungoiko Aitak emon deizula
Zeuretzat behar doxuna
Eta Bizkaian dan Eleizari
Barriztatze zuzenena
Aldakuntzetan nagusi dala
Kristau sena ta zentzuna*

Gizon bakotxa bere izenez
Deitzen dau Jaungoiko Jaunak
Danok ezbardin egin gaitu-ta
Bere bihotz-maitasunak
Bardintze-bide zapaltzaileak
Guk sarri nahi doguzanak
Aurrelaritza-atxaki merkez
Jarriaz lege astunak
Emon deigula bihotz biguna
Kurutzetik Artzain Onak!

Jagoten dot, hori bai, gotzain izendatu ebenean, adiskideok Santutxun berarekin egin genduan afari ostean kantatu neutsana:

Hartu Karmelo adiskideon
Bihotzeko zoriona
Gozain-bizitzan lortu daizula
Asmo danen garapena
Eleizbarruti osoarentzat
Izan zaitez artzain ona
Bultzatu beti adore handiz
Bakea ta batasuna
Izan samurra makalenekin
Eta jagon euskal sena
Izan samurra makalenekin
Eta jagon euskal sena.

Eta gordetzen dodaz, azken urteotakoak, gotzain zala berari eta beste gotzainei batera kantaturikoak. Izan ere, gotzain guztien urtebetetzeak batera ospatzen genduzan, guztien jaiotegunak apirilekoak ziran eta. Gotzain ordenatu aurretik, gotzain-makila (báculo) emon geuntsanekoa jasoten dot lehenengo, eta ondoren, gotzain ordenatu eben egunean Begoñako basilikan kantatu nebazan biak.

Eleizbarruti osoarena
Dozu makila dotore
Bide-gidari izan zaiguzan

Maitasunezko botere
 Artzain Onaren zereginean
 Ez emon inoiz amore
 Ardi galdu ta makalenentzat
 Ardi galdu ta makalenentzat
 Izan argi eta adore! (1995-10)

Hartu, Karmelo, bizkaitar danon
 Bihotzeko zoriona
 Lortu egizu gotzain bizitzan
 Asmoen betetasuna
 Eleizbarruti osoarentzat
 Izan zaitetz artzain ona
 Bultzatu beti adore handiz
 Bakea ta batasuna
 Jagon arduraz euskal sena ta
 Fededunon nortasuna
 Fededunon nortasuna.

Izan zakiguz danon gotzaina
 Jainkoaren mezulari
 Salbatzen gaitun Jainko-Hitzaren
 Berarizko zerbitzari
 Poz-nahigabetan guztion lagun
 Barri Onaren agiri
 Behartsuekin errukior ta
 Kristau-bidean gidari
 Jesus Jaunaren Espiritua
 Isur gure herriari
 Isur gure herriari. (1995-11-09)

1996.eko urtetik 2007ra bitartean urtero zoriondu dodaz gotzainak, euren omenez Kuriako sail guztiok alkartu izan gareanean. Horra hor urte batzutakoak:

Udabarriko haizez ta amasez
Jaio jakuzan gotzainak
Ta pazkoaldiz bizkortu dira
Gure amets atseginak
Emakume ta gizon guztiok
Lantzen gaitu Jainko-minak
Baina burrukan ta sokatiran
Dabilz gure nahi ta ezinak
Alkartearen hurkotasunak
Leundu beiz zuon saminak
Leundu beiz zuon saminak.

Eleizbarruti korapilatsu
Ta bizia da gurea
Kantauri ertzak ez dau eskeintzen
Inoiz itsaso barea
Hitz, ekintza ta hartu-emonetan
Beti da gorabehera
Baina askoren lankidetzagaz
Lauago da ardurea
Izan zorion neke artean
Ta ez galdu umorea
Ta ez galdu umorea. (2001)

Bilboko gotzain izan nahi bada
Horra baldintza bitxia
Apirilaren amas barritan
Ikusi lehenen argia
Halan Ricardo eta Karmelo
Baita be On Luis Maria
Dirudienex aspalditxoan
Hau da kako berezia
Ondo argitu ta gidatzeko
Gure eleizbarrutia
Gure eleizbarrutia.

Negu gorria jasan ondoren
 Ardi ta bildots dantzari
 Eguzkiaren printzen berotan
 Batuz barruti ugari
 Eta artzaina euren artean
 Jagole eta gidari
 Izan bekiguz gotzainak ere
 Fededunon aurrelari
 Ta Pazko-poçak bultz egin beio
 Euron artzain ardurari
 Euron artzain ardurari. (2002)

Euriak busti ditu bazterrak
 Eta eguzkiak berotu
 Apirileko eguraldiak
 Bizì barria girotu
 Biluzik ziran arbola hotzak
 Ememuin biziz narotu
 Ta gizakion odol barea
 Gora-beheraka erotu
 Txorien kantak poçtu gaitu ta
 Lore-usainak gozotu
 Lore-usainak gozotu.

Erraiak sutan dogu Bizkaia
 Irakin etengabea
 Ta berton dogun Jainko-Herria
 Aldaketa bizkorrean
 Behin ta barrero ardura handiz
 Eguneratze gosean
 Fede-mezua buztartubahirik
 Gure herri-izatean
 Udabarria loratu dadin
 Gure kristau-baratzean
 Gure kristau-baratzean.

Bermoldaketa haize biziak
Dantzán eleiz-alkartean
Asmo eta amets poz ta nahigabe
Gotzainen bizibidean
Baina gaurkoan jai giro alaiz
Anaiarte epelean
Jaso begie zorion-agurra
Euren urtebetetzean
Ta garapena lortu daiela
Pazko-argi ta bakean
Pazko-argi ta bakean. (2004)

Zugatz eta landare
Udabarriz lore
Etorkizun hoberantz
Jantzitan dotore
Epeltasun gozoan
Bizkortuz kolore
Euri eta eguzkitan
Jasorik adore
Bizitza barriari
Emonez amore
Bizitza barriari
Emonez amore.

Bizkaiko gotzain danen
Jaiotza egunak
Lankide garenontzat
Jai-ospakizunak
Bete begiz artzainak
Zorion-lurrinak
Bizi barri-arnasak
Eta argitasunak
Fruituak izan daizan
Gure herri kutunak
Gure herri kutunak.

*Berariaz zorion
 Ricardo artzaina
 Bizkaiko eleizaren
 Arduradun fina
 Espainiako gotzainen
 Nagusi egina
 Bekizu lan barria
 Zeregin arina
 Sinistunon zerbitzu
 On eta atsegina
 Sinistunon zerbitzu
 On eta atsegina. (2005)*

8. Gotzain laguntzaile

Bizkaiko Eleizearen zerbitzari izan dogu beti Karmelo, apal eta leial, zintzo eta adoretzu. Bere abadetzako ibilbidean (1955-2008) Gurpidegaz, Cillardagaz, Añoverosegaz, Uriartegaz, Larreagaz eta Blázquezegaz bat egin dau. Honeek izan dira gure eleizbarrutiko gotzain Karmeloren abade bizitzan zehar. Berrogeita hamahiru urteotan hartuemon ugariak eta hurkoak izan ditu gotzain guztiekin. Izan ere, goi arduetan ibili izan da, Seminarioan, Kurian (kantzil) eta eleizbarrutian lurralde bikario, bikario nagusi eta, azken hamahiru urteetan gotzain laguntzaile.

Nahiz eta goi arduetan jardun, herrian esan ohi danez, Karmelo ez zan jaio agintari izateko. ‘Nagusia’ deitura izan arren, nahiago izan dau beti besteek agintzea eta berak zerbitzu isil, apal, leial eta oparoa eskaintzea.

Sendo eta seguru esan geinke, eleizeagazko alkartasun erabatekoa eta gotzainakazko leialtasun hautsezina izan direla bere abade bizitza osoaren ardatz. Gotzain laguntzaile izendatu ebenean kezkatuta egoan. Izan ere, une hareetan gure eleizbarrutia, gehiena, nahiko urduri eta haserre egoan Erromako eta Madrilgo Nuntziaturak agintarikeriaz jokutzen ebelakoan, bidezko eta zentzunezko ziran eskariei entzungor eginez. Nahiko adiskide eban abade euskaldun batek, garratz eta gogor, eta gainera «gaztelaniaz» idatzi eutson Karmelori gotzain laguntzaile izatea onartzean, goiko beste

buruzagi horreei men egiten eutsela eta gure eleizbarrutiaren kalterako zala adierazoz, bere baietzak Blázquez etortzea ahalbideratzen ebalako. Orduan ere Karmelok bare erantzun eutson, euskeraz hori bai eta argi, baina ezelango sumin agiririk gabe, eta adiskide irautea nahi ebalako adierazoz.

Ondo gogoan dot, egun horreetan hain zuzen, Karmelok zer esan eustan Begoñako basilika aurrean. —Zu, Lontzo, baina lagun izaten jarraituko dogu, ezta? Neu ere odol bizikoa izanik nahiko haserre nengoan arren, badakit zelan erantzun neutsan. —Jakina! Gure adiskidetasuna horren gai-netik dago.

Dana dala, ziur be ziur nago Karmelok emon eban baietza ez zala izan inondik ere handinahikeriaz ez harrokeriaz, ez gure eleizbarrutia aintzat hartu gabe, bakerako zerbitzu gurariak eraginda baino. Berak behin baino gehiagotan autortu izan dau: «Kargu batzuk eskaini deustezanean, konturatu eta jabetu naz zerbitzuaren nondik norakoaz eta, nahiz eta gogoko ez izan, onartu eta Jaunaren esku eta ardurapean jarri dodaz, Berarengan dodan fedearren eta eleizeaganako maitasunak eraginda».

Holan, ez da mira egitekoa Ricardo jaunak Karmeloren hileta-mezan esana: «Gotzainagazko —nigazko— leialtasuna benetakoa, garbia, oso-osokoa eta ezelango arrakalarik gabea izan da. Karmeloren eleizeagazko komuninoa erabatekoa izan da, kanpotik eta barrutik; ordainezina da niretzat horren (gorpuaren aurrean) lankidetzak kualifikatua, pertsonen eta eleizbarrutiaren ezagutza, zuhurtziatzeko sena eta, gauza guztien gai-netik, Jainko maitatuaren eta Eleiza Amaren zerbitzua bene-benetan bilatu izana».

Ederra litzateke, baita, hemen papereratzea Antonio Añoveros jaunagaz izan eban hartuemon luze eta samurra (urteetan bizi izan ziran biak Begoñako Refugioan, D. Antonioren dimisinotik eta heriotzera arte), eta D. Luis Maria Larreagazko lankidetzak eta adiskidetasuna (haren Bikario Nagusi izan zan 1980tik 1989ra arte). Baita beste gotzainakazko lankidetzak ere, baina horrek luzeegi joko leuke.

Gotzain laguntzaile egin ebenetik aukera barriak izan ebazan Karmelok aurreko urteetan baino euskera gehiago egiteko. Ricardo Blázquez gotzainak ez daki euskeraz. Eta Karmelok ez eban inoiz haragitu herri euskaldun

bateko abade izatearen ametsa, baina gotzain laguntzaile lez pozarren ibili da azken hamahiru urteotan herririk herri, batzarretan, eleizkizunetan, herrietako jentearekin bakez eta nasai alkarrizketa eta kopletaldiak eginez. Berak autortzen deusku:

Gotzain nazanetik hona, lehenago baino aukera gehiago dot euskeraz berba egiteko, euskal herri askotara joan behar izaten dodalako. Bateko hau dala, besteko hori, batera eta bestera ibili behar izaten dot, eta batzar eta eleizkizun askotan euskeraz berba egin behar. Egia esan, Bilbo barruan itota baino nasaiago ikusten dot euskal herrietan neure burua, pozago izaten da nire euskal bihotza (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 95).

Horrezaz gainera, urteotan zehar, lurraldez lurralde artzain-ikustaldiak egitean, sendotza ospakizunetan eta, batez bere, Gabon eta Aste Santuko ospakizunak direla eta, hainbat mezu eskaini deusku Karmelok, irrati bidez berariaz azkenengook.

9. Agurra gotzaindegian (Kurian)

Gotzain laguntzaile izan genduan Karmelo, Blázquez gotzainarekin eta eleizearekin beti langile, apal, arduratsu, zuhur eta erabat leial. Hirurogeita hamabost urte bete ebazanean, (2007-04-24), karguari uko egiteko prest egoala adierazoz, Aita Santuaren esku jarri eban kargua. 2008ko zezeilaren 5ean, karnabaletan, Hauts-egunaren bezperan, Mario Izeta izendatu eben Bilborako gotzain laguntzaile; eta apirilaren 4ean eskaini geuntsan Karmelori agur-ospakizuna Begoñan. Goizez, espiritualidade-etxean, Kuriako langile guztion aurrean, Ricardo gotzain jaunaren eta beste guztion eskerrak jaso ondoren, bere eskerrona adierazo euskun Karmelok, bere berbalditxo bertso batez amaituz. Bezperan esana eustan niri: Zu, Lontzo, bihar *Amerikara noa* doinuaz bertso hau kantaiko dot eta zure erantzunaren begira gertuko naz.

(Karmelok guri)

Berriz aldera noa
Neure borondatez
Hemen baino hobeto
Bizitzeko ustez
Gogait eginda nago
Hainbeste batzarrez
Agur lagun maiteok
Ondo bizi beitez!

(Nire erantzuna)

Jaso eizu, Karmelo,
Gure esker ona
Gotzaindegi guztiko
Langile danona
ia bizi osoan
Gurekin egona
Ez dogu sekula ahaztuko
Zuk guri emona.

Batzarrez gogaitua
Zoaz Berrizera
Lagunarte gozoan
arnasa hartzera
Zeure hurkotasuna
Apal eskeintzera
Merezitako atsedena
Bakez gozatzera.

Ahaztu batzarretako
Hitz aspergarriak
Bizi lagunarteko
Solas pozgarriak
Gehitu bidai ta txango
Atsegingarriak
Goza jubilatatu urte
Atsedengarriak.

Lankide ta adiskide
 Gaur pozik zurekin
 Iraun daigun gero be
 Gogoz alkarrekin
 Bizkaiko eleizaren
 Zerbitzuan ekin
 Gure herria gara dadin
 Kristau-senarekin.

Egun berean, arratsaldeko Mezea, Begoñan, ederra eta hunkigarria izan zan. Karmeloren berbaldiak, samurra eta sakona, barru-barruan zirkin eragin euskun Begoñako Eleizea betetzen genduan gizon-emakume guztioi.

Azken bedeinkazino aurretik, bertso hau eskaini neutsan eskerronez eta begirunez:

Eskerrik asko guztion partez
 Bihotzez Karmelo zuri
 Babes sendoa emon deutzazu
 Apalik D. Ricardori
 Bizkai osoa zeharkaturik
 Jaun onaren zerbitzari
 Barri Onaren bakez ta pozez
 Beti batasun-gidari
 Gerora ere lagun bekizu
 Begoñako Andra Mari
 Begoñako Andra Mari.

Batzarraren batzarrez aspertuta, arnasa hartu gura eban Karmelok; lana eginaz, bai, baina nasaiago, ordu guztiak inork programatuta izan gabe; berak beratarra gehiago eratuz, urteetan zehar gogoko izan arren egin ezineko gauzak, orain patxadaz eta bakez hazurmamintzeko astia hartuz. Bazituan asmoak, ametsak eta gurariak, baina egitasmoak burutu gabe, erdi ezustean, behingo baten joan jaku, maite-maite eban Begoñako Andra Mariaren eleiza ondotoxoa, Virgen Blanca erietxean.

10. Karmelori azken agurra Begoñako Basilikan

Bere abade bizitza osoan gune berezi eta maitatua izan dauan Begoñan hil jakun Karmelo pasa dan urteko azaroaren 6an. Begoñan egin zan abade (1955), Begoñako parroko izan zan (1990-95), Begoñan egin zan gotzain (1995-11-09), Begoñan ospatu eban gotzaindegiaren agurra (2008-04-04), eta, hoba ez, berak aurretiaz halan eskatuta, Begoñan egin geuntsan azken agurra, azaroaren 7an. Eleizbarrutiko gotzainak, D. Ricardok, beste dozena bat gotzainek eta ehundik gora abadek ospatu genduan hileta-mezea. Begoñako eleizea eta eleiz-aurre osoa jentetz josita egoan. Maitatua izan da, benetan, Karmelo, eta jentetza hain ugaria izan da maitasun horren adierazgarri eta egiaztapen.

Ederra izan zan mezea, sakona, hunkigarria, barruan zirkin eragiten daben horreetakoa. Kanpotik etorritako askok ere hori autortu eban, esker onez, sakristian eta kanpoan. Norbaitzuek euskeraz gehiago ez eginaren pena ere adierazo eben. Otoitzez eta kantuz ondo hornidua izan zala autortu behar. Karmelo esker onez egongo zala uste dot. Nik, Karmelok aurretiaz esandako berba batzuk gogoan neukazanez, hutsunetxo bat barruntau neban.

Berak esana euskun *Euskerea nire bizitzan* liburuan:

Gauza bat, behintzat, argi be argi dago, Ander: gureak laster egingo dauala, eta kristinau lez, azken agurra egitean, euskeraz abestuko al deuskue: Agur, Egun Handirarte! (*Euskerea nire bizitzan* 2003: 110).

Hainbeste bider, hainbat abaderen hiletetan esandako bere adiskide Joan Mari Lekuonaren bertsoak ez geuntsazan kantatu. Hilabete bizitxo lehenago, gaixotu zanean hatan be, Martin Olazarren hileta egitekoa izan zan Karmelo. Eta gotzaindegian berbaldia prestatu ebanean, irakurri egin euskun Andoni Gerrikaetxebarriari eta niri; eta eskari hau egin eustan: Lontzo, herritarra be badozu eta bertso bat kantatu behar deutzazu hileta mezaren azkenean; otoitz modura egizu. Halan prestatu neban. Hurrengo egunean, ostera, irailaren 23an Mungian, harrituta gelditu nintzan Andonik esan eustanean: Lontzo, Karmelo ez dok etorriko, kalentureaz jagok eta.

Atzo irakurri euskun berbaldia neuk egingo joat. Bete neban, horraitino,
Karmeloren eskaria, bertsoa kantatuz.

Hartu egizu Zeruko Aita
Zeure etxean gure MARTIN
Bizi osoa eskaini deutsu
Lanean ekin ta ekin
Herria jator maitatzearren
Zenbat neke eta samin
Kristau-taldeak gaurkotu nahian
Ardura ta buruko min
Zorioneko bizi betea
Goza daijala Zurekin
Goza daijala Zurekin.

Egun bi geroago, ikustalditxo bat egitera joan nintxakon Virgen Blanca erietxera eta kantatu neutsan Martini egindako agur-bertsoa, eta Karmelok esan eustan: horixe bai badala doinu ederra! Azaroaren 6an Bizkai Irratitik dei egin eustenean albiste latza emonez eta alkarrizketa labur baterako, behingoan pentsatu neban neure kolkorako: ba, gogoko dozun doinuarekin kantatuko dodaz zure agurreko bertsoak, kantatzeko gauza banaz, behintzat. Eta nonondik heldu jatan adorea, eta holantxe egin neban barru itoz eta bihotz hunkituz. Hiru bertso idatzi nebazan arren, bi kantatu nebazan eta hor dozuz bertso biok, eta baita hirugarrena ere.

*Begiak lauso, bihotza triste,
Heriotzea zeinen itun
Adiskideen azken agurra
Itolarri eta ilun
KARMELO beti izan zaitugu
Maitagarri eta bigun
Apal ta samur hurkotasunez
Abegi ta gozotasun
Maitasun hutsa dogun Jainkoa
Izan bekizu bizilagun
Izan bekizu bizilagun.*

*Alkar maitatzen dogunontzako
Bizitza egunak labur
Lanean eta solasaldian
Alkarrengandik beti hur
Eleizbarruti osoarentzat
Zu bai zerbitzari samur
Gure herria kristau fedeaz
Batzen ekintzaile zuhur
Guztion partez bihotz-bihotzez
Eskerrik asko eta agur
Eskerrik asko eta agur.*

*Baina agurrak ezin dau hautsi
Mende erdiko bidea
Lanordu eta bizikizumen
Sakoneko alkartea
Une atsegín ta garratzetan
Bilatu dogun bakea
Tristura eta haserrealditan
Gizabidez jardutea
Zeruko Aitak zaindu deigula
Maitasunezko katea
Maitasunezko katea!*

Oliadura santua hartu ostean, bere ondoan egozanei esan eutsezan berbak izan bekiguz babes eta adore Jesusen bidetik ibili gura dogun guztioi: «Estoy agradecido a todos vosotros y a toda la gente que me ha ayudado. No creo deber nada a nadie, a no ser mayor cariño, dedicación y entrega. Zuok egin aurrera! Seguid adelante, con la confianza de que Dios siempre nos acompaña en nuestro camino».

Dana dala, ezin dot amaitu berak, hain gogoko izanik, hainbeste abade-
ren hiletetan kantatu izan ebazan «Orixe»ren eta J. M. Lekuonaren ber-
tsoak hemen jarri gabe:

«Orixe»ren *Euskaldunak* poemako 'Amonaren eriotza' atalean:

Zeruan goien Irutasuna
 Jaungoiko aundi ta maite
 Besoak zabal, zuri begira
 Atsegin ederrez daite;
 Ori baizinun mundu onetan
 Izan guzien izaite
 Beso aietan menderen mende
 Zorionez gerta zaite!

Karmeloren moldaketan:

Zeruan goien Irutasuna
 Jaungoiko aundi ta maite
 Besoak zabal, zuri begira
 Atsegin ederrez beite;
 Bera izan zendun mundu honetan
 Izan guztien izate
 Aren besotan menderen mende
 Zorionez bizi zaite.

J. M. Lekuonak:

Gure arteko gertakizunek
 Ezbear asko dakarte,
 Elkar maitatzen degunok ezin
 Bizi gindezke aparte.
 Jainkoa lagun
 Esan dezagun
 Agur! Egun Aundirarte!

Karmelok:

Gure arteko gertakizunak
 Ezbear asko dakarte
 Alkar maitatzen dogunok ezin
 Bizi geintek ez aparte.
 Jainkoa lagun
 Esan dagigun
 Agur! Egun Aundirarte!

Bego Jaunarengan, Jainko gure Aitaren eta gure Ama Eleizearen zerbitzari zintzo eta leiala! Eskerrik asko, Karmelo! Agur, Egun Handirarte!

Karmelo adiskide! Zuk zeure liburua «*Euskerea nire bizitzan*» oparitzean idatzi zeunstana esker onez hemen jasoz burutzen dot nire lantxo hau:

*Lontzo, lehen ikasle ona,
gero lankide nekaezina,
beti adiskide zintzoa,
abade gartsua eta
euskaltzale puntarengoa:
zeuretzat nire hainbeste
urtetako lantxu hau,
esker onez eta maitasunez.*

+ *Karmelo Etxenagusia*
Begoñan, 2003-12-19

Lontzo Zugazaga Martikorena

Begoñan, 2009-04-18an

Begoñan, 2025-03-5ean

Hernaniko euskararen ahoskeraren analisi bat

Un análisis de la pronunciación del euskara de Hernani

Une analyse de la prononciation du basque à Hernani

An analysis of the pronunciation of Basque spoken in
Hernani

REY ORTIZ, Andoni

Ikertzaile beregaina

andoni@murena.io

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-4811-7085>

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.335>

1. Hitzaurrea
 - 1.1 Sarrera
 - 1.2 Hernaniko hizkerez
 - 1.3 Helburuak
2. Metodologia
 - 2.1 Hitzun-profilak
 - 2.1.1 Eremu geografikoa
 - 2.1.2 Adina
 - 2.1.3 Generoa
 - 2.2 Grabazioen metodoa
 - 2.3 Fenomenoak deskribatzeko metodoa
 - 2.4 Fonologia-terminoen glosarioa
 - 2.5 Fenomenoak izendatzeko laburdurak
 - 2.6 Fonemak eta alofonoak
3. Ahoskera-fenomenoak
 - 3.1 Nagusiki fonologiari lotutako fenomenoak
 - 3.1.1 Ezabaketak
 - 3.1.2 Asimilazioak
 - 3.1.3 Disimilazioak
 - 3.1.4 Ahultzeak
 - 3.1.5 Indartzeak
 - 3.1.6 Epentesiak
 - 3.2 Morfosintaxiarekin lotutako ahoskera-fenomenoak
 - 3.2.1 Morfosintaxiarekin lotutako ezabaketak
 - 3.2.2 Morfosintaxiarekin lotutako asimilazioak
 - 3.2.3 Morfosintaxiarekin lotutako indartzeak
4. Ondorioak
 - 4.1 Fenomenoen gainean esatekoak
 - 4.1.1 Ohar laburrak
 - 4.1.2 /ɛ/ edo /a/ bokalerako joeraz
 - 4.1.3 Erabilera-helburuaren ikuspegiaz
 - 4.1.4 Fenomenoak eta hitzun-profilak
 - 4.2 Gerora begirakoak

Bibliografia

1. Hitzaurrea

1.1 Sarrera

Euskararen aberastasunaz kezkatuta —gero eta hiztun gehiago egon arren, azken hamabost urteetan erabilera txikitzen ari den honetan (Altuna *et al.* 2022)—, begirada euskalkietako ahozko hizkeran jartzea onuragarria izan daitekeela uste dugu.

Moreno Cabrerak (2024) dio dialektoak direla hizkuntza naturalak, eta estandarra modu hertsagarrian inposatutako aldaera bat besterik ez dela. Hortaz, eta hala dio Zuazok (2000) ere, euskalkietatik aberastu behar genuke estandarra, haietan baitago hizkuntzaren sena, batez ere ahozko eta lagunarteko jardunari dagokionean.

Hernaniko hizkera aztertzeko gogoia umeen hizkera estandarizatzen ari den susmotik sortu zaigu. Izan ere, herriko umeek geroz eta hizkera estandarraigoa darabilte egunerokoan. Ez dugu horren inguruko datu kuantitatiborik jaso eta ez da gure xedea, ikerketa hau hasteko motibazioa baizik.

Lanaren nondik norakoetan murgildu aurretik, har dezagun ikergaiaren ikuspegi orokorrago bat. Euskal dialektologiak aspalditik piztu du zale eta aditu askoren jakinmina: Joanes Leizarragak (1571), Arnaut Oihenartek (1638) eta beste hainbat idazle klasikok gaia jorratu zuten, Bonaparte printzeak (1869) lehen azterketa linguistiko sakona argitaratu zuen eta, gaur egun, Koldo Zuazo da erreferente.

Dialektoak linguistikoki aztertzen dituen lan mordoa dago jada. Zuazok (1998) euskalkien mapa eguneratu bat aurkeztu zuen; eta hamar urtera, liburu xehego bat (2008), gaztelaniara eta ingelesera itzuliko zena.

Euskalkien gainean ere lan ugari egin dira. Batzuk aipatzearen, Gamindek (1997, 1999, 2000, 2001a, 2001b, 2001c, 2002a, 2002b, 2003, 2004a, 2004b; Gaminde *et al.*, 2005) Bizkaiko hainbat hizkera aztertu zituen, Zuazok (2010, 2013, 2018, 2021, 2006; Zuazo eta Goiti, 2016) Euskal Herriko hainbat txokotakoak jaso ditu, Iglesiasek (2014) Igorreko hizkeraren azterketa sakona egin zuen, eta azken urteotan Caminok (1999, 2015, 2016a, 2016b,

2023) ekialdeko hainbat hizkera aztertu ditu. Aurretik ere, Caminok berak (2000) Beterriko hizkera aztertu zuen —Hernani bertan kokatzen da—.

Hernaniri dagokionean, herriko hizkera linguistikoki aztertu duten lan batzuk aurkeztu dira azken urteotan: Aranburuk (2016) Hernaniko euskararen fonologiako, izen-morfologiako eta aditz-morfologiako ezaugarri bana aztertu zituen, gehienbat diakronikoki. Bestalde, Dobera Euskara Elkartek (2020) herriko hitanoko formak bildu zituen maila sinkronikoan.

Guk hariari jarraitu nahi diogu, hizkerak linguistikoki aztertzea interesgarria delako bere horretan. Jada batzuk ikertu dira, baina zenbat eta gehiago ikertu, euskararen ezagutza osatuagoa izango dugu, eta, hala, aberatsagoa.

Hizkuntza, dialekto edo aldaera lokalago baten deskribapen linguistikoe-tan, hainbat alor bereiz daitezke: unitate txikienetatik hasita fonetika, fonologia, lexikoa, morfologia, sintaxia, semantika eta pragmatika, besteak beste. Lan honetan ahoskera aztertuko dugu, eta hainbat alorrek dute eragina horretan. Fonologiak eragin handia du, baina morfosintaxiak, prosodiak eta are semantikak ere zerikusia dute. Horregatik, nahiago izan dugu kategorien zurruntasuna alde batera utzi eta, oro har, ahoskeraz hitz egin. Funtsean, ahoskeraren sakoneko egitura eta haren azaleko aldaketak aztertuko ditugu, maila sinkronikoan, gertatzen diren ahoskera-fenomenoak deskribatzeko.

1.2 Hernaniko hizkerez

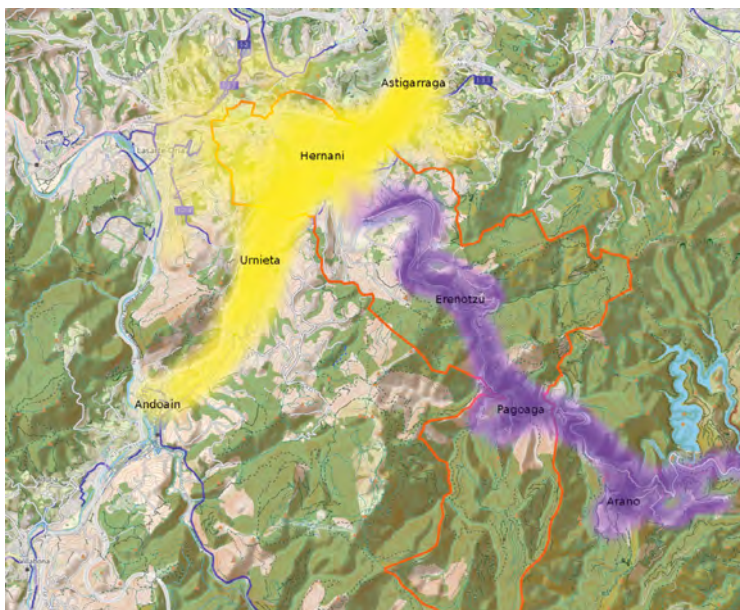
Gipuzkoan dagoen herria da Hernani, zehatzago, Beterri eskualdeko Buruntzaldea azpieskualdean. Erdialdeko hizkera da bertakoa, eta, Zuazoren (2008) arabera, hizkera horren sorlekua Beterri bera da. Alabaina, Hernanin bi aldaera diatopiko bereiz daitezke, herrian dauden bi ibar nagusiekin bat datozenak.

Azpiko mapan bi hizkeren eremu geografikoak nabarmendu ditugu: horiz, Buruntzaldeko hizkera —hemendik aurrera *kalekoa*—, Astigarragan, Hernaniko erdialdean, Urnietan eta Andoainen egiten dena. Morez, Urumeal-

deko hizkera —hemendik aurrera *Urumealdekoa*—, Hernaniko erdialdetik hasi eta Urumea ibaian gora Arano eta Goizueta ingururaino doana. Azken hizkera horrek goi-nafarraren eragina du, are nabarmenagoa dena ibaian gora egin ahala. Lerro laranja Hernani udalerraren muga adierazten du.

Bi hizkerak isoglosaz bereiz daitezke, baina nortasun-ezaugarri ezberdinak ere badituzte bateko eta besteko hitzunek¹. Lanean bi eremu hauetako hitzunik elkarriketatu ditugu, ez bi aldaera horien aldeak erakusteko, baizik eta lagina osatuagoa izan dadin. Alde horiek xeheago ulertzeko, berarizko ikerketa bat egitea komeni da.

1. irudia. Hernani inguruko hizkeren erabilera eremuak

Iturria: <https://openstreetmap.org> (d.g.), geuk editatua.

¹ Horren erakusle da Urumealdeko Erenotzu auzoak *auzo-udal* estatus administratiboa lortu zuela 2005ean (Ereinetzuko Auzo Udala, d.g.).

1.3 Helburuak

Lan honen helburu nagusia Hernaniko euskararen ahoskeraren ikuspegi orokor bat ematea da, ez fenomeno jakinetan sakontzea. Lan honetako orokortasunetik abiatuta, gertakari jakinak xeheetasun handiagoz azter litezke beste ikerketaren batean. Helburu nagusi horri eusteko, herriko ahoskeran aurkitu ditugun fenomenoak identifikatu eta deskribatu ditugu. Behin hori eginda, fenomenook bi multzotan sailkatu ditugu: nagusiki fonologiari lotutakoak eta morfosintaxiarekin zerikusia dutenak.

Oro har, soinuek dituzten alternantziak jaso ditugu: sakoneko egitura ezagututa, azalekoan gertatzen diren aldaketak. Fenomeno bat nagusiki fonologiari lotua dela diogunean, edozein hitzekin gerta daitekeela esan nahi da. Horrek ez du esan nahi aldiro gertatuko denik —hautazkotasuna ez dugu aztertu—, baizik eta edozein kategoriatako hitzetan gertatzen dela. Morfosintaxiarekin zerikusia duten fenomenoak ez dira edozein hitzetan gertatuko, hitz edo morfema gramatikal jakinetan baizik.

Esan bezala, ez dugu ziurtatzen hemen aurkeztutakoak beti betetzen diren arauak direnik, patroï jakin bati jarraitzen dioten fenomenoak baizik. Hortaz, fenomeno bakoitza zenbateraino den hautazko edo «derrigorrezko» argi esan ahal izateko, ikerketa espezifikoko bat egitea komeni da.

Bestalde, hizkuntza-aldaerak aztertzea handitxo geratzen zaigulakoan, elkarrizketatutako hitzunen ekoizpen efektiboa aztertuko dugu lan honetan, kontuan hartu gabe jasotakoak beste hizkeretako edo euskara batuko ezaugarriak diren. Izan ere, konplexua iruditzen zaigu esatea zein den aldaera jakin bateko forma estandarra, aldaera askok baldintzatzen dutelako hitzunen ekoizpena —diatopikoak, diastratikoak eta are diafasikoak ere—. Azken finean, hitzunen ekoizpen efektiboa da gaur egun Hernanin egiten den euskara.

Lan honetan sei prozesu fonologiko topatuko ditugu (Oñederra 2004). Ahultzeetan, ahoskatzeko behar den indarra gutxituz aldatzen da soinu bat, adibidez, [r] [r̥] bihurtzea. Asimilazioetan, soinu batek ondoan duen beste soinu baten ezaugarri fonologikoren bat hartzen du; adibidez, kontsonante ahoskabe baten ondoren /β/ ahoskabetu eta [p] bihurtzea. Disimilazioak

kontrako prozesua dira, soinu bat ondoan duen beste baten ezaugarrietatik aldentzea; esaterako, /a/ bokala alboan dutenean, /e/ eta /o/ bokalak hurrenez hurren [i] eta [u] ahoskatzea. Epentesietan —*sartze* ere deitutakoe-tan— sakoneko egituran ez dagoen soinu bat sartzen da azaleko egituran, adibidez, hiato bateko bokalak banantzeko [j̥] sartzea. Ezabaketetan, soinu bat ezabatzen da, esate baterako, bokal artean [Ǿ] ezabatzea. Azkenik indartzeak ditugu —ahultzearen kontrako prozesua—, zeinetan airearentzako oztopo txikia den soinu bat oztopo handiago bilakatzen den, adibidez, /i/ bokala [j̥] kontsonantea bilakatzea.

2. Metodologia

Hernaniko hizkerako ahoskera-fenomenoak aztertzeko, hiztunen ahozko jarduna izan dugu oinarri, zortzi hiztunena hain zuzen. Hasteko, hiztun-profilak zehaztu ditugu, eremu geografikoaren, adinaren eta generoaren arabera. Hala, ibarreko bina gazteren (mutil eta neska) eta bina adinekoren (gizon eta emakume) grabazioak erabili ditugu, eta beste hainbeste kalean. Ikerketaren denbora-mugarengatik, kaleko adinekoren grabazioak Ahotsak.eus webgunetik hartu ditugu. Beste guztiak (sei hiztun) guk elkarrizketatu eta grabatu ditugu.

Kaleko gizonaren ekoizpena bi pasarte hauetatik hartu dugu:

— <https://ahotsak.eus/hernani/pasarteak/her-038-012/>

— <https://ahotsak.eus/hernani/pasarteak/her-038-002/>

Hernaniko emakumearena, beste bi hauetatik:

— <https://ahotsak.eus/hernani/pasarteak/her-035-023/>

— <https://ahotsak.eus/hernani/pasarteak/her-035-003/>

Ondoren, grabazioak transkribatu eta ahoskera-aldaketak identifikatu ditugu, analisi fonetikorako tresna informatikorik erabili gabe (Praat kasu). Hiztunen ekoizpeneko antzekotasunei erreparatuta, adibideak taldekatu eta fenomenoak erauzi ditugu; horretarako fonologia sortzaileko formulak izan ditugu oinarri —Chomsky eta Halleren (1968) lan garrantzitsutik abiatuta gaur arteko eragina izan duen ikusmolde teorikoa, alegia—. Teoria horretan

asumitzen da azaleko egituraren sakonean beste egitura bat dagoela, eta horrela soinuek jaso ditzaketan aldaketak errazago uler ditzakegula. Esan liteke sakoneko egitura abstrakzio bat dela, aldaketarik (asimilaziorik, disimilaziorik, epentesirik, ezabaketarik, ahultzerik edo indartzerik) jaso ez duen soinu baten azpiko egitura edo forma. 1980ko hamarkadatik aurrera, fenomenoak islatzeko formulak eta moduak aldatuz joan dira, baina oraindik sakoneko zein azaleko formak daudela onartzen da. Guk ere horrexeri eutsiko diogu.

Azkenik, fenomenoak erabilera-helburuaren arabera sailkatu eta, besteak beste, fenomenoaren ekoizpena hiztun-profilen arabera kuantitatiboki aldatzen den labur aztertu dugu, lan honetatik beste ikerketaren bati bidea urratzeko asmoz, besterik ez.

2.1 Hiztun-profilak

Hiru ezaugarriren arabera hautatu ditugu hiztunak: eremu geografikoa, adina eta generoa.

2.1.1 Eremu geografikoa

Sarreran azaldu dugunez, Hernanin bi azpi-hizkera daude: kalekoa eta ibarrekoa. Azpi-hizkeren artean alde lexiko, fonologiko, morfologiko eta are prosodikoak dauden susmoa dugu, lan honetan aztertuko ez baditugu ere. Ikerketa osatuagoa izan dadin, bi eremuetako hiztunak aukeratu ditugu: Hernaniko kalean hazitakoak eta Urumealdekoak —Ereñotzukoak eta Pa-goagakoak, hain zuzen—.

2.1.2 Adina

Adinari dagokionez, bi multzo egin ditugu. Batean, 20 eta 35 urte arteko gazteak. 20 urte inguru bete arte, hiztunen hizkera nahikotxo aldatzen dela uste dugu, bai eta beste hizkeren eragina eta hiperzuzenketa bereziki nabar-

menak direla ere. Hortik aurrera, hizkera nahikoa egonkortuta dagoela iruditzen zaigu. Gazteei 35 urteko muga ezarri diegu, adin horretan hasi ohi direlako seme-alabak izaten, eta horrek ere —gurasotasunak eta horrekin datorren aldaketa soziolinguistikoak— hizkera aldatu lezakeelako. Bestean, 75 urtetik gorako pertsonak sartu ditugu, are eta adinekoagoak hobeto. Multzo horretan, eskolan euskararik jaso ez duten pertsonak bilatu ditugu, eta 75 urte adin egokia iruditu zaigu, ikastolen 1960ko loraldian jada gazte-txoak zirelako —2024an 75 urte zituztenek 10-11 urte zituzten 1960an—.

2.1.3 Generoa

Genero-rolak hizkeran eragina izan dezaketelakoan gaude, batez ere adineko hiztunek euskara erabilera-esparru ezberdinetan erabiliko dutelakoan. Chambersen ([1995] 2003) arabera, emakume batzuek —adinekoek gehienbat— aldaera estandarreko ezaugarriak hartzeko joera dute, etxetik kanpoko lanbideei esker lortu ezin duten prestigio soziala hizkera estandarraz jasotzeko asmoz. Gaur egungo gazteen egoera ezberdina da, besteak beste, ez dagoelako hainbesteko lan-segregaziorik. Hala ere, aldeak egon daitezkeenez, bi generoetako hiztun gazteak hartzea erabaki dugu.

Generoak hizkeran eduki lezakeen eragina kontuan hartzeko eta ikerketan parekidetasuna bultzatzeko —historikoki emakumeei eman ez zaien arreta emateko—, gizon- eta emakume-kopuru bera hautatu dugu.

2.2 Grabazioen metodoa

Hiztunen ohiko hizkera lortzeko, erregistro informala mantentzea funtsezkoa iruditu zaigu, bestela, hiztunek erregistroa aldatu eta, agian, haien hizkera estandarizatuko zutelakoan. Horregatik, hiztun gehienak gune publiko eta ohikoetan elkarriketatu genituen —parkeetan eta taberna bateko terrazan—; ibarreko adinekoak beren etxeetan elkarriketatu genituen.

Tokia tentuz aukeratzearekin batera, grabagailua ere halaxe aukeratu genuen, eta mugikor soil bat erabili genuen; mikrofono profesionalago bat erabiltzekotan, hiztunak urduritu eta erregistroa aldatu zezaketela pentsatuta. Gaur egungo mugikorren grabazio-kalitatea ona da, nahikoa hiztunen ekoizpena bereizteko. Kalitatea ziurtatzeko, guk 44,1 kHz-eko lagin-tasan grabatu dugu.

Bi hautu horiei esker, hiztunen ekoizpena oso arrunta izan zen; arrunta-goa adinekoen kasuan, gazteek, urduritasunak jota, herriko hizkera estandarizatzen zutelako noizean behin.

Teknika alde batera utzi eta hiztunen ekoizpenari lotzen bagatzaizkio, esanguratsua da gazteek askoz ere etorri txikiagoa dutela, edo elkarrizketarako joera; adinekoek, aldiz, denbora gehiago irauten dute gai baten inguruan hizketan, bakarrizketatik gertuago. Gazteen grabazioetan galde-erantzun zati gehiago daudenez, haien transkripzioak luzeagoak dira, elkarrizketan denbora gehiago behar delako ekoizpen-kopuru bera lortzeko. Hiztun bakoitzaren ekoizpen propiotik bi orrialde inguru betetzeraino transkribatu ditugu, hain zuzen, Urumealdeko emakumearen 8:20 minutu, Urumealdeko gizonaren 6:30, Urumealdeko mutilaren 7:03, Urumealdeko neska-karen 5:50, kaleko emakumearen 5:29, kaleko gizonaren 9:40, kaleko mutilaren 6:10 eta kaleko neska-karen 11:02.

2.3 Fenomenoak deskribatzeko metodoa

Fenomenoak sintetikoki deskribatzeko, fonologia sortzaileko formulak erabili ditugu². Haietan, aldaketak balio bitarreko ezaugarri fonologikoez adierazten dira. Aldiz, + edo – balioa duen fonema-talde naturalik ez da goenetan, balio bakarreko ezaugarriak (monobalenteak) erabili ditugu.

² Fonologia sortzaileko formulen egituraz gehiago jakiteko, jo *The Basic Tenets of Generative Phonology* (Al-Hindawi eta Al-Aadili 2018) artikulura.

Jarraian formula bat txertatu dugu, adibiderako:

$$\emptyset \rightarrow \left[\begin{array}{c} KOR \\ + \text{jarraitu} \\ - \text{aurreko} \end{array} \right] / \left[\begin{array}{c} + \text{goiko} \\ - \text{atzeko} \end{array} \right] - [- \text{konts.}]$$

Azpimarratu beharra ikusten dugu formulotan ezaugarri-bikote fonologikoak erabili ditugula, ez deskribapen fonetikoak. Horrek esan nahi du, adibidez, + *hedatu* erabiliko dugula *lepokari* termino fonetikoa adierazteko, eta – *hedatu* apikari esateko.

Formula sortzailez gain, fenomeno bakoitzean adibide gutxi batzuk eman ditugu, hain zuzen *toki* berean prozesu bakarra aplikatzen dutenak, fenomeno errazago uler dadin. Izan ere, grabazioetan jasotako hitz mordo batean, fenomeno bat baino gehiago aplikatzen da *toki* bakar batean, eta horrek gertakari bakoitza argi ikustea eta ulertzea zailtzen du. Kasu batzuetan, ordea, hainbat fenomeno kateatzen dituzten adibideak gehitu ditugu, azaldu nahi den fenomeno xeheago ulertzeko. Horretarako taulak erabili ditugu, zeinetan zutabe bakoitzean eratorpen bakar bat jasotzen den.

Fenomenoen adibide gisa aurkeztutako ekoizpen-zatiak hiru zutabetan antolatu ditugu: lehenengoan, barra etzan artean, sakoneko forma jaso dugu. Bigarrenean, parentesi karratu artean, ekoiztako forma adierazi dugu. Hirugarrenean, batzuetan bakarrik erabilitakoan, formaren adiera estandarra gehitu dugu, kakotx artean.

Hiztunen ekoizpena —hau da, adibideak— Nazioarteko Alfabeto Fonetikoa (NAF) erabiliz transkribatuta eman dugu. NAF ikur eta diakritikoak erabiliko ditugu ekoiztako soinuak zehaztasunez adierazteko. Diptongo-etako bokal ez-silabikoak diakritikoz adierazi ditugu, ez erdibokal gisa. Bestalde, aurreko/atzeko erdiko bokal bakarra duten hizkuntzetan (euskara kasu), bokal horrek beheanzko joera du, benetako erdiko posizio bat hartzerakoa (Martínez-Celdrán *et al.* 2003). Posizio hori adierazteko dagokion NAF diakritikoa erabili dugu.

2.4 Fonologia-terminoen glosarioa

Euskal Fonetika-Fonologiaren Ikasketarako Gaiak (Jauregi eta Oñederra 2015) ikasliburuan jasotako euskarazko termino fonologikoak erabili ditugu lan honetako formula fonologikoetan. Termino gutxi batzuk Gussenhoven eta Jacobsek (2017) deskribatutakoak itzulita erabili ditugu, hain zuzen, balio bakarreko tasunak (beti positiboan), eta baita \pm *distributed* ere —ez dugulako Jauregi eta Oñederraren 2015eko lanean aurkitu—:

1. **taula.** Jauregi eta Oñederrak (2015) proposatutako terminoiez gain erabili ditugun terminoak, geuk sortuak

Ingeleseko terminoa	Geuk erabilitako euskarazko ordaina
\pm distributed	\pm hedatu
dorsal	dorsal (DOR)
labial	ezpainkari (EZP)
coronal	koroari (KOR)

Formulak arintzearren, ohiko euskal termino batzuen laburdurak erabili ditugu, hain zuzen, *sudurkari* beharrean *sudur.*, eta *kontsonantiko* beharrean *konts.*

2.5 Fenomenoak izendatzeko laburdurak

Fenomenoei izena emateko, bakoitzean gertatzen den prozesu fonologikoaren laburdura erabili dugu: AH, ahultzea; AS, asimilazioa; DI, disimilazioa; EP, epentesia; EZ, ezabaketa; eta IN, indartzea.

Bistan denez, prozesuaren euskarazko izenaren lehen bi hizkiak erabili ditugu laburdurretan. Prozesu bera duten fenomenoak ezberdintzeko, laburduraren ondoren zifra bat gehitu diogu bakoitzari. Fenomeno bakoitzari zein zifra jarri diogun erabat arbitrarioa da.

Antzekotasun handia duten fenomenoak ezberdintzeko —esaterako, hainbat kontsonante koroari sabaikaritzen dituzten asimilazioak—, edo jatorriz prozesu berbera duten bi fenomeno testuinguru oso antzekoetan gertatzen direnean —adibidez, bokal baten ostean edo bokal baten aurrean, alfabeto latinoko hizkiak gehitu ditugu zenbakitzezifren ostean: AS1a, AS1b, AS1c, EZ3a, EZ3b, EZ4a, EZ4b eta abar—.

Morfosintaxiarekin zerikusi nabarmena duten ahoskera-fenomenoak ezberdintzeko, izenaren hasieran MS laburdura jarri diegu. Horrela sortzen dira honelako izenak: MSAS2, MSEZ1, MSIN1 eta abar.

Azkenik, fenomeno batek behar lukeen soinua sortu ordez, testuinguruarengatik alofono bat ematen dutenean, kakotx bat gehitu diogu izenaren bukaeran, zertxobait ezberdina dela adierazteko: MSAS1 eta MSAS1'.

2.6 Fonemak eta alofonoak

Hernaniko hizkera euskara denez, ez ditugu euskara estandarreko fonemak eta alofonoak azalduko, jakintzat ematen ditugulako (Hualde eta Ortiz de Urbina 2003). Atal honetan Hernaniko hizkerak dituen soinuak, fonemak eta alofonoak azalduko ditugu, baita hiztunen joerak eta beste xehetasun batzuk ere.

Hernaniko hizkeran ez dago /h/ fonema. Edonola, hasperena gauza dezakete hiztunek, /x/ren ahultze fonetiko gisa. /x/ da estandarreko jotari esleitutako fonema, ez /j/. Azken hori —gehienetan /j/ dena, zuzenago izateko— soinu epentetikoa edo alofinoa izan daiteke.

Batuko zri esleitutako fonema ezberdina da adinekoen eta gazteen hizkeran. Gazteena lepokaria da —/s̺/, + hedatua— eta adinekoek, berriz, apikariagoa —/s̺/— egiteko joera dute. Berdintsu gertatzen da afrikatuetan: gazteena /t̺s̺/ da, eta helduek /t̺s̺/-rako joera dute. Edonola ere, adinekoek bi fonemak ezberdintzen dituztela iruditu zaigu, hau da, *z* eta *s* fonemak ezberdinak direla nahiz eta nahiko antzekoak izan. Sinplifikatzearen, formuletan gazteen *z* erabili dugu fonema komun gisa, baina adibideetan adinekoen aldaera apikariagoak ere gehitu ditugu.

Afrikatuei dagokienez, badirudi ez dela arrunta $\widehat{tʃ}$ / fonema gisa erabil-tzea, estandarreko fonema horren ordeztuz $\widehat{tʃ}$ / egiten delako Hernanin. Bali-teke $\widehat{tʃ}$ / fonema gisa ez edukitzea sabaikaritze afektibo lexikalizatua izatea, fonema-errepertorioaraino iritsitakoa.

Badago gazteen eta adinekoen artean ezberdina den beste joera bat, in-guruko hizkeretan eta gaztelanian ere gertatzen dena: duela hamarkada batzuk, /ʎ/ eta /j/ fonema ezberdinak ziren oro har, eta aztertutako adineko hiztunentzat hala dirauela dirudi. Aldiz, /ʎ/ ez dago gazteen soinu- eta fonema-errepertorioan, eta adinekoek /ʎ/ egingo luketen egoeretan, gaz-teek /j/ egiten dute —agian, adinekoen /ʎ/ gazteek berea duten /j/ soinua dela interpretatzen dutelako—. Belaunaldien arteko alde hori AS1c feno-menoan (§ 3.1.2) ikusi daiteke, adibidez.

3. Ahoskera-fenomenoak

3.1 Nagusiki fonologiari lotutako fenomenoak

Atal honetan gehienbat fonologiarekin zerikusia duten fenomenoak jaso ditugu, horietan hizkuntzalaritzako beste alor batzuen eragina ez baita hain nabarmena. Fenomenoak prozesuaren arabera multzokatu ditugu. Mul-tzoen zein barruko fenomenoen ordenari dagokionez, ikerlanean adibide-kopuru handiena dutenetatik gutxien dutenera ordenatu ditugu, ez alfabe-tikoki.

3.1.1 Ezabaketak

EZ1: /r/, /ʝ/ eta /ɣ/-ren ezabaketa

+ ahots
 $[^+ \text{jarraitu}] \rightarrow \emptyset / [\text{konts.}]_1 - [\text{konts.}]_2$
 KOR
 DOR

Hau da Hernaniko hizkerako fenomeno fonologikorik emankorrena, kontsonante jarraitu ahostun bat —hurbilkaria edo ttaka— galtzea bokal artean. Etengabe gertatzen da, eta kaleko zein ibarreko genero eta adin guztietako hitzunek egiten dute. Hona hemen adibide batzuk:

/i.ku.ʒi. ʃeṭ/	>	[i.ku.ʒi. eṭ]	
/a.te.ɾa. ʃi.ɾe.nak/	>	[a.te.a i.e.nak]	
/bi.ʃa.li/	>	[bi.a.li]	
/pa.ʒa.ʃi.ʒu.a/	>	[pa.ʒa.i.ʒu.a]	‘pasadizoa’
/bi.ʒi.mʊ.ʃu.a ʃa/	>	[bi.ʒi.mʊ.ʃu.a a] ³	‘bizimodua da’
/o.raiṇ.ḡik/	>	[o.aiṇ.ḡik]	
/o.ri.ʃe/	>	[o.i.ʃe] ⁴	
/ge.ɾoʒ.tik/	>	[ge.ɾoʒ.tik]	‘geroztik’
/be.ɾa/	>	[be.a]	
/u.ɾa/	>	[u.a]	‘hura’
/e.ʒu.ral.ḡi/	>	[e.ual.ḡi]	
/e.ʒo.te/	>	[e.o.te]	
/ʒa.ʒar.ʃo.a/	>	[ʒa.ar.ʃo.a]	
/e.ʒa.ʒu.tu/	>	[e.ʒau.tu]	‘ezagutu’

Formulan ikusten denez, hurbilkariak diren kontsonante koroari (kor.) eta dortsalei (dor.) bakarrik eragiten die fenomenoak —[r], [ʃ] eta [ʒ] hurbilkariei⁵—, baina ez ezpainkariei (ezp.). Horren erakusle da *hobe*, *labe*, *alaba*, *iloba*, *kobazulo* eta tankerako hitzetan ia ezabaketarik ez gertatzea⁶.

³ Seguruena, hemen ez da /bi.ʒi.mʊ.ʃu.a/ hitzeko [ʃ]-a ezabatu, bestela, hiru bokal jarraian geratuko liratekeelako: /o.u.a/. Hizkuntza gehienetan CVCV silaba-egitura bilatzen da. Hauxe dio Hymanek (1975: 161-162) horren gainean: «Thus, rules of insertion or deletion of segments are natural to the extent that they produce more natural syllable structures».

⁴ /r/ fonema ezabatu ondoren, /i/-a irristari bihurtu da hiatoa ekiditeko.

⁵ [j] koronal hurbilkari ahostuna izanagatik ere, ez du fenomeno hau jasaten, ez baita fonema.

⁶ [β] alofonoa, beste hurbilkari ahostunen aldean, ez da hain maiz ezabatzen. Gure datuetan, adibide hauek bakarrik topatu ditugu: /a.ma.βir.xip/ > [a.ma.ir.xip] eta /a.pɾo.βe.ʃa.tu/ > [a.pɾo.e.ʃa.tu].

Fenomenoa aplikatzerakoan joera bat dago: V_1 eta V_2 errokoak baldin badira, kalitate ezberdinekoak dira. Bestela, kasu bakan batzuk kenduta —lexikalizatuak gehienbat—, ez da ezabaketarik gertatzen. Adibideak azpian:

/ga.raɪ/ > */ga.aɪ/
 /iŋ.gu.ru/ > */iŋ.gu.u/
 /sa.ɣar/ > */sa.ar/⁷

Aldiz, fenomenoak bi hitz edo morfemaren artean gertatzen bada horietako bat kategoria funtzional batekoa denean, ezabaketa gertatzen da, V_1 eta V_2 kalitate berdinekoak izanda ere:

/ba.ð̃a.kiɕ.kiɪ/ > [ba.a.kiɕ.kiɪ]
 /ɛ.ɣ̃i.a ð̃a/ > [ɛ.ɣ̃i.a a]
 /ku.riɔ.ɣ̃u.a ð̃a/ > [ku.riɔ.ɣ̃u.a a]⁸ ‘kuriyoso da’

EZ2: kalitate bereko soinuaren ezabaketa

Kalitate bereko bi soinu segidan ahoskatzea ez da oso ekonomikoa, eta horri aurre egiteko, hiru irtenbide nagusi daude: bi soinuaren artean eten bat egitea; geminatzea (kontsonanteen kasuan) edo luzatzea (bokalenean); edo bi soinuetako bat ezabatzea.

Fenomeno multzo honetan hirugarren irtenbidea baliatzen da. Ez da erraza jakitea bi soinuetako zein ezabatzen den, baina hainbat adibide medio, lehena ezabatzen dela ondorioztatu dugu. Horren adibide garbiena EZ2c fenomenoaren analogiaz sortua dirudien forma hau da: /ɛr.ɸ̃ɛ.raɣ̃ ɣ̃ar.

⁷ Grabazioetan eta kalean entzun daitekeenez, batzuetan /ɣ̃a.ar.ð̃ɔ.a/ esaten da /ɣ̃a.ɣ̃ar.ð̃ɔ.a/ ordez. Gure ondorioa hitz elkartuetan ezabaketa aplikatzen dela da.

⁸ Hitzunengandik jaso ez badugu ere, jakin badakigu beste bokalekin ere berdin gertatzen dela; adibidez, /ɛ.ka.ri ð̃iɪ/ > [ɛ.ka.ri iɪ] kasuan.

$\widehat{t\check{s}e\grave{i}.cu\grave{t}}/ > [e\check{r}.d\check{e}.ra\grave{ }s\grave{a}r.\widehat{t\check{s}e\grave{i}.cu\grave{t}}]$. Nahiz eta akats bat izan, fenomeno mul-tzoaren sakoneko logika agerian uzten duelakoan gaude.

EZ2a: $V_1V_1 \rightarrow V_1$ ezabaketa

agoiko *agoiko*
 $[\beta\grave{a}t\check{z}e\check{k}o] \rightarrow \emptyset / _ [\beta\grave{a}t\check{z}e\check{k}o]$
γbeheko *γbeheko*

Kalitate bereko bi bokal elkartzean bat ezabatzean datza. Bi modutan gertatu daiteke:

1. Bokalak hitz baten bukaeran eta hurrengoaren hasieran elkartuta:

$/\check{o}.s\check{o}\ \check{o}\check{n}.d\check{o}/ > [o\check{.}so\check{n}.d\check{o}]$
 $/t\check{a}\ a\check{i}m.\beta\check{e}s.t\check{e}/ > [t\check{a}i\check{m}.\beta\check{e}s.t\check{e}]$
 $/t\check{a}\ a.t\check{a}l.d\check{e}.k\check{o}/ > [t\check{a}.t\check{a}l.d\check{e}.k\check{o}]$ ‘eta arratsaldeko’
 $/i.t\check{i}i\ i\check{t}\check{e}/ > [i.t\check{i}i.t\check{e}]$ ‘itxi egiten’

2. Fenomenu kateatu forman, hau da, beste fenomenoren batengatik bokalak elkartuta. Adibidean, EZ1 aplikatu ondoren:

3. taula. EZ2a fenomenoaren adibide gehiago fenomeno-katean

Sakoneko forma	Adiera	EZ1	EZ2a
$/ba.t\check{e}.r\check{e}/$	‘bat ere’	$[ba.t\check{e}.e]$	$[ba.t\check{e}]$
$/x\check{e}\check{n}.d\check{e}.a\ \check{O}a.\check{y}\check{o}.la/$	‘jendea dagoela’	$[x\check{e}\check{n}.d\check{e}.a\ a.\check{y}\check{o}.la]$	$[x\check{e}\check{n}.d\check{e}.a.\check{y}\check{o}.la]$
$/e.r\check{e}.\beta\check{a}i/$	‘ere bai’	$[e.e.\beta\check{a}i]$	$[e.\beta\check{a}i]$
$/n\check{e}.r\check{e}/$	‘nire’	$[n\check{e}.e]$	$[n\check{e}]$

Hernaniko hizkera sinkronikoki aztertzen badugu, kostata topatuko dugu kalitate bereko bi bokal elkarren ondoan dituen erro bat. Dirudienez, joera

oso egonkortua da halako errorik ez edukitzea, hiztun batzuen salbuespenak salbuespen⁹.

EZ2b: /n/-ren ezabaketa

$$\left[\begin{array}{c} + \textit{sudur.} \\ \textit{KOR} \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / - \left[\begin{array}{c} + \textit{sudur.} \\ \textit{KOR} \end{array} \right]$$

Aldaera honetan, /n/ ezabatzen da:

/e.nun nai/	> [e.nu.nai]	‘ez nuen nahi’
/xun ni.tʃan/	> [xu.ni.tʃan]	‘joan nintzen’
/e.ʃan na.ɛt/	> [e.ʃa.na.ɛt]	‘esan nahi dut’

EZ2c: /ʃ/-ren ezabaketa

$$\left[\begin{array}{c} + \textit{jarraitu} \\ \textit{KOR} \\ + \textit{hedatu} \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / - \left[\begin{array}{c} + \textit{jarraitu} \\ \textit{KOR} \\ + \textit{hedatu} \end{array} \right]$$

Fenomenoaren aldaera honetan, /ʃ/ ezabatzen da beste /ʃ/ baten aurrean dagoenean. Adibideei erreparatuta, pentsa liteke ez hitzarekin eta /ʃ/ fonemaz hasten diren aditz laguntzaileekin bakarrik gertatzen dela. Edonola ere, fenomeno nagusiaren beste aldaerek eta EZ2ren sarreran azaldutako adibideak erakusten dute, seguruena, kalitate bereko soinuaren ezabaketa bat dela hau ere, nahiz eta jasotako adibide hauetan kategoria morfologikoak errepikatu.

/eʃ ʃau.ðe/	> [e.ʃau.ðe]	
/eʃ ʃan/	> [e.ʃan]	‘ez zen’
/eʃ ʃe.ɔn/	> [e.ʃe.ɔn]	‘ez zegoen’
/eʃ ʃu.ten/	> [e.ʃu.ten]	

⁹ Grabazioetan adibide bakar-bakarra topatu dugu, hiztun bakarrak behin bakarrik ekoitzia: /le.ɛn/.

EZ3a: /ɛ/-ren ezabaketa (bokal baten ostean)

$$\left[\begin{array}{l} - \textit{goiko} \\ - \textit{atzeko} \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / [- \textit{konts.}]_-$$

Fenomeno honetan /ɛ/ bokala ezabatzen da aurretik beste bokal bat due-nean, ez badu nahaste handirik sortuko behintzat, MSEZ5 fenomenoan jasotako /ʃu.t̪ɛn/ > [ʃu.ɛn] adibideko azaleko forman kasu. Ohikoena ezabaketa bokal baten ondoren gertatzea da (EZ3a), baina bokal baten aurretik ere gerta daiteke (EZ3b). Adibidez, oso ohikoa da *ere* partikulako lehen silaba ezabatzea. Ikus ditzagun adibide batzuk:

/ɛʃ.ta.ɛ.rɛ/	>	[ɛʃ.ta.rɛ]	
/oi.ɛ.rɛ/	>	[oi.rɛ]	‘hori ere’

Jarraian, morfosintaxiarekin zerikusia duten zenbait adibide aztertuko ditugu. Hauetan morfema funtzionala den *-e-* ezabatzen da, hots, mugagabeko eta mugatu pluraleko *-e-*:

/guʃ.t̪i.ɛ.t̪an/	>	[guʃ.t̪i.t̪an]	
/ur.t̪ɛ.ɛ.t̪an/	>	[ur.t̪ɛ.t̪an]	
/ba.t̪ʃu.ɛ.kin/	>	[ba.t̪ʃu.kin]	
/ʃor.t̪ʃi.ɛ.t̪an/	>	[ʃor.t̪ʃi.t̪an]	
/be.ʃu.ɛ.t̪an/	>	[be.ʃu.t̪an]	‘besoetan’

Ildo beretik, *hiru* eta *lau* hitzei inesibo marka gehitzean zer gertatzen den aztertuko dugu. Bi hitzonen inesibo mugagabeko formak /i.ru.t̪an/ eta /lau.t̪an/ dira, estandarrean zein herriko hizkeran. Inesibo pluraleko formak, aldiz, ezberdinak dira herriko hizkeran. Bi hitz horiek historikoki berekin dakarten /r/-a ezabatzen da lehenengo (EZ1) eta, ondoren, /ɛ/-a (EZ3a). Ondorioz, inesibo pluralak eta mugagabeak forma berdina hartzen dute herrian:

4. taula. EZ3a fenomenoaren adibide gehiago fenomeno-katean

Sakoneko forma	EZ1	EZ3a
/i.ru.r̥ɛ.ɫ̥an/	[i.ru.ɛ.ɫ̥an]	[i.ru.ɫ̥an]
/lau.r̥ɛ.ɫ̥an/	[lau.ɛ.ɫ̥an]	[lau.ɫ̥an]

Uste dugu horren ondorio bat zera dela, Hernaniko gazteek, euskara baituan egitean ere, ez dituztela ezberdintzen mugagabea eta mugatu plurala, haien jatorriko hizkeran ez direlako ezberdintzen EZ3a ezabaketa aplikatutakoan.

EZ3b: /ɛ/-ren ezabaketa (bokal baten aurrean)

$$[- \textit{goiko}] \rightarrow \emptyset / _ [- \textit{konts.}]$$

$$[- \textit{atzeko}]$$

EZ3a fenomenoan bezalaxe, /ɛ/ ezabatzen da, baina oraingoan bokal baten aurrean. Hona hemen adibide gutxi batzuk, ez baita EZ3a bezain emankorra:

/ʃɛ.a/	> [ʃa]	‘zara’
/be̞i.ɔ̞a/	> [bi.ɔ̞a]	‘begira’
/i.ʃa.ɫ̥ɛ.i.c̥ɛu/	> [i.ʃa.ɫ̥ɛ.i.cu]	‘izaten ditugu’

EZ4a: /a/-ren ezabaketa (bokal silabiko baten aurrean)

$$[+ \textit{atzeko}] \rightarrow \emptyset / _ [- \textit{konts.}]$$

$$[+ \textit{beheko}]$$

Fenomeno hau CVCV silaba-egitura mantentzeko erabiltzen da (Hyman 1975: 161-162), /a/ beste bokal silabiko baten aurrean dagoenean —hiato batean—, /a/ ezabatu eta egitura silabiko *naturala* lortzeko.

/or.ɖu.βa.ta.ta.ɛr.ɖi.taɫ.ɖi.ɛn/ > [or.ɖu.βa.ta.ta.ɛr.ɖi.taɫ.ɖi.ɛn] ‘ordu bat eta erdiak aldean’
 /ta.ɛ.βa.ɛ.ɛ/ > [tɛ.βa.ɛ.ɛ] ‘eta esaten dute’

Adibideetan ikusten den /a.e/ hiatoa ezabatzeko hiru konponbide dituzte hiztunek: EZ4 fenomenoak, EZ3ak (§ 3.1.1), eta IN1 (§ 3.1.5).

EZ4a fenomenoak, antza, salbuespen bat du: ezabatu beharreko /a/ hori morfema funtzional bat denean —erakuslea edo hitz funtzional baten bukaera—, ez da ezabatzen. Paradoxikoki, *eta* juntagailuko /a/ bai ezabatzen dute hiztun batzuek. Interesgarria litzateke, beraz, salbuespen hori zuzenago deskribatzea.

/ni.cu.la ɔ ɔ.la/ > *[ni.cu.lɔ ɔ.la] ‘nituela edo horrela’
 /a.tɛ.a.ɛ.βai/ > *[a.tɛ.a.ɛ.βai] ‘ateatzea ere bai’

Dena dela, *-a* itsatsia duten hitzek alboan beste erakusle bat dutenean, hiztun batzuek fenomenoak aplikatu eta /a/ ezabatzen dute:

5. taula. EZ4a fenomenoaren adibide gehiago fenomeno-katean

Sakoneko forma	EZ4b	EP1
/or.ɖu.ɡi.fɛ.rɛn.tɕi.a ɔ.rɛ.kin/	[or.ɖu.ɡi.fɛ.rɛn.tɕi ɔ.rɛ.kin]	[or.ɖu.ɡi.fɛ.rɛn.tɕi jɔ.rɛ.kin]
/ʎau.βa ɔi/	[ʎauβ ɔi]	—

EZ4b: /a/-ren ezabaketa (bokal silabiko baten ondoren)

[⁺ *atzeko*]
 [⁺ *beheko*] → Ø / [- *konts.*]₋

EZ4 fenomenoaren aldaera honetan, bigarren bokala (/a/) ezabatuz haus-ten dira hiatoak:

/b̥e.ar/	> [b̥ər]	‘behar’
/u̥s̥.t̥e̥.i.ḁt̥/	> [u̥s̥.t̥e̥.ɪ̥]	‘uste diat’
/e̥.ʂḁ.t̥e̥.i.ḁt̥/	> [e̥.ʂḁ.t̥e̥.ɪ̥]	‘esaten diat’

EZ5a: /i̥/-ren ezabaketa (monoptongatzea)

$$\left[\begin{array}{l} + \textit{goiko} \\ - \textit{atzeko} \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / [- \textit{konts.}]_-$$

Izenburuak dioen moduan, fenomeno hau monoptongatze bat da funtsean, diptongo bateko bokal ez-silabikoa edo irristaria —azpi-fenomeno honetan /i̥/— ezabatzea. Aurreko fenomenoetan bezalaxe, CVCV egitura-rako joera berresten du horrek.

/ʂe̥i.nek/	> [ʂe̥.nek]	‘zeinek’
/o̥.ḁn/	> [o̥.an]	‘orain’
/i̥.e̥.ʂḁ.t̥e̥.ʂi̥.an/	> [i̥.e̥.ʂḁ.t̥e̥.ʂi̥.an]	‘egiten izaten ziren’

EZ5b: /u̥/-ren ezabaketa (monoptongatzea)

$$\left[\begin{array}{l} + \textit{goiko} \\ + \textit{atzeko} \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / [- \textit{konts.}]_-$$

Badirudi /u̥/ bokal irristaria ezabatzeko prozesua egonkortuago dagoela, salbuespen lexikalizatuak salbuespen (esaterako, /lḁu̥.r̥.ɸ̥e̥i̥/ da zuzena eta ez /lar̥.ɸ̥e̥n/), oso kasu bakanetan entzuten direlako ezabaketarik gabeko formak. Gure susmoa da, entzutekotan, euskara estandarraren eraginez sortuak direla, gazteen ahotan gehiago entzuten direlako. Ziurrenik, diptongoetako /u̥/ bokal irristaria galdu egin zen Hernaniko sakoneko formatetik, hiztun helduen artean ia ez baita entzuten.

/lḁu̥.r̥.ɸ̥e̥i̥/	> [lḁ.r̥.ɸ̥e̥i̥]	
/ʂḁu̥.kḁ.t̥e̥n/	> [ʂḁ.kḁ.t̥e̥n]	‘zeukaten’

/ʃe.ne.ka.la/ > [ʃe.ne.ka.la]
 /ba.ʎe.ɲ.ɟen/ > [ba.ʎe.ɲ.ɟen]
 /lau.rɛ.un/ > [la.rɛ.un]
 /nau.ʃ.kan/ > [na.ʃ.kan] ‘neuzkan’

Monoptongatzea gauzatzeko beste modu bat ere aurkitu dugu, ez dena ezabaketa, /au/ silaba /o/ bihurtzea baino. Azken bi adibideetan, EZ3a aplikatutakoan, irristaria silabaz aldatu da. Fenomeno hau sakonago aztertu ez dugun arren, adibideak ekarri ditugu:

6. taula. Monoptongatzeko beste fenomeno baten adibideak fenomeno-katean

Sakoneko forma	Adiera	EZ3a	EZ5b
/a.ɲ.ɟi/	‘handi’	—	[ɔn.ɟi]
/a.ɟ.kin/	‘hauekin’	*[a.ɲ.kin]	[ɔ.kin]
/a.ɟk/	‘hauek’	*[a.ɲk]	[ɔ.k]

3.1.2 *Asimilazioak*

AS1: asimilazioak

AS1 fenomeno-sorta honetan, kontsonante koroari batzuek /i/ baten ostean jasaten duten sabaikaritzeak jaso ditugu. Izan ere, /i/ bokala itxia eta aurrekoa da, eta mihiaren bizkarra sabai gogorraren azpian kokatzen da; horregatik, /i/ bokalari «bokal sabaikaria» ere deitzen zaio. Prozesu fonologiko hutsak bilduko ditugu, ez semantikarekin lotutako sabaikaritze afektiboak.

AS1a: /t/-ren sabaikaritzea (asimilazioa)

KOR

$$\begin{bmatrix} - \text{jarraitu} \\ + \text{hedatu} \end{bmatrix} \rightarrow [- \text{aurreko}] / \begin{bmatrix} + \text{goiko} \\ - \text{atzeko} \end{bmatrix} - [- \text{konts.}]$$
 - ahots

/t̪/ —kontsonante koroari, herskari, lepokari eta ahostuna— /i/ bokalaren eta beste bokal baten artean sabaikaritu eta [c] bihurtzen da.

/p̪.li.ṭa/	> [p̪.li.ca]	
/deṣ.ku.β̪ri.ṭu/	> [deṣ.ku.β̪ri.cu]	
/ni.ṭun/	> [ni.cun]	‘nituen’
/i.ṭe.a/	> [i.ce.a]	‘egiten da’
/ai.ṭei/	> [ai.cei]	‘aitari’
/a.ri.ṭu.ṭa/	> [a.ri.cu.ṭa]	
/i.ṭei.ṭu.ṭe/	> [i.cei.cu.ṭe]	‘egiten dituzte’

AS1b: /n/-ren sabaikaritzea (asimilazioa)

$$[+ \text{ KOR} \text{ } \begin{matrix} \text{KOR} \\ + \text{ sudur} \end{matrix}] \rightarrow [- \text{ aurreko}] / \begin{matrix} [+ \text{ goiko}] \\ [- \text{ atzeko}] \end{matrix} - [- \text{ konts.}]$$

/n/ sabaikaritu egiten da aurretik duen /i/ bokalarekin asimilatuta. Gainera, derrigorrezkoa da /n/aren ondoren bokal bat egotea, izan hitzean bertan edo hurrengo hitzean.:

*/ṣi.nan/	> [ṣi.nan]	‘zinen’
/a.ma.ir.xin ɔ̃i/	> [a.ma.ir.xin ɔ̃i]	‘ama birjin’
*/a.ki.n̄n̄n/	> [a.ki.n̄n̄n]	‘hekien’
/ur.ṭe.kin eṣ.k̄n̄.du/	> [ur.ṭe.kin eṣ.k̄n̄.du]	‘urterekin ezkondu’
/e.ṣin ai.ṣe.la/	> [e.ṣin ai.ṣe.la]	‘ezin haizela’

AS1c: /l/-ren sabaikaritzea (asimilazioa)

$$[+ \text{ albokari}] \rightarrow \begin{matrix} [- \text{ albokari}] \\ [- \text{ aurreko}] \end{matrix} / \begin{matrix} [+ \text{ goikoa}] \\ [- \text{ atzeko}] \end{matrix} - [- \text{ konts.}]$$

Azpi-fenomeno honetan /l/ kontsonantea sabaikaritu eta [ʎ] bihurtzen da, aurrekoen testuinguru berean. § 2.6 atalean azaldu dugu gazteek, [ʎ]-n sabaikaritu ordez, [j̃]-n egiten dutela. Hitzunen soinu-errepertorioaren ara-

berakoa da hori. Adibideotan [ʎ] adieraziko dugu, baina batzuetan [j] egiten dute hiztunek. Praat edo antzeko programaren batekin aztertzea komeni da:

/i.β̞i.li/	>	[i.β̞i.ʎi]	
/bi.la/	>	[bi.ʎa]	
/laŋ.gi.li.a/	>	[laŋ.gi.ʎi.a]	‘langilea’
/bi.lɔ.β̞a/	>	[bi.ʎɔ.β̞a]	

AS1d: /s̺/-ren sabaikaritzea (asimilazioa)

$$\begin{array}{c} \text{KOR} \\ [+ \text{jarraitu}] \rightarrow [- \text{aurreko}] / [+ \text{goiko}] - \\ - \text{hedatu} \\ - \text{atzeko} \end{array}$$

Aurreko azpi-fenomenoen moduan, /s̺/ sabaikaritu eta /f/ bihurtzen da aurretik /i/ bat duenean. Adibideetan aurkeztuko ditugun forma asko lexicizatuta daude dagoeneko:

/bi.ʂi.ʎu/	>	[bi.ʂi.ʎu]	
/laj̞s̺.t̞ɛr/	>	[laj̞f.t̞ɛr]	‘laster’
/i.ʂi.lik/	>	[i.ʂi.lik]	
/i.ris̺.t̞ɛ/	>	[i.rif.t̞ɛ]	‘iristen’

AS2: [β̞]-ren ahostuntzea (asimilazioa)

$$\begin{array}{c} \text{EZP} \\ [+ \text{jarraitu}] \rightarrow [- \text{jarraitu}] / [- \text{ahots}] - \\ + \text{ahots} \\ - \text{ahots} \end{array}$$

Fenomeno honetan, [β̞] —/b/ fonemaren alofono hurbilkaria— herskari ahoskabe bihurtzen da, hots, [p], aurretik duen kontsonante ahoskabe batekin asimilatuta.

AS4b: /ɛ/ → [a] joera (aurreko /a/ batekin asimilatuta)

$$\left[\begin{array}{l} - \textit{goiko} \\ \mathbf{v} \textit{atzeko} \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{l} + \textit{atzeko} \\ + \textit{beheko} \end{array} \right] / \left[\begin{array}{l} + \textit{atzeko} \\ + \textit{beheko} \end{array} \right] [+ \textit{konts.}]$$

Aurreko azpi-fenomenoaren bidetik, /ɛ/ [a]-ra asimilatzen da, oraingoan /a/ aurretik duenean, tartean kontsonante bat edukita.

/ba.ʂɛ.ri/	>	[ba.ʂa.ri]	
/baʂ.ɽɛ.rɛ.a/	>	[baʂ.ɽa.rɛ.a]	'bazterrera'
/ba.ʂɛ.kin/	>	[ba.ʂa.kin]	'bazekien'

3.1.3 *Disimilazioak*

DI1: /ɛ/ → [i] disimilazioa

$$\left[\begin{array}{l} - \textit{goiko} \\ - \textit{atzeko} \end{array} \right] \rightarrow [+ \textit{goiko}] / - [+ \textit{atzeko}]$$

Fenomeno oso emankor honetan, /ɛ/ bokala [i] bihurtzen da ondoren atzeko bokal baten duenean.

/kɔ.ɽɛ u.a/	>	[kɔ.ɽi u.a]	'auto hurra'
/pa.ʂɛ.a.ɽʂɛn/	>	[pa.ʂi.a.ɽʂɛn]	
/bi.ɸɛ.an/	>	[bi.ɸi.an]	
/al.dɛ.an/	>	[al.di.an]	

Fenomenoak salbuespen bat du. EZ1 ezabaketaren ondorioz (§ 3.1.1), kasu-morfemaren batean /e.a/ silabak geratu baldin badira, ez da DI1 disimilazioa aplikatzen. Uste dugu entzulearen mesedetan egiten dela hau, silaba horien morfologia errazago ezberdin dadin:

/ba _g .ka _l .t _ʃ e.a xun/	> */ba _g .ka _l .t _ʃ i.a xun/	‘bazkaltzera joan’
/a.ʒi ʒi.a.nə.a.ko/	> a.ʒi */ʒi.a.ni.a.ko/	‘hasi zirenerako’
/ka.lə.a x _u a.tə.ko/	> */ka.li.a x _u a.tə.ko/	‘kalera joateko’
/i.t _ʃ a.lə.tik i.t _ʃ a.lə.a/	> i.t _ʃ a.lə.tik */i.t _ʃ a.li.a/	‘itzaletik itzalera’

Aldiz, /e.a/ silabak kasu absolutiboan baldin badaude, DI1 fenomenoa aplika daiteke, nahiz eta ez den derrigorrezkoa ezohikoa:

/mo _ʃ .ko.re.ʔan e _ʃ i.βil.t _ʃ e.a/	> [...] /i.βil.t _ʃ i.a/	
/o.βi.a ʔe _u o.ni ʔe.na e _ʃ .pli.ka.t _ʃ e.a/	> [...] /e _ʃ .pli.ka.t _ʃ i.a/	‘hobea dugu honi dena esplikatzea’
/tʃin.tʃo i.ʒa.tə.a/	> [...] /i.ʒa.ti.a/	‘txintxoa izatea’

DI2: /o/ → [u] disimilazioa

[+ atzeko] → **[+ goiko]** / **[- konts.]**
[- beheko]

DI1 disimilazioren oso antzekoa da disimilazio hau, emankortasunean ere bai. Honetan, /o/ [u] bihurtzen da ondoren beste bokal bat duenean.

/t _ʃ on.t _ʃ a.na/	> [t _ʃ on.t _ʃ u.a.na]	‘tontoa izatea’
/t _ʃ i.p _o o _r .t _ʃ a/	> [t _ʃ i.pu o _r .t _ʃ a]	‘tipo horretara’
/x _o .an/	> [xu.an]	‘joan’
/al.d _r e.βe.ʒa.ʔu.a/	> [al.d _r e.βe.ʒa.ʔu.a]	

DI3a: /a/ → [e] joera (ondorengo /a/ batekin disimilatuta)

[+ atzeko] → **[- goiko]** / **-(+ konts.)** **[+ atzeko]**
[+ beheko] **[- atzeko]**

Bi /a/ elkarrengandik gertu agertzean, lehena [ɛ]-ra disimilatzen da, tartean kontsonante bat izan edo ez. Adibide gutxi batzuk jaso ditugu, lexikalizatu gisa interpreta litezkeenak:

/ɛr.ɖa.raʃ/ > [ɛr.ɖɛ.raʃ]
 /ɛuʒ.ka.raʃ/ > [ɛuʒ.kɛ.raʃ]

Aldiz, badugu lexikalizatuta ez dagoen adibide bat fenomeno kateatu moduan. Hitzunegandik jasotako forma honetaz beste, /i.ka.ri/ forma ere entzuten da, sakoneko formaren gainean EZ1 eta EZ2 birritan aplikatuta sortua.

7. taula. DI3a fenomenoaren adibide gehiago fenomeno-katean

Sakoneko forma	DI3a	EZ1	EZ2
/i.ka.ra.ʎa.ri/	[i.kɛ.ra.ʎa.ri]	[i.kɛ.a.a.ri]	[i.kɛ.a.ri]

DI3b: /a/→[ɛ] joera (aurreko /a/ batekin disimilatuta)

$\left[\begin{smallmatrix} + & \textit{atzeko} \\ + & \textit{beheko} \end{smallmatrix} \right] \rightarrow \left[\begin{smallmatrix} - & \textit{goiko} \\ - & \textit{atzeko} \end{smallmatrix} \right] / \left[\begin{smallmatrix} + & \textit{atzeko} \\ + & \textit{beheko} \end{smallmatrix} \right] (+ \textit{konts.})_-$

Aurreko azpi-fenomenoaren prozesu bera gertatzen da hemen, baina /a/ aurrean dagoenean, kontsonanteren bat tarteko egon daitekeela. Bi adibide besterik ez ditugu jaso:

/pa.ʒa ni.tun/ > [pa.ʒɛ ni.cun] 'pasa nituen'
 /eʒ.pa.na/ > [eʒ.pa.ɲɛ]¹⁰ 'Espainia'

DI4: /ɛ/→[a] joera (aurreko /ɛ/ edo /i/ batekin disimilatuta)

$\left[\begin{smallmatrix} - & \textit{goiko} \\ - & \textit{atzeko} \end{smallmatrix} \right] \rightarrow \left[\begin{smallmatrix} + & \textit{atzeko} \\ + & \textit{beheko} \end{smallmatrix} \right] / \left[\begin{smallmatrix} - & \textit{atzeko} \\ + & \textit{konts.} \end{smallmatrix} \right]_-$

¹⁰ [ɲ]-aren ordez [j] egin izana fonetikoki ulertu behar da, seguru aski akats gisa.

Aurretik /ɛ/ edo /i/ bat daukanean, /ɛ/ disimilatu eta [a] bihurtzen da. Hona hemen adibide batzuk:

/bɛ.ʃɛ.la/	> [bɛ.ʃa.la]	‘bezala’
/ɛ.ɥuɛr.ɔ̃in/	> [ɛ.ɥuɛr.ɔ̃in]	‘eguerdian’
/ɔ̃u.ɛ.nɛj/	> [ɔ̃u.ɛ.naj]	‘dutenei’
/pin.tʃɛ.kin/	> [pin.tʃa.kin]	‘pintzekin’
/u.mi.ɛn.tʃa.ko/	> [u.mi.an.tʃa.ko]	‘umeentzako’

Adibide gehiago topatzeko fenomeno kateatuetara jo behar dugu:

8. taula. DI4 fenomenoaren adibide gehiago fenomeno-katean

Sakoneko forma	DI4	EZ1
/ɛ.rɛ.nɛ.ɥun/	[ɛ.ra.nɛ.ɥun]	[ɛ.a.nɛ.un]
/ɛ.ʔɛr.ki/	*[ɛ.ʔar.ki]	[ɛ.ar.ki] ¹¹

Iturria: geure ikerketa.

3.1.4 Ahultzeak

AH1: /r/→[r] ahultzea

- *jarraitu*
 [KOR] → [+ *hedatu*] / [- *konts.*]
 - *hedatu*

Bokal baten osteko /r/-a ahuldu eta [r] bihurtzean datza fenomeno hau. Hedatutasuna da aldatzen den ezaugarria, apikari izatetik lepokari izatera igarotzen baita. Gainera, /r/ ekoizteko, hobian gutxienez bi kolpe azkar egi-ten dira, hersketa laburrak, alegia. /r/, aldiz, hersketa txiki bat edo are igurz-

¹¹ Nahiz eta ez dugun grabazioetan jaso, disimilazio hau *eder* hitzaren erroan bertan gertatzen da besteak beste, eta jada /ɛ.ar/ da sakoneko forma, hiztun askorentzat lexikalizatua.

te azkar bat da, oso iraupen laburrekoa. Horregatik guztiagatik, ahultze gisa ulertzen dugu prozesu hori.

/ʒu.ru.mu.ru.a.kin/	> [ʒu.ru.mu.ru.a.kin]	‘zurrumurruarekin’
/ʒe.ri/	> [ʒe.ri]	‘zeri’
/bi.ra.ɔ.ɲak/	> [bi.ra.ɔ.ɲak]	‘birraitonak’

Bigarren adibidea sinkronikoki aztertuz gero, konturatuko gara «zer» hitz gramatikaren sakoneko forma /ʒer/ dela Hernaniko hizkeran, ez /ʒer/, hitz eratorrietan beti agertzen baita /r/: /ʒe.rɛk/, /ʒe.rɛ.kin/, /ʒe.ri/, etab. Gure analisiaren arabera, coda silabikoan /r/ [r] bihurtzeko euskal joeraren ondorio lexikalizatua da hori.

AH2: /ʒ/ → [r] errotazismoa (ahultzea)

+ <i>jarraitu</i>	
<i>KOR</i>	
[+ <i>hedatu</i>]	→ [- <i>albokari</i>] / [- <i>konts.</i>]
+ <i>ahots</i>	

Errotazismoa da fenomeno honen funtsa, /ʒ/ ahuldu eta [r] bihurtzea. Bi kontsonanteak hurbilkariak izanda, argitu beharra ikusten dugu /r/ askoz ere ahulagoa dela laburragoa delako. [r] – *hedatua* bada ere, ez dugu fenomenoan adierazi, euskal errepertorio fonologikoan ez dagoelako – *albokari* + *hedaturik*; hau da, – *albokari* dela esatea nahikoa da kontsonantea deskribatzeko.

Fenomeno-kate batean jaso dugu adibide bakarra:

9. taula. AH2 fenomenoaren adibide gehiago fenomeno-katean

Sakoneko forma	EZ5b	AH2
/ʒe.ɲ.ðɛn/	*[ʒe.ðɛn]	[ʒe.rɛn]

AH3: afrikatuak frikari bihurtzea (ahultzea)

KOR
 [-jarraitu] → [+jarraitu]
 + laxaketaluzakorra

Fenomeno honetan, /t͡s/ eta /t͡ʃ/ afrikatuek herskaritasuna galtzen dute —kontsonantearen zati den /t/ galtzen da¹²— eta beren erlatibo frikatu bihurtzen dira: [ʃ]¹³ eta [s]. Fenomenoak ez du testuinguru zehatzik aurretik hainbat soinu eduki ditzakeelako, besteak beste, /r/, /n/, bokal bat eta, agian, /l/ ere bai.

/si.t͡sai.t͡ʃen/	> [si.ʃai.t͡ʃen]	‘zitzaidan’
/pɛn.t͡sa.tu/	> [pɛn.ʃa.tu]	
/ar.ɖa.t͡sa/	> [ar.ɖa.ʃa]	
/gu.ru.t͡sa.t͡ʃe/	> [gu.ru.ʃa.t͡ʃe]	‘gurutzatzen’

AH4a: herskari ahoskabeen ahostuntzea (ahultzea)

[-jarraitu] → [+jarraitu] / [+ahots]_
 [-ahots]

Datozen bi azpi-fenomenoak (AH4a eta AH4b) asimilazioak dira berez, baina emaitza ahultzea da. Horregatik sartu ditugu atal honetan. Fenomeno honetan, /p/ eta /t/ herskari ahostun koroariak eta /k/ herskari dortsala, aurretik bokal bat dutenean, hurbilkari ahoskabe bilakatzen dira, hots, [β], [ŋ] eta [ɣ].

/al.ɖa.pa/	> [al.ɖa.βa]	
/gɔ.rɔ.t͡ʃa.t͡ʃe.ɣi.t͡ʃa.rak/	> [gɔ.rɔ.t͡ʃa.ŋe.ɣi.t͡ʃa.rak]	‘gorrotxategitarrak’
/t͡ʃin.t͡ʃɔt͡ʃ.ku.a/	> [t͡ʃin.t͡ʃɔt͡ʃ.gu.a] ¹⁴	‘txintxokoa’

¹² Kontsonantearen zati bat bakarrik galtzen denez, ez da ezabaketa, ahultzea baizik.

¹³ /ʃ/ deskribatzeko ez dugu adieraziko +jarraitu KOR +karrankaria denik, euskal fonemetan ez baitago /θ/, +jarraitu KOR -karrankaria. Bistan denez, formuletan ekonomiari eman diogu lehentasuna.

¹⁴ Adibide honetan, bigarren silaba bukaerako /t͡ʃ/ ekoizpen-akatsa da, totalka moduko bat; argi nabaritzen da grabazioa entzutean. Silaba ahoskabe akastu horrekin asimilatuta, adibide honetan /ɣ/ ordeztu /g/ egin zuen hiztunak, baina fonetiko ulertu behar da.

AH4b: jarraitu ahoskabeen ahostuntzea (ahultzea)

+ *jarraitu*
 [- *ahots*] → [+ *ahots*] / [- *konts.*]
 DOR

AH4a fenomenoaren aldaera honetan, /x/ —jarraitu ahoskabe dortsala— ahostundu egiten da bokal baten ostean, eta [ɥ] bihurtu. Pentsa liteke halako kontsonante dortsaletan ez ezik, beste jarraitu ahoskabe bazuetan ere gerta litekeela fenomeno, baina euskal errepertorioan /x/ eta [ɥ] dira ahostasuna trukatzten duten jarraitu bakarrak. Gaizki-ulertuak ekiditeko, zehaztasunez adierazi nahi izan dugu fenomeno. Hona hemen jaso dugun adibide bakarra:

/m̄ɛ̄n.ɟ̄i.a x̄ūan/ > [m̄ɛ̄n.ɟ̄i.a ɥ̄ūan] 'mendira joan'

3.1.5 *Indartzeak***IN1: /i/-ren indartzea**

[+ *goiko*]
[- *atzeko*] → $\left[\begin{array}{c} KOR \\ + \textit{jarraitu} \\ - \textit{aurreko} \end{array} \right] / [k̄onts.] [-k̄onts.]$

Indartze-fenomeno hau nahiko hedatuta dago eta herriko hizkeren ezauzgarri bereizgarri nabarmenetako bat da. Fenomeno honetan /i/ bokala —silabikoa edo irristaria— [j̄] bihurtzen da bokal artean. Ez da EP1 fenomenoarekin (§ 3.1.6) nahastu behar.

/b̄ɛ̄j̄.ak/ > [b̄ɛ̄.j̄ak] 'behiak'
 /ḡɛ̄j̄.ɔ̄/ > [ḡɛ̄.j̄ɔ̄]¹⁵ 'gehiago'

¹⁵ Adibide honetan, -ago atzizkia -o bihurtu da, hala suertatzen baita gehienetan fenomenoak kateatzearen ondorioz.

/e.ʂai.ɔ/ > [e.tʂa.jɔ]¹⁶ ‘ez zaiο’
 /la.ʂai.a.ʎɔ/ > [la.ʂa.ja.ʎɔ]

Adibide gehiago ikusteko, zeinetan /i/ silabikoa den, fenomeno kateatuetara jo behar dugu:

10. taula. IN1 fenomenoaren adibide gehiago fenomeno-katean

Sakoneko forma	Adiera	EZ1	IN1
/be.l.ɖu.ra ʔi.ɛt/	‘beldurra diet’	[be.l.ɖu.ra i.ɛt]	[be.l.ɖu.ra.jɛt]
/e.ɔn.ɖu ʔi.a/	‘egon dira’	[e.ɔn.ɖu i.a]	[e.ɔn.ɖu.ja]
/auɳ.ɖi.a ʔi.ɛ.tɛ.la/	‘handia diedala’	[auɳ.ɖi.a i.ɛ.tɛ.la]	[auɳ.ɖi.a.jɛ.tɛ.la]

Iturria: geure ikerketa.

3.1.6 Epentesiak

EP1: [j] sartzea (epentesia)

$$\emptyset \rightarrow \left[\begin{array}{c} KOR \\ +jarraitu \\ -aurreko \end{array} \right] / \left[\begin{array}{c} +goiko \\ -atzeko \end{array} \right] - [-konts.]$$

Fenomeno hau, /i/ baten eta beste bokal baten artean [j] sartzea, ez da IN1 fenomenoarekin (§ 3.1.5) nahastu behar, fenomeno ezberdinak baitira prozesu fonologikoei dagokionez: IN1ean jada badagoen soinu bat aldatzen da, eta honetan, inondik inora ere ez dagoen bat sartzen da jada badauden beste bi soinu bereizteko.

¹⁶ Bigarren silabako hasieran MSIN1 fenomeno (3.2.3) aplikatu da, baina ez dio mintzagai dugun fenomenoari eragiten.

Hortaz, hona hemen fenomeno honen adibide gutxi batzuk:

/bi.ɛk/	>	[bi.jɛk]	
/di.ɔ.ɕu/	>	[di.jɔ.ɕu]	
/ɛ.ʎi.a/	>	[ɛ.ʎi.ja]	
/di.fɛ.reɲ.t̪si.ɔ.rɛ.kin/	>	[di.fɛ.reɲ.t̪si.jɔ.rɛ.kin]	‘diferentzia horrekin’

Disimilazio hau bi helbururekin erabiltzen delako susmoa dugu. Alde batetik, entzuleak silabak eta haien banaketa hobeto uler ditzan, CVCV silaba-egitura errespetatuz. Bestetik, gaztelaniaren arau fonologikoetatik bereizteko ere erabiltzen dela pentsa liteke. Azken joera horren adibideak dira azpiko bi hauek:

/ko.lɛ.xi.ɔ/	>	[ko.lɛ.xi.jɔ]	‘kolegio’
/a.lɛ.ma.ni.a.t̪ik/	>	[a.lɛ.ma.ni.ja.t̪ik]	‘Alemaniatik’

Ahoskera-fenomenoen helburuez gehiago irakurtzeko, jo ondorioetara (§ 4).

3.2 Morfosintaxiarekin lotutako ahoskera-fenomenoak

Atal honetan azalduko ditugun fenomeno guztiak morfosintaktikoki baldintzatuak dira, hau da, hitz gramatikal edo morfema jakin batzuekin baterik ez dira gertatzen. Bestelakoan, nomenklatura eta metodologia berbera erabili dugu fenomenook deskribatzeko.

3.2.1 Morfosintaxiarekin lotutako ezabaketak

MSEZ1: aspektu burutugabeko /n/-aren ezabaketa

$$[\begin{smallmatrix} +\text{sudur} \\ \text{KOR} \end{smallmatrix}] \rightarrow \emptyset / \#$$

Morfosintaxiarekin zerikusia duen fenomeno oso emankor hau aditzaren aspektu burutugabeen —hau da, *-t(z)en* atzizkian— aplikatzen da ondoren aditz laguntzaile bat edo partikula modal bat duenean —*ote* zalantzakoa, *omen* ebidentziala, *al* galderazkoa edo *baldin* baldintzazkoa—. Hona hemen adibide batzuk:

/a.ni.ma.ṭṣeŋ ɣe.a/	> [a.ni.ma.ṭṣe ʏe.a]	‘animatzen gara’
/e.ṣa.ṭeŋ ni.ṣu.na/	> [e.ṣa.ṭe ni.ṣu.na]	‘esaten nizuna’
/xuṇ.ṭa.ṭṣeŋ ʃe.a/	> [xuṇ.ṭa.ṭṣeŋ ʃe.a]	‘juntatzen zara’
/i.kuṣ.ṭeŋ ʔe.ṭe.na/	> [i.kuṣ.ṭe ʔe.ṭe.na]	‘ikusten dudana’

Adibideetan ikusten denez, atzizkiaren bukaerako sudurkari koroariak ezabatzen dira, beti ere ondoren aditz laguntzaile bat edo aipatutako partikula modalak dituenen. Bestela, ondoren aditz laguntzailerik edo aipatutako partikularik ez dagoenean —perpaus bukaeran dagoenean edo beste partikularen bat duenean—, ez da ezabaketarik gertatzen:

11. **taula.** MSEZ1 fenomenoaren argitzeko asmatutako elkarriketa-adibideak, forma akastuna adierazita

Esaldi bukaeran	Aditz laguntzailea duela ondoan
—Zertan ai ziñan ba?	—Nei etzait bate gustatzen. / *gustatze.
—Kozinatzen. / *Kozinatze.	—Ba nei gustatze zait.

Hiztunetako batek, kaleko adineko gizonak hain zuzen, ekoizitako esaldi batean ere alde hori ederki ikusi daiteke: /ni peŋ.ṭsa.ṭṣe nun a.ɔ.ra.ṭṣeŋ aṭ nin.ṭsa.la/ ‘nik pentsatzen nuen *ahorratzen*¹⁷ ari nintzela’.

MSEZ2: /a/ determinatzailearen ezabaketa

$$\left[\begin{array}{l} + \textit{atzeko} \\ + \textit{beheko} \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / \left[\begin{array}{l} \pm \textit{goiko} \\ \pm \textit{atzeko} \\ (- \textit{beheko}) \end{array} \right] - [+ \textit{konts.}]$$

¹⁷ *aurrezten* esan nahi du, gaztelaniatik hartua.

Nahiko ohikoa den fenomeno honetan, morfema determinatzailea (erakuslea) den /a/ ezabatzen da aurretik /a/ ez den beste edozein bokal¹⁸ duenean eta ondoren kontsonante bat. Ikusi adibideak:

/a.kɛ.la.rɛ.an/	>	[a.kɛ.la.rɛn]	
/ɛ.rɔ.mɛ.ri.a βat/	>	[ɛ.rɔ.mɛ.ri βat]	
/gɔi.kal.ɔɛ.an/	>	[gɔi.kal.ɔɛn]	
/ɛ.ri.an/	>	[ɛ.rin]	‘herrian’
/ɔ.gɛi.ɬa βi.an/	>	[ɔ.gɛi.ɬa βin]	‘hogeita bian’
/iŋ.gu.ru.an/	>	[iŋ.gu.run]	
/gɛr.tu.kɔ.a.ʏɔ.a/	>	[gɛr.tu.kɔ.ʏɔ.a]	
/na.fa.rɔ.an/	>	[na.fa.rɔn]	‘Nafarroan’
/ʃɛ.krɛ.ɬu.ak/	>	[ʃɛ.krɛ.ɬuk]	

MSEZ3: bat hitzeko [β.]-ren ezabaketa (bi /a/-ren artean)

$$\begin{array}{c} \text{EZP} \\ [+ \text{jarraitu}] \rightarrow \emptyset / \left[\begin{array}{l} + \text{atzeko} \\ + \text{beheko} \end{array} \right] - \left[\begin{array}{l} + \text{atzeko} \\ + \text{beheko} \end{array} \right] \\ + \text{ahots} \end{array}$$

Hemen, *bat* determinatzaileko [β.] ezabatzen da bi /a/-ren artean dagoenean.

/preʃ.pɛk.ɬi.βa βa.ɬɛ.kin/	>	[preʃ.pɛk.ɬi.βa.a.ɬɛ.kin]	‘perspektiba batekin’
/ʃu.lɔ βa.ɬɛ.ɬi i.u:/	>	[ʃu.lɔ.a.ɬɛ.ɬi i.u:] ¹⁹	‘zulo batetik <i>uuu</i> (onomatopeia)’
/pɛr.ʃɔ.na βaɬ/	>	[pɛr.ʃɔ.na.aɬ]	‘pertsone bat’

¹⁸ Aurretik /a/ ez den edozein bokal izan behar duela diogu *alaba* hitza bezalako hitzetan ez delako -a- determinatzailekerik gehitzen, euskara batuan bezalaxe. Alabaina, jakin badakigu beste hizkera batzuetan *az* bukatzen diren hitzei -a- determinatzailea gehitu eta aurreko *a* hori disimilatzen dela. Esaterako, mendebaldeko zenbait euskalkitan /a.la.βa.a/ > [a.la.βɛ.a] egiten dute.

¹⁹ Adibide honen bukaeran MSEZ4’ fenomenoak aplikatu da, baina ez dio mintzagai dugunari eragiten.

MSEZ4: /k/-ren ezabaketa (morfema gramatikalen bukaeran, kontsonante aurrean)

DOR
[- *jarraitu*] → Ø / _# [+*konts.*]
- *ahots*

Hainbat morfema gramatikalen bukaerako /k/ ezabatzen da hurrengo hitza kontsonantez hasten bada, hain zuzen, *-tik* atzizkiaren, absolutibo pluralaren eta ergatiboaren bukaerakoak —azken bi kasuetan, ezabaketaren ondorioz ø morfema geratzen da—.

/goi.t̪ik be.ɾa/	> [goi.t̪i be.ɾa]	‘goitik behera’
/or.du.βi.ta.t̪ik sei.ta/	> [or.du.βi.ta.t̪i sei.ta]	‘ordu bietatik seietara’
/guʂ.t̪ik bo.ta.t̪ʂe.a/	> [guʂ.t̪i bo.ta.t̪ʂe.a]	‘guztiak botatzera’
/ur.t̪i.ak da.ma.kiʂ.ki.ɣu/	> [ur.t̪i.a ða.ma.kiʂ.ki.ɣu]	‘urteak daramakizkigu’
/biʂ.kai.ta.rak di.a/	> [biʂ.kai.ta.ra ði.a]	‘bizkaitarrak dira’
/ʂe.la.ɟak si.an/	> [ʂe.la.ɟa si.an]	‘zelaiak ziren’
/oik bi.ɟak/	> [oi βi.ɟak]	‘horiek biak’
/u.mi.ak ci.ki.ɟak di.ɛ.ni.an/	> [u.mi.a ci.ki.ɟa i.ɛ.ni.an] ²⁰	‘umeak ttikiak direnean’
/ik ba al a.ki.nen/	> [i βa al a.ki.nen]	‘hik ba al hekien’
/guk ge.nun/	> [gu ge.nun]	‘guk genuen’

MSEZ4': /k/-ren ezabaketa (morfema gramatikalen bukaeran, bokal aurrean)

DOR
[- *jarraitu*] → Ø / _# [-*konts.*]
- *ahots*

Aldaera honetan testuingurua baino ez da aldatzen, honakoan bokal baten aurrean gertatzen baita. Ez da inondik inora hain emankorra, seguruenan CVCV egituraren kontrakoa delako.

²⁰ Azken hitzaren hasieran EZ1 aplikatu da uneko fenomenoaren ostean.

/ʒu.lə a.t̪e.t̪i i.u:/	> [ʒu.lə a.t̪e.t̪i i.u:]	‘zulo batetik <i>iuu</i> (onomatopeia)’
/b̪er.ʒo.la.jak a̪i.cu/	> [b̪er.ʒo.la.ja a̪i.cu]	‘bertsolariak aditu’
/biʒ.kai.t̪a.rak e.t̪o.r.t̪ʂe.i.a/	> [biʒ.kai.t̪a.ra e.t̪o.r.t̪ʂe.i.a]	‘bizkaitarrak etortzen dira’
/x̪eɲ.ɗi.ak a.p̪ro.β̪e.t̪ja.t̪u/	> [x̪eɲ.ɗi.a a.p̪ro.β̪e.t̪ja.t̪u]	‘jendeak aprobetxatu’
/ɲik uʒ.t̪e/	> [ɲi uʒ.t̪e]	
/ɲik e.ʒau.t̪ʂe/	> [ɲi e.ʒau.t̪ʂe]	‘nik ezagutzen’
/ɲik i.ku.ʒi/	> [ɲi i.ku.ʒi]	

MSEZ5: /t̪/-ren ezabaketa (aditzeko morfema flexiboetan)

<i>KOR</i>	
[- <i>jarraitu</i>
	+ <i>hedatu</i>
] → ∅
- <i>laxaketaluzakorra</i>	

Modu indikatiboko NOR-NORK aditz laguntzaileko ergatiboko 3. pertsona pluraleko marka, /t̪/, ezabatu egiten da, /u/ eta /e/ artean dagoenean. Salbuespenak dira NOR *ni* edo *hi* duten aditz laguntzaileak.

/ʒu.t̪eɲ/	> [ʒu.eɲ] ²¹	
/ɗu.t̪e.nai/	> [ɗu.e.nai]	‘dutenei’
/ɗu.t̪e/	> [ɗu.e]	
/xar.t̪ʂe.u.t̪e.na/	> [xar.t̪ʂe.u.e.na] ²²	‘jartzen dutena’
/eɲ.ki.ko.u.t̪e/	> [eɲ.ki.ko.u.e]	‘edukiko dute’

Ikusi daitekeenez, /t̪/ ezabatuta ere /e/ bokalak argi uzten du ergatibo plurala hirugarren pertsona pluralekoa dela. Absolutiboa plurala denean (objektu plurala), euskara estandarrean *z* bat gehitzen zaio *t* morfemari. Dena dela, gehikuntza berria da eta Hernaniko hizkeran ez dirudi sakoneko forman dagoenik. Horregatik, pluralean *z*-rik ere ez agertzea espero izatekoa da:

²¹ Hernanin, estandarreko *zuen* /ʒun/ da beti; beraz, ez da nahasgarria.

²² Azken bi adibideotan, EZ1 fenomenoak aplikatu da aditz laguntzaileko /ɗ/ ezabatzeke.

*/s̺i.t̺u.t̺en/	> [s̺i.t̺u.ɛ̃n]	‘zituzten’
*/i.β̺il.t̺ɕ̺ei.cu.t̺ɛ/	> [i.β̺il.t̺ɕ̺ei.cu.ɛ̃]	‘ibiltzen dituzte’
*/i.c̺ɛ̺i.cu.t̺ɛ/	> [i.c̺ɛ̺i.cu.ɛ̃]	‘egiten dituzte’

MSEZ6: /t̺/-ren ezabaketa (hit^z gramatikalen bukaeran)

$$\left[\begin{array}{c} KOR \\ -jarraitu \\ +hedatu \\ -laxaketaluzakorra \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / _ \# [+konts.]$$

Hitz gramatikalen bukaerako /t̺/ ezabatzen da hurrengo hitza kontsonantez hasten bada. Aurkitu ditugun adibideetan, *bat* hitzaren edo orainaldiko lehen pertsonako aditz laguntzailearen bukaeran gertatu da:

/bat̺ ba.ʃan/	> [ba β̺a.ʃan]	‘bat bazen’
/ɛ̺.ʃa.t̺ɛ̺.it kɛ̺/	> [ɛ̺.ʃa.t̺ɛ̺.i kɛ̺] ²³	‘esaten dit <i>que</i> ’
/ɛ̺.ʃa.u.t̺ɛ̺et xɛ̺n.ɟ̺i.a/	> [ɛ̺.ʃa.u.t̺ɛ̺e xɛ̺n.ɟ̺i.a] ²⁴	‘ezagutzen dut jendea’

MSEZ7: /ʃ/-ren ezabaketa (ez partikulan)

$$\left[\begin{array}{c} KOR \\ +jarraitu \\ [+hedatu] \\ +karrankari \\ -ahots \end{array} \right] \rightarrow \emptyset / _ \# \left[\begin{array}{c} +sudur \\ KOR \end{array} \right]$$

ez hitzeko /ʃ/ ezabatzen da /n/-z hasten den aditz laguntzaile bat da-goenean ondoren. Grabazioetan baldintza morfosintaktiko honen ebidentzia positiboak bakarrik daude, baina guk dakigunez Hernanin ez da zuzena /ne̺.kɛ̺ʃ na.β̺a.i.t̺u/ > [ne̺.kɛ̺ na.β̺a.i.t̺u] egitea.

²³ Aditz laguntzailean EZ1 aplikatu da aurrena. Bestalde, /kɛ̺/ hori gaztelaniako esaldi baten hasiera da, kodealdaketa.

²⁴ Adibide honetan ere, hainbat fenomeno aplikatu dira: MSEZ2, EZ1 eta EZ2a. Aurrerago mintzatuko gara horren gainean.

/e̞ʂ nai̯ʂ/	>	[e̞.nai̯ʂ]	‘ez naiz’
/e̞ʂ nun/	>	[e̞.nun]	‘ez nuen’
/e̞ʂ ni.t̞ʂan/	>	[e̞.ni.t̞ʂan]	‘ez nintzen’

MSEZ8: /n/-ren ezabaketa (aditz trinko eta laguntzaileetan)

$$\begin{array}{c} \text{KOR} \\ [+sudur \cdot] \rightarrow \emptyset / _ [-jarraitu] \\ \text{KOR} \qquad \qquad \qquad + hedatu \end{array}$$

Aditz trinko eta laguntzaileetan, /n/ ezabatu egiten da ondoren /t̞ʂ/ edo /d̞/ duenean. Adibide bakar hau jaso dugu (behin baino gehiagotan):

/nin.t̞ʂan/	>	[ni.t̞ʂan]	‘nintzen’
-------------	---	------------	-----------

Edonola, herrian honelakoak ere entzuten dira:

/ʂe̞u̯.d̞e̞n/	>	[ʂe̞u̯.ð̞e̞n]
/ge̞u̯.d̞e̞n/	>	[ge̞u̯.ð̞e̞n]

3.2.2 *Morfosintaxiarekin lotutako asimilazioak*

MSAS1: /t̞/-ren asimilazioa (kontsonante ozen baten ostean)

$$\begin{array}{c} \text{KOR} \\ [-jarraitu] \rightarrow [ahots] / [+kots.] - \\ _ [-ahots] \qquad \qquad \qquad [+ozen] \\ + hedatu \end{array}$$

Fenomeno honetan *ta* partikulako /t̞/-a [d̞] bihurtzen da aurretik duen kontsonante ozen batekin asimilatuta. Asimilazioaren testuinguru gisa kontsonante ozenak ezartzea a proposena iruditu zaigu, MSAS1’ aldaerari erreparatzen badiogu konturatuko garelako oso asimilazio antzekoa gertatzen dela bokalen ondoren, eta horiek ere ozenak dira. Gainera, bi prozesuotan ozentasuna agertzen denez, beste kontsonante ozen batzuekin ere

asimilazio bera gerta litekeela ondoriozta daiteke, nahiz eta elkarrizketetan ez dugun halako adibiderik topatu. Hona hemen adibide batzuk:

/ʒuɲ ɬa/	> [ʒuɲ ɬa]	‘zuen eta’
/na.ɔɲ ɬa/	> [na.ɔɲ ɬa]	‘nengoen eta’
/ni.jo.ɬeɲ ɬa/	> [ni.jo.ɬeɲ ɬa]	‘nien eta’
/e.ʒaɲ ɬa/	> [e.ʒaɲ ɬa]	‘esan eta!’

MSAS1': /t̪/-ren asimilazioa (bokal baten ostean)

$$\begin{array}{c} \text{KOR} \\ [- \text{jarraitu}] \\ [- \text{ahots}] \\ + \text{hedatu} \end{array} \rightarrow \begin{array}{c} [+ \text{jarraitu}] \\ [+ \text{ahots}] \end{array} / [\text{konts.}] -$$

Fenomenoaren aldaera honetan, *ta* partikulako /t̪/-k aurretik bokal bat duenean, /t̪/-a ahostun hurbilkari bihurtzen da —[ð̪]— bokal artean gertatzen delako. Adibide batzuk:

/i.ɬe.a ɬa/	> [i.ɬe.a ð̪a]	‘egitea eta’
/i.ku.ʒi.ɬa ɬa/	> [i.ku.ʒi.ɬa ð̪a]	‘ikusita eta’

MSAS2: /d̪/-ren ahoskabetzea (asimilazioa)

$$\begin{array}{c} \text{KOR} \\ [+ \text{jarraitu}] \\ [+ \text{hedatu}] \\ + \text{ahots} \end{array} \rightarrow \begin{array}{c} [+ \text{ahots}] \\ [- \text{jarraitu}] \end{array} / \left[\begin{array}{c} - \text{ahots} \\ \text{KOR} \\ + \text{jarraitu} \\ + \text{karrankari} \\ + \text{hedatu} \end{array} \right] -$$

MSAS1 fenomenoan ez bezala, fenomeno honetan aditz laguntzaile baten hasierako [ð̪]-a ahoskabe bihurtzen da —[t̪]— *ez* partikulako /ʒ/-ren ondoren.

/e̞.ʧ̞.a.ka.ʃu/	> [e̞.ʧ̞.ta.ka.ʃu]	‘ez daukazu’
/e̞.ʧ̞.ʧ̞a/	> [e̞.ʧ̞.ta]	‘ez da’
/e̞.ʧ̞.ʧ̞u/	> [e̞.ʧ̞.tu]	‘ez du’
/e̞.ʧ̞.ʧ̞en/	> [e̞.ʧ̞.ten]	‘ez dun’

3.2.3 Morfosintaxiarekin lotutako indartzeak

MSIN1: /ʃ̞/-ren indartzea

KOR
 + *jarraitu*
 [+ *hedatu*] → [*jarraitu*] / [*ozen*] _
 + *karrankari*
 - *ahots*

Indartze honetan, /ʃ̞/ frikaria afrikatu bihurtzen da —/tʃ̞/—, hau da, *jarraitu* izatetik ez-*jarraitu* izatera pasatzen da. Soinu *ozen* baten ondoren gertatzen da, eta /ʃ̞/-a hasieran duen hitza aditz laguntzaile bat denean bakarrik.

Hemen adibide batzuk:

/e̞.ʧ̞.ʃ̞i.an/	> [e̞.ʧ̞.tʃ̞i.an]	‘egon ziren’
/i.ʃ̞an.ʃ̞i.an/	> [i.ʃ̞an.tʃ̞i.an]	‘izan ziren’
/in.ʃ̞u.ʧ̞en/	> [in.tʃ̞u.ʧ̞en]	‘egin zuten’
/e̞ʃ̞ al.ʃ̞an/	> [e̞ʃ̞ al.tʃ̞an]	‘ez al zen’
/i.ʧ̞ual.ʃ̞ait/	> [i.ʧ̞ual.tʃ̞ait]	‘igual zait’

4. Ondorioak

Behin ahoskera-fenomenoak deskribatuta, haien gaineko hausnarketa batzuk plazaratuko ditugu atal honetan. Zehaztasunetik orokortasunerako ordenari *jarraitu*ta, lehenik hainbat ohar eta hausnarketa labur partekatuko ditugu. Ondoren /e̞/ edo /a/ bokalerako joeraz mintzatuko gara eta, gero, fenomenoaren erabilera-helburuez jardungo dugu. Azkenik, fenomenoaren era-

bilera hitzun-profil jakinekin lotuta ote dagoen azalduko dugu labur. Horren ondoren, ikerketaren haria nondik jarrai litekeen proposatuko dugu.

4.1 Fenomenoen gainean esatekoak

4.1.1 *Ohar laburrak*

Kaleko gazteen ekoizpenari erreparatuta, iruditu zaigu geroz eta gutxiago aplikatzen dutela EZ5a —/j/ irristariaren ezabaketa—, zenbait hitz lexikalizatu salbu. Aldiz, EZ5b fenomenoak —/u/ irristariarenak— kontrako joera argia erakusten du. Bestalde, ikusi dugu hitz baten erroan kalitate berdineko bokalik ez errepikatzeko joera dagoela, halako adibide bakarra jaso baitugu, eta behin bakarrik: /l̥.ɛ̃n/. Horrez gain, coda silabikoan /r/ /r/ bihurtzeko joera ere nabaritu dugu (§ 3.1.4).

Ahoskera-eratorpenekin zerikusi txikiagoa badute ere, bi belaunaldien soinu- eta fonema-errepertorioan aldeak daudela argitu dugu fonema eta alofonoen atalean (§ 2.6). Txistukari frikatu eta afrikatuetan dago alde deigarriena, *z* eta *tʰri* esleitutako fonemak direla eta, gazteen fonemak lepokariak direlako, eta helduek apikariak egiteko joera dutelako. Horrez gain, [ʌ] eta [ɹ̥] soinuen belaunaldien arteko aldeaz ere mintzatu gara.

4.1.2 /ɛ̃/ edo /a/ bokalerako joeraz

Arreta bokalen arteko fenomenoetan jarriz gero, konturatuko gara /ɛ̃/ eta /a/ bokalek garrantzi berezia dutela: fenomeno askotan agertzen edo eraldatzen dira. Azaleko egiturako bokala dela eta —eraldatutakoa—, ibarreko hitzunek [ɛ̃] bokalerantz jotzen dute hainbat fenomenoren edo forma lexikalizaturen bidez, eta, kalekoek, aldiz, [a]-rantz egiten dute. DI3 eta AS3 fenomenoek [ɛ̃] joera islatzen dute, eta DI4 eta AS4 fenomenoek, [a] bokalerakoa. EZ3 eta EZ4 fenomenoek ere joera hori agerian uzten dute bi bokal horiek hiatoan elkartzen direnean. /b̥.ɛ̃.ar/ hitza horren adibide argia da, ibarrean gehiago erabiltzen baita [b̥ɛ̃] eta kalean, [bar].

Banaketa geografikoaren ordez fokua adinean jartzen badugu, ikusiko dugu kaleko nagusiek ere [ɛ]-rako joera agertzen dutela —ibarreko nagusiek baino txikiagoa hala ere—, baina kaleko gazteen kasuan anekdotikoa dela. Adinekoen aztarna horrek pentsarazten digu [a] erabiltzea berrikuntza bat dela, inguruko hizkerak Hernaniko ezaugarri honetan eragina izango zutela; dena dela, uste hori ustela ez dela ziurtatzeko, halako alternantzien analisi diakroniko bat egitea komeniko litzateke.

4.1.3 *Erabilera-helburuaren ikuspegiaz*

Ikergaiari zukua ateratzearren, pasarte honen bukaerako taulan ahoskeraren fenomenoak bi multzo handitan sailkatu ditugu, erabilera-helburuaren arabera: igortzeko erraztasuna eta ulertzekoa. Izan ere, bi jarrera horiek har litezke hizkuntzak eraldatzean: igorleak bere buruari bidea erraztea, edo hartzailearen alde egitea. Lehenean, esfortzu artikulatorio gutxi egitea igorle edo ekoizlearen mesederako da. Bigarrean, mezua ongi eta erraz entzun, ulertu eta prozesatzea da entzulearen interesa.

Bi interesak kontrajarriak dira askotan. Ekoizleak artikulatze-esfortzuak gutxitzeko joera izan dezake —asimilazioak, ahultzeak eta ezabaketak egitekoa—. Era berean, ekoizlearen aldeko prozesu horiek beren sakoneko formatik urruntzen dituzte hitzak eta entzuleari zailagoa suerta dakioko azaleko forman hitzaren sakoneko egitura antzematea; horrenbestez, baliteke gaizki ulertzea.

Oro har, sakoneko forma ez aldatzea entzulearen mesederako da, salbu aldaketak kate fonikoa era argiangoan helaraziko badu. Disimilazioa da horretarako prozesu apropos bat, aldamenen edo gertu dauden bi soinu berdin edo antzeko ezberdintzeko prozesua baita. Beste prozesu lagungarri bat hiatoan dauden bi bokalen artean epentesi kontsonantikoa egitea da (EP1), silabak ongi bereizteko aproposena den CVCV egitura (Hyman 1975: 161-162) bermatzen baitu. Horretarako beste modu bat bi bokaleko sekuentzietan bokal bat kontsonante bihurtzea (IN1) izan daiteke, entzulearen aldekoa. Halakoan harira, euskararen silabatzea ezin hobeto azaldu zuen Oñederrak (2004: 138-139) pasarte labur eta argigarri batean. Bertan

nabarmendu zuen, besteak beste, euskaraz garrantzitsuagoa dela silabatzea azentua baino. Eta, hain zuzen, lan honetan deskribatutako fenomeno asko silabatze egokia bermatzeko erabiltzen direla dirudi. Silaba egituraren nondik norakoetan sakontzeko, beste bi lan gomendatzen ditugu: *Euskararen silaba: egitura eta historia* (Jauregi 2007), eta *Fonologia, fonologiak: Fonologia Naturalari buruzko gogoetak J. I. Hualderen omenez* (Oñederra 2023), besteak beste, Donegan eta Stamperen (2009) ekarpenetan oinarritzen dena.

Ondorengo taulan, aipatutako bi interesen arabera sailkatu ditugu deskribatutako fenomenoak. Ekoizlearen aldeko prozesuak asimilazioak, ahultzeak eta ezabaketak dira; eta entzulearen aldekoak, epentesiak, disimilazioak eta indartzeak. Asimilazio batzuk ahultzaileak dira eta beste batzuk, ordea, indartzaileak. Azken horiek ekoizlearen zein entzulearen alde egiten dute, eta horregatik AS2 eta MSAS2 asimilazioak bi taldeetan sailkatu ditugu.

Guztira, 33 fenomeno dira ekoizlearen aldekoak, eta 9 entzulearen aldekoak. Guztien artean emankorrenak ekoizlearen aldekoak dira: EZ1, EZ2 (a, b, c) eta AS1 (a, b, c, d). Hala ere, entzulearen aldekoetan ere badaude oso emankorrak direnak, esaterako IN1, DI1 eta EP1.

12. taula. Deskribatutako fenomenoak erabilera-helburuaren arabera sailkatuta

Ekoizteko erraztasuna	Ulertzeko erraztasuna
AH1	DI1
AH2	DI2
AH3	DI3
AS1(a, b, c, d)	DI4
AS2	
AS3	EP1
AS3(a, b)	IN1
EZ1	MSIN1

EZ2(a, b, c)	
EZ3(a, b)	
EZ4(a, b)	
EZ5(a, b)	
MSAS1(ø,')	
MSAS2	
MSEZ1	
MSEZ2	
MSEZ3	
MSEZ4(ø,')	
MSEZ5	
MSEZ6	
MSEZ7	
MSEZ8	

4.1.4 Fenomenoak eta hiztun-profilak

Fenomenoak hiztun-profilekin alderatzean, ez dugu ikusi alde nabarmenik dagoenik fenomeno emankorrenen erabileran, profil guztietako hiztunengan baitira oso emankorrak. Hori banaketa geografikoaren arabera erabilerara estrapolatuta, ibarreko eta kaleko hizkerak funtsean nahiko antzekoak direla ondorioztatu dugu, eta dauden aldeak fenomeno ez hain emankorretan oinarritzen direla —hala ere, isoglosak sortzen dituztenak—. Alabaina, profilen arteko aldea nabariagoa da adinaren arabera geografia-aren arabera baino, aurreko azpiataletan ikus daitekeen moduan. Generoari dagokionez, ez dugu alde aipagarriarik topatu.

Fenomenoak hiztun-profilekin xeheago lotzeko beste metodologia bat erabiltzea komenigarria litzateke. Gainera, interesgarria iruditzen zaigu ha-

lako analisiak diakronikoki egitea eta ikuspegi soziolinguistikoa txertatzea, profilen arteko erabilera-aldeak nondik etor litezkeen argitzeko.

4.2 Gerora begirakoak

Hernaniko ahoskera-fenomenoen deskribapena izan da lan honetako ekarpen nabarmenena. Hari esker, herritarren hizkera errazago uler daiteke eta hainbat helburutarako onuragarria izan liteke. Esaterako, euskara estandarra ikastean eta irakastean, fenomenook ulertzea lagungarri gerta liteke ikasleen zenbait arazoren jatorria ezagutzeko, adibidez, inesibo plurala eta inesibo mugagabea ezberdintzeko zailtasuna EZ3a fenomenoan datzala jakiteko. § 3.1.1 atalean xeheago azaldu dugu bokal silabiko baten osteko /ɛ/ ezabatutakoan, inesibo pluralak eta inesibo mugagabeak forma berbera hartzen dutela, hau da, pluralaren markatzaile den *-e-* morfema ezabatzen dela eta herriko hizkeran bi numeroetarako forma *-tan* dela.

Lan honetan ez ditugu ikerketa-lanean landutako alor guztiak azaldu, hain zuzen, ez ditugu aurkeztu «hedakuntza mugatuko» fenomenoak, fonosemantika, fenomeno kateatuak²⁵ eta, horien barruan, morfema eta forma ia lexikalizatuen prosesudeskribapenak. Horiek guztiak beste lan batzuetan azal litezke, ikerketa eginda dago eta.

Aurretik aipatutakoez gain, beste hainbat ikerketa-bide urra litezke. Esaterako, interesekoa iruditzen zaigu aztertzea zein fenomeno dauden guztiz hedatuak eta zeintzuk diren hautazkoak. Horri lotuta, fenomenoak hiztun-profilekin xeheago lotuz gero, errazagoa litzateke herriko aldaerak era isolatuan deskribatzea; horretarako, metodologia egokitu beharko litzateke eta aldaera diatopikoez gain, aldaera diastratikoetan sakondu, generoa eta adina kontuan hartuta. Azkenik, erabilera-helburuen ildoan sakontzeko metodo egoki bat bilatzea berebizikoa litzateke. Geuk fenomeno-agerpenak zenbatu ditugu, hurbilpen soil gisa, baina ez zaigu era aproposa iruditzen, agian hiztunek fenomeno jakin batzuk maizago erabil-

²⁵ Atal oso bat eskaini ez badiegu ere, zenbait fenomenotan jasotako hainbat adibide fenomeno kateatuenak dira. Ikusi AH4b, DI4, EZ2a, EZ3a, EZ5b eta IN1enoak.

tzen dituztelako beren idiolektoak, hizketagaiak eta testuinguru diskurtsiboak baldintzatuta, batez ere morfosintaxiarekin zerikusia duten fenomenoz ari garenean.

Beraz, Hernaniko ahoskera-fenomenoen ikuspegi orokor bat ematea xede duen lan hau, hizkera ulertzeko lagungarria izateaz gain, beste ikerlan batzuentzako abiapuntu izan daiteke.

Bibliografia

AHOTSAK.EUS. (d.g.). «Ahotsak.eus Euskal Herriko hizkerak eta ahozko ondarea: Hernani». 2025eko maiatzaren 13an kontsultatua. <https://ahotsak.eus/hernani/>

AL-HINDAWI, Fareed Hameed eta AL-AADILI, Nesaem Mehdi (2018). «The basic tenets of generative phonology», *Journal of Education and Practice* 9 (1): 7-16.

ALTUNA, Olatz, IÑARRA, Maialen eta BASURTO, Asier (2022). *Hizkuntzen erabileraren kale neurketa: Euskal Herria 2021; Eraitzen laburpen txostena*. Soziolinguistika Klusterra.

ARANBURU, Maddi (2016). «Bi hitz Hernaniko hizkeraren inguruan». Doktoretesia, Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU). ADDI. <http://hdl.handle.net/10810/21212>

BONAPARTE, Louis-Lucien (1869). *Le verbe basque en tableaux, accompagné de notes grammaticales selon les huit dialectes de l'Euskara*. A. Lamaignère.

CAMINO, Iñaki (1999). «Goñerriko Hizkera (I)», *Anuario Del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo: International Journal of Basque Linguistics and Philology* 33 (1): 5-78. Gipuzkoako Foru Aldundia.

CAMINO, Iñaki (2000). «Abiaburu bat Donostiako euskera aztertzeko», in *Dialektologia gaiak*, Koldo Zuazo (koord.). Arabako Foru Aldundia, Kultura Saila.

CAMINO, Iñaki (2015). «Oztibarreko mintzoaz eta haren lexikoaz», *Fontes Linguae Vasconum: Studia et Documenta* 119: 5-60. Nafarroako Gobernu. <https://doi.org/10.35462/flv119.1>

CAMINO, Iñaki (2016a). *Amiküzze eskualdeko heskuara*. Nafarroako Gobernu, Euskaltzaindia.

CAMINO, Iñaki (2016b). «Zaraitzuko uskara eta Ipar Euskal Herriko berrikuntzen hedadura», *Anuario del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo* 50 (1-2): 257-300. <https://doi.org/10.1387/asju.22866>

CAMINO, Iñaki (2023). *Aturrialdeko heskuararen berrikuntzen kokagune geografikoa*. Euskal Herriko Unibertsitatea.

CHAMBERS, Jack (2003). *Sociolinguistic theory: Linguistic variation and its social significance*. 2. ed. Blackwell.

CHOMSKY, Noam eta HALLE, Morris (1968). *The sound pattern of English*. Harper & Row.

DOBERA EUSKARA ELKARTEA (2020). *Hernaniko hitanoaren taulak*. Dobera Euskara Elkartea. 2026ko otsailaren 18an kontsultatua. https://euskaraaridu.wordpress.com/wp-content/uploads/2020/04/hernaniko-hitanoaren-taulak_behinbetikoa.pdf

DONEGAN, Patricia eta STAMPE, David (2009). «Hypotheses of Natural Phonology», *Poznań Studies in Contemporary Linguistics* 45 (1): 1-31. <https://doi.org/10.2478/v10010-009-0002-x>

EREINOTZUKO AUZO UDALA (d.g.). «Sorrera». 2026ko otsailaren 16an kontsultatua: <https://ereinotzu.eus/auzo-udala/sorrera/>

GAMINDE, Iñaki (1997). *Gatikako euskaraz*. Gatikako Gogoz Euskara Taldea.

GAMINDE, Iñaki (1999). *Bakio berbarik berba*. Labayru Ikastegia.

GAMINDE, Iñaki (2000). *Zamudio berbarik berba*. BBK.

GAMINDE, Iñaki (2001a). *Leioa berbarik berba*. Leioako Udala.

GAMINDE, Iñaki (2001b). *Meñaka berbarik berba*. Meñakako Udala.

GAMINDE, Iñaki (2001c). *Mungia berbarik berba*. Mungiako Udala.

GAMINDE, Iñaki (2002a). *Arrieta berbarik berba*. Arrietako Udala.

GAMINDE, Iñaki (2002b). *Jatabe berbarik berba*. Jatabeko Udala.

GAMINDE, Iñaki (2003). *Zaldibar berbarik berba*. Zaldibarko Udala.

GAMINDE, Iñaki (2004a). *Berango berbarik berba*. Berangoko Udala.

GAMINDE, Iñaki (2004b). *Bilbotarron euskararen zuzuan*. Asapala Kultur Elkartea.

GAMINDE, Iñaki, ELGOIBAR, Esther, GOIKOETXEA, Atotz, ASTOBIETA, Oihana, SANZ, Ziortza eta GAMINDE, Jon (2005). *Derioztarron euskara*. Derioko Udala, Albia-Berri, Tximintx euskara elkarte, Bizkaiko Foru Aldundia, Eusko Jaurilaritza.

GUSSENHOVEN, Carlos eta JACOBS, Haike (2017). *Understanding Phonology*. 4. ed. *Understanding Language Series*. Routledge, Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315267982>

HUALDE, José Ignacio eta ORTIZ DE URBINA, Jon (2003). «Segmental Phonology», in *A Grammar of Basque*. Mouton Grammar Library 26. Mouton de Gruyter.

HYMAN, Larry M. (1975). *Phonology: Theory and Analysis*. Holt, Rinehart and Winston.

IGLESIAS, Aitor (2014). *Igorreko hizkeraren azterketa dialektologikoa*. Euskal Herriko Unibertsitatea.

JAUREGI, Oroitz (2007). «Euskararen silaba: egitura eta historia». Doktore-tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea.

JAUREGI, Oroitz eta OÑEDERRA, Lourdes (2015). *Euskal Fonetika- Fonologiaren ikasketarako gaiak*. EHUko Euskara eta Hizkuntza Plangintzarako Errektoreordetza. <https://ikasmaterialak.ehu.eus/hizkuntza-ikasketak/euskal-fonetika-fonologia>

LEIZARRAGA, Joanes (1571). *Iesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria*. Pierre Hautin.

MARTÍNEZ-CELDRÁN, Eugenio, FERNÁNDEZ-PLANAS, Ana María eta CARRERA-SABATÉ, Josefina (2003). «Castilian Spanish», *Journal of the International Phonetic Association*, 33 (2): 255-59. <https://doi.org/10.1017/S0025100303001373>

MORENO CABRERA, Juan Carlos (2025). *Lengua, dialectos, hablas: crítica de la dialectoideología española*. Editorial Hojas Monfies.

OPENSTREETMAP. (d.g.). 2025eko maiatzaren 16an kontsultatua: <https://openstreetmap.org>

OIHENART, Arnaut (1638/1993). *Notitia utriusque Vasconiae, tum Ibericae, tum Aquitanicae*. Eusko Legebiltzarra.

OÑEDERRA, Lourdes (2004). *Fonetika fonologia hitzez hitz*. Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua.

OÑEDERRA, Lourdes (2023). «Fonologia, fonologiak: Fonologia Naturalari buruzko gogoetak J. I. Hualderen omenez», *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»* 57 (1-2): 739-755. <https://doi.org/10.1387/asju.25973>

ZUAZO, Koldo (1998). «Euskalkiak gaur», *Fontes Linguae Vasconum: Studia et Documenta* 78: 191-234. <https://doi.org/10.35462/flv78.1>

ZUAZO, Koldo (2000). *Euskararen sendabelarrak*. Alberdania.

ZUAZO, Koldo (2006). *Deba ibarreko euskara: dialektologia eta tokiko batua*. Badihardugu Euskara Elkartea.

ZUAZO, Koldo (2008). *Euskalkiak: euskararen dialektokak*. Elkar.

ZUAZO, Koldo (2010). *Sakanako euskara. Burundako hizkera*. Nafarroako Gobernua, Euskaltzaindia.

ZUAZO, Koldo (2013). *Mailopeko euskara*. Euskal Herriko Unibertsitatea.

ZUAZO, Koldo (2018). *Sarako euskara*. Euskal Herriko Unibertsitatea.

ZUAZO, Koldo (2021). *Baigorri eta Ortzaize ibarretako euskara*. Euskal Herriko Unibertsitatea.

ZUAZO, Koldo eta GOITI, Urtzi (2016). *Uribe Kosta, Txorierri eta Mungialdeko euskara*. Euskal Herriko Unibertsitatea.

Hizkera-maila zaindu eta arduragabeen ekoitzitako euskarazko bokalen azterketa akustikoa¹

Análisis acústico de las vocales vascas producidas en
los registros formal e informal

Analyse acoustique des voyelles basques produites aux
niveaux formel et informel

Acoustic analysis of the basque vowels produced in
formal and informal styles

IRASTORZA ARZA, Garazi
Euskal Herriko Unibertsitatea EHU
girastorza007@ikasle.ehu.eus

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.336>

¹ Lan hau izen bereko Gradu Amaierako Lanean oinarritua dago.

1. Atarikoa
2. Marko teorikoa
 - 2.1 Fonologia Naturala
 - 2.2 Hizkera-mailak
 - 2.3 Bokalen azterketa akustikoa
 - 2.4 Hipotesia
3. Aurrekariak
4. Metodologia
 - 4.1 Berriemailea
 - 4.2 Corpusa
5. Analisi akustikoa
 - 5.1 Analisi akustikoaren nondik norakoak
 - 5.2 Datuak eta emaitzak
 - 5.3 Ondorioak
 - 5.4 Alderaketa
6. Ondorio orokorrak eta aurrera begirakoak

Bibliografia

1. Atarikoa

Euskara hizkuntza osasuntsu bat den heinean, aldatuz doa, gainontzeko hizkuntza ororen moduan. Hizkuntzak hizkuntzalaritzako alor guztietan aldatzen dira, eta lan honetan, hain zuzen ere, euskarak fonetika eta fonologiaren alorrean duen aldakortasunari begiratuko zaio. Izan ere, hiztunek hainbat arrazoiren arabera (testuingurua, solaskidea eta hizketagaia) hizkera-maila bat edo beste erabiltzearen aldeko hautua egiten dute, eta horrek euskararen ahoskeran aldakortasuna dakar, baita analisi akustikoan ere. Ikerketa honetan, hizkera-mailek bokalen azterketa akustikoan izan dezaketen eraginean zentratuko gara.

Azkenaldian, hizkera-mailek euskararen ahoskeran ekar ditzaketen aldaketak gero eta gehiago ikertzen ari dira, eta bokalen azterketa akustikoak ere ugaldu egin dira azken urteotan (Aizpurua 2017; Bedialauneta eta Hualde 2023; Etxeberria 1990a eta 1990b; Hualde, Lujanbio eta Zubiri 2010). Dena den, euskarazko bokal triangeluak eratzerakoan hizkera-mailen eragina aztertzen duten ikerketak gutxi dira, eta are gutxiago dira hizkera-maila arduragabea kontuan hartzen dutenak. Halaber, inguruko hizkuntzetan egindako ikerketak aintzat hartuz gero, horien ikerketaren egoera eta euskararena desberdinak dira. Horregatik, aurretik egindako ikerlanak abiapuntutzat harturik, lan honek gaiari ekarpena egin nahi dio.

Aipatutako autore horien lanak oinarri gisa hartuta, batez ere Aizpurua-rena (2017), emaitza erraz desberdindu daitezkeen bi bokal-triangelu izatea espero zen. Batetik, hizkera-maila zainduan, muturreko balioak zituen bat: bokal bakoitzaren balioak elkarrengandik garbi bereizita eta sakabanatuta. Bestetik, hizkera-maila arduragabeen triangelu zentralizatuago bat: bokalen arteko gainjartze gehiago eta bokalen balioak elkarrengandik gertuago zituena. Ikerketa egin ostean, hipotesia bete dela esan daiteke. Lanean xeheago azalduko da.

Esan bezala, aztergai nagusiak hizkera-mailak eta bokalak izan dira. Bi testuinguru desberdinetan (irratian eta etxean) grabatutako hizketetatik abiatuta, horietan ekoiztako bokalak akustikoki aztertu dira, Praat programa erabiliz. Ondoren, bertan lortutako balioekin irudi, grafiko eta taulak

osatu dira informazioa era erakargarriago eta ulergarriago batean plazaratzeko. Datu horiekin guztiekin, emaitza eta ondorioak atera dira.

Beraz, euskararen ahoskeraren aldakortasuna aztertzeke ez ezik, ikerketa hau baliogarria izan da, besteak beste, hizkera-mailek bokalen azterketa akustikoetan eragina dutela frogatzeko. Haatik, erakutsi da ez direla aldakortasunean eragiten duten aldagai bakarrak. Gaian interesa duenak alor honetan badu zer ikertu, hori guztia hobeto ulertu eta azaltzeko.

2. Marko teorikoa

2.1 Fonologia Naturala

Oñederrak (2004: 89) esan bezala, fonetika eta fonologia ezberdintzea ez ezberdintzea baino zailagoa da; beraz, lan honetan ere bi diziplinak elkarrekin landuko dira. Izan ere, urtetan beregain moduan azertuak izan arren, funtsean elkarren beharra dute. Horrelaxe definitzen ditu Lassek fonologia eta fonetika, hurrenez hurren:

Phonology proper is concerned with the function, behaviour, and organization of sounds as LINGUISTIC items; as opposed to phonetics, which is rather more 'neutral' study of the sounds themselves as phenomena in the physical world, and the physiological, anatomical, neurological, and psychological properties of the human beings that make them (Lass 1984: 1).

Hori garbi utzirik, Fonologia Naturalaren teoria zertan datzan azalduko da, eta ikerketa honetarako teoria hori zergatik hautatu den argitu. Fonologia Naturalaren ideia nagusia honako hau da: ahoskatzean eta hautematean inplizituki dauden indar fonetikoek hizkuntzaren hots-eredu biziak gobernatzen dituzte, hots-eredu horiek gizabanako bakoitzarengan duten garapenean nahiz mendetan zehar izan duten bilakaera kontuan hartuta. Horiek zergati bat dutela uste dute, eta haren berri ematea da teoriaren helburuetako bat (Donegan eta Stampe 1979: 126). Era berean, *natural* terminoa darabilte euren ustez gizakien ahoskatzeke eta hautemateke gaitasunetara mugatzen direlako sistema fonologikoak, alternantziak, aldaketa

fonologikoak eta, orokorrean, portaera fonologikoak gobernatzan dituzten indar fonetiko horiek (Hurch 2006: 541).

Aipatutako indar horiek bilakabideen bidez adierazten dira. Bilakabideak funtsean hots ordezkatzek dira: hots edo hots-talde baten lekuan beste hots edo beste hots-talde bat jartzea (Oñederra 2004: 50). Ordezkatze horiek ahoskagarritasunari eta hautemangarritasunari dagokienez optimoenak diren ezaugarrien arabera izango dira. Indar fonetikoak unibertsalak direnez, ahots-bidea eta oharren-gaitasunak unibertsalak direlako, bilakabideek ere hala izan behar. Dena den, hurrek, hizkuntzaz jabetu ahala eta ikasi beharreko hizkuntzaren arabera, bilakabide jakin batzuk gainditu beharko dituzte. Hau da, bere fonologia-inbentarioa ez dute soilik ezaugarri optimoenek eraikiko, pixkanaka itxuraldatzen joango da eta emaitza gisa gainditutako nahiz gainditu gabeko bilakabideen arteko konbinazioek hizkuntzen fonologia-sistema osatuko dute, ondorioz, hizkuntza bakoitzak berea izango du.

Bilakabide horiek era askotakoak izan daitezke: ingurunedunak, ingurunerik gabek, prosodikoak, segmentalak eta abar; sailkapena desberdina izan baitaiteke oinarrian hartzen den ardatzaren arabera. Ikerketa honetan bilakabide segmentalek, *fortitioek* eta *lenitioek* garrantzi berezia dute; izan ere, hizkera-mailen banaketarekin zerikusi handia dute. Horiek definitzeko Donegan eta Stamperen (1979) lana erabiliko da.

Fortitioak edo indartze-bilakabideak segmentu bakoitzaren tasunak (bakarka hartuta zein aldamenekoekiko nabarmenduz) indartzen dituzten bilakabideak dira; era horretan, segmentuak ahoskagarriago eta hautemangarriago bihurtzen dituzte. Prozesu horietako batzuk disimilazioak, dipton-gatzeak eta epentesiak edo eransketak dira (Donegan eta Stampe 1979: 142). Esaterako, euskal hitzun batzuek *burua* [burua] hitzari [β] epentetiko bat eransten diote bokal artean [buruβa], segmentu-katea indartu eta entzungarriago egiten duena. *Fortitioak* ingurune fonikoak eraginik ez duenean ager daitezke, baina ohikoena «indartze» posizioetan agertzea da, hala nola, bokalak silaba guneetan edo kontsonanteak silabaren ekinean (hasieran) daudenean, [β] epentetikoaren adibidean ikus daitekeen bezala.

Aldiz, *lenitioek* edo ahultze-bilakabideek segmentuak eta segmentu-bilkurak ahoskagarriago bihurtzen dituzte, euren tasunen arteko (segmentuaren beraren edo aldamenekoen artekoen) distantzia artikulatorioa laburtuz. Asimilazioak, monoptongizazioak, ahultzeak edo ezabatzeak izan daitezke horietako batzuk (Donegan eta Stampe 1979: 142). Besteak beste, ttakaren [r] galera bokal artean: [parkera] > [parkea]. Hiztunek ez dute bokalen arteko kontsonantea ahoskatzen, hots-kate hori ahoskatzea errazagoa delako, artikulatorioki egiten den ahalegina txikiagoa baita. *Lenitioak* beti gertatuko dira ingurune fonikoaren barruan testuinguruaren nahiz prosodiaren ikuspegitik «ahulenak» diren guneeetan: silabaren kodan (amaieran), bokal azentugabeetan, segmentu laburretan eta abar.

Bi bilakabide-mota horiek lotura zuzena dute hizkera-mailekin edo -egokierekin (Donegan eta Stampe 1979: 142): «fortitions apply in situations and styles where perceptibility is highly valued: attentive, formal, expressive, and lento speech». Bestalde, «lenitions apply most widely in styles and situations which do not demand clarity (inattentive, intimate, and ‘inner’ speech) or which make unusual demands on articulation (e.g. rapid tempos)» (*ibidem*: 143). Hau da, *fortitioak* hizkera-egokiera zainduenetan nagusituko dira, esaten dena ondo ulertzeko beharra dagoenetan; esaterako, oholtza gainean, aurkezpenetan eta hitzaldietan, komunikabideetan, etab. *Lenitioak*, berriz, hizkera-maila informalagoetan, hiztunaren nahiz entzulearen arreta handirik eskatzen ez denean, esaten dena esateko modua baino garrantzitsuagoa denetan, lagunartean eta egoera intimoetan, adibidez.

Ikusi bezala, bi prozesu-mota horiek estuki lotuta daude hizkera-mailekin eta, hortaz, ezinbestekoak izango dira ikerketarako. Hori horrela izanik, Fonologia Naturalak prozesu horiek, eta, beraz, hizkera-mailak, erdigunean jartzen ditu. Hizkerari eragiten dion guztia azaltzea duenez helburu, beharrezkoa zaio banaketa horren gainean lan egitea (Donegan eta Stampe 1979: 143): «The fortition/lenition distinction [...] it is indispensable in any attempt at explanation, because almost every phonological process has a corresponding process with exactly opposite effects». Burutuko den ikerketaren funtsa hizkera-mailak eta horien arteko aldakortasuna aztertzea denez, ikusmolde hori egokia da gaiaren gainean lan egiteko.

2.2 Hizkera-mailak

Hizkera-mailak definitzea ez da lan erraza, baina hizkuntzaren eta egoeraren arteko lotura egiten duen kontzeptua dela esan daiteke. Izan ere, egoeraren ezaugarriek hizkera nola kanporatzen duten baldintzatzen dute, eta, horretan, testuinguruak ezinbesteko eragina du, baita solaskideek (hartzaille nahiz entzule) eta hizketagaiek ere. Hortaz, hiru alderdi horien araberrakoa izango da hizkera-maila baten edo bestearen alde egiteko hautua (Halliday 1985: 29).

Haatik, hizkera-mailen arteko desberdintasuna eta bereizketa ez da hain finkoa, eta, horregatik, hainbat sailkapen egin izan dira. Batzuk aipatzearen, Joosek *The five clocs* (1961 [1967]) liburuan hizkera-mailak bost erlojurekin alderatzen ditu, egokiera bakoitzera egokitzeko gaitasuna dute eta elkarrekiko beregainak dira. Formalenetik informalenera antolatuta (Joos 1961 [1967]: 11): *frozen style*, *formal style*, *consultative style*, *casual style* eta *informal style*. Labovek (1996 [2006]), aldiz, lau bereizten ditu (nahiz eta azkenaren barnean beste bat gehitu), hiztunek egokiera bakoitzaren arabera hizketari jartzen dioten arreta kontuan izanda; informalenetik formalenera (Labov 1996 [2006]: 58): *spontaneous* edo *casual speech*, *careful style*, *reading style* eta *word list style*, barnean *minimal pairs style* duela.

Bi sailkapen horiek egindako beste hainbaten erakusgarri besterik ez dira, baina ez dago adostasunik sailkapen bateratu bat egiterakoan, oso zaila baita horiek sailkatzea:

Hizkera mailen banaketa ez da sinplea. Ez daude bi maila banandu eta berezi. Zaindua eta arduragabea etenik gabeko *continuum* baten ertzak dira. Tartean, batetik besterainoko maila eta aldaerak, erlazio gradual ez-diskretuan daude, zenbatzen eta hesitzen gaitz (edo ezinezko) gertatzen diren mailetan (Oñederra *et al.* 2015: 525).

Ondorioz, ikerketa honetarako *continuum* horren bi ertzak izan daitezkeenak soilik hautatzea erabaki da, emaitzarik adierazgarrienak eta elka-

rrekiko desberdinenak bi horiek izan beharko lituzketelako, eta interpreta-tzea eta ondorioak ateratzea errazagoa izango delako susmoagatik ere bai.

Halaber, euskaraz egin diren sailkapenetan bi hizkera-maila nagusi berei-zi izan dira: hizkera zaindua eta arduragabea. Lehenaren *zaindu* terminoa Mitxelenaren proposamena da, hiztunak edukiari arreta emateaz gain, edu-kia adierazteko forma fonetikoak zaintzen duen hizkera izango litzateke (Mitxelenena apud Oñederra *et al.* 2015: 506), zer esateaz gain nola esaten den ere kontuan hartzen duena, hau da, formala edo jaso. Bestetik, *maila ardu-ragabeko hizketa* Joosen (1967) eta Laboven (1996 [2006]) sailkapenetako *informala* litzateke. Bat-batekotasuna, bizitasuna eta adierazgarritasuna dira bere ezaugarriak (Oñederra 1994: 1593). Hizkera horretan edukiak besterik ez dauka garrantzia, eta horrek hitzuna oharkabean hitz egitera bultzatzen du, gorputza erlaxatu eta, ondorioz, organo artikulatzaileen ahultzea gerta-tuz. Garbi dago, beraz, aurretik azaldu bezala, hizkera-maila zaindua dela *fortitio*ak gertatzeko egokiera onena, hizkera ahalik eta hautemangarriena egitea delako helburu, hartzailearen oharmenaren mesedetan. Hizkera-maila arduragabea, aldiz, *lenitio*ak izango dira nagusi. Izan ere, artikulazioak laxatu ahala, elkarren arteko distantzia artikulatorioa laburtu egingo da eta ahoskagarriagoa izango da hizketaren ekoizpena.

Arestian aipatu moduan, muturrekoenak izan daitezkeen bi hizkera-maila horietan ekoizitako bokalekin egingo da lan. Batetik, zaindurako irratsaio baten zati bat erabiliko da, zeinetan aurkezlearen hizkera aztertuko den; hain zuzen ere, ekoizten dituen bokalak. Irratiko saio bat izanik, kontuan hartu behar da elkarrizketa formal batean baino hizketa arduragabea-ko ekoiztea litekeena dela, ozen irakurtzearen eta inprobisatzearen tarteko zerbait da eta. Dena den, entzuleria erabat ezezaguna eta zabala denez, Eus-kal Herria osoa biltzen duena, ezinbestekoa izango da hizketa ekoizteko moduari arreta berezia jartzea eta ahalegin berezia egitea gainerakoek me-zua ondo jaso eta uler dezaten. Bestetik, hizkera-maila arduragaberako egu-neroko kontuez hitz egiten duen grabazio bat erabiliko da, bere etxean ber-tan grabatua, helburua hitzuna ahalik eta erlaxatuen egotea eta elkarrizketa ahalik eta informalena izatea baita.

2.3 Bokalen azterketa akustikoa

Ikerketa honen muina hizkera-mailak oinarri hartuta pertsona beraren bokal-triangelua zenbat eta nola aldatzen den ikertzea denez, bokal-triangelua zer den azalduko da; baina lehendabizi, bokalak definituko dira: «Bokalak aire etorriari traba gutxien egiten dien hots motak dira» (Oñederra 2004: 60). Hizkuntzek bokal bat baino gehiago dituzte, eta bokalen arteko desberdintasunak formanteen balioen arabera definitzen dira. Formanteak hots-uhin konplexu bat osatzen duten osagai indartsuenek biltzen dituzten maiztasun-multzoak dira, ahots-bidearen erresonantzia guneen araberrako maiztasunetan kokatzen direnak (*ibidem*: 90). Erresonantziak, berriz, airearen bibrazioek sortutako notak izango lirerateke, bokal-traktuaren forma eta neurriaren araberrakoak (Ladefoged 2001: 33). Hortaz, formanteak, batez ere lehena eta bigarrena, bokalak akustikoki definitzeko ezaugarri funtsezkoenak dira. Oñederrak (2004: 90) bokal nolakotasunak bereizteko, deskribatzeko eta sailkatzeko erabiltzen direla gehitu du; /a/ eta /o/ bokalen formanteen balioak (F_1 eta F_2) desberdinak izango direla, alegia.

Halaber, formanteen balio ezberdin horiek hainbatetan aipatutako bokal-triangelua eraikiko dute. Baina nolatan osatzen dute triangelu forma? Bada, Ladefogedek, gaztelania adibide hartuta, honela azaltzen du:

The Spanish vowels are fairly evenly distributed near the perimeter of the vowel space. The three vowels *i*, *a*, *u* are near the corners of this space, and thus as far apart from each other as possible. The other two vowels, *e* and *o*, are spaced at intermediate distances. Because the three vowels *i*, *a*, *u* are as auditorily distinct as possible, they are very effective ways of distinguishing words. [...] If there are two further vowels, as in Spanish, they are likely to be placed so that the resulting set of five vowels is distributed in the possible vowel space in the most efficient way. [...] These vowels are as auditorily distinct as any five vowels can be (Ladefoged 2001: 35).

Era berean, ondorengo lerroetan (*ibidem*: 35), munduko hizkuntzen bokal sistemei erreparaturaz, patroi jakin batzuk eratzeko joera dutela adierazten du, eta horregatik hartzen dutela triangelu itxurako irudia. Gainera, badirudi hizkuntzek bost edo zazpi bokal izatea ohikoagoa dela lau edo sei

izatea baino, modu horretan bokal-sistema triangeluar simetrikoko bat eratzea posible da eta.

Triangelu hori bi formanteren arabera eraikitzen da, lehena (F_1) eta bigarrena (F_2) izendatzen dira. Formanteen balioak hertzetan (Hz) neurtzen dira, eta hots batek segundoko zenbat ziklo dituen adierazten dute, hau da, 300 Hz dituen uhinak 300 ziklo segundoko izango ditu:

Hotsa giza belarriak entzun dezakeen aire mugimendua dela aintzat hartuta, airea UHINETAN mugitzen dela jakinda eta gogoan izanik uhin horiek presio igotze eta jaiste erregularrak direla, *maiztasuna* azalduko dugu esanez denbora kopuru batean gertatzen diren presio aldaketan neurria dela. Ohikoena da denbora segundotan neurtzea eta presio aldaketak ZIKLOTAN. Ziklo bat presio igotze eta presio-jaiste oso bat da: uhin sinusoidalaren gorako eta beherako olatua edo zirkulu oso baten ibilbidea (bidean egiten diren angeluen sinuak kalkulaturik eta denboran zehar marraztuta) (Oñederra 2004: 110).

Ondorioz, formanteek bokalen balioen gaineko informazio akustikoa eskainiko dute, formante bakoitzaren bidez lortutako hertzen balioak desberdinak izango direlarik, hau da, bokal beraren F_1 eta F_2 balioak desberdinak izango dira. Era berean, bokal bakoitzak maiztasun balio ezberdinak izango ditu, besteak beste, bokal bakoitza ahoskatzeko mihia posizio ezberdinetan jartzen baita. Formante bakoitzaren balioetan sakondu aurretik, ikerketan aztergai izango diren bost bokalak² aurkeztu eta definituko dira³.

Bokalik muturrekoenak /a/, /i/ eta /u/ dira. /a/ bokala ahoskatzeko mihia atzean eta ahalik eta beheren kokatzen da, eta, horregatik, bokal irekiena da; /i/ ahoskatzeko, aurrean eta goian; eta /u/ ahoskatzeko, atzean eta goian. Hortaz, bi bokal horiek itxiak dira. Hiru bokal horien artean daude falta diren beste biak: /e/ eta /o/. /e/ ahoskatzeko mihia aurrean kokatu behar da eta ahoa erdi itxita egongo da; /o/ ahoskatzeko, aldiz, atzean eta erdi itxita.

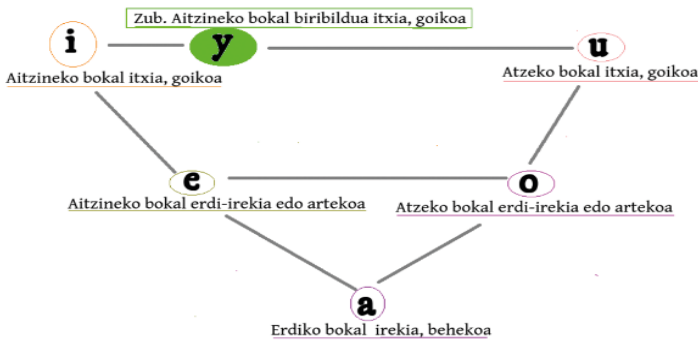
² Euskaldun batzuek seigarren bokal bat ere badute, /y/, baina gure berriemailea erdialdeko sartaldekkoa (Zuazo 2014) denez, bere bokal-sisteman bost bokal besterik ez ditu, eta, horregatik, horiekin bakarrik egingo da lan.

³ Nazioarteko Alfabeto Fonetikoa (ingelesez IPA siglaz ezagutua) hartu da oinarri horretarako.

Horregatik, bi bokal horiek *artekoak* izendatzen dira. Parametro horiez gain, beste bat ere gehi daiteke: biribiltasuna. Hori bokalak ahoskatzerakoan ezpainak biribiltzeari edo ez biribiltzeari dagokio. Biribilak /u/ eta /o/ dira, eta gainerakoak (/i/, /e/ eta /a/) ez-biribilak. Diagrama honek bokal bakoitzari dagozkion ezaugarriak biltzen ditu:

1. irudia. Euskal bokalen diagrama.

Ahoaren irekiera eta mihiaren kokapenari begira egindako sailkapena

Euskararen bokalak

Iturria: Wikipedia.

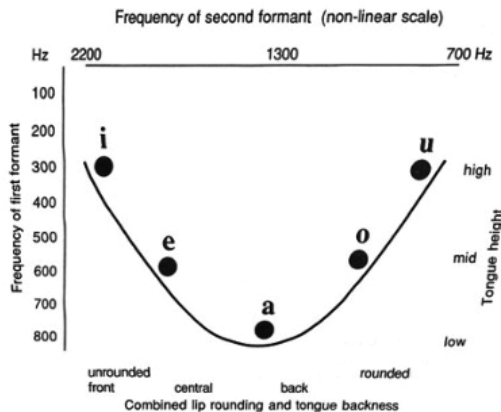
Bokal bakoitza garbi azalduta, F_1 eta F_2 n murgilduko gara. F_1 ek mihiaren posizio bertikala islatzen du. Hortaz, ahoa itxien edo mihia goien izatea eskatzen duten bokalek izango dituzte formante horren balio baxuenak, Hz gutxien, alegia (/i/ eta /u/). Balio altuenak berriz, Hz gehien, aldiz, ahoa irekien edo mihia beheren izanda ahoskatzen direnek izango dituzte (/a/). F_2 mihiaren posizio horizontalarekin lot daiteke. Mihia aurrean dela ahoskatzen direnek izango dute F_2 ko baliorik altuena (/i/), eta atzean dela ahoskatzen direnek, aldiz, baxuena (/u/). Dena den, hori ez da erabatbetetzen. Izan ere, /a/ da mihia atzean izanda ahoskatzen den bokala, baina F_2 formanteak lehenengo definizio horri jarraituz, erdibidean ahoskatzen dela

adierazten du. Ondorioz, definizio osatuago bat emate aldera, bigarren formante hori mihiaren posizio horizontalarekin lotuta egoteaz gain, ezpainen biribiltzearekin ere lotuta dagoela azpimarratzen du Ladefogedek:

A major part of the lowering of the second formant is due to the increase in lip-rounding. The lips are much together for *u* than they are for *a*. Accordingly, the scale should be taken as reflecting lip rounding as much as the backness of the tongue (Ladefoged 2001: 41).

Hori guztiari esker, triangeluak formante balioen eta mihiaren posizioen hurbilpen bat islatuko du. Izan ere, diagrama F_1 eta F_2 ren balioak islatuz osatzen da: oro har, ardatz bertikalean F_1 balioak agertzen dira, eta ardatz horizontalean, F_2 balioak. Irizpide horiek kontuan hartuz gero, triangelua osatzeko gai izango gara. Jarraian erantsitako irudia (2. irudia) gaztelaniazko bost bokalen batez besteko balioek osatzen duten bokal-triangeluaren erakusle da.

2. irudia. Gaztelaniazko bokal-triangelua, bi formanteen balioak islatzen dituena

Iturria: Ladefoged 2001: 42.

Dena den, badira bokalen azterketa akustikoa irudikatzeko beste diagrama batzuk ere, hirugarren irudikoa kasu. Horrek hizketan zehar ekoiztako bost bokalen balio guztiak erakusten ditu, ez horien batez besteko balioa soilik. Datu gehiago agertzen direnez, ikuspuntu osoagoa ematen du, eta, beraz, interesgarriagoa izan daiteke.

3. irudia. Markinako (Bizkaia) berriemaile batek ekoiztako bokalen kokapena

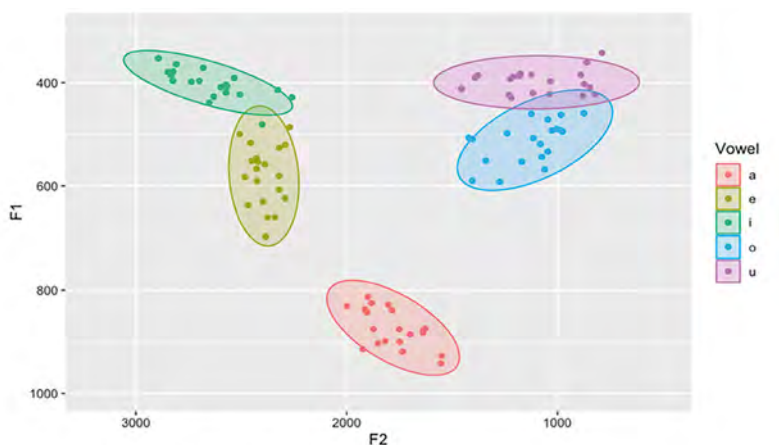

Figure 10 (Colour online) Vowels in $F1 \times F2$ space. Measurements in Hz.

Iturria: Bedialauneta eta Hualde 2023: 1107.

2.4 Hipotesia

Bigarren atalean, hots-ordezkatzeak edo bilakabideak hizkera-mailen araberakoak izan daitezkeela azaldu da, hizkera-maila jakin batean jarduteak hots-ordezkatze batzuk erraztuko dituela, alegia. Ikerketa honetan aztertuko diren bi hizkera-mailen kasuan, banaketa nahiko garbia izatea espero da. Alde batetik, hizkera zainduan, hiztunak batik bat ahoskatzeko moduari erreparatzen dionez, litekeena da segmentuen tasunak indartzen dituzten bilakabideak aurkitzea (*fortitioak*), segmentuak gehiago eta hobeto

artikulatzea, alegia. Ondorioz, hizkera arduragabeen, kontrakoa espero beharko litzateke: ahoskatzeko moduari baino, edukiari garrantzi handiagoa ematen zaionez, segmentuak ahoskatzeko modu errazena lehenestea, artikulazioak erlaxatuz eta euren arteko distantzia artikulatorioa laburtuz; beraz, segmentuen tasunak ahultzea, *lenitioak* gailenduz. Horregatik, ikerketarako 2.1 atalean aurkeztutako hizkera-egokieren banaketarekin bat datozen bi grabaketa testuinguru hautatu dira. Izan ere, segmentuen indartzeak esandakoa ondo ulertzeko beharra dagoenetan gertatuko dira, komunikabidetan (irratian), kasurako; eta, ahultzeak, berriz, hizketak solaskiddeen arreta berezirik eskatzen ez duenean, esaterako, egoera intimoetan (etxean).

Bi hizkera-mailen arteko aldea hobeto ulertu eta ikusteko, era askotako diagrametan islatuko dira lortutako emaitzak. Hasierako hipotesia hizkera-mailen artean desberdintasunak egotea da. Batetik, hizkera zainduan ekoitzitako bokalek garbiago ahoskatuak eta gehiago artikulatuak izan beharko luketenez, bokal horien balioak muturrekoagoak izatea espero da, eta, beraz, triangelu handiago bat osatzea. Era berean, ez da gainjartzerik espero bokalen gauzatze-eremuetan, baizik eta eremu horiek ondo bereiztea nahiz elkarrengandik bereizita agertzea. Bestetik, hizkera arduragabeen ekoizitakoen kasuan, ez da hain kontraste nabarmena espero. Horiek ekoiztean artikulazioen arteko distantzia artikulatorioa laburragoa denez, bokalen balioak ere elkarrengandik gertuago egongo direla uste da, triangelu txikiago bat sortuz. Horregatik, oso litekeena da bokal desberdinen balioak gainjartzea eta gauzatze-eremuak ondo ez bereiztea, bokalen balioen arteko nahas-mahasa sortuz.

3. Aurrekariak

Aurrekarietarako buruzko atal honek egungo ezagutzak deskribatzea du helburu, gaiaren gainean aurretik argitaratu diren antzeko beste lan batzuk oinarri hartuta. Beste hitz batzuetan adierazita, ikerketaren egoera zertan den azalduko da. Atariko atalean esan bezala, gutxi dira gaurdaino euskal fonetikaren eta fonologiaren alorrean bokalen triangeluetan hizkera-mailen ar-

teko aldakortasuna aztertzeke egin diren lanak. Aitzitik, bokalen azterketa akustikoak egin dituztenak badira, hala nola Goizuetako (Nafarroa) euskaraz aztertu zutenekoa (Hualde, Lujanbio eta Zubiri 2010) edo Markinakoa (Bedialauneta eta Hualde 2023). Goizuetakoan bi berriemaileen bokalen batez besteko balioek osatzen duten triangulua aurkezten da (Hualde, Lujanbio eta Zubiri 2010: 122). Markinakoa, berriz, berriemaileek ekoitzitako bokal gehiagoren balioak biltzen dituen diagrama (Bedialauneta eta Hualde 2023: 1107).

Horiez gain, badira ikerketa honetarako interesgarriagoak izan daitezkeen beste lan batzuk, bokaletan gertatzen diren aldaketak aztertzeke hizkera-mailen aldakortasuna kontuan hartzen dutenak. Jarraian, xehetasun gehiagoz aurkeztuko dira, ikerketa aurrera eramateko baliagarriak izan direlako.

Lehenik eta behin, Penelope Eckert eta William Labov (2017) idatzitako artikulu bat aurkeztuko da, hizkera-mailen arteko aldakortasuna lan-tzen delako. Hain zuzen, ikerketa horietan norbanakoaren identitateaz gain, testuinguru soziala ere kontuan hartzen da, testuinguruaren arabera hizkuntza nola aldatzen den aztertzeke. Batetik, Couplandek (Coupland apud Eckert eta Labov 2017: 471) emakumezko bidaiaria-agenten baten hizketa aztertzen du, lagunekin jokoan eta etxean familiarekin dagoela, atzeko beheranzko diptongoak (ingelesez, *back upliding vowels*) nola aldatzen diren ikertuz. Bokalek aldaketa gehien jasaten duten testuinguruaren jokoarena dela ondorioztatu daiteke, eta gordetzailena edo aldaketa gutxienekoa etxekoa dela (Eckert eta Labov 2017).

Bestetik, Podesvak (Podesva apud Eckert eta Labov 2017: 474) egindako beste ikerketa bat aipatzen da, eta hor ere mutil baten bokalak aztertzen dira hiru testuinguru desberdinetan: laneko zuzendariarekin egindako bileran batean, lagun minarekin afaltzean eta parrandan. Parrandan bokalek aldaketa gehiago jasaten dituzte gainerako testuinguruetan baino: «For all eight of Regan's vowels, F_1 is clearly highest for the Night Out setting, indicating greater sonority. For the high and mid vowels, F_1 values for the Friend setting are intermediate between Night Out and Supervisor» (Podesva apud Eckert eta Labov 2017: 474). Ondorioz, bi ikerketa horiek gar-

bi erakusten dute hizkera testuinguruaren arabera aldatu egiten dela, baita bokalen balioak ere.

Gaztelaniaren gainean lan ugari egin badira ere, Begoña Arbuluk (1998) egindakoak aipamen berezia merezi du. Lan horretan gaztelania bigarren hizkuntza gisa ikasi duen Georgiako neska baten bokalen azterketa akustikoa egiten du hizkera-maila arduragabe eta zainduko datuak erkatuz. Hauek dira lortutako emaitzak:

Hemos visto a través de los datos analizados que las realizaciones del sistema vocálico de la interlengua de esta hablante nativa de georgiano experimentan un comportamiento similar a las del español como lengua materna, pues presentan variación estilística, que se traduce en dos aspectos fundamentales: primero, en una clara tendencia a realizaciones vocálicas más centralizadas y, segundo, en una mayor desorganización del reparto de dichas realizaciones vocálicas espontáneas en el espacio formántico (Arbulu 1998: 463).

Gaztelaniarekin jarraituz, Harmegnies eta Poch-Olivék (1992) egindako ikerketa ere baliagarria da. Autoreek diotenez, garai hartan, bokalen azterketa fonetiko nahiz akustikoak laborategiko ikerketak oinarri hartuta egiten ziren, eta ikerketaren egoera aldatu nahiz, gaztelaniaren bokalismoan eragina izan zezakeen aldagai bat aztertzea erabaki zuten: hizkera-estiloa (Harmegnies eta Poch-Olivé 1992: 430). Horretarako, hizkera arduragabea eta laborategian grabatutako hizkera (hitz-zerrenden irakurketa) erkatu zituzten, euren ustetan muturrekoenak zirelako.

Emaitza Arbuluren ikerketarekin eta 2.4 atalean proposatutako hipotesiarekin bat dator. Izan ere, hizkera arduragabeko bokalen balioak zentralizatuagoak dira laborategian ekoitzitakoenak baino. Era berean, bokalek osatutako formanteen balioak elkarrengandik hurbilago daude hizkera arduragabeen (*ibidem*: 435). Ondorioz, ikerketa horrek ere bi hizkera-mailen arteko aldakortasunaz jabetzeko balio du, eta baita ikerketa honetan esku-ra daitezkeen emaitzen ideia bat egiteko ere.

Azkenik, euskarara etorrita, Pilar Etxeberriaren lanak (1990a eta 1990b) dira aipatzekoak; haietan Zaldibiako (Gipuzkoa) bokalen azterketa akustikoa egiten du. Hamar herritarren hizketa grabatu eta lehen hiru formaki-

nen araberako azterketa akustikoa eginez, bokal-triangeluak eraiki eta konparatzen ditu. Ikergaiak ikerketa honetatik zertxobait urundu arren, berriemaileek fitxetatik irakurri beharreko esaldietan ekoiztako bokalak soilik aztertzen baitira (Etxeberria 1990a: 75), ikerketa interesgarria da euskarazko bokal azentugabeen eta azentudunen artean dagoen bereizketa ulertzeko.

Batetik, bokalek (azentudun eta azentugabeek) elkarren artean desberdintasun handirik ez dutela adierazten du, eta bokalen arteko bereizketa bat egitea alferrikakoa dela uste du:

Bokal azentugabeetan bokal batetik bestera dauden distantziak eta lekuguneak zertxobait aldatzen badira ere, eta diferentzia horiek ebakeran nabarmendu, ez dut uste oso garrantzizkoak eta ohargarriak direnik, ez behintzat beste zenbait hizkuntzatan gertatzen diren mailakoak, eta ezta ere azentudunen eta azentugabeen arteko adierazi joeraz baliaturik euren artean bereizteko modukoak (Etxeberria 1990b: 94).

Eta bestetik, aipatzen du lehen bi formanteen banatze-eremuek ez dutela bokal azentudunak eta azentugabeak kontrastatzeko modurik eskaintzen (*ibidem*: 64). Hortaz, esan daiteke esku artean den ikerketa honekin ere ezingo litzatekeela horren gaineko ondorio esanguratsurik atera⁴.

Amaitzeko, Ainhoa Aizpuruak 2017an burututako lana ekarriko da. Lan horretan bi bertsolariren (Uxue Alberdi eta Maialen Lujanbio) bokal-triangeluak aztertzen ditu bertsoa eta hizketa laua, eta bokal azentudunak eta azentugabeak aldagaitzat hartuz. Funtsean, hemen egingo den gauza berdina egiten du, baina desberdintasun txiki batekin: aztergai dituen tesuinguruetako bi hizketak hizkera zainduari dagozkio, nahiz formaltasun-maila desberdina izan. Emaitzak interpretatzean bertso eta hitz lauaren artean aldea badagoela dio, hau da, hizketa-moldeak bokalen kokapen akustikoan eragina duela (Aizpuru 2017: 109). Izan ere, bertsoan aritzean

⁴ Dena den, Ane Apezetxeak bere Gradu Amaierako Lanean (2024), formanteen balioak kontuan izanda, Goizuetako bokal azentudun eta azentugabeen artean aldakortasuna badagoela frogatu zuen. Beraz, azterketa gehiago beharko dira kontua hobeto ulertzeko.

bokalek kokapen muturrekoagoak dituzte, hitz lauz erdirago kokatutakoen aldean (*ibidem*: 108). Jarraian, hizketa arduragabeko daturik ezean honako hipotesia botatzen du:

Lan honetan bildutako datuen joera ikusita eta hori ulertzeko emandako azalpenean oinarrituta, espero izatekoa litzateke (lan honetan aztertu ez den arren) testuinguru informalgoetan ekoizitako hizketa lauak triangelu are zentralizatuagoa osatzea, balio aldakorragoekin (Aizpurua 2017: 109).

Beraz, komunikazio-moldearen arabera triangelu bokalikoa alda daiteke-ela erakusten duten ikerketa horiek abiapuntutzat harturik, zeregina 2.4 atalean proposatutako hipotesia (Aizpurua aipu horretan proposatutako berdina) betetzen den edo ez frogatzea izango da.

4. Metodologia

4.1 Berriemailea

Lan honetan zedarritutako helburuak betetze aldera, berriemaile bakarraren bi hizkera-erregistro (edo hizkera-maila) aztertu dira: erregistro arduragabea eta zaindua. Hiztun guztiek erregistro arduragabea darabilte haien egunerokoan, baina zaindua ez. Hortaz, hizkera zaindua ere egunerokoan maiz erabiltzen duen berriemaile bat behar zen; horregatik, irratiesatari bat izan da aukeratua.

Berriemailea Itsasondon (Goierri, Gipuzkoa) jaio eta hezitakoa da, duela urte batzuetatik Altzagan, alboan dagoen herri batean, bizi arren; bere euskalkia erdialdeko sartaldekkoa izango litzateke (Zuazo 2014), euskara etxean jaso baitzuen. Oinarritzko zein unibertsitateko ikasketak euskaraz egin zituen, eta beti bizi izan da euskaraz eta euskal testuinguruan murgilduta. Irratian 1991n hasi zen; beraz, hogeita hamalau urte luze daramatza bere egunerokoan hizkera zaindua erabiltzen. Beraz, bi hizkera-erregistro argi erabili eta bereizten dituen berriemailea da.

4.2 Corpusa

Hizkera zainduko grabaziorako berriemaileak aurkezten duen Landaberri saioko 2025eko urtarrilaren 18ko programa erabili da, EITB nahieran plataformatik aukeratua. Audio hori ahalik eta kalitate, egoera eta baldintza onenetan grabatuta dagoela aipatu behar da. Hasteko, irratiko estudio in-sonorizatu batean grabatua da; bertan, Sennheiser MD 441-U mikrofonoa darabilte ahotsa grabatzeko, .wav formatuan. Ondoren, AEQ Arena Mixer nahasketa erabiltzen dute audioa editatu eta gordetzeko⁵. Hizkera arduragabeko jarduna, aldiz, berriemailearen etxean grabatu da, bera ahalik eta erosoan sentitzeko eta, hortaz, egokiera natural eta arduragabeen aritzeko. Era berean, elkarrizketa baino gehiago, solasa izan dela aipatu beharko litzateke, bera sukaldean ari zela grabatu baita. Kasu horretan, EHUko Letren Fakultateak utzitako TASCAM DR-05 V2 grabagailua erabili da, eta solasaldi hori ere .wav formatuan grabatu da.

Iraupenari dagokionez, bi grabazioetan lehenik berriemaileak soilik hitz egiten zuen zatiak identifikatu dira. Hizkera zainduko grabazioan kontuan hartutako corpusak 1:53.12ko iraupena du; hizkera arduragabeak, aldiz, 2:12.47koa. Hasiera batean, bi grabazioen iraupena berdina izatea pentsatu zen, bi minutu ingurukoa. Baina bokalak kontatzen hastean, kopuru aldetik bazen desberdintasunik, eta, beraz, bokal-kopurua berdindu nahian, hizkera zainduko grabazioko corpusa pixka bat laburragoa izatea, eta arduragabekoa zertxobait luzeagoa izatea erabaki zen. Jarraian, berriemaileak hizkera-maila bakoitzean ekoiztako bokaletatik azterketarako hautatutako bokal-kopurua adierazten duen taula emango da.

1. taula. Hizkera-maila bakoiztetik azterketarako hartutako bokal-kopurua

	a	e	i	o	u	Gutzizkoa
Hizkera zaindua	154	124	65	76	47	466
Hizkera arduragabea	164	104	73	72	32	445

⁵ Datu tekniko horiek guztiak Joseba Arzallus irratiko teknikariari esker eskuratu dira.

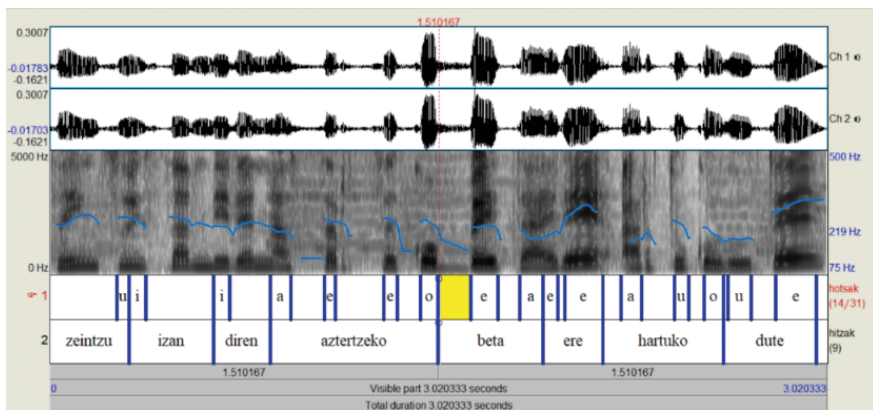
5. Analisi akustikoa

5.1 Analisi akustikoaren nondik norakoak

Behin erabiliko den corpusa eskura eta ondo definituta izanda, bokalen azterketa akustikoa burutu da, eta, horretarako, batez ere Praat programa erabili da. Lehenengo pausoa berriemaileak zein zatitan hitz egiten duen identifikatzea izan da⁶, eta zati horiek hiru segundoko zatietan edo laburra-goetan banatzea, kronologikoki zenbatuta. Garrantzitsua da hain zati laburrak hautatzea espektrogramak hobeto irudikatzen direlako, eta, beraz, errazago lan egiteko aukera ematen duelako. Zati horiek prest izanda, hurrengo pausoa espektrogrametan bokal bakoitza identifikatzea izan da. Horretarako, audio-zati bakoitzerako Textgrid bat sortu da; bertan, ekoiztako hitzak lerro batean adierazi dira, eta bokalak beste batean, bokal bakoitzaren hasiera eta amaiera mugatuz.

Jarraian, hizkera zainduko grabazioko hotsen segmentazioaren adibide bat aurkeztuko da:

4. irudia. Hotsen eta bokalen segmentazioa Praat programan

⁶ Bi grabazioekin prozedura berdina jarraitu da.

Irudi horri erreparatuz gero, ikus daiteke ikerketa honetan ez direla ekoitzitako bokal guztiak kontuan hartu. Hain zuzen ere, hauek dira ikerketatik kanpo utzitako bokalak:

- Bokal sudurkariak
- Diptongoak
- Garbi bereizten ez diren hiatook edo elkarren ondoan ageri diren bokalak
- Bokal luzeak

Erabaki hori ondorengo irizpideak erabilia hartu da. Batetik, bokal sudurkariak, kontsonante sudurkarien aurretik nahiz atzetik ageri direnak, ikerketatik at utzi dira, sudurkaritasunak formanteen balioetan eragiten duelako. Bestetik, diptongoak ere ez dira aztertu, bokalez bestelako nolokotasuna dute eta. Era berean, garbi bereizten ez diren hiatook edo elkarren ondoan ageri diren bokalak ere kanpoan geratu dira. Izan ere, bokal horien arteko muga identifikatzea zaila izan da, batez ere hizkera arduragabeko grabazioan ekoitzitakoena; hizkera zainduan gehiago artikulatzen duenez, muga erabakitzea errazagoa izan da. Azkenik, bokal luzeak ere aztertu gabe geratu dira, diskurtsoa antolatzeke edo ideien arteko loturak egiteko denbora hartzean ekoitzitakoak; batik bat, ahozkotasunean hain ohikoa den *eee*⁷.

Ondorengo eginkizuna mugatutako bokal horien formante balioak lortzea izan da. Horretarako, banan-banan eskuz kalkulatu beharrean, Krajewska eta Jauregik idatzitako *Fonetika akustikoa: Praat erabiltzeko eskuliburuan* partekatzen duten script bat erabili da (Krajewska eta Jauregi 2021: 54), zeinak aurrez mugatutako bokal guztien F_1 eta F_2 balioak (eta

⁷ Zenbait ikerketatan bokal guztiak hartzen dira kontuan azterketa akustikoa egiterakoan. Aizpuruak (2017), adibidez, sudurkariak ere aztertu zituen. Baina ikerketa honetan, irizpide horiek hartzea erabaki da aztertutako bokalak elkarren artean ahalik eta nolokotasun antzekoena izateko, eta elkarren arteko bereizketarik ez izateko.

bokal horien iraupena) Exceleko taula batera ekartzen dituen⁸; kasu honetan, bi taula egin dira, hizkera-maila bakoitzeko bat.

Lortutako balioak eta datuak hobeto ikusarazteko, hainbat grafiko eta taula egin dira. Batetik, batez besteko balioak biltzen dituen taula nahiz diagramak sortzeko, aipatu berri den eskuliburuan luzatzen den Exceleko txantilo bat erabili da (*ibidem*: 59). Bestetik, datu gehiago erakusteko baliagarriak diren diagrama gehiago lortzeko helburuarekin (bokalen balio guztiak eta horien multzokatzeak ageri dituztenak), R programa ere erabili da Dorota Krajewska irakasleak utzitako kodeari esker⁹. Hainbat parametro aldatu ostean, emaitzak lortzeko grafikoak sortu dira¹⁰, eta horiek ere hurrengo atalean erakutsi eta aztertuko dira.

5.2 Datuak eta emaitzak

Atal honetan, eskuratutako datuak aurkeztu eta interpretatuko dira. Bidualagoak eta ulergarriagoak izateko, datu eta emaitzak taula eta grafikoetan jasotzea erabaki da, elkarren ondoan ezarririk (lehenik hizkera-maila zaindua eta, ondoren, hizkera-maila arduragabea), bi hizkera-mailen arteko aldea eta konparazioa hobeto ikus eta uler dadin. Era berean, aurrekarien atalean aipatutako ikerketetako emaitzekin alderatuko dira ikerketa honetan lortutakoak.

Grafikoak aurkeztu aurretik, taula hauetan hizkera-maila bakoitzean ekoiztako bokalen F_1 eta F_2 balioen datu orokorrak bildu dira:

⁸ Formanteen balioak lortzeko hainbat modu eta metodo daude, ohikoena bokal bakoitzaren iraupenaren arabera erdiko puntuaren balioak hartzea da, eta hori da ikerketa honetan erabilitakoa. Halere, Houzar eta Skarnitzlek (2023) erdiko puntuko balioak erabiltzeaz gain, beste bi metodo ere erabili zituzten hizketa zaindu eta arduragabeen ekoiztako bokalen azterketa akustikoa egiterakoan: bokal bakoitzaren bigarren herenaren batez besteko balioak erabiltzearena eta bokalen iraupenaren % 20 eta % 80 bitarteko balioak erabiltzearena (hasierako eta amaierako % 20ak alde batera utziz) alboko segmentuen eragina ahalik eta txikiena izateko. Metodo batekin zein bestearekin eskuratutako emaitzek aldakortasun nabarmena erakusten dute (Houzar eta Skarnitzl 2023: 90).

⁹ Krajewska irakasleari eskerrak eman nahiko nizkioke ikerketa hau aurrera eramateko zein behar bezalako grafiko eta irudiak eskuratzeko ezinbestekoa izan den kodea inongo eragozpenik gabe uzteagatik.

¹⁰ Datuen Zientzia ikasten ari den Haritz Irastorza Arzak lagundu dit grafikoak eskuratzen.

2. taula. Hizkera-maila zainduan ekoiztako bokalen F1 eta F2ren batez besteko balioak eta balio maximoak eta minimoak

HIZKERA ZAINDUA	Batez bestekoa		Balio minimoa		Balio maximoa	
	F2	F1	F2	F1	F2	F1
a	1714,99	814,31	956	528	2369	1003
e	2074,43	544,20	847	340	2630	779
i	2459,91	390,08	1210	288	2899	504
o	1115,97	525,11	820	379	1545	683
u	1096,38	417,62	686	344	2083	686

3. taula. Hizkera-maila arduragabeen ekoiztako bokalen F1 eta F2ren batez besteko balioak eta balio maximoak eta minimoak

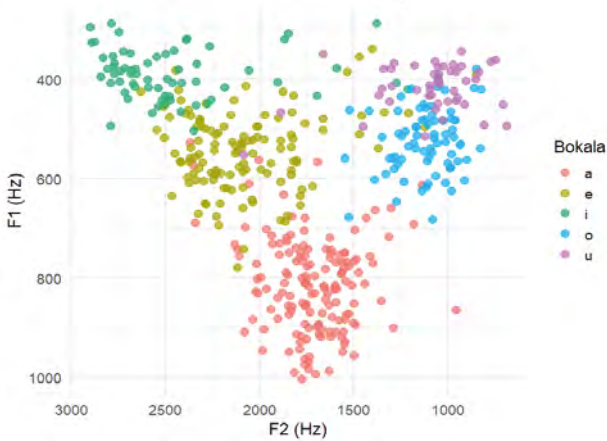
HIZKERA ARDURAGABEA	Batez bestekoa		Balio minimoa		Balio maximoa	
	F2	F1	F2	F1	F2	F1
a	1685,05	748,10	775	455	2487	945
e	2129,59	545,37	856	430	2678	716
i	2413,42	423,78	1012	300	3035	737
o	1134,33	548,18	779	349	2064	837
u	1205,84	437,78	712	320	2340	712

Bi hizkera-mailetan ekoiztako bokalen bi formanteen batez besteko balioei dagokienez, ez da alde handirik hizkera-mailen artean, balio batzuk gorabehera. Balio minimoei erreparatuz, aldiz, bi formanteen kasuan, hizkera arduragabeen (3. taula) ekoiztako balioak baxuagoak dira hizkera zainduan (2. taula) ekoiztakoekin alderatuta. Batez ere, F₂ren kasua nabarmendu beharko litzateke: /a/ eta /i/ bokalen F₂ren balioak askoz altuagoak baitira hizkera zainduan. Bestalde, balio maximoetan desberdintasun nabarmenagoak atzeman daitezke: bi formanteen kasuan /i/, /o/ eta /u/-ren balio maximoak hizkera arduragabeen askoz altuagoak dira hizkera zainduan baino, nahiz eta F₂ko balio maximoen arteko tartea izan ohargarriki handiena. Adibidez, hizkera arduragabeko /o/ bokalaren F₂ko balio maximoa hizkera zaindukoarena baino 500 bat Hz gehiagokoa da.

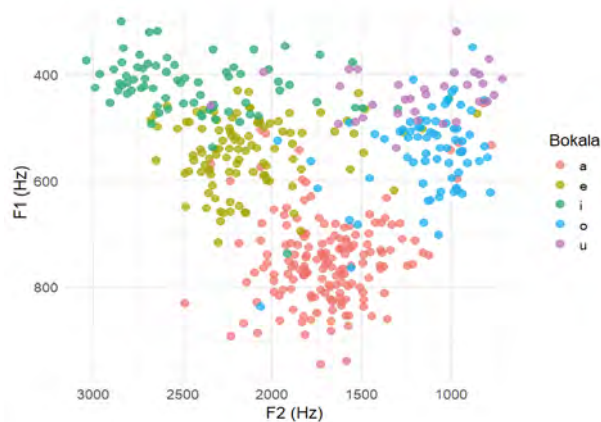
Bokal guztiak ageri diren grafikoak kontuan hartuta (5. eta 6. irudiak), bietan bokalen kokapena nahiko zabala dela esan daiteke, baita V formako itxura dutela ere, esperotako triangelu itxura, alegia. Hizkera zainduan, oro har, bokal desberdinen gauzatze-eremuak ongi bereizten dira; izan ere, bokal bakoitzaren koloreak ondo bereizita ageri dira. Hizkera arduragabeen, aldiz, nahiz eta bokalen balioek osatutako irudiak triangelu itxurari eutsi,

koloreak gehiago nahasten dira (hala nola puntu urdinak puntu hori nahiz gorriekin); beraz, bokalen gauzatze eremu horiek ez dira hain ongi bereizten. Ondorioz, bokalen balioak gehiago nahasten dira eta gertuago nahiz urrutiago dituzten bokalekin gainjarri.

5. irudia. Hizkera zainduan ekoitzitako bokal guztien balioak biltzen dituen grafikoa

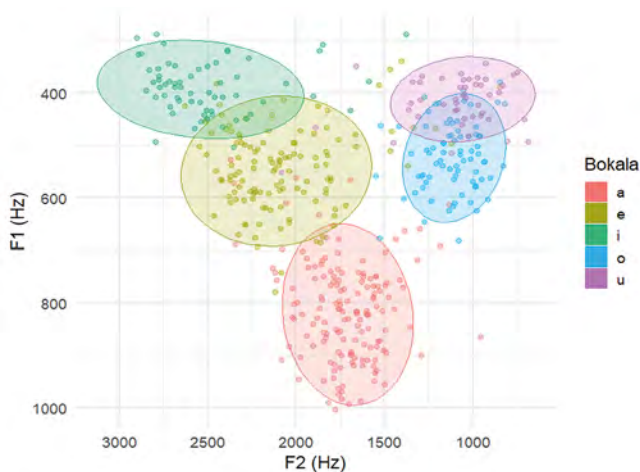

6. irudia. Hizkera arduragabeen ekoitzitako bokal guztien balioak biltzen dituen grafikoa

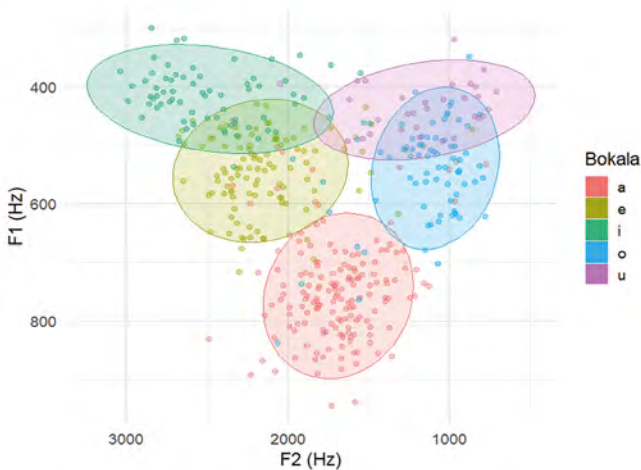
Ondoko irudietan, arestian deskribatutako grafikoetako (5. eta 6. irudiak) datu berdinak (ekoiztako bokalen balio guztiak) ageri dira, baina beste era batera emanak: balio horiek osatutako multzokatzeen bidez¹¹. Izan ere, multzo horiek bokalen arteko balioen gainjartzeak ikusteko lagungarriagoak dira. Azpimarratzekoa da hizkera zainduko multzoak (7. irudia), gainjartzeren bat egon arren, elkarrengandik bereziago agertzen direla eta balio muturrekoagoak dituztela. Hizkera arduragabeko multzoek (8. irudia) biltzen dituzten balioek, aldiz, aldakortasun handiagoa dute, eta, beraz, askoz gainjartze handiagoa erakusten dute, multzoak elkarrengandik gertuago egonik, pilatuago edo. Esaterako, hizkera arduragabeko /e/, /i/ eta /u/ bokalen multzoak eremu txiki batean elkartu egiten dira, eta hiru bokalen multzoak gainjartzen dira; ez da halakorik hizkera zainduko diagraman.

7. irudia. Hizkera zainduan ekoiztako bokal guztien balioak multzotan biltzen dituen grafikoak

¹¹ Multzoek balio guztien % 90 biltzen dute. Balio guztiak islatu nahi zirenez, multzoen barnean zein kanpoan dauden puntutxoak agerian uztea erabaki da.

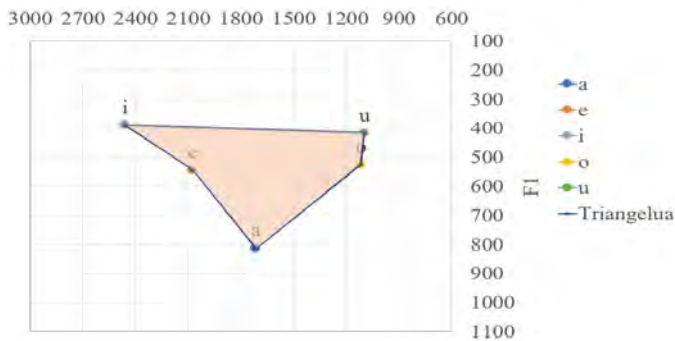
8. irudia. Hizkera arduragabeen ekoiztako bokal guztien balioak multzotan biltzen dituen grafikoa

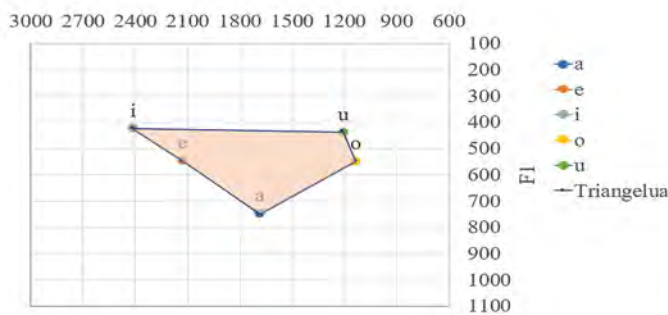
Amaitzeko, bi hizkera-mailetan ekoiztako bokalen balioen batezbestekoei osatutako triangeluak sortu dira¹². Biek triangelu itxura izanagatik, hizkera zainduko balioak (9. irudia) muturrekoagoak dira, hala nola /i/ oso aurrean ahoskatzen da (grafikoan ezkererago ageri da, F₂ren balio altuagoa duelarik), eta /a/ oso irekita (grafikoan beheago ageri da). Dena den, bokal bakoitzak esperotako balioak ditu gutxi gorabehera, besteak beste, erdiko bokalek (/e/ eta /o/) F₁en balio antzekoak ageri dituzte. Hizkera arduragabeen (10. irudia), berriz, /u/ oso aurrean ahoskatzen dela erakusten du grafikoak, /o/ baino aurrerago hain zuzen ere (grafikoan ezkererago ageri delako). Hori ez da espero izatekoa bokalen ohiko diagrama edo triangeluetan, /u/ izaten baita atzean ahoskatzen, eta, hortaz, grafikoan eskuinen irudikatzen den bokala. Gainerako bokalek ohiko balioak erakusten dituzte, eta hemen ere nabarmentzekoa da erdiko bokalek mihiaren irekierari dagokionez (F₁) antzeko balioak dituztela.

¹² Triangeluak ageri diren grafikoetako ardatz horizontalak F₂ren balioak ageri ditu.

9. irudia. Hizkera zainduan ekoiztako bokalen batez besteko balioek osatzen duten diagrama

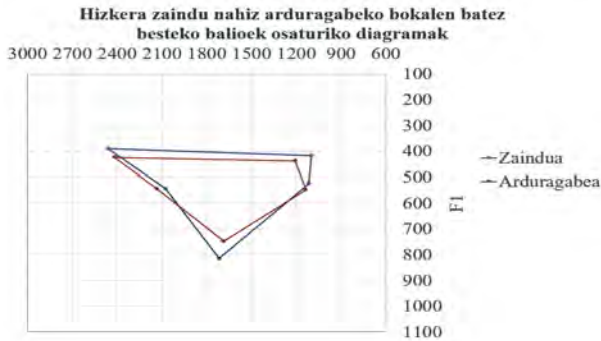

10. irudia. Hizkera arduragabeen ekoiztako bokalen batez besteko balioek osatzen duten diagrama

Azkenik, bi bokal-triangelu horien desberdintasuna hobeto ikusteko, bi triangeluak (9. eta 10. irudietan azaldutakoak) elkarren gainean jarrita ageri diren grafiko bat gehitu da, aurretik ikusitakoa berresten duena. Hizkera zainduan ekoiztako bokalek eremu zabalagoa hartzen dute, triangelu handiagoa osatuz, muturrekoagoak diren balioak biltzen dituelarik. Hizkera arduragabeen ekoiztakoak, aldiz, eremu murriztago batean kokatzen dira oro har, triangelu txikiagoa osatuz, eta elkarrengandik gertuago daude. Hau da, kasu honetan, bost bokalen arteko desberdintasunak ez dira hain muturrekoak.

11. irudia. Hizkera-maila zaindu nahiz arduragabeen ekoiztako bokal-triangeluak elkarren gainean jarrita

5.3 Ondorioak

Hasteko, esan daiteke, nahiz eta bi hizkera-mailetan ekoiztako bokal desberdin bakoitzaren batez besteko balioen artean desberdintasunak izan, balioak elkarrengandik nahiko gertu daudela, eta ez dela alde nabarmenik. Dena den, bokalen balio guztiak aintzat hartuz gero, hizkera arduragabeko datuek aldakortasun handiagoa erakusten dute, balio desberdinagoak erakutsiz. Izan ere, bildutako balio minimo eta maximo baxu eta altuenak dituzte, salbuespenak salbuespen, eta hortaz, hizkera zainduko bokalen balioak elkarren artean antzekoagoak direla ondoriozta daiteke, ekoiztako bokal bakoitzaren tasanak ere antzekoagoak direlarik.

Aldakortasun hori bokal guztien balioak ageri dituzten grafikoetan (5., 6., 7. eta 8. irudiak) garbi ikus daiteke. Hizkera arduragabeen osatutako eremua triangelu itxurakoa izanagatik, bokal bakoitzaren gauzatze-eremua ez da hain garbia, bokalen balioak askoz gehiago nahasten baitira elkarren artean, eta, beraz, askoz gainjartze gehiago daude. Hizkera zainduan (7. irudia), aldiz, oro har, ekoiztako bokalen gauzatze-eremuak ongi bereizita ageri dira, baina egia da ez zirela hainbeste gainjartze espero. Esaterako, /o/ eta /u/ bokalen balioak aski gainjarrita ageri dira, eta, neurri batean, baita /i/ eta /e/ bokalenak ere. Beraz, esan daiteke hipotesia betetzen dela,

izan ere, hizkera arduragabeen ekoizitako bokalen balioak elkarrengandik gertuago daude; hizkera zainduko bokalenak, berriz, elkarrengandik urrunago. Dena den, alde nabarmenagoa espero zen bi hizkera-mailen arteko balioen artean, batez ere gainjartzei dagokienez: hizkera zainduan ez zen ia gainjarterik espero, edo izatekotan, oso gutxi eta txikiak.

Azkenik, bi hizkera-mailetan ekoizitako bokalen batez besteko balioekin osatutako triangelui erreparaturaz (9., 10. eta 11. irudiak), joera garbi bat atzeman daiteke beste behin: espero genuen bezala, hizkera zainduan ekoizitako bokalek eremu zabalagoa hartzen dute hizkera arduragabeen ekoizitakoekin baino, horien batez besteko balioak ez direlako hain muturrekoak. Hortaz, hizkera zainduan triangelu handiago bat dugu, eta arduragabeen txikiagoa.

5.4 Alderaketa

Atal honetan, aurretik aipatutako zenbait ikerketa aipatuko dira berriro, ikerketa honetan lortutako emaitzak horietakoekin konparatzearen. Hasieran esan bezala, gutxi dira oraino hizkera arduragabea eta zainduan ekoizitako bokalak erkatu dituzten ikerketak euskal fonetika eta fonologiaren alorrean. Haatik, euskarazko bokalen azterketa akustikoak behin baino gehiagotan egin dira, eta horiek izango dira atal honen habe.

Goizuetako hizkeraren azterketa da aipatuko den lehena (Hualde, Lujanbio eta Zubiri 2010). Bertan Goizuetako bi gizonen ekoizitako bokalen batez besteko balioek sortutako bokalen triangela osatu zuten. Kasu horretan, berriemaileek *Ipar haizea eta eguzkia* ipuina irakurri zuten euren hizkeran (Goizuetakoan), eta bertatik ateratako datuak aztertu ziren. Ikerketa honetako datuekin konparaturaz, datu hau nabarmentzekoa da: Goizuetako berriemaileek aurreen ahoskatzen diren bokalak (/a/, /e/ eta /i/) ikerketa honetako berriemaileak, bi hizkera-mailetan, baino askoz atzerago ahoskatzen dituzte (ikerketa honetako berriemaileak baino 500 bat Hz gutxiago F_{2n}). Era berean, /i/ irekiago (mihia beherago kokatuta) ahoskatua da.

Hurrengo ikerketa Markinako euskararen gainekoa da (Bedialauneta eta Hualde 2023). Besteak beste, bertako hizkeran ekoizitako bokal-triangela

aztertzen du. Kasu horretan ere, bertako hizkeran aurreko ahapaldian aipatu berri den ikerketan erabilitako testu bera irakurri izanari zor zaizkio lortutako emaitzak, baina berriemaile bakar baten datuak dira, hogeitau urte inguru dituen emakume batenak¹³. Formanteen balioak neurtzean erabilitako metodologia lan honetan erabilitako berdina da eta lortutako bokalen balioak ere ikerketa honetako gehiago hurbiltzen zaizkie, hizkera zaindukoei batez ere. Izan ere, lortutako emaitzak antzekoak dira, nahiz eta Markinako triangeluan ia gainjartzerik ez egon eta multzoak askoz txikiagoak izan (bokal bakoitzerako hogeitau gauzateren lagina hartzen dute).

Zaldibiako bokalen azterketa akustikoari helduko zaio jarraian (Etxeberria 1990a). Arestian aipatu bezala, hamar gizonetako fitxetatik irakurri beharreko esaldietatik lortutako balioak dira ikerketa horretakoak. Berriemaile guztien batez besteko datuei erreparatuz gero (Etxeberria 1990a: 243), oro har, formanteek ikerketa honetakoak baino balio baxuagoak erakusten dituzte (200-300 Hz-eko aldea bi formanteetan)¹⁴. Bestetik, multzoak askoz banatuago eta bereziago daude, eta ez dago inolako gainjartzerik (*ibidem*: 244). Aipatzekoa da, hizkerari dagokionez, ikerketa honetara gehien hurbiltzen dena dela Etxeberriaren lanekoa, geografikoki oso gertu dauden herriak direlako Itsasondo eta Zaldibia, berriemaile guztiak goierritarrak izanik.

Azkenik, Ainhoa Aizpuruaren (2017) laneko datuekin alderatuko dira ikerketa honetakoak. Kasu honetan, bi berriemaileak emakumeak dira eta erkatzen diren bi hizkerak (hizketa laua eta bertsoa) hizkera zainduari dagozkio, maila desberdinetan izanagatik ere. Alde hori azpimarratu beharrekoa da, izan ere, hitz lauz ekoiztako bokalen triangeluek, bi berriemaileen kasuan, eremu murriztagoa osatzen dute, hau da, bertsoan are muturrekoagoak diren balioak biltzen dira. Dena den, balioei erreparatuz gero, bi triangelu horiek ikerketa honetan lortutako biek antzekotasun handia dutela esan daiteke; bertsoetako balioak hizkera zainduarekin eta hizketa laua hizkera arduragabearekin konpara daitezke kasu askotan, nahiz eta aldake-

¹³ Emakume hori ikerketa horren autoreetako bat da, eta hori kontuan hartu beharko litzateke emaitzak aztertzerakoan.

¹⁴ Seigarren atalean azalduko den moduan, oro har, emakumeek gizonetako baino formante balio altuagoak izan ohi dituzte; ondorioz, horrek bi ikerketen arteko desberdintasuna azal lezake.

tak izan. Goiko bokalek eta erdiko bokal irekiak, oro har, antzeko balioak dituzte. Erdiko bokaletan aldaketa gehiago ageri dira: Lujanbioren kasuan, bertsotan batez ere, askoz beherago ekoitziak dira, eta baita atzerago ere (/e/). Alberdiren kasuan, berriz, /o/ oso itxia da, ia ikerketa honetako /u/-ren parekoak izanik haren balioak.

6. Ondorio orokorrak eta aurrera begirakoak

Lan honen helburu nagusia euskararen ahoskeraren aldakortasuna aztertzea izan da, eta, horretarako, bi hizkera-maila desberdinetan (zainduan eta arduragabeen) ekoitzitako bokalen azterketa akustikoa burutu da; izan ere, euskararen alorrean bokalen azterketa akustiko dezente egonagatik, hizkera-mailak kontuan hartzen dituztenak gutxi dira, eta are gutxiago hizkera arduragabearen gainean egindakoak.

2.4 atalean azaldu den moduan, hipotesi gisa, balio desberdinak erakusten zituzten bi triangelu lortzea espero zen. Batetik, hizkera zaindurako, balio muturrekoagoak izango zituena eta, beraz, handiagoa izango zena. Izan ere, hizkera-maila horretan, bereziki ahoskerari erreparatzen zaionez, bokalak gehiago artikulatu eta bokalen tasunak indartzea da gertagarriena. Bestetik, hizkera arduragaberako, bokalen arteko aldakortasun handiagoa erakutsi eta balioak pilatuago ageriko zituen triangelu bat espero zen. Ahoskerari ez zaionez hainbeste erreparatzen, segmentuak (gure kasuan, bokalak) ahoskatzeko modu errazena aukeratzen baita, artikulazioen arteko distantzia artikulatorioa laburtu eta, beraz, bokalen tasunak ahulduz, elkarrengana gehiago hurbiltzen dira. Emaitzak bildu eta interpretatu ostean, hipotesia bete dela esan daiteke.

Gainerako euskarazko ikerketak aztertu eta ikerketa honekin konparatu ondoren, zenbait ondorio ateratzeko beta izan da. Hasteko, jakina da ikerketa honetako berriemailea hizkera zainduan hitz egitera ohituta dagoela, erregistro hori bere egunerokoaren parte izanik, hainbeste non ikerketa honetako hizkera arduragabea nahikoa hurbiltzen den Aizpuruak (2017) landutako hizketa lauho balioetara. Horregatik, pentsa daiteke, berriemaileak ahoskerarekiko kezka berezia duela, gainerako hitzun gehienek ez bezala,

eta nahiz eta ahoskerari horrenbeste erreparatu behar ez zaion hizkeran jardun, berak nahigabe bada ere, erreparatzen diola. Horrek azaldu lezake, esaterako, triangelu batetik besterako tartea hainbestekoa ez izatea.

Bestalde, aurreko atalean (5.4 atala) ikusi berri da euskaraz egindako bokalen azterketa akustikoek antzeko itxura izanagatik (V edo triangelu forma), horietako oro desberdina dela. Nahiz eta balio antzekoen inguruan ibili, aldakortasun nabarmena adierazten dute, eta hori batez ere berriemailearen profilaren eta generoaren arabera nahiz ikerketa aurrera eramateko erabilitako metodologiaren arabera izan daiteke.

Berriemailearen profila erabakigarria da, besteak beste, aurreko ahalpandian esandakoagatik. Kasu honetan, berriemaileak hizkera zaindua asko erabiltzeak nahiz ahoskerarekiko ardura izateak lortutako emaitzetan eragina izan du ziurrenik. Generoari dagokionez, aldiz, Praaten gidaliburuan (Boersma 2022) honakoa azaltzen da: «An average adult female speaker has a vocal tract length that requires an average ceiling of 5500 Hz (which is Praat's standard value), an average adult male speaker has a vocal tract length that requires an average ceiling of 5000 Hz». Beraz, hori ulertuta, espero izatekoa da gizonezkoen balioak baxuagoak izatea emakumeenak baino. Halaber, erabilitako metodologiak zenbateraino eragin dezakeen erakutsi dute Houzar eta Skarnitzlek (2023: 93):

To conclude, this study has shown that caution should be taken when comparing results of different studies which analyze vowel formants: different extraction methods may provide rather diverging results, and interpretation may thus be less straightforward than it appears.

Horrez gain, ikerketa hau baliagarria izan da hiztunek fonologikoki, eta ez fonetikoki, jokatzeko dutela jabetzeko. Hizkera arduragabeko datuek (6. irudia) erakusten dute hori garbien, izan ere, hainbat bokal euren eremutik oso urrun ageri dira. Hala nola, /e/ gisa identifikatutako zenbait bokalek /u/ren zenbait gauzatzen balio berdinak dituzte; baina halere, /e/ izango balira bezala identifikatu eta hautematen dira. Halaber, gertakizun hori bokal desberdinekin gertatzen da hizkera arduragabean. Hau da, ohikoa da, bokal batek beste bokal baten gauzatzen balio fonetiko berdinak izanagatik, fonologikoki identifikatu eta ohartzea, eta, beraz, bokalen balioak gainjarrita agertzea.

Era berean, marko teorikoan (2. atala), *fortitio* eta *lenitio* banaketa landu da, garbi azalduz *fortitioak* hizkera zainduari dagozkiola, eta *lenitioak*, berriz, arduragabeari. Ikerketa honekin baieztapen hori beste behin berretsi da. Hizkera zainduan, ahoskerari erreparatzen zaion neurrian, bokalak bereizteko ahalegin handiagoa egiten da. Segmentuak (bokalak) gehiago artikulatzen dira, elkarren arteko distantzia areagotuz, eta, beraz, bokalen tasunak indartuz. Horregatik, bokalen balioak desberdinagoak dira elkarren artean eta ez dira horrenbeste gainjartzen. Hizkera arduragabeen, aldiz, ahoskerari hainbeste erreparatzen ez zaionez, artikulazioak erlaxatuago daude, eta ondorioz, elkarrengandik gertuago. Beraz, ahoskatzeko erraztasuna lehenesten denez, bokalak artikulatzean bokalen tasunak ahuldu egiten dira eta *lenitioak* gertatu. Hortaz, erregistro zainduan *fortitioak* nagusituko dira eta erregistro arduragabeen *lenitioak*. Alta, lehen esan bezala, ikerketa honetako berriemaileak kezka berezi bat azaltzen du ahoskerarekiko; beraz, desberdintasuna ez da hainbestekoa izan.

Ikerketa hau euskal fonetika eta fonologiaren alorrean hondar-ale txiki bat besterik ez da, izan ere, hizkera-mailen aldakortasunaren gainean oraindik asko dago aztertzeko. Hasteko, lan honetan bokalak bakarrik erabili dira neurgai gisa, baina ez lirateke bakarrak izan beharko hizkera-mailen arteko aldakortasuna erabat ulertu nahi bada. Horregatik, egokiena fonema guztiak (edo gehienak behintzat) aztertzea litzateke. Era berean, analisi-metodologia bakarra erabili da, baina interesgarria izango litzateke era askotakoak erabili eta lortutako emaitzak zertan diren ikertzea.

Berriemailearen nolakotasunari dagokionez, garbi erakutsi da ikerketak berriemailearen baitakoak direla. Beraz, berriemaile gehiago aztertzea beharrezkoa izango da aldakortasun horren nondik norakoak hobeto ulertu eta ondorio osatu eta orokorragoak ateratzeko, hala nola genero, adin, hizkuntza ohitura, hizkera, ikasketa, etab. desberdinak dituztenak. Bestalde, ikerketa honetan muturrekoenak izan daitezkeen bi hizkerak erkatu dira, baina tartean hizkera-maila gehiago ere badirela ikusi da, Laboven sailkapenean (1996 [2006]) edo Joosenean (1967). Horregatik, batetik bestera zenbaterainoko eta nolako aldakortasuna dagoen ulertzeko, hizkera-maila gehiago ikertzea ere baliagarria izango litzateke.

Bibliografia

AIZPURUA, Ainhoa (2017). «Bokal triangeluaren erpinak: bi bertsolari aztergai hitz lauz eta bertsotan», in Alegria, A. Latatu, M. J. Omaetxebarria eta P. Salaberria (arg.), *II. Ikergazte. Nazioarteko ikerketa euskaraz (1. liburukia)*. UEU. <https://doi.org/10.26876/ikergazte.ii.01.14>

APEZETXEA, Ane (2024). *Goizuetako bokal azentudun eta azentugabeen aldakortasuna*. Gradu amaierako lan argitaragabea, Euskal Herriko Unibertsitatea.

ARBULU, Begoña (1998). «Contribución al sistema vocálico del español como lengua extranjera: el caso de una hablante nativa de georgiano». *ASELE. Actas IX*. Centro Virtual Cervantes. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/891503.pdf> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

BEDIALAUNETA, Izaro eta HUALDE, José Ignacio (2023). «Markina Basque», *Journal of the International Phonetic Association* 53 (1): 1095-1121. <https://doi.org/10.1017/S0025100322000032> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

BOERSMA, Paul eta WEENINK, David (2021). *Praat: Doing Phonetics by Computer* (6.1.51 bertsioa) [ordenagailu-programa]. University of Amsterdam. <https://praat.org/> (2026ko otsailaren 20an kontsultatua).

BOERSMA, Paul eta WEENINK, David (2022). «Sound: To Formant (burg)...», *Praat manual*. University of Amsterdam. https://www.fon.hum.uva.nl/praat/manual/Sound__To_Formant__burg____.html (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

DONEGAN, Patricia Jane eta STAMPE, David (1979). «The study of Natural Phonology», in D.A. Dinnsen (arg.), *Current approaches to Phonological Theory*. Indiana University Press. https://www.researchgate.net/publication/208033185_The_study_of_Natural_Phonology (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

DONEGAN, Patricia Jane eta STAMPE, David (2009). «Hypotheses on Natural Phonology», *Poznan Studies in Contemporary Linguistics* 45 (1): 1-31. <https://doi.org/10.2478/v10010-009-0002-x> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

ECKERT, Penelope eta LABOV, William (2017). «Phonetics, phonology and social meaning», *Journal of Sociolinguistics* 21 (4): 467-496. <https://doi.org/10.1111/josl.12244> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

EITB. (2025). «Hotzaren eragina abereetan eta Geneva belaunaldia». *Landaberri*, Euskadi Irratia, 2025eko urtarrilaren 18a. Audioa. <https://guau.eus/m/euskadi-irratia-landaberri-20250118-0905> (2026ko otsailaren 20an kontsultatua).

ETXEBERRIA, Pilar (1990a). *Zaldibiako bokalen azterketa akustikoa*. Deustuko Unibertsitatea-Mundaiz.

ETXEBERRIA, Pilar (1990b). «Zaldibiako bokalen lehen bi formakinen araberako azentuaren azterketa akustikoa», in E. Perez eta P. Urkizu (arg.), *Patxi Altumari omenaldia*. Deustuko Unibertsitatea-Mundaiz: 85-115.

HALLIDAY, Michael eta KIRKWOOD, Alexander (1985). «Part A», in M.A.K. Halliday eta R. Hasan (arg.), *Language, context, and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective*. Oxford University Press, Deakin University Press.

HARMEGNIES, Bernard eta POCH-OLIVÉ, Dolors (1992). «A study of style-induced vowel variability: Laboratory versus spontaneous speech in Spanish», *Speech Communication* 11: 429-437. [https://doi.org/10.1016/0167-6393\(92\)90048-c](https://doi.org/10.1016/0167-6393(92)90048-c) (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

HOUZAR, Alžběta eta SKARNITZL, Radek (2022). «Intra- and inter-speaker variability of vowel space using three different formant extraction methods», *AUC Philologica* 1: 83-95. <https://doi.org/10.14712/24646830.2022.30> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

HUALDE, José Ignacio, LUJANBIO, Oihana eta ZUBIRI, Juan Joxe (2010). «Goizueta Basque», *Journal of the International Phonetic Association* 40 (1): 113-127. <https://doi.org/10.1017/S0025100309990260> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

HURCH, Bernhard (1993/2006). «Natural Phonology», in *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier.

JOOS, Martin (1961 [1967]). *The five clocks*. Harcourt, Brace & World. <https://archive.org/details/fiveclockslingui0000mart/mode/1up> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

KRAJEWSKA, Dorota eta JAUREGI, Oroitz (2021). *Fonetika akustikoa: Praat erabiltzeko eskuliburua*. Euskal Herriko Unibertsitatea. <https://ikasmaterialak.ehu.eus/hizkuntza-ikasketak/fonetika-akustikoa> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

LABOV, William (1996 [2006]). *The social stratification of English in New York City*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511618208> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

LADEFOGED, Peter (2001). *Vowels and consonants*. Blackwell Publishing.

LASS, Roger (1984). *Phonology: an introduction to basic concepts*. Cambridge University Press.

OÑEDERRA, Miren Lourdes (1994). «Ahoskera araupetzeaz II», *Euskera* 39 (2): 1589-1605. <https://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/50054.pdf> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

OÑEDERRA, Miren Lourdes (2004). *Fonetika eta Fonologia hitzez hitz*. Euskal Herriko Unibertsitatea. https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/49765/On%cc%83ederra%2c%20ML_Fonetika.pdf?sequence=1&isAllowed=y (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

OÑEDERRA, Miren Lourdes, ELORDUI, Agurtzane, EPELDE, Irantzu, ETXEBERRIA, Pilartxo, JAUREGI, Oroitz eta SALABERRIA, Jasone (2015). «Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordearen txostena (Ahoskerak axola du)», *Euskera* 60 (2): 499-531. <https://doi.org/10.59866/eia.v60i2.130> (2025eko irailaren 18an kontsultatua).

ZUAZO, Koldo (2014). *Euskalkiak*. Elkar.

Igeldoko euskararen bilakaera fonologikoa Gipuzkoako kostaldean

La evolución fonológica del euskera de Igeldo en la
costa gipuzcoana

L'évolution phonologique du basque d'Igeldo sur la
côte guipuscaine

The phonological evolution of the Basque language in
Igeldo on the coast of Gipuzkoa

YUGUEROS EGUNEZ, Igor
Euskal Herriko Unibertsitatea, EHU
Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketen Saila
igoryueg@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.337>

1. Sarrera
 2. Oinarri teorikoa
 3. Metodologia
 - 3.1 Corpusa
 - 3.1.1 1990eko grabazioa
 - 3.1.2 2025eko grabazioa
 - 3.2 Berriemaileak
 4. Hizkeraren deskribapena
 5. Anlisi fonologikoa
 - 5.1 Bilakabide paradigmaticoak
 - 5.1.1 Kontsonanteak
 - 5.1.1.1 Txistukariak
 - 5.1.1.2 Albokari palatala
 - 5.1.1.3 Igurzkari belarra
 - 5.1.1.4 Igurzkari hortzarteko ahoskabea
 - 5.1.2 Bokalak
 - 5.2 Bilakabide sintagmatikoak
 - 5.2.1 Bokal-bilkuretako disimilazioak
 - 5.2.1.1 $e \rightarrow i / _a$
 - 5.2.1.2 $o \rightarrow u / _a$
 - 5.2.2 Bokalarteko kontsonantearen galera
 - 5.2.2.1 Hurbilkariaren galera
 - 5.2.2.2 *Ttakaren galera*
 - 5.2.3 [i]-ren osteko palatalizazioa
 - 5.2.3.1 Sudurkaria sabaikaritzea
 - 5.2.3.2 Txistukari igurzkaria sabaikaritzea
 - 5.2.3.3 Herskari horzkaria sabaikaritzea
 - 5.2.4 Kontsonante epentetikoak
 - 5.2.5 Igurzkari lepokariaren galera sudurkariaren aurretik
 - 5.2.6 Herskariaren ahoskabetzea txistukariaren ondoren
 - 5.2.7 Diptongoko irristariaren kontsonante bihurtzea
 6. Ondorioak
- Bibliografia

1. Sarrera

Euskara, bizirik dagoen hizkuntza izaki, aldatu egin da historian zehar, eta gaur egun ere, etengabeko aldaketak bizi ditu. Edozein hizkuntza, baldin eta erabiltzen bada, eta, beraz, bizirik baldin badago, aldatu egiten da, bai hiztegiari dagokionez, bai gramatikari dagokionez, baita ahoskerari dagokionez ere. Aldaketa hori naturala eta saihetsezina da, eta ez luke larritzeko eta kondentatzeko arrazoi izan behar (Trask, 1994: 2). Euskara, esan bezala, ez da salbuespena, eta euskararen historian gertatu den moduan, azken hamarkadetan ere aldaketak izango zituela pentsatzekoa da. Hori guztia aintzat harturik, lan honek herri jakin bateko (hots, Igeldoko) euskarak azken 60-70 urte inguruan aldakortasun fonologikorik izan ote duen ikustea du xede. Beste modu batera esanda, une kronologiko desberdinetan dauden hizkuntza-egoerak aztertu dira ikuspuntu fonologiko batetik, aldaketarik gertatu ote den ikusteko. Azterketa hori *Igeldoko euskararen bilakera fonologikoaren azterketa* izeneko Gradu Amaierako Lanaren baitan egiten zen, eta, beraz, lan hau horretan oinarrituta dago. Horrenbestez, hizkuntzek erakusten dituzten aldaera-motak askotarikoak badira ere (diatopikoa, diastratikoa...), herri jakin bateko (Igeldoko) bi aldaera sinkroniko ezberdinen azterketa fonologikoa eta alderaketa izango da, funtsean, irakurleak lan honetan aurkituko duena. Igeldo Gipuzkoako kostaldean dagoen herria da, administratiboki Donostiako auzoa.

Euskal Herriak azken hamarkadetan izan dituen aldaketak behatzea eta aldakortasunaren gainean hausnarketa egitea beharrezkoa da hizkuntza-aldaketak nondik etor daitezkeen ulertzen saiatzeko. Izan ere, lan hau aldakortasunik badagoen ikusten saiatuko da, eta, beraz, kontuan hartu behar da aldakortasuna eragin dezaketen faktoreak daudela. Are gehiago, kontuan hartuz gero aztertu den gaur egungo berriemailea euskaraz eskolatuturikoa dela, herritik kanpoko harreman-sareak dituela eta bere bizitzan gaztelaniarekin ere harremana izan duela.

Zuazok (2014: 75) azaltzen digun moduan, xx. mendeko bigarren erdialdean aldaketa sakonak gertatu ziren Europako Mendebaldean, Euskal Herrian barne, bereziki komunikabideen eta hedabideen iraultzaren

ondorioz. Mugikortasuna handitu egin da, eta lehen ez bezala, gaur egungo bizimoduak jendea etengabe mugitzea eskatzen du, lan, ikasketa edo beste-lako arrazoiengatik. Garai batean pertsonak harreman-sareak bere herrian soilik eraiki ohi zituzten, eta tarteka elkartzen ziren (elizan, erromerietan, ferietan edota merkatuetan, adibidez). Orain, aldiz, jendea sarriago elkartu ohi da, talde handiagoetan, eta herrian bertan eraikitakoak ez diren harreman-sareak ere izan ohi dira.

Gainera, herritik irten gabe hizkera ezberdinak entzun ohi ditugu hedabideei esker: irrtiaren, telebistaren eta Interneten bidez, hizkuntza-erregistroak eta euskalkiak zabaldu egin dira. Horrez gain, euskararen kasuan, kontuan hartu beharrekoa da estandarizazio-prozesuari esker hizkuntza-eredu bateratu bat lortu zela, eta horrek euskarak esparru berriak bereganatzea ekarri duela (irakaskuntza, Administrazioa eta literatura idatzia, besteak beste). Aldaketa horien guztien ondorioz, euskalkien arteko desberdintasunak txikitu egin direla eta euskalkiak elkarri hurbildu zaizkiola diosku Zuazok (2014: 74-78).

Bestalde, erdarek duten presentzia eta eragina ere nabarmendu beharrekoa da. Hedabideek eta mugikortasun erraztasunek zein pertsonen arteko harreman-sareak zabaltzeak euskara batua indartzen lagundu duten moduan, zenbait kasutan gaztelaniak zein frantsesak gure bizitzetan presentzia handiago izatea ere ahalbidetu dute, eta, nola ez, beste hizkuntzek duten presentziak (hots, bizi dugun egoera diglosikoak) gure hizkuntza propioan ere eragina duela pentsatzekoa da.

Beraz, hizkuntza batean aldaketak eragiten dituzten faktoreak askotarikoak dira, eta kanpo-faktoreak gorabehera ere hizkuntzak aldatu egiten dira. Horregatik, euskara gaur egun ikuspuntu fonologiko batetik nola aldatzen ari den ikustea ikergai interesgarria da euskal hizkuntzalaritzarako.

Hori azalduta, lan hau nondik sortu den azalduko dut. Lan honen abiapuntua 1989.-1992. urteetan EHUKo Letren Fakultateko Fonetika Laborategian gauzatu zen Hegoaldeko Proiektua da. Proiektu hartan Gipuzkoa, Bizkai, Araba eta Nafarroako hainbat grabaketa bildu ziren (Izagirre,

2023: 18). Egin zen lan hari esker, 1990. urtean grabatutako Igeldoko bi hiztun helduren euskara gaur egungo gazte batenarekin alderatuko da.

Lan honetan, lehenik eta behin, oinarri teoriko bat jaso da, azterketa egiterakoan erabiliko diren lanabes batzuk eta ulertu beharreko kontzeptu batzuk ezagutzea beharrezkoa baita. Horren ostean, erabilitako metodologia zehaztuko da, eta bertan corpusaren gaineko informazioa (hots, bi grabazioen inguruko datu orokor eta teknikoak) zein berriemaileen gaineko informazioa ere ageriko dira. Ondoren, Igeldoko hizkeraren gainean arituko gara, besteak beste, bere ezaugarriez eta datu soziolinguistikoez. Jarraian, grabazioen analisisa egingo da, bien sistema fonologikoari erreparatuz ea desberdintasunik badagoen zehazten saiatzeko. Lehenik, bilakabide paradigmaticoetan desberdintasunik badagoen behatuko da, eta horren ostean, sintagmatikoetara joko da. Azkenik, hainbat ondorio aterako dira.

2. Oinarri teorikoa

Lan hau bi grabazioen azterketa eta alderaketa fonetiko-fonologikoa da, eta, hortaz, beharrezkoa da fonetika eta fonologiari buruzko oinarritzko kontzeptuak ezagutzea, horrek baliabideak emango baitizkigu gero egingo den analisirako.

Lehenik eta behin, Igeldoko euskararen sistema fonologikoa nola aldatu den ikusi nahi bada, sistema fonologikoa zer den ulertu behar da. Fonetika Naturalaren¹ arabera, gertakari fonologikoen azalpena bilatzea da fonologiaren egitekorik garrantzitsuena, eta horretarako esplikazio iturri nagusi gisa fonetika proposatzen da. Ildo teoriko horrek iradokitzen duenez, sistema mental bat dago hiztunon ekoizpen- eta oiharmen-gaitasunak kontrolatzen dituen, eta hori hizkuntza desberdinek dituzten bilakabideak egiteko aukerak frogatzen dute. Horregatik, sistema fonologikoa aukera fonetikoaren aurrean egiten diren hautaketen sistema gisa definitzen

¹ Fonetika Naturala David Stampek 1960ko hamarkadaren erdi aldera sortutako fonologiaren teoria bat da. Informazio gehiagorako, ikus Oñederra (2023).

da, eta hizkuntza bakoitzaren sistema fonologikoa nola egituratzen den ulertzeko aukera ematen du. Hizketa hiztunaren erosotasunaren eta seinale fonikoaren argitasunaren arteko tentsioan gauzatzen da, eta bi ertz funtzional horietatik azal daitezke bilakabide fonologikoak (Stampe apud Oñederra 2023: 740-743).

Hortaz, oharmena argia izatea eta ahoskatzean ebakera eroso izatea dira bilakabideen bi oinarri nagusiak. Hots-txandaketa guztiak, ordea, ez dira bi arrazoi horien artean gertatzen, kasu batzuetan erregela (morfonologikoa) izan baitaitezke. Nolanahi ere, lan honetan ez da erregelak edo bilakabideak diren eztabaidatuko, kasu bakoitzak azterketa sakona behar baitu, eta lan honen helburua ez da hori zehaztea. Horregatik, guztiak bilakabideak bailiran jokatuko da.

Bilakabide fonologikoak lan honetan egingo den azterketarako funtsezkoak dira. Honela definitzen ditu Oñederrak (2004: 50):

Bilakabide edo prozesu fonologikoa hots edo hots andana baten lekuan beste hots edo hots andana bat ipintzen duen ORDEZKATZEA da. $A \rightarrow B$ irudikatzean, A eta B hots edo hots andanak izanik, bilakabidea gezia bera dela esan genezake: A B egiteko bidea, A B bilakatzeko bidea. Ezin egokiago da, beraz, bilakabide terminoa [...]. Esan daiteke B-k A ordezkatzeko duela, zerbaitetan B A baino hobea delako. Hobe izate horren baldintzak fonetikoak diren bezainbatean, esan dezakegu ordezkatzeko hori bilakabide fonologikoa dela.

Oñederrak (2004: 50) dioen moduan, hobe izatea dute arrazoi edo helburu bilakabideek, eta hobe izateko arrazoi horiek fonetikoak izan behar dute. Bilakabideak askotarikoak izan daitezke. Hasteko, bi mailatan gerta daitezke, maila paradigmaticoan edo maila sintagmaticoan, eta, horren araberak, bilakabide *paradigmatiko* edo *sintagmatiko* deritze.

Paradigma hizkuntza bateko hiztunek buruan duten nolakotasun fonikoaren ezagutza da. Beraz, bilakabide paradigmaticoak hizkuntzaren unitateak zeintzuk diren zehazten duten aukeraketak dira. Bestela esanda, hiztunek gogoan dituzten hots-unitateen «irudi mentalek» osatzen dute paradigma; hau da, hiztunok buruan ditugun hots-unitateek. Konbinazio

foniko bat hobesten da, eta konbinazio hori gaindituz gero, hiztunak hizkuntza horretan unitate gehiago izango ditu.

Horregatik, hizkuntza bakoitzaren aukeraketen edota hobespenean araberak, hizkuntza bakoitzak fonema-inbentario desberdina du, bilakabide paradigmatico desberdinak gainditu dituelako. Zenbat eta bilakabide gehiago gainditu, orduan eta zabalagoa izango da hiztunaren inbentarioa (Oñederra 2004: 126).

Adibide gisa eman genezake bokalen ahokaritasuna Hegoaldeko euskararen. Euskaraz, Hegoaldean bederen, soilik bokal ahokariak ditugu gure fonema-inbentarioan, eta hori da, hain zuzen, fonemen hobespen-prozesuan euskarak sudurkariak egiteko «zailtasuna» gainditu ez duelako. Izan ere, ahokariak dira errazenak, bai artikulazioaren aldetik, bai ohar-menaren aldetik, eta eurak dira hobesten direnak. Horregatik, oinarritzko bilakabide paradigmatico gehiago gordetzeagatik, hain zuzen, beste hizkuntza batzuetan baino bokal gutxiago ditugu euskaraz, sudurkaritasunari dagokionez.

Sintagmak, berriz, hotsak hizketan bata bestearen atzetik kateatzeari egiten dio erreferentzia. Horrek esan nahi du bilakabide sintagmatikoak hotsak hizketan kateatzen direnean arrazoi fonetikoengatik gertatzen diren ordezkatzek direla (Oñederra 2004: 28). Esaterako, herskariak bokalarteko testuinguru batean daudenean jarraitutasunagatik jasaten duten hurbilkaritzea [$d \rightarrow \delta / B_B$] bilakabide sintagmatiko bat da hotsen kateatzearen ondorioz egina delako, eta, kasu honetan, ebakera erraztea du helburu. Adibide honetan bilakabidearen emaitza ez da fonemikoa, euskal hiztunek ez dutelako fonema igurzkari horzkari hori ([δ]) beraien paradigmaman.

Egindako sailkapen bikoitz horrez gain, Doneganek eta Stampek (1979: 142) hiru bilakabide-mota nagusi bereizten dituzte: bilakabide prosodikoak (lan honetan aztertu ez direnak), fortitioak eta lenitioak.

Fortitioak (edo indartzeak) tasun-konbinazio hobe bat bilatzen duten bilakabideak dira, oharmenaren aldetik hots-unitate hobe lortzen duena eta hots-bilkuran kontrastea nabarmenagoa izan ohi dena. Ingurunerik

gabekoak izan daitezkeen arren, oro har ingurune fuerteetan gertatu ohi dira, eta oharmena garrantzitsua den testuinguruetan dira ohikoak batez ere (hots, testuinguru adierazkor, arretatsu, geldo eta formaletan). Fortitio mota batzuk disimilazioak, diptongazioak, silabifikazioak edota epentesiak dira (Donegan eta Stampe 1979: 142).

Lenitioek (edo ahultzeek), berriz, tasun-konbinazio ahulagoa dute emaitza, «ordezkatzearen poderioz TASUN konbinazio ahulagoa, ebakierrazagoa» (Oñederra 2004: 54). *Lenitioak* inguruneak eragindakoak izan ohi dira, eta fortitioen kontrara, gune ahuletan gertatu ohi dira, bai eta argitasunik eskatzen ez duten testuinguruetan ere (hots, testuinguru arretagabe, informal eta intimoetan). *Lenitio* mota batzuk ondorengoak dira: asimilazioak, monoptongazioak, disilabifikazioak, murrizketak edota ezabaketak (Donegan eta Stampe 1979: 142).

Bilakabide paradigmaticoak fortitioak izan ohi dira, gure paradigmaman fonemak gehitzearen helburua oharmena baita azken batean; bilakabide sintagmatikoak, berriz, fortitioak zein lenitioak izan daitezke, hotsak bata bestearen ondoan kateatzean sor daitezkeen oharmenezko zein artikulaziorako arrazoiengatik.

Lan honetan, grabazioak aztertzerako orduan, bilakabide sintagmatikoei eta paradigmaticoei erreparatu zaie, eta, beraz, azalduko da azterketa fonologikoaren oinarri. Hain zuzen, horietan jarri da arreta garai desberdinetako bi grabazioen artean dauden aldeak ikusteko. Bilakabide sintagmatiko zein paradigmaticoak batean zein bestean nolakoak diren eta nola aldatzen diren aztertu da. Espero zitezkeen bilakabide paradigmaticoak askorik ez aldatzea, hizkuntza bateko fonema-inbentarioa denboran zehar ez delako hainbeste aldatzen, eta are gutxiago hain denbora laburrean. Hala ere, albokari palatalari eta txistukariei dagokienez, aldaketatxo batzuk egon direla ikusi da azterketan.

Bilakabide sintagmatikoen kasuan, aldaketak egon zitezkeela pentsatzea da. Izan ere, aurretik aipaturiko gizarte-aldaketek (euskara batuaren hedapenak eta harreman-sare zabalagoak sortzeak, esaterako) sintagma mailako bilakabideetan eragin izana posible da. Euskararen gainerako al-

daerekin harreman handiagoa dagoenez eta eskolatzean eredu jakin bat ikasten denez, bilakabide sintagmatikoak alda zitezkeen.

3. Metodologia

Lan honetan, hizkuntza-aldaera baten bilakaera fonologikoa aztertzeko, metodologia kualitatiboa erabili da. Helburua Igeldoko euskara aldatzen ari ote den aztertzea izan da, eta horretarako garai ezberdinetako bi ahozko grabazio alderatu dira. Grabazioak hautatu edota prestatu egin dira: lehena, 1990ean jaso, Hegoaldeko Proiektuaren baitan, eta bigarrena, 2025ean lan honetarako egina. Bi grabazioetako berriemaileak igeldotarrak dira, eta euren artean 60-70 urte inguruko aldea dagoela estimatu da; horrek belaunaldien arteko konparaketa ahalbidetu du.

Bi belaunaldietako hiztunen grabazioak eskuratutakoan, grabazio bakoitzaren zati bat fonetikoki transkribatu da. Transkripzio horiei esker, grabazioen azterketa fonologikoa egin da bi ikuspuntutatik: alde batetik, bilakabide paradigmaticoetan jarriz arreta, eta, bestetik, bilakabide sintagmatikoei erreparatuz.

Analisisa burutzeko oharmenaren bidezko entzuketa egin da, eta grabazio bateko zein besteko berriemaileen ekoizpenak aztertutakoan, alderatu egin dira, ezaugarri ezaugarri, ondorio batzuetara iristen saiatzeko.

3.1 **Corpusa**

3.1.1 *1990eko grabazioa*

Lehenik eta behin, aipatu beharra dago azertu den grabazioaren proiektua 1989-1992 urteen artean burutu zela, eta aztertuko den grabazioa, zehazki, 1990eko uztailaren 4an (Izagirre 2023: 19). Erabilitako materialari dagokionez, Izagirrenen (2023: 14) lanetik ondoriozta daiteke UHER 4000 REPORT MONITOR grabagailua erabili zutela; bobinetan grabatu zen, eta duela gutxi egin zen bobina horien digitalizazioa. Berriemaileen adin zeha-

tza ez dakigun arren, grabazioan kontaktzen dituzten zenbait erreferentzia-rengatik 50-60 urte inguru izango zituztela pentsa daiteke. Hortaz, gutxi gorabehera 1930-1940 aldera jaiotakoak direla ondoriozta daiteke. Horregatik, bi grabazioetako berriemaileen jaiotza-urteen artean 60-70 urte inguruko aldea dagoela dirudi. Grabazio honen iraupena 12 minutu eta 27 segundokoa da.

3.1.2 2025eko grabazioa

Grabazio hau ez zegoen Fonetika Laborategiko biltegian; lan honetarako hogeita hiru urteko gazte igeldotar bati berariaz egindako elkarrizketa erabili da lagin moduan. Grabazioa Letren Fakultateko Fonetika Laborategiko kabina intsonorizatuan egin zen; izan ere, nahiz lan honetan azterketa akustikorik ez egin, grabazioaren kalitate ona bermatzea garrantzitsua da analisirako.

Hori horrela, grabazioa 2025eko martxoaren 31n egin zen aipaturiko lekuan, TASCAM LINEAR PCM RECORDER DR-05 mikrofonodun grabagailuarekin. Grabazioak 8 minutu eta 38 segundo irauten du.

3.2 Berriemaileak

Hizkuntza baten hiztun-komunitate batean askotariko hiztun-profilak daude. Ondorio oso sendoak emango lizkigukeen ikerketa zehatz eta ideal baterako, batetik, ahalik eta hiztun gehien aztertu beharko lirateke, eta, bestetik, profil desberdinetakoak: genero guztietakoak, maila sozioekonomiko askotarikoak, bizileku desberdinetakoak... Lanaren ezaugarriak eta tamaina kontuan hartuta, ordea, lagina belaunaldi bakoitzeko berriemaile batera edo bira mugatu da.

1990eko proiektuko grabazioan, elkarrizketatzaileez gain, bi berriemailek hartzen dute hitza. Bi berriemaileak ahizpak dira, eta 50-60 urte ingurukoak direla estimatzen da, hots, 1930-1940 inguruan jaiotakoak. Solasaldia naturala da, ezagunen artean gertatzen baita, eta haientzat arruntak eta

ohikoak diren kontuez mintzo dira: gaztetako kontuak, Igeldoko eguneroko bizitza edota seme-alabak, besteak beste. Horregatik, berriemaileek eguneroko hizkera erabiltzen dute.

2025eko grabazioaren kasuan, berriz, elkarrizketatzaile bat eta berriemaile bat ditugu; berriemaile hori ere emakumezkoa da, eta 23 urte ditu. Gazte horrek Donostian egin ohi du bizitza gehiena, nahiz eta igeldotarra izan. Ikasi ere Donostian ikasi zuen institutuan, eta Gasteizen bizi da orain, bertan ikasten baitu. Horregatik, eskolatzeak eta bere herritik kanpo eraikitako harremanek hizkeran eragina izan dezaketela pentsatzekoa da. Bestalde, Letren Fakultateko laborategiko kabinan egindako elkarrizketan, berriemaileak arintasunez hitz egin zuen; oro har, bere bizitzaren (ikasketak...), Igeldoren eta euskararen egoeraren gainean aritu zen.

4. Hizkeraren deskribapena

Egin nahi dugun lana aurrera eramateko Igeldoko hizkera geolinguistikoki kokatzea beharrezkoa da. Igeldo Gipuzkoa iparraldeko herria da, itsasertzean kokatua dagoena, eta administratiboki Donostiaren auzo bat izan arren, herri-egitura propioa duena. Mendigunean dago, kostaldeko landa-eremuan. Oriorekin muga egiten du mendebaldean, eta Usurbilekin hegoaldean.

Hizkuntzak hizkeretan sailkatu ohi ditugu, ezaugarri edo aldaera multzo batek hartzen duen eremu geolinguistikoa kontuan hartuta. Euskararen ere horrelaxe gertatzen da, dialektoetan banatzen da, eta, gainera, euskararen dialekto bakoitzaren barruan azpi-dialekto deritzenak ere bereizten dira.

Euskararen baitan euskalkiak izan baditugu, eta horien barruan, berriz, «azpi-euskalkiak» sailkatu izan dira. Gipuzkera euskalkia izanik azkar asko antzeman dezakegu mutrikuar baten hizkera, azpeitiar batena edo beasaindar batena euskalki berekoak izanik ere,

ezberdinak direla eta beraz, azpi-euskalki ezberdinak osatzen dituztela (Iturain eta Loidi 1995: 20).

Zuazok (2014: 87) egiten duen euskalkien sailkapenaren arabera, hiru hizkera edo azpieuskalki nagusi bereizten dira erdialdeko euskalkiaren barruan: *sartaldekoa*, *erdigunekoa* eta *sortaldekoa*.

1. irudia. Erdialdeko azpieuskalkiaren mapa (Zuazo 2014: 89)

Igeldo erdigunean kokatzen da, eta, beraz, erdialdeko euskalkiaren ezaugarriak eta bereziki erdiguneko azpieuskalkiarenak espero dira. Halaber, erdialdeko euskalkian egiten duen banaketa hirukoitz horrez gain, Zuazok (2014: 103-105) erdialdeko euskara bitan banatzen duten ezaugarriak ere badirela esaten du, iparralde eta hegoalde bereiziz:

2. irudia. Erdialdeko euskalkiaren banaketa (Zuazo 2014: 105)

Banaketa horretan, Igeldo iparraldean daukagu, eta, beraz, iparraldeko ezaugarri horiek edukitzea espero dugu. Gainera, nabarmendu behar da Zuazoren (2014: 103-105) arabera bi eremu horiek bereizten dituzten ezaugarriak fonologikoak direla nagusiki. Esate baterako, bokal-bilkuretan gertatzen diren disimilazioak² (beraz, fortitioak), *-au-* > *-a-* monoptongazioa (lenitioa), txistukari apikariaren eta lepokariaren berdintzea (lenitioa) edota kontsonante sabaikari eta biezpainkariaren epentesia (*ibidem*: 103-104).

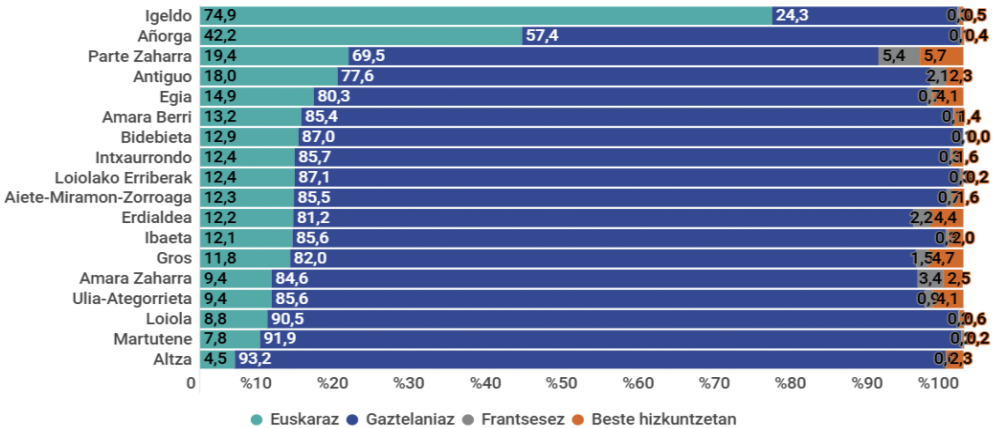
Beraz, Igeldoko euskara non kokatzen den badakigu, eta hizkeraren ezaugarri fonologiko guztiak banan-banan atal honetan azaldu ez arren, berri-

² /e + a, e, o/ elkartzen direnean, e > i disimilatzea edota /o + a, e, o/ elkartzen direnean, o > u disimilatzea. Adibidez: *luzea* > *luzia*, *beroa* > *berua*.

emailek egindako bilakabideen atalean ikusi ahalko ditugu hizkera horretako ezaugarri gehiago.

Honekin batera, komenigarria da Igeldoko egoera soziolinguistikoa zein den ezagutzea. Soziolinguistika Klusterrak 2021. urtean eginiko *Hizkuntzen erabileraren kale neurketaren* arabera, Donostiako kaleetako euskararen erabilera % 15 ingurukoa zen oro har. Euskal Herriko gainerako hiriekin alderatuz gero, guztietan euskaldunena dela dioskute datuek. Nolanahi ere, erabileraren datu hori asko aldatzen da auzoz auzoko datuei erreparatzen badiegu:

3. irudia. Hizkuntzen erabilera Donostian, auzoen arabera

Iturria: Soziolinguistika Klusterra, 2021.

Datuok erakusten duten moduan, Igeldoko kale-erabilera % 74,9koa izan zen 2021. urtean, Donostiako auzoen artean handiena alde handiz. Beraz, auzo edo herri oso euskaldun baten aurrean gaude.

Nolanahi ere, eta aurretik aipatu moduan, gaur egungo harreman-sareak nahiko konplexuak dira, eta ez dira mugatzen herrira bakarrik; 2025eko grabazioko elkarrizketatuak esaten du berak bizitza gehiena Donostiako ka-

leetan egiten duela, eta noski, jada ez legoke Igeldoko datu soziolinguistikoak dituen gune batean.

Beraz, aipaturiko guztia aintzat hartu behar da, eta onartu egungo Igeldok Donostiara asko jotzen duenez, beste gauza askoren artean horrek hizkuntzaren nolakotasunean ere eragina duela. Ondo baino hobeto azaltzen digu hori Caminok (2000: 58):

Ohiko Euskal Dialektologiako lanetan tokian tokiko hizkera ongi eta leial ordezkatzan duten lekuko edo berriemaile fidagarriak aurkitzea izaten da lehen helburua [...]. Donostian frankotan badirudi helburu hori ezin erdietsizkoa dela eta kosta egiten zaio ikertzaileari hiria den bezalakoa dela onartzea: jabetu beharko luke ez dela endogamia maila handiagoa duen herrixka urrun bateko hizkera aztertzen ari.

Lan honetarako kontuan hartu behar izan da igeldotarren bizimodua askotarikoa dela, eta hizkuntzan eragina izan dezaketen eragileak ugari direla.

5. Analisi fonologikoa

Aurretik aipatu moduan, grabazioetan bilakabide fonologikoak aztertu dira. Lehenik, bilakabide paradigmaticoetan jarri da arreta, eta, ondoren, bilakabide sintagmatikoei erreparatu zaie.

5.1 Bilakabide paradigmaticoak

5.1.1 *Kontsonanteak*

Paradigma hiztunen hotsen biltegi dela ulertuz gero, bi grabazioetako hiztunen sistema fonologikoa ezagutzeko beharrezkoa da euren paradigma zein fonemek osatzen duten definitzea. Horretarako, transkripzio fonetikoari so egin zaio. Alabaina, transkripzio fonetikoan ageri diren hots guztiak ez dira grabazioetako hiztunen paradigmaren parte. Izan ere, hots bat ekoitzi izanak ez du esan nahi hiztunak hots hori bere paradigmaren duenik; askotan, inguruneak eraginda, paradigmaren dagoen fonema bat beste

modu batera artikulatzen da, nahiz hitzuna ez ohartu. Gure grabazioetara etorriarik, horren adibide ditugu zenbait hurbilkari ($[\beta, \delta, \gamma]$) edota sudurkari belarra ($[ŋ]$). Adibide horiek, izatez, 4.2.2 atalean ikusiko ditugun bilakabide sintagmatikoen emaitza dira, baina ez dira fonemikoak (bilakabidearen emaitza ez delako fonema hitzunarentzat).

Horregatik, beharrezkoa da zehaztea hitzunik ekoizten dituen hotsen taula eta hitzunaren paradigmako fonemen taula ez direla gauza bera. Ondorengo taulak bi grabazioetako berriemaileen paradigma biltzen du. Eskuinean ageri diren fonemak ahostunak dira, eta ezkerrean ageri direnak, berriez, ahoskabeak:

1. taula. Bi grabazioetako berriemaileen kontsonanteen taula paradigmatikoa

	Biezpainkariak	Ezpain-horzkariak	Horzkariak	Hobikariak	Hobiostekoak	Sabaikariak	Belarrak
Leherkariak	p b			t d			k g
Sudurkariak		m			n		ɲ
Dardarkariak					r		
Ttak (Tap/Flap)					ɾ		
Igurzkariak		f		ɬ s	ʃ		j x
Igurzkari afrikatuak				$\left(\begin{smallmatrix} t_{\text{ɬ}} \\ t_{\text{s}} \end{smallmatrix}\right)$	$\left(\begin{smallmatrix} t_{\text{ʃ}} \end{smallmatrix}\right)$		
Hurbilkariak							
Hurbilkari albokariak					l		(λ) ³

Lehenik eta behin, argi gera bedi taulan ageri diren fonemak bi grabazioetatik bildutakoak direla; izan ere, erreparatu eta ikusi ahal izan denegatik,

³ Parentesiak bi grabazioetako berriemaileen paradigmaren artean aldea dagoela adierazten du.

bilakabide paradigmatikoei dagokienez alde txikia dago, bi grabazioetako berriemaileek fonema antzekoak baitituzte⁴. Nolanahi ere, badago aldaketaren bat edo beste, eta komeni da zenbait zehaztapen egitea.

5.1.1.1 TXISTUKARIAK

Txistukariak arreta berezia merezi dute. Izan ere, bi grabazioetako berriemaileek apikaria zein lepokaria egiten badituzte ere, kasu askotan nahasmendua dago.

1990eko grabazioaren kasuan, lepokariaren eta apikariaren arteko bereizketa ez da garbia kasu askotan. Izan ere, askotan lepokariaren lekuan apikaria egiten da, berdindu egiten da. Halaber, sarri bataren eta bestearen arteko soinu bat ekoizten dutela dirudi, ez dena ez guztiz lepokaria ez guztiz apikaria⁵. Nahasmendu horren adibide ditugu, esaterako: [erðeraʒ] ‘erdaraz’, [eʒ] ‘ez’, [gʷaʒemaʒu] ‘goazemazu’.

Beste kasu batzuetan, berez afrikatu apikaria duen hitza afrikatu lepokariarekin ahoskatzen dute, eta hemen beste era bateko nahasmendua dugu. Hona hemen grabazioko pare bat adibide: [atʃalðe] ‘arratsalde’, [ðeʃkãntʃatʃea] ‘deskantsatzera’.

2025eko grabazioaren kasuan, txistukari lepokariaren eta apikariaren arteko nahasmendu hori badago, baina ez 1990eko grabazioan bezainbeste eta ez modu berean. Oharmenaren aldetik ondo bereizten da elkarriketatuak noiz egiten duen lepokaria eta noiz apikaria, eta alde horretatik, 1990eko grabazioan ez bezala, 2025ekoan bereizketa garbia da; ez dago proposatzerik lepokariaren eta apikariaren artean legokeen hots bat egiten duenik, eta beraz, berdintzea ere ez da gertatzen. Grabazio honetan ikusi dena, esan bezala, nahasmendua da, berez lepokaria duten zenbait hitz apikaria-

⁴ Ez dira guztiz berdinak, 4.1.1.1 eta 4.1.1.2 ataletan ikus daitekeenagatik.

⁵ Lan hau oharmenaren aldetik egin da, eta ez dira erabili espektrogramak edota bestelako baliabideak hots bat edo beste den zehazteko. Orobat, lanketa zehatz bat beharko genuke benetan kasu bakoitzean lepokaria edo apikaria egiten duen ikusteko, bai eta tartekoa den hori zer den zehazteko ere.

rekin ahoskatzen baitira: [βaʃkariak] ‘bazkariak’, [aureskũntʃatik] ‘haur hezkuntzatik’, [alde_sareãn] ‘alde zaharrean’, [eʃ bakaʃu] ‘ez badaukazu’.

Bestalde, aipatu den 1990eko grabazioko afrikatu apikaria lepokaritzeko joerari dagokionez, 2025ekoaren kasuan ez dago horrelakorik.

Zuazok (2014: 104) esaten du apikariaren eta lepokariaren arteko berdintzea erdialdeko euskararen iparraldeko aldaeraren ezaugarrietako bat dela, Gipuzkoako iparralde gehienez gertatu omen baita. Caminok (2000: 69) aspaldi honetan donostiar kaletarrek txistukari igurzkiaren bereizketa ez dutela egiten esaten badigu ere, Zuazok (2014: 104) egungo gazteek bereizketa egiteko joera handiagoa dutela ohartarazten digu.

Hortaz, eta laburbiltze aldera, aztertu diren hiru berriemaileek euskarazko sei txistukariak dituzte paradigman, guztiak ekoizten baitituzte, baina haien erabileran (igurzki lepokariaren eta apikariaren artean) nahasmendua dago sarri. Bi grabazioetan dago lepokariaren eta apikariaren berdintzea edo nahasmendua, baina modu desberdinean: 1990ekoan, esan bezala, lepokariak apikaritzeko joera handia dago, bi hotsak askotan ez dira ondo bereizten, eta ildo horretatik, askotan tarteko zerbait egiten dela uste da. 2025eko grabazioko elkarrizketatuaren kasuan, berriz, ez du ekoizten igurzki lepokaria eta apikariaren artean legokeenik, argi baitago noiz egiten duen bata eta noiz bestea, baina gero hitz askotan nahastu egiten ditu.

5.1.1.2 ALBOKARI PALATALA

Albokari palatalari erreparatuz gero, esan behar da 1990eko grabaziokoek paradigman fonema hori badaukatela dirudiela; hona hemen adibide batzuk: [saʎa] ‘zaila’, [laũntʃaʎia] ‘laguntzailea’, [eʃteʎãn] ‘Estellan’, [iʎoβa] ‘iloba’. Kasu horietan albokari palatala egiten dutela ongi entzuten da; beste bi kasutan, ordea, ez dago hain argi zein hots den, eta igurzki sabaikariarekin jarri den arren transkripzioan, zalantzarik da: [mutij] ‘mutil’, [daβij] ‘dabil’. Zalantza hori hitz eta esaldi amaieran egotearekin lotuta dago,

amaierako posizioan egoteak ongi ez entzutea eta ongi ez hautematea baitakartza.

Albokari palatala ageri den kasu ia guztiak [i] bokalaren ondotik direnez, 4.2.3 atalean joan beharko lukeen bilakabide sintagmatiko bat dela ere pentsa liteke ([i]-ren osteko palatalizazioa). Alabaina, testuinguru hori ez duen adibide bat dago 1990eko corpusean: [eʃteɫãn] ‘Estellan’. Beraz, berriemaileek albokari palatala beraien paradigmaren daukatela ondoriozta daitezke. Izan ere, bilakabide sintagmatiko baten ondorio den hotsa soilik izan balitz, posible zatekeen hots hori hitzunak bere paradigmaren ez izatea; alabaina, testuinguru horretaz landa ere agertzeak erakusten digu albokari palatala beraien paradigmaren parte dela.

2025eko grabazioko berriemaileak, berriz, albokari palatala ez du kasu bakar batean ere ekoitzi, eta hortaz, badirudi fonema hau ez dela bere fonema-inbentarioaren parte.

Gauzak horrela, paradigmaren beste desberdintasun bat dagoela ikus daitezke: 1990. urteko grabazioko hitzunik albokari palatala beraien paradigmaren dute, eta 2025eko grabazioko hitzunik, berriz, ez.

5.1.1.3 IGURZKARI BELARRA

Nabarmendu beharrekoa da [x] igurzkarri belarra ere; izan ere, erdialdeko euskalkiaren ezaugarri da *jz* hasten diren hitzak fonema horrekin ahoskatzea (Zuazo 2004: 79), eta gure bi laginetan ezaugarri hori guztiz betetzen da: 1990eko grabazioko [xotʃeako] ‘jotzerako’, [xũn] ‘joan’ esaterako, edota 2025eko grabazioko [xute_naiʃ] ‘joaten naiz’, [xẽnde] ‘jende’, [xeiʃterakoñ] ‘jaisterakoan’, [xaijo] ‘jaio’. Bi grabazioetako berriemaileek sistematikoki betetzen duten ezaugarria da.

5.1.1.4 IGURZKARI HORTZARTEKO AHOSKABEA

Badakigu igurzkarri hortzarteko ahoskabean ([θ]) ez duela euskarak berez jatorrizko, baina euskaldun elebakarrik dagoeneko ia ez dagoenez (edo bal-

din badaude, oso urriak direnez) eta egoera diglosikoan bizi garenez, igurz-kari hortzarteko ahoskabea gure fonema inbentarioaren parte bilakatu da (Hegoaldean, bederen). Gure corpusari erreparaturik, 2025eko grabazioko berriemaileak ez du fonema hori ekoizten, baina horrek ez du esan nahi fonema hori bere paradigmaman ez dagoenik, ez baitu hots hori duen hitzik ekoitzi. 1990eko grabazioko berriemaileei dagokienez, nahiz euskarazko jardunean ez duten egiten, gaztelaniazko esaldi bat sartzen dutenean haietako batek ekoizten du: [erðeraş eşateãm beşela muşşoş ofiθioş pobre şeyuro]. Alabaina, ezin dezakegu zehaztu beraien euskarazko paradigmaman fonema hori badagoen edo ez, gaztelaniazko esaldi batean ekoizteak ez baitu euskaraz badagoela frogatzen. Horregatik, berriemaileen taula paradigmatico kontsonantikoan (1. taula) ez da fonema hori ageri.

Ikusi da 1990eko berriemaileek gaztelaniaz ekoizten zutela, baina corpus-ean ezin izan da ikusi ea euskaraz egiten ote zuten, ez eta 2025ekoak egiten ote duen ere. Horregatik, ezin daiteke ondorio sendoetara iritsi.

5.1.2 Bokalak

Bokalen kasuan ez dago alderik bi grabazioen artean; bai 1990eko bi berriemaileek, bai 2025ekoak euskaraz ohikoak eta orokorrak diren bost bokalak ekoitzi baitituzte, eta hortaz, beraien fonema-inbentarioan ere horietan izango baitituzte:

2. taula. Bi grabazioetako berriemaileen bokalen taula paradigmatico

	Aitzinekoa	Erdikoa	Atzekoa
Itxia	i		u
Erdi-irekia	e		o
Irekia		a	

5.2 Bilakabide sintagmatikoak

Bi grabazioetako berriemaileek egiten dituzten bilakabide sintagmatikoak ugariak eta askotarikoak dira. Atal honetan, garrantzitsuenen edo esanguratsuenen azterketa egingo da, eta bi grabazioen arteko desberdintasunetan jarriko da batik bat arreta.

Hala ere, hemen aztertuko direnak baino gehiago dira egiazki elkarrizketatuek modu naturalean eta oharkabean egiten dituzten bilakabide sintagmatikoak. Horien artean daude, esaterako, herskarien hurbilkaritza testuinguru jarraituetan⁶, bokalen sudurkaritzea ondoko hots sudurkari baten eraginez⁷, edota sudurkariaren tasun artikulatorioaren asimilazioa herskari batek jarraitzen duenean⁸. Bi grabazioetako elkarrizketatuek egiten dituzte aipaturiko bilakabideak. Jarraian, oharmenaren aldetik eta herriko hizkeraren ezaugarrien aldetik esanguratsuak diren bilakabideei erreparatuko zaie.

5.2.1 Bokalkuruetako disimilazioak

5.2.1.1 $e \rightarrow i / _a$

Erdialdeko hizkera bitan (ipar eta hego) banatzen duten ezaugarrien artean bokalkururak daudenean gertatzen diren bilakabideak daude. Horietan lehena [$e \rightarrow i / _a$] dugu. Bokala itxi egiten da, eta beraz, [a] bokalarekiko urrundu tasun horretan. Disimilazio baten aurrean geundeke, fortitio baten aurrean.

1990eko grabazioan bilakabide hori oso sarri egiten dute berriemaileek; areago, ia egokiera suertatzen den kasu gehienetan egiten dute. Hona he-

⁶ Bilakabidea honakoa da: [b, d, g → β, ð, γ / B_B, r_, l_]. Hona hemen bi grabazioetako adibide batzuk: [iβaetān] ‘Ibaetan’, [elðua] ‘heldua’, [orðūn] ‘orduan’.

⁷ Bilakabidea honakoa da: [B → B̃ / _N]. Hona hemen bi grabazioetako zenbait adibide: [iβ̃kitān] ‘txikitan’, [oā̃n] ‘orain’, [ẽɲ̃] ‘egin’, [kām̃pora] ‘kanpora’.

⁸ Bilakabidea honakoa da: [n → ŋ, m / _k, g, b, p]. Hona hemen bi grabazioetako adibide batzuk: [kām̃pora] ‘kanpora’, [ð̃em̃bõɲ̃k] ‘denborarik’, [ẽõŋgõja] ‘egongo dira’, [ĩŋgurõkoak] ‘ingurukoak’.

men adibide batzuk: [neriake] ‘nireak ere’, [biãñ] ‘behean’, [ordia] ‘ordea’, [pasiatu] ‘paseatu’, [libertaðia] ‘libertatea’.

Ez da guztiz emankorra, [ea] egiten duten adibide batzuk ere badira eta: [lanea] ‘lanera’, [atea] ‘atera’, [ðeşkãntşatşea] ‘deskantsatzera’, [etʃea] ‘etxera’. Nolanahi ere, oso sarri egiten duten bilakabidea da, eta kasu batzuetan izan ezik, grabazio osoan zehar egiten dutena. Gainera, egiten ez den adibide gehienak [r → Ø / B_B] bilakabidearen (4.2.2.2 atala) emaitza dira, eta, beraz, horren ondorioz izan daiteke.

2025eko grabazioan, berriz, bilakabide honen arrastorik ez dago. [e → i / _a] ez da gertatzen kasu bakar batean ere, eta ez egokierarik ez dagoelako. Izan ere, ondorengoak eta gehiago esaten ditu hiztunak: [xẽndea] ‘jendea’, [kãmpokalðeãm] ‘kanpoaldean’, [kotʃea] ‘kotxea’, [klaşea] ‘klasea’, [bateãñ] ‘batean’, [itea] ‘egitea’.

Hortaz, 1990eko grabazioan guztiz indarturik ageri zaigun bilakabidea batere indarrrik gabe ageri zaigu 2025ekoan.

5.2.1.2 $o \rightarrow u / _a$

Gauza bertsua gertatzen da [oa] bokal bilkurarekin ere: [o → u / _a] bilakabidea egiten da. Beraz, bilakabide hori ere disimilazio bat da (fortitioa), bokala itxi egiten baita, [a] bokalarekiko urrunduz. Bokal-bilkura horretan gertatzen den bilakabidea ere (Zuazo, 2014: 103) erdialdeko euskarako iparraldeko aldaeraren ezaugarri da.

1990eko grabazioan bilakabide horren zenbait adibide topa daitezke: [şeaŋa] ‘zeragoa’, [pianua] ‘pianoa’, [maketuak] ‘maketoak’, [oyeįkua] ‘ho-geikoa’. Egokiera gertatzen den kasu gehienetan egiten da disimilazioa 1990eko grabazioan, eta beraz, bokal-bilkuretako bilakabidea nahiko emankorra da; hala ere, ez da guztiz-gutztiz emankorra, kontrako adibideak ere badirelako: [perįoðįşmoa] ‘periodismoa’, [beştelakoa] ‘bestelakoa’, [yuarðakoa] ‘guardakoa’.

2025eko grabazioan, aldiz, kasu bakar batean egiten du berriemaileak disimilazioa: [õnduãñ] ‘ondoan’. Ordea, bilakabidea egiten ez duen egokie-

ra gehiago badira: [ĩngurukoak] ‘ingurukoak’, [familiakoa] ‘famiakoa’, [teorikoa] ‘teorikoa’, [bat̪ĩjeryoa] ‘Batxilergoa’.

Beraz, 1990ekoan bilakabidea sarri gertatzen da, eta 2025ekoan, berriaz, behin bakarrik; horregatik, bilakabideak indarra galdu duela esan daiteke.

5.2.2 Bokalarteko kontsonantearen galera

5.2.2.1 HURBILKARIAREN GALERA

Hurbilkariaren galera ([β, ð, γ → ∅ / B_B]) bilakabide oso ohikoa da euskaraz, eta ez eskusiboki eremu geografiko batean. 1990eko grabazioan bilakabide horrek indar handia dauka. Berriemaileek ez dute egokiera guztietan egiten, baina bai askotan. Hona hemen adibide batzuk: [it̪ʂeĩt̪ẽn] ‘hit̪z egiten’, [ereʃo] ‘errezago’, [seĩt̪ũn] ‘segítuan’, [β̪uelta_at] ‘buelta bat’, [daij] ‘dabil’. Esan bezala, ez dute egokiera guztietan egiten berriemaileek, eta berriemaile berak hitz berbera hurbilkariarekin zein hurbilkaririk gabe ekoizten duela ikusi da: [oeĩtaĩru ta β̪eĩstea oyeĩkua]. Azken batean, bilakabide hori lenitio bat da, eta hitzun batek bilakabide sintagmatiko bat egiteak ez du esan nahi beti egingo duenik; askotan faktore ugari egoten dira bilakabide horiek gertatzea edo ez gertatzea eragiten dutenak: hitzunak lasaitasunez hitz egiten ari denean gauza lezake, eta argitasuna behar dela nabaritzen duenean, berriaz, ez, esate baterako.

Gainera, kontsonante guztien kasuan bilakabidea ez da maiztasun berearekin gertatzen. Adibideetan ikusi ahal izan denez, igurzkari belarra ([ɣ]) da gehien galtzen dena, maiztasun gutxiagoz gertatzen da igurzkari biezpainsariaren ([β]) galera, eta igurzkari hobikaria ([ð]) galtzen den adibiderik, berriaz, ez dago.

2025eko grabazioko berriemailearen kasuan ere, bilakabidea gertatzen da zenbait kasutan, eta beste zenbait kasutan ez. Hona hemen bilakabidea egiten duen adibide batzuk: [itea] ‘egiten da’, [laũnak] ‘lagunak’, [dao] ‘dago’, [eo] ‘edo’. Nolanahi ere, kasu honetan ere egokiera egon arren, ez da askotan egiten: [eðo] ‘edo’, [yeĩaĩyo] ‘gehiago’, [eĩĩn] ‘egin’, [laĩyunek] ‘lagu-

nek'. Lan honetan kuantifikazio lanik egin ez den arren, eta azterketa zehatz baterako idealena hori izango litzatekeen arren, 2025eko grabazioan gehiago dira hurbilkaria mantentzen duten kasuak galtzen dutenak baino.

Beraz, esan daitekeena da bi grabazioetan ageri den bilakabidea dugula igurzkariaren galera, 1990eko grabazioan indar handiarekin (nahiz eta ez sistematikoki, eta ez maiztasun berdinez kontsonante guztiekin), eta 2025ekoan, berriz, indar gutxiagorekin.

5.2.2.2 TTAKAREN GALERA

Bilakabide hau ere oso ohikoa da euskaran. 1990. urteko grabazioan ikusi da [r → Ø / B_B] indartsu dagoen bilakabidea dela. Hona hemen adibide batzuk: [oaĩn] 'orain', [aĩ ðia] 'ari dira', [atea] 'atera', [et̪fea] 'etxera', [yeo] 'gero'. Ehuneko ehunetan sistematikoki egiten ez den bilakabide bat izan arren, egon badira [şera] 'zera', [maĩterēn] 'Maiteren' edota [nere] 'nire' gisako adibide batzuk. Oso indar handia du 1990eko grabazioko berriemaileen jardunean, egokiera suertatzen den kasu gehienetan galtzen baita hotsa.

2025eko grabazioko berriemailearen kasuan ere bilakabidea ageri da kasu batzuetan: [oĩ] 'hori', [oaĩn] 'orain', [aĩ] 'ari'. Alabaina, egokiera suertatzen den kasu gehienetan ez da ezabatzen: [ðirurik] 'dirurik', [ori] 'hori', [yero] 'gero', [iyelðora] 'Igeldora', [ðenatarik] 'denatarik'.

Beraz, 1990eko grabazioan nahikoa indartsu ikusten den bilakabidea da ttakaren galera, eta, ikusi denez, 2025eko berriemailearen jardunean, egon arren, ez du hainbesteko indarririk.

Esanguratsua da 1990eko grabazioan zein 2025ekoan sarri ageri den gero hitza nola ahoskatzen duten batean zein bestean; 1990ekoan, beti ttaka galduta egiten da, eta 2025ekoan, berriz, beti ttakarekin. Bestalde, esanguratsua da 2025eko grabazioko berriemaileak deklinatuta dauden hitzetan ezabaketarik egiten ez duela ere: [erira] 'herrira', [artşera] 'hartzera', [iyelðora] 'Igeldora', [donoştira] 'Donostiara', [ernanira] 'Hernanira'. 1990ekoak, berriz, bai: [ðeşkãntşatşea] 'deskantsatzera', [et̪fea] 'etxera'. Ba-

liteke 2025eko berriemaileak hitz batzuetan bilakabidea egitea horrela entzun eta ikasi duelako. Alabaina, ez duenez hitz batzuk deklinatzerakoan eta beste kasu batzuetan egiten, bilakabide hori 2025eko hitzunaren kasuan ez dagoela batera indartsu esan daiteke.

5.2.3 [i]-ren osteko palatalizazioa

Aitzineko bokal itxiaren ondotiko fonemaren palatalizazioa fenomeno oso ohikoa da euskarari, eta ez da kontsonante bakar batera mugatzen bilakabidea; izan ere, sudurkaria, txistukari igurzkaria, albokaria zein herskari horzkari ahoskabeari dira palatalizatzen direnak. Hurrengo azpiataletan banan-banan ikusiko da bakoitzaren presentzia grabazio bakoitzean zenbaterainokoa den.

5.2.3.1 SUDURKARIA SABAIAKARITZEA

[n → ɲ / i_] bilakabidea 1990eko grabazioan oso sarri egiten da. Jarraian adibide batzuk: [et̪ʂak̪ɲ] ‘ez zekien’, [oãɲ] ‘orain’, [eɲ] ‘egin’, [kamijɲ] ‘kamino’.

Alabaina, kasu asko eta askotan palatalizatzen badute ere, adibide batzuetan ez dute hala egiten: [it̪ʂeɲ] ‘hitz egin’, [eɲ] ‘ezin’, [eɲ du in] ‘ezin du egin’. Hortaz, corpusetik ondoriozta daitekeenez, bilakabidea indartsu dago 1990eko berriemaileen sistema fonologikoan, eta nahiz beti ez duten egiten, askotan egiten dute, hots-txandakatzea hitzaren erdian egon zein bukaeran egon.

2025eko grabazioan, berriz, bilakabidea egiten duen ondorengo adibideak bildu dira: [gɲɲɔn] ‘ginen’, [mɲɲutu] ‘minutu’, [erayɲna] ‘eragina’, [βɲɲo] ‘baina’. Ordea, kontuan hartzekoa da, 1990ekoen kontrara, hitz amaieran behin ere ez dela gertatzen sabaikaritzea: [oãɲ] ‘orain’, [karerak̪ɲ] ‘karrerarekin’, [eyɲ] ‘egin’, [ðonoɲt̪ɲ] ‘Donostian’.

Beraz, bi grabazioetako datuak alderatuta, 1990eko grabazioan sarriago egiten da eta berdin du hitz artean izan zein bukaeran izan. 2025ekoan,

berriz, ez du hain maiz egiten, hitz jakin batzuetan bakarrik, eta hitz-amaieran egokitzean, ez du egiten.

5.2.3.2 TXISTUKARI IGURZKARIA SABAIAKARITZEA

Palatalizazioekin jarraituz, bigarrena [ʃ → ʃ / i _] genuke. Izan ere, jatorriz lepokaria duten zenbait hitzetan sabaikaria ahoskatzeko joera dago. Ezau-garri hori 1990eko grabazioko berriemaileen jardunean ikus daiteke: [gaʃkijena] ‘gaizkiena’, [eakuʃtejʃkiot] ‘erakusten dizkiot’, [goiʃiã] ‘goizean’. Ez da emankorra, [aĩʃpa] ‘ahizpa’ gisako adibideak ere badaude eta, baina nolana ere, bilakabidea ageri da zenbaitetan. Noiz egiten duen eta noiz ez zehaztea zaila da, eta ikerketa fonetiko-fonologiko batetik harago legoke agian.

2025eko grabazioaren kasuan, corpusean ez da adibiderik ageri. Beraz, badirudi 2025eko berriemaileak ez duela bilakabide hori.

5.2.3.3 HERSKARI HORZKARIA SABAIAKARITZEA

Gipuzkoan /i/-ren ostean /t/ kontsonantearen bustidura automatikoa guztiz arrunta izan arren ([t → c / i _]), Caminok (2000: 68) ohartarazten du bustidura ez dela ageri ez Donostian, ez Altzan, ez Añorgan. Gainera, gehitzen du (*ibidem*: 68) Donostiara zihoazen baserritarrek, trolebusera igo orduko, beren mintzoko -ñ-ak eta -ll-ak mantentzen zituztela, baina -tt- -it- despalatalizatu ohi zutela. Beraz, ez da bustidura hori espero, eta grabazioetara jota, ez dago bustidurarik ez grabazio batean ez bestean. Gainera, fosilduta ere ez da inon ageri; izan ere, posible izan zitekeen bilakabi-deak indarrean biziraun ez arren [aca] ‘aita’, [kico] ‘kito’ edo gisako hitzetan agertzea, baina [aĩtak] ‘aitak’ ageri da 1990eko grabazioan birritan, eta baita [kito] ‘kito’ ere. Beraz, ez 1990eko grabazioan ez 2025ekoan ez dago bilakabide horren arrastorik.

5.2.4 Kontsonante epentetikoak

Kontsonante epentetikoak erdialdeko hizkeraren iparraldeko aldaeraren ezaugarri dira. Lehenik, igurzkari sabaikariaren epentesiari erreparatuko diogu: [i → ij / _ a, e, o].

1990eko grabazioko berriemaileen kasuan bilakabide hori zenbait kasutan ageri da: [bɨjar] ‘bihar’, [eʃtuðijo] ‘estudio’, [obserβaʃijuãne] ‘obserbazioan ere’, [gaʃkijena] ‘gaizkiena’. Alabaina, beste kasu askotan ez da epentesia egiten: [neriake] ‘nireak ere’, [βeʃtiak] ‘besteak’, [biãn] ‘behean, [biar] ‘behar’, [ɣaβiãn] ‘gauean’.

Kasu batzuetan egiten duenez eta beste kasu batzuetan ez, ez da guztiz emankorra. Esanguratsua da hots-txandakatze hori duten kasu asko [e → i / _ a] bilakabidearen (ikus 4.2.1.1 atala) ondorio direla, eta kasu horietan ez dela honako beste bilakabide hau [i → ij / _ a, e, o] egin atzetik (hots, ez dela *feedinga*⁹ gertatu).

2025eko grabazioan, berriz, bilakabidea soilik behin ageri da: [yutʃijo] ‘gutxiago’, nahiz bilakabidea egin zitekeen egokiera gehiago badauden: [eɣia] ‘egia’, [familia] ‘familia’, [eriãn] ‘herrian’, [biʃia] ‘bizitza’. Bilakabidea behin bakarrik ageri denez, ahulduta dago.

Hortaz, ikusi da 1990eko berriemaileek epentesia sarri egiten zutela, baina ez guztiz sistematikoki, eta 2025ekoak, berriz, behin bakarrik egiten duela. Beraz, grabazio batetik bestera bilakabide hori ahuldu egin dela ondoriozta daiteke.

Bestalde, kontsonante epentetikoez ari garelarik, [β] epentetikoari erreparatzea ere komenigarria da, hizkera honen ezaugarri baita tradizioz. Caminoren (2000: 67) arabera, indargabeturik dagoen ezaugarria da, baina

⁹ *Feeding* edo bazkatze esaten zaio ordezkatzeko baten emaitzak beste ordezkatzeko bat pairatzen duen fenomenoari (Oñederra, 2004: 57). Kasu honetan ondorengoa esan nahi da: 4.2.1.1eko bilakabideek emaitza gisa [ia] eman dute, eta hots-txandakatze horretan [i → ij / _ a, e, o] gerta zitekeen, *feedinga*, baina ikusi denagatik, ez da hala gertatu.

Donostiako ezaugarria da, eta nabarmen ageri da Antiguon, Igeldon edo Añorgan, bederen.

Aztergai ditugun grabazioetan ikus daitekeenagatik, berriemaileek ez daukate bilakabide hori euren sistema fonologikoan. Izan ere, ez dago bilakabide horren arrastorik ez grabazio batean ez bestean. Hortaz, Caminok (2000: 67) bertako ezaugarria dela esan arren, 1990eko grabaziokoek galdua zuten, eta gaur egungoak ere ez du egiten. Horri dagokionez, ez dago desberdintasunik grabazio batetik bestera.

5.2.5 *Igurzkari lepokariaren galera sudurkariaren aurretik*

Euskaraz igurzkari lepokariak sudurkari baten aurretik agertzea ez da oso ohikoa, ez baitago hots-segida hori duen hitz askorik ('esne' edota 'asmo' dira adibide bakarrenetakoak). Horregatik, pentsatzekoa da euskararen mendeetan indarrean egondako bilakabidea dela igurzkari lepokaria sudurkariaren aurretik egon den kasuetan ezabatzea: [ʃ → Ø / _n]. Hots, ordena hori gertatzen da ez partikula eta *nz* hasten den aditz bat elkartzen direnean.

Corpusean apur bat arakatuta, antzematen da 1990eko berriemaileek ezabaketa egiten dutela: [enitʃãn] 'ez nintzen', [enixoa] 'ez noa', [enũn] 'ez nuen'. 2025eko grabazioan, berriz, ez dago apenas egokierarik, baina bat badago, eta horretan ez du ezabaketarik egiten: [eʃ naiʃ]. Eskuratutako laginarekin ezinezkoa da ondorio sendoetara iristea. Argi dagoena da, nolahi ere, garai bateko euskararen hots-segida hori ahoskatzeko zailtasunak egon zitezkeen arren, gaur egungo euskal hiztunak ez duela bi hots horiek jarraian ahoskatzeko zailtasunik.

5.2.6 *Herskariaren ahoskabetzea txistukariaren ondoren*

Oro har, euskaraz, txistukariaren ondorengo herskariak ahoskabeak izan ohi dira, ez dago hitz askorik txistukari baten ondotik herskari ahostun bat duenik. Adibide ditugu, esaterako, 'asto' edota 'heste', baina ez dago **asgo* gisako hots-hurrenkera duten hitzik, edo daudenak aski berriak dira:

‘desgaitu’, ‘desgogo’... Horregatik, euskaldunek hots-segida hori ahoskatze-ko zailtasuna izan dutela pentsatzekoa da, eta herskari ahostun bat txistukari baten ondotik egokitzean ahoskabetu egin izan dela ere bai: [d, b, g → t, p, k / s_]. Hori ez partikula eta aditz laguntzaile bat hurrenez hurren egokitzten direnean gertatu ohi da.

Aztertutako corpusean, 1990eko transkripzioan ondorengoak topatu ahal izan dira: [eʃtakea] ‘ez daukate’, [eʃtaukat] ‘ez daukat’, [eʃtao] ‘ez dago’. Alabaina, ikusi ahal izan da beste kasu batzuetan ahostuntzen zuen berriemaile berberak ez duela ahostuntzen kasuren batean: [eʃ gɨñ̃]. Hortaz, 1990eko grabazioko berriemaileek martxan duten bilakabidea da, baina ez sistematikoki egiten dutena.

2025eko grabazioari dagokionez, bilakabidea gerta zitekeen bost egokiera daude. Horietako bitan bilakabidea gertatzen da: [eʃtao] ‘ez dago’, [eʃtakatelako] ‘ez daukatelako’. Beste hiru kasutan, berriz, ez da ahostuntzen: [eʃ_dakit] ‘ez dakit’, [eʃ_da] ‘ez da’, [eʃ bakaʃu] ‘ez badaukazu’.

Hortaz, bilakabide hori bai 1990eko grabazioko berriemaileek bai 2025ekoak egiten dute, baina ez beti. Corpuseko adibideek erakusten dutenagatik, 1990ekoek bilakabide hori maizago egiten zuten 2025ekoak baino, eta 2025eko grabazioko berriemaileak bilakabidea nahiko ahuldua duela dirudi.

5.2.7 Diptongoko irristariaren kontsonante bihurtzea

1990eko grabazioan hauteman daiteke zenbaitetan diptongoaren irristaria kontsonante bihurtzen dela. Bi kasu ikusi ahal izan dira; alde batetik, [aɥ] diptongoaren kasuan gertatzen dena: [gaβeko] ‘gaueko’, [gaβiã̃] ‘gauean’. Bestetik, [ei] diptongoa dagoenean, askotan bihurtu da igurzkarri sabaikari ([j]), betiere bokal batek jarraitzen dionean; hona hemen adibide batzuk: [yejo] ‘gehiago’, [βalkoʃiã̃] ‘balkoian’, [oʃiã̃] ‘ohean’. 2025eko grabazioan ez dago bilakabide horien adibiderik.

Nolanahi ere, ziurrenik bilakabide bat baino gehiago daude tarteko, eta zaila da ondorio garbietara iristea. Esan daitekeen bakarra da 1990eko adibideak soilik ditugula, 2025ekoaren kasuan ez dagoelako adibiderik.

6. Ondorioak

Lan honetan, Igeldoko euskararen bilakaera fonologikoa aztertu da, 1990eko eta 2025eko bi grabazioen bitartez. Azterketaren helburua izan da hizkuntza-aldaketa fonologikorik gertatu ote den ikustea eta neurtzea, eta aldaketa horiek bilakabide fonologikoen markoan nola kokatzen diren aztertzea.

Lehenik eta behin, bilakabide paradigmaticoen alorrean aldaketa handirik ez dela egon ondoriozta daiteke. Bi grabazioetako berriemaileek, oro har, fonema-inbentario bertsua dute, eta paradigmak berdintsu jarraitzen duela hauteman daiteke. Hitzunen sistema fonologikoaren oinarriak egonkorak direla erakusten du horrek. Aldaketa batzuk, ordea, ikusi ahal izan dira: txistukarietan aldakortasuna dago, nahiz bi grabazioetako berriemaileek txistukari guztiak izan, lepokariaren eta apikariaren berdintzea sarriago gertatzen baita grabazio zaharrean. Egungo gazteak bien arteko bereizkuntza nabarmenago egiten du. Beste aldetik, albokari palatala nabarmen dute paradigmaman 1990eko berriemaileek, eta 2025ekoak, berriz, ez du fonema hau.

Bigarrenik, bilakabide sintagmatikoetan joera aldakor batzuk agertu dira. 1990eko grabazioan, esaterako, [$e \rightarrow i / _a$] eta [$o \rightarrow u / _a$] disimilazioak ohikoak dira, erdialdeko euskalkiaren iparraldeko aldaeraren ezaugarri direnak. 2025ekoak, berriz, ez ditu bilakabide horiek egiten.

Era berean, kontsonante jakin batzuen galera (hots, hurbilkariarena eta ttakarena) 1990eko grabazioan maiz gertatzen da, baina 2025ekoan neurri txikiagoan, edo batzuetan ez dira gertatzen. Horrek iradoki diezaguke bilakabide lenitibo horiek galduz doazela apurka-apurka, edo behintzat indarra galtzen ari direla belaunaldi berrien jardunean.

Palatalizazioaren kasuan ere, 1990eko grabazioan ugaritan ageri dira su-durkari sabaikaria eta txistukari igurzari sabaikaria, eta 2025eko berriemailearen jardunean, berriz, nabarmen gutxiago. Horrekin uler daiteke euskaldunak apurka-apurka hots-konbinazio batzuk modu desberdinean ekoizten ari direla.

Igurzkari sabaikariaren epentesia ere oso desberdin agertu da bi grabazioetan. 1990eko grabazioa berriemaileen jardunean bilakabide hori in-

dartsu zegoen, eta 2025ekoaren jardunean, berriz, oso ahul, behin bakarrik entzun ahal izan baita.

Azkenik, igurzkari lepokariaren galera sudurkariaren aurretik zein txistukariaren ondorengo herskariaren ahoskabetzea ere (1990eko grabazioko berriemaileek indartsu zituzten bilakabideak) 2025eko grabazioko berriemaileak ahulduta dituela azaleratu du lan honek.

Nabarmendu behar da aldaketa fonologiko horiek guztiak ziur asko ez direla modu kontzientean eginak, baizik eta elkarrizketatuen harreman-sareen, eskolatzeko-prozesuaren eta hizkuntza estandarraren eraginaren ondorio direla, besteak beste. Euskara batuak eta hiri-hizkeraren presentziak berebiziko eragina dute, eta baliteke horrek jatorrizko euskalkiaren zenbait ezaugarri galtzea ekarri izana: adibidez, $[e \rightarrow i / _a]$ eta $[o \rightarrow u / _a]$ disimilazioak edota sabaikari epentetikoa ($[i \rightarrow ij / _a, e, o]$).

Laburbilduz, lan honetan aztertutako bi belaunaldien arteko fonologiaren konparaketak iradokitzen digu hizkuntza-aldiera lokalek denboraren poderioz estandarizazioaren eta kanpo-eragileen eraginez zenbait ezaugarri galtzen edo aldatzen dituztela. Lan hau, bere dimentsioa kontuan hartuta, ez da aldaketa hori frogatzeko gai, baina zenbait zantzu erakusten ditu. Nolanahi ere, sistema fonologikoaren oinarriak (paradigmatikoak) nahiko sendo mantentzen direla dirudi, hizkuntza baten sistema fonologikoa ez baita egun batetik bestera errotik aldatzen. Etorkizuneko ikerketa sakonagoek, corpus zabalagoarekin eta ikuspegi akustiko zehatzago baten laguntzarekin, beharrezko behar lukete izan hemen hasitako bideari jarraipena emateko.

Bibliografia

CAMINO, Iñaki (2000). «Abiaburu bat Donostiako euskera aztertzeke». In K. Zuazo (koord.). *Dialektologia gaiak*. Arabako Foru Aldundia, Kultura Saila.

DONEGAN, Patricia Jane eta STAMPE, David (1979). «The study of Natural Phonology». In D.A. Dinnsen (arg.), *Current approaches to Phonological Theory* Indiana. University Press.

ITURAIN, Iñaki eta LOIDI, Loren (1995). *Orioko euskara*. Orioko Udala, Euskara Batzordea.

IZAGIRRE, Estitxu (2023). *Hegoaldeko eta Iparraldeko proiektuen audioen digitalizazioa* (Gradu-amaierako lan argitaragabea, EHU).

OÑEDERRA, Miren Lourdes (2004). *Fonetika fonologia hitzez hitz*. Euskal Herriko Unibertsitatea.

OÑEDERRA, Miren Lourdes (2023). «Fonologia, fonologiak: Fonologia Naturalari buruzko gogoetak J. I. Hualderen omenez». *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*, 57 (1-2), 739-755. <https://doi.org/10.1387/asju.25973>

SOZIOLINGUISTIKA KLUSTERRA (2021). «Hizkuntzen erabileraren kale neurketa: udalerrriak, 2021». 2025eko apirilaren 10ean kontsultatua. <https://soziolinguistika.eus/es/proiektua/hizkuntzen-erabileraren-kale-neurketa-udalerrriak-2021/>

TRASK, Robert Laurence (1994). *Language change*. Routledge.

ZUAZO, Koldo (2014). *Euskalkiak*. Elkar.

Liburu aipamenak

Reseñas de libros

Comptes rendus de livres

Book reviews

Language, Policy and Territory

A Festschrift for COLIN H. Williams

Edited by Wilson MACLEOD, Robert DUNBAR, Kathryn JONES, and John WALSH

Palgrave-Macmillan

Springer Nature Switzerland AG

Published in 2022, 433 pages

ISBN: 978-3-030-94345-5

DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-94346-2>

URRUTIA BADIOLA, Andres M.

Euskaltzainburua

aurretia@euskaltzaindia.eus

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2139-7137>

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.338>

Linguistic policy is a key field of research, especially in the territories where several languages coexist. In these questions, Professor Williams' interdisciplinary expertise is crucial to connecting this book's three themes: language, policy, and territory. This collection of essays is an academic tribute to him from his scholarly peers. The essays, grouped into four main themes on language policy, conclude with an Afterword by Prof. Williams.

At first glance, such questions relate closely to the Basque language and its territory. Williams has shown a strong interest in Basque, though he is best known for his work on Wales, Canada, Ireland, Scotland, and Catalonia. These places shape Professor Williams' academic path.

The essays in the volume —eighteen in total— are grouped into four main parts or sections, each exploring a key aspect of language policy.

Part one (I) is devoted to the theorising of language policy and regulation.

The open essay of Huw Lewis and Elin Royles shows the ties between political factors and linguistic policy. Analysing the Welsh language situation within a neo-institutionalist framework, they emphasise the importance of the United Kingdom's legal and constitutional position as an institutional factor in Welsh language policy.

The author of the next essay is Emyr Lewis, who considers the concept of linguistic human rights and the “right to chat” included in Part 6 of the Welsh Language Measures 2011, arguing that the right to chat could benefit not only speakers of indigenous minority languages but also speakers of all languages.

Bernardette O'Rourke's arguments are situated within disciplines such as human geography, sociology, and political science, which have marginalized questions of linguistic diversity and failed to recognize links between language identity and ethnicity. Far away from the geographical motto “one language, one nation”, there is an established tie between the geographical dimensions and the new speakers in a multilingual Europe.

In the last essay in this Part, François Grin, a well-known researcher in this field about language and economic value, writes about the concept of language as a public good, advancing beyond the rejection of the relation between language and economics. The status is different in this case for the minority language because of the disproportionate number of resources required even to maintain their current position. The clarification of concepts is essential for language policymakers to deliver more effective interventions in favour of minority languages.

In Part two (II), the five papers focus on language policy challenges and possibilities about William's native Wales and the Welsh language.

Meirion Prys Jones analyses the Welsh Language Board (1994-2012) and the key role it played following the enactment of the Welsh Language Act 1993, promoting initiatives such as Twf (transmission within families), Mentrau Iaith (community language initiatives, and Area Development plans in key areas of Wales). The author defends that language planning must involve the speakers and the communities in which they live, with encouragement from local, regional, and national authorities.

Robert Dunbar insists on the concept of “legislative turn” used by Prof. Williams to examine the recent pieces of the linguistic legislation on the Welsh language. It emphasizes that linguistic policy-making in areas not obviously related to language, such as economic development, transport, communications, health and social care, housing, and spatial land-use planning, may have a significant impact on a language’s vitality. They show a broader communal interest in the language that policymakers need to consider.

Rhys Jones, following the course of Williams and Smith’s precedents, highlights the way in which a homogeneous and uniform linguistic territory can be complicated by drawing on more networked understandings of social and spatial relations, signalling as he does so the significance of such alternative conceptions of the Welsh linguistic territory for language policy in Wales.

After that, Kathryn Jones draws on her experience at IAITH (Welsh Centre for Language Planning) to discuss links between land-use and language planning. She emphasizes using land-planning tools to assess impacts and maximise benefits.

Eleri Hedd James examines Welsh language policies on placenames, maps, and signage to ensure Welsh use in Onomastics and toponymic items. She highlights growing issues of anglicisation in private property, business, and topographical names that are not covered by current legislation.

The last essay in this Part is Steve Morris’s text on how adults acquire a minority language in areas where it is not widely used. A bottom-up, rather

than a top-down, approach may encourage Welsh speakers to use the language confidently.

Part three (III) is dedicated to the perspective on language policy challenges of Canada (both in French and English) and serves as another reference for Prof. Williams.

In the first essay, Linda Cardinal and Anastasia Llewellyn examine the impact on Colin H. Williams' work of the question of language in the provision of public services and the territorial application of measures to ensure service delivery through minority languages.

Immediately, Graham Fraser explores the pioneering impact of F. R. Scott (1899-1985) on the development of language policy in Canada and in his native province of Quebec. After this, his opposition to 1970s legislation to make Quebec a unilingual French province brought a breach with francophone writers and poets, despite the continued influence of his thinking after his death.

Charles Castonguay next traces the vulnerability of the French language, in and out of Quebec. He argues that if Canada's English-French linguistic duality is to be cherished, the federal government must radically change its policy, which so far has focused more on countering Quebec nationalism than truly supporting French.

Richard Y. Bourhis focuses on the linguistic vitality of the province of Quebec. He manages three variables: demographics, levels of institutional support, and status, as well as subjective vitality. He notes the increasing proportion of bilingualism in French and English owed to the English school system in Quebec.

The last Part (IV) focuses on linguistic policy challenges in Ireland, Scotland and Catalonia.

John Walsh underlines the traditional scope of the geographical and territorial reality of minority languages like Irish. In fact, a new network has been established around the Irish Language Network and Gaeltacht Service Town, which appears more fluid and dynamic than the previous schemes.

Janet Muller explores the Irish language policy in Northern Ireland. The conclusion is too harsh: the proposals are deeply flawed, as they increase the Irish language voluntary sector's dependence on government structures and have failed to deliver fundamental change.

Wilson McLeod, from the other side, shows the influence of Wales on Scotland's Gaelic policy development: the challenges that face Gaelic policymakers must be understood in the context of Gaelic in Scotland and therefore require particularised, specifically tailored approaches.

Finally, Maite Puigdedwall cites the organisation *Voluntariat per la Llengua* as the best practice for supporting minoritised linguistic groups, offering participants more profound knowledge of Catalan culture and access to employment, training, and education resources.

Closing the volume, it is the afterword of Prof. Williams himself who shows his compromise with the minority languages:

While we would never play down the advantages of knowing and using two or three languages simultaneously, we must acknowledge the degree of tension and the energy drain this creates for the sustenance of the weaker of these languages in our repertoire [...]. Promoting threatened languages requires advocacy and intelligence. Living in and through a threatened language is far more than an earnest endeavour, a duty-bound set of behaviours. It also involves creativity, spontaneity, and joy, capturing the myriad senses, sensations, and nuanced realities of our complex existence (417).

The volume is completed with a Welsh poem and the lists of contributors, figures and tables, closing with an index of voices, very useful for the reader and researcher. A book plenty of references and ideas, especially for Basques, who are members of a bilingual society into their territory with the Basque language characterized by a minority language situation.

Basic theoretical principles and day-to-day realities of a true linguistic policy are offered in the book, putting on the table a veritable reference in a theme fully interesting for the Basque Country and Basque language.

Antzinaroko sustrai indoeuoparreko jende izenak: Araba eta Nafarroako sartaldea

[Los nombres de persona de raigambre indoeuropea de la Antigüedad: Álava y occidente de Navarra]

ZALDUA ETXABE, Luis Mari

Publicado en 2024, 173 p.

ISBN: 978-84-128382-4-4

DOI: <https://doi.org/10.59866/9788412838244>

ZALDUA ETXABE, Luis Mari

Investigador independiente

Comisión de Onomástica, Real Academia de la Lengua Vasca

luismarizaldua@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5376-6232>

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v2026i71.339>

Este texto es una síntesis de la obra *Antzinaroko sustrai indoeuoparreko jende izenak: Araba eta Nafarroako sartaldea* publicada por la Real Academia de la Lengua Vasca en 2024.

A Eduardo Alfaro Peña.

1. Las ideas lingüísticas sobre las lenguas del occidente de Vasconia en la Antigüedad

La idea de que hace poco más de dos mil años, al comienzo de la romanización, la lengua vasca era extraña en gran parte de Vasconia no es, precisamente, novedosa. La publicó por primera vez un euskaldún, el suleitino Arnaud Oihenart, en el siglo XVII.

Dicha hipótesis recibió el impulso definitivo en la primera mitad del siglo XX, gracias sobre todo a la labor de Manuel Gómez-Moreno (1925) y, en parte, también, a la de Gerhard Bähr (1940 [1948]). Ambos basan su teoría en argumentos de tipo onomástico. Pocas décadas después, el lingüista alemán Ulrich Schmoll (1959) llevó la conjetura al extremo, y propuso que el *Auskisch* (vasco antiguo) se expandió o extendió al resto del territorio que ha sido históricamente vascófono de la mano de una invasión que debió de tener lugar a comienzos de la Edad Media.

Hoy en día hay autores que —siguiendo la estela de Gómez-Moreno, Bähr y Schmoll— continúan sustentando que a la llegada de Roma en el oeste de Vasconia predominaba alguna lengua celtohispanica (celtíbero...). Huelga decir que hay vascólogos que —al igual que Caro Baroja o Michelena— desdennan esa teoría, tal y como hacen lingüistas como Gorrochategui, Lakarra o Salaberri, e historiadores como Monteano.

En suma, algunos investigadores de los siglos XX y XXI se han valido (y se valen) de los vestigios de nombres de persona de ascendencia indoeuropea (en adelante IE), más abundantes en las estelas y lápidas que los de origen vasco, para sostener que en gran parte de Vasconia prevalecía en la Antigüedad una lengua celtohispanica.

Estaríamos hablando, por tanto, de dos o tres hipotéticas sustituciones o cambios de lengua. La primera, la indoeuropeización, podría haberse producido a comienzos (o antes) del primer milenio a.n.e.; la segunda (la romanización) se inició en los siglos previos al cambio de era; la tercera y última, es decir, la euskaldunización, acaeció, por lo visto, una vez finalizó la Antigüedad.

2. Corpus de inscripciones analizado

El número de inscripciones que manejamos puede resultar a menudo engañoso, ilusorio. En primer lugar, porque quienes encargaban los epígrafes eran, habitualmente, familias con recursos económicos suficientes para sufragarlos y capaces de comprenderlos; es más, la colocación de lápidas y altares con epitafios y votos era, en cierta medida, una forma de distinguirse del resto de la población. Por otra parte, es de suponer que muchos rótulos han desaparecido, tal vez tantos o más que los que conocemos.

En Álava y en Navarra —sin tener en cuenta miliarios, piezas de metal, cerámica y otros soportes— se contabilizan unos doscientos cincuenta (250) epigramas de época romana grabados en piedra que contienen nombres de persona legibles o reconstruibles. He fijado mi atención en ciento diecisiete (117) de Álava y en ciento veintisiete (127) de Navarra.

Para intentar conocer, siquiera someramente, la situación lingüística de la Antigüedad en el occidente de Vasconia he desgranado setenta y cuatro (74) inscripciones con nombres de persona de procedencia celtohispanica. Se encuentran en sesenta y seis (66) lápidas y en ocho (8) altares. De ellas, cuarenta y cuatro (44) pertenecen a Álava (43 estelas y 1 altar), y las treinta (30) restantes (23 estelas y 7 altares) a Navarra. En Álava atesoramos, por consiguiente, algo más de antroponimia de cuna IE (anterior al latín) que en el antiguo reino.

En la mayoría de las estelas (que conservan elementos inteligibles o lingüísticamente útiles) halladas hasta la fecha no hay más que onomástica de patrimonio grecorromano (en adelante GR); no llegan a un tercio del total los epitafios con algún componente de raigambre IE.

Asimismo, la mayoría de los antropónimos presentes en los altares de Vasconia pertenecen a la rama GR. Únicamente dos aras de Navarra dedicadas a divinidades IE tienen nombres de persona de ese mismo origen. En dos palabras, hay menos teonimia que antroponimia IE, especialmente en Álava.

Solo el 20 % (15) de las estelas y altares conservan nombres de persona de stirpe IE completos (con todas las letras); quiere decirse que no presentan ningún problema de lectura. En el resto (59) existe alguna dificultad o impedimento para leerlas y comprenderlas, bien porque falta alguna parte, bien por estar parcialmente borradas o muy deterioradas.

Debido a ello, las posibles lecturas e interpretaciones que proponen tanto los autores y las autoras que las publicaron como quienes las han estudiado posteriormente no coinciden siempre; pues a menudo no completan o reconstruyen del mismo modo los fragmentos o letras que restan. En más de una ocasión, en el proceso de edición les surgen serias dudas sobre las transcripciones que sugieren.

Numerosos antropónimos son formas recompuestas; no queda otro remedio si se quiere avanzar, pero está claro que no es tarea sencilla resolver cuándo, hasta qué punto y cómo han de completarse los nombres. Lo más complicado, claro está, es determinar cómo proceder con los monumentos desaparecidos. Así, debido a las dudas que generan, ciertos especialistas no incluyen en sus trabajos algunas inscripciones.

Ante esto, caben dos posiciones: ser prudente/estricto y reducir el repertorio, es decir, excluir los ónimos problemáticos, o asumir riesgos y valerse del abanico más amplio posible, esto es, dar por buenas y considerar aptas para la investigación todas las muestras recogidas en las principales fuentes de hoy en día (bases de datos *Hesperia* e *Hispania Epigraphica*), incluso unas pocas que no figuran en ellas.

Me he decantado por la segunda opción, puesto que brinda más posibilidades de progresar en la tarea que el criterio restrictivo, porque incrementa el objeto de estudio, el campo a trabajar, a fin de intentar iluminar la situación lingüística del occidente Vasconia en la Antigüedad. De hecho, reducir el corpus —a pesar de que los nombres de persona analizados serían más fiables— aumentaría la probabilidad de mermar o condicionar la influencia y la contribución IE.

3. Distribución de las muestras

Comenzaré por la apariencia o aspecto de las estelas. El estudio de las formas, los motivos decorativos y las imágenes simbólicas permite distinguir conjuntos de monumentos con características similares dentro de un mismo territorio. Precisamente, la semejanza de la ornamentación de las estelas del este de Álava y del oeste de Navarra no es un tema novedoso. Algunos expertos han explicado el parecido mediante la presunción de que en aquella zona existiría un taller de cantería, aunque hay razones que permiten hablar de varias fábricas. Estas *officinae*, próximas entre sí, habrían tenido relación entre ellas y seguirían una misma moda regional.

Los motivos más representativos de la zona este de Álava (orla de hojas, racimos y tallos de vid...) concurren en la franja de Navarra que linda con dicha demarcación. Por otra parte, en Aguilar de Codés y en Marañón existen varias estelas con representaciones humanas en relieve; también las hay en Iruña de Oca, pero sin ornamentos como los de Gastiáin y los del oriente de Álava.

La imagen del creciente lunar está presente en doce (12) estelas. En cinco (5) ejemplares con esa representación se lee inscrito el nombre *Segontius* y en otros tres (3) el femenino *Ambata*. De igual manera, la figura del sol está tallada en once (11) monumentos. En tres (3) casos en los que aparece el astro principal se observa la designación *Segontius* y en otros dos (2) *Ambata*.

Cinco estelas con onomástica de linaje IE tienen grabadas hojas, racimos y tallos de vid y en una muestra, simplemente, motivos vegetales. Entre las que cuentan con ese tipo de simbología no hay rastro de los ónimos *Segontius* y *Ambatus*. En cambio, las estelas de *Reburrus* y *Buturra*, por ejemplo, están engalanadas con ramas de vid.

En lo que a la distribución de las huellas lingüísticas se refiere, quiero señalar que en Álava la mayoría de los epígrafes de época romana se localiza en las proximidades de la franja que atravesaba la calzada *ab Asturica Burdigalam* o *Iter XXXIV*. En el norte de Álava, en el este y en el sur de

Bizkaia y en casi toda Gipuzkoa, existe un claro vacío. Lo mismo sucede en la Vasconia continental.

En cuanto a Navarra, la mayoría de los epigramas se han descubierto en las comarcas centrales, muchas en torno a antiguas ciudades o dentro de sus *territorii* (*Andelo* [Muruzabal de Andión], *Cournonium* [Los Arcos], Santa Criz [Eslava]...). Llama la atención el vano que se observa en algunos lugares próximos al río Ebro.

En Álava y en Navarra las inscripciones con elementos de linaje IE no se distribuyen de manera tan uniforme como las que contienen antropónimos completamente GR. Se han hallado en zonas concretas, sobre todo junto al *Iter XXXIV* y en el límite entre ambos territorios.

Las estelas que tienen grabadas denominaciones de índole IE presentan en más de una ocasión la misma apariencia, muchas de ellas tienen la misma factura y decoración, si bien se aprecian algunos focos y subconjuntos.

La mayoría de los epitafios próximos al *Iter XXXIV* —a excepción de Iruña de Oca— se localizan entre Salvatierra y Olazagutía, esto es, en la zona donde acaba la Llanada Alavesa y comienza Barranca (o, si se prefiere, viceversa). Aquel espacio era una relevante encrucijada de caminos; allí se encontraba, justamente, la ciudad/*mansio* llamada *Alba*.

Entrando en detalle, se observa un significativo foco en los alrededores de San Millán de San Román. En total, estamos hablando de un tercio de todas las estelas con antroponimia de linaje IE de Vasconia. El nombre más frecuente en la zona es *Segontius* (*Segontiecus*...). En ningún otro lugar de la península ibérica es tan numeroso. El conjunto de Iruña de Oca guarda relación con este de la zona de San Millán.

El segundo lote significativo (compuesto por 18 ejemplares) es el de la zona de Lokiz. Está bastante alejado del *Iter XXXIV* (a 11-16 km), pero, a pesar de eso, puede enlazarse con el de San Millán. Destacan dos puntos de referencia en este grupo: Contrasta (Valle de Arana) y Gastiáin (Lana).

Dos de cada tres elementos de carácter IE hallados en el área de Lokiz (por cierto, los más abundantes) también han sido documentados en la zona

de San Millán, así como en Iruña de Oca y en Barranca. Los nombres, al igual que la decoración de los monumentos, nos hablan de la conexión que guardan los conjuntos de San Millán con los de la zona de Lokiz, pero la similitud no es plena, ya que existen algunas diferencias entre Contrasta y Gastiáin, sobre todo en la manera en que se conforman los antropónimos (*vid.* § 4).

Otro relevante ramillete que puede relacionarse con el de San Millán y con el de Lokiz (al menos en parte) es el de las cercanías de Toloño. Se localiza a 18-20 km hacia el suroeste del anterior, es decir, del próximo a Lóquiz, al igual que aquel, en una zona en la que confinan Álava y Navarra.

El ónimo más frecuente es *Doiterus* (*Doitena...*), a pesar de que también hay muestras de otros constatados en San Millán y en Lokiz. La principal razón por la que los ejemplares de Toloño se asocian con los de aquellas dos zonas es que la mitad de los nombres se han utilizado también en dichos parajes situados más al norte. Otros (*Turesamus*, [*E*]lasus, *Tritaus...*), sin embargo, no aparecen en el área de Toloño.

Entre los tres núcleos (San Millán, Lokiz, Toloño) e Iruña de Oca suman ocho de cada diez epígrafes con nombres de índole IE. El resto se han localizado en diferentes lugares, aunque algunos se pueden agrupar en conjuntos: Rioja Alavesa, Treviño, *Cournonium*, *Andelo*, Santa Criz. En todos ellos hay inscripciones con onomástica exclusivamente GR.

Las denominaciones de ascendencia IE más profusas (*Segontius*, *Ambatus/a...*) se atestiguan principalmente dentro los límites de los tres focos principales, mientras que muchas de las que se registran una sola vez (*Arquio*, *Segilus...*) se ubican en la periferia.

4. Características de los nombres de persona con elementos de la rama indoeuropea

En las lápidas y en los altares que contienen vestigios de tipo IE se pueden contabilizar un total de ochenta (80) antropónimos. Los nombres de persona «completamente» IE son cuarenta y ocho (48) (30 en Álava y 18

en Navarra) y los que poseen partes de los dos troncos (GR, IE) treinta y dos (32) (40 %).

En esas denominaciones se pueden sumar ciento cincuenta y nueve (159) elementos en total; muchos repetidos, obviamente. De hecho, existen setenta y nueve (79) ónimos diferentes, cuarenta y cinco (45) de cuna IE y treinta y cuatro (34) GR. Los de linaje IE son ciento diecisiete (117) y los GR cuarenta y dos (42).

Entre trece (13) denominaciones de procedencia IE (29 %) suman setenta y seis (76) ejemplares (65 %), es decir, cada una se repite, de media, casi seis veces. Si se amplía el objeto de estudio a diecisiete (17) ónimos (38 %), suponen en total ochenta y cuatro (84) apariciones u ocurrencias (72 %). En el otro extremo, hay veintiocho (28) designaciones de carácter IE (62 %) que solo se han hallado una vez y que representan el 24 % del total de los indicios.

Por lo tanto, los componentes de origen IE se repiten, en general, más que los de estirpe latina, y entre los primeros algunos destacan por testificarse más que otros.

Los nombres de cuna IE más frecuentes son *Segontius* (*Segotius*, *Segontiecus/a*, *Secontiecus...*) (16 [veces]), *Ambatus/a* (*Ambaicus...*) (16), *Turesamus* (*Turesica*, *Turaesamicio...*) (6), *[E]lasus* (*Elauus*, *Elanus...*) (5), *An(n)a* (*Anica*, *Annicius...*) (5), *Aun(n)ia* (4), *Cantaber* (4), *Tritaus* (*Tritaeicus...*) (4), *Araus/a* (*Ara(i)ca...*) (4), *Calaetus* (3), *Ablonius* (3), *Coema* (*Coemia...*) (3) y *Doiterus* (*Doitena...*) (3).

Asimismo, cuatro se documentan dos veces: *[A]meanus* (*A[m]eaicus*; *Contrasta*), *Boutia* (Aguilar de Codés, Lanciego), *Licira* (Ilarduia, Eguilaz) y *[Reb]urrus* (*[Reb]urrinus*; Ibareuren).

En tercer lugar, tal y como ya he adelantado, hay veintiocho (28) elementos que se contabilizan una sola vez en nuestro ámbito de trabajo. Estas son las quince (15) muestras que se atestiguan tanto en otros lugares de la península ibérica como (una sola vez) en nuestro territorio: *Arquio* (Monteagudo), *Attesucló* (Lanciego), *Betunus* (Barbarin), *Buturra* (Gastiáin), *Celtius* (Marañón), *Elc V+n* (Larraona), *Equesus* (Oteiza), *Gall[---]*

(Gastiáin), *Otai* (Rocaforte), *P[a?]esina* (Rocaforte), *Pimaus* (Larraona), *Segilus* (La Guardia), *Vendio* (Aguilar de Codés), *Viriatus* (Gastiáin) y *Vironus* (Gastiáin).

He aquí, finalmente, los trece (13) que no se han encontrado o recogido más que en Vasconia: *Acnon* (Oteiza), *Anutisema* (Arganzón), *Aselucio* (Baños de Ebro), *Ausivos* (Iruña de Oca), *Homicino* (Iruñela), *K(a)-rauir(onus)?* (Arróniz), *Licoiom* (Llodio), *Orulio* (Okariz), *Picull(a)* (Eslava), *Plend[us?]* (Eguilaz), *Sentoni* (dat.) (Luzcando), *Tergido* (Gastiáin) y *Vistena* (Rocaforte).

Es cosa bien conocida que atendiendo a la naturaleza y al orden de los componentes de los antropónimos se puede vislumbrar, en cierta medida, el arraigo de la romanización entre quienes hicieron colocar las lápidas y los altares. Para ello se puede escrutar, por ejemplo, si hay algún nombre de la rama IE entre los cognómenes, si se incluye la unidad suprafamiliar o si al final se expresa la filiación.

Así, indicar la filiación al final de la secuencia onomástica (sobre todo si se hace mediante un nombre único) se considera un indicio de que el proceso de integración (romanización) estaba en sus albores, ya que, a menudo, el patrónimo se incorporaba en ámbitos donde la cultura indígena (IE) continuaba vigente y el modelo peregrino tenía cierto peso.

La relación de la antroponimia indígena de tipo «peregrino» (*nombre único + filiación*) y de la latina con el sistema típicamente romano es manifiesta, ya que los elementos de índole IE aparecen sobre todo en los nombres de persona de patrón peregrino (tanto en los idiónimos como en los patrónimos), pero también existen algunos ejemplos entre las denominaciones de tipo *duo nomina*. La equiparación *ónimos indígenas-sistema peregrino* y *ónimos latinos-sistema romano* no se cumple siempre a rajatabla. Asimismo, es preciso puntualizar que el origen de las partes o componentes del antropónimo no condiciona necesariamente el estatus jurídico del individuo que lo porta.

Los tipos de construcción que pueden distinguirse a la luz de la procedencia de las partes y de la estructura de la secuencia onomástica no se distri-

buyen de manera homogénea en toda Vasconia. Por ejemplo, en Iruña-Veleia, destacada ciudad/*mansio* contigua a *Iter XXXIV*, la mayoría de las inscripciones son del siglo II y —si se comparan con las de los lugares circundantes— afloran una comunidad significativamente romanizada. Allí se localizan, precisamente, muchas de las *duo* y *tria nomina* documentadas en Álava. En cualquier caso, en la mayoría de los epitafios se observan denominaciones GR, aunque las hay también con elementos de carácter IE.

Uno de los rasgos más característicos del ámbito onomástico del límite entre Navarra y Álava es la copiosidad de la estructura *nombre único + filiación*. En la mayoría de los casos, los dos segmentos de los antropónimos que tienen esa constitución son de abolengo IE, algunos de las cuales se registran también en otros lugares de la Península, especialmente en el oeste y en el ámbito celtíbero, pero otros no.

Salvo en dos casos, la secuencia *nombre único + filiación* se lee en humildes lápidas sin decorar; por contra, más de una denominación del tipo *duo* o *tria nomina* aparece en elegantes losas decoradas con figuras de ramas de vid.

En lo que se refiere a los antropónimos con elementos de procedencia exclusivamente IE, son dieciocho (18) los epigramas que contienen idiónimos de esa clase, y en ellos pueden numerarse diecinueve (19) muestras diferentes (10 en Álava y 9 en Navarra). Cabe destacar que cuatro (4) se localizan en la zona de Toloño y que otras cuatro han sido halladas lejos del límite entre Álava y Navarra.

En las estelas de ese tipo son frecuentes los formularios *DM* (6) (Álava [en adelante A] 3, Navarra [en adelante NA] 3) y *HSE* (7) (A 4, NA 3), que en un caso, en Contrasta, figuran ambos a la vez. Se mencionan siete (7) mujeres, lo que apunta a que el nombre único era frecuente también entre las féminas.

Es difícil aseverar nada sobre la cronología ya que, además de algunas designaciones en las que falta una parte (*¿filiación?*), puede haber nombres únicos antiguos, antropónimos tardíos o nombres de siervos (hay, por lo menos, dos).

Otros componentes que pueden identificarse en los antropónimos, así como algunos sustantivos (*m(onumentum)*...), adjetivos (*carissimo*...) y verbos (*f(aciendum)* *c(uraverunt)*...) presentes en los rótulos, pueden contribuir a dilucidar la fecha en que fueron talladas las estelas. Los epitafios con esas características no son, probablemente, los más antiguos que he analizado. Recuérdese que, al parecer, los idiónimos sin filiación de hombres y mujeres libres se atestiguan sobre todo en las inscripciones funerarias (y votivas) a partir del siglo II, y son más frecuentes en las muestras de fechas tardías.

En segundo lugar, existen dieciocho (18) ejemplares de la estructura *idiónimo + filiación* (A 14, NA 4); hay, también, otros dos que solo conservan el patrónimo. La mayoría procede de la zona de San Millán de San Román (13 de ellos de las proximidades del *Iter XXXIV*) o de los alrededores de la sierra Lokiz.

Entre los antropónimos que cuentan solo con elementos de tipo IE predomina la estructura *idiónimo + filiación*. Estos nombres de persona conforman un grupo particular y dan personalidad a los vestigios onomásticos del este de Álava y del oeste de Navarra. En este conjunto destacan los nombres más repetidos en nuestro territorio (*Segontius*, *Ambatus/a*, *Turaesamus*, *Araus*...). No se conocen matrónimos ni ejemplos de homonimia entre padre e hijo/ja, pero sí algunos que contienen componentes de la misma rai-gambre (*Segontius Segontieci f.*).

El hecho de que la edad del difunto y la fórmula *H S E* (sin *D M*) sean frecuentes invita a clasificar estas inscripciones entre las más antiguas; las más arcaicas pueden ser de mediados o finales del siglo I. En este sentido, quiero subrayar que en este tipo de inscripciones no hay rastro, por ejemplo, del sustantivo *m(onumentum)*, el adjetivo *carissimo* o el verbo *f(aciendum)* *c(uraverunt)*.

Para terminar con este apartado, quiero mencionar las estelas que tienen tres ónimos del tronco IE. La de Iruña de Oca y la de San Millán no presentan formulario alguno, pero la de Marañón tiene los dos (*D M* y *H S E*), además de tres figuras humanas.

En lo que respecta a los nombres de persona con elementos de stirpe IE y GR, existen veintiocho (28) en veintisiete (27) estelas. En ese lote, en primer lugar, contamos con ocho (8) antropónimos con la estructura *idiónimo + filiación* que se hallan en otros tantos epitafios (A 5, NA 3). En siete (7) casos el primer segmento es de linaje IE y la filiación GR. Sin embargo, solo hay un ejemplo con *idiónimo* de patrimonio GR y *patrónimo* de cuna IE. Las muestras provienen mayormente de los alrededores del *Iter XXXIV* (2) y de las zonas de Lokiz (4) y Toloño.

Quiero destacar que, si se toman en consideración los antropónimos de ambas secciones (que contienen partes de origen IE únicamente y componentes de procedencia IE y GR), el número total de ejemplares con estructura *idiónimo + filiación* se eleva a veintiocho (28), siendo, sin duda, la más profusa.

Volviendo a las denominaciones con composición mixta, son seis (6) las que tienen apariencia de *duo nomina*. Dos (2) testimonios corresponden a Iruña de Oca y tres (3) a lugares alejados del límite entre Álava y Navarra. En cuatro (4) ocasiones el *nomen* pertenece al grupo IE y el *cognomen* es GR. Por contra, en dos (2) casos el *nomen* es GR (*Ursicenus*, *Licin(ius)*) y el *cognomen* de tipo IE.

Existen doce (12) muestras de la disposición *duo nomina + filiación*. Aunque las personas que portaban este tipo de nombres han sido consideradas ciudadanas romanas, no se puede descartar que algunas de ellas optaran por este tipo de denominación para, por decirlo de alguna manera, avanzar en la romanización, sin que tal progreso conllevara necesariamente la adquisición de la ciudadanía. Parece que pueden corresponder a finales del siglo I y comienzos del III.

En el grupo de designaciones con tres elementos se incluyen otros tantos tipos de configuración en función del número y ubicación de los componentes de tronco IE. Por un lado, son seis (6) los antropónimos que presentan el orden *nomen GR + cognomen IE + patrónimo IE*, cuatro (4) en Navarra y dos (2) en Álava. También hay tres con *nomen GR* y *cognomen* y *filiación* de índole IE; la mayoría de ellos procede de los mismos lugares en los que aparecen los del anterior subgrupo. En tercer lugar, en dos epitafios tenemos

tres nombres de persona con *nomen* GR, *cognomen* IE y patrónimo GR. No hay ejemplos con el primer y tercer componente de raigambre IE.

En la filiación de algunos antropónimos la función «diacrítica» la desempeña un *cognomen*. Los que muestran esa particularidad parecen indicar que la fusión de la onomástica indígena con la romana estaba ya bastante avanzada.

Solo existe una *tria nomina* con elemento de patrimonio IE. La filiación se da a conocer a través del *cognomen* del padre y, a diferencia del modelo canónico de la *tria nomina*, este elemento se encuentra al final del antropónimo (a continuación del *cognomen*).

Por último, hay dos nombres de persona con una estructura *nomen* GR + *cognomen* IE + *filiación* «mixta», concretamente en Lanciego (Assa) y Llodio. Los patrónimos presentes en ambos tienen la misma composición: *cognomen* GR + *ónimo* IE (con terminación *-o(m)*).

En lo que se refiere a los ocho antropónimos presentes en los altares, la mitad cuenta con un solo elemento y la otra mitad con dos. En las aras no hay indicios de nombres con tres partes. Todos ellos pertenecen a la periferia del territorio que he estudiado.

Solo uno de los que presentan dos partes posee otros tantos ónimos de estirpe IE. En dos casos, el *nomen* es GR y el *cognomen* de cuna IE. En otra muestra (la de Eslava) sucede lo contrario. No hay ningún ejemplar con indicación de filiación.

5. Contexto lingüístico del territorio contiguo al sudoeste de Vasconia en la Antigüedad

Cuando el influjo de Roma comenzó a extenderse por la península ibérica, el espacio indoeuropeo que lindaba con Vasconia por el sudoeste era diverso. Debido a ello, es complicado establecer los límites exactos de la Celtiberia, pero lo que está claro es que existe un ámbito celtibérico, un territorio donde se documenta esa lengua.

La cultura escrita celtibérica empieza a florecer en el siglo II a.n.e., tras la conquista romana. Sin embargo, a partir de las primeras décadas del siglo I d.n.e. no se documentan inscripciones en celtíbero; con el cambio de era, los celtíberos recurrieron cada vez más al alfabeto latino en lugar de al viejo signario paleohispánico. Parece que a partir de ese momento el uso del celtíbero se redujo al entorno familiar y desapareció en las próximas décadas. Cuesta creer, por tanto, que en lugares separados y bastante alejados de la Celtiberia como, por ejemplo, la parte oriental de la Llanada Alavesa, al final del siglo I d.n.e. el celtíbero continuara vivo, ni qué decir en el siglo II o en el III.

Un pequeño sector y una franja del sudoeste de Vasconia se encuentran dentro del territorio donde se ha localizado epigrafía celtibérica. Me refiero a la especie de diminuta lengua que (en la zona de Viana) se adentra aquí unos diez kilómetros en la orilla norte del río Ebro y al espacio de la otra vertiente (sur) del río que comienza a la altura del límite occidental entre Navarra y La Rioja, que incluye Fitero, Cintruénigo y Cascante. En esos parajes hay vestigios escritos del idioma celtíbero.

Los dos objetos o soportes principales que caracterizan la epigrafía celtibérica son las *tesserae hospitales* y las placas de bronce. Se han hallado en toda la circunscripción que delimitan las evidencias del celtíbero. Lo mismo ocurre con los epitafios sobre piedra y con las monedas.

Dejando al margen tanto la lengua próxima al Ebro (Viana) como la banda del extremo sur (Fitero, Cintruénigo y Cascante) donde se han localizado numerosas téseras y se emitieron monedas con leyendas en celtíbero, en la parte occidental de Vasconia, donde se documenta la mayoría de los antropónimos de linaje IE, no se observan las particularidades más relevantes que distinguen y definen el espacio epigráfico celtibérico: no hay téseras, ni bronces de tamaño medio o grande con algún texto extenso, ni monedas, ni tampoco epitafios o grafitos rupestres de carácter religioso.

Sucede lo mismo con los nombres de los grupos de parentesco. La organización social de algunas comunidades indígenas de la zona IE de la península ibérica se fundamentaba en las relaciones gentilicias y, prueba de ello, los celtíberos y otros pueblos del mismo abolengo que vivían en las proximi-

dades poseían una forma particular de formar antropónimos, cuyo elemento imprescindible era el nombre del grupo suprafamiliar (genónimo, «gentilidad», *cognatio*), de manera que a los hombres y a las mujeres se les denominaba habitualmente con un idiónimo y con el nombre del grupo de parentesco (**retukenos uisalikum; sura matulokun...**).

El genónimo se creaba mediante el sufijo **-ko-/-co-** y se basaba en un nombre de persona. Esta estructura o particularidad es característica del tipo o fórmula onomástica celtibérica. Su rastro puede seguirse desde el siglo II a.n.e. hasta el siglo III d.n.e., y el área que ocupa abarca la Celtiberia, la mayor parte de Cantabria y la zona donde habitaban los astures, es decir, todos los territorios que rodeaban Vasconia por el oeste.

Las secuencias que expresan relaciones gentilicias más frecuentes son *idiónimo + genónimo*, *idiónimo + genónimo + patrónimo (+ f[ilius])* y *nomen + cognomen + patrónimo + f[ilius]*.

Los nombres de los grupos de parentesco, además de en signario paleohispánico, fueron escritos en alfabeto latino.

En las inscripciones celtibéricas la *cognatio* se expresa generalmente en genitivo plural (**-um**), aunque existen ejemplos de declinaciones en genitivo singular (**-o**). Recuérdese, por ejemplo, que en sendas téseras de Viana tenemos los genónimos **telkaskum** y **berkuakum**, ambos genitivos de plural.

En las inscripciones latinas, el grupo suprafamiliar se representa declinado tanto en genitivo plural (con las desinencias **-um**, **-om**, **-orum**) como en singular (con el morfema **-o**). A estos hay que sumar las gentilidades (con el sufijo **-co-**) en casos diferentes al genitivo, que figuran normalmente en el antropónimo como cognomen. Estas formaciones tienen una influencia evidente del modelo romano, afloran un contexto onomástico romanizado.

En cuanto a las estelas de Vasconia, en el mejor de los casos, habría dos potenciales exponentes, *Attesuclō* y *Licoiom*, ambos en la periferia (Assa [Lanciego] y Llodio, respectivamente). Si resultaran ser nombres de *cognatio*, creo que esa ubicación no sería del todo casual.

Es una idea extendida que el componente final (*Attesuiclo*) del antropónimo Assa refleja un grupo de parentesco, pero esa hipótesis presenta serias dificultades, al igual que la de Llodio. En este último caso, en el epitafio se mencionan detalles sobre la colocación de la estela (*su[ae] mu(nimentum) pos(uit)*) y, además, está grabada la fórmula *D M*. Es probable que en Assa estuviera presente el verbo *f(aciendum) c(uravit)*. En vista de ello, puedo afirmar que no son los más antiguos que he analizado.

Entre los componentes de carácter IE que se documentan en las estelas y en los altares de Vasconia, más de uno (12) se ha utilizado en la península ibérica como base de un genónimo, pero quiero destacar que en nuestro territorio esos elementos suelen estar en la posición del *nomen* (*Araica Arai f.*) y no en la del cognomen (*cfr. Coemea Desica Aploni f.* de Lara de los Infantes). Dicho en pocas palabras, en Vasconia no hay antropónimos que tengan inserta la gentilidad (en algún caso no genitivo) como cognomen.

Si se compara con el de la Celtiberia, territorio vecino, el número de genónimos que —siendo optimistas— puede contabilizarse aquí es insignificante. Esta escasez hace pensar que (si alguna vez existió) en el momento en que se realizaron las inscripciones la estructura social gentilicia de tiempos pasados había languidecido o se había perdido, es decir, que para entonces predominaba la organización social y administrativa de Roma; la previa se habría difuminado temprano y rápidamente en el nuevo orden (romano). Resultaría, cuando menos, sorprendente que la lengua de grupos humanos que no se organizaban según el modelo gentilicio fuese la celtibérica (o de la rama indoeuropea).

En los lugares donde hay más constancia de nombres de persona de tronco IE algunos se repiten (*Segontius, Turaesamus...*); numerosos fallecidos/as que se mencionan en estelas y lápidas parecen pertenecer a determinadas familias. Ello sugiere que se trataba de grupos relativamente pequeños que sí tenían personalidad, pero no empleaban genónimos para dar a conocer sus lazos, su carácter diferenciado o particular.

6. Áreas onomásticas y ámbitos lingüísticos

El núcleo principal de la onomástica de origen IE de Vasconia se localiza en la parte oriental de Álava y en la franja de la parte occidental de Navarra que limita con ella. En la zona de Iruña de Oca contamos con otro notable grupo. De todos modos, quiero subrayar que en todos estos lugares son numerosos los nombres de persona GR. En otras regiones los hallazgos son más escasos, excepcionales.

En la zona donde se han inventariado la mayor parte de las estelas con antropónimos que contienen elementos de procedencia IE se aprecian tres focos significativos: el del área de San Millán de San Román, el de la zona de Lokiz y el de las proximidades de Toloño. Entre los tres suman seis de cada diez indicios. Teniendo en cuenta solo los rótulos de las zonas de San Millán y Lokiz, entre los dos acumulan más de la mitad de los testimonios. No ocurre lo mismo con los epígrafes de onomástica GR, que abarcan un ámbito más extenso. En muchos lugares donde las muestras de denominaciones GR son abundantes, no hay huellas de tipo IE. Los nombres de persona de ascendencia IE se ubican, por tanto, habitualmente, donde se documentan los GR (pero no al revés). No hay dos áreas con onomástica exclusiva (de raigambre IE *vs.* GR).

Hay pocas aras ofrecidas a los dioses IE; son más numerosas las consagradas a divinidades GR y vascas. Llama la atención que en Álava, donde se ha testimoniado la mayoría de los nombres de persona de cuna IE, la teonimia de ese origen sea tan exigua. La excepción principal es Angostina.

Si cuando comenzó la romanización toda la población alavesa era celto-hispánica, es decir, todos los hombres y mujeres que hicieron inscribir ónimos de índole IE en los epigramas eran originarios de Álava, sorprende que la mayoría de las evidencias se haya localizado en la misma zona, por qué no hay la misma densidad en el resto del territorio.

Las inscripciones que contienen los antropónimos de stirpe IE se concentran en tres circunscripciones en las que abundan los nombres de persona GR. Lo más prudente es pensar que esa distribución tiene que ver con la extensión de la alfabetización (*literacy*), en definitiva, con la romanización.

Da la impresión de que el (hipotético) grupo celtohispanico del límite entre Álava y Navarra se romanizó (y, en consecuencia, se alfabetizó) tempranamente.

De hecho, si la escritura era conocida y estaba extendida antes de la romanización, cabría presuponer que existían epígrafes (téseras, placas de bronce...) grabadas en signario paleohispánico, pero no es así. Visto esto puede pensarse que estamos ante gentes romanizadas, que no practicaban la escritura con anterioridad y que, por lo menos en lo lingüístico, no eran celtíberos o celtohispanos.

Dado que algunas de las denominaciones que se leen en los rótulos son de estirpe IE, y sabiendo que las GR abarcan un ámbito más amplio, no se puede descartar que algunas de las personas que se recuerdan en las inscripciones del límite Álava-Navarra sean hombres y mujeres (romanizados) de origen IE procedentes de otras zonas de la Península.

Se han escrito ríos de tinta sobre la hipotética frontera entre várdulos y vascones. Sea como fuere, esa imaginaria divisoria no coincidiría plenamente con el límite actual entre Álava y Navarra, ya que se observan ónimos similares a ambos lados de la zona de contacto entre la provincia y el antiguo reino. Esto, evidentemente, no alienta la suposición de que había una «frontera» en esa zona. Por otro lado, quien preste un poco de atención observará que la concentración de muestras de la rama IE no se prolonga hasta el límite actual entre Álava y Gipuzkoa.

A pesar de que en el oeste de Navarra (al igual que en el este de Álava) se testimonia un conjunto singular de antropónimos de patrimonio IE y en otros puntos del viejo reino (como en la provincia) también hay nombres de persona de carácter IE, nadie sostiene que en épocas pasadas la totalidad del territorio navarro era celtohispano o indoeuropeo por lo que al idioma se refiere.

Para conocer y tratar de determinar la situación lingüística de un territorio en tiempos pretéritos, a falta de textos, no hay más remedio que tomar en consideración estos tres apartados: toponimia, teonimia y antroponimia. Para argumentar que en el pasado se utilizaba una lengua en un determina-

do lugar, conviene documentar al menos dos de esos tres indicadores; y si uno es la toponimia, mejor (porque es la «capa» más invariable, perenne). En el ámbito que he estudiado —tal y como sucede en Soria con los indicios vascos—, dos de esas «condiciones» no se cumplen plena o satisfactoriamente. Recuérdese que en Vasconia escasea la toponimia (y la teonimia) IE y, precisamente, ese suele ser el «estrato» más antiguo y duradero, a diferencia de la antroponimia.

Hay un tipo de nombre que ilustra muy bien el argumento que desarrollo: el de los nombres étnicos. Las cuatro muestras del «exónimo» *Cantaber* en nuestro territorio proceden de Iruña de Oca, Contrasta (2) y Gastiáin (*Cantabri Tritai f.*; *Cantabri f.*). Pertenecen, por lo tanto, a lugares donde hay un número considerable de antropónimos de linaje IE. Asimismo, hay una muestra de *Celtius* en Marañón, municipio donde se han identificado también otras huellas de tipo IE. Recuérdese que esa última es una denominación muy usada en Portugal y en Cáceres.

Esos dos ónimos ayudan a comprender, por exclusión, el origen de los hombres y mujeres que se recuerdan en los epitafios, ya que, obviamente, nombraban a hombres y mujeres ajenos al lugar. Parece, pues, que algunas personas con nombres de ascendencia IE no serían de Álava-Navarra, sino cántabras y celtas.

La mayoría de los cuarenta y cinco (45) elementos de raigambre IE que he desgranado se han constatado igualmente en la Celtiberia (Botorríta, Lara de los Infantes...), en el oeste de la Península (Portugal, Cáceres...) o en ambos territorios. También hay algunos documentados en León y en uno de los otros dos territorios (o en ambos).

Cabe sospechar que algunos nombres se extendieron de la Celtiberia al oeste y al este (a nuestro territorio), como *Ambatus/a* o *Coema* (y *iCalae-tus?*), pero parece que otros fueron trasladados aquí de más lejos, tanto de León (*Doiterus*) como del oeste de la Península. Me vienen a la cabeza *Boutia*, *Celtius*, *Reburrus/inus* y *Viriatus*.

Es lógico pensar que algunas de las personas que portaban denominaciones que proceden de comarcas peninsulares a gran distancia de Vasconia

son originarias de esos lugares, puesto que se antoja difícil que los nombres de aquí y de allí pertenezcan a una misma área onomástica; es más plausible que estemos ante denominaciones empleadas por personas que se han desplazado.

Recordemos, una vez más, que una vía de comunicación de gran relevancia en la época romana, la *Iter XXXIV*, que conectaba *Asturica* (Astorga) con *Burdigala* (Burdeos), atravesaba Vasconia de lado a lado.

Sobre la hipotética cronología (relativa) de las muestras analizadas quiero indicar lo siguiente, ya que, para mí, es manifiesto: si nos fijamos en sus cognados peninsulares, las formas de los nombres que se documentan en Vasconia no parecen «primigenias», es decir, *stricto sensu*, no serían celtibéricas, sino latinas.

Un ejemplo ilustrativo puede ser el de *Calætus*, que se atestigua tres veces en Vasconia. En el bronce de Botorrita (III) se puede leer, sin embargo, **kalaitos** en cuatro ocasiones, pero tan significativo o más que eso es observar que entre los epígrafes celtibéricos (del siglo I a.n.e.) grabados en alfabeto latino en un farallón de Peñalba de Villastar aparece escrito *Calaitos* (con <i>) en tres ocasiones.

En la misma línea, si se excluye a *Turesami* (gen.) de Alaitza (Luzcando) y *Turaesamicio* de Iruña de Oca, ambos con el superlativo IE *-amo*, los sufijos presentes en el resto de los testimonios de nombres de persona estudiados son de carácter latino: *-(i)ca/-eca, -ecus* e *-inus* (cfr. *Capicus Capi f.* de Contrasta...).

Los que figuran en las lápidas y en los altares de Vasconia no son —a diferencia de los de Peñalba de Villastar— antropónimos celtohispanicos o celtibéricos grabados en alfabeto latino, es decir, no alimentan la idea de que las personas que se recuerdan en las inscripciones (o que las sufragaron) se expresaran en una lengua céltica; sí son de raigambre celtohispana, pero son denominaciones latinas, seguramente, empleadas por personas que se comunicaban en latín.

En cuanto a la cronología absoluta, todos los/as autores/as coinciden en que la mayoría de los epitafios y votos son del siglo I-III d.n.e.; quizás muchos

sean del siglo II. Téngase en cuenta que, salvo excepciones, los expertos creen que a finales del siglo I d.n.e. la lengua celtibérica se había extinguido o estaba a punto de desaparecer y, si se empleaba, solo se hacía en un ambiente familiar.

7. Las lenguas del occidente de Vasconia en la Antigüedad

Es patente que algunas personas que portaban denominaciones de tronco IE eran foráneas o descendientes de personas de diferentes procedencias, originarias de un lugar más o menos próximo a Vasconia.

La cuestión es por qué se desplazaron aquí. Desafortunadamente, en las inscripciones disponibles no se realiza mención expresa o específica de su oficio, nivel social o estatus.

Una vía de investigación es colegir su llegada con el *Iter XXXIV*, no solo como acceso, sino como verdadero motivo de la migración y, por ejemplo, conjeturar que desempeñaban labores relacionadas con la *mansio* (y lugar de habitación) de *Alba* en la zona de San Millán de San Román, que se ocupaban de la atención o gestión de esta, que, por así decirlo, se trasladaron allí «para trabajar».

También se puede inferir que tenían que ver con el ejército de Roma, ya que en el Alto Imperio las calzadas tenían una vital importancia. Y además de que a menudo eran construidas por la armada, en ellas solía haber vigilantes, esto es, soldados, que protegían las paradas y los pasos más importantes y, que entre otras funciones, se encargaban de recaudar impuestos.

Esas dos líneas de trabajo pueden ayudar a comprender el origen de algunas estelas con antropomía de la rama IE próximas al *Iter XXXIV*, pero también hay que dilucidar el porqué de las que han sido halladas en lugares que no están próximos a vías de comunicación.

Vistas las similitudes entre las tres zonas principales (de las muestras) y algunas diferencias entre algunos de los focos (vid. § 4 y 5), cabe preguntarse si se expandieron de la zona de San Millán de San Román hacia el sur.

La hipótesis de que algunas personas que se recuerdan en los rótulos, especialmente las que tienen un nombre de procedencia lejana, de una u otra manera, guardaban alguna conexión con el/los camino/s y el ejército tiene visos de verosimilitud, pero, en cualquier caso, corresponde a los historiadores investigar y explicar todo ello, y no a nosotros, los lingüistas.

Es plausible que entre quienes tenían nombres de índole IE hubiera hombres y mujeres de distintas procedencias, entre ellos/as personas llegadas del exterior y sus descendientes. Ese argumento, sin embargo, no explica del todo por sí mismo por qué, por ejemplo, el principal foco de *Segontius* se localiza en una pequeña franja de Vasconia.

Una de las claves estriba en no descuidar la dimensión vertical o social apuntada por Michelena (1969). De hecho, es de suponer que en época romana —aunque la mayoría de la población utilizara principalmente la lengua vasca— existían personas (probablemente las más destacadas o relevantes) que preferían nombres «exóticos» de patrimonio IE (habituales o de moda en otras partes de la península ibérica) a las denominaciones de tipo vasco. Esa misma inclinación se observa en los nombres de quienes ofrecieron altares a los dioses y diosas vascos/as (vid. Zaldúa 2022). Más que del ámbito de la lengua (en general), se trataría, por tanto, de un hecho estrictamente onomástico; dado que las culturas más prestigiosas eran la celtohispana y, posteriormente, la romana, no es de extrañar que algunos hombres y mujeres optasen por nombres «de fuera», incluido más de un vascoparlante.

Es lógico pensar que en determinados ámbitos de Álava y Navarra, en mayor o menor medida, hubo habitantes que tenían contacto, que tenían acceso a la onomástica de patrimonio IE, pero ello no significa que esos/as ciudadanos/as (principales) no convivieran con gente que solo se expresaba en otra lengua (la vasca).

Dicho lo dicho, la simple presencia de huellas o indicios de onomástica de estirpe IE en las lápidas y en los altares de Álava y de Navarra, sobre todo del límite entre ambas, no parece suficiente para postular que en el cambio de era la lengua vasca era extraña en todo el oeste de Vasconia (tanto en el occidente de Navarra como en Álava, Bizkaia y Gipuzkoa); los datos de

antroponimia atestiguados en una determinada circunscripción no son un soporte o pilar suficientemente sólido, menos aún cuando los nombres de lugar de la rama IE son exiguos y los nombres de dioses/as son aún más escasos.

Además, y para finalizar, de existir, debería haberse tratado de alguna otra lengua IE que no era del grupo celtibérico. Esto es —si no se empleaba la lengua vasca y visto que no hay señales de las características y particularidades propias del ámbito epigráfico celtibérico—, habría que aceptar que hace más de dos mil años en el suroeste de Vasconia lindaban dos lenguas IE diferentes, dicho de otra manera, que en las proximidades del río Ebro existía un límite o confín entre dos ámbitos lingüísticos (uno celtibérico y el otro no celtibérico, pero indoeuropeo). No acierto a topar, por el momento, argumentos claros o manifiestos para respaldar esa «innovadora» idea.

Abreviaturas

a.n.e.	antes de nuestra era
d.n.e.	después de nuestra era
GR	grecorromano, na
IE	indoeuropeo, a

Bibliografía

BÄHR, Gerhard (1940 [1948]). «Baskisch und iberisch». *Eusko Jakintza* 2, 3-20, 167-194, 381-455.

GÓMEZ-MORENO, Manuel (1925). «Sobre los iberos y su lengua». In Autores Varios, *Homenaje ofrecido a Menéndez Pidal. Miscelánea de estudios lingüísticos, literarios e históricos* (págs. 475-499). Librería y Casa Editorial Hernando. Tomo III.

GÓMEZ-PANTOJA, Joaquín (dir.) (2013). «Hispania epigraphica». Universidad Complutense de Madrid. <https://hepol.uah.es/> (Consultado el 14 de octubre de 2025).

GORROCHATEGUI, Joaquín (dir.) (2005). «Hesperia. Banco de datos de lenguas paleohispánicas». Universidad Complutense de Madrid, Universidad del País Vasco, Universidad de Zaragoza y Universitat de Barcelona. <http://hesperia.ucm.es/index.php> (Consultado el 14 de octubre de 2025).

MENÉNDEZ PIDAL, Ramón (1925). *Homenaje ofrecido a Menéndez Pidal. Miscelánea de estudios lingüísticos, literarios e históricos*. Librería y Casa Editorial Hernando.

MICHELENA, Luis (1969). «Colección diplomática de Irache. Apéndice. Notas sobre los nombres de persona en la Navarra medieval». *Fontes Linguae Vasconum* 1, 33-54.

OIHENART, Arnaud (1638). *Notitia utriusque Vasconiae, tum Ibericae, tum Aquitanicae*. Imprenta de Sébastien Cramoisy.

SCHMOLL, Ulrich (1959). *Die Sprachen der vorkeltischen Indogermanen Hispaniens und das Keltiberische*. Otto Harrassowitz.

ZALDUA, Luis Mari (2022). *Euskal Herriko Antzinaroko jainko eta jainkosen izenak*. Real Academia de la Lengua Vasca. <https://doi.org/10.59866/9788412546392>

ZALDUA, Luis Mari (2024). *Antzinaroko sustrai indoeuoparreko jende izenak: Araba eta Nafarroako sartaldea*. Real Academia de la Lengua Vasca.

Euskera Ikerketa Aldizkariaren idazketa arauak

Normas de redacción de la revista
Euskera Ikerketa Aldizkaria

Règles de rédaction de la revue
Euskera Ikerketa Aldizkaria

Guidelines for contributors to the journal
Euskera Ikerketa Aldizkaria

Euskera Ikerketa Aldizkariaren idazketa arauak

Hauek dira *Euskera Ikerketa Aldizkariaren* oinarrizko idazketa-arauak. Aldizkarira aurkezten diren lanek araubide hori bete beharko dute. Hala-ber, malgutasuna eskaini eta arautuak ez dauden xehetasunak bideratzeko, Humanitateetako Chicago estiloak finkatzen dituen arauak onartuko dira (<https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>).

Euskera Ikerketa Aldizkariaren helburua ikerketa-lan originalak diren artikulak akademiko eta zientifikoak argitaratzea da.

Eskuizkribu bat ebaluaziorako igorri aurretik, berratu egin behar da haren edukiak aldizkariaren jakintza-esparruetara egokitzen direla.

Eskuizkribu motak. Egileentzako orientabide modura, *Euskera Ikerketa Aldizkariak* bere jakintza-esparruetako eskuizkribu mota hauek onartzen ditu:

1. Artikuluak: ikerketa-lan originalak, jite teoriko zein enpirikodunak, garapen tekniko eta analitiko egokia dutenak, eta alorreko aldizkari zientifikoek erabiltzen duten ohiko formatua izatea.
2. Ikerketa artikuluei eskatzen zaien hedadura, garapen teoriko eta zehaztasun analitikoa izan gabe, labur-labur, aurkikuntza esanguratsuak, ekarpen berriak eta orain arteko literatura zientifikoaren interpretazioak egiten dituzten azterketak eta ikerketa-oharrak.
3. Dokumentuak eta txostenak: aldizkariaren ikerketa-esparruan egin diren dokumentazio eta material-ekarpenen behaketa- eta azterketa-lanak.
4. Liburuaren iruzkinak: aldizkariaren jakintza-esparruan, interes akademikoa duten argitalpen berriak aztertzen dituzten saiakera izarako lanak.

Hizkuntzak. Artikuluak, oharrak, txostenak eta iruzkinak Euskal Herriko mundu akademikoan erabiltzen diren hizkuntzatan argitaratuko dira. Beren-beregi euskaraz argitaratzea sustatuko da, baina ingelesez, gaztelaniaz eta frantsesez idatzitako lanak ere lekua izango dute. Horietatik kanpo bes-

te hizkuntzaren batean idatzitako artikulua iritsiko balitz, Idazketa Batzordeak luke onartzea ala ez.

Lanak igortzea. Eskuizkribuak aldizkariaren webgunea erabiliz helarazi behar dira. Lehenbizi erregistratzeko urratsak bete behar dira, eta ondoren, fitxategiak *Euskera Ikerketa Aldizkari*ra igortzeko jarraibideak bete behar dira. Eskuizkribuarekin batera aurkezpen gutun bat erantsi behar da, eta hor artikulua tipologiaren berri emateaz gain, hura aintzat hartzeko eta aztertzeko eskaria egingo da. Gutun horretan, egileak lauzpabost lerrotan lanaren ekarpena ere azalduko du. Halaber, lana beste aldizkari batzuetara igorri ez izanaren adierazpena egingo du, eta egile eskubideak lagako dizkio aldizkariaren editore den Euskaltzaindiari.

Lanen aurkezpenak. Eskuizkribuak igortzean, egilea esaten ari da aldizkariaren lanak aurkezteko prozedurak ezagutzen eta onartzen dituela eta, halaber, *Euskera Ikerketa Aldizkari*aren argitalpen prozedura onartzen duela.

Igorritako artikulua behin betikoak izango dira, behar bezala idatziak, akats linguistikorik eta mekanografikorik gabeak. Horretarako, komeni da nork bere ordenagailuan zuzentzaile ortografikoa instalaturik izatea eta hura aplikatzea artikulua Euskaltzaindira bidali baino lehenago.

Artikulua hasieran, egilearen/egileen kidetza (unibertsitatea, ikergunea, erakundea, etab.) eta helbide elektronikoa ezarriko dira.

Testua idazteko 1,5 lerroartekoa erabiliko da, eta zein-nahi argitasun edo zuzenketatarako, orrialdearen albo bietan, 1,5 cm-ko koskarekin idatzirik aurkeztuko dira lanak. Orrialdeak eta oin-oharrak segidako zerrendan zenbatuko dira.

Testu-gorputza 12 puntukoa izango da.

Esparru akademikoan ohikoak diren letra tipoak onartuko dira (Arial, Times New Roman, Calibri...). Artikuluaren atal eta azpiatal guztiak zenbaki arabiarretan eta hierarkikoki zenbakituko dira: 1., 1.1, 1.1.1, 1.2, 1.2.1, 2., etab.

Beste hizkuntza bateko hitz solteak letra etzanez idatziko dira. Halaber, letra etzanez idatziko dira liburuen izenburuak eta aldizkariaren izenak.

Artikuluak, zuriuneak aparte, ez dute 30.000 karaktere baino gutxiago eta 60.000 baino gehiago izango (tauletako testuak barne). Liburu aipamenean, hemen ere zuriuneak aparte, ez dute 6.000 karaktere baino gutxiago eta 10.000 baino gehiago izango.

Originalak (bi kopia, horietarik bat anonimoa) nahitaez euskarri elektronikoa (DOC(X), ODT edo RTF formatuetan) eta aldizkariko webguneko plataformaren bidez helaraziko dira. PDF bertsioa ere bidali behar da.

Taulak eta irudiak. Lerro eta zutabeetan ematen den informazioa Taula izenarekin izendatu behar da. Argazkiak eta grafikoak Irudia izenarekin izendatu behar dira. Taulak eta irudiak ordena kronologikoaren arabera zerrendatu behar dira, taulak alde batetik eta irudiak bestetik. Bietan iturria adierazi behar da. Taulak eta irudiak deskribatzeko oinak 10eko letra-gorputzarekin idatziko dira, esandako horien aurretik.

Orokorrean, material grafikoa, mapak, laminak, argazkiak eta abar 1300 pixeleko gutxieneko zabalera tamaina izango dute eta 300 dpi-ko bereizmena. Irudiak eta taulak, eskuizkributik aparte, beste fitxategi batean txertatuta igorri behar dira. Irudi kopuruaren ondorioz, artikulua luzerak araututako muga gainditzen badu, aldizkariaren Idazketa Batzordeak erabakiko du argitaratu ala ez.

Idazlanaren formatua

Lehen orrialdea

Artikuluaren izenburua lau hizkuntzatan (euskara, gaztelania, frantsesa, ingelesa).

Egilearen izen osoa. Beheko lerroan, egilearen kategoria profesionala eta zein erakunderi atxikia dagoen. Lehenbizi erakunde nagusia eta jarraian, balego, erakunde nagusitik eratorritakoak. Halaber, helbide elektronikoa eta egile bat baino gehiago bada, nor izango den gutuneriaren jasotzailea.

Jarraian, lanaren laburpena aurkeztuko da. Ikerketa-artikuluarekin batera, haren laburpena (gehienez ere 500 karaktere) eta gako-hitzak (gehienez

ere sei) emango dira. Laburpenak eta gako-hitzak euskaraz, gaztelaniaz, frantsesez eta ingelesez idatziak izan behar dira. Esan gabe doa artikulua hirugarren hizkuntza batean idatzia badago, hizkuntza horretan ere aurkeztu behar direla aipatutako gako-hitzak eta laburpena. Gomendatzen da laburpenak argi adieraztea zein diren ikerketaren helburuak, metodologia eta erabilitako dokumentazio-iturriak, eta, jakina, zein diren aurkikuntza edo ondorio nagusiak.

Bigarren orrialdea

Ikerketa-artikulua, oharra, txostena edo liburu-aipamena aurkezten da. Aintzat hartu behar da arestian zehaztu diren baldintzak bete behar dituela.

Oin-oharrak, aipuak eta erreferentzia bibliografikoak

Aipu laburrak. Lau lerro baino laburragoak direnak testuan bertan jasoko dira eta testu-gorputzaren tamaina bera izango dute. Komatxoaren eredia hierarkia honen arabera izango da: «xxxx “xxx ‘xxx’ xxx” xxx». Azkenik, aipuaren amaierako puntua erreferentziaren ondoren ipiniko da: «[...] jarraitzen zuen Zaldibiak» (Intxausti 1999).

Aipu luzeak. Aparteko pasartean idatziko dira, letra tamaina 10,5 puntuko izango da eta testu arruntetik bereizteko, ezkerretik eta eskuinetik 1,5 cm-ko koska utzi behar da. Halaber, aipuaren aurretik eta ondoren, tarteko lerro zuri bat utziko da. Kasu honetan, amaierako puntua erreferentziaren aurretik jarriko da: «[...] jarraitzen zuen Zaldibiak». (Intxausti 1999). Aipuko lehen lerroak ez du ondokoak baino barrurago egon behar.

Aipuaren barruko paragrafo artean lerro zuririk ezin da sartu.

Idatzi gabe geratzen den esaldia edo esaldi zatia kako zuzen edo parentesi karratu artean eta hiru etenpuntu jarrita adieraziko da: [...].

Aipaturiko erreferentzia guztiak, ahalaz, testu barnean txertatuko dira, artikulua iren bukaeran erantsi ohi den bibliografiarekin lotuz, honela: (Larramendi 1729), (Mitxelena 1961: 123).

Egile bakarra denean, deitura eta urtearen artean ez da komarik jarriko: (Villasante 1961).

Bi egile direnean, bi deiturak puntu eta koma bidez bereiziko dira: (Furet; Ozouf 1977). Hainbat libururi erreferentzia egiten zaienean, argitasuna helburu, bestelako formula batzuk erabili ahal izango dira: (Deumert eta Vandebussche 2003; Coupland, Kristiansen eta Deumert 2011).

Egileak hiru baino gehiago direnean, lehena eta *et al.* edo «eta beste» jarriko da. Bukaeran, erreferentzia guztiak zerrendatzen direnean, egile guztiak agertu behar dira.

Egilerik ez denean obra bera aipatuko da, eta izenburua luzea bada, eten-puntuak erabiliko dira: (Registro... 1829: 133).

Erreferentzia bibliografiko osoak artikulua iren bukaeran zerrendatuko dira, oinarrizko eredu honen arabera:

AZKUE, Resurreccion Maria (1896). *Proyecto de ortografía: sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao: Müller y Zavaleta.

LAFON, René (1975). «Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques», in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris: 331-337.

LARRAMENDI, Manuel (1729). *El imposible vencido: arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

MITXELENA, Koldo (1959). «Euskal-itzak zein diren», *Euskera* 4 (1959): 206-214.

MITXELENA, Koldo, SARASOLA, Ibon (1990). *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia eta UPV/EHU.

URKIXO, Julio (1967). «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los "Refranes y sentencias" en vascuence de 1596», *ASJU* I (1967): 3-44.

ZUBIMENDI, Joxe Ramon, ESNAL, Pello (1993). *Idazkera liburua*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

Dokumentua modu elektronikoan soilik eskura daitekeenean, honela aurkeztuko da:

WALIÑO, Josu (2016). «Euskara eta Internet: Zortzigarren lurralde konkistatzen», *Euskera* 61 (1): 42-44.

Kontsultagai: <http://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/80887.pdf>. (2018ko ekainaren 4an kontsultatua).

Dokumentuak beste euskarri batzuetan argitaratu direnean (CD-ROM, DVD), irizpide berak erabiliko dira, baina amaieran euskarria zein den adieraziko da kako zuzenen edo parentesi karratuen artean: [...].

Egileak artikulua bibliografia oinarrizko eredu horren arabera antolatu du. Kasuan-kasuan izan daitezkeen zehaztapenak edota berezitasunak argitaratzaile-arduradunarekin batera konpondu behar ditu.

Normas de redacción de la revista *Euskera Ikerketa Aldizkaria*

Estas son las normas básicas de redacción de la revista *Euskera Ikerketa Aldizkaria*. Los trabajos que se presenten a esta revista deberán cumplir dicha normativa. Para ofrecer una mayor flexibilidad y ayudar en aspectos que no estén lo suficientemente detallados, se tendrán en cuenta las normas que dicta el estilo Chicago para Humanidades. Los artículos adoptarán y utilizarán las reglas establecidas por el Chicago Style for Publication in the Humanities (Chicago Manual of Style. <https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>).

Euskera Ikerketa Aldizkaria tiene por objeto la publicación de artículos académicos y científicos que sean trabajos originales de investigación.

Antes de enviar un manuscrito para su evaluación, le rogamos que verifique que su contenido se ajusta a los ámbitos temáticos de la revista.

Tipo de manuscritos. Como orientación para los autores, *Euskera Ikerketa Aldizkaria* acepta para su consideración, dentro de sus ámbitos de estudio, estos tipos de trabajos:

1. Artículos: deberán ser trabajos de investigación originales, de carácter teórico o empírico, con un adecuado desarrollo teórico o analítico y tener el formato habitual de las revistas científicas especializadas.
2. Estudios y Notas de Investigación: deberán informar brevemente de hallazgos singulares, nuevas aportaciones, replicación de hallazgos o añadidos a la literatura científica que justifiquen su publicación sin la extensión y desarrollo teóricos o el detalle analítico requerido a los artículos.
3. Documentos e informes. Deberán presentar trabajos en los que se realice una exploración y análisis de aportaciones documentales sobre las materias y temas tratados por la revista.
4. Crítica de libros: serán trabajos ensayísticos que analicen novedades editoriales de interés académico y científico en el ámbito de la lengua vasca.

Lenguas. Los artículos originales de investigación, las notas, los documentos e informes y las críticas de libros se publicarán en cualquier idioma utilizado en el mundo académico del País Vasco. Se priorizará la publicación en euskera, pero tendrán cabida a su vez, los trabajos escritos en inglés, castellano o francés. Si llegase un trabajo escrito en una lengua diferente a las citadas, sería el Consejo de Redacción el que decidiera publicarlo o no.

Envío de trabajos. Los manuscritos deben ser remitidos utilizando la página web de la revista, registrándose y siguiendo las instrucciones para remitir ficheros a *Euskera Ikerketa Aldizkaria*. El manuscrito se acompañará de una carta de presentación pidiendo la consideración del manuscrito y una orientación sobre su tipología. En esta carta el autor explicará en 4-5 líneas cuál es la aportación del trabajo que presenta y la declaración de no envío simultáneo a otras revistas. Así mismo, en esta carta figurará la cesión de derechos al editor.

Presentación de trabajos. El envío de manuscritos presupone, por parte de los autores, el conocimiento y aceptación de estas instrucciones, así como de las normas del proceso editorial de *Euskera Ikerketa Aldizkaria*. Los artículos enviados serán definitivos, debidamente redactados, libres de errores lingüísticos y tipográficos. Para ello, es recomendable tener instalado un corrector ortográfico en el ordenador y aplicarlo antes de enviar los artículos a Euskaltzaindia.

Para la redacción del texto se utilizará interlineado de 1,5 líneas, y para cualquier aclaración o corrección, los trabajos se escribirán con sangría de 1,5 cm a ambos lados de la página. Las páginas y notas al pie se contarán cronológicamente. El cuerpo del texto será de 12 puntos. Se aceptarán tipografías típicas en el ámbito académico (Arial, Times New Roman, Calibri...).

Todos los apartados y subapartados del artículo se numerarán en números arábigos y jerárquicamente: 1., 1.1, 1.1.1, 1.2, 1.2.1, 2., etc.

Las palabras sueltas en otra lengua se escribirán en cursiva. Los títulos de libros y revistas también se escribirán en cursiva.

En general, la longitud de los artículos, sin contar los espacios, no debe ser menor de 30.000 caracteres ni mayor de 60.000 (incluidos los textos de

las tablas). Las críticas de libros, igualmente, sin contar los espacios, tendrán no menos de 6.000 caracteres ni más de 10.000.

Los originales (2 copias, una anonimizada) serán enviados mediante la plataforma en formato electrónico (formatos DOC (X), ODT o RTF). Una de las copias se debe enviar en formato PDF.

La información proporcionada en filas y columnas debe llamarse Tabla. Las fotografías y gráficos deben llamarse Imagen. Las tablas y las imágenes deben enumerarse cronológicamente, las tablas por un lado y las imágenes por otro. Ambas deben indicar la fuente.

Los subtítulos para los pies de foto y las imágenes deben escribirse en cuerpo 10 y colocarse encima de las tablas e imágenes.

En general, el material gráfico, mapas, láminas, fotografías, será de un tamaño mínimo de 1300 píxeles de ancho y 300 ppp, con la mayor calidad posible. Las figuras, cuadros o imágenes deberán enviarse en un archivo aparte del trabajo, no incluidas en el texto. En el caso de que la extensión resultante de los trabajos por causa de las ilustraciones sea mayor, el Consejo de Redacción decidirá si es pertinente su publicación.

Formato del escrito

Primera página

Título del trabajo en euskera (además en castellano, francés e inglés).

Nombre completo del autor y la categoría profesional con indicación debajo de cada autor, de la institución, universidad o centro de investigación donde ejerce su actividad (primero la institución general, seguido de la institución o instituciones subordinadas), dirección postal completa y dirección de correo electrónico. En caso de varios autores se indicará el responsable de correspondencia.

Después se proporcionará un resumen (máximo de 500 caracteres) y palabras clave (máximo de seis). Los resúmenes y las palabras clave deben

estar escritos en euskera, castellano, francés e inglés (Abstract y Keywords). No hace falta decir, que si el artículo está escrito en una tercera lengua, las palabras clave y el resumen también deben enviarse en dicha lengua. Se recomienda que el resumen exponga con claridad la finalidad del estudio o investigación (objetivos); los procedimientos básicos y/o fuentes documentales utilizadas (métodos); los principales hallazgos encontrados (resultados), y las conclusiones más relevantes, así como resaltar los aspectos nuevos e importantes del estudio.

Segunda página

Será la de arranque del texto del manuscrito propuesto que, en todo caso, habrá de atenerse a las ya citadas características generales.

Notas, citas y referencias bibliográficas

Citas breves. Las de menos de cuatro líneas se incluirán en el texto y tendrán el mismo tamaño que el cuerpo del texto. Las comillas dependerán de la siguiente jerarquía: «xxxx “xxx ‘xxx’ xxx” xxx». Finalmente, el punto final de la cita se colocará después de la referencia: «[...] Zaldibia continuó» (Intxausti 1999).

Citas largas. Se escribirán en un pasaje aparte, con un tamaño de letra de 10,5 puntos y sangría de 1,5 cm a izquierda y derecha. Además, antes y después de la cita, se dejará una línea blanca intermedia. En este caso, el punto final se colocará antes de la referencia: «[...] Zaldibia continuó». (Intxausti 1999). La primera línea de la cita no debe ser más profunda que la siguiente.

No se pueden insertar líneas blancas entre los párrafos de la cita.

La oración no escrita o parte de la oración se indicará entre corchetes y con tres puntos de corte: [...]. Todas las referencias citadas deben, si es posible, incluirse en el texto, vinculándolas a la bibliografía que suele ad-

juntarse al final del artículo, como sigue: (Larramendi 1729), (Mitxelena 1961: 123).

Cuando hay un solo autor, no se coloca coma entre el nombre y el año: (Villasante 1961). Cuando son dos autores, los dos nombres se separan por punto y coma: (Furet; Ozouf 1977). Cuando se haga referencia a varios libros o artículos, si se considera necesario, se podrán utilizar otras fórmulas (Deumert y Vandenbussche 2003; Coupland, Kristiansen y Deumert 2011).

Cuando los autores son más de tres, deben aparecer el primero y luego *et al.* o «y otros». Al final, cuando se enumeran todas las referencias, deben aparecer todos los autores.

Cuando no haya autor, se mencionará la obra en sí, y si el título es largo, se utilizarán puntos de corte: (Registro... 1829: 133).

Las referencias citadas se darán completas al final del artículo, ordenadas alfabéticamente, de acuerdo con este modelo básico:

AZKUE, Resurrección María (1896). *Proyecto ortográfico: sujeto a censura por parte de quienes cultivan el euskera*. Bilbao: Muller y Zavaleta.

LAFON, René (1975). «Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques», en *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. París: Sociedad de Lingüística de París: 331-337.

LARRAMENDI, Manuel (1729). *Lo imposible vencido: el arte del euskera*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

MITXELENA, Koldo (1959). «Euskal-itzak zein diren», *Euskera* 4 (1959): 206-214.

MITXELENA, Koldo, SARASOLA, Ibón (1990). *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos vascos antiguos*. San Sebastián: Diputación Foral de Gipuzkoa y UPV/EHU.

URKIXO, Julio (1967). «Sobre la paremiología vasca: Oihenart conocía los "Refranes y sentencias en euskera" de 1596», *ASJU* I (1967): 3-44.

ZUBIMENDI, Joxe Ramón, ESNAL, Pello (1993). *Idazkera liburua*. Gasteiz: Servicio General de Publicaciones del Gobierno Vasco.

Cuando el documento sólo esté disponible en formato electrónico, se presentará de la siguiente manera:

WALIÑO, Josu (2016). «Euskara eta Internet. Zortzigarren lurraldea konkistatzen», *Euskera* 61 (1): 42-44.

Disponible: <http://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/80887.pdf>. (Consultado el 4 de junio de 2018).

Cuando los documentos se publiquen en otro soporte (CD-ROM, DVD), se seguirá el mismo criterio, pero al final se indicará el soporte entre corchetes: [...].

El autor organizará la bibliografía del artículo de acuerdo con este modelo básico. Podrá consultar con la persona a cargo de la editorial para resolver cualquier problema específico o particular.

Règles de rédaction de la revue *Euskera Ikerketa Aldizkaria*

Voici les règles de base de rédaction de la revue *Euskera Ikerketa Aldizkaria*. Les travaux présentés à la revue devront respecter ces règles. Pour offrir une plus grande flexibilité et apporter une assistance sur des aspects qui ne seraient pas suffisamment détaillés, on tiendra compte des règles édictées par le Chicago Style for Publication in the Humanities (<https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>).

L'objet de la revue *Euskera Ikerketa Aldizkaria* est la publication d'articles universitaires et scientifiques issus de travaux de recherche originaux. Voici les principaux domaines dont traitera la revue :

Avant d'envoyer un manuscrit pour qu'il soit évalué, nous vous demandons de bien vouloir vérifier que son contenu corresponde aux domaines d'étude proposés.

Type de manuscrits. Pour orienter les auteurs, sachez que *Euskera Ikerketa Aldizkaria*, parmi ses domaines d'étude, accepte d'examiner ce type de travaux :

1. Articles : il devra s'agir de travaux de recherche originaux ayant un caractère théorique ou empirique, avec un développement théorique ou analytique adéquat, et ayant le format habituel des revues scientifiques spécialisées.
2. Etudes et notes de recherche : elles devront faire état brièvement de découvertes singulières, de nouvelles contributions, d'interprétation de découvertes ou d'ajouts à la littérature scientifique qui justifient leur publication sans l'extension et le développement théoriques ou les détails analytiques requis pour ces articles.
3. Documents et rapports : ils devront présenter des travaux de recherche et d'analyse des contributions documentaires dans l'un des domaines de recherche dont traite la revue.
4. Critique de livres : il s'agira d'essais analysant les nouveautés éditoriales à caractère universitaire dans l'un des domaines de recherche dont traite la revue.

Langues. Les articles de recherche originaux, les notes, les documents et rapports et les critiques de livres seront publiés dans l'une des langues utilisées dans le milieu universitaire du Pays Basque. La priorité sera donnée à la langue basque mais auront également leur place les travaux rédigés en anglais, en espagnol ou en français. Si un article est présenté dans une langue autre que les langues citées, c'est le comité de rédaction qui décidera de le publier ou pas.

Envoi des travaux. Les manuscrits devront être remis en utilisant la page web de la revue, ils devront être enregistrés et suivre les instructions de téléchargement des fichiers sur *Euskera Ikerketa Aldizkaria*. Le manuscrit sera accompagné d'une lettre de présentation demandant l'examen du manuscrit et une information quant à sa typologie. Dans cette lettre l'auteur devra expliquer en quatre ou cinq lignes de quelle nature est sa contribution ainsi qu'une déclaration stipulant qu'elle n'a pas été présentée simultanément à d'autres revues. La lettre contiendra aussi la cession des droits à Euskaltzaindia.

Présentation des travaux. L'envoi des manuscrits suppose de la part des auteurs la connaissance et l'acceptation de ces instructions ainsi que des règles de procédure éditoriale de *Euskera Ikerketa Aldizkaria*. Les articles envoyés seront définitifs, rédigés comme il se doit, exempt d'erreurs linguistiques et typographiques. Il est pour cela recommandé d'installer sur l'ordinateur un correcteur orthographique et de vérifier le texte avant d'envoyer les articles.

Au début de l'article il convient de préciser l'appartenance de l'auteur ou des auteurs (université, centre de recherche, institution...) ainsi que les adresses électroniques.

Pour la rédaction du texte on utilisera l'interligne 1,5 et pour tout type d'éclaircissement ou de correction les travaux seront présentés avec un alinéa de 1,5 cm des deux côtés de la page. Les pages et les notes figureront en pied de page par ordre chronologique.

Pour le corps du texte on utilisera une taille de caractère de 12 points.

Seront acceptées les polices habituellement utilisées dans le milieu universitaire (Arial, Times New Roman, Calibri...). Tous les paragraphes et

sous-paragraphes de l'article seront numérotés en chiffres arabes et de manière hiérarchique : 1., 1.1, 1.1.1, 1.2, 1.2.1, 2., etc.

Les mots isolés en langue étrangère s'écriront en italique. Les titres de livres et de revues s'écriront également en italique.

De manière générale, les articles, sans compter les espaces, devront compter au moins 30 000 caractères et au plus 60 000 caractères (y compris les textes des tableaux). De la même façon, les comptes rendus de livres, sans compter les espaces, devront compter entre 6 000 et 10 000 caractères.

Les originaux (2 copies, dont une anonymisée) seront envoyés sur la plateforme du site web de la revue sous leur forme électronique (formats DOC (X), ODT ou RTF). Une version PDF du document devra également être envoyée.

Tableaux et images. L'information présentée sous forme de lignes et de colonnes doit être nommée Tableau. Les photos et les graphiques doivent être nommés Image. Les tableaux et les images doivent être classés de façon chronologique, les tableaux d'un côté et les images de l'autre. Ils doivent tous les deux indiquer quelle est leur source. Les légendes de photos et d'images doivent avoir une taille de police de 10 et figurer au-dessus des tableaux et des images.

De manière générale, le matériel graphique, les cartes, les gravures, les photos devront avoir une résolution minimale de 1300 pixels et 300 ppp. Les images et les tableaux seront envoyés dans un fichier à part. Dans le cas où les travaux dépasseraient la longueur maximale fixée à cause du volume des images, le comité de rédaction décidera si leur publication est pertinente.

Format du document

Première page

Titre du document en quatre langues (basque, espagnol, français et anglais).

Nom complet de l'auteur. Ligne suivante, sa catégorie professionnelle et nom de l'institution, de l'université ou du centre de recherche où il exerce son activité. Tout d'abord l'institution générale, puis la ou les branches de l'institution concernée. L'adresse électronique et, dans le cas d'auteurs multiples, sera indiqué le nom du destinataire du courrier.

On fournira ensuite un résumé (avec un maximum de 500 caractères) et des mots-clés (6 au maximum). Les résumés et les mots-clés doivent être écrits en basque, en espagnol, en français et en anglais. Il va sans dire que si l'article est écrit dans une troisième langue, les mots-clés et le résumé doivent être écrits dans cette même langue. Il est recommandé d'exposer clairement dans le résumé la finalité de la recherche, la méthodologie, les sources documentaires utilisées et enfin quelles sont les principales découvertes et les conclusions les plus significatives.

Seconde page

Elle présente l'article de recherche, les notes, le rapport ou la référence du livre. Il ne faut pas perdre de vue le fait que le texte doit répondre aux exigences précisées plus haut.

Pieds de page, citations et références bibliographiques

Citations courtes. Celles qui ont moins de quatre lignes seront insérées dans le texte et auront la même taille de police que le corps du texte. Les guillemets respecteront la hiérarchie suivante : « xxxx "xxx 'xxx' xxx" xxx ». Enfin, le point final de la citation sera placé après la référence : « [...] continuait ainsi Zaldibia » (Intxausti 1999).

Citations longues. Elles figureront dans un passage à part et auront une taille de police de 10,5 points et un alinéa de 1,5 cm à gauche et à droite par rapport au reste du texte. De plus, avant et après la citation on laissera une ligne vide. Dans ce cas le point final sera placé avant la référence : « [...] continuait ainsi Zaldibia ». (Intxausti 1999). La première ligne de la citation ne doit pas avoir de retrait par rapport à la suivante.

On ne doit pas insérer de ligne vide entre les paragraphes de la citation.

La phrase non écrite ou la partie de phrase sera indiquée entre crochets et avec trois points de suspension : [...].

Toutes les références citées doivent si possible être insérées dans le texte et reliées à la bibliographie qui est habituellement ajoutée à la fin de l'article, ci-après : (Larramendi 1729), (Mitxelena 1961: 123).

Lorsqu'il n'y a qu'un auteur, on ne met pas de virgule entre le nom et l'année : (Villasante 1961).

Lorsqu'il y a deux auteurs, les deux noms sont séparés par un point-virgule : (Furet ; Ozouf 1977). Lorsqu'il est fait référence à plusieurs livres ou articles et si on l'estime nécessaire, on pourra utiliser d'autres formules (Deumert et Vandebussche 2003 ; Coupland, Kristiansen et Deumert 2011).

Lorsqu'il y a plus de trois auteurs, il convient de citer le premier et ensuite la formule *et al.* ou *et autres*. Enfin, lorsque les références sont listées, tous les auteurs doivent être cités.

Lorsqu'il n'y a pas de nom d'auteur, on ne mentionnera que le titre de l'œuvre et, si le titre est long, on utilisera des points de suspension : (Registro... 1829 : 133).

Toutes les références bibliographiques citées seront présentées à la fin de l'article, classées par ordre alphabétique, selon le modèle suivant :

AZKUE, Resurrección María (1896). *Proyecto ortográfico: sujeto a censura por parte de quienes cultivan el euskera*. Bilbao: Muller y Zavaleta.

LAFON, René (1975). « Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques », in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris : Société de linguistique de Paris : 331-337.

LARRAMENDI, Manuel (1729). *Lo imposible vencido: el arte del euskera*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

MITXELENA, Koldo (1959). «Euskal-itzak zein diren», *Euskera* 4 (1959): 206-214.

MITXELENA, Koldo, SARASOLA, Ibón (1990). *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos vascos antiguos*. San Sebastián: Diputación Foral de Gipuzkoa y UPV/EHU.

URKIXO, Julio (1967). «Sobre la paremiología vasca: Oihenart conocía los “Refranes y sentencias en euskera” de 1596», *ASJU I* (1967): 3-44.

ZUBIMENDI, Joxe Ramón, ESNAL, Pello (1993). *Idazkera liburua*. Gasteiz: Servicio General de Publicaciones del Gobierno Vasco.

Lorsque le document n'est disponible qu'en format électronique, il sera présenté de la manière suivante :

Nom, Prénom de l'auteur (année de publication), « Titre de l'article », *Titre de la publication*, numéro : p.-p., <http://www.xxxxxxxx>. (Il faut également citer la date de consultation).

WALIÑO, Josu (2016). « Euskara eta Internet. Zortzigarren lurraldea konkistatzen », *Euskera* 61, 1: 42-44.

Disponible: <http://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/80887.pdf>. (Consulté le 4 juin 2018).

Lorsque les documents sont publiés sur un autre support (CD-ROM, DVD), la même méthode sera utilisée, mais à la fin le support sera indiqué entre crochets : [...].

L'auteur organisera la bibliographie de l'article selon ce modèle de base. Il pourra en référer au responsable d'édition pour résoudre tout problème spécifique ou particulier.

Guidelines for contributors to the journal *Euskera Ikerketa Aldizkaria*

These are the basic guidelines for contributors to the journal *Euskera Ikerketa Aldizkaria*. Papers submitted to this journal must follow these guidelines. To give greater flexibility and assist with aspects not defined in sufficient detail, the guidelines established by the Chicago Humanities style. Papers must adopt and use the rules laid down by the Chicago Style for Publication in the Humanities (Chicago Manual of Style. <https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>).

The purpose of *Euskera Ikerketa Aldizkaria* is to publish academic and scientific papers that are original research work. These are the main subject areas of the journal:

Before submitting a manuscript for assessment, please make sure its content fits into the fields of study proposed.

Manuscript types. As guidance for authors, *Euskera Ikerketa Aldizkaria* accepts for consideration the following types of work within its fields of study:

1. Papers: these must be original research work, of a theoretical or empirical nature, in appropriate theoretical or analytical depth and in the habitual format for specialist academic journals.
2. Studies and research notes: these must report briefly on singular findings, new contributions, replication of findings or additions to the academic literature to justify their publication without the theoretical length and depth or the analytical detail required in full papers.
3. Documents and reports: work submitted must explore and analyse documentary contributions to the subject and topics dealt with by the journal.
4. Book reviews: these will be essay-type pieces analysing new publications of academic and scientific interest in the field of the Basque language.

Languages. Original research papers, notes, documents and reports and book reviews will be published in any language used in the academic world of the Basque Country. Publication in Basque will be prioritised but work written in English, Spanish or French will also be acceptable. In the event of a piece arriving in a language other than those mentioned above, the Editorial Committee will decide whether to publish it or not.

Sending work. Manuscripts must be sent in via the journal's website, registering and following instructions for uploading files to *Euskera Ikerketa Aldizkaria*. The manuscript must be accompanied by a covering letter requesting it be considered and an indication of its type. In this letter the author must explain in 4-5 lines what the contribution of the work submitted is, and declare that they are not sending it to other journals at the same time. The letter must also include a grant of rights to the publisher.

Submission of work. Sending in manuscripts implies that authors are aware of and agree to these instructions, as well as to the rules of the *Euskera Ikerketa Aldizkaria* editorial process. The papers sent must be final, properly written and free from language and typographical errors. It is therefore advisable to have a spell checker installed on the computer and to use it before sending papers off.

The author or authors' institution (university, research centre, institution, etc.) must be cited at the beginning of the paper together with the pertinent email addresses.

Line spacing of 1.5 is to be used to write the text, and scripts must have a margin of 1.5 cm at both sides of the page for any explanations or corrections. Pages and footnotes are to be numbered in order.

Body text must be in 12 point.

Typical fonts in the academic sphere (Arial, Times New Roman, Calibri...) will be accepted. All sections and subsection of the article are to be numbered hierarchically with Arabic numbers: 1., 1.1, 1.1.1, 1.2, 1.2.1, 2., etc.

Individual words in another language are to be written in italics. The titles of books and journals must also be written in italics.

In general, articles must be of no less than 30,000 or more than 60,000 characters, not counting spaces but including text in tables. Book reviews must be between 6,000 and 10,000 characters, not counting spaces.

Originals (2 copies, one anonymised) must be sent via the platform in electronic format (DOC (X), ODT or RTF formats). One of the copies must be sent in PDF format.

Information arranged in rows and columns must be called Table. Photographs and graphs must be called Image. Tables and images must be numbered in order, tables on one side and images on the other. The source must be indicated in both cases. Subtitles for captions for photos and images must be written in 10-point body text and placed over the tables and images.

In general, graphic material, maps, plates and photographs must be at least 1300 pixels wide and 300 ppi, in the best resolution possible. Figures, boxes and images must be sent in a separate file from the work, not included in the text. In the event that the illustrations make the piece longer, the editorial committee will decide whether to publish it.

Format of the document

First page

Title of the work in Basque (as well as in Spanish, French and English)

Full name of the author and their professional status, stating the institution, university or research centre where they work under each author (first the general institution, followed by the subordinate institution or institutions), full postal address and email address. If there are several authors, it must be specified which of them is responsible for correspondence.

After this an abstract must be given (maximum 500 characters) with key words (up to six). Abstracts and key words must be written in Basque, Spanish, French and English. Needless to say, if the paper is written in a third language the key words and abstract must also be sent in that lan-

guage. It is recommended that the abstract clearly outline the purpose of the study or research (aims), the basic procedures and/or documentary sources used (methods), the main findings (results) and the most salient conclusions, as well as highlighting the important new aspects of the study.

Second page

This is where the text of the manuscript submitted begins, in all cases conforming to the general features mentioned above.

Notes, quotations and bibliographical references

Short quotations. Those of less than four lines are to be included in the text and will be the same size as the body text. The quotation marks must conform to the following hierarchy: «xxxx “xxx ‘xxx’ xxx” xxx». Finally, the full stop at the end of the quotation must be placed after the reference: «[...] Zaldibia continuó» (Intxausti 1999).

Long quotations. These are to be written as a separate paragraph, with a font size of 10.5 points and a 1.5 cm margin to the right and left. Also, an intermediate blank line must be left before and after the quotation. In this case, the final full stop must come before the reference: «[...] Zaldibia continuó». (Intxausti 1999). The first line of the quotation must not be deeper than the following one.

Blank lines must not be inserted between the paragraphs of the quotation.

Unwritten sentences or part-sentences are to be indicated by an ellipsis between square brackets: [...]. A references cited must, if possible, be included in the text, linking them to the bibliography that generally comes at the end of the paper, as follows: (Larramendi 1729), (Mitxelena 1961: 123).

When there is a single author, no coma goes between their name and the year: (Villasante 1961). When there are two authors, the two names are separated by a semi-colon: (Furet; Ozouf 1977). When reference is made to

several books or articles, if it is felt necessary, other formulas may be used (Deumert & Vandebussche 2003; Coupland, Kristiansen & Deumert 2011).

When there are more than three authors, the first must appear followed by *et al.* or and others. At the end, when all the references are listed, all the authors must appear.

If there is no author, the work itself is mentioned and, if the title is long, an ellipsis is used: (Register... 1829: 133).

The references cited are to be given in their entirety at the end of the paper, in alphabetical order, according to this basic model:

AZKUE, Resurrección María (1896). *Proyecto ortográfico: sujeto a censura por parte de quienes cultivan el euskera*. Bilbao: Muller y Zavaleta.

LAFON, René (1975). «Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques», in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. París: Sociedad de Lingüística de París: 331-337.

LARRAMENDI, Manuel (1729). *Lo imposible vencido: el arte del euskera*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.

MITXELENA, Koldo (1959). «Euskal-itzak zein diren», *Euskera* 4 (1959): 206-214.

MITXELENA, Koldo, SARASOLA, Ibón (1990). *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos vascos antiguos*. San Sebastián: Diputación Foral de Gipuzkoa & UPV/EHU.

URKIXO, Julio (1967). «Sobre la paremiología vasca: Oihenart conocía los "Refranes y sentencias en euskera" de 1596», *ASJU* I (1967): 3-44.

ZUBIMENDI, Joxe Ramón, ESNAL, Pello (1993). *Idazkera liburua*. Gasteiz: Servicio General de Publicaciones del Gobierno Vasco.

Where the document is only available in electronic format, it is to be presented in the following way:

WALIÑO, Josu (2016). «Euskara eta Internet. Zortzigarren lurraldea konkistatzen», *Euskera* 61 (1): 42-44.

Available: <http://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/80887.pdf>. (Consulted on 4th June 2018).

Where the documents are published on some other medium (CD-ROM, DVD), the same criterion is to be followed, but at the end the medium is to be indicated between square brackets: [...].

The author must organise the bibliography of the paper in accordance with this basic model. They may consult the person responsible at the publisher to settle any specific or individual issue.

2026rako harpidetzaren prezioa / Precios de suscripción para el 2026 / Prix de l'abonnement pour 2026 / Subscription prices for 2026

Euskal Herria: 20 €

Atzerria / Extranjero / Étranger / Other countries: 25 €

Zenbaki solteen prezioa 2026rako / Precios de los números para el 2026 / Prix des numéros pour 2026 / Prices of issues for 2026

Euskera Ikerketa Aldizkaria 2026, 71 (1): 20 €

Euskera Ikerketa Aldizkaria 2026, 71 (2): 20 €

Salmenta eta banaketa / Venta y distribución / Vente et distribution / Sale and distribution

Euskaltzaindia

Argitalpen Zerbitzua

Plaza Barria 15

48005 BILBO

Tel. +34 944 158 155

Posta elek.: euskeraaldizkaria@euskaltzaindia.eus

Eskatzaileak, datu pertsonalak eman behar dituzenez gero, eskatzaile horrek esanbidezko baimena ematen du datu horiek Euskaltzaindiaren fitxategi informatikoan sar daitezzen; fitxategiaren xede bakarra zerbitzu pertsonalizatua eskaintzea da. Fitxategia Datuen Babeserako Agentzian inskribatuta dago, eta, berori kudeatzeko, abenduaren 13ko 15/1999 Lege Organikoa (Izaera Pertsonaleko Datuen Babesari buruzkoa) eta horren garapenerako gainerako arauak betetzen dira. Eskatzaileak bere datu pertsonaletan sartzeko, horiek zuzentzeko, ezerezteko eta horien aurka jartzeko eskubideak ditu, eta badu eskubideon berri. Eskubide horiek idatziz egikaritu ahal izango ditu, helbide honetara mezu elektronikoa bidaliz: info@euskaltzaindia.eus. Edozein kasutan ere, eskatzaileak bermatzen du emandako datu pertsonalak egiazkoak direla.

* * *

El solicitante autoriza expresamente a que los datos personales aportados en relación a su pedido, sean incorporados al fichero informático de Euskaltzaindia, destinado exclusivamente a dar un servicio personalizado al usuario. Dicho fichero resulta inscrito en la Agencia de Protección de Datos y es gestionado de acuerdo a lo dispuesto en la Ley Orgánica 15/1999 de 13 de diciembre sobre Protección de Datos de Carácter Personal y demás normativa de desarrollo. El usuario queda informado de sus

derechos de acceso, rectificación, cancelación y oposición respecto de sus datos personales, pudiendo ejercitar estos derechos por escrito mediante correo electrónico a la dirección info@euskaltzaindia.eus. En cualquier caso, el usuario garantiza que los datos personales facilitados son veraces.

* * *

L'acheteur donne son autorisation expresse pour que les informations personnelles relatives à sa commande soient intégrées au fichier informatique d'Euskaltzaindia qui est destiné exclusivement à offrir un service personnalisé à l'utilisateur. Ce fichier est inscrit à l'Agence de Protection des Données et est géré conformément à la Loi Organique 15/1999 du 13 décembre sur la Protection des Données à Caractère Personnel. L'utilisateur est informé de ses droits d'accès, de rectification, d'annulation et d'opposition relatifs à ses données personnelles et peut demander l'exercice de ses droits par écrit, en adressant un courrier électronique à info@euskaltzaindia.eus. Dans tous les cas, l'utilisateur garantit l'exactitude des données personnelles qu'il aura fournies.

* * *

The applicant expressly authorises that the personal data provided in relation to his/her order may be included in the Euskaltzaindia computer file, intended exclusively to provide a personalised service to the user. This file is registered with the Data Protection Agency and is managed in accordance with the provisions of Spanish Organic Law 15/1999 of 13 December 1999 on the Protection of Personal Data and other implementing regulations. The user is informed of his/her rights of access, rectification, cancellation and opposition with regard to his/her personal data, and may exercise these rights in writing to the email address info@euskaltzaindia.eus. In any event, the user guarantees that the personal data provided are truthful.

